MAGYAR

CHRESTOMATHIA.

ELSŐ FOLYAM,

A NAGY-GYMNASIUMOK V. ÉS VI. OSZTÁLYAI
SZÜKSÉGEIHEZ ALKALMAZVA.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

KIADTA

TOLDY FERENC.

140

6,2

PEST.

EGGENBERGER F. ACADEMIAI KÖNYVÁRUS SAJÁTJA.

MDCCCLIII.

229808

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

R
377

ELŐSZÓ.

E könyv célja az ékesszólás-, költészet- és széptan gymnasiumi előadásaihoz alkalmas példákat nyújtani. Kiterjed tehát a *szorosan* úgy nevezett *prózai*, a *szónoklati*, s a *költői előadásra*, s azok szokottabb fajaira.

A *próza* itt nem a kötött beszéd ellentételének vétetik, mely értelemben a szónoklat egész birodalmát s több költői fajokat és formákat is magában foglal; hanem úgy vétetik, mint *azon neme a nyelvbeli előadásnak, mely az ismerő tehetséghez szól*: míg *a szónoki az akaratra*, a *költői* előadás pedig *a* (szélesb értelemben vett) *érző tehetségre kíván hatni.*

E szerint a prózai előadás (szorosb értelemben) főleg *tanít*, a szónoki főleg *megindít*, a harmadik főleg *széptani gyönyört gerjeszt.*

Mondám: *főleg*, mert, tárgyához és mindenkori céljához képest egyik előadás a másiktól gyakran kölcsönöz *eszközöket*, s hol kevesebb, *hol több tehetséget vesz igénybe.* Így a próza az oktatáson kivül néha megindítani és széptanilag gyönyörködtetni, a szónoklat az értelem és érzés utján megindítani, a költészet a széptani gyönyörködtetés mellett tanítani is igyekszik: de *mindenkor saját jellemének sérelme nélkül.*

Ha már e három előadási fő nem is egymásba átcsap: a fajok és alformák még gyakrabban vegyülnek össze: így a leiró, történeti és értekező próza, s mely egyenesen a háromnak vegyületéből áll elé, a levélpróza; így a szónoklat két fő faja, u. m. az mely *az erkölcsi* (belső, közvetett) *elhatározásra* kiván hatni, mint a tan-, a társodalmi (szertartási) s az egyházi szónoklat; s a tanácskozó, mely *a cselekvő* (külső, közvetlen) *elhatározást* veszi célba: vegyest tanít és széptani gyönyört is költ, hogy annál hatályosban megindítson; így végre a költészet négy fő faja, melyek egymás közt sokféleképp egyesülnek.

E különböző vegyületek és egyesülések nehezítik, nem annyira az elméleti, mint a gyakorlati osztályozást, s nehezítik gazdagabb irodalmakban is a mintadarabok választását: mennyivel inkább a mienkben, mely némely nemekben sok

jót, szépet, kitünőt, sőt maradandót bir, de nem mindenikben; általán pedig az abban uralkodó formátlanság, és, ne tagadjuk, tanulmányzó gond hiánya mellett, kevés *mintaszerűt* mutat fel. Nehezíték azonfelül a válogatást némi külső tekintetek, mik jelenleg az irodalom tekintélyes részét kizárják az iskolai teremekből; nehezíté a tartalom *dogmaticai célszerüségének* tekintete, a töredékek helyes kikerekitésének szüksége ily szűk hely mellett; s megszoritotta végre *a paedagogiai szempont*, mely különösen a költői művek nagyobb részét kitiltja ily chrestomathiákból, és pedig nem csak olyakat, mik a szív titkait leplezik le, s korai vágyakat költenek és táplálnak: de meggyőződésem szerint olyakat is, miknek megértésére csak húzamosabb és tarkább kedély-élet s világtapasztalás képesít, s melyeknek idő-előtti megismertetésével az ifjuságot, iránta szeretetből, meg illik kímélni. Elég korán jő reá nézve úgy is mind az, mi az életben keserű és csüggesztő van: mennél inkább kell azt bizonyos túlzó vagy ál világnézetek s beteges érzemények elkapásától megőrizni. Ily lélektani tekintet mellőzése néha károsabb mint az érzékiség felköltése volna, mely ellen az öszves nevelés úgy is edzi s edzeni tartozik az ifjuságot: míg az életnézet aberrátióira nem ügyel.

Nagy gonddal jártam el a válogatásban; de nem biztatom magamat azzal, hogy mindig szerencsésen is. Némely fajokra kevésbbé ismeretes iróktól is kelle kölcsönöznöm, egyszer forditáshoz is folyamodnom oly szaknál, mely az újabb időben nálunk nem míveltetett; s ne szerénytelenségnek, de a célszerü válogatás sok oldalu megszorításának kérem tulajdoníttatni, hogy néha saját munkáimból is szinte kénytelenítettem felvenni holmit, miben mentsen ki a dolognak külföldön is nem épen szokatlansága. S be kell vallanom, miképp nem tartózkodtam sem a törléstől, sem némi, jobbára formai, változtatásoktól sem: nem irodalom*történeti* e mintatár, hanem irodalom*tani*. Ezen eljárás hol parancsolva volt bizonyos viszonyok által, hol tanitási tekintet által javasolva, hogy t. i. el lehessen távoztatni gáncsokat, miket a tanár szó nélkül nem hagyhat vala. Csak igen kevés helyt hagytam mégis némi szabálytalanságot, ha az bizonyos nem haszon-nélküli észrevételre látszott alkalmat nyújtani. Helyenként némi nyelvjárási eltérés, hibák a nyelvbeli tisztaság, előadási világosság s a finom izlés ellen, a költői részben egy-egy avult divat v. szabadság (mint különösen múlt századi időmértanunk latinosságai) v. tökéletlenség, néha termékeny észrevételekre hívják fel a lelkismeretes tanárt, az irók sajátságait, a nyelv korait, az irodalmi nézeteket stb illetőkre.

A *rendszer* mind a két folyamban természetesen azonegy: de az elsőbe könnyebb, a másodikba több ismeretet és gyakor-

lottabb felfogást kivánó darabok iktattattak; némely azonegy tárgyu darab tanulságos párhuzamra is szolgáltat alkalmat, mint péld. a nándorfejérvári harcnak tudományosan és formailag is különböző tárgyalása Péczeli és gr. Teleki József által (I: 9. II: 13.). Nem is mindenik nem vagy faj van mindkét folyamban képviselve: így a felsőbb gúnyor, az epopoea s a dráma a másodiknak tartattak fenn. S ez utóbbi két fajra, melyek a költészet legfelsőbb lépcsőjén állanak, miután egészet nem lehetett adni, legalább tartalma kellett egy-egy kitünőbb műnek, hogy a tanár arra vezethesse a tanítvány figyelmét, mi azokban oly lényeges, t. i. *a mű eszméjére és elrendelésére.* Itt aztán nemcsak a szervezet motivumai s a kitünőbb szépségek fejtegetendők, hanem a hibák is kiemelendők, mi egyformán tanulságos. Zalánban tehát nem fogja említés nélkül hagyni az istenek harcának kelletinél koraibb s az epizódoknak kelletinél késeibb beiktatását; Irénében nem az első felv. második és harmadik jelenetének felfordított rendét, Mohammed újabb ingadozásait az ötödik felvonásnak közlött jelenetében (II: 44), holott abban inkább az indulat kérlelhetetlen elhatározásának kell vala uralkodnia, miszerint a lélektanilag helyes catastroph belső szüksége annál érezhetőbb legyen. A tanár maga természetesen az egész műhöz tartja magát: az adott tartalomkivonatok a tanuló emlékezetének könnyebbitésére valók.

Általában a tanár, meg nem állapodva a magyarázandó művek exegesisénél, némely jeles darabtól meg fogja az elmélet elvonását is kisérleni, másnál a tanítványok által fogja a mű eszméjét, az elrendelést, a lélektani motivumokat, a kivitelt és külső formát fejtegettetni, és segítni őket a rejtettebb és felsőbb szépségeknek úgy, mint a hibák vagy gyengébb helyeknek öntudatos felismerésében, hogy ez által bennök a széptani itéletet jókorán felköltse és gyakorolja.

Sajnálva tapasztalom, hogy nem vihetvén magam a nyomtatási javitást, itt-ott egyenetlenség sőt hiba is maradt. A tanitók hasznos dolgot fognak tenni, ha ilyekre, hol olvasás közben feltünnek, nem csak figyelmeztetni, de növendékeiket azoknak példányaikban kijavitására is felszólítani el nem mulasztandják.

Egyébiránt, bár miként sikerült legyen e könyv, ohajtom, hogy a vele bölcsen élő tanár segedelmével megteremje a maga hasznát addig is, míg vagy mások, vagy magam, a gyakorlat adatait is használva, újat és célszerűbbet adhatunk.

Pesten, novemberben, 1852.

Toldy Ferenc.

TARTALOM.

ELSŐ KÖNYV.

PRÓZAI ELŐADÁS.

ELSŐ OSZTÁLY. LEIRÓ PRÓZA.

Ország- s népismertető: Lap.

1. Phocnicíai állapotok (Bajza Világtörténetéből) . . 3

Helyirati:

2. Vajda-Hunyadvára (Kazinczy Érdélyi Leveleiből) . 5

Erkölcsrajzi:

3. Egy szarvasvadászat az indiánok közt (Haraszthy Ágoston Éjszakamerikai Utazásából) 8

Természetrajzi:

4. A kakukról (Petényi Salamontól) 14

Jellemrajzi:

5. Mátyás király mint uralkodó (Péczeli József Magy. Történetéből) 20

MÁSODIK OSZTÁLY. TÖRTÉNETI PRÓZA.

6. A peloponnesusi háború jellemzése; Pericles halála (Hunfalvy János Egyetemes Történelméből) . 23
7. Zrínyi Miklós Sziget- varatt (Kazinczy Ferenctől) . 25
8. A vaskapui diadal (Gr. Teleki Józseftől) . . . 32
9. A nándorfejérvári diadal (Péczeli József Magyar Történetéből) 35
10. Az 1741-ki országgyülés történetéből (Horváth Mih. Magy. Történetéből) 38

HARMADIK OSZTÁLY. ÉRTEKEZŐ PRÓZA.

Népszerü; Erkölcs- és képzéstani:

11. A maga-megismerésről (Takács Józs. Erk. Oktatásaiból) 41
12. A barátságról (Takács József Erkölcsi Oktatásaiból) . 42
13. Az olvasás mesterségéről (Kis Jánostól; Tud. Gyűjt.) 44

Embertani: Lap.
14. Emberismeret (Beely Fidéltől; Athenaeum) . . 48
Bölcsészeti; társas és erkölcsi viszonyokról:
15. Az embernek, tehetségeiből származó, társas kötelességeiről, az ifju magyar bölcselkedő (Imre János Ifju m. Bölcs.) 51
16. Mint viseljük magunkat jó és rosz napjainkban? (Imre János Ifju m. Bölcs.) 56
17. Parancsoló kötelességeink a boldogságra nézve (Sárvári Pál Philos. Ethicájából) 61
18. Némely külső ártatlan gyönyörüségekről, ethicai tekintetben (U. onnan) 64
—, Természetről:
19. A természetben nincsen enyészet (Szabó Dávid Jozéfájából, Athen.) 68
—. Művészetről általán és alkalmazva:
20. A müvészet kútfői, elemei s remeksége föltételei (Szontagh Gusztávtól; M. Tud. Társ. Évkönyv.) . 73
21. Epos és regény (Bajza Összegyüjtött Munkáiból) . 77

NEGYEDIK OSZTÁLY. LEVÉLPRÓZA.

Barátságos:
22. Kazinczy Ferenc levelei közől (I. II. III. IV. VI. VII.) 82
23. Kölcsey Ferenc levelei közől (I. II. III.) . . . 90
Felsőbb:
. Kazinczy F. gróf Festetics Ignáchoz (Kazinczy V.) . 87
24. József Nádor levele gr. Széchenyi Istvánhoz . . 94
25. József Nádorhoz, hivatalviselése L. évnapján az academ. 94

MÁSODIK KÖNYV.

SZÓNOKI ELŐADÁS.

ELSŐ OSZTÁLY. TANSZÓNOKLAT.

26. Kölcsey Ferenc Paraenesiséből 96

MÁSODIK OSZTÁLY. TÁRSODALMI SZÓNOKLAT.

Megnyitó:
27. Kisfaludy-Társasági megnyitó beszéd (Fáy Andrástól; Kisf.-Társ. Évk. I.) 103
Magasztaló:
28. Megyei beszéd I. Ferenc országlása XL. évnapján (Kölcsey Fer. Munk.) 105
Emlékbeszéd:
29. Emlékbeszéd Guzmics Izidór felett (Czuczortól; M. Tud.-Társ. Évk. V) 110
30. Emlékbeszéd Kis János felett (Toldy Ferenctől) . 116

HARMADIK OSZTÁLY. EGYHÁZI SZÓNOKLAT.

Predikáció: Lap.
31. Vízkereszt után negyedik vasárnapi (Májer József Egyházi Beszédeiből) 123

HARMADIK KÖNYV.

KÖLTŐI ELŐADÁS.

ELSŐ OSZTÁLY. ÉSZKÖLTÉSZET.

Költői mondalom:
32. Takács József Erk. Oktatásaiból, 12. 130
33. Verseghyből 1. 131
34. Kazinczyból, 3. 131
35. Szentmiklóssyból, 3. 132
36. Vitkovicsból, 2. 132
37. Kisfaludy Károlyból, 2. 132
38. Vörösmartyból, 3. 133
Csipős epigramm:
39. Baróti Szabó Dávidból, 1. 133
40. Virág Benedekből, 2. 133
41. Vitkovicsból, 3. 133
42. Vörösmartyból, 1. 134
Mese v. apolog:
43. Fáy Andrásból, 6. 134
44. Czuczorból, 3. 135
45. Vörösmartyból, 2. 136
Bölcsészeti, szemlélődő ének:
46. Forgandó szerencse (Faludi Ferenctől) . . . 137
47. Remény és Emlékezet (Kölcsey Ferenctől) . . 138
48. A hit (Bajzától) 138
49. Nyugasztaló (ugyanattól) 139
Költői tanlevél:
50. Atyai bucsúzás (Kis Jánostól) 140
51. Volt tanítványaimhoz (Vörösmartytól) . . . 142
Gúnyor:
52. Egynémely úrfiról (Baróti Szabó Dávidtól) . . 146
53. Az érzelős Philotas (Dayka Gábortól) . . . 148
Tanköltemény szoros értelemben:
54. A tengeri háború (Csokonai) 148

MÁSODIK OSZTÁLY. ÉRZELEMKÖLTÉSZET.

Lyrai epigramm:
55. Kazinczyból, 1. 152
56. Vitkovicsból, 1. 152

Lap.
57. Czuczorból, 2. 152
58. Vörösmartyból, 3. 152
Egélyes ének:
59. Imádság (Gr. Teleki Ferenctől) 153
60. Inségben (Csajághy Sándortól) 154
61. Isteni szeretet (Szabó Imrétől) 154
62. Sohaj (Nyulassy Antaltól) 156
63. Dies irae (Czuczortól) 156
Világi ének:
64. Tarka madár (Faludi Ferenctől) 158
65. Tavaszi dal (Szentmiklóssy Alajostól) . . . 158
66. Pipadal (Kisfaludy Károlytól) 160
67. Bucsu (B. Eötvös Józseftől) 161
68. Szonettek (Szemere Páltól) 162
69. Huszárdal (Gr. Teleki Ferenctől) 163
70. Mohácsi dal (Kisfaludy Károlytól) 164
Óda:
71. A virtus becse (Dayka Gábortól) 165
72. Tusakodás (Kazinczy Ferenctől) 165
73. A királyhoz (Virág Benedektől) 166
74. Szigetvár (Vörösmarty Mihálytól) 166
75. A bölcseséghez (Kis Jánostól) 168
76. Barátimhoz (Berzsenyitől) 169
77. Osztályrészem (Ugyanattól) 170
78. Bucsúzás (Ugyanattól) 171
79. Fohászkodás (U. attól) 171
Hymnus:
80. Dávid Zsoltárai után (Tárkányitól), 3. . . . 172
81. Hálaének (Bodó Sebestyéntől) 175
Rhapsodia:
82. Élet és Phantasia (Kisfaludy Károlytól) . . . 176
Dithyramb:
83. A szabad Erdély (Kazinczy Ferenctől) . . . 178
Elegia:
84. Mohács (Kisfaludy Károlytól) 179
85. Széphalmon (Vachott Sándortól) 181
Lyrai epistola:
86. Barátságos bucsúvétel (Csokonaitól) 182
87. Hálaadás gr. Festetics Ignáchoz (Kis Jánostól) . 183
88. Gróf Festetics Györgyhöz (Kazinczy Ferenctől) . 186
Heroíd:
89. Ilka Gyulának (Czuczortól) 188
Pásztori költemény:
90. A kesergő pásztorok (Faludi Ferenctől) . . . 191

HARMADIK OSZTÁLY. LEIRÓ KÖLTÉSZET.

Természet:
91. A teremtés képe (Verseghy Ferenctől) . . . 193

Lap.
92. Estveli tájkép (Kisfaludy K. Eltéjéből) . . . 196
Élet:
93. Az élet korai (Kisfaludy Károlytól) 196
94. Zsugori uram (Csokonaitól) 199

NEGYEDIK OSZTÁLY. ELBESZÉLŐ KÖLTÉSZET.

Költői beszély:
95. A tyrann poéta (Kisfaludy Sándortól) . . . 200
96. Aesop (Szabó Istvántól) 202
Legenda:
97. Szüz szent Margit álma (Czuczortól) . . . 206
98. Mózses (Jámbor Páltól) 206
Rege:
99. A futó csillag (Tompa Mihálytól) 212
Ballada:
100. Dobozi (Kölcseytől) 213
101. A legszebb ének (Czuczortól) 216
102. A buvár Kund (Vörösmartytól) 218
Epos:
103. Árpád elválasztatása (Horvát Endre Árpádja III. énekéből) 220

MAGYAR

CHRESTOMATHIA.

ELSŐ FOLYAM.

ELSŐ KÖNYV.

PRÓZAI ELŐADÁS.

ELSŐ OSZTÁLY. LEIRÓ PRÓZA.

1. ***Phoeníciai állapotok.***

Bajza Világtörténetéből.

Phoeníciának már geographiai és helybeli viszonyai mutatják, hogy népe nem válhatott, miként az assyrok, babylóniak vagy perzsák, hódító nemzetté: sőt ellenkezőleg, örvendett és örvendeznie kellett, ha parányi tartományát az ázsiai dúló hatalmak berohanásai ellen védhette, vagy szükség esetében, szabadságai fentartása mellett, önkénytesen a hódítók karjaiba vetheté magát. Ehez járult, hogy korán eltünvén e népből a kóborlás vágya, városokba települt, hol az együttlét mindenkor szelídebb és szabadabb lelkületet fejt ki. Phoenícia polgári szerkezete város-szerkezet volt. Tartománya oly valami egy és egész, mit phoeníciai állodalomnak lehetett volna nevezni, semmi időben nem volt. Minden egyes nevezetesb város és a hozzá tartozó környék saját alkotmánynyal és kormányzati intézvényekkel bírt, s élén, miként Damascus vagy más syriai városokban, egy örökösülő, vagy meghatárzott ideiglen terjedő uralkodásu, úgynevezett kis király állott, vagy végre köztársasági alkotmánya volt, mint az ujabb Tyrusnak,

hol nem voltak királyok, hanem „suffetek"*). E városokban gyakoriak valának a politikai forrongások, mint azt az elégületlenek kivándorlásai tanusítják, kik eleinte a phoeníciai partokra telepedének, míg azok egészen elfoglalva levén, idegen országokban kényszerültek gyarmatokat alapítani. Semmi közös monarchiai vagy köztársasági kormány nem kapcsolá ugyan ezen városokat együvé; azonban mégis némi szövetségek voltak köztök, mellyek aggasztó esetekben általános frígyekké váltak, ámbár néha megtörtént, hogy érdekeiket veszélyes körülmények közt is elválasztá egymástól, s nem nyúltak közös eszközökhöz. A phoeníciai szövetség élén mindig a legnevezetesebb város állott: eleinte Sidon, később Tyrus, s ez még afrikai és spanyolországi gyarmataikban is megtartatott, hol Carthago és Gades Phoenícia telepítvényei közt első helyeket foglaltak el, mert ezek rendszerint, kisebb nagyobb mértékben, az anyaország politikai szerkezetét követték. A phoeníciai városok királyai, kik még a perzsa időszakban is mint adófizető fejedelmek léteztek, nem voltak a babylóniai kényurakhoz hasonló uralkodók; a nép tevékeny szelleme, vállalkozó indulata, különösen pedig munkát igénylő földjök és éghajlatuk is megőrzé őket a babylóni elpuhulástól, s meg nem engede kényuraságot támadni, mely leginkább az erővesztett, erkölcs nélküli, és szellemi tekintetben kevéssé mívelt népek közt verhet legkönnyebben gyökeret. Kereskedő állodalmak különben is csak polgári szabadság befolyása alatt virulhatnak, ámbár a kereskedő köztársaságok kormányzási szelleme rendszerint aristokraciába megyen át. A phoeníciai városokban királyok mellett nagy befolyásu tisztviselők ügyeltek a köz dolgokra, kik a királylyal egyetértőleg idegen hatalmakhoz követeket is küldének, s királyi s főtisztviselői hatóság féltékeny ellenőrséget tartának egymás felett.

Mi a phoeníciai kereskedést és hajózást illeti, melyek által e nép oly nagy fontosságot nyert a világtörténetben, ezeket az irók gyakran igenis túlzottan ábrázolák. Az tagadhatlan, hogy a régi világ nyugoti szárazföldének minden népei közt a phoeníciek voltak elsők, kik tengeren hajóztak és a hajózási ismereteket kifejtették; azonban oly távol országokig, miként felőlök regéltetik, vagy épen nem jutottak el, vagy legalább oly korán nem, mint állíttatik. Spanyolországban igen hihetőleg a Krisztus előtti kilencedik század előtt nem voltak, ámbár a Mózses első könyvében előforduló *Tarsis* szót Tartessussal egyjelentésünek szokják tartani, s így az eme par-

*) A suffetek neve a zsidó *sofetim* szótól ered, mi birákat jelent; ez volt neve a zsidóknál sok ideig azon főtisztviselőnek, ki, mielőtt királyaik lettek volna, a nép feje volt

tokrai hajózást sok századdal korábbinak gondolni. Hasonlólag Európa éjszaknyugoti partjaira az úgynevezett *Cassiteredekhez* vagy britt szigetekhez, honnan ónt szoktak volt hordani, csak későbben jártak. Állitólagos hajózásaik a Keleti-tengerig, valamint Afrika körülhajózása is, alkalmasint puszta mesék. A régi időkben aranynyal egyértékünek tartott borostyánkő is, mely a Keleti-tenger partjairól került, bizonyosan nem általok hozatott onnan, hanem az Éjszaki-tenger mellől, hová az Éjszaki-Németországban lakó népek csere-kereskedése vitte volt. Mi távolságig jutottak legyen hajózásaikkal a Veres-tenger mellékéről, nem tudhatni.

Kereskedésök cikkjei nem csak idegen árúk voltak, melyeket egybehordának s ismét eladtak : saját városaikban is nagy ipar volt, és sok kézmesterségek virágzottak. Volt kiterjedett szárazföldi kereskedésök is karaván ok által Gerrájig Arábiában, Babylonba és Palmyrába, egész Arméniáig. Gyármunkáik közt a festés, kivált a bíborrali, fő tekintetű volt, az ékes festésű sídoni szövetek igen korán híresek valának. A fényüzési öltönykelmék, királyok s más nagyok számára Phoeniciából kerültek Nyugot-Ázsiának minden tartományaiba. Mivel általában a gyapjút volt szokás nálok megfesteni, a szövés a festéssel szükségkép szoros kapcsolatban állott. A szövés Sidonban, a festés Tyrusban volt nagyobb tökélyre emelve. Általános azon vélemény, hogy üveget ők készítettek elsők, s készítésmódját, a monda szerint, véletlenség találtatta fel velök, midőn t. i. a Sidon melletti homokos földön tüzet gerjesztvén, főző edényök támasztékául egy darab salétromot (mely egyike volt árucikkjeiknek) használtak, mi a homokkal és hamuval egybeolvadván, üveg-anyaggá alakult. Az ó világban divatos bíbornak feltalálása is, mely szinte nekik tulajdonittatik, véletlen volt. Egy phoeniciai pásztor nem messze Tyrustól a tengerparton legeltetvén nyáját, kutyája, mely egy tengeri csigát ketté harapott, véres szájjal jött hozzá. A pásztor gyapjúval törlé le a vért róla, de az eb száján sehol nem talált sebet; a gyapjú azonban gyönyörü veres szint kapott. E veres szín általános tetszést nyert, s fürkészet után kiviláglott, hogy a tyrusi partokra hányódott kagylókban van ily szép veres szín. E tyrusi bíbor az ó világban a legnagyobb drágaságok közé tartozott, s csak királyok s igen gazdag emberek viselhették. A tyrusi vászon is híres volt. Arany és borostyánkőből mesterségesen egybekarakott láncok s elefántcsontbóli művek is készíttettek a phoenicieknél. Izlésök híre oly nagy volt, hogy minden a mi szép és finom vala, sídoni műnek nevezteték.

Az ázsiai szárazföldi kereskedésnek Phoenícia városaiban volt határa. Itt folytak össze csere által a hindu és arab keres-

kedési cikkek, itt volt vására a Kobi pusztákbeli aranynak, a spanyol ezüstnek, az ónnak és borostyánkőnek, itt találkoztak egybe a legtávolabb tartományok kereskedői; ide hordák a vándor népek a phoeníciek számára messze országok árúit, s elvitték, miket értök cserébe nyertek. E tekintetben a midianiták arab törzse volt a tyrusiakra nézve nevezetes, valamint általában a szárazföldi kereskedésnek Arábia fő pontja, mert az arabokkali közlekedést a nyelvrokonság is könnyítette. Ezen fölül nevezetes kereskedést űztek Aegyptusban borral és hímzett művekkel Palaestinából cserében saját áruikért bort, olajat, balzsamot kaptak. Minthogy Palaestina a terméketlenebb Phoeníciának úgyszólva gabnafölde volt, könnyen megmagyarázható azon jó egyetértés, mely a phoeníci és zsidó nép között uralkodott. Mi élénk lehetett a Tyrus és Babylon közti karaván-kereskedés a pusztákon át, bizonyítják ma is Baalbek és Palmyra romjai, mely városokat Salamon király építe, vagy ujított ki, nyugpontokúl a sivatagokon átvonuló karavánok számára. Arméniából végtére s a vele határos éjszaki országokból rabszolgákat, lovakat, réz edényeket s egyéb tárgyakat kaptak. Így ezen kis földrészre szorúlt nép rendkivűl terjedelmes és békés kereskedelmi közlekedésben állott minden irányban, s ez által a népek egyesülését a régi világban sokkal inkább elősegélte, mint más berohanó népek vad diadalmai.

A kereskedéssel bensőleg volt egybekötve a gyarmatügy. Gyarmataik száma rendkivül nagy volt. Az elsők, úgy látszik, a görög szigeteken támadtak; de később, midőn a görögök magok is élénk kereskedést kezdtek űzni, a phoenícieknek innen hátrálniok kelle, s lassanként más vidékek felé fordultak. Sicilia, Malta, Sardinia, Corsica, Spanyolország és Éjszaki-Afrika ada helyet gyarmataiknak. Strabo szerint kétszáz spanyol hely phoeníciai eredetű. Az éjszakafrikai partokon Utica, Carthago, Auza, Adrumetum, a két Leptis és Tisdrus állottak; a Veres-tengernél Elat és Eziongeber, a perzsa öbölnél Tylos és Arados. E gyarmatok szabad alkotmánynyal birtak. Többnyire nem állottak anyaországuk gyámsága alatt, nem zsákmányoltattak tőlök, hanem függetlenségök élvezetében épen oly önállólag virágozhattak fel, mint amazok.

A föld tulajdonsága miatt Phoeníciában a földmivelés soha sem lehetett a nép fő foglalkodási ága. Szükség volt gabona behozatalára részint Kánaánból, részint a gyarmatokból. Könnyen gondolható egyébiránt, hogy a nagy népességű tartomány földei a lehetségig jól valának mivelve, és viruló kertet képeztek.

A szellemi mivelődés mint cél tőlök idegen volt; mint kereskedőknek az anyagi gyarapodás volt mindenek fölötti. De maga a puszta anyagi szorgalom sok tekintetben tudományos

mívelődésre kényszerít. A hajózás közvetve és közvetlenül találmányokat és fölfedezéseket idézett elő, és a népekkeli közlekedés, idegen tartományok, népszokások látása, gazdagítá ismeretök körét. A phoeníciek mondatnak a betüirás feltalálóinak, mi ha bebizonyíthatlan is, az kétségtelen, hogy a görögök azt tőlök vették, kiktől aztán a romaiak. Ők voltak az első számolók is, mire a kereskedés vezette őket. A csillagászat is mívelve lehetett nálok, mert hajóikat iránytű nélkül a göncölcsillagok után kormányzák. Építők is voltak, mint magas épületű és kerített városaik mutatják; Salamon templomát is Jeruzsálemben ők építék. A hajózást azon legmagasb fokig emelték, hová iránytű nélkül lehetséges volt, azonban sajátlag csak parthajósok voltak, s a Világtenger távolára nem bocsátkoztak, s azt tenniök vakmerőség is leendett. Honi történetiróik felől is van emlékezet. Köztök legnevezetesb Sanchuniathon, ki Phoenícia őstörténeteit írta meg, de belőlök csak töredékek maradtak görög fordításban. Vallásuk emberáldozattal egybekötött bálványimádás volt, melyben a nap istene Baal és egy más isten, kit a görögök Herculesnek neveznek, fő szerepet játszának. A papok tekintete, ha talán az óvilági divat szerint nagy volt is, oly népnél, mely mindent a kereskedéssel tett összhangzatba, soha sem juthatott az élet minden viszonyait átható kiterjedésre, minő az más népeknél volt.

A hadügy kevés fontosságunak nézetett. Törekedésök inkább szellem mint fegyver általi hódítás volt. Cyprus mégis és a spanyol birtokok fegyverrel hódíttattak meg, valamint magok az afrikaiak is, s láttuk: Tyrus és Sidon mennyi vitézséget, erőt és kitartást fejtettek ki önvédelmökben.

Ez vala rövid vázolatban sorsa Phoenícia népének, az emberi nem egyik legdicsőbb fajának, mely élénk, szorgalmas és találékony elméü volt, s a végzettől arra meghivatva—mely tisztét nagy részben teljesíté is, még inkább teljesítendő, ha a hódítók dúlásaitól békén marad—hogy az összes emberi nem fejlését hatalmasan elősegélje. Ily nép méltó vala világ végeig fenmaradni!

2. *Vajda-Hunyad vára.*

Kazincy Ferenc Erdélyi Leveleiből.

A gyönyörű völgyön, mely Szebentől, Hunyadon végig Magyarország felé nyúl, egy más kisded völgy nyílik, közel Dédúcshoz, dél felé; s az visz azon helyre, mely nemzetünk előtt örökre szent marad, mert a legtiszteletesb magyarnak birtoka, még pedig ősi birtoka, sőt szülője is volt: Vajda-Hunyadra. Szántva vagynak e völgy körül a lapos tetők; maga

a szűk völgy füvet terem, és sok kukoricát. Sebes patak fut el rajta, s a patak szélén két falu áll, Barcsa és Al-Pestes. Hunyad megett alantabb szálas hegyek emelkednek mindenfelé, s ezek közt messzére kél fel a 7800 lábnyi Retyezát, gyalult tetejével.

Már tízkor délelőtt Hunyadon valánk. Fellegvárat reménylettem találni itten is, mely a szerint uralkodjék az alantabb táj felett, mint a dévai; s íme ez itt nem elébb tűnt szemembe, csodás szögű, csodás fedelű magas falaival, mint midőn már előttem vala a mezőváros ka, minden dísz nélkül, hasonló egy nagyocskább faluhoz, melynek a vár nyugoti szögét foglalta el. Hatalmasabban kele most lelkemben az a gondolat, hogy a hol vagyok, hogy a mit látok, ott Hunyadi is volt, azt Hunyadi is látta, magáénak látta; s az nagygyá teve előttem minden tárgyat. A hogyan gyermekes képzeletünk közönségesen nagyobbnak festi a mit csodálgatunk, hogy meglátván végre, s a gígászi nagyság közönséges növéssé lohadván, ítéletünk a való mértékénél is alábbra sülyed, s a nagy halandó, kit érdemeinek csodáltában Atlásznak gondolánk, kisdeddé sorvad, mint mi vagyunk, földnek egyéb szüleményei: úgy vagynak viszont esetek, hol a jelenés túlhaladja a nagyító képzeletek festéseit, s többet lelünk mint váránk; s engem itt ez ére. Elevenebben tűnt fel lelkem előtt ama szerencsétlenek emléke, az az ő hajdani erejök, nagyságok, midőn most Vajda-Hunyadra beérénk, s a nyeregben ülő asszonyok és leányok sokaságán, mert épen héti vásár vala, keresztül vergődénk.

A vár udvara egyenetlen négyszög, a szerint épülve, a hogy azt kelni engedé a márvány félsziget. Éjszaki oldalát, honnan a híd van általvetve a széles és mély várgödrön, Hunyadi építteté, a vajda és magyarországi gubernátor; keleti oldalát fia Mátyás, a király, szinte a kápolnáig; a mi azon túl van, az innen kinyúlt bástyával, Bethlen Gábor, a fejedelem.

Udvara legpartosabb a Bethlen soránál, a Mátyásénál legalantabb, s amaz jóval szélesebb mint ez. Ellenben a Bethlen sora csak szükségre vala építve; a királyé s a gubernátoré pompára is. Legszebb kinézés a király sora erkélyéről van, mely az épület testéből kihasasodik.

Midőn a vajda építeni kezde, itt kétségen kivül állának épületek, mert a hely alkalmas vala, a puskapor feltalálása előtt, erősséggé fordíttatni; s az épület nem egyszerre, nem kész rajz után tétetett, hanem a mint idő, szükség, érték, engedék; ezt bizonyítja a sok szög és szug, ezt a csodás födél. Neki elégnek tetszhetett bevégezni a maga sorát a híd oldalában, s általellenben a kápolnát; mely nem vala kevésbbé szükséges, mint egy bástya.

A Hunyadi János alkotmánya egyenes sorban emelkedik

a vár árkából. Onnan emelkedik az a négy oszlop is, mely a négy erkélyt tartja, s egyszerre épült a fallal. A négy erkély kilenc ajtón által nyit egy sétáló corridórt[1]. Szédüle főnk, midőn ennek ablakaiból a vár mélyébe lepillantánk, s a négy erkély rettenetes vastagságú pilasztereit[2], s a hidat tartó magas és izmos oszlopot elnézénk. Ezen oszlopok magassága nyolcvanhét láb; ugyanannyi a vár faláé, a hol az legtetősb; s így a vár foka, ha a mérés nem hibás, huszonkilenc öllel volna feljebb mint a Zalasd patakja, mely két felé válván a Bethlen sora felett, a híd oszlopai közt fut el, s itt malmot forgat.

A palota földszint áll, alatta a vajda lakószobáinak. Boltozatja négy lábnyi diameterű, három ölnyi magasságú, nyolc szögű veres-márvány oszlopok tartják, a palotát hosszában osztván két egyenlő részre. A hol a boltozatok éles szeletei bezárják magokat, rózsákat látni a haza, a Hunyadiak, a Szilágyiak, s mások címereivel. Az ajtóhoz legközelebb oszlopra ez van faragva, hosszas szögletes betűkkel: Hoc opus fecit fieri Magnif. Dn. Joannes de Hunyad, Regni Hungar. Gubernator, anno dni 1452.

Csaknem általellenben a hiddal áll a templomocska. A Hunyadiak hollója a gyűrűvel s a Szilágyiak vadkecskéje, itt is láttatja magát, és sok ízben. Az udvaron a grádics mellett, veres márványban látni a Hunyadi-ház megújított, megbővített címerét: a paizs első és utolsó mezejében a hollót, a másodikban és harmadikban a koronát nyujtó oroszlánt, a sisak felett két emelkedő szárnyat.

A Mátyás sora mellett egy bástya kél, melyet Buzogánybástyának mond a magyar, az oláh Pisztricének, azaz tarkának; mert külső szine négyszögekre van felszeldelve, s be van mázolva fejér, kék, veres színekkel. Ennek tölcsértetejéről az égi tűz 1815. junius 11 d. lehasítá vitorláját, a két fejű sast; azóta lehullott a tölcsérfedél is, s nem sokára a boltja fog beomlani. Az urodalom akkori kamarai administratora sokat költe saját erszényéből, hogy a mi romlani elkezdett, épségben maradhasson; uralkodónk pedig, esztendővel azután hogy én ott valék, harmad napot mulatván a hunyadi várban, harminc ezer forintot fizettete ki a szükséges igazításokra.

Egy másik bástyája Nye- bojsza (ne félj!) nevet visel. Ez a maga kémény alakú tetejével egy folyosó által van a Bethlen Gábor sorához csatolva.

Mi volt valaha Hunyad, és mi az most! A palota, hol Hunyadinak nagyjai gyűltek valaha össze, mostan só- és vaspáhó. Nagy és tiszta lelkű férfi, mely kevés örömet érzél vala

[1] Folyosó.
[2] Négyszegű oszlop.

te, munkás és örök tusakodások közt elélt napjaidban, ha láthattad volna, betekintvén a végzések könyvébe, mi várja húnytod után hazádat és házadat!

Nem hagyhatám el a szent helyt azon emlékezés nélkül, hogy itt egy ember szolgála a konyhán, hogy itt egy ember fűtögeté a kemencéket, ki később váradi püspökké, egy király kincstartójává, ministerévé, egy özvegy királyné corregensévé, egy királyi gyermek gyámjává leve, s tovább magyarországi primássá s esztergomi érsekké, cardinálissá, a kit ellensége mindenek felett irígylett királyának — a magyar Ximenes[1]).

3. *Egy szarvasvadászat az indiánok közt.*

Harasthy Ág. Éjszakamerikai Utazásából.

Már kelt a nap, midőn a főnök[2]) ismét megjelent, szarvasvadászatra hiván meg bennünket. Mi felugrálván, azonnal felkészültünk s útnak indulánk, miután mindenikünk egy jó darab főtt húst tett vadásztáskájába.

A főnök sebesen ment előttünk két őrével[3]). Most a Tankora-tó partján vezete utunk. Középmagas hegyek környezék a tó partját. A mintegy 40 mérföldnyi hosszu és 30 mérföldnyi széles tó regényes táját kétszeres szépségben tünteté elő a vörösen felkelő nap; csendes vala az idő, minden nyugvék, csak itt-ott repüle fel egy madárka, tollának gyönyörű színpompájában; mert alig képzelhetők az itteni madarak különféle színei és szépsége, de fájdalommal tölti el az utas kebelét, hogy azon regényes tájakon, hol annyi ezer tündöklő szépségű madár honol, nem hallani madáréneket, s mintegy kihalva látszik erdeje, s pázsitja, és egész bájoló vidéke Éjszakamerikának.

Zaj nélkül haladánk, míg egy mély völgybe érénk, melynek két oldalán meredek kősziklák majd egészen kopaszon emelkedének. Itt megálla a főnök, s jel által tudtunkra adá, hogy csendesen legyünk; azután megvizsgálá a helyet, s megfogván kezemet, egy bokor mellé egy nagy dölt fához állíta. Vezetőnk megsugá, hogy, ha látom a szarvasokat jőni s összecsődülni, feküdjem a fa alá (mely nem volt egészen a földre dőlve), különben a szarvasok meggázolnak. Miután a főnök

---

[1]) Martinuzzi György, János és I. Ferdinánd királyok idejében. — Ximenes, kihez itt hasonlíttatik, egyike volt Spanyolország legnagyobb státusférfiainak, megh. 1517.

[2]) A winebago indiánoké, kik között a szerző utazott.

[3]) Itt testőrök értetnek.

többi társaimat is külön dőlt fák és bokrok megé, de mind a völgy innenső részén—a völgy legfelebb 100 lépésnyi lehete — elhelyezé, egyet füttyente, mi néhány perc múlva viszonoztaték. Számtalan füttyöket lehete hallani, de nagy távolságban köröskörül. Néhány percig néma csend lőn, mire távolról hangzó leírhatatlan ordítás következék, s koronként egy-egy lövés hallatszott; nem sokára itt-ott futó szarvasok szabadulást keresve jelentek meg, s mihelyt egy lövésnyire jött hozzánk valamelyik, kimélet nélkül lelőttük. Én legközelebb valék a főnökhöz, s alkalmam volt látni, mily biztossággal céloztak mind ő, mind őrei, kik tudtomra egyszer sem hibáztak. Az elejtett szarvasokat azonban csak lerogyni hagytuk, vagy, ha sebesítve tovább haladtak, nem követtük, mert meg volt tiltva rejtekhelyünket elhagyni.

A zaj mindinkább növekedék és közelebb jöve; mintegy három óra múlva már egészen a völgy nyilásánál valának az ordító indiánok. Most száz meg száz szarvas szorult a völgybe, mindenünnen záporként hullának a nyilak és a golyók a szegény ártatlan állatok közé, melyek egyik félről a másikra szaladtak; nem ritkán egész csorda tört keresztül rejtekhelyünk felett, s a dőlt fák oltalma nélkül minden bizonynyal összetiportattunk volna a bőszült állatoktól, melyek növekedő ijedelemmel minden irányban próbálák a menekvést, de annál nagyobb károkra; mert minden megfutamlás után újabb számos lövés ölé őket rakásra, miután én már rég felhagytam a lövéssel, mert sajnálám tovább hasztalanul mészárlani a szegény állatokat. Most azon még egyedül szabad helynek, hol a völgy végén a tó kezdődék, tartván az egész csorda, s néhány bátorszivű szarvas mintegy tizennégy lábnyi meredek partról a tóba vetvén magát, az egész csorda utánuk iramlott, midőn a főnöknek egy harsogó füttyentésére mindenünnen indiánok ugrálának fel rejtekhelyeikből, min nem kevéssé bámultam, azt gondolván, hogy mi csak heten vagyunk, mert idejöttünkkor, bár ide s tova jártunk, egy lelket sem veheténk észre. A sürű lövöldözés különösnek tetszett, de azt hivém, hogy a hegy tetejéről történik, rejtekemből nem igen mervén felnézegetni, mert szüntelen nyilak és golyók fütyöltek el fejem fölött. Felugorván a főnök, intésére követém őt, s mindenki nagy sietséggel futott azon helyre, hol a szarvasok a tóba ugráltak. Itt fenséges látvány lepe meg: egy csoport szarvas gyönyörű szarvaival, fejét büszkén feltartva, úszott a tó közepe felé, jóbbról balról meredek kősziklák közé rekesztve; s látván, hogy ott lehetetlen kimenekednie, tanácskozni s habozni látszának, merre kelljen venni utjokat, hogy a vadságra nézve hozzájuk hasonló indiánoktól megmenekülhessenek. Alig érének az indiánok a tó széléhez, szinte tüstént a vizbe ugráltak,

s ott rejtekben készen tartott csónakjaikba vetvén magokat, a szegény úszó vadakat követék. A főnök nekem is inte, hogy ugorjam utána, mert számunkra is vala csónak készen; de lelkem egészen el volt fájdalomtól fogva, midőn ezen ártatlan gyönyörű állatokat így láttam üldöztetni. A parton maradtam tehát, honnan minden esetre jobban láthattam mindent, mint ha magam is részt vettem volna az üldözésben. A doctor azonban el vala ragadtatva e nagyszerű vadászat által, s a többi indiánokkal együtt nagy-sebesen a vízbe ugrott, hol csónakot adtak neki. A csónakok csaknem egyszerre indulának meg, s a többivel ő is elsurrant, t. i. volt már némi gyakorlata az evezésben, minthogy mindhárman gyakran tanulgatánk e csíkalakú paripákon úszkálni. Utoléretvén a szarvasok, az indiánok nagy hévvel körülvették őket, mire amazok megfordulának, s fel levén bőszítve, egyenesen a csónakoknak rohantak, s felforgatták azokat. Az indiánok kiugrálván a csónakokból, lebuktak, s midőn a csorda keresztülúszott rajtok, ismét felüték fejeiket, kifordíták a vizet csónakjaikból, s beléjök ugráltak; mert igen jól tudják a vizet taposni s magokat halként a vízből ki-s egyenesen a csónakba vetni. Ez alkalommal a doctor is felfordíttatván, lebukott, s ez által a szarvasok hatalmas döféseit kikerülte ugyan; de, midőn a vizet kelle csónakjából kifordítani, fennakadt, s azt mindenfélekép, de siker nélkül próbálgatá.

Most vevém észre, hogy a lord nincs az üldözők közt; visszafelé nézék tehát, azt hivén, hogy ő is valamely magasabb helyről nézi a vadászatot, de sehol sem látám. Sötét gondolat lepte meg lelkemet. „Hátha — mondám magamban — kiváncsiságból fölemelkedett rejtekéből, s golyó vagy nyíl találta?“ Haladék nélkül volt rejtekére szaladék vissza, hol őt a fához közel csakugyan fel is találám, egészen vérrel elborítva s fájdalmaktól és égető szomjuságtól kínozva. Baja iránti kérdésemre csak ennyit vala képes felelni: „Vizet, vizet! mert mindjárt meghalok.“ Én egy közellévő forrásból azon ólom edénybe, melyet mindig magammal hordoztam, vizet meríték, s társamnak vivém, ki is lecsillapítván szomját, nagy könnyebbülést érze, s elbeszélé kalandját.

„Midőn ide jöttem — monda — táskámat néhány lépésnyire a fától letevén, csak puskámat hozám magammal, gondolván, hogy elég lesz azon nyolc töltés, mely benne van, mert ily nagyszerű vadászatról nem is álmodtam. Miután a nyolc töltést kilőttem, akkor jöttek legsürűbben a szarvasok, és számtalanszor átugráltak a fán, mely alatt feküdtem. A mint egyszer ismét keresztül s felfelé a hegynek futottak, azt hivém, hogy, míg visszaszaladnak, elég időm lesz táskámat elhozni, hol többi töltéseim voltak; hogy pedig golyó vagy nyíl ne

érjen, hason akarék tovább csúszni, de alig voltam néhány lépésnyire, midőn egy nagy hímszarvas, melyet a bokor miatt előbb nem láthattam, észre vett, dühösen reám rohana és szarvával öklele, a nélkül hogy magamat ellene védhetém. Azalatt az egész sereg visszajött, mind rajtam keresztültiprott, s fejem, arcom, s egész testem annyira összegázoltatott, hogy majd eszméletemet vesztém, s alig maradt erőm rejtekembe visszavonulni. Egyszerre eltűntek a szarvasok, s gondoltam, hogy alkalmasint a tóba ugráltak. Felkelni próbálék tehát, de sikeretlenül, s kiáltásomat sem hallá senki; végre elhallgattam, segedelmet várva, de a szomjuság majd megölt. Mint érzem, csontom eltörve egy sincs, de igen meg van gázolva egész testem. Most már meghűltek az inak, s ez iszonyú fájdalmat okoz; fejem is egészen dagadt."

Nagy nehezen lábra állítván a beteget, lassan a forrás felé vezetém, hogy ott megmoshassam, mi, úgy hivém, enyhíteni fogja fájdalmát. Időközben beborúlt az ég, villámlott, nagy szél fújt, s zápor kezde szakadni. A forráshoz érve, levevém a lord szarvasbőr öltönyét, s a jéghideg vizzel kezdém őt mosni, mire, hozzájárulván az eső is, nagy enyhülést érzett egész testében. Most ismét újra aggódtam, hogy a vadászok oly soká nem jöttek, s már estveledék, midőn ismét a tó partjára siettem, hol néhány indián a parthoz húzogatta a szarvasokat, melyeket a vadászok tomahawkjukkal [1]) levágtak. A vízben csupán e fegyver használtatik, melyet az indián több lépésnyire elhajít, igen ritkán hibázva el célját; a tomahawk nyele végén egy szarvasbőrből hasított szíj van, melynek másik végét kezében tartja, s ha a baltát elhajítja magától, azon szíjjal ismét visszarántja.

A szarvasokkal foglalkodók nem tartoztak a vadászokhoz, hanem a hajtók seregéhez. Integeték nekik, de nem értének; visszatérék tehát a lordhoz tanácskozni, mitevők legyünk. Míg együtt beszélgeténk, hallottuk a hegyről levonuló vadászokat, kik a tónál hagyott puskáikért jövének. Vezetőnknek tudtára adtuk az angol esetét, s hogy haza menni nem bír. Mire ez néhány szót váltott a főnökkel, ki tüstént rendelést tön a beteg elvitelére; én pedig doctor társunkat nem látván a tömeg közt, ennek holléte iránt kérdém a vezetőt, ki azt válaszolá, hogy őt régen itt gondolta. Értesitém továbbá vezetőnket, miképen a doctort csónakjával elfordulni, és abba kapaszkodni láttam ugyan, de nem véltem őt veszélyben, minthogy annyi indián volt körüle, és épen azon pillanatban juta eszembe angol társunk is.

A főnök kérdezősködött a doctor iránt a vadászoknál,

[1]) Egy neme a baltának, melylyel az indiánok élnek.

kik közől néhányan szinte látták, midőn csónakja felfordult, de eszökbe sem juta, hogy belé ne bírna ismét ugrani, mit minden indián gyermek is képes megtenni. Azonnal a tóparthoz sieténk tehát, de már sötétedett, s a vizen semmit sem látánk. Kérésemre a főnök több indiánokat kiküldött a tóra a doctort keresni, kik azon válaszszal jöttek vissza, hogy sem a csónakot, sem a doctort nem találhatják. Csaknem bizonyosnak gondóltuk angol társammal, hogy a doctor vízbe halt, s én szemrehányásokat tevék magamnak, hogy öt veszélyben látva még is elhagyám; csak az nyugtatá meg lelkemet, hogy állapotját nem tarthattam veszélyesnek, mert több csónak volt körüle, és szükség esetében, jó uszó levén, ki is úszhatott volna a partra. Míg így tünődém, két izmos indián egy vesszőből rögtön font cserénynyel jelent meg, s belé fektetvén a beteget, oly tüneményes sebességgel mentek vele, hogy alig birtam őket követni.

Érzéseim nem valának legkellemesbek; egyik uti-társam alkalmasint befejezte élte pályáját, a másik több hétre tehetetlenné lőn akár tovább, akár visszautazni! Midőn felérénk a hegyre, hátra tekinték; a völgyben számtalan tűz égett. Ezek iránti kérdésemre azt felelé vezetőnk, hogy most a leejtett szarvasokat fejtik, s a tüzeket részint azért rakják, hogy lássanak, részint hogy a farkasok és rókák meg ne kezdjék a lőtt vadat.

Már késő volt, midőn wigwamunkba [1]) értünk, hol tüstént egy öreg indián nő jelent meg, társamat egészen levetkőzteté, s egy zöldes zsírnemű szerrel minden sebét kimélet nélkül s erősen bedörzsölé. A lord fogcsikorgatva tűrte e kezelést, de hallgatott. Eltávozván a nő, alunni készülénk, de előre láttuk, hogy nem igen fogunk álomban részesülni: én uti-társunk sorsa, az angol pedig sebei miatt. Nem sokára azonban mélyen alunni hallám társamat, min annál inkább csodálkoztam, minthogy a sebláz beálltától féltem. Sok hánykódás után magam is elaluttam, sötét álmoktól kínozva: majd egy medvén száguldni láttam a doctort, majd vízben fuldokolni, s végre borzasztó arcvonásokkal elsülyedni. Nehéz álmamból nagy örömemre egy halk zaj ébreszte fel. Még sötét vala; de a fejlő hajnal világánál a tegnapi vén nőre ismerék, ki a lord sebeit újra megvizsgálván, bizonyos olajszerrel kené be. Én azonnal felkelék, s vezetőnkkel lóra ülvén, a doctor felkeresésére indulánk, mire már egészen megvirradt. Sebesen ügetve egy gyaloguton haladánk a tegnapi csatatérre, s oda érvén, nagy volt meglepetésem, midőn a doctort elevenen s teljes épségben találtam; igen bágyadt volt ugyan, de járha-

[1]) Indián kunyhó.

tott, s épen egy darab szarvashússal foglalatoskodék, melyet nagy étvágygyal költött el.

„Tegnap — így kezdé esetét beszélni — felfordíttatván a szarvasok által csónakom, egy darabig uszkáltam körüle, a vizet ki is fordítám, de beülni nem valék képes, mert mindjárt felbillent. Míg így vesződém, a szarvasok más irányt vettek, az indiánok nagy tüzzel követék őket, s én észrevétlenül elmaradtam; jobban s jobban erőlködém csónakomba ülni, mi által erőmet annyira kimerítém, hogy végre képtelennek véltem magamat kiúszhatni a víz szélére. Már félni kezdék menekvésem végett; senkit sem láttam; kiáltam, de senki nem hallott. Szerencsétlenségemre nagy szél támadt, s az eső is szakadni kezdett. A tó habokat hányt, a szél befelé kezdé hajtani a csónakot. Azt hivém, hogy vesznem kell, de annyi eszméletem volt még, hogy a csónakra fekünni határozám el magamat, mit még elég jókor meg is tettem, s most a szél egész erővel vitorlás hajóként hajtott a tó közepe felé. Később a szél s az eső megszünt ugyan, de estveledni kezde, s mint gyanithatám, több mérföldre leheték a parttól. Csakhamar az éj is beállt s elhagyott a remény ez éjjel megszabadulhatnom. Az idő, szerencsémre, csendes és meleg volt, s az egész éjt a csónakon töltém, azaz, azon átkozott kis csónak felfordulva hasam alatt volt, s mindig attól kelle félnem, hogy ki ne csuszszék alólam. Boszuságom nevelésére még a sok apró hal is minduntalan vagy ujjaimat vagy lábamat csipkedé. Végre nagy örömemre hajnallott, s alig virradt, már többb indiánokat láték minden irányban evezni apró csónakjaikban. Ez egészen felvidítá lelkemet, mert bizton remélhetém, hogy csakhamar reám akadnak, mi meg is történt. Két csónak nyíl sebességgel jött felém, az indiánok vízbe ugráltak, felfordíták csónakomat, s engem belé ültetvén, azt csónakjaik közé szoríták, s egy szarvasbőrszíjjal azokhoz köték, jelek által tudtomra adván, hogy csendesen üljek. Erre képzelhetlen gyorsasággal hasíták a habokat, koronként egy harsogó füttyet hallatván, mely hihetőleg jelül szolgált a többi indiánoknak, hogy reám akadtak.“

„Körülbelül egy negyed óra előtt ide érkeztünk, s én éhség, álomtalanság és viztől igen bágyadtan érzém magam; az indiánok azonban gyaníták éhemet, s ezen darab sültet hozák, mely igen jól esik. — Hát angol társunk hol van?“

„„Angol társunk otthon fekszik sebeiben“ felelék, s elbeszélém balesetét. A doctor sajnálkozott rajta, s azt vélé, hogy, ha felgyógyul, jobb lesz visszatérnünk, mert már néhány igen súlyos kaland ére bennünket. „„Arról tanácskozni még elég időnk lesz — válaszolék — most nyugodja ki magát egy kevéssé, hogy haza mehessünk.““

Míg társam pihent, én a különféle indián csoportokat

nézém, melyek nagy hévvel fejtegeték a tegnap lemészárlott szarvasokat. A nők megjelenének, s megrakván lovaikat és magokat, úgy hurcolák a gazdag zsákmányt minden irányban haza felé.

Miután a doctor kipihente magát, felültetém őt vezetőnk lovára, és szállásunkra sieténk. A lord nagy örömünkre már semmi fájdalmat nem érze, s nem győzé elegendően magasztalni a vén indián nő isteni gyógyszerét.

Minden további vadászatot megköszönve, tudtára adtuk a főnöknek, hogy, mihelyt társunk fölkelhet, és képes lesz utazni, tovább szándékozunk folytatni utunkat. A főnök sajnálkozék, hogy olyhamar elhagyjuk őt, és megigéré, hogy, bár merre megyünk, elkisérend bennünket egy darabig.

4. *A kakukról.*

Petényi Salamontól.

A természet maga felettébb eltért a kakuknál rendes útjától; s nála egy, valamint igen nagy, épen oly csodálatos kivételt tett a szokott, és különben egész szigorral megtartott, rend szabályaitól. T. i. a kakuk oly sajátnemű, oly csodás különce a természetnek, hogy nem bámúlhatni rajta, ha felőle a nép sok csodálatosokat hisz és regél. De a természetbuvárnak kötelessége itt is fölfedezni a valót, ettől elkülönözni a mesét, koholmányt és balvéleményt; kiemelni az igazat, ezt terjeszteni, uralkodóvá s haszonárasztóvá tenni embertársai közt.

E végre helyén lesz madarunkat mindenek előtt azon állásában bemutatni, melyben a madártudósok által a szokott tudományos rendszerbe helyeztetik; továbbá összehasonlítani őt külön tollazatában; de kivált azon rendkivüli sajátságaiban, melyeknél fogva a természet nála szokott rendes utjától eltért. A kakukot közönségesen a kúszók nagy rendében találjuk. A kúszók rende (Scansores, Klettervögel) oly madarakból áll, melyeknek külső újjok hátra irányzott, két mellső és két hátsó újjok van, s ez által a kúszás-mászásra erősebb támaszt nyernek; mely újj-alkotásukat némely családok és nemek valóban nagy sikerrel is használják a fatörzsök, falak, sziklák és más meredek tárgyak megmászása s bekúszására. Szigorúan véve azonban, a kúszók neve nem illeti mindazokat, melyek oda számíttatnak. Mert valamint több madár valódi kúszó, noha újjaik alkotására nézve e rendhez épen nem tartoznak — így például a csuszka (Sitta), a fakúsz (Certhia), a falkúsz (Tichodroma) stb. — úgy ismét több madárcsalád, jóllehet újjaikra nézve ily alkotásuak, mint a párujjárok, teljességgel nem kú-

szók, például a kakuk, mely soha nem kúszik, melynek rövid, gyönge puha lába még a járásra is alkalmatlan, a miért ő magát a földön csak bajjal tolja tovább, azaz elvakarodik. Lába neki csupán ülésre és ültében maga megtartására szolgálván, úgy alkottaték, hogy a külső újja egyszersmind forgó újj, melyet kedve és szüksége szerint majd előre, majd hátra irányozhat. Ez okból jobban tetszett az újabb madárbuvároknak e külön lábalkatú madarak rendét máskép, és pedig Vieillot francia madártudós után párujjároknak nevezni. E rendbe az európai madarak közől kevés, de annál több külföldi, és pedig meleg éghajlatbeli madárcsalád és nem tartozik, például nálunk a harkályok, külföldön a nyüvészek (Crotophagidae), kurukurúk (Trogonidae), borsályok (Ramphastosidae), papagályok (Psittacidae) stb. Köztök áll a kakukok (Cuculidae) családja is.

Hogyha az ember a kakukra, főkép röptében, futó pillantást vet, könnyen fogja őt alakja és szinezeténél fogva valami ragadozónak s leginkább karvalynak nézni, melylyel nagyság, alak és színek tekintetében igenis némi hasonlatossága van. S úgy látszik, hogy az őt nem ismerők ezen kétes kinézése által megcsalatván, cifrázzák fel életrajzát oly mindenféle balvélekedés és mendemondákkal; annyira, hogy a madárbuvároknak e madár körül minden időkben sok tenni valójok volt, s hogy tulajdonkép csak az újabb időkben sikerült ezen, magában is elég nevezetes, madár természetrajzát az Augias istállójától annyira megtisztítani, hogy a jövendőségnek könnyü leend a még holmi zugokban rejlő maradványait is a balvélemény- és hibás állításoknak tökéletesen eltisztítani.

A természetrajzban leginkább összehasonlítás által juthatni az igazság fényéhez. Ha már a kakukot a karvalylyal hasonlítjuk össze, melylyel, mint már említém, gyakrabban összezavartatik; azonnal szembetünik a roppant különbség, s a két madár felcserélői nagy tévedése. A kakuk orra úgy szólván rigóorr; rövid, gyöngécske lábai párujjasak s oly apró karmokkal ellátvák, hogy itt az összehasonlításnál a karvaly orra és lábaival már első pillanatra fel kellene ébredni a tévedésből, s belátni, miszerint ez állatka teljességgel nem alkottaték ragadozónak, hanem egészen más életmódúnak. . . . .

Tekintve szellemi sajátságait, jellemzi őt szilajság, vadság, dühösség, féltékenység, félénkség. A mily ügyes sebes szállékonyságban, ép oly ügyetlen, már feljebb érintett lábalkatánál fogva, a járásban, készebb a legpicibb földközöket újra és újra átrepülni, mintsem átjárni. Ravasz és barátságtalan természeténél fogva, körületében, nejét kivéve, maga hasonlójával össze nem fér; de viszont nincs madár, mely őt is szeretné, miért is mindenféle madaraktól, még olyanoktól is gyü-

löltetik és ingerkedő lárma közt űzetik, melyeknek teljességgel nem alkalmatlan, teszem a sármalinkóktól, fecskéktől, stb. Nem egyszer néztem sajnálkozva a szegény kakukot, mily kegyetlenül bántak vele, rá akadván az ezrenként együtt költöző villásfecskék, melyek verebek, pintyek, poszáták társaságában rejthelye körül addig csaptak lármát, míg őt onnan kiszorították. Neki estek aztán a tovább repülőnek, nekivágásokkal, bökdösésekkel, veréssel üzték; az elrejtett szökevényt azalatt hozzá jött új madárcsapatok fris erejével újra meg újra űzőbe vevén.

Hangos kakukolása a kakuknak pótolja tavaszkor éneklését. Ez e kettős syllabából: *kú-kuk*! áll, mely a közönséges fuvolán kis octávai Fis és D hangokban könnyen utánozható, ha az első egy terciával feljebb és tovább fuvatik. Ezt madarunk oly erősen hangoztatja, hogy csendes időben legalább is félóránnyira köröskörül elhallik. Kúkuk szó helyett hallani azonban olykor *kuikuk* hangzatot is; és midőn a felhevült hím jércéjével incselkedvén, ez után sebesen repül, akkor hevében közönségesen többször egymás után ismételve *kukukuk kukukuk* hangzatokat ejt. . . . .

Bizvást állíthatom, hogy honi madaraink közt alig van, mely eledele által oly hasznossá válnék, mint a kakuk. A mint tavaszkor megérkezik, azonnal hozzá lát a különféle kisebb nagyobb, főleg az erdő s kertifa zöld ékességeit pusztító cserebogarak és éji lepkék felfalása, pusztításához. Itt tartózkodása leghosszabb idején át mindazáltal leginkább szőrösbundás, tehát olynemű hernyókkal táplálkozik, melyek semmi más madárnak, minthogy azokhoz nyúlni iszonyodnak, nem kellenek; milyenek például az úgynevezett medve-, serte-, tüskéshernyók. Szeretett csemegéi közé tartoznak például hernyói a Cája szindisznek (Arctia s. Eyprepia Caja. Ochsenh.), az egyenetlen gyapontcznak (Liparis seu Sericaria dispar), a gyűrős pohók (Gasteropacha neustria), a málna pohók (G. rubi); a gyalagonya-, káposzta-, repce- és répa-özöndéknek (Papilio Crataegi; p. brassicae; p. rapae; p. napi) stb. Tulajdonkép nincs hernyófaj, akár szőrös, akár csupasz, mely neki ne kellene: miért is számára minden fán, bokorban, kórón, kertben, káposztásban mindenkor terítve s tálalva az asztal. Nagyságához aránylag nincs oly falékony madár, mint a kakuk, minthogy felette nagy gyomra van, mely igen gyorsan emészt; azért is táplálkozására megszámíthatlan hernyó, pille, bogár s egyéb rovar mennyisége kell. E hernyók, lepkék és rovarok pedig, kivált midőn a növényzet rovására nagyon elszaporodtak, felette pusztítók, kártékonyak és veszélyesek levén, kakukunk valóságos jóltevő az erdők, szilvások, veteményes kertek és földekre, káposztások, sőt magok a rétek és szántóföldekre néz-

ve; bizvást örülhet neki minden tulajdonos, mint mezei jószága őrangyalának, ha jószágában választá tanyáját; hol is, valamint minden más, főleg bogárevő madár, nem üldözést, hanem kimélést érdemel nagy hasznáért. A mily falékony a kakuk szabadban, épen oly dacos a fogságban, hol magát halálig véti-üti, és, kivéve a fölnevelt fiakat, magát agyon éhezteti.

Az eddig elősorolt testi és szellemi sajátságain kivül, van még a kakuknak egy ritka, felette érdekes, másnemű madaraknál soha nem látható beltesti sajátsága. Belseje t. i. rendkivül nagy gyomrának gyakran egészen szőrös, bundás. E szőrösödés némelykor csekély és tökéletlen, máskor ellenben oly sürű és tökéletes, hogy csalódásig hasonlít az egér vagy más apró emlős bundájához, mi annál csodálatosabb, hogy szőreinek majd mindig egyfelé menő vonása és simasága van. E különös jelenete a természetnek bő tárgyat és alkalmat nyújtott madár- és állatbonctani vitatkozásokra ..... s most már e tény világos, t. i. hogy a kakuk gyomrában levő haj és szőrök nem eredetiek, hanem abba csak bekapaszkodott, falaiba benyomúlt szőrök.

Hátra van még, hogy a tudós osztályt a kakuk azon rendkivüli sajátságára figyelmeztessem, melynél fogva az még sokkal csodálatosabb különce a természetnek. Ezen sajátság pedig a kakuknak a természet rendes szabályaitól egészen eltérő költési, vagyis önfajgyarapítási, fölnevelési ügye. Ezért van természetrajza teli valamint valóságos csodákkal, úgy egyszersmind mindenféle mesékkel és mendemondákkal, oly annyira hogy, bár ezen érdekteljes tárgy fölött idők óta, s főleg az újabb időkben, a legszorgalmasb, legszigorúbb vizsgálatok tétettek Európa szerte, mégis ezek dacára sem sikerült az ezer ellenmondó adatok chaoszából a valódit elkülönözni, és mindent tisztába hozni. A megváltozott helyminőség, az egyéniség, azon nehézség, melynél fogva az ember sok esetben a vizsgálandó tárgyhoz közel, vagy épen a legérdekesebb jelenetnél jelen nem lehet, mind oly akadályok, melyek a legszorgalmasb ügyekezetnek is gátat vetnek, és gyakorta a legellenkezőbb eredményeket szülik; minők a legjobb akarat és legfeszültebb törekvés mellett is hátráltatják a buvárt, a titkot mindenütt leleplezni, a valót a maga egyszerű tisztaságában megpillantani, s így másokkal is megismertetni. S így van ez a kakuknak titok- és csodateljes költésügyével is.

Ő az egyetlen egy az eddig ismert minden madárnemek közt, ki ön tojásait maga ki nem költi, ön magzatjának maga nem viseli gondját, fiát maga föl nem neveli, hanem e célra mindenkor más, oly madarakat választ utódai fölnevelésére, melyek ön fiát is ugyanazonféle rovarnemü eledelekkel tartják,

minőket az ő magzatja is igényel. Ilyenek a különféle zenérek vagyis éneklő madarak, s köztök leginkább olyak, melyek vagy magára a földre vagy jó alacsonan fészkelnek, péld. a parány ökörszem, a csattogányok, billegények, pacsirták, csalogányok stb, főkép pedig a poszáták. Hogy vajjon mi tételezi föl tulajdonkép e csodálatos, rendkivüli jelenetet, hogy t. i. tökéletes hiával van a kakuk a szülői és a magzatszeretetnek s boldogító élvezeteinek, s magzata fölötti gondjait és örömeit más, idegen nemű, mostoha szülőknek engedi át: az ámbár még nem egészen világos, minthogy a legvalószinűbb vélemények is jobbadán hibás észrevételek és képzeletekre támaszkodnak; az azonban tagadhatatlan tény, miszerint a bölcs teremtő e mellett sokkal nagyobb, haszonárasztóbb célokat akart ez uton elérni a természet egyetemes, nagyszerű gazdálkodásában. Egyes tojásainak felette lassu, hosszadalmas kifejlődése, s a kitojásra, megérésre egyik a legalaposabb, legvalószinűbb s legfőbb okok közől, melyeknél fogva a kakuk annyira eltér a természet rendes szabályaitól, s nem képes maga ellátni a költés s a gyermeknevelés ügyeit. Az ő rendkivül nagy, s falékonyságának következtében mindig hernyókkal tömött, duzzadt gyomra annyira elfoglalja ugy szólván az egész hasüregét, hogy ebben hely hiánya miatt alig bír már egy tojás csak ki is képződni. Tudjuk, hogy, midőn a többi madaraknál az első tojás már tökéletes, és a kitojásra kész, akkor már a másik legalább félig, a harmadik jócskán megnőtt, s úgy következnek egymás után rögtön a többiek mind addig, míg szokott teljes számmal vannak, mire a tojó azonnal hozzá fog a költéshez. A kakuk csak 4—6 tojást rak ugyan, de egymástól oly felette messze álló időközökben, hogy ugyanazon egy környékben tehát ugyanazon egy tojótól az elsőket már május elején, az utolsókat pedig julius utólja felé találhatni. Innen kiviláglik, miszerint egyetlenegy kakuktojás tökéletes kiképződésére legalább is két hét elkerülhetlen szükséges. Ha már ezen testalkotása mellett a kakuk maga akarná kikölteni tojásait, nevelni fiait: épen ez által tévesztené célját, faját gyarapítás helyett kevesítné, és csak így lenne a teremtésnek valóságos csúfja; mert akkor, vagy e hosszas, majd három hónapig tartó idő alatt rajta kellene neki szakadatlanul ülni a fészken s őrizni tojásait, melyek különben oly soká magokra hagyatva, míg az utolsókat tojná, az előbbiek okvetetlenül oda vesznének, és ez esetben maga, fiaival együtt áldozatul esnék fajgyarapítási ösztönének, miáltal a kakukfaj csakhamar kiveszne, vagy minden tojását külön kellene kiköltenie, minden fiát külön fölnevelnie, miben nem csak az időből, de minden erejéből is végképen kifogyván, ismét inkább kevesbitésére lenne ön fajának, magának kínzására; s élete más e-

gyéb elrendeltetésének, s kötelességeinek teljességgel meg nem felelhetne.

A jérce közönségesen csak egy tojását tojja az arra kiszemelt idegen fészekbe; a másikat megint másikba, s így a következőket teljes számig és pedig gyakran minden tojását külön és külön nemü, vagy faju madarak fészkeibe.

A kakuk legtöbbnyire oly fészkekbe teszi le tojását, melyben még a tojás teljes számmal nincsen; mert akkor, minthogy a tulajdonos jérce folyvást nem ül rajta, legkönnyebben fér hozzá, a nélkül hogy a fészkek tulajdonosai által észre vétetvén, előzetnék; sőt akkor egyszersmind ez könnyebben ámíttatik el, hogy a nem ohajtott szaporodást magáénak nézze, elfogadja, s megkedvelje. A kakuk szántszándékkal ugyan nehezen veti ki, vagy töri össze a fészektulajdonos tojásait; de az mégis általános észrevétel által bizonyos tény, hogy sok fészekben, főleg az apró madarakéiban a becsempészett kakuktojás mellett a többi egymás után mind elenyészik. Azon fészkek kiszemelésében, melyek céljaira alkalmasak, nagy mester a kakukjérce. Ügyességén kivül felette jó, éles látásának is kell lennie, mert a legelrejtettebbeket is fölkeresi, melyeket a legtapasztaltabb fészekkereső legfeszültebb szorgalmának is alig sikerül fölfedeznie. Ő azokat, csak elrepüljön mellettök, már meglátja; s nincs példa rá, hogy valaha ember látta volna fészkek fölkeresésében foglalkodni. Az ornithologok [1]) véleménye szerint ez leginkább korán reggel történhetik, mert akkor a legnagyobb csendesség is uralkodik; de a költő madarak is egy pár percre eltávoznak vízivás, eledelkeresés, és más szükségek végzése végett. A tojás rakásának is nagyon szaporán kell történnie, mert jaj volna neki, ha a fészek tulajdonosai ott lepnék: nem hagynának neki időt, hogy a tojás baját elvégezze. Ő tehát csak úgy férhet hozzá, mint a tolvaj, s úgy is lópódzik el onnan, s bizonyosan nagyon örül, ha sikerült a baj befejezése után szerencsésen elillanhatni.

A kakuk-tojás a madár nagyságához képest oly kicsi, hogy az méltán a legkisebb tojásokhoz számítható. Hossza közönségesen változik 10 – 12 vonal, szélessége 8—9 vonal közt; a házi verébtojás nagyságát ritkán múlván felül, mert különben nem is volna alkalmas a becsempészésre. Szinezetökre nézve nagyon különbözők, de mindig igen jellemző rajtok az, hogy, bárminő szinezet közt, bizonyos magánálló, fekete pontokkal bírnak.

A kakukfi is igen piciny, midőn kiesik a tojásból. Többi mostoha testvéreitől leginkább nagyobb feje, és tetemes szemei által megkülönböztethető. De az ritka példa, hogy a vele

[1]) Madártannal foglalkodó tudósok.

kiköltött mostoha testvérei nagyra neveltetnének föl. Az ő gyorsan növekedő falékony mostoha testvérök elkapkodja orruk elől a hordott eledeleket, s a kis fészekben, melyet nem sokára egészen betölt, ide s tova hánykolódván, egymás után kiszorítja és taszigálja őket minden rosz akaratán kivül, csupa helyhiány miatt, hol is szegények aztán közönségesen elvesznek. Hogy a kakukfi azt szándékosan teszi, vagy hogy mostoha testvéreit felfalná, s végtére mostoha szülőit is elnyelné, az a mesék sorába tartozik.

Valóban nem lehet eléggé csodálkozni rajta: mily gyöngéd szeretettel és hű ragaszkodással viseltetnek az apró madarak ezen inkább rút, mint szép mostoha gyermekökhöz. Ők úgy szólván egészen feláldozzák magokat táplálása, s fölnevelésének, korán reggeltől egész sötét estig gyüjtögetvén, s a falékonynak hordván a különféle legyecskéket, bogárkákat, hernyócskákat, és rovarok bábjait.

Csodálatra méltó az, hogy e dologban ugy látszik a kakukot ápoló kis madárkák semmi csalódást sem sejtenek. Még a kakuktojás ámitásával csak hagyján volna! De az otromba nagy kakukfi és az igen picike poszáta, vagy épen ökörszemke, mily roppant különbség! Az emberi okoskodás szerint ez valóban magas fokát tételezi fel a jószivüség, sőt az együgyüségnek, valamint ez az egész kakuktörténet teli látszanék lenni kétséges jelenetek, és természet-ellenes következetlenségekkel. De ez oly természetbuvár előtt, ki meg nem elégedvén a felületes észrevételekkel, végig nyomozza a valót annak eredete, s kutfejéig, ki kötelességének tartja fölfedezni a valót, ettől elkülönözni a mesét, koholmányt és balvéleményt, kiemelni az igazat, s azt terjeszteni, uralkodóvá s haszonárasztóvá tenni emberbarátai tanitása, s boldogitására; annak mondom, ez nem úgy tünik fel: ő mindenütt, és mindenben a legöszhangzóbb következetességet, célirányosságot, s a teremtőnek mindenben uralkodó bölcseségét, és jóságát látja.

5. *Mátyás király, mint uralkodó.*

Péczeli József Magyar Történetéből.

Hogy Mátyás nem csak nagy katona, hanem nagy igazgató is volt, csak az eddig mondottakból is világos. A kormány minden dolgai az ő kezén mentek keresztül. Országgyüléseken ő volt, ki lelkének láthatatlan erejével áthatva az egészet, azoknak folyását, menetelét előre mintegy megszabta, a rendeket sokszor kiváltságaikkal összeütköző határozatokra, száma nélküli áldozatokra bírta; törvényeket hozatott, milyeket idő, körülmények, ország ja-

va, egyesek boldogsága kivántak. Mennyi függött a királynak az országgyüléseken jelen- vagy távollététől, annak egy nevezetes példáját el nem hallgathatjuk. Az 1471-diki budai országgyülésen a III. András, és Zsigmond alatt hozott régibb törvények nyomán, szabad költözködés engedtetett a parasztoknak; ezt az 1474-diki országgyülés eltiltotta, az 1486-ki újra szabaddá tette. Az első és utolsó országgyülésén jelen volt Mátyás; a közbülsőn, sziléziai háborujától eltartóztatva, nem. — A többi alatta, s többnyire jelenlétében hozott igen számos törvények közől a már magok helyén említetteken kivül, mint ma is különös nagy fontosságút, csak a nádori hivatalt újonnan elrendező, annak több fényt, tekintetet, hatalmat, szélesebb határkört adó 1485-diki, magában egy külön, törvényt hozzuk fel. Alkottatott az (helye nincs kitéve: hol? hihetően a váci országgyülésen), midőn Mátyás a derék Szapolyai Imrét nádorrá tetette, benne fiának, Hunyadi Jánosnak egykor pártfogót, gyámolt igyekezvén maga után hátra hagyni. De célját nem érte: a hű, lelkes férfi még előtte 1487-ben meghalálozván. Ezen törvénynél fogva a nádornak első szava a királyválasztásban; ha kiskorú a király, gondviselő és igazgató; ha távol: helyettes; ha nemzet és fejedelem közt visszálkodás támadna, közbenjáró. Nem kisebb fontosságuak, melyek megyei szerkezetünket, ezt a magyar szabadság palládiumát, egész alkotmányi rendszerünk életerét, a vármegyei hatóságok tekintete, hatásköre nevelését tárgyazzák. Ezeken kivül különösebb figyelmet, s itt névszerint is megemlítést érdemelnek a következők: a hűtlenséggel vádoltattak puszta vádra, vizsgálat és az ország nagyjai híre, tanácsa nélkül a szokott büntetésben el ne marasztaltassanak; a király is a maga jogait törvény útján keresse; a törvények rendes folyamát ne akadályoztassa; ha olyasmit tenni próbálna, parancsolatainak szabad légyen nem engedelmeskedni; vármegye szükségeire papok, urak, minden birtokos nemesek, jószágaikhoz képest fizessenek; senki perét, míg itthon rendes bírái előtt el nem láttatta, Romába a szent-szék elébe ne vihesse, ha jövedelmező papi hivatala van, ennek, ha nincs, fejének elvesztése alatt.

De törvényeket alkotni nem elég, meg is kell azokat tudni tartatni. A tapasztalás bizonyítja, nem csak azt, hogy a kettő nem jár mindig együtt, hanem azt is, hogy előbb képesek rosz törvények, jól, mint bármely jók, rosszúl végrehajtva, boldoggá tenni valamely társaságot. Annyival nagyobb dicsősége, érdeme Mátyásnak, hogy ő a kettőt egyesítni, hozott jó törvényeit jól végre hajtatni is tudta. Gondoskodása e részben nem határzódott csak abban, miben legtöbbeké, hogy minél célirányosabb rendeléseket tegyen, hanem igyekezett, s különös szerencsével tudta, a személyeket, kikre rendeletei

teljesítését bízta, megválasztani. Porból emelkedve maga is királyi polcra, felkereste a homályban lappangó erényt, s túltéve magát a születés előítéletein, nem ezt, hanem az érdemet vevé zsinórmértékül a hivatalok osztásában, mi által nem csak alkalmatosabb tisztviselőket, hanem rendesen hívebbeket is nyert. Maga csupa tűz és munkásság, szokva saját kötelességeit híven és pontosan teljesíteni: annyival szorosabb volt másoktól az övéik megkivánásában; átaljában kemény, kérlelhetetlen, ritkán irgalmas a mulasztók, még kevésbbé a szántszándékos törvényrontók iránt, épen mint kivánák a józan igazgatás elvei, egy oly, eredeti vadságából egészen még ki nem kelt, félig mívelt nemzetnél, mely hajlandó zabolátlanságban keresni a szabadságot, függést szolgaságnak, rendet rabigának tekinteni. Nem volt kénytelen mindent más szemével látni, más fülével hallani; mert közte élt, közte forgott népének. Nem ritkaság volt Mátyást érdemesebb nagyjai házaiknál, hadban közvitézei sátoraiban nem csak megfordúlni, hanem velök enni, inni, mulatni, játszani látni, a nélkül hogy e leereszkedése legkisebbet is el vett volna királyi tekintetéből. Csak lelketlen, gyenge fejedelmek félnek a királyi széket körülvevő fényből kilépni; kik ön becsöket, erejöket érzik, nem kerülik, sőt keresik a sokaságot, melyben egyedül lehető ismertetni erényöket, kitüntetni nagyságukat, hatni, építni példájokkal. S minthogy királyok, saját szemöket használva is, sokat nem láthatnak igaz valóságában, levetkezé olykor a királyt, ismeretlenül, mint nagy eldőde, Nagy Lajos, nem egyszer szegény alacsony köntösbe öltözködve járt kelt országában; figyelmezett ily alkalommal különösen az elöljárókra, hivatalbeliekre; kiket legkisebben utólért, rögtön példásan megbüntette, hasonló visszaéléseknek általános meggátlására hathatós eszközökről gondoskodott. Tudva lévén ezen kivül is ország szerte, hogy a királyi terem ajtai nyitvák az elnyomott igazság, üldözött ártatlanság előtt: a távolban is, mintha jelen, mintha sarkukban lett volna, akként rettegék a saját lelkökben, tisztökben nemesebb ösztönt nem találó tisztviselők, s nevének puszta emlitése, vagy egy gondolat a királyra elvevé nem egyszer bátorságukat végrehajtani a szivökben forralt gonoszt. A mely mértékben szigoruságát a rosszak, hasonlóban tapasztalák emberségét a jók, s ez, azon kivül, hogy újabb ösztön volt a nemesebben érzőknek, nem engedé a király bármely nagy keménységét kegyetlenség arcában tűnni fel népe szemében. Igy történt, minél valamint semmi nehezebb, ritkább, úgy semmi bizonyosabb ismertető jelök nagy kormányférfiaknak, hogy Mátyás, a midőn a legrettegettebb, egyszersmind a legszeretettebb uralkodó is volt; s míg félelem, kedvkeresés vetélkedének tetszésére tenni, ahoz képest, a mint

akkor az idők, emberek voltak, igen kevés kihágások estek, s általában véve szent volt a király akaratja. Kivételt talán legfeljebb utolsó évei érdemlenének, melyekben az austriai haddal nagy elfoglaltatása, az országból húzamos távolléte alatt, hogy a gonosztevők száma igen megszaporodott, az 1886-diki országgyűlés végzéseiből, s ezeknek elébe bocsátott szavaiból világos; de ezen kivétel is csak annak nyilvános bizonysága: mely sok függ általában a fejedelmeknek népeik közt személyes jelenlététől, mely sok függött különösen Mátyásétól Magyarországon.

Hogy Mátyás különösen igazságszerető volt, arra nem kell több bizonyság ama példabeszéddé vált közmondásnál: Meghalt Mátyás király, oda az igazság! Az elhúnyt nagy fejedelme hiát igen elevenen érző nemzet szívéből fakadt ezen kevés szavak sokkal hathatósabban, ékesebben hirdetik Mátyás érdemét, népeket boldogító legszebb tulajdonát, mint mi azt bármely terjedékeny magasztaló beszéddel tehetnők.

MÁSODIK OSZTÁLY. TÖRTÉNETI PRÓZA.

---

6. *A peloponnesusi háború jellemzése. Perikles halála.*

Hunfalvy János Egyetemes Történelméből.

A halhatatlan Thuküdides írta le e háborút remek műben, „melylyel nem a mindennapi, hanem a művelt és bölcs emberek tiszteletét“ akarta magának kivívni. „Az azelőtt viselt dolgoknak legnagyobbika volt a perzsa háború. S mégis ez is két tengeri és két szárazföldi csata által érte hamar végét. De ezen háború tartalma hosszúra nyúlt, s benne szenvedések érték Hellászt, mint soha ugyanennyi idő alatt. Mert sem annyi város nem vétetett meg és nem pusztíttatott el soha, akár idegenektől, akár magok által, midőn egymás ellen háborúztak; sem annyi ember nem üzetett el hazájából és koncoltatott fel részint a háborúban, részint zendülésben.“ Lerontott városokat fölépíthet ismét az ember, elpusztult mezők újra kizöldülnek; de az ezen háború által fölrázott szenvedélyek letapodták az erény és vallás, a becsület és erkölcs, a jog és szabadságnak elveit is. Általános jelleme e háborúnak: kegyetlenség,

üldözés, elvadult szívtelenség, s örökös alkotmánycsere. A mely várost a jobbágyias[1]) szellemű Sparta elfoglalt, ott megtöré a nép hatalmát s megszilárdítá a nemesség uralmát. Athéne annak ellenkezőjét mívelte. Egészben véve nem nagy csaták döntötték el rövid időn az ügyet, hanem ismételt ütközetek után a harcoló felek kimerültével csillapult le a háború; mert a hadakozók fegyverei egyenlőtlenek voltak, Athéne hatalma tengeri, Spartáé szárazföldi levén . . .

— — — — — — — — —

Kölcsönös pusztítgatásokkal kezdék meg a háborút, a peloponnésusbeliek szárazon törvén be Attikába, az athéneiek tengeren hajózván körül Pelops szigetén. Perikles óvakodott szárazföldi csatába elegyedni, „mivel levágott fák hamarabb nőnek fel mint leejtett katonák.“ Perikles tán megtöri Spartát és eléri célját, ha a népességgel szerfölött megtelt várost nem szállja meg rettentő dögvész a háború második évében 430 K. e. Az orvosok tudománya mitsem segített, sőt leginkább ők estek áldozatául az ismeretlen betegségnek. A nép azt gondolta, az ellenség megmérgezte a kutakat. Számtalanan haltak el naponként, a temetési szertartásokat nem teljesítheték; a szüle kerülte beteg gyermekét, a barát beteg barátját; „mert kik erényt akartak a beteg látogatásából és ápolásából csinálni, leginkább odavesztek.“ — Sok ház egészen elpusztult, sokan felgyógyultak, tagjaikat vagy emlékezetöket elvesztvén. A társadalmi kötelékek felbomoltak; az isteni és emberi törvények nem köteleztek többé. A ki még életben volt, élvezni akarta kevés napjait, a szegény dúlt a gazdag kincseiben; akár tiszteli az isteneket akár nem, akár engedelmeskedik az emberi törvényeknek akár nem, meg kell halnia, egysem reményl addig élni, míg őt az érdemlett büntetés utolérné. Ily nyomorban sínlődtek az athéneiek belül, míg kivül földjeik pusztultak. A nép rég elfojtott dühe ekkor kitört Perikles ellen, kinek mindent, mit szenved, tulajdoníta. Már a háború előtt is ingott az ő hatalma, ezt bizonyítja barátja Phidiás, kedvese Aspásia, és tanítója Anaxagoras üldözése. Szónoklata hatalmával még egy ideig győzött; rábirá a falusi élethez szokott athéneieket, hogy a fallal kerített városba szoruljanak össze; megvigasztalta a háború első áldozatai felett kesergők szíveit s koszorúkat nyere a gyászolóktól. Lángszavai most, Athéne legnagyobb inségében, sem voltak hatástalanak; „a csüggedők nem alkudoztak többé Spartával béke iránt, mert közleg meg voltak győződve szavainak helyességéről, de magánylag szomorogtak a bajokon; haragjokkal föl nem hagytak, míg őt tisztségeitől elmozdítván, pénzbirságban nem marasztalák el.“

[1]) Aristocratiai.

Utóbb ismét visszahelyezték tisztségeibe, mivel mindenki magán fájdalma már meg vala enyhűlve, a köztársaság pedig őt, mint legméltóbbat szükségelte.

Mert míg békében igazgatá az államot, mérséklettel vitt mindent, bátorságban tartotta meg azt mind végig, s alatta legnagyobbá lőn. Tékozló és kicsapongó fia csak bút és bánatot szerzett neki, s ez is a dögvész martaléka lőn. Barátjai és rokonai is sírba szállnak egymás után; nagy lelke megrendűl; a nép, melynek egész életét szenteli vala, háladatlan iránta; de ő nem kesereg, nem panaszkodik, nem gyászolog övéinek sírján. Végre elhal utolsó fia is; a nagy lélek összeroskad, fölteszi a gyászkoszorút a kedves halottra, s könyeinek árja először ered meg! — Őt is megszállja a halál angyala, még egyszer emeli föl fejét, és nyitja meg szemét. „Az egyet el ne felejtsétek, mire valóban büszke vagyok: hogy athénei ember nem kényszerült miattam gyászruhát ölteni!“ Így múlt ki a nagy ember 429-ben K. e.

7. *Zrínyi Miklós Szigetvárott.*

Kazinczy Ferenctől.

A kinek lelkét eltöltötte a kötelesség szava, vagy valamely szent érzés, valamely nagy gondolat: az ebben él egyedűl, ennek áldozza erejét, nyugalmát, örömeit, s kész veszni érette, ha kell. Így pecsétlék meg hitöket vérökkel a szentek; így hala meg Athénben egy jó király [1]); így ivék mérget Themistocles, hogy hazájának, az őt üldözőnek, kénytelen ne légyen ártani; így veté jobbját, mivel az dőfését elhibázá, hideg nyugalomban tűzre Mucius; így vesze a férfiúi rény örök kevélysége, Cato, lelkét az iszonyú halálra Plátónak irásai által gyúlasztván; így lépe nagyúl a hóhérpadra Angliának tiszteletes cancellariusa Mórus Tamás, készebb veszni, mint tenni a mi nem szabad; így temetteté magát a jég alá Leopold braunschweigi herceg, mely alól másokat akara kiszabadítani; így kapja ki egy francia püspök lángba borult és már szakadozó gerendák alól a szülei által is csak siratott kisdedet; két szeretetre méltó hőse, amaz mártirja is, a szelídebb emberiségnek.

A hideg sophista, mely észnek szeretne neveztetni és okosságnak, a galádság, hiába igyekszik elhitetni magát és másokat, hogy árvíz ellen úszni nem nagylelküség, hanem kábaság és elmétlen gőg; hogy első tisztünk magunk iránt van, nem más iránt; hogy a honszeretet, hogy az a haza csak cifra

[1]) Codrus.

szó és üres hang; hogy az ember világ polgára, nem ez vagy amaz földé; hogy boldoglétet tömött erszény és csillogás ad, nem ez vagy amaz érzés és képzelet; hogy a kik éltökkel keveset gondolnak, nem ismerik a dolog becsét, és csak lármás halált keresnek. A természet a gyalázatos sophista csevegései ellen egy sugallót ada keblünkbe, mely többet ér mint az a csélcsap, minden fényvesztésivel. Ám nézzük, ki nemesb: Decius-e, ki magát áldozatúl nyújtja a földalattiaknak, csakhogy a hon és az azt védő sereg sértetlenűl maradjon; vagy az a Turpilius, ki nem pirúla életben maradni, míg a hitetlenség minden társait leszabdalá? az-e, a ki készebb mindent tűrni, mint eltántorodni tisztétől; vagy a ki nem gondol istenével, hitével, fejedelmével, polgártársaival, s egyikét és másikát feláldozza, mihelyt érte adnak valamit: s érezni fogjuk, hogy az a galád ész nem ész, de a kötelesség kötelesség.

Rény és vétek arányban állanak, és ha amott nagy vala, világos vala mind az, mind ez: itt egyike és másika kicsiny és fényetlen; ha ott a dicső tettek s az erőszakok történtek sürűn: itt az apró szép tettek, az apró titkos gonoszságok azok. Mí nem ölünk, mí nem rablunk nyilván, mint a Homér istenei s istenforma emberei, mí a helyett csalunk, lopunk; eláruljuk a barátságot, a vért, és mindazt a mi szent, de titokban, vagy azt kivánván, hogy a ki látja is az alacsony tettet, tégyen úgy, mintha nem látná; mert mielőttünk semmi sincs vadabb, mint kimutatni, hogy a rosszakat gyűlöljük. De hatott légyen ránk a pulya kor minden fonákságaival, s merűltünk legyen el bármi mélyen: az ember mindig az a mi volt, s az marad mindig és mindenhol; s mint a hamvai alatt lappangó tűz vet lángot, legalább fényes szikrát, mihelyt az ég leble hozzá fér: úgy szül az elfajult kor tetteket, melyek a Phócionok és Scípiók házájában is ragyogtak volna; s ilyen az, melyet itt beszéleni fogunk.

Reszketve hallá Európa, hogy Byzantium, kevély lakhelye a görög császárságnak, eldőlt, hogy az utolsó Comnénus gyalázatos rabságban hala el. Az a hatalom, mely kétszáz esztendő előtt csak négyszáz háznépből álla a Sangár vize mellett (a Fekete-tenger déli szélén), rettenetes coloszszá nevekedett, elterjedve a Tigristől a Dráváig, s a Níltől a Dnesterig. Későn láták a fejedelmek, hogy a veszedelmes vendégnek, kit a szorongatott Konstantinápoly saját romlására kiálta elő Bithyniából, egyetértve kellett volna ellenére kelni, hogy az, erőre kapván immár, az Atlanti-tengerig fogja kiterjeszthetni dulongásait. A mi Nagy Lajosunk kész volt megtenni a mit illett, de nem tetszék, hogy ő koronánkhoz csatolja a mi attól elszakadott, nehogy a schisma[1]) követői még több idegenséggel légyenek az egyesü-

[1]) Vallási szakadás a keleti (görög) és nyugati (romai) egyház közt.

léshez. Zsigmond megvíva Bajzáttal Nikápolynál, Ulászló Amuráttal Varnánál, Hunyadi a Rigó-mezején (Kasszán mellett Bolgárországban), de mindnyájan szerencsétlennül; Mátyás a Hussz tanításinak elfojtására pazarlá erejét, s Európának urai egymás ellen fordíták erejöket. Szerencsénk vala, hogy II. Mohammed, s vitéz unokája Szélim, másfelé vonatának el: oly gyáva király alatt mint a mi Dobzsénk, mi könnyű vala egészen elboríttatnunk!

Szélimet elkapá a pestis, s fia II. Szolimán, lépe fel székébe; egy tudományokban nevelt fiatal hős, lángoló magát nagy tettek által megdicsőíteni, de a kinek fene természetét meg nem tudá egészen nemesíteni a nevelés, s midőn erejéhez nem bízott, kész csalni is s megszegni hitét, hogy céljaihoz érhessen. Kétségeskedve, ha hadait Aegyptus felé fordítsa-e, vagy hazánkat tegye tetteinek néző-piacává, végre az elsőbbre tökélé el magát, és hogy országai azalatt bátorságban légyenek, követeket külde Budára, békét kérni s ajánlani. A gyermek II. Lajos délcegen a követeket tömlöcbe hányá Tatán, tovább a vár tavába hányatá, eledelül halainak. A megbántott Szolimán jöve, s Szabács és Belgrád kezébe esének.

Győze Mohácsnál is; és segédre szólítva Zápolyánk által, elönté hazánkat népeivel, s szinte Bécsig hata fel. Annak ostromát a bekövetkezett őszi napok miatt abba hagyá ugyan, de hatvanezer embert rabságba vitt.

Negyvenesztendei győzelmeinek Európában, Afrikában, most a mi teljes elnyomásunkkal akará feltenni koronáját, ingerelve Maximiliánnak követsége által, mely nem kíványai szerint jelene meg előtte. Megindula Stambulból 1566. júliusban, s testvére fiát Petráf beglerbéget Gyulának elfoglalására küldé előre, ZápolyaJános-Zsigmond erdélyi fejedelmünknek a Tokaj és Szatmár megvételét parancsolta, Mehmet Gvilirgijének a Szigetét (Somogy várm.), Buda, Fejérvár, Esztergam az ő kezeiben valának, s így maga Eger alá készült, hogy a hosszú sornak mintegy közepéből intézhesse az egész haditest munkálkodását.

Már Péterváradon vala, s hadait általszállítá a Dunán, hogy eger felé indúljanak; midőn hírt veve, hogy Mehmet Gvilirgijét a szigetiek Siklósnál egy fergeteges éjszaka megtámadák, megölték, négy ezer emberét, magok csak másfél ezeren, levágták, s álgyúit, minden lófarkait s egész hadi-tárát elfoglalták. Renge haragjában. Seregét visszaszólítá a Bácskaságból; s Hamzsán bég pécsi basájának ki vala adva a parancs; hogy Eszéknél a Dráván tizennégy öl szélességű híd legyen kész, s egy egész mérföldnyire.

A kiáradott folyam háromszor tépte el a munkát. Hamzsán egy fekete szőnyeget kapa, melyre arany betűkkel e szók

tűzettenek: „Igy szól Szolimán: te tunya szolga. Ha, míg ő megérkezendik, a hídat el nem készíted, s összeragasztva nem lesz a két part, e szőnyegen fojtatol meg, s koponyád a híd végénél szögeztetik karóra.“ Korbácscsal vágatott pór és fő segélni a munkát, s a híd másfél nap alatt készen álla.

Már július 21-d. keresztűlméne rajta a beglerbég, utána Akai basa, végre Urumeli beglerbég, főfővezére a Szolimán minden seregeinek, kiket osztán urok követe, kétszázezer haddal. Útját Mohácsnak vevé, de Harsányra kerülvén, hol Arszlán budai basáját, ki szerencsétlenűl támadá meg Túri Györgyöt Palotán, ki nem hallgatva, megzsinóroztatá. Szent-Lőrinczen, Pécs és Sziget között, megpihene s augustus 6-án érkezék Szigethez. Sátora egy dombon álla, közel a szőllőkhöz. Onnan nézte az alatta elterűlt sokaságot, kevélyen, mint egy isten. Midőn béestveledék, egyszerre süttetének el minden nagyobb és kisebb álgyúi, a véghetetlen sokaság háromszor ordítá Allahját [1]). A vár maroknyi népe, harmadfél ezeren, háromszor kiáltá a Jézus nevét.

A vár és az Ó- s az Újváros lapályon fekszik, mocsáros posvány között, s a hármat fa-híd egyesíti, s a nagyobb Óvárost és a várat hosszabb. A ki a várba igyekezett, minthogy itt gázolhatatlanabb az ingovány s a víz mélyebb, annak az Újvárosba kelle menni, mely a kettő előtt egy vonatban áll. A kisebb város kerítése palánk, az Óvárosé hányt föld; a váré is az, s nem tégla, vagy terméskő, s huszonkét lábnyi szélességű. A két város teli volt ottan ótalmat kereső uraságokkal; a vár gazdag mindenben, a mire a háborgások idején szükség vagyon, csak katonaságban nem az. Belczer Gebhard hadi-biztos úgy hitte, hegy Maximiliánnak nagy szolgálatot teve, midőn tárát negyven ezer forint költséggel könnyítette meg.

A vár védelme Zrínyi Miklós szigeti főkapitányra, a Maximilián minden seregeinek a Dráva két partjain fővezérökre, most tárnokmesterre s aurának perjelre, ezelőtt illyriai bánra, bizatott, próbált hűségű s vitéségű katonára, s gazdag birtokosra, kit érdemein s viselt méltóságain kivűl születése is ragyogtatott. Elei már a Bélák alatt brebíri grófok voltanak, Spalatrónak, Klissának s Osztrovicának urai, s Nagy Lajos 1347. gróf Brebíri Györgyöt Zerényvárával ajándékozá meg; s innen az új név.

Miklósnak atyja Miklós volt, a Modrusnál 1493. elesett Péternek fia; anyja Joanna Torquata Manlia, egyetlen örököse az atyjának Karlovic János Korbáviai grófnak. Miklósnak Miklós atyja híve vala Ferdinándnak Zápolya ellen. Fia atyjának érzésiben neveltetett, s már ifjú korában sok jeleit adta azon

[1]) Isten! a törökök szokott csata-kiáltásuk.

vitézségének, mely által magát egész életében s szép halálában megdicsőítette. V. Károly az ő fényes tetteit a Bécs ostroma alatt a lovag-rend címerével, egy hadi paripa és egy arany lánc által, tisztelte meg. A Zápolya és Szolimán ellen viselt hadakban alig vala egy ostrom, alig egy ütközet, s kisdedebb de nevezetes csapatok, melyet Zrínyi tettek és sebek által nem teve dicsősége emlékévé. Ilyenkor ő vezeté az elő- vagy hátulhadat, a mint a veszély nagysága itt vagy ottan volt. Hős termete, az egész alakján elöntött elevenség, királyi adakozása ha jutalmazni kelle, ha büntetni, megkérlelhetetlen igaz volta, őtet tiszteltté, szeretetté tették seregénél; általa vezérelve a lehetetlennek látszót is készek valának merni.

Ő hozta helyre Eszéknél a Feldmarschall Katziáner által ejtett gonoszságot, ki gróf Lodron Lajost hitetlenül áldozá fel, és osztán megszökni akara, magát a hiteszegettet 1538. halálnak adván; ő nyerte meg a győzedelmet Pestnél 1542., midőn a törökkel viaskodó Perényi Péternek mindjárt megérkezésével s megpihenés nélkül segédjére költ; tizenkét esztendeig ő védé Horvátországot, melynek bánja vala, a Szolimán dühösködései ellen; s 1562. Arszlán basát elveré Sziget mellől.

Lelkesebb férfira Sziget, mely a rettenetes ellent feltartóztathatná, hogy azalatt Maximilián és az ő vezére Schwendi Lázár a hon védelmére illő készületeket tehessenek, nem bízathaték. Látta ő, hogy, ha Sziget elesik, Szolimánnak háromszázezere el fogja borítani a hazát, s eltökélé magában, hogy őrizetével veszni fog, de a várat fel nem adja. Mostan tehát összegyűjté az őrizetet, és a városban mulató nemességet és polgárokat, s ezek előtt a katonasághoz ily beszédet tarta:

„Vitézek! vesznünk kell, s örömmel fogunk. Katonának az nem nehéz. Úgy kivánja az idő; a mi halálunk atyánkfiait, véreinket, feleségeinket, magzatainkat menti meg a haláltól, és a mi még keserűbb, a szolgaság jármától. Feladás felől itt senki nem gondolkozhatik. Nékem nagy adományok, fényes méltóságok igértettek, megvetettem; árulás nekem nem dolgom. Látátok a csaúzt, ki fiam trombitáját hozá hozzám annak jeléül, hogy az fogva van, s azon izenettel, hogy, ha a várat feladom, fiam, magam, és mi mindnyájan bántás nélkül eresztetünk: ha e marok néppel az ő két s háromszázezerei ellen tovább is nyakaskodunk, fiamat kínos halállal ölik meg, minket mind összekoncoltatnak. Becsületes ember semmi tekintetek által nem engedi magát kötelességétől elvonni, s fiam élete és a miénk isten kezében áll; bízzuk reá magunkat mint keresztyéneknek illik, tegyük meg a mivel hazánknak tartozunk. Sok jót vettünk tőle. Lógodi Simon nem hitt igéreteiknek, s Szabácsot addig védé, míg mindnyájan elvesztek, s a kevély pogány elszégyenűlve lépe a teljesen kiürűlt várba; a

belgrádiak gyalázatosan feladák neki magokat: szabadon eresztè, s ott vége vala igéretének; utánok küldé lovagjait, s őket összemészároltatá. Az okosság is azt parancsolja tehát, hogy tégyük a mit tisztünk kiván: haljunk meg dicsőséggel! Az a fő dolog, hogy bennünk egy szív légyen, egy akarat. Az csudákat tesz, s még megtörténhetik, hogy ez a temérdek nép gyalázattal fut meg előttünk. Jertek tehát, esküdjünk megszeghetetlen hitet egymás iránt. Az esket én mondom el elébb nektek, a tisztek itt mindjárt nekem, a legénység pedig kapitányaiknak, vajdáiknak. Hagyjon el engem isten és az ő szent kegye, ha benneteket elhagylak! hagyjon el, ha engemet hágy el hazám szeretete! hagyjon el, ha istenem, ha vallásom, ha királyom, ha vitéz társaim iránt hív nem maradok utolsó pihegésemig! (Tisztek és az egész csoport elszánt lélekkel kiálták, hogy ők is ugyanazt esküszik). Elfogadom esküvésteket — mondá bánatos örömmel — látom képeiteken, hallom hangotokon, hogy istennek esküvétek azt. De halljátok tehát hadnagytok parancsát. Ha elesem, az öcsém Alapi Gáspár lesz vezéretek. Ez az én akaratom, most, és halálom után. Ismeritek lelkét. Bátrabb bölcsebb vezérre benneteket nem bízhatlak. Ha ki felsőbbje hagyását nem teljesíti, meghal; ha ki elmeri hagyni állását, meghal; ha ki levelet veszen, vagy talál a pogánytól, s azt olvasatlan nem adja be a vár kapitányának, ki azt olvasatlan fogja elégetni, meghal. Ha ki ijedtében titkon fog suttogni társával, kötelen függjön, mint az is, a ki azt látja, s be nem jelenti. Előttünk a szép halál, a haza szemei ránk vagynak függesztve; viseljük úgy magunkat, hogy nevünket örökké emlegethessék. Példánk gyulaszsza nagy tettekre a legkésőbb maradékot.“

Ekkor, hogy a hadi fenyitéknek tiszteletet adjon, egy legénynek, ki vajdája ellen kardot ránta, az Óváros piaczán fejét véteté. Ugyanaz történt Mehemet agával is, ki az országutján Sziget körűl haramiaságot űze.

August. 7-dikén szerédа napon, korán reggel kezdődött a viadal, s késő estig tarta. Ali-Pordhuk, fő igazgatója a pattantyús seregnek, álgyúztatá az Újvárost. Zrínyi azt elégetteté, s az Óvárosba vonta magát; kapuit kiszedeté, s vastagon megtölteté földdel. A legvastagabb tölgyfák képzelhetetlen sokaságban, földdel megtöltött kasok, s Magyarországból és a török földről összehordott gyapju csinála utat keresztül a posványon az Óvárhoz, s a janicsárok a gyapjuzsákokat tornyozák fel, hogy onnan lövöldözhessék a várbelieket. Augustus 19-d. az Óváros is meg vala véve; hét helyen rontának belé a törökök. Zrínyi jelen vala, s szabdalta az ellen nagyjait. De a magyarok közől is sokan hullottak el. Botos Péter, Deák Balázs, Bosnyák Márton, Győri Mátyás, Szecsődi Máté küzdve ve-

szének. Zrínyi és a kik megmaradának, a várba vonák magokat. Szolimánnak e győzedelme három ezer emberébe került. Más nap elesett Ali-Pordhuk is. Egy álgyugolyó elsodorta állát hosszú szakállával.

Feljöve aug. 29-dike, az a nevezetes nap, melyen Szolimán tavaly Belgrádot vette meg, negyven esztendő előtt pedig Mohács mellett győze, s a nagyúr, hetvenhat esztendős öreg, lóra ült, tüzelte seregeit, és Sejfedínnel, kit Ali-Pordhuknak helyébe emelt fel, álgyúztatá a várat. Zrínyi mint egy szirt álla. Már több lófarkak szögöztetének ki a vár fokára. A mieink ledöfdösék őket, s a lófarkakat zsákmánynak tarták meg. Riadás szállá meg a sokaságot, s a nagyúr kénytelen vala fegyvernyugvásért esedezni, hogy elhullottjait földbe temethesse.

Sept. 5-d. a törökök szerencsések valának meggyújtani a külvárat, s a legirtóztatóbb szélvész lehetetlenné tette az eloltást. Liszt, füstölt hús, ötven hordó bor, háromszáz hordó ecet, zab, árpa, az álgyúk nagyobb része, török zsákmányokká levének. Zrínyi a belvárba vonta magát.

Sept. 7-d. a törökök győzedelmei csengés és tábori muzsika, s az Allah irtózatos ordításai alatt fogának az ostromhoz. Tűz löketett a belvárba is. Már ége a hős fedele, már ége a puskapor tornyáé.

Zrínyi beméne szobájába, s komornyikját Serenk Ferencet kiáltá, hogy hozná elő legpompásb mentéjét. Az virágosan szőtt violaszín selyem vala. Sisakjára felszuratá kolcsagtollát, a gyémánt boglárral. Zsebjébe tevé a vár kulcsát, száz magyar-verésü aranynyal. Ne panaszolkodjék a pogány eb, mondá, hogy ingyen vetkeztete le. Előhozatá kardjait egész öllel, hogy a legjobbat választhassa. Atyjáéra esett a választás. Ezzel kezdém dicsőségemet, mondá, s ezzel fogom bérekeszteni. S most teljes nyugalomban mene le az udvarra. Örömsikoltással fogadá népe. Így szeretlek látni benneteket, fiaim, mondá. Menjünk, bennünket nem gyávaságunk veszte, hanem a tűz: s ez ellen nem harcolhatunk. De szolgáljon hazánknak még vesztünk is. Álljunk bosszút ellenén.

Ekkor megnyittatá a vár kapuját, s a csigahíd leereszteték. Elsüttete egy álgyút, megtöltve ezer meg ezer vas darabokkal, s annak füste között maga lépe ki első, s mellette Juranics Lőrinc, a legszebb ifja seregének, baljában tartva a lobogót, s nyomában hatszázra olvadt őrizete. Mindjárt ott éré lövés. Lerogyott, de fetrengve sem hagyá magát. Kitekerék kezéből a kardot, s ő előrántá öve mellől handzsárját, s agyon szurdosá a kit ért. S most egy második lövés érte, és egy harmadik s lelke az egekbe szálla fel. Hősei is mind elvesztek,

vagy küzdve az ellennel, vagy a lángoló várban, hova őket a sokaság visszatolá.

Zrínyi oda vala, de bosszús lelke halált és romlást terjeszte el a törökök csapatjai közt.

Víg riadások közt tolakodának a várba, valamíg az tömve volt. Egyszerre roppanás esik, mintha ég föld összeszakadt volna; a nap elsötétedett. Zrínyi kanócokat vettete a puskaportoronyba, hogy kevés pillanatok elmultával gyúladjon fel az egész rakás. Képzelhetetlen számú törökség repüle fel a levegőbe, s a felreppentek, s a vár kövei ismét másokat temettek oda.

Húszezerbe került a töröknek a vár nem megvétele, hanem elromlása, s Szolimánnak nem vala alkalma örvendeni szerencséjének, mert őt sept. 4-d. a táborát pusztító vérhas megölé. Halála nagy titokban tartatott, nehogy az elcsüggedt sokaság eloszoljon, vagy háborgást kezdjen. Zrínyinek feje leszabatott, s a janicsárok agája azt a nagyúr sátora előtt szegezteté rúdra. Azt sept. 9-d. a nagyvezér a maga öcscsének Szokolovics Musztafának küldé Budára, hogy az viszont küldené a Maximilián fővezérének, gróf Salmnak, Győrbe. A császári sereg keseregve s gyászolva jelent meg a nagy megholt halotti miséjén.

8. *A vaskapui diadal.*

G. Teleki Józseftől (Hunyadiak Kora).

Murád igen nehezen vette mind Mezidbég megveretését, mind a két vajda meghódolását. A szerencse változásaihoz nem szokott szerencse-fia bosszutól égett, és első hevében személyesen szándékozott Erdélybe ütni; de később, vére lecsillapodtával, a dolgot Sehabeddinre, romániai beglerbégre bízza, meghagyván neki, hogy a hűtelen oláh és moldovai vajdákat megfenyítvén, visszajönni ne merészeljen, míg Erdélyt egészen meg nem hódítja. Ez 80,000 főből álló válogatott és tapasztalt seregével még ezen évben megindul, a Dunán Kis-Nikápolynál átszáll; több napok kivántattak nagy seregének és mindenféle készületeinek átköltöztetésére. Itt kétfelé osztott seregével kényura parancsának eleget teendő, egész Oláhországot feldúlja és elpusztítja. Az oláhok Hunyadi tanácsára minden csatát gondosan elkerülve, a hegyek közé s váraikba vonták magokat. Így a hon az ellenség előtt tárva maradt, és ez kénye szerint rombolhatott mindent öszve, védetlen öregek, asszonyok és gyermekek lettek martalékai; sok kegyetlenül öszvekoncoltatott, sok rabláncokra fűzetett, a marhák elhajtattak, a

lakok felgyujtattak, és nincs kegyetlenség, mi a bőszült pogányság által vad vezérének parancsára el nem követtetett. E szegény tartománynyal bosszús mérgét és a nagy-úr haragját kedve szerint és minden ellentállás nélkül untig éreztetvén Sehabeddin, eloszlott seregét megint öszvevonja, és Erdélynek fordul, azzal dicsekedve, hogy itt elég lesz turbánját megmutatni, melynek csak látására is több napi járó földre fog a gyáva ellenség futni.

A következés megszégyeníté a kérkedőt. Alig esett Hunyadi tudtára az ozmán erő megjelenése Oláhországban; azonnal széljelküldötte a véres kardot, a székelyeket és magyarokat új borostyánszedésre szólítván fel. Tizenöt ezer bajnok gyűlt erre diadal-szokta zászlói alá. Ezekkel, megint hű bajtársától Újlaki Miklóstól segíttetve, tüstént elfoglalá a vaskapui szoros oldalait, hol az ellenség bejövendő volt. Az ellentállás és az ellenséges erő gyengítésére némely török csapatokat minden akadály nélkül keresztülereszt, és ezek, közellétét távolról sem gyanítva, rögtön elszélednek, s a környékben szokott pusztításaikat elkezdik. A fősereget azonban észre vehetetlenül a bérceken kisérte mindaddig, mígnem a kivánt helyre eljut; itt seregének egy részével a hegyekről hirtelen lereszkedik, és annak utját állja. Bár a két seregnek egyike tapasztalt vitézségében, vezére ügyességében, másika tömérdek tömegei erejében bízott, úgy mégis mindegyik tartott a másiktól: mindjárt összecsapni nem mert, és azért az időtől várván segedelmet, egymással szemben táborba száll, és körülsáncolja magát júliusban.

A hasadó hajnal mind a két felet szerencséjének megkisértésére készen találta. A hadi rendek kiállanak. Hunyadi az időpont nevezetességétől meghatva, mindenek előtt, egész seregével, leborúl a mindenható szent színe előtt, és buzgó fohászokat bocsát hozzá mindeneket elhatározó segedelméért; azután pedig velős beszédben buzdítja katonáit. Előadja ebben, hogy ily csekély számmal nem mert volna az annyival erősebb ellenséggel öszveütni, ha ezt a hon megmaradása nem parancsolná, ha az ügy szentségében, és az ő annyiszor tapasztalt vitézségökben nem bíznék. Ők nem csak a keresztyén vallás, nem csak a szeretett haza dicsőségéért fognak fegyvert, hanem saját lakaik, családjaik, szüléik, feleségeik mellett. Az utolsó győzedelmeik, az ebből reája háromlott megszégyenülés által bosszúvágyra ingerelt ellenség tüzzel vassal mindent felduland, semmit sem kimélve meg, ha most a hazába törhet. Itt kell tehát őt fentartani, itt kell büszkeségét megtörni, innen kell őt visszautasítani; mit isten segedelmével szilárd akaratuk, tántoríthatatlan vitézségök eszközölhet. Ha pedig a mindenható ez iránt másként végzett volna: bá-

tor harcban víjanak ki magoknak dicső halált és lelkeiknek üdvös jövendőt.

Nehéz lovasságában bízott Hunyadi főként, azért azt a két szárny és derékcsereg közt egyenlőn osztván el, ezek előtt a két szárnyon könnyű, hátok megett parittyás lovagokat állít, a középponton pedig köztök a nehéz gyalogságot helyezte el, melyet tartalék gyanánt a háta megett felállított dzsidások és íjászok voltak gyámolítandók. A két oldalra hosszú sor kocsit, mindenféle hadi készülettel ellátva és könnyű gyalogsággal megrakva, egész a hegyek tövéig rendelt, és derékseregét előnyomván, az egésznek ékalakot ád, hogy az ellenség idomtalan csoportjait annál könnyebben keresztültörhesse. Sehabeddin igen jól látta szándékát, és így annak meghiusítására ismeretes bátorságú janicsárainak hatalmas osztályait közből veszi, a könnyű rohanásra és sebes futásra egyaránt kész spáhikat [1]) két szárnyaira helyhezteti s készen várja a magyar előnyomott s tömött rendben halkkal közelgető derékcsereget. Ennek első rohanását szilárd bátorsággal fogadják a janicsárok, az összeütés keménysége által soraikban támadott hézagokat a hátok megett tömegekben felállított gyalogság tüstént kipótolja, és az egész vonal rendíthetetlen sziklaként áll helyt. Azalatt a két oldalra rendelt spáhik hirtelen elővágtatván, a szemben levő magyar könnyű lovagokat öszverombolják, és hátrálásra kényszerítik. A seregét e szerint fenyegető veszély nem kerülte el a mindenre ügyelő Hunyadi figyelmét, és őt egész állásának hirtelen megváltoztatására bírta. Már-már diadalmaskodó derékseregét a különben is keskeny völgy torkolatja felé vonja, hol gyengült szárnyai a hegyek meredekségei által fedeztettek, míg másfelül az ezek ormain lesbe állított könnyű gyalogjai, a hirtelen előre vágtatott szekerek és azokon lévő bajtársaik által gyámolíttatva, a vélt győzedelmében elbízott és tolongva utána sietö ozmánokat véletlenül oldalba fogják. Ezen hirtelen, nem gyanított mozdulat zavarba hozza az ozmán vezért, zavarba az egész sereget, ennek öszveszorított sokasága rendjei kifejtésére sem helyet, sem időt nem talál, egyik a másikat akadályoztatja mozgásaiban, az elsők a magyar szablyák elől menedéket keresve, a hátrább állókat nyomják vissza; így az első hadi sor rendetlenségbe hozza a másodikat, ez a harmadikat, míg végre az egész idomtalan test, nem tudván mi történik elül, mi veszély fenyegeti oldalról, a legnagyobb zavarba jön. Páni rémültség fogja el még a legbátrabb szíveket is, az ellentállás és oltalom mindenfelé megszünik, minden csak futásban lát és keres menedéket. Némely egyes bátrabb csapatok eleinte a megerősített táborban meg-

[1]) Zsoldos lovasság.

állapodtak, itt akarván újra ellentállani; de, miután észre vevék, hogy több társaikat vad futásokban semmi sem tartóztathatja, s hogy ezek némely magyar csapatok által a Duna felé üldöztetnek, nehogy itt általmenetelök elvágassék, mindent abban hagyva utánok sietnek. Ily állapotban találák táborukat a zsákmányozásból visszatérő, előbb keresztülbocsátott, ozmán csapatok. Ezek a futásnak eredt főseregtől elvágva, minden oldalról körülfogva, nagyobb részint összevagdaltattak, és csak kevesen vághatták magokat által, több társaikat követendők.

A diadal tökéletes volt Az egész tábor, kétszáz zászló, de csak ötszáz fogoly jutott a győzödelmesek kezébe. Alig ment a seregnek fele a Dunán vissza, a többit megemésztette a magyarok fegyvere, vagy az oláhok dühe. Az elestek közt volt maga Sehabeddin és több előkelő bég, mint Ozmán, Ómér, Firic, Jakib, Chisr és Dedefuták. A szultán ezen alkalommal legszebb katonasága és szinte egész gyalogsága elvesztését fájlalá; Hunyadi neve pedig az ozmánok előtt félelmes, a keresztyén világban híres lön; a görög irók őt vitézségeért majd Akhillesnek majd Hektornak nevezik. A magyar fegyverek hajdani híröket, dicsőségöket visszanyerék: a törökök ellenben, kik tartós szerencséjökben elbízakodva, a nikápolyi ütközettől fogva szüntelen háborgatták a magyar határszéleket, és számtalan csendes lakosokat hurcoltak rabláncokra, meghökkenve, ezt egy darabig tenni nem merék; sőt már most inkább a magyarok csapának az ozmánok birtokaiba, s több apróbb csatázásokban diadalmaskodának a sokkal erősebb ellenségen.

9. *A nándorfejérvári diadal.*

Péczeli József Magyar Történetéből.

Azonban érkezik a rettenetes hír, hogy Mohammed 160,000 emberrel a szárazon s nagy hajóhaddal a Dunán útban Magyarország előbástyája, Belgrád ellen. Közönséges lett az ijedtség; mindenki kiáltott, hogy szabadítani kell a hazát, de a szabadítást mindenki mástól várta. Nem így Hunyadi. Mert, miután köz akarattal — Budán épen gyülés, s azon a király maga is személyesen jelen volt — a hazának oltalma, a hadaknak, melyek nagy részint még csak a papiroson valának, vezérlése reá bízatott: sietségtől várva egyedül idvességet: míg mások tanakodnak, vagy épen futásról gondolkoznak, repűl a veszedelem helyére. Kevés nap alatt el volt a vár látva eleséggel, puskaporral, s annyi őrsereggel, mennyit további segítség érkeztéig elégnek ítélt. Mindent jó karban, s parancsnokúl maga helyett Szilágyi Mihályt hagyván, siet vissza Magyarországra

szorgoztatni az országosan megrendelt hadak kiállását. Alig érkezett meg a szegedi táborba, hová azalatt igen kevesen gyülekeztek, jön mind hozzá, mind Budára a királyhoz a tudósítás Szilágyitól : hogy Mohammed a vár alatt roppant táborával. Leírhatatlan a zavarodás, mely e hírre mindeneket elfogott. Réműlve, s népe lázadásától féltiben, szökve, mintha csak vadászni menne, hagyja oda Budát, Cillei társaságában, a király, távolabb, bátorságosabb helyet keresve mindketten magoknak Ausztria fővárosában, s majd — ha az ellenség közelednék — gondolatjok s a félelem szárnyán messzebb. Futásával még nagyobb, közönségesebb lett az ijedtség. Budán, Pesten, s azon egész vidéken egy pár nap alatt nem volt egy valamire való ember látható. Mint egykor a tatár berohanásakor, s épen mintha már a kapu előtt állna az ellenség, erdők, hegyek, barlangok, messze tájak fogák fel a hazát, vallást, kötelességet, becsületet felejtve futók sokaságát. Hunyadi ellenségeiben küzdött a boszuvágy a haza s ön magok féltésével; utóbb is az első győzött : szántszándékkal késleltették zászlóaljaik kiállását; másokat is, a mennyire lehetett, akadályoztattak. Most először történt, hogy a Garák, Ujlakiak, Cilleiek nem irígylék a megtiszteltetést Hunyadinak, mert bizonyosnak tarták megszégyenülését : és csak Hunyadi szégyent valljon, mit oly rég óhajtottak, min most előre tomboltak, ők az ország s magok romlásával, bőszült indulatjokban keveset gondoltak. De nem ezeknek haza- s emberiség-szentségtelenítő óhajtásai, hanem mind kettőnek javára, a magyar név örök dicsőségére az igaznak fohászai hallgattattak meg ott fenn, s nyertek teljesülést.

Mintegy tizenöt ezer jól felkészült vitéz gyült Szegedhez; a többi keresztes gyülevész sokaság, kiket a szentferenczi, oly buzgó mint ékesen-szóló, Capistrán János mindenféle nemzetű, sorsú, korú emberekből, papokból, parasztokból, remetékből, mesterlegényekből, iskolai tanúlókból, a pápa nevében igért bűnbocsánat s mártirkorona kecsegtető ingerével összegyűjtött, nem csak gyakorlatlan, de rész szerint fegyvertelen is, vagy legfeljebb balta, kasza, ásó, bot, parittya fegyverrel volt ellátva. Ezekkel indúlt meg Hunyadi — miután nagyobb fiát Lászlót, az ijedt nép megnyugtatására Budán hagyta, másikat, a bizodalom-mutatásúl királyától most visszaeresztett Mátyást, magához vette volna — Belgrádot, mely ha elesik, nincsen erő, mely az ellenséget feltartóztassa, az ostrom alól felszabadítni; a királyától vesztiben hagyott, legtehetősebb fiaitól, a legnagyobb birtokú uraktól istentelenül elárúlt magyar hazát, s a mint a körülmények voltak, bátran mondhatni, az egész keresztyénséget a Konstantinápoly s görög császárság sorsára jutástól megmenteni. Ez volt az ő dicsősége tetőpontja, élete legfényesb, s harca végével, legboldogítóbb pillanatja.

Julius 4-kén kezdte el, s tíz nap, tíz éjjel soha meg nem szünt, Orbán-csinálta, huszonhét lábnyi hosszu, Szegedig — húsz mérföldnyire — dörgő rettenetes ágyúival lövetni Belgrádot Mohammed, megesküdvén, s ezt táborában is közönségessé tétetvén, hogy a vár, melyet atyja egykor hét hónapig hiában vitt, legfeljebb tizennegyed napra övé, Magyarország két hónap alatt meghódoltatva, s a budai vár falain török lobogó lesz. A csatáiban majd elhullandó, vagy elevenen kezébe esendő keresztyének felfalására már előre mindenfelől összeszedte s táborába hordatta a dög-emésztő nagy kutyákat. Terítve volt hajóival a Duna, Száva öszvefolyása; a vár hozzájárúlhatatlan miattok. Ezeken kellett, ha Belgrádba akart jutni, elébb keresztültörni Hunyadinak. Ezt, midőn hajókra szállított kisded hadával próbálná először, oly vakmerőnek tetszett próbája, szándéka a hasonlíthatatlanúl nagyobb erővel csatába ereszkedni oly hihetetlennek, hogy gúnynyal, megvetéssel fogadá, s szinte szégyenlt vele viadalt kezdeni a büszke ellenség. De szinte akkor Szilágyinak negyven, a várbeliekkel megrakott hajóinak hátulról reájok rohanása csakhamar meggyőzé őket, hogy Hunyadi igen is jól meggondolva s az ostromlottakkal egyetértésben tette lépéseit. Nagy volt mind két részről az erőlködés. Végre öt órai véres harc után csakugyan Hunyadié lett a győzedelem, mely Mohammed egész hajósseregét teljesen semmivé, a várat a víz felől szabaddá tette, Hunyadinak pedig módot szolgáltatott, hogy hadai egy részét kivül, a Száva bal partján, Zimony alatt erős állásban hagyván: a többiekkel maga, örömzaj s háláadó énekek közt, mint szabadító fogadtatva, a szorongatott városba bémehetett.

A hajói veszteségén csak jobban felingerült, s már-már, a tíz napi sikeretlen ostrom után, jóslása bé nem teljesedésétől is tartani kezdő Mohammed még nagyobb tűzzel, mint elébb, újra elkezdi a várvívást, s hét nap és éjjel szakadatlanúl folytatja. Miután az első falat egy nagy omladékká lövette, jul. 21-kén estve felé utolsó, elválasztó próbát, általános rohanást parancsol. Jutalom-igérés, fenyegetés, semmi, a mi ösztönt adhat, próbálatlan nem marad. Maga, rettentő vas buzgánynyal kezében, sarkában a viaskodóknak, fenyítni nyomban a restelkedőt, vagy hátrálni készülőt. Kétszer foglalták el a külső várat a vitéz várvivók, kétszer verettek vissza a még vitézebb várőrzőktől képzelhetetlen vérontások, fegyver, s a férjeik veszedelmében osztozó, várbeli vitéz asszonyoktól szórt égő szurkos tekercsek, vagy feljülről alá öntözött forró olaj, ón, szurok pusztitási között. Egész másnap délig tartott a legmegátalkodottabb harc. Mely közben szüntelen pihentek válták fel az ostromlók fáradt csapatait. Ezt a várbeliek, magok részéről, kevés számuk miatt, nem tehetvén, egyszer már úgy megszo-

rúltak, nogy a belső várat is elhagyni, s mindenestül a Száván túl Zimonyba költözködni készülének. Már lobogott a vár falán egy erős török kezében Mohammed zászlója. Ellene kél egy bátor magyar, Dugovics Titusz; próbálja magát a vitézt levetni; látva, hogy győzhetetlen, átöleli hirtelen erős karokkal, s a kőfalról le-, a feneketlen mélységbe zászlót, zászlótartót egy pillanatban maga után ránt a lelkes, és csak maradjon a hon, maga veszni kész honfi. Utóljára egy a várba vivő hídhoz tolúl minden harc: közeledni látszott a határozó szempillantás. Mindegyik fél öszveszedi minden erejét. Hunyadi s Capistrán, egyik oly elszánt, mint a másik, s mindenütt hol legsürűbb az ellenség, ott jelen, amaz karddal, ez feszülettel kezében, csakugyan addig biztatják övéiket, hogy ezek nyakra-főre visszatolják az ozmánokat. Ezen neki bátrodván a keresztesek, Hunyadi világos parancsolatja ellen ki a várból, nyomába a futóknak, a török sáncokra rohannak. Hunyadi, látva veszedelmöket, mielőtt az ellenség zavarodásából magához jönne, maga is utánok vitézeivel; még egyszer öldöklő csata keletkezik kivül a váron, az ellenséges táborban. A mely arányban növekszik előmenetökkel a magyarok bátorsága, bátorságukkal erejök, szint abban sülyedt veszteségökkel az ozmánoké. Míg vert hadát öszveszedni, a futókat megállítni törekszik Mohammed, maga is a tolongásban jobb szemén, bal csípején sebet kap, s végre is kénytelen a legközelebbi éj oltalma alatt, több mint negyven ezer ember — s majd két száz hajó vesztesége után, minden tábori készületei, három száz ágyúja és huszonhét hajója hátrahagyásával, futva távozni a vár alól, magán kivül nem annyira a vallott kár, mint szégyen miatt, s népének tapasztalt nagy leverettetése után még csak azon reménységétől is fosztva, hogy valaha győzőjén bosszút állni, vagy annak életében, Magyarországot, mire oly igen vágyott, meghódoltatni módja lehessen.

Ez volt utolsó tette Hunyadi Jánosnak.

10. *Az 1741-diki országgyülés történetéből.*

Horváth Mihály Magyar Történetéből.

Míg ezután az országos ügyek tárgyalása folyt, a királyné, megbízott emberei, kivált az új nádor, és báró Grassalkovich királyi személynök által alattomban azon munkálkodott, hogy a rendek férjét, Ferenc nagyherceget kormánytársul törvény által elismerjék. A rendek azonban, nehogy ebből a királyné és gyermekei halálának esetében a szabad királyválasztási jog veszélyeztessék; s attól is félvén, hogy a nagyherceg

a hivatalokat lothringiakkal tölti be, ezen indítványtól annyira idegenek voltak, hogy az udvar azt nyilvánosan tárgyaltatni nem is látta tanácsosnak. S már az ügygyel egészen felhagyni, s egyedül oda látszott munkálkodni, hogy a gyülésnek mennél elébb vége vettessék, s a rendek mennél több segedelmet ajánljanak; mert az ellenségek előhaladásáról mind aggasztóbb hírek érkezének. A bajor Károly a franciáktól segíttetvén, júliusban Passaut, augusztusban Lincet megvévén, felső Ausztria rendeit hódolásra kényszerítette; Bécset pedig, melytől hadai már csak pár mérföldnyire portyáztak, felkérte. A francia király egy részről Németalföldet, másról Olaszországot támadta meg; a spanyol emide szinte hadat küldött; a szardíniai király Milánót, Auguszt lengyel király és szász fejedelem, Máriától elpártolván, a poroszszal és bajorral szövetségre lépett, s Morvát fenyegette; Mária szövetségesét, az oroszt, a francia udvar bujtogatására, a svéd király megtámadta.

A nagylelkű Mária Terézia, ennyi felől, s ennyi ellenségtől fenyegetve, szövetségeseitől így elhagyatva sem vesztette el bátorságát. Volt még egy hatalmas támasza, melyben bízhatott, hogy trónját bármely veszélyben is megovandja a roskadástól: s e támasz egy hű, vitéz, nagylelkű nemzet ragaszkodása volt, melyre királyai még minden veszélyben bizton számolhattak. Mária ismerte e nemzet jellemét s indulatát, számolt is arra, és nem csalatkozott meg számolásában. Sept. 11-ke volt; és a mind fenyegetőbb hírektől zaklatott királyné az ország rendeit, néhány idegen tanácsosainak minden kicsinyszerű bizodalmatlansága s ellenzése dacára, magához a pozsonyi várba hivatta fel. És e nap eseményei a magyar történet egyik legfényesebb lapján díszlenek: a sokáig félreismert, sokfélekép zaklatott nemzet szíve nemességének és lelke nagyságának legdicsőbb diadalát ünnepelte. Gyászba öltözve, fekete szőnyeggel bevont trónon fogadta a királyné az országnak összes egyházi és világi, számszerint mintegy hatodfél száz rendeit. A királyi cancellár, gróf Batthyányi Lajos, előadá meghivatásuk okát, a veszedelmeket, melyek a királyi trónt fenyegetik, a reményt, mely a magyar nemzetben helyeztetik, s melynél fogva ő felsége magát és magas családját egyedül a dicső magyar nemzet hűségére s védelmére bízza. Az előadásra a herceg-prímás válaszolt, mondván az ország nevében, hogy a hű magyar nemzet kész a fenyegetett királyi széket minden erejéből védelmezni. Végezvén beszédét a főpap, a lelkes, ifju Mária felálla királyi székéből, és szomorú, de nyúgodt arccal, melynek szépségét a fájdalom, s a gyászöltözet elragadólag bájolóvá tette, sajátságos varázs hangján a következő értelmű latin beszédet mondá: „Ügyeinket minden részről veszedelmek környezik, melyeket, mivel általok e kedves Magyaror-

ságunk is kiváltképen fenyegettetik, nem akaránk tovább a nemes rendek előtt eltitkolni. Veszélyben van ezen ország koronája; veszélyben van saját személyünk és kedves gyermekeink. És elhagyatva mindenektől, a magyaroknak annyi történeti emlékek által híres fegyveréhez, ősi vitézségéhez folyamodunk; hűségökre bízzuk magunkat és gyermekeinket; bennök helyezzük minden reményünket, azon szilárd hittől vigasztalva, hogy ezen semmi késedelmet nem tűrő körülmények s veszélyekben tanácsukat és minden kitelhető segedelmöket tőlünk meg nem vonják." Könnyek boríták el, szava elfogódék; de rögtön összeszedvén magát, beszédét röviden bevégezte. És a szenvedő szépség varázsa, s a nemzet iránt kifejezett bizodalom villanyszerű hatással ragadta meg a királyának bizodalmára mindig büszke nemzet képviselőinek szívét: a harcias tekintetű férfiak szemei elborulának; arcaikat könnyek nedvesíték; majd a lelkesedés lángja futott által tagjaikon s gyulasztá fel arcaikat; s a fellobogó indulat a százak ajkain egy hangon e szózatban tört ki: Életünket és vérünket felséges asszonyunkért, koronánkért és hazánkért!

Visszatérvén e megható jelenés után az ország rendei tanácstermeikbe, felolvastatott a királyné leirata, melyben az országot személye, gyermekei, s koronája védelmére oklevelileg is felszólítá, kijelentvén egyszersmind, hogy a veszély e napjaiban hű nemzetének kebelében marad, s gyermekeivel együtt ott fog lakni, hol a nemzet kívánja. Az ország rendei erre meleg szavakban fejezték ki hálájokat szeretett királynéjok bizodalmáért, s iratban is biztosítván őt arról, mit neki a lelkesedés ihlettségében fogadtak, tudtára adták, miszerint már választmányt neveztek ki, mely a nemesség fejenként való felkelésének módját kidolgozza. A nádor pedig szóval vitte meg a királynénak, hogy a nemzet Budán, a királyok hajdani székvárosában ohajtja őt lakni; miben a királyné is megegyezett. A választmánytól kidolgozott felkelési rendszert az ország rendei másod napon már országul elfogadták s felterjesztették a királynénak. E szerint állítani igértek a rendek minden nádori kaputól tizenegy, összesen 21,622 állandó gyalog katonát, kinek tartására a jobbágyok november hónaptól kezdve, két millió 430 ezer forinttal adózandnak; a nemesség pedig személyes fölkelésen kivül minden nádori kaputól egy lovast saját költségén ajánlott a zászlók alá vinni. Ezekhez járulna még Erdélynek hat ezernyi hada s mintegy 14 ezernyi rácz; végre a horvát pandurok és a Pálfy, Vetési és Gyulairól cimzett régi állandó gyalog ezredek. Ezután a királyné a hetvennyolc éves hős Pálfy nádort a lovasság fővezérévé, Eszterházy Józsefet s Ferencet, Károlyi Sándort és Csáky Györgyöt tábornagyokká, Baranyai Jánost, Festetics Józsefet, Kohári En-

drét, Ghilányi Jánost altábornagyokká, végre Nádasdi Ferencet, Andrásy Pétert, Forgács Ferencet és Pálfy Leopoldot tábornokokká nevezte.

Pár nap múlva híre futamodott a francia udvar azon tervének, miszerint Mária Teréziának csak Magyarországot, alsó Ausztriát, Stájer, Karantán és Karniól országot hagyatván birtokúl, többi tartományai a porosz, bajor, szász, francia, spanyol és szardíniai fejedelmek közt osztatnak fel. Az udvar e veszélyes terv hírének hatására számítván, nyilvánosan szőnyegre hozatta Ferenc nagyhercegnek kormánytárssá emeltetését, mit a rendek most, midőn a háború már különben is kiütött, el is fogadtak, azt tevén feltételül, hogy abból az ország jogaira semmi kisebbség se háromoljék, s a nagyherceg a nemzet szabadságainak védelmére esküt mondjon. Miután végre az ország sérelmei iránt még pár fel- s leirat váltatott, s az alkotott hetven törvénycikk megerősíttetett volna, az országgyülésnek october huszonkilencedikén vége szakadt.

HARMADIK OSZTÁLY. ÉRTEKEZŐ PRÓZA.

---

11. A maga-ismerésről.

Takács József Erkölcsi Oktatásaiból.

Az okos maga-szeretetben határozódnak meg minden kötelességek, melyekkel tartozik az ember maga magához viseltetni. A sajátszeretetnek szükségét s jóságát megmutatja az a hatalmas ösztön, melyet a természet ültetett belénk; megmutatja a Krisztusnak amaz üdvösséges parancsolatja is: Szeressed felebarátodat mint tennen magadat. Hogy is lehetne az máshoz jó, a ki magával jót tehetetlen, akár tudatlanságból akár roszaságból? Az okos magaszeretet tartja szép rendben, az foglalja össze a társaságbeli egész épületet. Kiki érzi, hogy soknak híával van, hogy sokra szorúl; mivel tehát szereti magát, szereti, ha mások rajta segítenek: maga is iparkodik mások segitségén. *Qui sibi amicus est, scito hunc amicum omnibus esse. (Cic).*

De hogy ezen maga-szeretetből szivárgó kötelességeknek okosan feleljen meg az ember: szükséges hogy először is *kiki ismerje magát.* — A maga-ismeréstől függ az egész erkölcsi tökéletesség. Ismerd saját természetedet, annak erejét, s te-

hetségednek kiterjedését; vagy is, vedd tekintetbe: hová, micsodás helyre állított a gondviselés, hogy körűlötted mívelhess. Minden állapotnak, minden élet nemének tulajdon kötelességei vagynak, s azon tekintetből, úgy szólván, minden embernek különös morálisának is kell lenni. — Ismerd a kötelességet a teremtőhöz, s az emberekhez; ismerd az emberi hajlandóságokat, s a cselekedeteknek közönséges rugóit; ismerd érdemeidet is mások felett. Ezen magaismeretből következik aztán, hogy az ember természeti fogyatkozásin iparkodással segítsen, a hevesebb részt pedig mérsékelje. A ki jószívű, de félékeny s gyarló: erősítse a testét, s valami szívét felébresztheti, állítsa maga eleibe, s gyakorolja benne magát. A kit könnyen elragad hevessége, s zordon vaddá teszi: a kellemetes erkölcsök javainak megvizsgálásával s gyakorlásával szelidítse tüzét. De hogy valaki ezt tehesse, szükséges, hogy az emberi tökéletességekről józanúl gondoskodjék. Ha ezen nagy mesterségre megtanította egyszer az erkölcstudomány: könnyű dolog egy kellemetes s jámbor embert mintegy rajzolatban maga eleibe állítani; az után pedig ezen tökéletes képhez hasonlítsa magát, hogy lássa, mennyire üt el tőle; mennyire ment már, s mennyi van még tenni való hátra. *Illud nosce te ipsum*, úgy mond Cicero, *noli putare ad arrogantiam minuendam solum esse dictum, verum etiam, ut bona nostra norimus.* Ezen valóságos magaismeretre megkivántatik a legszemesebb vigyázás, hogy reá épülhessen a személyes magabecsülés: ebből származik aztán a saját tökéletességen való öröm, a boldogságra való dicsőséges törekedés, mind közönséges mind különös kötelességeknek hiv bételjesítése, a szív nyugodalma, az élet szerencséje. *Consumatur hominis bonum, si adimpleverit, cui noscitur.* (*Sen.*).

Kitetszik tehát, hogy a magaszeretet nem vak ösztön, hanem az észben s hitben gyökeresedik; hogy nem keresheti egyedűl az érzékenység hizelkedő kényeit, hogy az erkölcsi tökéletességnek s a boldogságnak kell fő céljának lenni; hogy el nem szakadhat az isten s emberek szeretetétől. Így már valóságos méltó inger, és hathatós szer a jó erkölcsre, s az okos magamegtagadást s alázatosságot szüli.

12. *A barátságról.*

Takács József Erkölcsi Oktatásaiból.

Az emberi szeretetnek egy legédesebb, legdrágább neme a barátság. *Omnium rerum svavissima est amicitia, nihilque plus laetitiae adfert* (*Plutarch*). De ritka madár ez ezen bujdosó

csillagban. Sokan hordozzák ugyan nevét ajakokon; de a kik azt a szapora csókok, az ölelő kézszoritások között osztogatják legtöbbet majd minden embernek : azok ismerik legkevesebbet. A jól nevelt, szelíd magaviseletű ember tehet ugyan könnyen szert olyan középszerű barátokra, kik jól gondolkodnak, jól beszélnek felőle, tanácscsal, vigasztalással segítik, ha megszorúl : de a kiknek szívekbe bátran kiönthessük gondolatinkat, kivánságinkat, a kik hasonló nyiltszivű bizodalommal legyenek viszontag hozzánk, a kiknek társaságokban szünet nélkül gyönyörködjünk, a kik meg ne változzanak, ha levetőt·kezd is játszani a szerencse, a kik ne csak szép szóval, hangos igéretekkel, hanem, ha áldozatba kerül is, tettben is segítsenek rajtunk : az ilyen megbecsülhetetlen személyekre annál nehezebb ezerek között is találni: mennél ritkábbak a jó erkölcsü, tökéletes, eszes emberek. Csak ezek között állhat meg az ilyen nagylelkű igaz barátság; mert csak ezek találnak mindenkor új tárgyat az okos kedves beszélgetésre, hogy el ne unják magokat; csak ezek nem látnak egymásban annyi hibákat, melyek végtére idegenséget okoznak; csak ezek ismerik az emberi gyengeségeket, melyekért nem látnak mindjárt mindent a legkormosabb homályban; csak ezek tudnak magok indulataikon uralkodni, melyek felhevülésekkel hamar pört, bosszút gerjesztenek. Mennél számosabb személyekből áll a társaság, annál üresebb, unalmasabb, kényesebb a beszéd : a jó barátok nem ismerik a himezést, nyitva áll szívök, lelkök, melyek ki nem fogynak a jó, az okos tárgyakból. Ha két ily jámbor hív barát akad öszve, már azok nem érezhetik annyira e tündér világnak bokros bánatit, terhes súlyait; mert van, a ki őket ne csak vigasztalja, hanem enyhítse is.

Croesus kincse nélkül beh könnyen ellehet,
A ki ily jó lelkü barátra szert tehet. (*Pétzeli*)

De a mint már mondám, ritka az ilyen barátság. Jobbára a haszonkeresés fűzi öszve egy időre a szíveket. Régi panasz ez már, talán örökös is fog maradni.

Turpe quidem dictu, sed (si modo vera fatemur)
Vulgus amicitias vtilitate querit. (*Ovid*)

Ne hidd tehát mindjárt, hogy igaz barátod, a ki annak nevezi magát, a ki kedvedet keresi, a ki szolgálatját ajánlja. A nevendék ifjak között épen csoda volna állandó barátságot találni. Tüzes vérök magával hordozza a lepke állhatlanságot. Később időre hagyd tehát a jó barát választását. De tudjad, hogy a barátságnak is vagyon határa : mihelyest félre csalna a jó útról, már csábitásra változnék. *Amicitia usque ad aras.* A ki a jámborság, vagy igazság határin túl kivánkozik, vagy zordon természete miatt eltűrhetetlen, vagy állhatatlan : magára vessen, ha háttal fordulnak hozzá.

13. *Az olvasás mesterségéről.*

Kis Jánostól.

Valamint akármely még a legszentebb dolgokban is, úgy az olvasásban is találhat visszaélés helyet; de az a vele jól élést nem kárhoztathatja, következésképen nem lehet az olvasás ellen azt elégséges okul vetni, hogy sokan általa pénzöket s idejöket vesztegetik, s eszöket, s szivöket rontják. Vagynak, fájdalom, rosz ártalmas könyvek is, s még nagyobb számmal vagynak haszontalanok és semmirevalók; de másfelül olyanok is találtatnak, hálá az egeknek! nyelvünkön is, melyek minden jó indulatu olvasóban szép érzéseket gerjesztenek, nemes feltételeket támasztanak, lelkét megvilágosítják, benne az igaznak, szépnek és jónak szeretetét gyujtják, s vele minden hamist, rutat és rosszat megutáltatnak. S vajjon minden haszon nélkül maradhatna-e az ilyen munkák olvasása?

A dolog veleje csak az, hogy az olvasás mesterségét értsük; mert még a jó könyvek is csak úgy használnak, ha azokat jól olvassuk.

Elsőben is az a kérdés: mért s milyen czéllal olvassunk, mert okos ember minden cselekedeténél valamely célt akar elérni.

Azok, kik nem tulajdonképen tudósok, legtöbbnyire csak mulatság kedvéért s időtöltés végett olvasnak, mintha az igazán megvilágosodott, s a teljes értelemben jó irók, azaz a legnemesebb lelkű emberek, azért fordították volna lelköknek legjobb tehetségeit könyvek irására, s azért fáradoztak volna nem csak nappal, hanem még éjjeli mécs világánál is munkáiknak tökéletesítésében, hogy másokkal az időt, ezt a megbecsülhetetlen kincset, elvesztegettessék. Mások viszont csupán újságkivánásból olvasnak. Valamely könyvet dicsérni vagy alázni hallanak, sietnek azt általforgatni, hogy ők is beszélhessenek róla. Ki nem látja, hogy ez az indító ok is méltatlan s illetlen az oly okos emberhez, kinek kötelességei oly sok fontos foglalatosságokat írnak eleibe?

A jó irók fő célja nem egyéb, hanem az értelemnek és a szivnek kimivelése, s az olvasónak sem kell igazságosan egyéb fő céljának lenni.

Az ember azzal halad felül minden oktalan állatokat, hogy magát tökéletesítheti, s szüntelen értelmesebbé s jobbá teheti. Csupán saját tapasztalása és nyomozódása által pedig e részben csak igen lassan haladhatna elő, sőt sokszor hiába vesztegetné idejét, ha mások tapasztalásait s oktatásait is hasznára nem fordítaná. S hol találhatná az ilyen oktatást nagyobb mértékben s jobban, mint a könyvekben? Ezek a bölcseség egész

tárházát megnyitják előtte, s valamit az emberek valaha nagyot, jót és szépet gondoltak, éreztek, mondottak és cselekedtek, mind azt eleibe terjesztik, s őtet a legnemesebb lelkek társaságába vezetik, hogy lelkét majd a természetnek, majd az emberi szívnek, majd a történt dolgoknak esmérete által minden szépre, jóra és nagyra formálják. Lehet-e okos embernek ennél felségesebb célra törekedni.

Azonban a ki ezen célt el akarja érni, annak jó megválasztással is csak olyan könyveket kell olvasni, melyek az értelmet és a szívet mívelhetik. De valamint sokan azt sem tudják : mért olvasnak, úgy nem kevesen, s talán még többen vagynak olyanok, kik a könyvek választásában vagy a vak történetet követik, vagy tudatlan tanácsadóknak engednek. Legtöbben csak azon kapnak a mi új, de vajjon mindenkor jó-e az új, s mindenkor legjobb-e a legújabb? Csak a gyermeki hiuság választathatja egyedűl az újat; a ki haszonnal akar olvasni, annak mindegy, akár régi a könyv, akár új, csak jó legyen.

Az olyan könyveket kell olvasni, melyek a szívet nemesítik s az értelmet különféle hasznos ismeretekkel gazdagítják, vagy legalább bennünket a szépnek izlésére szoktatnak. A lélek tehetségei sokfélék, s a mennyire lehet, mindeniket kell gyakorlás által gyarapítani; mert a félszaku kimíveltetés ártalmas. Különben is a ki egyszer tapasztalásból tudja, mely gyönyörrel van a lelki tehetségek mívelése, a hasznos ismeretek tanulása s a szív nemesitése öszvekötve, azt csaknem számtalan tárgyak fogják magokhoz vonni s az olvasásra édesgetni.

Egyfelül a körülötte lévő természet, s ennek különféle műveit kivánja jó könyvekből megismerni, s azoknak segítségével mind a földet, mind az égi testeket vizsgálja; másfelül magával s a maga nemével még kevesebbé akar ismeretlen maradni, s gondosan igyekszik lelke tehetségeit és ezeknek egymással öszveköttetését kinyomozni. Továbbá azt is akarja tudni, miképen lépett az emberi nemzet a kimíveltetés azon fokára, melyen most áll. Megjárja a régi és újabb történetek tágas mezejét, vizsgálja a nemzetek és egyes emberek tetteit szorgalmasan, tanulja a mostani különféle népeknek szokásait s erkölcseit is.

Másszor ha a valóság szomorú rajzolatjait s abban gyakran a rosszak győzedelmét s a jók elnyomatását szemlélni megúnja, a költemények és ideálok országában keres kellemesebb tárgyakat, és képzelődésének mulatságot. De itt sem találván lelke teljes megelégedést, általlátja, hogy ezt csak magában, és csak az istenben való hitben és egy jobb világ reménységében lelheti fel. Nyugtalanul siet az oly könyvekhez,

melyek nem csak vele magát megismertetik, hanem benne eme hitet és reménységet is elevenítik s megerősítik.

Ily sokféle tartalmúak az olvasandó könyvek s ily szélesen kiterjed a tudományok mezeje; a tapasztalatlan ebben igen könnyen elbódulhat, s amazok közől a hasznosabbak helyett a haszontalanabbakat választhatja, ha vaktában s hűséges vezér nélkül jár.

Én itt még csak arról szólok röviden, miképen kelljen az ilyeneknek olvasni.

A ki csupán mulatságra s időtöltés végett olvas, annak nincs szüksége arról gondolkodni, mikép intézze olvasását. De a kinek nemesebb célja van, az kedvesen vesz oktatást az iránt, mikép boldogúlhat szándékában legbizonyosabban. Erre nézve a legszükségesebb szabályok a következők. Elsőben: egyszerre nem sokat és nem soká kell olvasni. A sok egymás után való olvasás már az egészségre nézve is ártalmas, minthogy mind a szemeket igen gyengíti, mind a lelket elfárasztja, mind a sok ülés által a testnek kárt tesz. De azon kivül is, a ki igen sokat olvas, az elmulatja az olvasottakról való nyomos és felette szükséges gondolkodást, sietve fut keresztül a könyvön, s az irónak állításait vagy jól meg nem érti, vagy illendő meghányás vetés nélkül béveszi, és igy lelkének egész szabadságát elveszti; s ha egymással ellenkező irókat olvas, utóbb épen nem tudja: melyikkel tartson. Továbbá a sokat olvasásnak káros következése az is, hogy hamar olvasáshoz szokunk, s azt mit olvasunk nem tudjuk megtartani, következésképen egészen haszontalanul olvasunk. Igaz ugyan, hogy a hamar olvasást nem mindenkor a sok olvasás hozza, hanem sokszor a gyermeki ujságkivánás is, mely a könyvnek mennél előbb végét s a dolog kimenetelét akarja látni. Mely helytelen és káros legyen az ilyen újságkivánás, azt hosszas bizonyitás nélkül is kiki könnyen általláthatja. Végre, a ki igen sokat akar olvasni, az bizonyosan sok ártalmast, vagy legalább sok haszontalant is olvas.

Valamint a sokat olvasás, szintén oly ártalmas a sokféle olvasásnak öszvekeverése is. Igaz, hogy az embernek igyekezni kell minden tehetségeit kimívelni; de e részben igen nagy vigyázásra van szükség. Mindent elkezdeni, mindenbe egyszerre belé kapni, annyit tesz, mint semmit sem vinni tökéletességre; állandóság nélkül semmit sem lehet végrehajtani. A ki valamely dologban valamire akar menni, annak egy ideig vagy egészen, vagy főképen azzal kell foglalkodnia. Az egyszerre sokba, vagy minduntalan másba kapás bizonyos út a himpellérségre. Lehetetlen fejünkben rendet tartanunk s meg nem zavarodnunk, ha egy dologról, a nélkül hogy azt jól megértettük volna, hamar másra sietünk, s ha egyszerre többféle

könyvek olvasásához fogunk. Azonban ezt ne értsük, mintha épen nem olvashatnánk mást is mellesleg, például valamely hasznos mulattató munkát: hanem a dolog csak az, hogy az olvasás alá vett könyveknek hamar és sokszori változtatása bizonyosan felette ártalmas.

Azonban még ez nem elég, hanem különösen szükséges, hogy gondolkodva és vizsgálva olvassunk; keveset fog az olvasás használni, ha az irót jól meg nem értjük, ha azt a mit mond, vaktában elhiszszük, és saját meggyőződésünkkel gondosan össze nem hasonlítjuk. Kiváltképen szükséges ezt az olyan munkáknál cselekedni, melyek a józan ész törvényszéke eleibe tartozó igazságokat foglalnak magokban.

A ki illendő gondolkodás és vizsgálás nélkül olvas, az az olvasottat sem tarthatja meg; a mi pedig fő dolog. A megtarthatás végett szükséges a jó könyveket nem csak egyszer, hanem többször is olvasni. A legjobb irók munkái teljesek fontos gondolatokkal, s ha azokat többször olvassuk, mindenkor találunk bennök, a mit az első olvasáskor vagy nem vettünk jól észre, vagy nem értettünk meg tökéletesen; sőt mindenkor találunk bennök új szépséget és újabb megfontolásra méltó igazságokat.

Ha tulajdoképen tudományos könyveket olvasunk: a tökéletes megértés és megtartás végett igen hasznos, bizonyos szakaszok végén, a mit olvastunk, emlékezetünkben megújitani és ismételni; a mi azt is észre véteti velünk, ha jól megértettünk-e mindent, s nem maradott-e valami előttünk homályban. Igen hasznos az olvasott könyvekből a legnevezetesebb dolgokat irásban is kijegyezgetni; mert így a leirás közben jobban meggondoljuk, s a leirás által mélyebben bényomjuk azokat emlékezetünkbe; s egyszersmind az olvasott könyvből a leghasznosabbat s mintegy velejét rövidre öszveszorítva bírjuk.

A jó könyveknél a bennek foglalt dolgokon kivül az előadás módjára is kell vigyáznunk, hogy gondolatinkat és érzéseinket ne csak rendesen és világosan, hanem kellemesen és szépen kifejezni tanuljuk, a mi a tökéletes, vagy tökéletességhez legközelebb járó példányok követése által legszerencsésebben megy véghez. Ha tehát ilyeneket olvasunk, próbáljuk az olvasás után egy kis idő múlva azoknak gondolatjait ugyanazon tárgyakról a magunk módja szerint irásban feltenni, s azután hasonlítsuk össze munkánkat azokéval. Igy bizonyosan által fogjuk látni, mi hiával vagyunk, s mit hogyan kell jobban írnunk. Ugyanezen cél elérésére igen jó a szépen és jól írt könyvekből a legszebb helyeket könyvnélkül is megtanulni.

Figyelmet érdemlő tanács végre az is, hogy a kötött és kötetlen ékesszóláshoz tartozó munkákat, mikor csak lehet,

fenszóval olvassuk. A szónokok és költők nem a szemnek, hanem a fülnek írnak, következésképen szépségeiket lehetetlen egész mértékben éreznünk, ha hallásunkat is segitségül nem veszszük.

14. *Emberismeret.*

Beely Fidéltől.

Ki alaposan kivánja az embereket ismerni, annak mindenek előtt szükséges, hogy önmagát vizsgálta s tanulta légyen ki alaposan; tudnia kell, mily lelki, és szellemi tehetségekkel bír, miként, s mely iránynyal munkálnak és hatnak ezek, miként küzdenek részint egymás ellen, s miként egyesűlnek egymással más részről egy meghatározott cél elérhetésére. Ki saját kebelét sokszor és sokat vizsgálta, szive gyengéjét egyaránt jól kitapogatta, azaz: magát kiösmerte; az könnyebben tanuland ki másokat, s tudni fogja őket célszerűleg használni is. Ott, hol az indító okok s rugók eredetöket veszik, keresendi ő mindenkor azt, mit mások gondolnak, kivánnak, akarnak, s megtalálva a vágyak, kivánatok és gondolatok tiszta forrását s egyenlőségét, örömest osztozandik mindenekben, mik a meghatározott célt, az életerőt, s ennek működéseit könnyítik és előmozdítják. Hason okok, hason okozatokat szülnek, s viszont a hason okozatokról jól következtetünk a hason okokra. Egyik emberben nagyobb az öneszmélet, előrelátás, lelki nyugalom, vagy ravaszság mint a másikban, szorgosan tudja magamagát színleni, eltitkolni, és cselek által iparkodik mások kegyeit, kedvezéseit elnyerni, melyeket egy harmadik tán inkább őszinteség- és nyiltszivűség által szerzett volna meg.

Az emberek jobbadán olyanoknak szeretik magokat mutatni, miként önhasznuk, s javok parancsolja; általán tetszeni kivánnak, mások segélye s közbejárulása által mindenütt önállapotjokat biztosítani. — Mindenki tehát önmagát tanulja ki szorgosan, s úgy könnyebb leend mások arcvonalmairól, avagy míveleteikről olvashatni, milyenek? s céljaik hová irányoznak? Mert ki folyton más emberekkel társalkodik, igyekezeteiket, szándékaikat, és tetteiket szüntelenül vizsgálja, s mélyen be hat a rugókig, az ismerve előleg magát, könnyen fölfedezendi az eszközöket, melyek által másokat saját céljai kivitelére vezérelhessen; tudni fogja őket kormányozni, s velök mindenben egyet érthetend; de míg az emberi természetet magamagában alaposan ki nem tanulta s ismerte, ígyekezetei sikeretlenek, az óhajtott eredmények bizonytalanak maradandnak.

Soha az embert néhány szó, vagy egyetlenegy tettből

meg ne itéljük, mert a legnagyobb igaztalanságot s méltatlanságot fogjuk gyakran rajta elkövetni, s lesz okunk gondolatlanul szalasztott itéletünket megbánnunk. A legjámborabb is tévedhet némelykor, s olyasmit követhet el, mit később megbán, de mely tettre, tán éltében az elsőre, bizonyos előre nem is gyanított körülmények vonzák, melyeket ő ezentúl szorgosan kerülni fog! S mint fájhat egy nemesen érző kebelnek, ha mást egy elkövetett könnyelmű tettért azonnal gonosznak, vagy ellenkezőleg a gonoszat egy jónak látszó műveletért jámbornak itéle, és tarta? Egyetlenegy rosz tett sérti ugyan s foltot ejt mindenkor az ember jellemén, de azért rosznak s lélekismeretileg feketének őt nem tarthatjuk; gyarlóságot, és tökéletlenséget sejtet az legfölebb velünk, de e mellett még igen sok jó maradhat fön benne. Szintén egy szép és jó művelet a rosz jellemben is mindenkor szép és jó marad; de azért az embert egészen jóvá s erkölcsössé nem teszi ez egyes tett; s ki itt gondatlanúl szalasztja itéletét, s egyes tettből következtet az egészre, számtalanszor fog tévedni. Vannak ugyan jellemző műveletek, de ezek csak akkor biztosíthatják itéletünket, ha az embert a legváltozóbb körülmények, s viszonyok közt egészen kiismertük; azonban ily tökéletes ismerethez egy egész életkor kivántatik.

Az ember szavaiból s beszédéből, ha nem teljes bizonyossággal is, de valószinűleg gyakran következtethetünk a kedély, szív s érzelmek állapotjára. Mert miután a szavak gondolatainknak jegyei, s a nyelv lelkünknek tolmácsa; a többször ismételt beszéd foglalatjából gyaníthatjuk az anyagot, melylyel a lélek foglalkodni szokott. Egyik csak mások hibáit, és fogyatkozásait fogja mindenkor elszavalni, s iparkodandik magát tökélyeivel együtt mások fölé emelni, magasztalni, hogy saját arcának árnyoldalait annál jobban eltüntesse, mely az eredetitől oly szembetünőleg üt el. S ki ne venné ezekben észre az uralkodó önszeretetet? Más az ember jó oldalait, szép lelki és szellemi tehetségeit kutatva, ezeket megismerni, méltányolni, érdemkép magasztalni fogja, s imígy pártatlanságát és igazságszeretetét nyilvánítandja. Némelyik örökön csak nevetséges oldalait festendi az embernek. A gyanakodó folyton a boszúság s ravaszságról; az elégedetlen mások szerencséjéről s boldog állapotjáról beszélend. A kéjvadászó minden alkalommal beszédeiben csak hajlam s vágyaira célzand. A dics- és becsületvágyó, tökélyeit és azon helyeket hozandja föl, hol különös kitüntetésben részesült, s köz tiszteletet aratott. Sokszor a legcsekélyebb szavak is fontos értelmüek lehetnek: azért az észrevétlenül elcsuszamlott szavakat figyelem nélkül soha sem kell hagyni, habár külsőleg kevésbbé mutatjuk is, hogy általok figyelmetesekké tétettünk.

Nem kevéssé jellemzi az embert viselete s bánásmódja az állatok, alattvalók és cselédek iránt, mert ki ezekkel kegyetlenűl és embertelenűl bánik, elárulja rosz szívét, habár a szeretetre legméltóbb bánásmódot mutatja is a magához egytisztű s méltóságuak iránt; s kikkel tán hasonlag bánnék, ha a körülmények és viszonyok, melyekben jelenleg áll, változnának vagy egészen megszünnének. A szilárd és nemes jellemnek ott kell leginkább kitünnie, hol teljes szabadsággal munkálkodik a lélek, s hol nincs, mi azt megkösse, vagy következményeivel rettegtesse.

Ki tudni ohajtja, miként szólanak távollétünkben mások rólunk, csak azt vegye teljes figyelembe, miként itélnek másokról jelenlétünkben; ez szerfölött fontos szabály, melyből tévesztő következményt ritkán vonunk. Akarmint kedvezzenek s hizelegjenek is ők nekünk jelenlétünkben, mindazáltal mások előtt, s változott körülményekben épen úgy itélendnek és szólandnak rólunk is, miként jelenleg másokról nyilatkoznak. Ki a távollevő igazságát védi, barátja pártját fogja, hibáit a menynyire lehet felebarátilag mentegeti, az bizonyosan velünk is azt teendi mások előtt, s mi igen bölcsen cselekszünk, ha ily embereket bizodalmunkkal megajándékozunk, s velök barátságot kötünk, habár elején iránt unk némi szigorusággal viseltetnének is; a ki pedig a távollevőt rágalmazza, nevetségessé teszi, hibáit gúnyolva fölfedezi, vagy nagyítva állítja fogyatkozásait a társaság elé, az bennünket sem kimélend mások előtt; szintén ki hűtlenűl barátjai körét odahagyva, az egykoron halott titkokat kitárja, attól iránt unk is csak hasonlót várhatunk. Ki itt nem ügyel elegendőkép magára, az minden szerencsétlenségét ne másnak, hanem egyedűl jellemtelenségének tulajdonítsa.

Az ifju szív s lélek kiismerésére nem megvetendő eszköz az arra való folytonos ügyelet: miként viseli magát valaki valamely elkövetett hiba után. Itt az emberek viseletmódja különfélekép változik, s egymástól igen elüt. Némelyek fölkeresnek bennünket, s bocsánatot kérnek az elkövetett vétség miatt, s ezek jók, jámborok, jólelküek; mások semmit sem szólva magányba vonúlnak, és sírnak: ezek is jók, de kevésbbé, mint az előbbiek, mert szégyenlik a megkövetést és bocsánatkérést; kivévén azokat, kik érzékenyebben gondolkodva hibáikat azonnal megjavítják, de azokat csak a legvégsőbb szükségben nyilvánítják. Sokan a vétség és bántalom után eltávoznak, s legfölebb fejöket rázva, azt mondják, vagy gondolják legalább magokban: „Igen csekély hibám, s mért ne követhetném én el azt másszor is“: ily emberek roszak; végre leggonoszabbak, minden csel, s erkölcstelenségre legkészebbek azok, kik nagyobb hibáikat s nyilvánosan elkövetett vétségöket is elpalástolni és

mások becsmérlésével szépíteni törekednek. Amazokat, de főleg ezeket, kiki kerülje.

15. Az embernek, tehetségeiből származó, társas kötelességeiről, az ifju magyar bölcselkedő.

Imre Jánostól.

A mint már felebb is említém, eszem helyeztetett azon állapotba is, hogy körültem mindenfelé hasznot és áldást terjeszthetek, és itt-voltomnak magam után legszebb nyomait hagyhatom a nemes jótettekkel szerzett érdemeim által, melyek földi létemnek fő elemei, emberi méltóságomnak díszei, s jövendő boldogságomnak szükséges eszközei. Úgy vagyon; valamint az igaznak megismerését és az erkölcsi jónak gyakorlására átalában, úgy a jótevőségre is különösen eszem tett engem minden földi valók közöl egyedűl alkalmassá. Érzem én mint ember lelki tehetségeimet s hatalmas erőimet, értek azoknak használásokhoz, s a mint akarom, ugy használhatom, de azt is tudom, hogy csak a jó, a nemes és boldogító tettekre szabad és illik azokat használnom; változtatni tehát, de nem roszabbra, hanem jobbra; szerzeni, de nem roszat, hanem jót; terjeszteni, de nem átkot, hanem áldást! ez az én kedves jelszóm, ez legillendőbb tisztem és munkám, az egész külvilág, de főképen a hozzám hasonlók, az emberi társaság s emberiség iránt; tudván, hogy így közelíthetek leginkább istenemhez, ki képére teremtett, ki tiszta jóság, és nem csak jóakarójok, hanem jótevőjök is kivétel nélkül mindeneknek.

Hallottam ugyan én sok szépet és dicséretest némely barmoknak nemes jótevőségéről is, de erre már akkor is azt gondoltam, hogy szójáték, helytelen észfogás, és az emberi legszebb tulajdonnak csúfos elidegenítése; mert a nemes tettre és munkálkodásra nem elég csak használni, hanem meggondolt szándékból saját szabad akarattal használni, és a jót azért, mert jót tesz, tenni: ez pedig a földön egyedül az embernek tulajdona, s minden mást kirekesztő magas, sőt legmagasabb elsősége: midőn a barom, ha használ, s valami jót tesz, soha sem szabadon, ritkán önkényesen, többnyire külső, s mindig belső szükségből tesz. Nem is lehet az másképen; mert a baromnak van ugyan lelke, de csak érzékes, van képzelő, érző s képzelődő ereje, de nincsen értelme, van néha külső, de soha nincs belső szabadsága, sajdít, de nem okoskodik, nem akar, csak kiván, és így minden tette kénytelen, vagy kényszerített, némelykor hasznos és jó, de soha sem jót vagy hasznost akaró.

Ha tehát egyedűl az ember fogható e földön a valódi jó és nemes tettekhez, mennyire lealacsonyítnám magamat a jóra

való restség és dologtalan henyélés által? Félre azért és messze tőlem mind a kettővel, hogy nem csak az emberi társaságnak, hanem az egész külvilágnak javára is minden erőmből jótevőleg munkálkodhassam.

A föld szép lehet ugyan emberi kéz nélkül is, de csak ott, hol kedvező felette az éghajlat, s ott is állandóan-e, kérdés? Az pedig bizonyos, hogy több szép tájékait az embernek köszönheti; az embernek, mint egyedül való földi eszes teremtménynek, azért adatott t. i. a föld, nem csak hogy uralkodva bírja, hanem hogy mívelje, javitsa, és szépítse is. Meg is felelt ő ezen természeti hivatalának eleitől fogva mindig jobban és jobban; mert nem csak számtalan falukat és különféle városokat az építésnek legpompásabb míveivel ékesítve épített a földre, hanem átalában a művészetet is egyesítette rajta a természettel, így mutatván, hogy a természet csak előre dolgozhatik, a művészetnek pedig utána kell dolgoznia, hogy valami tökéletes egész készülhessen; az ember változtatta a járhatatlan tájékokat járhatókká, a terméketleneket termékenyekké, a lakhatlanakat lakhatókká; ő készített, még a legmeredekebb helyeken és kősziklákon keresztül is, országutakat, ő irtotta a vadon erdőket, ő szárította ki a mocsárokat és posványokat; ő az, ki az ártalmas vadállatokat megkevesítette, a hasznosakat szaporította, a kopár földeket termékeny rétekké, a sivatag pusztákat kies ligetekké s földi paradicsomokká változtatta, s ezeket nem csak honi, hanem messze földi veteményekkel, virágokkal s gyümölcsfákkal is gazdagította; és így csakugyan bizonyos, hogy a földet az ember szépítette és ékesítette: de szépítheti azt még most is, tehát kötelességem nekem is, ezen szépítésben annyi részt vennem, a mennyit vehetek, és ha nagyban nem, legalább kicsinyben vennem; így az emberi társaságnak is használok, pedig hogy ennek minden módon s minden erőmből használjak, oly szoros kötelességem, melyet ha elmulasztanék, nem csak alávaló, hanem gyalázatos háládatlan is volnék. Ugyan is

Nem az emberi társaság által lettem-e mindenestől azzá, a mi vagyok? nincsen-e meg az most is szüntelen mozgásban hasznomért? s illik-e mindig mástól vennem, és vissza soha semmit sem adnom? hiszen a mit az emberi társaságnak adok, azt csak visszaadom, s általa adományát lassan-lassan vissza tér tem; ő oly jó volt hozzám, hogy már akkor, midőn semmi zálogot nem mutathattam, hitelre méltatott, és én oly rosz legyek iránta, hogy köteles adósságomat, noha lefizethetném, le ne fizessem, sőt még ezután is hitelezését kívánjam hívtelen fizetője, a nélkül hogy tartozásom lefizetéséhez csak reménysége is lehetne? Így ugyan megérdemelném, hogy még ma, nem holnap, csúfosan kivessen kebeléből.

De talán elég senkinek nem ártani, a másét nem bántani, s annyi kárt nem okozni a társaságnak, mint mások okoztak, s mí is okozhatnánk? így gondolkodnak némely restelkedő önhaszont keresők; de én velök nem tartok, mert ha talán e szerint jobban boldogúlna is az emberi nemzet, mint ma, midőn az emberszeretetről s köz jótevőségről annyit szólunk, és irunk, és még is egymásnak annyit ártunk, a mennyit árthatunk; az mindazonáltal bizonyos, hogy nem csak nem ártani, hanem jót tenni is, nem csak a másokét nem bántani, hanem másoknak adni is, nem csak társaságban élni, hanem társainknak használni is, és így kölcsönös tartozásainkat lefizetni szent kötelesség, s oly észtörvény, mely gyáva megszegőit akkor szokta büntetni legfájdalmasabban, midőn, a mi velök is gyakran megesik, a külsegedelemre legnagyobb szükségök levén, ez tőlök viszonozva megtagadtatik. Ezen szent s boldogító kötelességnek szentelem tehát én egész életemet, és hogy benne annál könnyebben és sikeresebben eljárhassak, szeretem én, és annyira szeretem a bizonyos meghatározott életrendet és társaságos hivatalt, hogy, ha minden hivatal nélkül élhetnék is, így élni tulajdon becsületem s méltóságom végett nem kívánnék.

Ha más máskép gondolkozik, ha a nem hivatalos életet jobbnak és édesebbnek tartja, lássa, nem bánom; csak arra kérem, ne mindig a rosz részt, hanem a jobbat is tekintse, ne csak a hivatali súlyos bilincsekről s rabláncokról, hanem a könnyű kötelekről is emlékezzék; hiszen a barátságnak és szerelemnek is vannak kötelei, melyeket oly örömest viselünk, miért ne tehát a hivataléit is? mely nem máshoz kötelez, mint ama nemes közremunkálkodáshoz, melyre kiki esze által kötelezteti, s melynek, ha hozzá igazi kedve van — a mint nem lenni nem lehet — hogy a hivatalos életben sokkal könnyebben, hívebben és biztosabban megfelelhetni, mint azon kivűl, magából érthető, és épen nem tagadható. Tudok ugyan én hivatal nélkül is elég emberszeretőket s nagy köz jótevőket, de sokkal nagyobb számmal tudok oly gyáva heréket is, kik csak azért látszanak a hivatalos életet kerülni, hogy könnyebben restelkedhessenek, és a föld gyümölcseiből mások rovására heverve tengődhessenek; vagy, ha rólok balúl itélnék, mondják hát ki, mi mással szépíthetik veszteglésöket? talán avval, hogy így minden hivatali kötéltől szabadok lévén, magok határozhatják meg magoknak, hogyan, mikor, mennyit, s kinek használjanak? adná az isten! de én tartok, hogy az efféle szabadság nem más mint szabadkozás, és csak arra szolgáló köpenyeg, hogy utoljára sehogy soha semmit senkinek ne használjanak, mert az ilyes szabadkozók először választgatnak, azután haboznak, végre az időből kifogyván, többnyire semmi jót nem

tesznek; mennyivel jobban áll tehát ezen legfontosabb emberi ügyben is az, a ki egy bizonyos jólválasztott polgári hivatalban él! A hivatalbeli embernek általában ki van szabva hivatala által munkássága köre, tudja tehát azonnal mint, mit s mikor kell munkálkodnia, s mihelyest hivatala kívánja, tüstént munkához fog, bizonyos sikerrel munkálkodik, s hasznosvoltáról mindig bizonyos, mivel pedig mindig ugyanazon munkával foglalatoskodik, mindig ügyesebben, tehát hasznosabban is munkálkodhatik. Ugyan azért ismételem előbbeni mondásomat, hogy, ha helyzetem engedné is, még sem szeretnék soha hivatal nélkül élni, annyira becsülöm a hivatalos életet.

De teszem, hogy máskép gondolkoznám, és mivel reá nem szorultam, semmi polgári hivatalt nem vállalnék, marad egy hivatal: az emberszeretet, melybe eszes természetem iktatott, melyről lemondanom soha sem szabad, s melyet, hogy minden előjövő alkalommal teljesítsek, emberségem, becsületem s rendeltetésem kötelez, és már ezen állapotomban annál szorosabban kötelez, mivel semmi polgári hivatalra s tiszti kenyérre nem szorulván, mind időm, mind tehetségem több marad teljesítésére. Természeti hivatalos kötelességem volna tehát, ha körültem hirtelen veszedelem kiáltatik, tüstént ott termeni, segedelmet vinni, rendelni, és fizetni; kötelességem az árvák és elhagyott gyermekek neveléséről gondoskodni, s nevelőikre szorgalmatosan felvigyázni; kötelességem a szegény betegeket ápolgatni, vagy ápolgattatni, és hogy ápolóik nem magokat ápolják-e inkább, néha mohos kunyhóikban is meglátogatni; kötelességem a' kárvallott vagy véletlenül elszegényedett serény házi gazdákat ingyen vagy kölcsön adott s másoktól is gyüjtögetett pénzzel felsegíteni, s mint használják, reájok szemesen felügyelni; kötelességem a' jó elméű és indulatú szegény ifjakat taníttatni, s mind értelmi mind erkölcsi előmenetelökről számot kérni; kötelességem a közhasznu intézeteket előmozdítani, mellettök szólani, írni, és nem csak tartósságokat, hanem tökéletesülésöket is tanácsommal s munkás részvételemmel eszközölni, s minden pénz vagy más jutalom nélkül is buzgón elősegíteni; kötelességem az elcsábítottakat jóra vezetni, az üldözötteket oltalmazni, az ártatlanokat védelmezni, az ellenkezőket összebékéltetni, az ügyefogyottaknak a hatalmasok ellen pártjokat fogni, és a közjónak felszólítás nélkül is örömest áldozni; tehát röviden szólván, kötelességem volna, mindenhol és mindennek annyit tenni és szolgálni, a mennyit tehetek és szolgálhatok. Csak így engedhetném meg magamnak, hogy minden polgári hivatal nélkül éljek, és csak így tarthatnék számot különféle hivatalaikban serényen fáradozó polgártársaimnak igaz szeretetökre s kölcsönös tiszteletökre.

Azonban midőn a hivatalos életet ennyire magasztalom, magából érthető, ahoz a hivatali hűséget is előre felteszem s megkivánom; mert mit használna akárkinek, bizonyos hivatalban élvén, tudnia, mint, hol, mikor s kinek kell jót tennie, ha jót tenni s másoknak szolgálni nem szeret? Noha tehát elegen vannak, kik hivatalos dolgaikat elmulasztják, ímmel ámmal végzik, s miattok magoktól semmit meg nem tagadnak, én részemről a legmegvetendőbb társasági tagnak nézném magamat, ha minden becsületemet abban nem helyeztetném, hogy közéjök nem tartozom. Igen is, szent és oly szent nekem a polgári hivatal, melyben bizonyos kijelelt módon jót tehetek, mint a közönséges emberi hivatal, melyben általában akárkinek használhatok; csak nekie kivánok én tulajdonkép élni, s az által a társaságnak is megmutatni, hogy áldásait áldásimmal, jótéteményeit jótéteményimmel hálát adva viszonozván, méltó tagja lenni szives ügyekezetem, s eltökélett szándékom.

Ha tehát valamikor valamely hivatalos foglalatosságom e vagy ama mulatozásommal összeütköznék, minden hosszas tünődés nélkül előbb amazt teljesíteném, következőleg ha akármelly vígadozásom között is hivatalom váratlanúl ide vagy amoda parancsolna, azt tüstént abban hagynám, vagy legalább addig halasztanám, míg ennek eleget tennék, és pedig pontosan, teljesen s örömest, nem felületesen, félig meddig, vagy boszankodva, habár az által társaságot bontanék vagy zavarnék is, feltevén, sőt méltán megkivánhatván, hogy a mulató társak, ha másért nem is, legalább eféle hivatali áldozatomért még inkább kedveljenek s többre becsűljenek.

Panaszolkodni pedig hivatalom terhei ellen engem ugyan hallani soha senki sem fog; mert akár magam választottam, akár mástól vettem azt, elég hogy már benne vagyok, s illik hogy megszokjam s örömest viseljem, habár egyből másba lépnem is tetszésem szerint, mivel mindig kérdezhetném, hová, és melyikbe? és mivel már egyszer a panaszt megszoktam, s minden hivatalnak mind kellemes mind kellemetlen része van (a mit távolról ritkán, hanem többnyire csak közelről, sőt közében ismerhetni), azt új hivatalom ellen is folytatnám, ebből is másba kivánkoznám, míg végtére csúfos állhatatlanságom vagy mindenikből kiűzne, vagy, a mit elég példa bizonyít, a legelsőbbe, noha gyakran későn, visszakényszerítene. Okosabbnak tartom tehát, inkább hogysem mindig nyugtalankodjam, magamat hivatalomhoz szoktatni, s benne állhatatos hívséggel megmaradni; hiszen elég betegeket tudok, kik legsúlyosabb nyavalyáikon is avval könnyítettek, hogy idővel egészen megszokták, s békével tűrték: hát az egészséges ember miért ne viselhetné hivatali terheit annál könnyebben, mennél tovább viseli, mennél jobban hozzájok szokik? Ebben is, t. i., mint a

súlyos betegségben, az idő legfontosabb gyógyszer, itt is, mint akármely más szomorú koránveszteségi fájdalmon, a hosszas megszokás s békességes tűrés minden bajon könnyít.

Sőt, ha az igaz barát és hív szerető nem csak mindennapi, hanem rendkivülvaló terheket is vállal és örömest szenved barátjáért és kedveltjeért; én is hivatalomnak nem csak közönséges terheit, hanem néha közbejövő nagyobb sulyait is minden panasz nélkül szivesen viselem, és a jóért, valamint általában mindenhol, annál inkább hivatalomban mindenemet örömest feláldozom, sőt, ha kell, tiszti hívségemnek vértanuja is leszek. Ez az én erős fogadásom, ez eltökélett szándékom, ennek férfias teljesítése nemes büszkeségem, emberi méltóságom, társasági érdemem, polgári koszorúm, földi boldogságom, és sírtúli reményem!

Ezt pedig igy hivén, sőt teljes meggyőződésből tudván, azt is tudom már, meddig tartozom hiven maradni hivatalomhoz? addig t. i. míg birhatom, s hozzá megkivántató erőm engedi. Boldog a ki hivatalát halálig viheti, sőt annak tisztes ágyán, mint a derék vitéz a csatamezőn, életét végezheti! ezt kivánom én is, de ha kivánságom már előbb annyira roskadozó erőm miatt, hogy hivatalos szolgálatom által többet ártanék a társaságnak, mint használnék, nem teljesíthetném; oly szent kötelességemnek tartom ezt ekkor letenni, mint előbb soha le nem tenni, tudván, hogy a hivatalban kifáradtnak oly jusa van a nyugodalomra, mint azelőtt kötelessége volt a fáradhatatlan munkásságra.

Mivel pedig már említém, hogy a becsületes embernek hivatalán kivül is kötelessége annyi jót tenni, mennyit ideje s tehetsége enged; én is tehát, valamint hivatalom körében, úgy kivüle is, ha a szükség kivánja, emberszerető s közönséges jótévő akarok lenni, következőleg, ha valamely szükölködő embertársam külsegitségre szorúl, nem várom, hogy más segitsen rajta, hanem jól ismervén a munkás emberi szeretetnek édes örömeit, s tudván hogy igy kettős érdemem s teljes lesz méltóságom, magam fogok tehetségem szerint a jótevő munkához, s magam nyújtok segedelmet. Ha ez által valami hátramaradást szenvedne hivatalom, ezt az első alkalmatossággal kötelezésétől szabad óráimban tüstént helyre hozom, s a legbuzgóbb serénységgel egészen kipótolom.

16. Mint viseljük magunkat jó és rosz napjainkban.

Imre Jánostól (Ifju m. Bölcselkedő).

Úgy vagyon; nem szabad a szerencsésnek, habár maga magát, habár becsületes utakon szerencsésitette is, felfuval-

kodni : de nem szabad ellenben a szerencsétlennek is, habár minden vétke nélkül, sőt becsületes élete mellett szerencsétlennek is, kedvetlenkedni ; mert valamint a dölyfös felfuvalkodás, úgy a békétlenkedő kedvetlenség is alacson és becstelenítő erénybélyegre mutat ; és az, ki emberi méltóságáról valamit tart, sem amannak jó napjaiban, sem ennek rosszaiban nem lehet gyáva rabja.

És még is gyakran ugyanazon emberekben is, kik t. i. előbb szerencsés, azután szerencsétlen életet éltek, egymás után láthatni ezen két gyávaságot ; ezek azok a méltán úgy neveztetett kicsinyek. Lássuk, nehogy velök aljasodjunk, mint szokták magokat viselni ?

Szerencséjökben kevélyek, s felfuvalkodottak voltak ők, azt vélték, hogy jólétök szükséges, és soha nem változhatik rosszra, sőt azt mutatták, hogy még nem eléggé jól folynak dolgaik : a náloknál tehetetlenebbekre alig vetették méltóságos szemeiket, vagy, ha vetették, nagyságokat velök durva neveletlenséggel éreztették ; e mellett torkig áztak testi gyönyörűségeikben, a nélkül hogy szülkölködő derék polgártársaikat legalább dúsgazdagi asztalok hulladékjaira méltatták volna. Eljött azonban szerencsétlen órájok, mit tettek ? majd kétségbe estek, boszankodtak, s panaszolkodtak mint az eszeveszettek, igazságtalanságról vádolták, s durva hálátlansággal káromlották a gondviselést, átkozták létöket s rákjárásu szerencséjöket, és makacsan visszalökvén minden segédkezet, nyakas dacosságokban dermedeztek ; majd megint földön csúsztak a gyávák, melyet előbb lábujjhegyökkel alig érintettek, és azok előtt is csúsztak, kikkel előbb megvető dölyföket leginkább éreztették, sőt, ha még ez sem használt, nem általlottak a legalább való eszközökhöz is kapkodni, hogy leroskadt szerencséjöket újra felállíthassák ; némelyek, pedig a hatalmasabbak, még ennyi erővel sem bírván, vagy nyakokat szegték a dühödök, vagy, ha esdeklő rimánkodásaikra életök meghagyatott, ennek is sírva örültek, mint a puha gyermekek.

Ezek azért azok, kiket, a mint mondám, méltán neveznek kicsinyeknek ; lássuk tehát azt is, mint viselte magát irántok a polgári társaság ? úgy t. i. a mint magok előre tudhatták, és a mint megérdemlették.

Szerencséjök idején messzefutotta, s annyira a mennyire lehetett, kerülte a dölyfösöket minden józanan gondolkozó s önmagát becsülő polgár ; az, kinek velök valamely hivatalos dolga volt, sietett végrehajtásával, s örült, hogy tőlök mennél hamarább megszabadúlhatott ; ha valaki velök valamely társaságban véletlenül összejött, vagy tüstént elfutott, vagy oda többé vissza soha nem ment ; valódi barátjaik és szíves tisztelőik soha sem, legfelebb tettetett bókolóik és hizelkedő

tányérnyalóik voltak; ezeken kivül senki sem örvendett szerencséjöknek, hanem minden előleges összeszólás nélkül is kiki azt itélte, és a hol lehetett, velök éreztette is, hogy arra méltatlanok, sőt ellenök arról is tanácskoztak, hogyan dönthessék meg igazságtalan szerencséjöket, s kiállhatatlan dölyfösségöket megalázván, hogyan tanítsák meg mások illendő becsülésére, és ha jól üt ki ebbeli ügyekezetök, a mi gyakran megtörténik, minden becsületes ember dicséri cselekedetöket. Szerencsétlenségökben azután alig tapasztaltak másoktól valami más részvételt, mint boszantó kárörömet, kivált azoktól, kikkel előbb dacosságokat főképen éreztették; közönségesen pedig mindenki azt mondotta, hogy, mivel felsőbb rangukkal s több vagyonukkal rútul visszaéltek, semmi szánakodást nem érdemlenek, s a csalhatatlan igazságú istentől régen megérdemlett büntetésöket veszik, úgy hogy még a legszánakodóbb szelídek is, midőn felsegitésökre kerül a dolog, nem annyira iránt ok való irgalmasságból két kézzel, hanem csupán közönséges emberi szeretetből, többnyire hogy jobbjok ne tudja, bal kézzel szoktak rajtok segíteni.

Csak az tehát, itéletem szerint, a valóban derék ember, a ki szerencséjében felfuvalkodás és szerencsétlenségében békétlenkedés nélkül tud megjelenni a világ előtt, csak őt, és a hozzá hasonlókat nevezik méltán nagyoknak; és már csak látására is örvend minden jó, annál inkább köz tiszteltetésére. De hogyan is ne?

Szerencséjében nyájas ő és leereszkedő, nem reátartó és fenhéjazó; a felvágy alacsonság előtte, és uralkodni ugyan szeret, de előbb szerencséjét okos mérsékléssel használva, magán, azután, javait jótevőleg megosztva, másokon; csak az igaz tiszta barátságnak él, és hal ő, és megveti mind azt, a minek képmutatás, tettetés, vagy hizelkedés és csúszás-mászás gyalázatos nevei; e mellett nagyra becsüli ő, mihelyest megismeri, a jó fejű és nemes szivű embereket, meg nem vetvén, sőt ápolván szegénységöket; a legnemesebb bevevő és kiadó ő: mély megilletődéssel és forró hálával fogadja az ég adományait, de egyszersmind okos gazdálkodással és nagy szivességgel osztja ki a valódi szükölködőknek felesleges vagyonait. — Üssön azután szerencsétlensége órája, oly készen s indulatlanúl fogadja azt, mint ha már előre sajdította volna; érzi ugyan nagy veszteségét, de jobban érzi elnemvesztett, sokkal nagyobb becsű erkölcsi kincsét; beszéli nyomoruságát, de nem panaszolja, kesereg szerencsétlenségén, de nem jajgat, könnyit bajain, de nem becstelenkedik, segedelmet kér, de nem koldul; kevéssel megelégszik, a múltakat felejti, a jelent tűri, a jövendőről nem töprenkedik; tudja hogy csak mulékonyt vesztett, hogy nála szerencsétlenebbek is vannak, hogy

mások sokkal több rosszakon is bajnokúl győzödelmeskedtek : de azt sem felejti soha, hogy ez az élet bajlódás, a sírontuli kárpótlás ; amaz csak ideig, ez, az itteni türödelmes szenvedőnek, örökké fog tartani.

Ilyen a valódi nagy férfiú. Lássuk, mint viselte magát a derék iránt a vele méltán dicsekedő polgári társaság ?

Szerencséje idején minden jó környékezi, s társaságában örömét leli ; kiki azt mutatja neki, hogy igazán szereti, becsüli, s haszonkereset nélkül tiszteli ; polgártársai nyilván bizonyítják és hirdetik, hogy szerencséjére érdemes, hogy felmagasztaltatásának szivökből örvendenek, és jaj annak, ki megbuktatására törekedik ! Minden igazságszeretők és jótbecsülők összeszövetkeznek a gaz ellen, és egyesített erővel megrontják gonosz törekedését ; sőt nem csak bátorságba helyezik kedvesök szerencséjét, hanem vetekedve emelik is azt ; előmozdítják hasznos intézeteit, és újabb meg újabb alkalmakat nyújtanak neki, hogy általok mind magát, mind másokat még inkább szerencséltethesse.

Ha pedig még is azután szerencsétlenségre változnék sorsa, ennek csak hallására is megszomorodik minden becsületes ember, ekkor vonsz leginkább magához minden jót, ekkor szeretik és tisztelik főképen minden barátjai ; azonnal felkeresik, vígasztalják, és hathatósan segítik őtet, de a legnagyobb kíméléssel, és minden haszontalan lárma nélkül ; vagy ha nyilván kellene mellette fellépniök, így is örömest megmutatják a világnak, hogy nyomoruságában részt venni nem szégyenlik, sőt dicsőségöknek tartják ; mindenki szivéből szánakodik rajta, és szánakodását nem csak szóval, hanem cselekedettel is bizonyítja ; ha szerencsétlen sorsát egészen jóra fordíthatják, egyesített erővel eszközlik azt, ha nem, legalább enyhítésén munkálkodnak minden módon ; minden javaikban, melyekben részesülhet, vetekedve részesítik, és oly kímélve részesítik, hogy még hálaszavait is kerülik ; ha pedig mind eféle ápolásaik mellett is halálkínokkal tusakodik végre a nagy szenvedő, búsongva veszik körül ágyát, biztatják, buzdítják, vigasztaló szókkal s kezekkel ápolják, örök emlékezetét igérik, és hideg tetemeit könyeik záporával áztatván, s illendően eltakarítván, bucsuzó igéretöket szentül teljesítik. Azonban :

Az eddig leírt két szélső nemű embereken kivül, kiket általában kicsinyeknek vagy nagyoknak szoktak nevezni, találkoznak még két más középfelekezetűek is, kiket félkicsinyeknek vagy félnagyoknak lehet hívni. Vannak t. i. nem kevesen, kik szerencséjökben előbb nagyoknak és jóknak, azután pedig szerencsétlenségökben kicsinyeknek s rosszaknak mutatják magokat ; mások ellenben szerencsétlenségökben nagyok és jók, azutáni szerencséjökben pedig kicsinyek és rosszak. Amazok-

hoz tartoznak azon tüzes vérű gondatlan könnyenélők, kiknek eszökbe nem jut jóllétöket meggondolni, kik örülnek ha abban senki által nem zavartatnak, s örömest részesítnek javaikban másokat is; de ha egyszer jóvoltok rosszra fordúl, mintha a felhőkből hullanának le, vigasztalhatatlanok, boszankodók, tűrhetetlenek, és veszteségökhez szokni semmi kép nem tudván, bódultakat, vagy még csalárd gazembereket is játszanak: emezek által pedig azokat értem, kikkel a születési sors mostohán anyáskodva, nyomorúlt helyeztetésökbe, mivel mást nem tehettek, kénytelenségből belé oktak és szoktak, hogyha pedig jobbra fordúlt dolgok, kiállhatatlan dölyfösekké lettek, és midőn azt hittük volna, hogy a nyomorúságok sanyarú iskolájából jövén, legalázatosabb, leghálásabb, legmértékletesebb hasznos polgárok lesznek, legkevélyebben, leghálátlanabbúl, és legdurvábban viselték mások iránt magokat, úgy hogy a köz itélet szerint mind nekik, mind a társaságnak sokkal jobban esett volna, ha előbbi szűkölködésökben és tehetetlenségökben marasztaltattak volna.

Igaz ugyan, hogy ennek is, mint az előbbeni kettős, vagy felfuvalkodó, vagy békétlenkedő illetlen gyávaságnak legsikeresb ellenszere a helyes okoskodás: de az is igaz, hogy ennél az okoskodásnál könnyebb és közönségesebb szerű és alkotásu alig van valamely más; én legalább azt egészen köznépisen részemre ekképen szoktam felfogni:

Vizsgáld csak szemesen mind azon javakat, melyek az úgy nevezett szerencsét teszik, vannak-e náloknál bizonytalanabbak, változóbbak, múlékonyabbak, és hiuságosabbak? azonnal látni fogod, hogy rólok sokkal inkább elmondhatod ezeket, mintsem magáról földi itt-létedről; mulékonyságokat a mi illeti, hol marad kincsed és gazdagságod, vagy hatalmad és méltóságod, majd ha egyszer a megkérlelhetetlen halál angyala reád kiált: „rabom vagy, jöszte velem!“ Kincsed talán és gazdagságod örököseidre fog szállani, de nem mindig hatalmad és méltóságod, mely többnyire veled együtt sírba lép, és semmivé lesz. Nézd csak a halotti gyászdeszkán a leggazdagabbakat: mivel több birtokok a legszegényebbekénél? nézd a legméltóságosabbakat, mivel több hatalmok mint a legtehetetlenebbeké? és halljad azután felettök a halotti köz törvénytételt: jaj nekik, ha netalán vagyonukkal vagy hatalmukkal visszaéltek! a gyalázatos itélet, ha nem oly pompával is, mint a régi égyiptomiaknál, bizonyosan kimondatik ellenök, melyet noha már ekkor nem, életökben még előre is hallhattak.

Oly mulékonyak tehát a szerencsejavak, mint maga a földi ittlét. De van még azoknak e felett egy nagy különösségök is, az t. i. hogy, mivel a földi lét vesztét meg nem érni, az azt, ki jövendőt merne nem hinni, sajnosan nem érezné: el-

lenben, mivel a földi szerencsejavak vesztét még gyakran e földi életben is megérhetni, fájdalmasan is kelletik azt sokszor már itten érezni; miről hogy bizonyos lehess, nem szükség a hajdankor írott évkönyveit átforgatnod, tekints csak a mostankoréba, s nézd azon nem-írott történeteket, melyek szemeid előtt mentek vagy mennek végbe: látni fogsz elég gazdagokból lett szegényeket, és nem kevés tehetősekből vált tehetetleneket, és pedig többnyire tulajdon vétkök nélkül egészen ártatlanúl; mit használt azután akár amazoknak bírt de elvesztett gazdagságok, akár ezeknek volt de elrablott méltóságok? tudhatod, ha tőlök nem hallod is.

Ezeket mind jól megfontolván, s rólok így gyakran elmélkedvén, lehetetlen, hogy szerencséd idején kevély és szerencsétlen napjaidban békétlen légy; azon egy gondolat ugyanis „ma gazdag, tiszteletes, hatalmas, holnap szegény, megvetett, s nyomorult lehetsz" elég, hogy a kevélykedéstől; és ezen másik: „tudtad, hogy a földi javak mulandók" elég, hogy a gyáva békétlenkedéstől ment lehess. Hátha még azt is ide gondolod, hogy a szerencsejavak egyedűl, valamint birtokokkal érdemessé, úgy hiányokkal érdemetlenné sem téged, sem mást nem tehetnek, nem is tesznek soha; mert ha csak a mindennapi tapasztalást kérdezed is, azt fogod látni, hogy gyakran, és igen gyakran, a legméltatlanabbak a szerencsének majdnem minden, a legméltóbbak pedig alig bírják, sőt ezt sem bírják, egy két csekély javait; de azt azért soha nem fogod látni, hogy az okosabb rész valakit egyedűl azért, mert szerencsés, becsűljön, hanem azért igen is, mivel tudós és jámbor, ha bármely szerencsétlen is.

De ne is várj e végett a tapasztalásra: vizsgáld csak belsődet, mindjárt feltalálod, mi tehet tulajdonkép becsessé, és érdemessé? Lelked t. i. és szíved felsőbb javai a tömött tudomány, és a tökéletes erény. Ezeket keresd, ezeket becsűld, s ezeket bírd: érdemes vagy, és mivel minden igazi javak birtokában vagy, ha szerencsétlen volnál is, boldog ember vagy.

17. *Parancsoló kötelességeink a boldogságra nézve.*

Sárvári Pál Philos. Ethikájából.

Mit tartsunk kedves, avagy kedvetlen érzéseknek? és így boldogságunkat, és boldogtalanságunkat is miben helyheztessük? egy részről attól függ, mi módon illetnek bennünket a kivűlöttünk lévő dolgok? más részről, és kiváltképen, ettől: miképen fogadjuk el azoknak illetését? nevezetesen miképen nézzük azokat a dolgokat, melyek bennünket illet-

nek, avagy illethetnek? ugyanazon terhet az egyik ember fel sem veszi, a másik alatta elcsügged; ugyanazon keserűséget az egyik ember szenvedheti, a másik szenvedhetetlennek kiáltja. A kivülöttünk lévő dolgok természete ugyan mindenkor az marad, a mi volt: de a mi állapotunk és gondolkozásunk módja változhatik, és amiatt a miben másszor örömünket leltük, kedvetlenségünket találhatjuk, és megfordítva örülhetünk azon, a min azelőtt szomorkodtunk. Testünk ugyan, mit érezzen kedves vagy kedvetlen dolognak, hatalmunkban nincsen: de hatalmunkban van ez: hogy némely kedves érzéseket rosz következéseiért ártalmasaknak, némely kedvetleneket ellenben jó vagy kivánatos következéseiért hasznosaknak itéljünk, és annál fogva amazoknak jelenvaló édességét megutáljuk; ezeknek ellenben keserűségét békével eltűrjük. Nagy szerencsénkre vagyon ugyanis ez: hogy sok jövendőket előre láthatunk, még pedig a melyek erkölcsi okosságunkat illetik, teljes bizonyossággal; mert okosságunk természetén az időnek semmi viszontagsága változást nem tehet. Következésképp ennek törvényei légyenek örökös zsinórmértékei minden szabad akaratunkból származó cselekedetinknek: mert úgy lelkünknek ömaga ellen semmi panasza nem lehet, sőt inkább ömagán kimondhatatlan öröme lesz, a melylyel ingyen sem vethetni öszve a test gyönyörüségeit, mind azért, mert ezekben oly embereknek is lehet része, a kik azt tulajdon itéletök szerint sem érdemlik. Boldogságunk fő és legszükségesebb része vagy alapja tehát az erkölcsi jóság, melylyel ha bírunk, magunkat boldogtalanoknak, kivált egyátaljában nem nézhetjük, akármint legyen külső állapotunk. Igaz, hogy külső jó állapotunk belső gyönyörüségünkkel egyesülvén, kedves érzéseink számát sokasítja; ellenben külső szerencsétlenségünk kisebbíti: de még sokkal inkább neveli külső gyönyörüségeinket annak érzése, hogy azokra méltóknak találjuk mi magunkat; és hogy azokban jóltevő indulatunknál fogva másokat is részeltetünk. Külső fájdalmainkat is leginkább enyhíti ez, ha belül semmi sem fáj, és ha lelkünk itélete szerint jobb szerencsére volnánk érdemesek. Ellenben ha boldogságunk alapja nem a jóság: akkor belülről szüntelen való nyughatatlanságot, szemrehányást, gyalázatot és kedvetlenséget szenvedvén, soha külső jó szerencsénk édességét nem érezhetjük tisztán és teljes mértékben; szerencsétlenségeink terhét pedig annyival keservesebben hordozzuk, mivel csak az a vígasztalásunk sem lehet, hogy arra érdemetleneknek itélnők mimagunkat.

Mind ezek szerint ha függ is valamely részben boldogságunk és boldogtalanságunk a körülöttünk lévő dolgoktól, a melyek nincsenek hatalmunkban: még is főképen magunktól függ. Következésképp, ha boldogtalanoknak érezzük és tart-

juk mimagunkat : akkor bizonyosan azok is vagyunk, és mind okát, mind orvosságát főképen magunkban keressük. Több okai boldogtalanságunknak a következendők :

Először : ha nem az erkölcsi jóságot tartjuk boldogságunk legfőbb és legszükségesebb részének és feltételének. Vagy

Másodszor : ha az erkölcsi jóságtól oly gyönyörüségeket várunk, a mineműeket a természet rendi szerint attól nem várhatni ; p. o. hogy az, mint valamely csodatevő erő oltalmazza meg testünket a levegőég ártalmai ellen, becsületünket a rágalmazók ellen, szántóföldeinket és szőlőhegyeinket a jégeső, ragya, és egyéb veszedelmek ellen, hajlékunkat a tűz ellen, és még tulajdon vigyázatlanságunkból reánk következhető gonoszok ellen is bennünket béfedezzen. Ezenkivül :

Harmadszor : ebben is hibázhatunk, ha vagy az erkölcsi jóságnak, vagy a külső kedves érzéseknek, vagy talán mind a kettőnek is teljesebb mértékére igyekezünk, mint a milyenre véges erőnkhöz képest, kivált e világon eljuthatunk ; p. o. ha vagy ezt kivánnók, hogy ne volna bennünk legkisebb roszra való hajlandóság is, mely ellen kell tusakodnunk ; vagy ha halhatatlan testet, vagy minden változás nélkül való jó egészséget és jó szerencsét, vagy élesebb érzékenységeket, vagy nagyobb elmét kivánnánk, mint a milyen természetünknek adathatik ; vagy ha az emberi boldogságnak oly részeit raknók öszve, melyek együtt nem lehetnek, péld. a magános élet csendessége mellett a közönséges hivatalok dicsőségét is ohajtanók. Utóljára :

Negyedszer : ebben is hibázhatunk, hogy kevesebb figyelmetességet fordítunk kedves érzéseinkre, mint a kedvetlenekre. Való ugyan, hogy fájdalmas tagainkat szüntelen érezzük ; az is, hogy egyéb kedvetlenségeinkre nézve is természettel érzékenyebbek vagyunk, mint kedvünk szerint való dolgainkra. Mindazáltal csakugyan magunkat vádolhatjuk, ha számtalan sok jó óráinkat, napjainkat, sőt esztendeinket is elébb elfelejtjük, mint egy-két kedvetlen szempillantásunkat, vagy ha boldogságunkat mindenkor csak a mások előttünk nagyobbnak látszó szerencséjével vetvén öszve, a magunkét kisebbnek gondoljuk, mint a minemű valósággal, vagy a minemű lehetne, ha helyesen tudnánk azzal élni. Jó állapotunkat többnyire a másokéval való egybehasonlitás teszi kisebbé előttünk, mint a minemű valósággal. Mert ámbár megeshetik, hogy a mások boldogsága kisebb a miénknél, még is mi ellenkezőkép itélhetünk : mert a magunk bajait jól érezzük, a másokéit pedig ritkán láthatjuk igazán, mivel azok többnyire a szívben lappanganak, melynek rejtekébe nehezen láthatunk. Igy is pedig vizsgáljuk csak hasonló figyelmetességgel a mások

bajait, mint a milyennel szoktuk a magunkét ; a mellett légyen meg nekünk az igaz jóságra való szíves igyekezet : minden bizonynyal kevés emberre találunk olyanra, kivel állapotunkat megcserélni készek volnánk. A mely állapotban micsoda jusunk vagyon arra, hogy sorsunkkal meg ne elégedjünk ?

Láthatjuk ezekből mind azt, boldogságunknak minemű akadályait van hatalmunkban elkerülni ; mind azt, mi légyen boldogságunknak legfőbb része, vagy legszükségesebb feltétele. Ha azoknak elháritásán, ezeknek pedig megszerzésén szívesen igyekezünk : minden bizonynyal meglesz lelkünknek belső öröme vagy belső gyönyörűségünk, melyet belső boldogságunknak nevezhetünk. A midőn pedig ahoz a külső kedves érzések is ártatlanúl járulhatnak : azokat is el kell fogadnunk, sőt fel kell keresnünk. Mert lelkünk belső, és testünk külső öröme vagy jólléte között magában ugyan mi módon lehetne ellenkezés ; holott a kettő szorosan van egymással egyesítve ? Alig is gondolhatni nagyobb képtelenséget, mint ezt : hogy e világ bölcs és jó alkotója a külső kedves érzéseket, egészen el akarta volna zárni a virtustól, és egyedűl csak a vétkekkel akarta volna összekötni.

18. Némely külső ártatlan gyönyörüségeinkről, ethicai tekintetben.

Sárvári Pál Philos. Ethicájából.

Minden kivülöttünk lévő dolgok közt legnagyobb becsűnek, némelykor egészségünknél is drágábbnak, látszik a mások felőlünk való jó itélete, és abból származó iránt unk való szeretete, tisztelete, és bizodalma, melyeket egy szóval *becsületnek*, mikor pedig messzire kiterjed, nagy hírnek, névnek, dicsőségnek nevezünk. A mely mértékben azzal bírunk, többnyire abban van alkalmatosságunk, hogy felebarátinknak tanácsunkkal, intésünkkel, dorgálásunkkal, példánkkal, és pártfogásunkkal szolgáljunk. Azonban mégis feljebb becsülnők azt, mint érdemli : ha azt tartanók fő célunknak, és az erkölcsi jóságot is egyedűl csak azért kivánnók gyakorolni. Mert ámbár a virtus, nevezetesen az igazság és a jóltevőség, egyedül igaz és legrövidebb útja a becsületnek, és rendesen a ki azon jár, meg is találja azt : mindazáltal az emberek hibája miatt könnyen megeshetik, hogy meg nem találja, mégis tartozik azon megmaradni. Ugyanis az igaz és valóságos virtus, minden külső becsület nélkül is a legdrágább dolog, melylyel bírhatunk : ellenben a virtus nélkül a legnagyobb külső becsület is, semmit sem ér ; sőt valamikor a becsületet, a mely fe-

lőlünk elterjedt, meg nem érdemeljük: szégyenlenünk kell, hogy arra nem vagyunk érdemesek, és annál nagyobb gyalázattól kell rettegnünk, mennél nagyobb, de alap nélkül való reménységet nyújtottunk magunk felől tettetett viselés által, a mely állandó nem lehet. A gyalázatra nézve ellenkezőképen van a dolog: mert abban az a legnagyobb vigasztalás, ha azt meg nem érdemlettük; a legkínosabb gyötrelem pedig ez, ha megérdemlettük. Nem lehet ez ellen egyéb orvosság, hanem csak ez, hogy hagyjuk el gyalázatunk okát; azaz: igyekezzünk valósággal olyanokká lenni, a milyeneknek látszani kívánnánk.

A méltatlan gyalázatnak pedig sok orvossága lehet. Mert azt sokszor maga az idő is megorvosolja, vagy lecsendesítvén irígyeinket, vagy az ő gonoszságokat, és a mi ártatlanságunkat fölfedezvén. Ezen kivűl sokat segíthetnek rajtunk jó barátink, a kik méltatlan gyalázatunkat megcáfolhatják: csak mí a virtus utján nagyobb szorgalmatossággal fussunk; hogy, miképen a fölemelkedett és teljes erőben lévő nafény a ködöt, úgy mí is nevekedő jóságunkkal a felőlünk alap nélkül való gyalázatot elűzhessük. Csak akkor kell méltatlan gyalázatunk elfordítására egyenes és keményebb, de törvényes eszközöket elővennünk: midőn hivatalunknak köz haszonnal való folytatásában nagy akadályul volna az. Különben méltatlan gyalázóinknak megcáfolására semminek sem lehet nagyobb ereje, mint ha iránt ok is igazsággal és szeretettel viseltetünk. Alkalmatlanabb eszközökhöz pedig nem nyúlhatnánk, mint ha a gonoszt gonoszszal fizetnők vissza, kivált a polgári társaságban, mely, a magános boszuállást meg nem engedheti. Azon kivül hogy némelyek a sokaság vagy a nép ítéletétől függesztik fel a becsületet, két veszedelmes balvélekedés uralkodik e részben. Az egyik ez: hogy a közönséges hivatal vagy egyedül való jele a megnyert becsületnek; vagy annak megnyerésére egyedül való út. A második ez: hogy eleink becsülete örökség szerint tartozik reánk, ha virtusainak nem igyekezünk is lenni örökösi. Az első hibás vélekedést eléggé megcáfolhatja ez: hogy a historia tanubizonysága szerint sokan, minden valóságos érdemek nélkül is, vagy erőszakkal, vagy csalárdsággal, eljutottak a közönséges hivatalokra, és ugyanazok által gyalázatosakká is lettek, nem lévén alkalmatosságok azoknak elviselésére, és nem a közjónak előmozdítására, hanem vagy kevélységök, vagy egyéb vétkeik megelégítésére fordítván azokat A második balvélekedés, alig érdemel megcáfolást. Mert a mi nem a miénk: micsoda jusunk van azzal dicsekedni. Becses lehet ugyan eleink jeles cselekedeteinek emlékezete, de csak azért, mert az is ösztönünk a virtusra, hogy eleinknél alacsonyabb lelkűek ne legyünk, és hogy megfeleljünk annak a természeti várakozásnak, mely a nagy emberek gyermekei iránt

szokott lenni. Különben mennél távolabb esünk eleink virtusától, annál nagyobb gyalázat borít el bennünket.

Külső ártatlan gyönyörűségeink között, a becsület után helyet érdemel a bővölködés vagy *gazdagság*. Nem kivántatik arra sok pénz, sok föld, sok tartomány: hanem csak annál a kevésnél több valamivel, a mennyi magunknak és házunk népének eledelére és ruházatjára mulhatatlanúl szükséges.

Az ilyen bővölködésre hogy minden tisztességes és igazságos módon szert tenni igyekezzünk, nem csak javasolja, hanem parancsolja is az okosság, Mert az által mind az élet ártatlan gyönyörűségeiben több részünk, mind a bennünket ostromló kisértetek ellen több oltalmunk, mind pedig a szeretet munkáinak gyakorlásában több módunk és alkalmatosságunk lehet. Ellenben az oly szegénység, mely az életre megkivántató szükséges eszközökkel sem bír, csak azért sem lehet előttünk kivánatos, mert az nem csak hogy kevesebb eszközöket nyújt a másokkal való jótéteményre, mint kivánnók; hanem azon felűl sok gonoszoknak, különösen a lopásra, hízelkedésre, hazugságra és egyéb afféle bűnökre való kísérteteknek is kiteszen bennünket, mint ezt majd minden nemzetben a felettébb szegény sorsuaknak alacsony gondolkozása és megromlott erkölcse bizonyítja.

Való ugyan, hogy a nagy bővölködés sincs minden vétekre való kisértetek nélkül; de ezeket úgy látszik könnyebben meggyőzhetni, mint azokat. A bővölködés megszerzésének, és megtartásának két ártatlan eszközei vagynak, ugymint a tisztességes foglalatosságokban való illendő szorgalmatosság, és a házi dolgokban való jó rendtartás, vagy takarékosság. Ha tud valaki a munkához és szorgalmatosan folytatja azt, lehetetlen, hogy többet ne keressen, mint a mennyit minden napi szüksége kiván. Következésképen ha keresetét költése felül nem haladja, az is lehetetlen, hogy idővel meg ne gazdagodjék, hanemha valami rendkivül való szerencsétlenség éri. A szegénység rendes okai épen ellenkezők, mint a bővöldéséi, ugymint a restség és vesztegetés, vagy pompázás Ezek nem csak egymás társaságában, hanem külön-külön is könnyen szülhetik a szegénységet és szükséget. Azonban, minthogy a legszorgalmatosabb és legtakarékosabb háznép is eleshetik elébbeni bővölködésétől valamelly véletlen szerencsétlenség által; mindenkinek készen kell várni a reá jöhető szükséget; mert annak terhét váratlan volta leginkább neveli. Az is, a mi a szegénységben legnehezebbnek tartatik, tudniillik hogy nevetségessé teszi az embert, csak azokra illik igazán, kik bővölködésök napjaikban hevervén és pompázván, a szerencsének még valaha rajtok történhető szomorú változásával, még csak gondolattal sem kivántak előre ismerkedni; és így kik a szegénységet, midőn vé-

letlenül rajtok üt, nem csak elhordozhatatlan tehernek, hanem azon kivül gyalázatos dolognak is képzelik, és akkor is takargatják, a midőn azt többé titkolni lehetetlen. Ugyanis megeshetik, hogy a mostoha sors is hágy annyit valakinek, a mivel magát, és házanépét, kisebb bővséggel és pompával ugyan mint azelőtt, de mégis az elégségig és a tisztességig táplálhatná, de előbbeni pompájából, és vesztegetéséből legkisebbet is elhagyni szégyenelvén, nevetségessé s egyszermind szerencsétlenebbé teszi magát, mint a szerencsétlenség akarta.

Valamint azért tudnunk kell azt, mi módon éljünk illendően a bővölködéssel az élet könnyebbségére és szükölködő felebarátink felsegélésére: úgy tudnunk kell azt is, mi módon segíthetünk magunkon a szükségben a mértékletesség és munkásság kettőztetése, az élet könnyebbségeinek pedig kisebbítése, és a békességestűrő lélek által, hogy a midőn e világi életre szükséges jókban mindennap részünk lehet, csekély fogyatkozás az, ha a sok pénzben módunk nincsen.

Világi gyönyörüségünk és boldogságunk kiváltképen való részét teszi az emberekkel, kivált a bölcs és jó emberekkel való *társalkodás*. Ugyanis a hozzánk hasonlóknak csak szemlélése is gyönyörködtethet bennünket: mennyivél inkább gondolatinknak és jó akaratunknak kölcsönös közlése és fölcserélése. Nem lehet annál természetünkhöz illendőbb gyönyörüség, mert okosságunknak és beszélő tehetségünknek természeti következése, ugyanazoknak legjobb gyakorlása, és minden társasági életnek kezdete és alapja. Innen a kik valaha az emberekkel való társalkodástól szerencsétlenül megfosztattak, a legnagyobb bőségben is unalmok terhét alig viselhették. De továbbá sem az élet csendességére, sem szükségeinek elháritására vagy könnyebbítésére, sem a tudományok és jó erkölcsök terjedésére nézve annál hathatósabb eszközt nem is gondolhatni. Ugyanis melyik állathoz lehetünk nagyobb bizodalommal, mint az emberekhez? mi által nevelhetjük jobban tudományunkat, mint az által, ha a nagy tapasztalásu emberek kevés idő alatt közlik velünk az ő ismereteket, a melyet sok idő alatt, meg lehet sok helyeken, sok bajjal, sok költséggel, veszedelemmel és elmetörődéssel szerezhetnénk meg. De utoljára a virtusnak is mind szépségéről, mind lehető voltáról semmi sem győzhet meg inkább bennünket, mint az: ha a hozzánk hasonlókban tapasztaljuk. Való ugyan, hogy ezen nagy célóknak nem felel meg minden emberekkel való társalkodás. Mert némely emberekben sok balitéletekre, hamis vélekedésekre, és az embertelenségnek, mértékletlenségnek, hűségtelenségnek és egyéb vétkeknek utálatos példáira találunk. Ugyde az embereket ezen oldalokról is esmérnünk kell, részszerint azért, hogy hiányosságokat annyival jobb móddal helyre hozhassuk, rész-

szerint pedig azért, hogy hozzájok lehető bizodalmunknak he lyes mértékét ismerhessük. Mert ki az emberekkel keveset társalkodik, azoknak sem virtusait, sem fogyatkozásait valóban nem ismerheti. Bizonyos dolog ugyan, hogy az ember árthat s használhat legtöbbet az embernek; de melyik menynyit árthat, vagy használhat: társalkodás nélkül ki nem tanulhatni. Hogy pedig a társalkodásból annál nagyobb gyönyörüséget és mind ismeretünkre, mind viszonyunkra nézve nagyobb nevelkedést, vagy épületet reménylhessünk: mindenkor a nálunk bölcsebb és jobb emberekkel való társalkodást kell keresnünk; azonban a csekélyebb tudományú s kisebb jóságú embereket se kerüljük el egészen, mert különben az ő formálásokra és megjobbításokra való alkalmatosságot is megutáljuk. Azonban nem is áll e világ tökéletes bölcseségű s jóságú emberekből; következésképen elég bölcseknek s jóknak kell itélnünk azokat, kik tévelygéseikben megmaradni nem akarnak, vagy a kiknél tanácsunknak, intésünknek, kérésünknek és dorgálásunknak foganatja vagyon, vagy kik legalább az emberek szeme látára vétkezni irtózván, illetlen cselekedetekkel nem dicsekesznek, sem azoknak nyilván való véghezvitelével a társaságot megbotránkoztatni nem kivánják. Legnagyobb mételyei a társalkodásnak a hazugok, a fecsegők, és kiváltképen azok, kik még barátjaikról is rosszúl szólnak. Ezeket tehát kerülnünk, az ellenkezőkkel való társalkodást pedig keresnünk, és annál inkább megérdemleni kell igyekeznünk, mennél bizonyosabb, nagyobb és tisztább az abból reánk hárulandó gyönyrűség, a melyben a régi nagy emberek például, tanubizonyságúl s ösztönűl szolgálhatnak.

19. *A természetben nincsen enyészet.*

Szabó Dávid Jozéfájából.

Édes leányom, szánandók lennénk mi mindnyájan, szánandó maga a természet is, ha, mint aggodalmad mondatá, valóban úgy történtek; ha az ásvány, növény, állat és mi, csak kezdenénk lenni, élnénk, életünk folyamán elérnők a tetőpontot, és aztán hanyatlásnak eredve, megszünnénk élni, meg lenni; ha a természet alkotna egyediségeket, s azok csakhamar hitványúl semmivé lennének. De nem; a természetben nincs enyészet. Élnek ugyan az egyének, s éltöknek van kezdete, van vége; de csak az egyének, mondom. Hanem életök úgy látszó megszüntével megsemmisülének-e az erők is, a halhatatlanok? Es mi a nagy természet egyetemi gazdagságában ezen egyének változása és az életi tünemények harca az enyé-

szet hatalmával? Valóban a természet sokkal gazdálkodóbb és takarékosb, anyagban és munkában, hogysem kész volna teremteni elemeket, anyagot és erőt, s azokat ismét önkényt elpusztítaná. A teremtődés sok nemű és csodás elrendelése által sokkal inkább gondoskodni akart ő az egyének, a föld és mindenség megujulásáról és mintegy újra-teremtődéséről, és midőn összetett lényeket eredeti elemeikre viszen vissza, önmagát akarja megmenteni új erő és anyag teremtésének szükségétől.

Látunk ugyan jeleneteket, melyek akaratlan a halál létének hitét s attól való félelmét öntik lelkünkbe. Látunk legszebb virágzatban álló növényeket oly helyeken, hol kevéssel előbb puszta, mint mondatik, halott föld hevyélt. Szelíd nap, gyönge harmat és langy esők, a legvidorabb tenyészésre serkentik őket. De alig hogy felnyiladozának az illatrejtő kelyhek, alig fürdék meg néhány játszi szellő a lágy virágkebelben; alig lopta meg nectárját a kósza méh: lankadás forrózza le a kies bokrot, elhull a virág, lehervadnak a tápláló levelek, s a növény életnek — ha jóval előbb az állatok és ember kiváncsiságának áldozata nem lön — most vége. A szőlőgerézd sok kártékony befolyással megküzdve, eget földet segélyül kérve és használva, kidolgozá fojtós-savanyú nedvét mézédessé: akkor letépi a szüretelő, és összegázoltan, roncsoltan, az emésztő forrásnak adja. A vadállat és madár, midőn szabadon futossa és szárnyalja be határtalan hazáját, a széles földet és léget, orzó ellensége vagy az aggság áldozatául esik: meghal. Nem hirdetik-e naponként a tornyok szomorú zúgásai, hogy újolag egy egyéni élet aludt ki? Sőt nem halunk-e meg részszerint mi magunk is, folyvást és szüntelen, midőn az el- és kiválasztások minduntalan bizonyos részek elrontásán, kiküszöbölésén munkálkodnak? Nem halálemlékül állnak-e itt a kormos falak is [1])? Hol ezeknek királyi fénye, melyben a nép, ha egészen boldog nem is, legalább méltán büszke volt? E hullámok, melyek lábainknál holdezüstölve cikáznak, hajdan, míg a magyar szó Kaukasus bércein túl uralkodott, kevély paloták s éggel vívó tornyok árnyaiban, világhódító nemzet lármája közben hempelygének; míg most azokból, itt-ott, egykét faldarabnak gyászoló képét tükrözik vissza, s partjaikon az egykori fényes Aquincumból [2]) alig néhány téglatöredék akad meg a szántó ekéjében.

Mind tapasztalati szomorú igazság! De azért, hogy a halál ügyvédének ne mondathassam, próbáljunk kissé fölebb a

---

[1]) A beszélő atya és társasága a visegrádi romok oldalában tanyáznak.

[2]) Óbudának neve a romai birodalomban.

természet szentek-szentébe emelkedni, ha vajjon ott is mind e tüneményeket olyanoknak tapasztalandjuk-e, mint szemeinknek itt alant látszanak. Koránsem! Ezekkel csak az emberi értelem hagyja magát megcsalatni, mely oly gyenge, hogy nehezen bír fölemelkedni annyira, mikép a tüneményeknek csak egy sorát is felfoghassa, melyeket a hatalmas természet egy intéssel végtelenül eszközöl. Úgyanis, ha hallgatással mellőzzük el a növények magvait, melyeknek megtermése fő és legmagasb céljok levén, azok által tenyészve, fajaikat időről időre folyvást fentartani képesek, azok veszendő életműveinek egy része a légbe száll, ezen titkos és eleven műhelyébe az életműves és életműtelen testeknek, más része az anyaföldnek adja magát, hogy ez abból más új életet hozzon elő és tartson fen. A különféle testek, ételül szolgálván embernek és állatnak, még nem vesztek el, csak egyéni alakjokat változtatták meg, és részszerint magasb életfokra emelkedének, részint az életműségből különféle utakon kivitetvén, más életalak magvait rejtik magokban, a kiküszöböltek helyébe pedig új, eleven részek járultak. A borforrás által is vajjon az erő, mely a szőlő szemekben munkálkodék, elveszett-e, tagadom; mert az új termékben, a borban, szintúgy hatalmas erők szunyadnak, fölserkenendők, mihelyt alkalom ajánlkozik, és életöket az emberi életműségben zajongva és háborogva mutatandók. Végre a bűzforrás által, mely az állati életet befejezni és eltörleni látszik, koránsem enyészet és vég semmisedés hozatik elő. Az összetett testek feloszlásából kikerült egyszerű elemek nem tehetetlen lények s holt maradékai a virágzott életnek. Midőn a kevély ember lehanyatlik az élet pályájáról, melyen való és tisztelendő, vagy hazug és megvetendő csillogással járdala, és a szép test rohadásnak vettetik emésztő fogai közé, megszünt-e itt az élet? Épen nem, itt egy új élet kezdődik. A legottan megjelenő bűzforrás titkos és rejtett működése a természetnek. Kiállhatlan bűzt fejt ki itt a nagy mester, hogy annak gőzkörébe rejtezve távol űzzön magától minden háborító élőt, hogy a titkos munkálatot zavartalanul folytathassa csöndes magányában. Itt csak az egyéni életnek, vagy helyesebben mondva, az *életképnek* láthatjuk határát. Mert ezen határ teszi a pontot, melyen két életidom találkozik. A test rohadás által elemeire oszlik, melyek aztán, kiszabadúlván a magasb élet kötelékeiből, természetök, rokonságok szerint új egyesületet képeznek, s más természettestekké alakúlnak. A lelketlen testből itt kifejlett és majd kifejtendő folyó részek, lappangó csiráit rejtik magokban a keletkezendő új életnek. Mert köz törvény az, hogy az egyéni életműség a hézagi határozható határozatlanból fejlik hézagi határozottá. Ily határozatlan anyag pedig a folyadék, mely legközelebbi eleme az életműi kifejlődésnek.

És hiszitek-e, hogy mind ez másképen van az erkölcsi és szellemi világban? Lassú ugyan itt a haladás és kifejlődés; itt nem tavaszról és nyárról, avagy esztendőről; de évtizedekről, századokról lehet szó. A lélekbe csöndes-gondosan, hideg bölcseséggel hintegetett magban nehezen élesztetik föl a nagynak és dicsőnek csirája, de föléled az, és kifejlik bizonynyal. És gázoljanak bár és tiporjanak a gyönge szellemsarjadékon; gyűjtessenek fölé jégviharral iszonyú felhők, vagy bocsáttassanak töveikre rágó férgek: fölvirúl az kiirthatlanúl, és az akadályokkal küzdésben megizmosodott fa a föld magvába fúrja gyökereit, koronáját csillagokhoz lövelli, és nemzetet fedő lombjai határtól határig terjeszkednek. És végre, vakmerőködjél fejszét vetni annak tövére, az elhullott forgácsból és szilakból erdőségek támadandnak.

Nem semmisűl meg tehát semmi a természetben, csak az alak enyészik el, az élet elve pedig mindenhol fenmarad, úgy hogy méltó jogon mondhatám a fellengő philosoph Leibnitzzal: A természetben semmi sem vész el.

A világ, mint már az ó kor egyik éleselmű bölcse, Heraclitos, állítá, örök levés vagy örök termődés; egy élő lénynek, mely folytonos átváltozásban és kifejlődésben foglalkodik, élete, félbeszakadatlan, mindig haladó folyama a belső átváltozásoknak és külső átmeneteleknek, melyekben áll és melyek által fentartatik.

Ezen változások különféleképen történnek: 1. A természeti testek megujúlnak anyagokra nézve, de alakjokat megtartják: ez az, mit Reil visszaterműdésnek, Burdach helyreállító átváltozásnak nevez. 2. Az élő lények elváltoztatják alakjokat. Így látjuk a bogarakat különféle alakba változni; így gyarapodtak az életműségek; látjuk a gyermeket ifjúvá, ezt férfivá s majd aggastyánná változni: ez mondatik haladó átváltozásnak. 3. Új életműségek teremtődnek: s ez pótló átváltozásnak neveztetik. 4. Az egyének anyagra és szerkezetre nézve megszűnnek lenni mint olyanok: a mi következési átváltozásnak mondatik. A természeti átváltozások ez utolsó módja, mely, midőn a többi módok egyediségeknek egyetemiekből képződését jelentik, az egyediségek egyetemiekké leendő hátráló átváltozását veszi célúl, miszerint, miként hullám hullámtól üzetve, folyvást új egyedek és nemzedékek veszsznek el a még újabbak előtt: halálnak neveztetik, mely munkás segéduűl fogadván az időt, megtámadja az egyetemiségnek mindenik részét, szétszórja az égi testeket és folyvást pusztít az ásvány-, növény- és állatországban.

De avagy egyebek-e ez igék: Halál és idő csupán emberi eszme? Valóban e szókat a természet nagy rendszerében

jobban kifejlődésnek lehet és kell mondanunk. Ugyanis látjuk elhúnyni a napot s utána, mint a költő mondja :

> Az egész természet mély gyászba rejtezik,
> Az esti lengeteg őtet sohajtgatja,
> S kihúnytát a mező virági könnyezik.

De épen azon pillanatban, midőn mi jótékony arcától megfosztatunk, egy másik félkör egén mosolyog fel. A világhírű Róma circusai és amphitheatrumai leroskadoztak; a föld kerekségét parancsaival ledörgő capitolium düledékké vála; de kevés idő múlva dicső fényben ragyogó tornyok és egyházak emelkedének ég felé romjaikból. A lég és eső lassu munkával rontják itt felettünk e tisztes ereklyéket, és nézzük : lehulló köveikből ott alant házak emelkednek, boldog megnyugvásnak tanyái és egyszerű megelégedésnek jámbor tűzhelyei. Elenyésztek itt alább a pompázó római gyarmat nagyszerű csarnokai és tornácai, és íme a porrá mállott romok felett a természet foglalá vissza jogát, föléledvén a pusztulás helyén az emberi teremtő kezek közt a növényország, ismét meg ismét megújuló ifjuságban tartván fen magát évekről évekre; s hol hajdan inkább csak dicsőség emlékei tündöklének, most a hasznosnak tápláló olaja csepeg; a mik láttára méltán kiáltunk fel : Természet, te derék és örök vagy! Te erős alapokon és nem ingó horgonyokon nyugszol, míg minden más változékonyúl hányódik az élet vihar-zavarta tengerén.

Ragaszkodjunk hitünk egész erejével ezen nézethez, barátim. Mert ebben egy jóltevő nap, a reménynek azon éltető napja lakik és világít reánk, hogy mi sem veszünk el, hogy mi is halhatatlanok vagyunk. Még pedig legyünk hitünkben egyszerűek, mint a gyermekek, kiknek kisded vágyaik teljesedni szoktak. Hagyjuk a föld különféle népeinek saját képzeletjátékát a lélekről, és a magasb idegképzetek munkájáról. Mosolyogjunk azon, de ne gúnyolva, hanem örvendő tisztelettel, látván azokban az egy nézetet, az erős hitet és reményt, mely minket is lelkesít; és mondjuk Okennel, a magasb tudományok fölszenteltével, ezt: „Az egyéni életmüségek száma nem állandó. Mert ezek csak szüleményei egy szünet nélküli sarkításnak, vagy a nagy galvanismusban történő és uralkodó sarkak folytonos előidéztetésének. Mint a sarkak változnak, változnak az életmüves egyének is. Az egyének változása, elromlása azoknak; meg kell halniok. De ezen elromlás nem az a természetre nézve; mert ugyanazon pillanatban ismét más életmüségek támadnak azok helyett. Egyedül a világéletmüség örök és változás nélküli; azon kivül mi az ő sarkulatában van. Nincs örökké tartó egyéni életmüség, mert az csak változó sarka a világ-életmüségnek. Nincs állandóság az egyedségekben, csak a változás állandó. Ha az egyének meg nem halná-

nak, hanem örökké élnének, a világnak kellene meghalnia; mert a világ élete, mint minden élet, a sarkak változásában áll. Ezért is az egyének sehogy sem maradhatnak élve, nem, ha a világ élve marad, mert ez csak változás által történhető, nem, ha a világ meghal, mert az egyének mindensége maga a világ.

20. A művészet kútfői, elemei, s remeksége föltételei.

Szontagh Gusztávtól.

Lélektanilag a szép- és fönségesnek első szenvedő percenete észrevevésen alapúl, tehát érzéken; de csak két nemesebb érzékünk nyújt aestheticai anyagot: a látás és hallás; csak ezek képesek az észrevett tárgyak formáit úgy felfogni, hogy ezen észrevevésből ránk nézve aestheticai gyönyör vagy, a fönségesnél, gyönyörrel vegyes bámulás keletkezzék. Többi érzékeink munkássága is okozhat ugyan gyönyört, de nem formai, hanem anyagi behatás által, s ez nem a szép és fönséges, hanem a kellemes, p. o. gyönyörködtető ételek és italok íze, virágok szaga stb. Ezen éldelet érzésen alapúl, s inkább anyagi, midőn amaz érzeményen, s szellemi természetű. Mind kettőt pedig a magyar aesthetica, Kanttal, jól meg fogja különböztetni — mint már nyelvünk is az ízet az ízléstől — hogy e körben is a materialismust kikerűlje. Ellenben a művészi szép- és fönségesnek tehetsége a képzelődés. Természetünk realismusa itt is előfordúl. Képzelődésünk tudniillik vagy visszatermő (reproductiv) működésű, s előnkbe idézi a nyert szemléléseket; vagy alkotó (productiv), mely ezen szemlélésekből új alakokat, helyzeteket, történeteket stb képez. Az első működés határozza a művészet valóságát, a második ennek eszményitését. Csak mind a két elem harmóniai egyesülete adhat tökéletes művet.

Valami egészen ujat, soha észre nem vettet (tudnivalólag elemeire nézve) productiv képzelődésünk sem képes alkotni; s így a művésznek, mint a philosophusnak, első kötelessége az észrevevés, észlelés (observatio). Mennél többet tapasztal, s mennél pontosabb észlelése, annál kiterjedtebb anyagot nyújt visszatermő képzelődésének, annál hívebb lesz a nyert szemléletek visszaidézése, annál valóbbak művészi alakjai. Gondolkodó művész azért mindig a leghonosabb körből választja előadása tárgyait, vagy, ha művei tartalmát messze tájakból s időből kölcsönzi, mások tapasztalásait: útleirásokat, krónikákat stb használ, hogy visszatermő képzelődésének, legalább másod kézből, való anyagot nyújthasson, mi a közön-

ségre s műéldeletre nézve elégséges, mert a közönség e tárgyakat önszemléletéből úgy sem ismeri.

A visszatermő képzelődés anyagát használja az alkotó képzelődés, alakjai képezésére. Itt mutatkozik főleg a lángész teremtő ereje. A visszatermő képzelődés működése némileg nemleges természetű, prózai utánzása a természetnek, ámbár szellemünk önmunkássága már itt is a visszaidézés élénkségében s a képzeletek erejében mutatkozik; az eszményités ellenben a képzőerő legszabadabb és sajátabb működése. Ezen alapúl a müvészi compositio tökélye; ez varázsolja ki a műéldelőt a mindennapiságból a müvészet tündérországába, s felejteti el vele az élet gondjait s bajait.

De mint az elméleti philosophiában a szemlélődésnek a tapasztalásból kell indúlnia: úgy az eszményitésnek is a valóból. Ez képzései anyaga, melyet saját természetének megtartása mellett, a szép és fönségesnek szabályai szerint, magasabb élettel kell felruháznia. A visszatermő képzelődés alakjai valók, de rajtok az alkotó képzelődés tündér élete hibázik; ily müvészet új alakokat nem teremt, hanem csak ismétli a már tapasztaltat felsőbb ihlet nélkül, mely minket a mindennapiságon túlemelve, a müvészet tündérhonába ragadhatna; itthon maradunk, minden körületünk nagyobbára ismeretes, s ennélfogva nem nyújthatja a műéldelet legmagasabb gyönyörét. Ellenben az eszményités, való tartalom nélkül, szédelgő léghajózás ismeretlen világban, hol, csont, hús és vérből alkotott lények helyett légalakokkal találkozván, idegennek érezzük magunkat. Valódi müvészetnek tehát mind a két alkotó elemet, a valót és eszményit, harmóniában kell egyesíteni; s legtökéletesebb az, mely alkotásaiban céljának a szép és fönséges elérésében, a leghívebb valóságot a legteljesebb eszményitéssel egyesíti. Az ilyen kielégíti a legműveltebb ízlést, s legmagasabb műéldeletet nyújt. Ha példákat szabad előhoznom: Schiller gáncsolja Klopstock Messiásában azt, hogy alakjai, magas eszményités mellett, pusztán elvont fogalmak, valóságos élet nélkül; Bürger költeményeire ellenben azt a kifogast teszi, hogy a valónak hű rajzolása mellett az eszményités hiányos. Ezzel Schiller maga nagy mértékben bírt, nagyobbal mint Goethe, de alakjai, kivált a nőalakok, mint p. o. Amália, Thekla stb, Goethe leányai s asszonyaihoz képest, légi tünemények. Valóságot és eszményitést harmóniában és legnagyobb tökélyben itéletem szerint Homer és Shakespeare müveiben találunk.

A képzelődés, mondám, a művészet tehetsége; de a képzelődés soha sem munkálkodik magányosan; működésébe befolynak lényünk többi tehetségei is. Hogy tehát a müvészet teljes és ne egyoldalú legyen, elkerülhetlenül szükséges arra

minden többi tehetségeink öszhangzó segítsége: az erkölcsi érzeményé, hogy a jóval, az értelemé, hogy az igazzal, a vallási érzeményé, hogy az istenivel össze ne ütközzék. A müvészet közvetetlen célja ugyan a szép és fönséges, azaz közvetetlenül csak tetszeni s gyönyörködtetni akar, tehát sem oktatni, sem jobbítni, sem istenfélővé tenni; de teljes tökélyét mindamellett egyedül akkor érheti el, ha az igazzal, jóval és istenivel egyesülve, szellemünk minden oldalait érdekli, s annak szükségeit harmóniailag kielégíti. A müvészet a valódi világot tünteti ugyan elő, s így szintúgy annak árnyék-, mint fényoldalait, szintúgy a bűn sötét barlangjait, mint az erény verőfényes magasságait; de jegyezzük meg jól: a müvészet felsőbb követeléseihez képest, a szándék és cél határozza itt el a rajzolat igazságát, jóságát és tökélyét. A müvésznek, ha teljes értelemben az akar lenni, felül kell emelkedni a mindennapi élet ködén és fertőin; neki velünk, túl a világ bajain s nyomorán, egy felsőbb erkölcsi világrendet kell sejdíttetnie, hol a látszó rendetlenség felett örökös harmónia uralkodik. Az anyagiság aljas rajzai, a kétségbeesés és pessimismus költészete, bár byroni, vagy húgói energiával bírjanak is [1]), ellenkeznek azon kivánságokkal, miket legfelsőbb értelemben a müvészethez intézünk. Tőle is, mint a philosophiától, vég irányzatában, kiengesztelést, kibékülést kivánunk minmagunkkal, a világgal és és a sorssal; s hogyan nyerjük ezt, ha az ő varázskörében is megint csak a régi zavarra, homályra s nyomorra akadunk. Fejlődő müvészektől Werthereket és Carthausiakat [2]) annyira nem gáncsolhatunk, mert az ifjukor egyik természetes fejlődési lépcsőjét, a magasabb kebel eszményi világnézetének meghasonlását a valósággal, tüntetik előnkbe. Ilyesmi, ha, mint átmenő lelki állapot tekintetik, igen megbocsátható, s hatását sem téveszti; mert ki ne lett volna egykor ily helyzetben? Mint állandó nézet azonban, meglett müvésznél, nem igazolható.

Kimondom végre a müvészet utolsó fő kellékét: *legyen nemzeti és korszerű!* A költészetről mondják, hogy az a nemzet és kor állapotjainak s jellemének leghívebb létege [3]) s kinyomata. A költészet historiája ennél fogva megkülönbözteti az antik (ókori) költészetet a romanticaitól (középkoritól) és moderntől (újkoritól), mindegyiknek, az emberiség külön korához képest, saját jellemet tulajdonítván. Az emberiség tudniillik egyedekből állván össze, annak historiájában az egyedek

[1]) Lord Byron és Hugo Victor, amaz angol, ez francia költő, kik különösben a szélső lélekállapotok festésében gyönyörködtek.

[2]) Werther gyötrelmei Goethe német. A Carthausi Eötvös József magyar költő híres regényeik.

[3]) Organuma.

életkorai tükröződnek vissza: a régi kor az emberiség gyermekkora, melyben kivált az érzékiség fejlődött ki, lényünk legalsóbb tehetsége. Az érzékiség tetőpontja pedig a szépség; mert az érzék a külsőnek formavilágával foglalkodik. A hellenrómai műveltség azért aestheticai jellemű; e nemzetek müvészetében, nyelveikben és vallásokban a forma szépsége felülmúlhatatlan. Magasabb lépcsőre hágott, szellemibb kifejlődésre jutott az emberiség eszmélete a középkorban, kivált a keresztyén vallás elterjedése által; felvirúlt ifjukora, az érzemény és képzelődés, s ennél fogva a vallási ábrándozás kora. Költészete áttört az érzékiség formáján, a szóba, képbe, műbe a szellemit, a végtelent akará foglalni, azt kitüntetni. A feladat magában teljesíthetetlen volt, a középkor műveltsége — a maga nemében — el nem éré azon tetőt, melyen a régi classicai állott; művei azért, bár más oldalról tekintve magasabb álláspontuak, nem mutatják azon bevégzettséget és tökélyt, melyet a classicai világéi. A reformatióval végre az újabb kor derült fel: a férfikor, a kifejlett észé, a reflexióé. Legfőbb tehetségünk megérésével nagyban, a költészi világszemlélésnek is változni, a philosophiai nézettel némileg egyesülni kellett. Mit kivánjunk ennél fogva költőtül korunkban? Hogy minden tehetségeit öszhangzólag kiképezze, hogy magában kora s nemzete műveltségét egyesítse, hogy művein, kivált azokon, mik nem egyedül a képzelem és érzés teremtményei, mint a lyra és epos, tehát drámában és regényben, az ész eszméinek, a magasabbal ellenmondásokat kiegyenlítő, harmóniai világszemlélésnek befolyása láttassék. Szigorú követelések kezdődő irodalomban, midőn valósulhatásuk feltételei még be nem állottak; mert a költőben nem csak kora, hanem nemzete műveltsége is tükrözi magát vissza. Igen is; de ha a magyar aesthetica a tetőt, hová jutnunk kell, kijegyzi, nem kiván méltatlant, nem azt, hogy elérését rögtön s azonnal követelje. A felvirúló költészet is, első csirájában, a műveltebb külföld költészetének utánzása, melegágyi bágyadt virág, mely a haza éghajlata és földe színét és természetét még nem mutatja. Ez elkerülhetetlen kezdet. Önálló költészet ellenben a nép szelleméből fejlődik ki; a költő népének és kora öntudatának góca, létege; ajkai népének fájdalmait, reményeit, szeretetét és gyülölségét, szóval legtitkosabb érzeményeit s vágyait nyilvánítják lelkesedett képben s szóban, mely a legszebbet egyesíti, mit a hazai nyelv, korában, elérhetett. S épen mivel a költő öntudata nemzete állapotjait érzi, csakhogy élénkebben s világosabban, s mivel a természet őt képpel s szóval ajándékozá meg kimondani, mi belsejét mozgatja: nemzetétől és korától értetik is, s érzeményei rokon érzeményekre találnak; a nemzet vele szeret és gyülöl, könnyez és retteg, s ha fájdalmában felkiált, a nemzet utá-

na jajdul. Vajha a magyar költészet ezen rendeltetését jövendőben sem felejtené el! Mert vannak költészeti korcs irányok is. Kifejlett művészet is elpártolhat anyaföldétől, s múlt korok művészetét utánozhatja mint a francia ál classicismus, és a Schlegelféle ál romanticismus. Az első, időnkbeli érzéseket és eszméket idegen formákban s oly mythologia segítségével tüntet előnkbe, melyek képezései időnkben tartalom nélküli üres hangok; a másik a német nemzetre a középkor elenyészett gondolkodás- és érzésmódját akará tolni. Hiu törekvések! Az újabbkori költő nem lehet más, mint épen újabbkori, s hogy ez legyen, s hivatásának megfeleljen, a haza és kor legyenek jelszavai.

21. *Epos és regény.*

Bajza Összegyűjtött Munkáiból.

A költői művészetnek átalában történet, cselekvény, s érzelmek tárgyai. Érzelmeket zeng a lyrai, történeteket beszél s ábrázol az eposi, cselekvényeket fejt ki a drámai költő. Az első esetben úgy, mint a második és harmadikban, nem mond egyebet, mint a mi emberben s ember körül van; következőleg mi az emberiséggel érintésbe jő vagy jöhet; s a valódi poesis szélesb értelemben nem egyéb, mint az emberiség ideálba emelt képe. Minthogy pedig az epos történetet ábrázol, mely a múlt korból fejlik ki, a dráma cselekvényt sző, mely a jövendő felé terjeszkedik, a lyra pedig érzelmet zeng, mely magát a jelenlét szűk korláti közé zárja: következik, hogy a költés minden nemeinek saját kora van, és saját korának mezein terjeszti szemünk elébe varázsszőnyegét. A lyrai költő akkor él és mozog saját világa levegőjében, midőn jelen érzelmeit zengi; mihelyt a múltkoriakat beszéli vagy ábrázolni ügyekszik, kicsapong határaiból, s műve szükségképen elveszti azon hatást, melyet a valódi lyrai költeménynek gerjesztenie kell. Az epos, ha az előttünk bonyolított csomót előttünk fejti is ki, drámaivá leszen; a dráma pedig, mely csupán múlt dolgok bonyolódásával s kifejlettével mint elmúltakkal foglalatoskodnék, megszűnne dráma lenni. Ezek szerint tehát az eposnak a jelen s jövendő nem korai, ő miként Clio, az emlékek komoly istennője, a történetek folyamának végén áll meg, vagy pedig utókorából tekint vissza a lefolyt századokra, s fölemelve a feledés kárpitját, az emberiség történetit a maga időszakaszaiban tükrözi előnkbe. S íme a rokonság, mely a poesis és historia között a legrégibb korokban feltűnik. Az eposi költemény eredetileg, a mint Homérnál megjelenik, a historia töredéke, melyben az emberiség

képe a maga időszakában ábrázoltatik vissza, s a görög nép első historiája Homér eposai valának. Epos és historia tehát bizonyos tekintetben még maig is rokonok egymással; a régi világban pedig annyira azok voltanak, hogy maga Thucidides is a peloponnesusi történeteket írván, bizonyos költői színben jelenik meg.

De midőn mi e helyt az epos s historia rokonságát emlékezetbe hozzuk, szükség, habár kitérésnek fog is tekintetni, érintenünk a költő és történetiró különböző céljait, a mint azok későbben mindinkább és inkább kifejlettek, s a kettőre nézve különböző kötelességeket támasztottak, melyek egyiket a másiktól szorosan elkülönöztetik. Midőn a költő által emberiség képe ábrázoltatik vissza, ezen ábrázolás koránsem úgy történik, hogy benne valamely nép vagy időszakasz tulajdonképeni története adatnék, hanem a költő teremtői hatalmánál fogva mintegy az emberiség fölé helyezi magát, s felmutatja azon ideált, melyet e vagy ama nép vagy időszakasz a maga historiai életében elérni törekedett ugyan, de el nem ért, hanem megette hátra maradt. Még akkor is, midőn a költő tiszta történeti tárgyat veszen költeménye alapjául, nem kívánunk tőle historiai, azaz oklevelekkel bebizonyítható igazságot. Költőnél a historiai factum mindig mellékdolog, így tanít a Hamburgi Dramaturgia, s nem kell feledni, hogy, ha van prózai, azaz testi szemekkel látható természet, van egy más is, a művészi t. i., s hogy historiai igazság s poetai igazság között nagy a különbség. Historicustól, mint felebb érintők, azt kívánjuk, hogy a mit beszél, valósággal megtörtént legyen, s épen úgy miként beszéli; költőtül ellenben azt, hogy az általa költött történet, ha egykor valósággá leendene, hasonló körülmények között ne történhessék meg egyébként, mint a hogyan ő előadta. Így van ez még magokkal a személyekkel is, midőn őket a költő a historiából veszi. Goethe szomorújátékában például, Oranien, Egmont és Alba characterein oly vonásokat vehetsz észre, milyenekkel őket a történetiró Schiller elődbe állítá; de azért ezen goethei Egmont, Oranien és Alba prózailag hív s való historiai alakok-e? Épen nem. A költő őket a szerint alkalmazá, mint céljai kivánták. Mind a három személy ideálja és képviselője az emberi characterek három különböző nemeinek. Egmont a maga érdemében, polgári s hadi fényeiben bizakodó, s ezért önérzettel teljes, gond és aggodalom nélkül csapongó; Oranien a sokat gondolkodó, mindent mélyen fontolgató, a legbonyoltabb szövevényeken keresztüllátó, s ezen okból felette ovakodó embereknek; Alba végtére a lelki és hadi erejét érző fejedelmi kegyenc s mindenható miniszter repraesentánsai stb. Következik, hogy a költőnek nem az embert és individuumot, hanem az individuumban

az emberiség képét, a korok és népek vonásaiban az emberi tetteket, törekedéseket kell visszatükröznie, hogy azoknak gyökerei a valóságban alapúljanak, azaz, a természet s örök rend logicai törvényei mellett lehetők legyenek. Azon kérdéseknek tehát, ha ez vagy amaz dráma, regény, valósággal megtörtént-e? szükségképen bántania kell az értő művészt, kinek sokkal philosophicusabb céljai vannak, mint a prózai valóság s testi világ hű másolata. Innen lehet megbirálni: menynyit nyom az a sokszor idézett s kiáltozott, félig igaz, aestheticai evangelium, hogy a művészségnek a természetet kell utánoznia.

Ha az imént kimondott principium, hogy t. i. a költés általában, különösen pedig az eposi, az emberiség történeti időszakaszainak idealizáló tükre, bizonyos, megáll (a mit reménylek), szükség, hogy az emberiség történeteire függeszszük szemeinket. Végig futván elménkben a historia emlékeit, Mózsestől kezdve a legújabb korokig, észre kellett vennünk, hogy a nemzetek, valamint egyes emberek, életében időszakaszokat lehet megkülönböztetni. Gyermekkorból fejlik ki ifjúságok, ifjuságokból a férfikor s ebből az öregség hanyatlása. Mind a négy kora ezen physicai vagy prózai világnak saját színnel, szellemmel és charactervonásokkal bír, melyek magokat idealizáltan tükrözik vissza a szellemi, máskép költői, világban.

A gyermekkor ártatlansága a jelenlét örömein andalog, szemei előtt minden, paradicsomi szépségben virúl, mindenütt szerencsét és boldogságot sejt; veszélyt nem retteg, mert nem ismer; gond nélkül enyeleg s játszik hajborzasztó mélység felett s feneketlen örvény szélén; képzeletét tündér álmak, arany remények lepdesik körűl. Ereje még gyenge és tehetlen a cselekvésre, s a jövendő kor tettei sejtelmekben szúnyadnak benne. S íme ezen kornak képeivel hímezi fátyolát a néprege és idyll, s benne találjuk visszatűkrözve az arcadiai pásztorvirányt s a gyermekképzelmek tündér regéit.

A gyermekkor után következik s belőle fejti ki magát a cselekvények időszaka, az ifjuság. Keblében a tettekre törekedés lángja küzd és forr, s vív önmagával. Nyugtalan ohajtások támadnak fel hevült képzeletei előtt. Érzeni kezdi ereje hatalmát; a cél, melyet kivívnia kell, világosabb lön előtte. Korlátot és lehetetlenséget nem ismer; kezd és mer több érzelemmel mint észszel, több szerte áradozó, mint célra irányzott erővel. A különös, csodás, rendkivüli báj erővel vonják magokhoz; szóval, feltünik a kalandok időszaka, a hőskor, melyet tettek jelelnek ki inkább, mint megállapodott character. Harcok támadnak minden léptén és nyomán a lelkesült ifjúnak, a szellemek és csodák országa a maga egész varázsfé-

nyében felnyílik, a gyermekálmak egy nagy, egy szép teljesülést érnek, s zengi Calliope a félistenek s hősök tetteit. A hőskölteményekben tehát itt veszik eredetöket, a tettek időszakában; s hol az epicus költő nemzetének történeteiben ily időszakaszra vissza nem tekinthet, vagy visszatekintvén nemzete ifju korát tettekkel gazdagon megjelelve nem látja: ott a hőskölteménynek virágai hervatag színben virúlhatnak csak terméketlen parlag mezőkről. E szerint a hőskölteményt természetét saját korából lehet legalaposban megfejteni. A költő benne csodák országába emelkedik, s machinákat állít fel; történeteiben több gazdagság van, több kalandos és rendkivüli, mint másnemű költeményekben; a charactereket tettekben tünteti ki, psychologiai fejlődés nélkül. Nem annyira az élet, azaz: az emberiség fokonként fejlődő míveltsége, hanem inkább a hatás s az ezekből folyt következmény tartoznak körébe. A fenség múlhatlanúl szükséges postulatum benne, s az a Horác által úgymondott „os magna sonaturum"; mert korának egyik szembeszökő vonása a felmagasított képzelet és érzés. Minthogy pedig ezeknek visszatükrözésére nyelv s előadás fő befolyással munkálnak, nem nehéz általlátni: miért kell a hőskölteménynek fellengő képekben és hasonlatokban gazdag, merész epithetonokkal bővelkedő nyelven, azaz: egy magasabban mint a melyet prózairók elérhetnek, íratnia, s miért oly természetlen és bántó a prózában írt hősköltemény. E tekintetek szerint leszen a hősköltemény idealis tükre e vagy ama nép ifju, azaz hőskorának, s így foghat benne megjelenni az emberiség a maga életteli, hatalmas cselekvőségében, a maga nagy törekedéseiben.

A mondottakból, úgy hiszem, könnyű leszen megfejteni, miért vala szerencsétlen gondolat Borussiast írni, melynek hőse Nagy Fridrik porosz király, miért nem lehete a voltairei Henriadnak szereneséje, miért maradtak az oly geniusok, mint Milton és Klopstock, popularitas nélkül; azalatt, hogy az olasz a maga Tassóját ismeri és imádja. Az elsők t. i. nem a nemzeti ifjukor zajos és már a távolság által idealis színt nyert időszakából vették tárgyokat; az utolsók pedig oly világot ábrázoltak, mely túl és felül áll az emberiségén s emberiség történetein, s benne sem nép, sem időszakasz a maga idealis képét visszatükrözve fel nem találhatja „Az eposi Musának, mond Jean Paul[1]), egy széles historiai világban kell megállapodnia, hogy rajta a maga idealis, azaz poetai világát alkothassa." Mély és igen fontos intés, melyet a hősköltemény irójának, ha talán betü szerint követnie nem is, legalább figyelemben tar-

[1]) Nagy nevű német költő és műphilosoph.

tania szükség. Homérnál még az istenek is emberi arcban és természettel jelennek meg; Homérnál, qui nil molitur inepte.

A hőskölteménynek tehát, miként mondatott, a nemzet küzdő, zajokkal teljes és tettekben gazdag fiatal korában nyílik fel világa. Ezen kor után általmegy az ember, vagy nép a maga harmadik és negyedik időszakára, melyeket azért lehet e helyt egybekapcsolnunk, minthogy mindkettőt csend és nyugalom bélyegzi, s mindkettő csaknem hasonló charactervonasokkal bír. Az ifjuság háborgó szélvészei elzúgtak, a szenvedély hullámai elcsillapodtak, nyugalmas kék látkör és ég mosolyog le az emberiség kiküzdött boldog napjaira. A megszerzett vagyon bátorságban van; a viszonyok ismertetnek, mindenki saját meghatározott körrel bír, melyben háborítlan él és mozog. Az ész győzedelmet vőn a phantasián, s a lelki érettségnek nyugalma beállott. A védszellemek elvégezve munkájokat, visszatértek aetheri hazájokba, s az embert saját erejére s okosságára bízva, hátra hagyák a harcoktól megtisztúlt mezőn. A képzelet varázsfátyola lehullt, s minden, mi hajdan tündér színben mosolyga, a maga földi való alakjában jelenik meg; az emberiség bizonyos meghatározott charactert nyer; a poesis közelebb lép az élethez és philosophiájához, fölkeresi az embert a maga házi körében, egyes személy viszonyaival foglalkodik, tetteket és történeteket festeget, melyeknek egy nemzetségre vagy háznépre volt befolyása, s ezen egyes személyek characterciből tükrözi vissza az apa és fiú, úr és szolga, barátok és szerelmesek ideális alakjait. S íme az időszak, melyet a költőnek a regényben idealizálni kell.

Valamint az epos a leendő emberiség képét ábrázolja, úgy a regény a meglett s érelemre jutott emberiségét a maga okaival s következményeivel. Benne nem többé egy nagy közönséges története az emberiségnek, hanem az emberi character és emberi természet maga ábrázoltatik; s bizonyos tekintetben mondani lehetne, hogy az epos költői historiája az emberiség e vagy ama történetének, a regény pedig költőihistoriája (töredékben) magának az emberiségnek.

Regényekben igen óva kell a csodás lényeket használni; azaz: mélyen kell minden machinának a hagyományban s néphiedelemben gyökereznie, mert a megért emberiség kevesebb csodákat hiszen, mint a gyermek- vagy ifjukorban élő. Goethe regényeiből az úgy nevezett machinának csaknem egészen száműzve vannak; Scott Walter pedig csak azon műveiben használta őket, melyek a nép száján forgó s így a nép hiedelmében gyökerűlt regéken épültek, mint például a „Klastrom" című regényben. Valamint a kor, melynek e költemény képviselője, a költői ábrándokon túl van s nyugalmat s érettséget mutat, úgy a regény is e színt és charactert viseli magán, melyeket

kétségkivül a nyugalmas előadás s világos nyelv fogják visszaadhatni. Ezen okból a regénynek csendesen haladó prózában kell iratnia, oly prózában, mely ne rohanjon mint a magával ragadó Vág, hanem zaj nélkül ömledezzen, mint szélcsendkor a Duna. A beszédfolyam szép vidékek között mehet ugyan, de ne tavaszi réteken, s partjait csak itt-ott hímezzék költői képek és hasonlatok virágai. Az előadás némelykor didactícaivá is lehet, mert a regény korának bélyege a szemlélődés; kicsaponghat a reflexiók országa felé is, miként ezeket a valódi regény teremtője, Goethe munkáiban láthatni.

Az eddig mondottak kivonata röviden s kevés szóval ez: a hősköltemény széles értelemben szép álma és sejtése a leendőnek, a regény pedig a valónak, melyek a multból tükröződnek vissza. Amaz olyan mint az ifjúkor s annak sejtései, melyek rendszerint szebb jövendőt igérnek, mint a mi valósággal teljesedni fog; ez mint a férfikor, mely előtt a valóság s élet könyve nyitva áll, melyben eszköz és cél, ébrenlét s álom, éles vonásokkal vannak megkülönböztetve. A hősköltemény a hősiség nagy tettei, a csodák és szellemek befolyása, a nemzeti érdekű történet, az exaltált nyelv s előadás által a fenség érzelmét ébreszti fel bennünk; a regény psychologiai igazságú characterei, életfestése által az emberi lélekkel ismertet meg. A hősköltemény a fenség—, a regény a characterfestés ideája nélkül nem képzelhető.

Így válik el a két költemény egymástól a maga különböző céljaiban, s így lehet meghatározni félreértés nélkül s okokra állapodva, hogy a kettőnek külsőleg elválasztó jegyei a prózai s versi előadás, belsőleg pedig a character s életábrázolat egyfelül, s a nemzeti érdekü történet s a fenség ideája másfelül.

NEGYEDIK OSZTÁLY. LEVÉLPRÓZA.

22. *Kazinczy Ferenc levelei közől.*

Kazinczy Ered. Munk. II. Folyam I. II. III. köt.

I. Kis Jánoshoz. (IV. lev.).

Regmec, máj. 11. 1794.

Hozzám irt versedben meg vagyok dicsőitve [1]). Én elmondhatom azt minden hizelkedés nélkül, hogy magyarúl

[1]) Itt Kisnek azon szép epistolája értetik, melyet ez Jénából 1793-ban intézett Kazinczyhoz. L. ezt Poetai Munkái közt az én kiadásom 114—115. ll.

szebbet, sőt oly szépet, soha sem olvastam. Sentimentum, phantasia, és a legédesebb festés és szólás van benne elejétől fogva egész végiglen. Igen sok szemek olvasták, és már annyira elrongyollott, annyira el van mocskolva, hogy kénytelen vagyok kérni, hogy azt nékem újabban leirni méltóztassál. El szoktam tenni azokat a virágokat, melyeket nékem barátim nyújtanak. De ha egyéb koszorúkat el nem tettem volna is, ezt bizonyosan eltettem volna.

Szépnek találják ezt még a legtanulatlanabb szemek is, és én örülök, hogy általa a szunnyadásban levő szépnek érzését ébredezni látom. Ó barátom, a tél tengelicéit, csízeit, kenderikéit csodáltatva láttam visítgatni; de előre jöve a tavasz fülemiléje, és elhallgattak a visító madarak.

A magyar alexandrinusok igen alkalmatosak epistolákra. Folytasd azokat kedves Kisem, és tanítsd hazafitársaidat érzésre, virtusra és szebb szózatra. Te vagy az magad, a kitől ezt várhatjuk. A skandált versek, igaz, szebbek: de az iró addig küszködik a syllabákkal, hogy kénytelen feláldozni a gondolatot. . . . .

Sztellám és a Vak Lantos tehát kezedben van [1]). Mit itélsz felőle? — Itéletet, és nem dicséretet várnék ezen kérdésemre. Az volt igyekezetem Sztellában, hogy a nyelvnek energiát, páthost, den Ton der grossen Welt, melyet azok a kik — — kongatnak harangot! — nem értenek, és görgést adhassak. Elértem-e, nem tudom. De szeretném, ha barátim azokat a helyeket, a melyek az ő füleiknek nem tetszenek, kijegyeznék. — — A Vak Lantosban egy rembrandti fényben festett komor tableaut akartam festeni [2]). Azért hordtam belé a régi elavult szókat.

II. Kis Jánoshoz (VII. lev.).

Nagyváradnak hévvizei közt maj. 8. 1802.

Nekem pedig édes barátom, az a halhatatlanság az egy bálványom, a mi elől te futsz. Csak ez légyen enyém, örömest lemondok az életnek minden örömeiről, örömest eltűröm az életnek minden visszás eseteit. Ah! azt képzelni, hogy a szépnek, jónak, igaznak később tisztelői, midőn már régen sorvadni fogunk, vissza fognak kívánni magokhoz, hogy dicsőségünk el fogja verni álmaikat, hogy sírni fognak olyakká le-

[1]) Sztella, Goethe érzékeny játéka, a Vak Lantos Veit-Weber után készült rege, utóbb Kazinczy Munkái V. és IX. köteteiben jelentek meg.

[2]) Rembrandt, híres németalföldi képiró modorára van itt célzás, mely az arcképeket sötét hátteren adva, a főt annál inkább emeli ki.

hetni, mint mi valánk, hogy képeink meglátása leveri őket, mint a mennyei világosság; hogy neveink zengése a virtusnak szeretetire, a legszebb feláldozatokra fogja őket buzdítani, mint minket buzdítanak azokéi, a kikben az emberi nagyságot imádjuk, azt látni, hogy a legjobbjai a mostan élőknek rokon lélek gyanánt néznek bennünket, s gyönyörködnek egy kevéssé létünkön: — de mi hát, mi hát, kérlek, az életnek minden örömei közt, a mi érdemes lehessen egy eszes embernek kívánságára, ha a hír nem az? A mit a szédelgő sereg ölel meg ragyogás gyanánt, az épen nem ragyogás. Nincs az virtus nélkül; s ragyogásra törekedvén, tudom mely bér vár. — Menjünk a kitett cél felé, barátom, s szeretetünk édességeit vegyük kezességéül a halhatatlanságnak, mely bizonyosan miénk.

De ezt a becses bért nem adják olcsón. Azé lesz az, a ki számot vét magával, hogy a természet mire hívta, s a ki hív marad mind végig. — A correctio [1]), Schillernek ismert epigrammája szerint, legkisebb és legfőbb érdeme az irónak. Ne únjuk el munkáinkat a szennytől tisztogatni. — —

III. Kis Jánoshoz (IX. lev.).

Ér-Semlyén, apríl 6. 1803.

Betegen vettem leveledet, de feléledtem, s bajomat nem érzem többé. Íme midőn azon kesergek, hogy az a szent tűz, mely már csak kevesek szívében tápláltatik, közelít elalvás a felé, egy dicső lángot látok fellobbanni véletlenül. Háladatosan borulok a szent anyának, a természetnek lábaihoz, s tisztelettel imádom bölcseségét, hogy a történetek fonalán oly szorosan fűzte a segédet a veszély mellé. Tégedet pedig becsűlhetlen barát, örvendő köszönettel szorítlak mellemre. Örvendj, édesem! és nem csak literaturánknak örvendj, hanem örvendj magadnak is. Mert ha a te Berzsenyid csak titokban irogatta is, és néked vezérlésed nélkül, verseit: de őt a természeten kivül bizonyosan leginkább és legközelebb a te példád szólította a Musák tiszteletére. Nem azért mondom ezt, mivel őhozzá te élsz legközelébb; hanem azért, mert, ámbár betű szerint igaznak hiszem, hogy megküldött verseiben semmit nem adtál a magadéból: de azoknak némely soraiban — és ez nékiek legfőbb dicsérete! — egészen tégedet hallak zengeni. — Adja Apolló, hogy ez a szeretetre méltó ifjú az légyen néked, a mi Mathissonnak lett Salis, s Bürgernek Schlegel [2]). Én csendes gyönyörűséggel nézem messzinnen azt a gyönyörű haj-

[1]) Hibátlanság.
[2]) Ugyanannyi kitünő néme költők.

nallatot, melyet egünkön az a szép Phosphorus terjeszt, s kérem az élet fonalát nyujtó lyányokat, hogy az enyémet el ne messék, míg megláthatom déli ragyogását!

Első dolgom megolvasások után az volt, hogy alcaicusait leírjam, és a mai posta viszi az én Virágomnak[1]), ki nem kevésbbé érdemli mind szeretetemet, mind becsületemet, mint az, kinél jobban senkit nem szeretek, s becsülök — Kis. Képzelem az ő örömét. Mert én nem tudom mit csodáljak inkább a mi új barátunkban, a szép, noha néhol hibás magyarságot-e, vagy a poetai bátor és harsogó ömledezést? ezt a jól elkészült nagy lelket, s tanulását-e, vagy azt, a mi nélkül mind ezt semminek venném, az ő szent hazafiságát? Kérd, hogy az ódák utjáról el ne térjen. Az őtet egykor fő polcig vezeti; s literaturánk itt kiván leginkább munkás kezeket, mert Virágon kivül még nincs egy poétánk is, a ki a Horác lantjának méltóságát érzette volna. Óhajtanám, hogy a két Stolbergek verseit[2]), s a Balde deák ódáját[3]), Herdernek Terpsichoréjával[4]), ismerje, és kezei közől ki ne tegye; de esküdjön meg, magát a lant Musájának szolgálatjába avatván, hogy énekeit soha nem vésztegeti hasztalan magasztalásra, s innepek fényesítésére.— Mondjad néki, hogy őtet szeretem.

Végy időt, minél lehet hamarább, és írd meg, hogy lelted Himfyt[5]), s szólj a legapróságosabb detail[6]) festéseiig. Nem untatsz el engem azokkal, ha őróla szólasz. A ki úgy énekel, nem lehet nem egyike a szeretetre legméltóbb embereknek; s egy bizonyos nemű lelkek szerették egymást, minekelőtte tudták vala, hogy vannak . . .

Doctor Szentgyörgyi egy excellens természeti históriát írt magyarul. Nem, mert barátom munkája, de, mert valóban excellens, nem tudom csodálni eléggé. Beszédje képzelhetetlenül bővi, és, a mi ott nagy tökéletesség, folyó és igen érthető; távol minden erőszaktól. De nem tanácslanám, hogy a szép tudományok körül próbáljon valamit. Annyira ellensége a neo-

---

[1]) Virág Benedek, Berzsenyi előtt legbecsültebb ódaköltőnk. Budán lakott.

[2]) Keresztely, és Fridrik-Leopold német költők.

[3]) Német jezsuita, a XVII. században deák ódáiról híres, melyek a legforróbb hazafiságot lehelik.

[4]) Herder, a németek egyik legnagyobb írója, méltónak tartotta Baldét arra, hogy „Terpsichore" című munkájában versei nagy részét lefordítsa.

[5]) Kisfaludy Sándor értetik, ki legelőször „Himfy Szerelmei" című dalmüvével nyerte meg a nemzet köz helybenhagyását.

[6]) Részlet.

logismusnak [1]), soloecismusnak[2]), hogy még Kist és engem is vádol ezért. Mi pedig tudjuk, hogy azt cselekednünk szabad, sőt kell.

Virágnak Kininger által festett szép képét most küldöm metszeni ponctirt munkában. Az övé után a tiédet ohajtanám megkapni; úgy a Himfyét. A Grátziák körültünk megfúzték a magok virágláncaikat, s szövetségünk megszakadhatatlan. Mondjad Himfynek, hogy nyugtalan vagyok érteni, hogy szeret. — Élj szerencsésen.

IV. Kis Jánoshoz (XI. lev.).

Ér-Semlyén, dec. 19. 1803.

Sok ideje lehet, hogy predikátorunknak levele hozzád elért, és elrémítettt. Ime ismét élek. Az isteni kar, mely végig vezetett a halálnak minden kisértetei közt, vissza is hozott a halál mezejéből. Irtóztató ez a nyavalya. Három nap feküdtem elmétlenül és álmatlanúl, s jajgattam szüntelen, én, a ki minden testi fájdalmakat különben spartai elkeményüléssel szoktam tűrni. A mi kedves Szentgyörgyink volt egyik angyalom. Nálam volt egy nap; haza menvén felbukott a székével valamely betegénél, és sok ideig ki nem léphetett szobájából; s szerencsémre nem is vala szükségem, hogy ide fáraszszam. Ámbár a betegség igen dühösen rohant reám, de csakugyan nem volt oly dühös, mint Kassán laktomban már egyszer. S ez a betegség nekem az életnek ismét felette becses édeskeserű örömeit nyújtotta. Oh valóban, nem a nyomorúlt vigasztalása az a hit, hogy a gondviselés igazságos, és abban a mértékben nyújtja a jutalmat és pótolékot, a melyben bennünket sujtott. Mihelyt szemeim erősödni kezdtek, Senecát loptam ágyamba, s olvasni kezdettem a gondviselés apologiáját, de rajta vesztettem. Az anyám, az én jó anyám, észre vette, hogy paplanom alatt valami van, és hogy szemeim meredten függnek rajta. Elvette a könyvet. — A gondviselés kedvét leli abban, hogy engemet új meg új szerencsétlenség játékává tegyen, de kegyes mindenkor ki is ragadni belőle, s tudhatnád csak, édes barátom, tudhatnád csak, mely édes bért nyújtott nekem! Az volt vigasztalásom fogságomban — nem vigasztalásom — bátorítom, kevélyítőm, nagyítóm volt, hogy a szerencsétlen közelébb áll az isten kezében, és hogy szép dolog eszközül választatni az isteni kéz-

[1]) Nyelvujítás.
[2]) Nyelvhiba. Kazinczy itt oly szabályok sérelmeit érti, mik a debreceni nyelviskola szabályai voltak, de közönségesen azoknak el nem ismertettek.

nek! Visszanyervén az életet, igy ekezni fogok azt megérdemleni, s új erővel futom meg azt a pályát, a mire az isten hítt.

V. Mélt. G. Festetics Ignác úrnak szíves tiszteletét

Kazinczy Ferenc.

(K. F. Levelei, I. 278.).

A Magyar Kurírnak tegnap érkezett leveléből értem, miként jutalmaztad meg te, nemes lelkű férfiú soproni predikátor Kis János úrnak sok érdemeit annak atyja eránt, midőn ezt egy ily fiú nevelése miatt szentandrási telkének földesuri terheitől holta napjáig felszabadítottad. Nagy megindulással beszélte ezt a történetet előttem ez a valóban nagy ember, midőn épen ma egy holnapja nála ebédelék. A szép tettek közösek mindazokkal, a kiknek szívökben a jónak érzése nem idegen, én pedig a vett jóban annál forróbban osztozom itt Kissel, mivel ő nem sok esztendők óta igen szoros, noha csak kevés órákig látott barátom. Mennyei szivednek e szép tettért nincs semmi köszönetre szüksége, és sokkal nemesebben gondolkozom felőled, mint hogy kimondani ne merjem, te ezen adással többet vettél mint adtál: de engedd meg azt is, hogy halhatatlan barátomhoz csatljam magamat, s néked köszönetemet bémutathassam. Áraszsza reád az ég ezerannyi áldásait! — Mely igen boldogok az eszes és elmés gazdagok! mely kevésbe kerül nekik a legszebb örömeket vásárlani, melyekért nekik pótolék gyanánt még fény is jut! Ezen nemes cselekedet a maga példájával elébb vagy később hasonlókat fog szülni. Nézd azokat is úgy, mint a te mívedet. Élj szerencsésen nagy és igaz fényü férfiú! az emberiség és haza nemesítésére. Hidd, hogy nevedet, ha rólam többé soha semmit hallani nem fogsz is, áldani fogom. Élj, élj szerencsésen. Széphalom Tokaj mellett, novemb. 12. 1808.

VI. Kis Jánoshoz (LXI. lev.).

Széphalom, jan. 19. 1810.

Nem most magasztalod először leveleim stílusát. Kinek magasztalása lesz nékem kedves, ha a Kisét nem hallom örömmel? De midőn te magasztalod azt, kénytelen vagyok kimondani, hogy elfut a hőség; mert ezt a magasztalást oly levélben veszem, mely el is pirít. Csodálom azt a szelíd szépséget, mely rajta el van ömölve, azt a kibeszélhetetlen csínt, mely pipere nélkül, a maga természeti szépségében, szebb mint mind az, a mit a legnagyobb gonddal készült prózánkhan is olvasunk. Az

én leveleimnek minden érdemek abban áll, hogy őket lángóló szívvel irom; s ki nem érzi, hogy inkább szívből mint fejből jőnek gondolataim? Stílusom szökdellő, csapkodó, rendetlen: a tiédben renddel folynak a gondolatok, s az a mesteri szövés, melylyel egymásba láncolgatod periodusaidat, csak azt nem ragadja csodálkozásra, a ki az olyat épen nem tudja csodálni. Higyj nékem, a te leveleidet és a mi páratlan Berzsenyinkéit oly gyönyörűséggel olvasom mindég, mintha verset olvasnék.

Mind azért, mivel Berzsenyihez írt epistolámat tőle nem vetted, mind mivel benne sokat változtattam, és már most úgy van, hogy többé illetni nem igen fogom: ide zárom azt, azon kéréssel, hogy ezt néki megküldeni méltóztassál [1]). Ne legyünk oly hiúk, barátom, hogy azt higyjük, hogy a mit mi írunk, a maradék religiosus tisztelettel fogja nézni. Mi még hajnallunk, s távol a határ! De higyjük azt gőg nélkül, hogy lesz oly idő, a midőn azt a papirosat, a melyre karunkon által ömlött fejünk gondolatja, szívünk érzése, a háladatos s igazságos maradék tisztelettel fogja illetni. Ne hajtsd bé tehát a Berzsenyi epistolája leveleit, hanem úgy add által néki, a hogy itt megyen, s kérd, hogy tegye félre leveles ládájába. Egykor talán feljebb fogják becsülni maradékai, mint az armális irhájáť [2]). Én ugyan néked s azoknak irásaikat, kik megérdemlik, hogy veled egy sorban álljanak, ha, nem tudom mely kevés, tekintetet érdemel is tartalmok, p. o. ha csak a levélnek adressze is, nagy gonddal gyüjtöm öszve.

Báróczi 24. dec. megszűnt élni. „Ihm folgt ein Ruhm, der ewig bleibt." Ezt mondom Klopstockkal [3]). A legkényesebb író, a legnemesebb ember, a legszentebb hazafi volt. Bár ezt mondhatná akármely kis mértékben, de igazsággal, rólam valaha egyik vagy másik barátom. Nem élt rövid időt. De néki századokat kell vala élni. Mely kárára vala literaturánknak, hogy az a nagy ember az alchymia [4]) által lopatta el minden óráit a hazai nyelv csínosításától. 1808-ban octoberben láttam mint irkált megszünet nélkül, és annál nagyobb szorgalommal, mivel hosszú életet magának már megigérhetett.

---

[1]) Látható az Kazinczy Ferenc Eredeti Munkái közt, az én kiadásom I. kötete 109. s köv. lapjain.
[2]) Nemesilevél, mely mindenkor hártyára iratott.
[3]) Egyike a németek legnagyobb epos- és ódaköltőinek.
[4]) Arany- és élethosszító szercsinálás vélt mestersége.

VII. D. Szentgyörgyi Józsefhez (XLII. lev.).

Széphalom, octob. 23. 1809.

Azt kivánod, édes barátom, hogy a magyar nyelv kicsinosítása, bővítése felől tegyem elődbe maximáimat. — Sietve írom ezen levelemet, mert vivője Kázmérba, az ipamnak, ki két holnap olta betegeskedik, orvosságért megyen Újhelybe; s így thémára nem lehet kiterjednem. De ha időm volna is, azt nem tehetném, mert hiszen ezek felől valaha szóval és levelekben sokat vetekedtünk. Makacs ellenkezőkre talált bennünk a théma. Te Molnárt, Pázmányt, Károlit, Káldit emlegeted (kiket én is tisztelek, de csak addig, a meddig tisztelni valók); s azt ohajtod, hogy a mai emberek is úgy öltözködjenek, mint néhai Tekintetes Domokos Márton úr: én pedig azt akarom s cselekszem is, hogy úgy öltözzünk, a mint az idők tónusa és a szükség s a magistratus kivánja; nem hogy strimflit s plundrát vonjunk a mentéhez: hanem hogy a nadrágainkat köldökön felül aggassuk gombokra s hámokon hordjuk, ha azt tek. Domokos Márton úr nem cselekedte is. A Folnesicsek, Vandrák s a Téli s Nyári Bibliotheca irói felől nehme ich keine Notiz; das sind Pöbel der Literatur. Hengerbuckot-hányók mindég voltak és lesznek. De literaturánk csakugyan halad, akármit mondatok ti laudatores temporis acti; s rendes, hogy ti nem nevezhettek egy irót is magatok közt, a ki tudniillik a csínos irásmódja classisába tartozik, a ki valamit érne: de mi Kis Jánost, Berzsenyit, Himfyt, Báróczit, Virágot mutathatunk. A maximákat abstrahálni kell a példákból és magából a dolog természetéből, nem mástól venni, mert itt sincs *αυτος εφα* [1]). Rontsuk, édes barátom a nyelvet! rontsuk! sok rontani való van benne. Pázmány is rontotta azoknak itéletek szerint, a kik vele egy időben éltek; sőt talán te is „hamar mívét" rontásnak nevezned, ha azt én mondanám annak, és nem ő mondotta volna. Eine lebende Sprache ist keine abgeschlossene Sprache: annak változni kell (Videatur Horatius). Sok újsággyűlölő lelkének szegénysége miatt gyűlöli az újságot. Hogy akarja, hogy bővüljön, szépüljön a nyelv, ha bővíteni, szépíteni nem szabad? — „Szabad! de non ultra modum!" — Jó intés: de hol az a modus? Példát minden állításra, mert különben meg nem értjük egymást! Az én Marmontelem tele van meologismussal [2]). De grammaticus non erubescit soloecismum, si sciens

[1]) „Ő mondta"; a pithagoreusok híres cáfmondata, kik mesterök szavára esküdtek.

[2]) Marmontel múlt századi híres francia beszélyköltő, kinek beszélyeiből Kazinczy 1808-ban, Fordított Egyveleg Irásaiban adott egy kötetet (ujabban Munkái első kötetében 1814.).

facit. Megadom, rossz munka, rossz fordítás. Ám olcsárlója fordítsa pázmányosan, ha tetszik, s hasonlítsuk öszve ezt a pázmányos fordítást az enyémmel, és a Bárócziéval [1]). Hallom, nem láttam, hogy a bécsi annálisokban nagy magasztalásokkal van recenseálva, de egy kevés csípdeséssel is. Óhajtom látni, noha a recensio csak „nyomtatott" itélet; s a recensens úgy hibázhat, mint az író. — Élj szerencsésen, a tieiddel, kiket tisztelek. Újabban köszönöm kedves ajándékodat.

23. *Kölcsey Ferenc levelei közől.*

Kölcsey Mind. Munk. V. köt.

I. Döbrentei Gáborhoz.

Álmosd, máj. 13-dik. 1815.

Goethe, azt irod, nem tartozik egy rendbe Homerossal és Shakespearrel [2]); s hogy őtet, mint Horácot és Virgílt, a környülmények tették nagygyá. Én örökre azt állítom: nem.

Goethe tanulhatott; s épen azért csínosb és criticusabb mint az angol és hellén; s a ki őket igazán ismeri, lehetetlen nem látnia azon alapot, mely sem Virgílben és Horácban, sem Klopstockban nem látható. Én Klopstockot nagynak hiszem: az ő lelke szinte olyan nagy mint akármelyiké a legnagyobbak közől; de egészen — ódáiban, dalaiban, Messziádjában, drámáiban, szóval mindenütt, csak lyrai, még pedig csak sentimentál-lyrai. Az a szabad, makacs, örökre-víg, örökre teremtő, mély és még is könnyü, fellengő és még is játékos lélek az: melyet én az én három választottaimban nem bámulok már, mint hajdan, de kedvelek és kedvelni fogok mindig. Osszián [3]) nagy és teremtő lélek, de nem Homer; ezen utolsóban újabb s ismét újabb szépségeket lelek; amaz elsötétedik lassanként szemeim előtt mint a felhőkbe vonuló hold, s unalommal teszem le. A kaledóniai és a görög olyformán állanak előttem, mint Schiller és Goethe: nagy mindenik, de Schiller setétbe sülyeszt s kifáraszt; Goethe felderít s erőben tart.

Hidd nekem, hogy bizonyos értelemben minden poetát csak a körülmény teszen.

A Homeridák mint Shakespeare, Osszián mint Goethe, másoktól vettek lángot és tudományt; de, valamint a Home-

[1]) Ki azokat szinte, már a múlt században (1774.) fordította.
[2]) XVI. századbeli angol költő, egyike a minden korok legnagyobb költőinek.
[3]) Régi gáel költő, a skót felföldön.

ridáknak jutott segéddel Virgíl nem sokra ment volna, úgy a Goethének jutott segéddel sem ment volna ő annyira mint Goethe ment. Vesd bár öszve Goethének Achilleisét az Aeneissel, s nézz végig Werthertől Wilhelmig [1]) s Berlichingentől Egmontig és Iphigeniáig [2]), s olvassad össze meg össze Hermann és Dorotheát [3]), s mondd meg, hogyha a környülmények és tanulás Goethét tehetnek, miért nem lehetett Voss is Goethévé? s lesegesd a különbséget Dorothea és Louise s Hermann és Walter közt [4]); s a Voss gyönyörű elegiáit tedd mellé a romai elegiáknak [5]).

II. Ugyan ahoz.

Cseke, Szatmár várm. apr. 2. 1816.

Szemere írja, hogy neked írt; s barátságtok ismét folyásba indult. Adja az ég, ne jöjön többé semmi kedvetlenség közitekbe; s miért is ezt — hogy éltünknek legszebb örömeit készakarva semmivé tegyük? Fájdalom, makacsak vagyunk a barátságban. Pedig nem egészen azé a hiba, a ki elébb elhallgat vagy félre vonja magát; hanem azé is, a ki a hallgatót vagy félrevonulót magának hagyja. Nem kellene szégyenlenünk, ha némelykor járunk is barátaink után: mert a barát s az idegen közt felette nagy a különbség. Vagy talán mindjárt azt higyjük, hogy a hallgató meghűlt iránt tunk? Ne, édes barátom! ne veszitsük el az emberekben való bizodalmat mind addig, míg lehetséges. Kinek szívébe könnyen fér a gyanu, annak sorsa sokkal veszedelmesebb s szánásra méltóbb, mint azé, ki a bizodalomnak áldozatjává lett: míg bizunk a más virtusaiban, jele hogy a virtus magvait még szíveinkben hordozzuk.

Engedd meg nékem ezen predikációt.

Én sokszor örömest intek, örömest predikálok; de minden a mi szívnek teljességéből jön, méltó az engedelemre. Én, a ki tudom, mi voltál te egykor Szemerének s ő neked, soha sem emlékeztem fájdalom, sok fájdalom nélkül azon panaszokra, melyek az ő hallgatása ellen tétettek. Kínos volt nekem azt nézni, hogy két ember, mindenik kedves nekem s mindenik hasznos literaturánknak, mint veszti egymást! Ne, barátom; soha se jöjek én ily rettegések közé miattatok!

---

[1]) Werther gyötrelmei, Meister Vilmos tanévei, vándorévei: Goethe híres regényei.
[2]) Drámák Goethétől.
[3]) Polgári éposz Goethétől.
[4]) Voss egy idylli époszt irt: Louise cím alatt. melynek személyeire van itt vonatkozás.
[5]) Ezeket Goethe irta.

A mi engemet illet, az én lelkem sympathiából van alkotva; s mind addig míg barátaim rényért és hazáért, szépért és jóért lángolni fognak, nem szünöm meg öket a leghöbb, legszenvedelmesb szeretettel körülölelni. Így téged is, szeretett barátom; s bár különbözzünk értelmeinkben egymástól, az szerelmemet irántad nem fogja gyengíthetni.

Idő, hely, környülmények különböző fejekben különböző ideákat származtatnak: mit ez a barátságra, ha ez vagy amaz tárgyairól a tudománynak nem egyiránt ítélünk? Én legalább távol igyekszem lenni azon veszedelmes balgatagságtól, hogy másokat is a magam mértéke szerint becsüljek. Mi lenne a világból, ha az opiniók tartományában minden ember egy úton járna, egy úton tolongana? Én téged nemes szívű embernek hittelek; óhajtom hogy nálad hasonló hitre tegyem méltóvá magamat.

III. Ugyan ahoz.

Cseke, máj. 11. 1816.

Munkács ide nincs messze; de ott még sem valék egyszer is. Makacs vagyok, s nem lehetvén azokkal, kiket leginkább szeretek, ritkán hagyom el ezen nyomorúlt falut. Míg városon laktam, mindig ohajtottam a falut, a szép mezei természetet: most miolta falunlakó vagyok, Socratesnek principiumait tettem sajátimmá, ki a holt természetben nem lelt semmi kedvellésre méltót, társalkodó talentumainál fogva mindig a városba az emberek közé vonatván. Valami ilyet mondott Berzsenyi is a Vitkovicskoz írt epistolában; s jól jut eszembe, hogy azon darab csak ez által lett előttem kedvessé.

Ifjaidon, kik szeretik a nyelvet, nem kevés örömöm van. Bár ök értenék azt, mit teszen a szépmesterségeket a komoly tudományokkal úgy együvé kapcsolni, mint azokat Lessing és Herder és Winckelmann [1]) együvé kapcsolták. Azt ohajtanám, hogy nevekedő literátorink bírnának a tudományok kincseivel; s a küszöbön ne állapodnának meg. Vezesd ezen ohajtás szerint ifjaidat; s állítsd fel előttök a követésre méltó példányokat. A németeket azért nevezém, mert a franciák között kevés az ember; mert Fontanelle, mert Voltaire, minden nagyságok mellett is, nem érdemelték meg soha bámulásomat.

Leveled azt érezteti velem, hogy te a neo- és xenologismusnak [2]) nem vagy többé oly ellene mint taval. Tudtam én

---

[1]) Mindannyi német nagy írók és tudósok: a két első költő is, az utolsó múphilosoph.

[2]) Az új s az idegen szólásokkal élés.

azt, hogy minden jobb fejnek elébb utóbb a mi részünkre kell állani; annyival inkább minden poetai fejnek.

Adelung is nagy ember volt, mint Wieland, s Goethe és Voss azok voltanak: még is beteljesedtek az idők, hogy Adelung mindenek láttokra elvesztette perét; s Wieland, s a sokkal kisebb Kolbe, győztenek [1]).

A természet rendében áll az, hogy Aeschylus és Pindar [2]) másképen írjanak, mint a grammatica kis doctorai.

Meg van mutatva, hogy a Ronsard és Malherbe nyelve [3]) jobb úton indult el, mint a Voltaireké; s erről többé senki nem kételkedhetik, minekutána az újabb időkben De Lille is kénytelen volt azon szabadabb útra visszacsapongani, melyen a szeretetre méltó Marot erőltetés nélkül járdala [4]). S nem sokkal okosabb-e a De Lille cselekedete a Voltaireként, kik szüntelen panaszoltak a nyelv igája ellen, a nélkül hogy azt kivetni igyekeztek volna?

Hagyjuk el a pórnépet; s térjünk az igazi philologiának utjára, melyre vizsgálat s a nyelvnek történetei vezetnek; s ha nem akarjuk is épen azt tenni a mit Voss tett [5]), legalább keressük elő a régiség kincseit; s a legrégibb kéziratu Bibliában [6]), Illyésben [7]), Zrínyiben [8]) s többekben már régen auctorizálva találjuk azt, a mit ezek a vízzel bővelkedő Gottschédek iróinknak újabb míveikben kárhoztatnak. Kicsiny az, a kit a nagyobb sereg lármája félelemre hoz; mert vagy nem bír illő bátorsággal, vagy járatlan a maga mesterségében; s principiumokat nem kapott.

---

[1]) Adelung, a német nyelvtudomány egyik legnagyobb embere, de ellenzője az ujításnak, s védője a kizárólagos felső-szász nyelvjárásnak, ki ellen Wieland (Was ist Hochdeutsch?) s egyebeken kivül Kolbe Károly-Vilmos, a rézmetsző, is szerencsésen küzdöttek.

[2]) Amaz görög dráma-, ez lyrai költő, mind kettő első nagyságu lángelmék.

[3]) Mindkettő a XVI. század költője, kiket Kölcsey itt, kissé különösen, állit össze: amaz a régi francia neologismus képviselője, ez a francia (ál) classicismusnak atyja.

[4]) Marot XVI-dik, Delille XVIII-dik századbeli költők, kiket többi közt a mesterkéletlen szólás tüntet ki, s a könnyü választékosság, melyre a levéliró e helyt céloz, de mely nélkül, a maga helyén, Voltaire sem szűkölködött. A nyelvre nézve Delille sem volt kevesbbé szigoru, mint Voltaire.

[5]) Ki a német nyelvet régies és új szólásokkal szinte elboritotta.

[6]) Itt a Révai-codexben foglalt XIV. századi magyar bibliatöredékek értetnek.

[7]) Illyés András, a múlt század elején virágzott egyházi irónk.

[8]) XVII. századbeli nagy költőnk.

[9]) Múlt századi lelketlen német költő, nyelvész és philosoph, ki az ál orthologiának (helyes irásmódnak) különösen a lelkes schweizi költők irányában, védője volt.

24. *József Nádor levele gróf Széchenyi Istvánhoz.*

Nagyméltóságú Gróf, Magyar Academiai másod Elnök Úr! E folyó szent-Iványhó 15. Nagyméltóságodnak a Magyar Academia nevében hozzám intézett azon felterjesztése, mely szerint az, nádori hivataloskodásom közelébb betöltendő ötvenedik évnapja emlékének megünneplésére Évkönyveinek hetedik kötetét nekem felajánlani, s ezt arcképemmel ellátva közre bocsátni elhatárzá, a legőszintébb örömérzetet gerjeszté keblemben. Ugyan is e határozat, midőn egy részről a Magyar Academiának iránt ami gyöngéd figyelmét s tapasztalt igaz vonzalmát a legfényesebben bizonyítja: úgy más részről e haza szellemi s anyagi jóléte s boldogsága eszközlésére mindenkor irányzott buzgó törekvésemnek e kitünő elismerésében — az öntudat megnyugtató édes érzetén kivül — a legszebb, a legnagyobb jutalmat nyújtja.

Midőn tehát a Magyar Academiának említett határozatát legszívesebb örömmel s forró köszönettel fogadnám, egyszersmind megkeresem Nagyméltóságodat, hogy ebbeli nyilatkozatom, valamint igaz őszinte hajlandóságom felől, melylyel mint eddig, úgy ezentúl is a Magyar Tudós Társaság iránt viseltetni meg nem szünendek, azt értesíteni ne terheltessék.

Egyébiránt állandó különös hajlandósággal maradok, Kis-Jenőn, szent-Iványhó 21. 1846. Nagyméltóságodnak legszívesb jóakarója *József Nádorispán.*

25. *József Nádorhoz, hivatalviselése ötvenedik évnapján*

a Magyar Academia [1]).

Fenséges Császári Királyi Herceg! Magyarország Nádora! Lelkesedett örömmel üdvözli a magyar azon nap visszatértét, melyen apái ötven év előtt köz értelemmel Fenségedet hivák meg a legmagasb polcra, mire bizodalma teljességéből nemzetünk hazafit emelhet.

S Fenséged e bizodalmat félszázados kormánya alatt igazlotta. E hosszu időszakban, melyhez kiállott veszélyek s egyszersmind megujulási emelkedés tekintetében hasonlót ezer éves történetünk nem mutat, Fenséged e nemzettel szenvedett és munkált, a harcnak úgy mint a törvényhozás, a közigazgatásnak úgy mint a jogszolgáltatás mezején: s mindenütt forró honszeretettel, önfeláldozó fáradalommal.

---

[1]) Ezen ajánló levéllel küldte át az Academia a Nádornak Évkönyvei VII. kötetét.

És így e fél század emlékezeteibe Fenséged neve kiirthatlanul be van szőve. Ezeket a történetek Múzája fogja egykor részrehajlatlan szeretettel örök tábláira bevésni. De bennünket e mai nap szent ösztön hajt kibeszélni : mint segítette Fenséged intézetünket keletkezésében, mint nem szűnt meg azt pártolni haladásiban, mint volt kegyes közbenjáró Felséges Urunknál folyamodásainkkor ; s miképen hatott Fenséged magos tetszése és helybenhagyása gyakori kegyes nyilvánításával, emelőleg és élesztőleg e testületre, melynek e buzdítás oly jól esik.

Saját keblünk parancsoló szükségeinek teszünk tehát eleget, Császári Királyi Főherceg! midőn e napon, melynek fájdalmas aggodalmak után ismét szerencsés felderülte kettős kezesség a magyarnak szebb jövendője iránt, mély tiszteletünk, hő szeretetünk s örök hálánk bármi csekély jeléül munkálatink e kötetét Fenségednek benyújtjuk. Legyen ez azon jótétek örömkész elismerésének tanúja, mely e testületből kihalni soha nem fog. Pesten november 12. 1846. *A Magyar nemzeti Academia.*

MÁSODIK KÖNYV.

SZÓNOKI ELŐADÁS.

ELSŐ OSZTÁLY. TANSZÓNOKLAT.

26. Kölcsey Ferenc Paraenesiséből[1]) *Kölcsey Kálmánhoz.*

Imádd az istenséget! ez legelső rendszabás Pythagoras Aranyverseiben; s úgy hiszem, méltán. Sem mi sincs a mi az embeeri szívet annyira fölemelhetné, következőleg az élet mindennapi jeleneteiben, s a szenvedélyek és indúlatok örök ostromában hozzáragadt szennytől annyira megtisztithatná, mint az istenség nagy gondolatával foglalatoskodás. Akarmerre veted e temérdek mindenségben tekinteteidet, mindenfelől egy végetlenűl bölcs, nagy és jó, de egyszersmind megfoghatlan lény jelenségei sugárzanak feléd. A legmesszebb s legközelebb, legnagyobb és legparányibb alakban, egyenként és egyetemleg, lehetetlen célra sietést és célra jutást, származatban és enyészetben örök fentartási rendszert nem látnod. És ezen egység a milliom különbféleségben, e szakadatlan lánc a legnagyobbtól a legkisebbig; ugyanazon anyagok oly végetlenül változó, oly végetlenül sokféleképen alakuló vegyülete, e temérdek hatás és visszahatás közt fennálló egyetemes nyúgalom; e képzeletet meghaladó terjedtség és szám: oly tekintetek, mik az érző s gondolkodó embert ellentállhatatlanul magas körbe vonják fel. S ha mindezek s az ilyenek szemlélete által a hatalom és értelem temérdek összehatásának ideája lelkedben fellobbant; s ha e fellobbanás fénye tisztán állítja elődbe annak tudását, hogy mindent a mi vagy, a mivé lehetsz, mindent a mit gondolsz, érzesz, akarsz, cselekszel és éldelsz, szóval egész lényedet, fentartásod s tökéletesülésed minden eszközeit egyedül e hatalmi és értelmi összehatásnak köszönheted: akkor fog kebeledben felébredni a csodálat, tisztelet és hála legmélyebb érzeteinek azon kimagyarázhatatlan vegyülete, mit emberi nyelven imádásnak mondanak. Ez az, a mi az előttünk lebegő idea végetlenségét saját kicsinységünk ellentételében támasztja fel; és még sem alacsonyít le. Mert minden

[1]) Intés, intő példa.

érzemény, mely bennünk szokatlan emelkedésre hág, lelkeinknek felsőbb erőket kölcsönöz; s nem sülyedésben érezzük magunkat, hanem közeledésben a Nevezhetetlenhez, ki felé kebleinknek oly fejthetetlen sejditései vonzanak.

De jóval előbb, mintsem ily valami benned ébredhet vala, mindjárt az élet küszöbén öntudatod kivűl fejledezett egy érzés, az említetthez némely vonásaiban nem hasonlatlan: szeretet és esdeklés az anyához és anya után. Midőn még semmit sem ismertél a kebleu kivül, melyhez gyengéden szorítva első táplálékot vől, és első álmod aluvád: már akkor homályosan élt benned a mag, miből később a szülők iránti hálás indulat szép plántája kivirágzott. Imádás isten iránt, s hála a szülők jótékony fáradalmaiért két sajátság emberben, mindegyik képes őt az állatok körén felül magas emelkedésben tartani. Az érzéki természet enged a maga ösztöneinek, s minden előrement mozdulatban csak a jövő kifejlését eszközli. Az oroszlán feltáplálja kölykét; s ha az már elég erős, gond nélkül ereszti el, s az megy barlangot és zsákmányt keresni, s nem kérdi: ki az, ki a végetlen pusztát, hol bolyong, alkotá? nem kérdi: hová lőn az anya, ki őt hónapokig ápolá? Az ember nem a jelen pillantat, nem a pillantati szükség rabja; értelmi eszméletekre lévén alkotva, nem veszti el a múltat szem elől, s ezáltal mind a jelennek több díszt szerezhet, mind a jövőre kiszámított hatással tud munkálni. Innen van, hogy neme százados tapasztalásait ősi kincs gyanánt meggyüjtögetvén, szivemelő kilátást nyitott magának a mindenségbe, s alkalmassá lőn a titokban alkotó bölcseséget imádhatni. Innen van, hogy visszaemlékezni tud azokra, kik zsenge éveiben hűven táplálák, s nem hiszi elégnek saját gyermekeiben fizetni meg a természetnek, mit szülőivel érte tétetett: de hálaérzelmekkel fordul azokhoz aggságukban; s koporsóikat könyek közt kiséri ki. E sajátságokhoz kapcsolja magát minden hála, melyet jóltevőink iránt érezünk, minden tisztelet, melylyel a múlt és jelenkor jeleseihez viseltetünk, minden készség, melylyel szükölködő embertársainknak segédkezet nyújtunk, szóval az erényeknek egész hosszú sora. Mit kell neked, s mit kell minden embernek e gondolatnál érezni! Mert ime egyedül a rény emel bennünket az állatokon felül; következőleg, ki annak birtokába magát nem tette, az kimutatta magának az emberi méltóságot becstelenitő helyet, hol maradott.

Szeretni az emberiséget; ez minden nemes szívnek elengedhetetlen feltétele. Az emberiség egésze nem egyéb számtalan háznépekre oszlott nagy nemzetségnél, melynek mindegyik tagja rokonunk, s szeretetünkre és szolgálatainkra egyformán számot tart. Azonban jól megértsd! az ember véges állat, hatása csak bizonyos meghatározott körben munkálhat

Azért ne hidd, mintha isten bennünket arra alkotott volna, hogy a föld minden gyermekeinek egyforma testvérök, s a föld minden tartományinak egyforma polgáruk legyünk. A nap temérdek égi testeket bevilágít, de a világ-egyetem minden részeire még sem hat ki: így az ember, ha nagy erőt nyert örökül, s erejének megfelelő állást vőn a sorstól, ezrek, sőt milliomok előtt jótékony napként világíthat; de az egész emberi nemre jóltevő behatást gyakorolni, az a nagyok legnagyobbikának nem adaték. Soha sem tudtam megérteni: kik azok, kik magokat világpolgároknak nevezik? Az emberi tehetség parányi lámpa, mely egyszerre keskeny kört tölthet meg fényével, s ha egy helyről másra hurcoltatik, setétséget hagy maga után. Bizonyos helyhez kell azért kapcsoltatnunk, hogy azt jótékony világitással állandóan boldogithassuk. Minden, a mi szerfölött sok részre osztatik, önkicsinységében enyészik el. Így a szeretet. Hol az ember, ki magát a föld minden országainak szentelni akarván, forró szenvedelmet hordozhatna irántok keblében? Leonidas csak egy Spártaért, Regulus csak egy Romáért, Zrínyi csak egy Magyarországért halhatott meg. Nem kell erre hosszú bizonyítás; tekints szívedbe, s ott leled a természettől vett tudományt, mely szerelmedet egy háznéphez, s ennek körén túl egy hazához láncolja.

Szeresd a hazát! Boldog leszesz, ha a férfikor napjaiban e szavakat úgy fogod érthetni, úgy fogod érezhetni, mint kell. Hazaszeretet egyike a kebel tiszteletre legméltóbb szenvedelmeinek; de sok kivántatik, míg annak tiszta birtokába juthatunk. Ezreket fogsz láthatni, kik ajkaikon hordozzák a szent nevet; kik magasztalva említnek mindent, a mi a honi föld határain belül találkozik; kik büszkén tekintenek az idegenre, s hálát mondanak az égnek, mely őket magyaroknak születni engedé: s véled-e, hogy ezeknek szíveik szeretettel buzognak a haza iránt? véled-e, hogy ezen hazaszeretet az, mely a rények koszorújában olthatatlan fénynyel ragyog, s a történet évkönyveiben tisztelő bámulattal említtetik?

Minden erény önáldozattal jár, feláldozásával pillantatnyi kényünknek, megtagadásával önhasznunknak, s nem ritkán hajlandóságunk vagy gyülölségünk elnémitásával; azonban minden áldozat kicsiny azokhoz képest, miket a hazának kivánni joga van. Mindent, a mit élted folyta alatt arcod izzadásában gyűjtöttél; mindent, a mit lángoló szerelemmel füztél magadhoz, javaidat, kincseidet, házadnépét és saját éltedet naponként és pillantatonként érette föl kell szentelned. Mert tudd meg, e szóban: haza, foglaltatik az emberi szeretet és ohajtás tárgyainak egész összesége. Oltár, atyáid által istennek épitve; ház, hol az élet első örömeit izleléd; föld, melynek gyümölcse feltáplált, szülőid, hitvesed, gyermekeid,

barátid, rokonaid s polgártársaid : egyről egyig csak egészítő részei annak. Hány embert láttam én, ki meggyúlt háza üszkei közé éltét veszélyezve rohant, hogy némely hitvány eszközöket kiragadjon? s nem sokkal inkább természetes-e ily valamit a hazáért, azaz mindnyájunknak, az egész nemzetnek mindenéért cselekednünk? És még is kevesen vagynak, kik e gondolatot felfogván, sajátokká tehetnék! mert az ember, ha értelme s érzelme körét gondosan nem szélesíti, keskeny s mindig keskenyebb határok közé szorúl; szemei az egész tekintetétől elszoknak; s parányi birtokában, háza falai közt elszigetelve, csak önmagát nézi; s a legszorosb, legegyetemibb, legszentebb kapcsolatokat nem láthatja. Ezért a hazaszeretet valóságos példái oly igen ritkák; ezért vagynak, kik annak való értelmét soha magokévá nem tehették; s azt, a mire saját szívünk oly természetesen vezethetne, rendkivüli tünemények tartják, mely szemeiket, mint az égen széljelpattanó tűzgömb, legelteti, de lelkeikre benyomást nem teszen.

Jókor szokjál e gondolathoz: a társaságban született ember nem önmagáé. Számtalanok a jótétemények, mik a társas életben naponként reánk háramlanak; lehet-e kivánnunk, hogy e jótétemények ingyen élhessünk, mint zsarnok a más izzadása bérével? Használni akarod a társaságot? úgy mindent kell tenned annak fentartására, mi saját erődtől kitelik. Mi a haza, mint a legszentebb kapcsokkal egybefoglalt emberek társasága? ezerféle édes emlékezet, megszokás, haszon és szeretet összefont érdekei teszik azt a szív előtt kedvessé; e társaság ideája egyesíti magában nem csak azon érzeményeket, melyek kebledet mint háznép tagjának, barátnak és rokonnak betöltik; e társaság ideája egyesíti magában nem csak birtokodat s birtokod és élted bátorságos voltát: de az önérzést is, melyet, mint ez ország polgára magadban hordasz; mely veled született, mely gondolatidra, tetteidre s egész lényedre törülhetetlen befolyást gyakorol; melyet tisztán meg nem őrizve, ten emberi becsedet alacsonyítod le. Kinek szivében a haza nem él, az számüzöttnek tekintheti magát mindenhol; s lelkében üresség van, mit semmi tárgy, semmi érzet be nem tölt....

Törekedjél ismeretekre! de ismeretekre, melyek itélet s izlés által vezéreltetnek. E vezérlet híával sok ismeret birtokába juthatsz ugyan, hanem ismereteid hasonlók lesznek a szertelen sürű vetéshez, mely gazdag növésü szálakat hoz mag nélkül. Itélet által rendbe szedett s keresztülgondolt ismeret ver mély gyökeret, s őriz meg a felülegességtől; izlés pedig adja azon kellemetes szint, mi nélkül a tudomány setét és zordon : mint a cellájába zárkozott remetének erkölcse.

Korunk sok ismeretet kiván, s ez jó oldalai közé tartozik; de sok ismeret után kapkodás könnyen oda viszen, hogy

címmel és színnel elégedjünk meg; s e hibára hajlás a kor rosz oldalai közt talán legroszabb. Ki csak társasági mulatságokban ohajt ragyogni, vagy épen tudatlanok által akarja magát bámultatni, az könnyü módon elérheti célját, de értelmesektől megvettetik. Hogy a dologhoz értők előtt méltólag felléphess, hogy ismereteid mind magadra, mind másokra jótevőleg hassanak: hosszú, fáradalmas munkára kell elszánva lenned. Mert alapos s egyszersmind sok oldalu tudományt szerezni, felette nehéz. Sok olvasás, még több gondolkozás, sok egybehasonlítás, még több gyakorlás, s fogyhatlan béketürés és állandóság az, a mi itt megkivántatik.

Ne gondold, mintha a tanulás csak bizonyos időkhez, az ifjuság éveihez köttetnék. Ifjukorunk oly szűk, s oly sokféle tanulmányokkal elfoglalt, hogy gyors elfolyása alatt erős alapon épült tudományra jutni csaknem lehetetlen. Boldog ifju az, ki annyira mehetett, hogy keblében a tudomány iránti szeretet állandólag felgerjedett; s azon utakkal, melyen az imeretek kútfejeihez eljuthat, megbarátkozhatott! neki csak keble sugallatit kell követnie: s szakadatlanul előre haladva bizonyosan oda ér, hol tudományi szomja gazdag táplálattal fog kielégíttetni. Azonban e kielégítés csak mindennapi haladás jutalma: ki szüntelen előbbre nem törekszik, az hátra marad, mond a példabeszéd.

Tudományt a munkás élettel egybekötni: ez a feladás, mire a köztársaság férfiának törekednie kell. Tiszteletet érdemel a tudós is, ki négy fal közt halványúlva a múlt világ emlékeivel kizárólag társalkodik: de a jelenkorra hatni kivánó polgárnak más pályán kell indulnia. Magányos ismereteket szerezni, hogy azok a sokaságra általplántálva köz kincscsé váljanak; világos ideákból fáklyát gyújtani, melynél az együttélők előitéleteik setétségéből kiléphessenek; régi és új, idegen és saját tapasztalást egyesíteni, hogy a néptömeg előtt vezérelv gyanánt ragyogjanak; szóval minden ismeretet a kor szükségeire s kivánataira, a jelenlét nemesítésére, s a jövendő előkészítésére fordítani, s a lehetségig életbe hozni: ezt kivánom én mind azoktól, kik a köz dolgokban forgandók. Ily szempontokból nevelé Socrates a maga ifjait; ily szempontokból indúltak ki Pericles és Demosthenes, Cato és Cicero. Ezeket s az ilyeneket hasonlítsd az iskola tudósaival, s ha majd rajtok s körűlök a gazdagon virúló életet (mitől az iskola emberei oly távol vagynak) tisztán látandod: örűlj; mert tisztán látni, a bölcseségnek kezdete. . . .

Meleg szeretettel függj a hon nyelvén! mert haza, nemzet, és nyelv, három egymástól válhatatlan dolog; s ki ez utolsóért nem buzog, a két elsőért áldozatokra kész lenni nehezen fog. Tiszteld s tanuld más mívelt népek nyelvét is, s főkép

AKADÉM

ama kettőt, melyen Plutarch a nemzetek két legnagyobbikának hőseit rajzolá [1]), s Tacitus a romai zsarnok tetteit a történet évkönyveibe való színekkel nyomá be : de soha ne feledd, miképen idegen nyelveket tudni szép, a hazait pedig lehetségig mívelni kötelesség [2]).

A bölcseség legnagyobb mestere az élet; azonban gyakran fölkeresd a rég elhúnytakat is, kik tanulások, vizsgálatok, s tapasztalások által gyűjtött kincseiket a maradék számára könyveikbe letették. De jusson eszedbe : a könyvek száma végetlen, a te éveid pedig végesek; s óráidat s napjaidat oly sok egyéb foglalatosság kivánja magának. Mint az üres beszédü társalkodót, úgy kerüld a tartalmatlan könyvet. Sőt ne könnyen végy kezedbe oly művet, mely a zseni [3]) lángjegyét homlokán nem hordja; a nagy iró művét pedig mély figyelemmel tanuld keresztül. Igaz, az olvasásnak szentelt órák nem lesznek elvesztve, mint azoknál, kik választás és cél nélkül ezer köteteket forgatnak keresztül, vagy, hogy emlékezetöket terheljék, vagy jegyzőkönyveiket becsnélküli apróságokkal megtömjék, vagy unalmas pillantataikat megöldököljék. Az élet csak úgy éri célját, ha tetteknek szenteltetik. Célt és véget nem tudó olvasás rest életnek vagy következménye, vagy szerzője; nyavalya az, mely a való élet gyökereit elrágja, s melyből kigyógyúlni épen úgy nehéz, mint a játékszenvedelemből; s mely a lelket épen úgy elzsibbasztja s minden munkára és hatásra alkalmatlaná teszi. . . .

Sok út visz magasra; s ez útak közt nem egy van, mely mindenkinek hatalmában áll. Ha bámulatos művet írni, fontos ütközetet nyerni, phidiasi [4]) szobrot alkotni, országos alkotmányt alapítani stb nem mindentől telik : de elveit s érzéseit minden megtisztíthatja, magát erény követésére minden szoktathatja, hasznos ismereteket minden gyűjthet, s napjait célirányos tettekben minden eltöltheti. Ne hidd, mintha a terhektől s kötelességektől, mik reád, mint nemzet polgárára, természetesen háramlanak, tehetséged kicsiny voltának színe alatt magad felmenthetnéd. Lángerő kevésnek adatik; azonban minden egészséges lélek hosszú szorgalom által más tudományát, tapasztalását, példáját magáévá teheti; helyesen itélni, s pontosan egybehasonlítani megtanulhat; s vizsgálat s gyakorlatnál fogva a teremtő lelket ha el nem érheti, hozzája legalább közelíthet. Többször mondám : az élet fő célja : tett; s tenni magában vagy másokkal együtt senkinek nem lehetet-

[1]) A görög és romai nagy emberek életeit.
[2]) Karolina-Augusta királynénak, I. Ferenc hitvesének szavai Erdélyben.
[3]) Ingenium, lángelme.
[4]) Phidias a legnagyobb görög szobrász.

len. Tehát tégy; s tégy minden jót, a mi tőled telik, s mindenütt hol alkalom nyílik; s hogy minél nagyobb sikerrel tehess, lelkedet eszközökkel gazdagítani szüntelen igyekezzél. . . . . .

Két erő tart felül a sokaságon : itélet és akarat ereje. E kettő nélkül ismereteid csak eltanult ismeretek, tetteid csak alárendelt tettek lehetnek; azonban mindkettőnek válhatlanúl kell egybefűzetni. Mert itélet erős akarat nélkül lelkedet a szenvedő állapotból, miben körülmény s társaság fogva tartják, ki nem emelheti; erős akarat pedig itélet nélkül átalkodottá s vakmerővé csinál, s hibásan választott célok után törekszik. . . . .

Örömedben és keserveid közt szünetlen szeretettel viseltessél az emberiséghez, melynek kebeléből az erény magvai még soha ki nem száradtak. Szakaszról szakaszra jönek idők, midőn nagy kiterjedésü rendbomlások állanak elő; s azt vélnéd, olyankor a gonoszság fékei mind széljelszakítvák. Nézd keresztül az évkönyveket, s valld meg : ha az erénynek emberi erőt felülhaladni látszó jelenetei nem ilykor tűnnek-e fel legsürűbben? Mennél fenyegetőbb állást vesz a rosz, annál szorosb kapcsolatba teszik a jók egymással magokat; s közöttök az emberiség annál tisztább világításban mutatkozik.

Ezeket meggondolván, bizodalmadat az emberek iránt tisztán megőrizheted akkor is, ha az érdemet üldöztetve, s a lelkes fáradozót céljától elüttetve látandod. Egyes történetekből egyetemes következményeket kihozni, tapasztalatlanság. Tekints az egészre; s lehetetlen meg nem vallanod, mikép a világ minden népei közt ezer jó látszik ugyan csirájában megfojtva, ezer küzdő pályája közepén elsülyesztve stb : még is a míveltség nagyobb nagyobb terjedését, az erkölcsök szelidülését, múlt századokat jelenkorral egybehasonlítva, nagy tömegben szemléljük. Vesd őszve az időt, mikor Idomenevsz saját gyermekét megáldozni gondatlan fogadása miatt magát kénytelennek hivé vala; az időt, midőn a spartai nép Carthago szövetségét csak úgy fogadá el, hogy ez templomait embervérrel többé ne fertőztesse; s ismét az időt, melyben a keresztyénség isteni alapítója ellenségeinket szeretni tanított. S nem látod-e e három lépcsőn keresztül az óriási emelkedést? Való, hogy az emberek az isteni tanító szavait közönségesen meg nem tartották; való, hogy időről időre borzasztó jelenetek gyakran tünnek fel : és még is oda jutottunk, hol a rabszolgaság eltörlése, az ember becsének általános megismerése, s ezredek óta fennálló kasztok összeolvadása kivihetetlennek többé nem látszik; s ugyanazon emberfaj közt, mely valaha embert áldozott, gládiatorait egymást gyilkolni gyönyörködve nézte, a rabszolgává tett embert barmainál kevesbbé kimélte stb. Ezek

s az ilyenek jelei, miképen a népek tanitói, gyakori veszélyeik mellett is, nem hiában szórták a magot. Gyökeret vert az, s az ismeretek temérdek masszájával egybeforrva, többé ki nem irtathatik.

MÁSODIK OSZTÁLY. TÁRSODALMI SZÓNOKLAT.

---

27. *Kisfaludy-társasági megnyitó beszéd* [1]).

Fáy Andrástól.

Nagy érdemű és tiszteletű gyülekezet! Emberi gyarlóságaink között legáltalánosabb az önzés. Mint erecskék elfutják az állati testeket, mint levegő körülöleli a természet minden tárgyait; úgy futja el, úgy öleli körül az önzés az emberi testeket, érzelmeket. Magok a világ-csodálta nemes és hősi tettek, melyek önfeláldozásnak példái, nem mentek az önzés bár hajszálnyi rúgóitól, miket az egyidőbeliek, a cselekvőnek körülményeiben s lelkületének titkos sejteményeiben, vágyaiban, könnyen fölfedezhetnek. Maga a halhatatlan hírnév vágya is nem egyéb finom önzés játékánál.

De azt jelenti-e ez, hogy nincsen tehát emberi nemes tett, nemes érzelem, minthogy ez gyarlóságunk salakjától teljesen ment nem lehet? Nincsenek nemes célok, igyekezetek, minthogy azokból, bár alig sejthetőleg, saját érdekeinket ki nem hagyhatjuk? Korántsem! csak botor kivánjon gyarló embertől angyali tetteket! Kit-kit saját határai, korlátai között szükséges megitélnünk; s ezt cselekedve, meg kell vallanunk, hogy az önzés, véghetetlenül finomítva, nemesítve, nem lerovó nyomasztékja, hanem inkább leggazdagabb kútfeje azon tetteknek, érzelmeknek, miket emberi gyarlóságaink mellett nemeseknek s olykor halhatatlanoknak ismerünk és tisztelünk.

Játszsza az önzés a maga szerepét, nagy érdemű gyülekezet! ezen kis egyesületünknél is, melyet Kisfaludy-Társaságnak neveztünk. Néhányan — de csak a körülményeknél fogva néhányan, mert a köz tisztelésnél fogva számosan leheténk vala — egyesültünk egy oly jeles férfiú emlékezetének megünneplésére, kit éltében szerettünk, tiszteltünk, s kinek szerencsés zászlója alatt, legtöbbnyire vagy kezdők, vagy küz-

[1]) Tartatott febr. 6. 1836.

dők literaturai pályánkat. Igy eredetileg barátság és hála alkoták egyesületünket, s ennek e mai első ünneplése is szivünk ezen két érzelmének adója. Önzés szülé tehát kis társaságunkat is; de érezzük: oly önzés, melyre nézve akkor fogott volna mentegetésre lenni szükségünk, ha nem követők vala annak szép sugallatát; oly önzés, mely a hon javallatában, s a honfiaknak Kisfaludy Károlyunkat tisztelő szíveikben bizonyosan viszhangra talál, s mely ennél fogva társaságunknak, minden csekélysége mellett is, hazánkban, mint remélni, hinni szeretjük, köz érdeket s méltatást igér. Igazolja ezen reménynünket azon mód is, melyet boldogúlt jelesünk emlékezetének megünneplésére választánk. Nem akarva t. i. azt, hogy bár kedves, de csak hervadékony virágot hintsünk kedvesünk sírjára, egy kisded gyümölcsfácskát is ülteténk annak felibe, mely évenként nyujtsa a tisztelő látogatónak, csekély gyümölcsét ugyan, de kedvest, de becsest annál fogva, hogy a gyümölcs Kisfaludynk hamvainál termett! S melyik lelkes hazafinak jutna ily visszaemlékezésben eszébe fukarúl latolgatni a hazai emlékjelecske kalmári becsét? s hánytorgatni, hogy az csekély, s tán fáradságra alig érdemes? Nem kell-e inkább szívből örvendenie azon, hogy kisded társaságunkkal is szaporodnak azon még most hazánkban nem igen sürű alkalmak, melyekben egy részről elhúnyt érdemek, más részről élők köz megtisztelteténessel jutalmaztatnak?

Ily alkalmat nyújtani, létesíteni, vala tulajdonképeni célzatunk akkor, midőn baráti és hálás szíveink sugallatát követve, elhatároztuk azt, hogy azon pénz-feleslegből, mely a hazai literatura körül tett és soha nem hervadható érdemeivel korán elhúnyt Kisfaludy Károlyunknak kiadott munkáiból, és nem sokára helyére felállítandó emlékszobrára gyűlt adakozásokból fenmarad, évenként egy vagy több magyar széplíteraturai jutalmat alapítsunk, s azt a boldogúltnak, a hazára nézve oly szerencsés, születése napján nyilvánossággal jeleljük ki. Edzé ezen határozatunkat azon tekintet is, hogy akkor, midőn egy jeles iró emlékezetét ünnepeljük, midőn az élő irói szorgalmat, bár kis erőnkhöz képest csak kicsiden, ébreszgetjük, egyszersmind a hazai literaturát is, hihetőséggel évenként egy vagy több sikerültebb apró dolgozattal gazdagítjuk, s így társaságunk, egy alkalommal, hármas hazai célnak leend eszközlője. Van tehát egyesületünknek oka, hogy ellent nem állván csekélysége és csekély forrásai, nemes céljait, igyekezeteit pártolandja a hon, s így nem sorvadand el a részvétlenség azon fagylaló hidegében, mely, fájdalom! hazánkban annyi hasznos kezdetet, igyekezetet elsorvaszta már! Részvét, egyedül részvét és hazafiúi melegség az, mire szükségünk van, s mire, fentebbi reményünkben, hitünkben honfi társainkat, különösen pe-

dig a hazai literatura barátit felszólítani bátrak vagyunk; részvét, legközelebbről pedig béketürés és engedékenység azok, mikért, a mai ünneplésünket megtisztelt nagy érdemű gyülekezet előtt egész tisztelettel s egyszersmind alázatossággal esedezünk.

28. *Megyei beszéd I. Ferenc országlása XL. évnapján* [1]).

Kölcsey Ferenctől. Munk. II.

Tiszteld az ősz hajakat! így tanított a régiség, s a régiségnek igaza volt. Nem csak azért, mert az öreg kor hosszu tapasztalás után bölcseségre vezet; nem csak azért, mert az ifju előtt minden öregben saját nemzőjének mintegy képmása tűnik fel; hanem leginkább azért, mert az aggság miatt roskadozó alak komoly eszméletre vonzza lelkeinket: mint valamely omladékos régi vár, valaha nyers, erős keblü hősök víg laka; most csendes, lassan enyésző emlék, mozgás és zaj nélkül. Lelke s teste épségében jön a virágzó fiatal, s képzelete a jelenlét örömeivel foglalatoskodik; midőn egy remegő fej redős arccal és hószín fürtökkel tűnik fel előtte. Évek folynak el, s ilyen leszek! ezt mondja neki minden mozdúlat. És ő tiszteletlen haladjon el saját jövendőjének képe mellett? előre megvetést érdemlőnek jelelje ki magát, ha az idő kezei rajta is dúlva húzódnak keresztül? nem! a régiségnek igaza van. Tisztelnünk kell az ősz hajakat az évek miatt, melyek felettök elröppentek; s az évek miatt, melyek felettünk is el fognak röppenni.

Tekintetes Rendek! ma mondám el ez igazságot, midőn a fejedelmi ősz, a mi atyai királyunk, uralkodásának negyvened évi ünnepét szenteljük. Ime a három század óta igazgató ház elsője, kinek fejére a mi öregeink, negyven év előtt, akkor még viruló ifjak víruló ifjúnak a magyar szent koronát feltétetni szemlélték! ki akkoron erős mellből zengé a koporsóig kötelező esküvés szavait; ki sokat igérő ifjuságában ülé meg lovát, s villogó kardjával hív oltalmat milliomoknak fogad vala: most a legtartósb emberkor felét királyi székén eltöltve, hatvannégy hosszu esztendő terhével, körüle sokáig dühösködött vészek után, áll szerető népei között. Szép emlékezet az elmúlt félszázad óriási tüneményiből, s még szebb majd a maradék előtt, mely a tünemények által okozott megrázást nem érzé, s tekintetei csak a nagyság rendkivüli képein mulatnak.

[1]) Mondatott Szatmár vármegye köz gyülésében, Nagy-Károlyban, 1832. mart. 1.

Mert korunknak jutottak a szenvedések, milyenekkel a sors több századok folytában egyszer látogatja meg az emberiséget: mely kisebb, azaz kevesbbé kiterjedett szenvedéseknek szünet nélkül kitéve van. De ha rendszerint egyes emberek fájdalmakkal küzdenek; ha sokszor a háboru veszélyei egy vagy más tartományt meglepnek: most e földkerekség minden részeit villámerő járá keresztül, nemzetek és országok jövének forrásba, egész néposztályok sülyedének el, trónusok hullottak porba és vérbe, koronák támadtak sebesragyogva, s pattantak széljel hirtelen enyészve, mint futó csillag az őszi estéken. Ezek s ilyenek tanúja lenni a homály által födezett magányos embert is gondba ejtheti; s mit nem tehet még a fejedelem keblében, ki nemzetek boldogságát, ősi házának dicsőségét, és régiségtől szentté lett jusait szivén hordozza? Képzeljük el, Tekintetes Rendek! mit érezhetett, mit kellett éreznie a férfiúnak, ki a Habsburgi Rudolf hat száz esztendős örökében, Európa legelső trónusán, három szent koronával feje fölött, békés országok kormányán ültében, IV. Henrik királyi székét [1]) egyszerre lángba borulni szemléli; lángba, mely vad erejével pusztító szélvészt támaszt maga körül, s mint a vezúvi tűzfolyam mindent pusztítással fenyeget! Ezer esztendős vélemény kezeskedett a koronásfő szentségeért; népboldogság és fennálló rend sértetlensége egymáshoz csatolt ideák valának: s ime a rokon király, a keresztyén királyi székek legrégibbjének birtokosa, magas polcáról letaszítva fetreng a porban, mit saját vére hullásával nedvesít! nem a harcmezőn, keblét ellenségi fegyvertől megszaggatva; nem is orgyilkostól általverve: de a vesztőhelyen, mint közönséges bűnös, kit bírák itélnek halálra, hogy példája másokat rettentsen. Elhúnyt ő, s esete maga után voná a másik áldozatot, szerencsétlen hitvesét; s az ausztriai ház fejedelme gyászt öltött a császárok unokájáért, kit az imádott Terézia kebeléből más reményekre vivének el. Fény és csillogás közé menendő vala: s ime fogság éjjeléből száll elő, hogy vére ontassék. Két hatalmas házat kellett egybe kapcsolnia: s ime sírja felett szakadnak széljel a láncok, mik népet királyhoz, nemzetet nemzethez, lakost laktársához és saját földéhez csatoltanak. Akkor volt, hogy érdem által nyert százados címek, nagy példák után buzdító ősök hosszú sora, sajátsági jus, vallás és emberiség megtapodtattak; gyilkoló kezek tartották egy nagy nép kormányát, s őrjöngő fáklyahordók futották keresztül a nyugvó országokat, hogy mindenütt emésztő lángot gerjeszszenek. Felriadtak az igazgatások; s királyunk, kit rokon vér bosszúra, köz veszély pedig önvédelemre hivának, elküldé seregeit bá-

[1]) A francia királyi trónust XVI. Lajos alatt.

torságért és rendért harcolni. Ki nem tudja : mik történtek az időben? Hányan nem siratták köztünk is a szerencse balcsapásait? hányan nem öntöttek könyet messze, az idegenben elhullott gyermekeikért s rokonaikért? és midőn a rendkivüli ember, a corsicai nemes határtalan erejű fia, bámulatos nagyságban megjelent; midőn sorsa által hordoztatva, Itáliának mezeit villámként nyargalá keresztül; midőn a Memphis emlékei és Syria pusztái közől megjövén, Helvécia havasait győzelmi pályává csinálta, s egész Európát öszverendité; midőn a Nagy Károly császári széket magához ragadá, és Lisszabontól Tilsitig [1]) a Filep fia rohanó szerencséjével alkotott magának hatalmat, miért a romai erő hét század lefolytában küzd vala : akkor mely kebelben nem dobbant meg a szív? ki tarthatá bizonyosnak sorsát mától holnapig? s melyik magyar nem függesztett gondteljes pillantatot a fejedelmi kézre, mely országai kormányát ily soha nem érzett vészben hordozá? Seregek lettek semmivé; a birodalom részei megcsonkultanak; Bécs kapui idegen zászlók előtt nyilának fel, s fiai a nemzetnek, mely hajdan Buda-várát megszabadítani segéllett, ellenséges lábbal tapodák a magyar hazáját. De a szenvedés közepében nyílt meg a közös vigasztalás egyik szép virága : az atyai bizodalom, melylyel királyunk, szeretett nőjét s gyermekeit keblünkbe küldé, hűségünk szentségére bízván nyugalmokat azalatt, míg maga a veszély elháritásában fáradott.

Szakadatlan boldogság az emberiség tiszta érzelmeit kifejteni nem hagyja. Balsors érezteti velünk, hogy emberek vagyunk, s ön fájdalmainkban tanuljuk tisztelni a szerencsétlent; ön fájdalmainkban ismerjük meg a nemesített vonást, mit a tiszta lelkü szenvedő arcán keserv és küzdés nyomúl hagyatnak. Ezért áll a szenvedő oly közel embertársaihoz, ezért ád és vesz viszonyérzelmek közt szánó keblet és vigasztalást; ezért talál részvevőket kínaiban, és részvevőket örömeiben, ha búja szétoszolván, a felette tisztuló égre szemét bánat könyei nélkül emelheti.

Roskadatlan emberiség a szenvedésben, egyike a szivet emelő jeleneteknek, s még inkább akkor, ha a csapás fejedelmi főket ostoroz. Mi érdeklőbb, mint az uralkodó, ki sorsától üldöztetve, bizodalomban áll még népe között, s elhagyatástól nem retteg? Így állott atyáink között Mária Terézia, midőn rabló kezek nyúltak koronája után; így állott közöttünk I. Ferenc a napokban, midőn ősi palotáiban idegen bajnok nyugvá ki magát harcaiból. E miatt füződtünk őhozzá gyermeki vonzalommal; e miatt voltunk készen áldozatokra; e miatt lőn örömünk

[1]) Azaz : Portugalliától a porosz-orosz határig, hol Tilsit fekszik, a Niemen vize mellett.

a szabadulás órájában kétszerezett. Mert isten nem hagyá el a fejedelmi házat, melyet oly hosszú időkön keresztül dicsőségessé tett vala; melyet II. Ferdinánd korának vészei közől kétszer látott kiemelkedni; melynek mentségére I. Leopoldnak a Kárpátokon túl támadott segítség; s melyet most is a megengesztelt sors Napoleonnak előbb szövetsége, majd bukása által régi szerencsébe visszahelyhetett.

Igen is, Tekintetes Rendek! a mi rokonaink sem hullának el a marengói mezőn, a regensburgi híd üszkei közt, s oly sok más, bús emlékű helyeken boszútlanul. A Rába partjain tett zsákmánylás, Pozsony feldúlt vidékei, s a horvátországi part elrablása torlatlan nem maradtanak. A mi seregink is tapodták a Rajna túlpartját; zászlóink a Montmartre [1]) bástyáin lobognak vala; s vitézeink örömriadással kiserték győzedelmes királyunkat a Szajna felett büszkén emelkedő város utcáin keresztül, s örömriadással kisérték vissza megmentett honába, hogy ősi várának falai közől adjon Európának békességet, s kössön szövetséget a szerencsével, mely soha többé a legvégső napig el ne hagyja. És nem hagyja el. Megpróbálta változékonyságát a férfikor erejében élőn; de kiméelve közelített az országok gondjaiban őszülő főhöz. Megengedé nekie, hogy a húsz évig omlott vér nyomait eltörölhesse, hogy népeit a béke feledségébe esett jótéteivel újolag megismerkedtesse, hogy koronánkat örökösének homlokára feltüzvén, a jövőbe nyugton pillanthasson, s hogy megérhesse e napot, és a forró szinetlen örömet, mely felé Tirol vég határaitól az ajtosi bércekig [2]) ömledez.

S midőn ezeket mondom, lelkesűlve nézek a Tekintetes Rendek hosszú során keresztűl; s nemzeti büszkeségtől hevülve kiáltom ki: nincs nemzet, mely királya örömnapját oly méltán ünnepelhesse, mint a magyar. Tekintsünk a negyven évre vissza, miknek teljesedését ma szenteljük; s igazságtalanok leszünk a végzet iránt, ha tagadjuk, hogy ez idő alatt régibb ború után tiszta napokat nyertünk, nemzeti érzelmünk nemesedett, s kilátásaink a jövőre magasb pontot vőnek. Nem lebbentem fel a fátyolt, mely amaz előre ment tíz esztendőn fekszik; isten velünk volt mindig, s jó következés nélkül azok sem folytak el. Akkor fejlett ki a lelkismeret szabadságának becses plántája; akkor értek, a jobbágy nép feloldatásával régi törvényeink betöltést; akkor tanúltuk meg köz rendület után, hogy nyelvünkben nem csupán más nyelvektől különböző hangokat birunk, de erőt, mely lételünket egyedül tartja

---

[1]) Egyike azon lejtőknek, mikre Párizs támaszkodik.

[2]) Az ajtoszi szoros értetik itt, mely a magyarosi hegyen át a székelyföldről Moldvába vezet.

fel. Borúlt őszszel vettetett a meg, hogy a tavasz szép egében kivirágozzék. S ime most a vallási különzések a törekedő pályáját többé el nem zárják; szabadon zeng a nemzeti nyelv hangja megyéken, s az országgyülésén; mező nyílt az irónak, hogy nyert koszorújáról a haza fénye visszasugározzék. Úgy van, Tekintetes Rendek! a míveltség és törvényen alapuló szabadság legfőbb, s legszebb pontja az, mire I. Ferencnek atyai karján feljutni sietünk; s isten a jó fejedelem hű népét áldás nélkül hagyni nem fogja. Szorgalmas földmívelők gyűlnek majd pusztaságainkra; helységeink lakói nevekednek; Pest emelkedő palotái szaporodni s ragyogni nem szünnek; gazdagainknak könnyűvé tétetik az út, melyen egyesített erővel jót, szépet és nagyot létre hozzanak; s a magyar, ki negyven év előtt a pesti utcákon elhagyatott idegenként tévelygett, önérzéssel emeli fejét; s gyermekét és unokáit szent emlékek alá fogja vezetni, miket a nemzeti nagyság, a múlt és jelenkor érdemeseinek tisztelő hálával állítand. Még egyszer mondom: isten a jó fejedelem hű népét áldás nélkül hagyni nem fogja! de a jó fejedelem hű népe, hűve magának és hazájának, őseinek és gyermekeinek is; s csak az tarthat számot áldásra, ki hűségét szeghetlen őrizte meg.

Mi meg fogjuk őrizni, Tekintetes Rendek! mi olthatlan szerelemmel fogunk lángolni királyunkért és hazánkért, mindkettőt válni nem tudó kapcsolattal egyesítven. Mi olthatlan szerelemmel fogunk függeni őseink emlékezetén, s gyermekeink boldogságán. . . . Mert míg Európa terjedtségében népek és országok bizonytalan küzdés közt forranak; míg Tájó torkolatai körül, a Rajna két partján, s a régi Hellasz omladékai közt időről időre polgári vér csordul [1]), míg túl a tengeren a hatalmas szigetet politikai rengések rázogatják: mi amazokhoz képest parányi szenvedés után nyúgalomban lakjuk földünket; s ha csillogó bőség ölén nem élünk is, ha nem ragyoghatunk is a legnagyobbakkal egy sorban, nem is tekintünk szorongó gonddal a jövőbe, nem remegünk pillantatonként elveszteni mindent, a mi kedvest a sors birnunk engedett. A miért legyen dicsőség istennek, s áldás a fejedelmi főnek! Ezt mondám; és a legbuzgóbb imádság reszkető hangján mondja utánam minden száj, mely magyar érzelmekkel tölt szívet tolmácsol.

---

[1]) Vonatkozás az akkori portugal és spanyol, francia és német, görög és angol mozgalmak és bonyodalmakra.

29. *Emlékbeszéd Guzmics Izidor felett.*

Czuczor Gergelytől [1]).

Midőn a tudományosság valamely nagy és hatalmas nemzetben elágazó mély gyökereket vere; ott, húnjanak el bár koronként legmíveltebb férfiak, e veszteségből eredő fájdalmat enyhíti némileg azon vígasztalás, hogy az elköltözöttek szelleme még számos rokon keblekben él és munkálkodik: de ha egy, a literaturához csak imént kezdett, számra sem tetemes, nyelvének országos gyakorolhatásaért folyvást küzdő nép csak egyet veszítsen is jelesb irói közől, méltán kesereg és sínli a csapást, fiatal csemeteként, melynek bár melyik részét érje sérelem, csökken növésben, míg a századnak magasra tetemesült tölgye, nedvekben bujálkodván, kiforrja sebeit s tovább tenyész.

Nem feltételem, nagy tekintetű gyülekezet, régi mármár kiapadt fájdalomkönyűknek új eret fakasztani: de akaratlanul is visszaragad emlékezetem a multakra, s előttem lebegnek azon dicsőültek árnyékai, kiket rövid időszak alatt oly sürűn, s jobbára oly korán láttunk sírba szállani, s kikben zsenge tudományos intézetünk fő támaszait, a hazai nyelv első rendű bajnokait siratja. És ím, még egyik legjelesb tagtársunk, Kölcsey, sírja körül állánk keservvel szíveinkben, s mielőtt érette a nyílvánosság szent termében ünnepélyesen kebleink a legszomorúbb érzelmekre, szemeink a vég tisztelet legforróbb könyeire olvadtanak volna: ismét egy, mindnyájunktól szeretett, fáradhatatlan munkásságú tagját, Guzmics Izidór bakonybéli apátot vesztette el academiánk; s benne a szép literaturának egy lelkes mívelője, különösen a hellen classicitásnak hév előmozditója, s a magyar anyaszentegyháznak felvilágosodott, józan elméű tanára tünt el. Őt ugyan homályos születése fényes hivatalokkkal nem kecsegteté, helyzete is, mely utóbb a polgári társasagban juta neki, korlátoltabb és kényesebb vala, hogysem, mint nép embere, polgári cserágat tűzhetett volna érdemkoszorújába: egy pálya mindazáltal nyíltan állt előtte, egy pálya, melyen a szalmakunyhók igénytelen növendéke is a ragyogó paloták nagy reményű fiaival lenézés nélkül versenyezhet; egy pálya, mondom, melynek megfuthatására kiváltságok s szabad levelek bemutatása épen nem, csak józan ész, és jóért dobogó szív szükséges: tudniillik a nemzeti mívelődés, a tudományok pályája. Ez volt ama nemes cél, melyet törekvéseinek első ifjuságától kitűze, s el figyelméből nem veszte

[1]) Tartatott a magyar academia IX-d. köz ülésében, 1840.

mind lehunytáig. Ez életének azon fő oldala is, melyet, menynyire az idő s erőm csekélysége engedik, kiemelni feltételem.

Guzmicsot, nagy tekintetű gyülekezet, nem áldotta meg a sors oly kedvező állapottal, mely a kisdedet legott pólyájából a fentebb rendszerű nevelés csarnokaiba vezették volna be; ő közsorsú szüléktől, 1786-dik évben született Sopron vármegyében, a vámos-családi malomban, hol atyja molnár volt. Első oktatást nyolc éves korában, anyja testvére, Buday József szentgyörgyvölgyi plébánostól nyere, Zala megye lövői járásában. A bájos vidék, gyermeki játékainak bölcsője, nagyobb hatással lőn a fiú fogékony lelkére, hogysem a természet szépségeire fel ne serkentek volna érzelmei. A könyv, melyből olvasni, s a mit olvasott, énekelni kezde, Faludi Ferenc volt. Az olasz lágyságú, könnyen folyó versekben nyiladozott értelme; az egyszerű természet képei, melyeket a kies vidék éltete, oly tisztán, oly gyengédeden festve Faluditól, miként akkor több magyar nem feste, mélyen szállának lelkébe, élénk nyomokat hagyván magok után, s a magány, mely majd egyedűl vala hű társa, korán megindítá benne a képzerő munkálatát, s képzelge, ábrándozék, cél és határ nélkül. Majd Kasszandrát olvasá, mi képzeletét hatalmasan kapá meg, s a hajdankor harcfiává, s bálványozója lőn, a nélkül hogy azt betanult keresztyén hite ellen lenni gondolta volna; de hiszen melyik hő kebelű gyermek nem bálványozó ártalom nélkül?

Az ily fogékony elmével, minden szép és fenséges után ábrándozó szivvel felékesített ifjoncot ki ne kisérné már reménytelve a nyilvános iskolák teremeibe? Ki ne hinné örömest, mily díszére serdülend fel ő itt a magyar literaturának? Ám hiú remény, csalfa öröm ez; mer őszintén meg kell vallani: a mi virágokkal díszeskedett eddig a magyar tudományosság és szépmüvészetek tára, azok jobbára más kezek alatt, más mezőben fejlettek ki. Iskoláink mindeddig mostoha kezekkel tengetik a magyar nyelvtudományt. Verseghynek, minden népszerüségből régtől kivetkezett nyelvtanával hat álló évig bajlódik az ifju, tanul írni, ragozni az országszerte megállapitott köz szokás dacára, hetenként egy órát szentelnie a nemzeti nyelvre elég, nem is köteleztetik többre, s a honi nyelv ügyét szivén viselő jobb meggyőződésű tanítónak fonákúl, de kötelességből tett munkája ellen nincs egyéb vigasztalása, mint hogy az elébe szabott rendeleteknek hódolván, a törvény éltető szelleme helyett, annak öldöklő betűit megtartotta. Voltak, hála a nemzetiség őrszellemének, voltak mindenha, és vannak férfiak, a honi mivelődés különös kedvelői, kik a serdülő ifjuságot, kiszabott kötelességükön túl, saját ösztönükből ébresztgetik a magyar literaturára; de hányadik ifjunak juta szerencséje ily ápoló kezek alatt serdülni fel? A fogékony lelkű

fiatal Guzmics ugyan e kedvezésben nem részesült. Általhaladván tehát a soproni, kőszegi és szombathelyi gymnasiumokban iskoláit, a nélkül hogy ébredező szellemének új táplálék nyújtatott volna, Pannonhegyén szent Benedek szerzetébe lépett, honnan, miután a philosophiai tanulmányokat elvégezte, Győrött két évig a grammaticai osztályban tanított, s Pannon hegyén a szerzet növendékeivel ugyan a grammaticai tanulmányokat ismételte volna, Pestre, a középponti növendék-papházba küldetett az isteni tudományok hallgatására. És ez volt rá nézve azon kedvező helyezet, mely jövendő literátori életét megalapítá. De halljuk erről saját szavait: „Hogy nekem a gondviseléstől Pestre jutnom engedtetett, ezért sok hálával tartozom istennek nem csak elmém, de leginkább characterem szilárditásáért; s ezt közvetetlenül isten után neked, egyetlen dicső férfiu, neked köszönhetem Tumpacher József! Oh hogy a nagy férfiút nem tudja remegő kezem méltólag festeni! örömestebb adnám én őt emlékül az utókornak, mint magamat. Pestnek köszönhetem azt is, hogy Herdert [1]) olvashatám, kinek fönlebegő, a nagy egyetemet általölelő szelleme után oly élénken, annyira elfeledve magamat, s ösztönszerüleg kapkodtam, miként gyermek az előtte röpkedő lepke után. A classica literatura iránti szerelmet ez gyujtá fel bennem leghathatósabban.“ A pesti növendékpapháznak köszöné tehát elméje helyes irányzatát, ugyan ebben, mely oly számos nagy tudományu, s magyar szellemű egyházi férfiakat adott, s folyvást nevelni törekszik a hazának, kedvelé meg Guzmics a honi literaturát. Révai, Kazinczy, Berzsenyi, Dayka levének kedvencei. Tulajdona a nemesebb ifju kebelnek, hogy nem csak némi hódoló tisztelettel szeret függeni előképein, hanem gyúlad benne egy leírhatatlan vágy is, örökké izgató ösztönnel a megkedvelt példányok után törekedni. E vágy, ha valakit, bizonyára lelkesité Guzmicsot. Mint növendékpap több rokon szellemű társaival tudományos egyesületbe áll, dolgozgat velök, eredetiekben és forditásokban, s ha meg nem veti is, legalább kijeleli alapját a mai rendszeres pesti magyar iskolának [2]).

Azonban Guzmics tudományos pályájához ez csak némineműkészület; hogy megiramlásának sikerét láthassuk, Pannonhegyére kell őt kisérnünk, hol tizenhét évig, mint a szerzet növendékeinek az isteni tudományokban oktatója, mennyi

---

[1]) Herder a német irodalom egyik legtöbb oldalu classicus irója: költő, bölcsész, hittudós, történetész. Guzmicsra leginkább „Az emberiség története“ című munkája hatott, mely őt idővel egy hasonlatu munka készitésére lelkesítette.

[2]) Azon főnöveldei derék magyar társulat értetik, mely „a pesti növendékpapság magyar iskolája“ néven húsz év óta virágzik, ez idén Munkálatai XVI-d. kötetét tette közzé.

hatással lőn felvilágosodott józan tanítása, folyvást ifjúi hévtől lángoló, férfias velősségü, ékes előadása által tanitványai kiképzésére, azt, mint közvetetlenül a szerzetet illetőt, a pannonhegyi főmonostor évkönyvei fogják örök hálával hirdetni; az általános literatura történeteiben pedig közvetőleg, s talán csak úgy említhető, ha a hazai nyelv terjesztésében ezen legrégibb magyar szerzet némileg figyelemre méltóvá tette volna magát, mit hogy főleg Guzmics példája és ösztönzése eszközlött, ez alkalommal ünnepélyesen meg nem vallani tőlem méltatlan elmellőzés volna.

Ő a nyelvujitási forradalomnak ez időszakában oly finom tapintattal bírt, milyennel csak az előitéletek ködén túlemelkedő lélek bírhat. Kazinczy vitte a szövétneket elül, számtalan, sötétséghez szokott szemeknek boszantására, töretlen útakon, gúnytól, ellenséges nyilaktól üldöztetve. Ily forradalmi korban nem kis dicséretére válik embernek már az is, ha elég mérséklettel bír a haladásnak ellen nem szegülni: a ki pedig erőt is érez kebelében a haladókkal versenyt küzdeni akadályok ellen, méltán számíttatik az ujjászületés bajnokai közé. Guzmics ez utóbbiak rendében foglalt helyet, hévpártolója és követője levén mind azon új stilisticai fordulatoknak, melyek nyelvünknek csint, hajlékonyságot, könnyű gördülékeny folyást kölcsönöznek. Sőt ömaga a merészebb nyelvujítók egyike vala, kötött és kötetlen beszédben egyaránt. Költeményei ugyan a müvészet ideáljához nem mérhetők, de a honi költészet virágfüzérét több művei ékesiteni fognák. Mindazáltal a prózai előadás az, melyben Guzmics első rangú iróink között méltó helyet víva ki; egyszerű, még sem száraz, ékes, még sem cikornyázott, férfias, de nem komor, majd fellengző, de nem dagályos irásmódján némi finom lágyság, meleg érzelem és ízletes csinosság ömlik el, mit, hogy főleg a minden classicitás forrásának, a hellén tudományok szeretetének kell tulajdonítani, ha önvallomásából nem tudnók is, maga int a dolog természete.

A hellén nyelv elhanyagolása, fájdalom, nem egyetlen, de nem is legkisebb hiányok, mondhatnám vétkök, nyilvános tanitói intézeteinknek [1]). Művelődést, csinosulást, valódi széptudományt ohajtunk terjeszteni iskoláink által; még is mindezeknek első legtisztább forrását nem nyitjuk meg a szép, jó és igaz után szomjuzó ifjainknak. Latin kézikönyveink hellén műszavakkal teljes telvék, melyekkel, a görög nyelvbeni járatlansága miatt, mint annyi értetlen hieroglyphekkel tömi s fárasztja emlékezetét a tanuló ifju. Valóban, midőn intézeteink-

[1]) Ez középtanodáink 12 év előtti állapotjára értendő; azóta a dolgok hála a közoktatásról lelkesen gondoskodó kormány intézkedéseinek, lényegesen megjavultak.

nek legjobb akarattal legszentebb célokat tüztünk ki, a mi főképen oda vezetne, a fő eszközt, a hellén literaturát gondatlanúl elmellőztük. Méltó hála és dicséret illeti tehát azon vállalkozó férfiakat, kik a szépízlés iránti belső vonzalomtól ösztönöztetve, önerejökkel pótolják a köz elhanyagolásból eredett hiányt. Mily szeretettel s belső vonzalommal viseltetett Guzmicsunk ezen tudományokhoz; mennyi szellemi rokonságot sejtett a magyar és hellén nyelvek között, sajátságok, kifejezések, csinosság tekintetében; mily fontos okokkal támogatá azon állitását, hogy a magyar szépliteraturai csínosodás legbiztosabb úton haladand, ha a hellén míveltség arany példáit tűzi ki előképeül; ezt a tudós társaság Évkönyveiben kiadott jeles értekezései bizonyítják. Theocrit maradványai pedig, s az academiától megjutalmazott Oedipus és Iphigenia, a hellén költészet e remek gyöngyei, mellyeket oly ügyes és csinos tollal magyarosíta, tettleges tanúi ebbeli járatosságának, választékos ízlésének. Azon igénytelen báj, azon egyszerű, tömött, szabatos kifejezések, melyek nyelvünkből csak e kevés próbatételekkel is kifejlődtek, méltán gerjesztik azon kívánságot bennünk, vajha a hellén irók egyéb remekei is minél több hasonló műkedvelőkre találnának.

De bár mily fontosak Guzmicsnak a szép literatura körül tett munkálati, mindazáltal a nyomatékot, az érdemei mérlegén legsulyosbikat, vallástani műveiben tette le. Hosszasnak kellene lennem, nagy tekintetű gyülekezet, ha részletes boncolgatásába ereszkedném mind azon vallást tárgyazó dolgozatoknak, melyekkel Guzmics részint külön füzetekben, részint folyó-iratok utján az egyházi tudományokat gazdagította. Itt csak általánosan szándékom őt méltányolni, s fő vonalait adni a nemes iránynak, melyet ebbeli munkáiban kitűze, s azon tiszta szellemnek, melytől lelkesült.

Egy igénytelen szerzetes papot állítok elé, a világ zajától monostori csendes falak közé elvonultat, de kinek kebelében az érzelmek legnemesbike, a türelmes, a nem versengő, az önhasznát nem vadászó keresztyén szeretet lángol; egy szerzetes papot, ki azon egyháznak, melyhez tartozik, tanítását a kor kivánatihoz és haladásához képest alaposan ismeri; mert ez fő tiszte, egyik legkedvesb foglalkodása. Am ő nem csak szerzetes, ő az ízlés embere, a világi tudományok avatott gyakorlója egyszersmind, nyájas emberbarát, s mi nélkül a legragyogóbb méltóság életrajza is kontármű, hazája boldogságát szivén viselő jó polgár. Az ily tulajdonokkal felékesült egyházi férfiútól nem remélhettük-e, hogy a jogosság és viszonyos méltánylat korlátai között azt, a mi előtte szent és tiszteletes, váltig védelmezendi, s midőn ellenfelével küzd is, gúnytól, alacson rágalmaktól tartózkodva, a vallásnak tettleges oldalát,

a minden erénynek legnagyobbikát, a szeretetet soha nem feledi? És reményünk nem hiúsodott meg. Mily fontosak, ismeretekkel telvék, a kor haladásához és körülményekhez alkalmazottak egyházi értekezései, vitatkozási? Mily tiszta azon morál, melyet bennök nem csak tudományosan fejteget, hanem szívekbe is csepegtet? De mennyire szelíd, mégis szilárd, türödelmes de egyszersmind önállású azon hang, melyen Guzmics vitatkozik? És midőn szivének legforróbb vágyát, a vallási egyesülést javallja, nem látunk-e előttünk egy remek képet lebegni, melyen a buzgó keresztyénség a jó hazafiusággal nyájasan ölelkezik? Irásmódja itt is, mint egyéb műveiben, ízletes, választékos, majd lágyan folyó, majd ömlengő hevesebben, a mint tudniillik a tárgy, melylyel bánik, vagy elérzékenyülésre olvasztja, vagy fentebb eszmék fellegeibe ragadja.

Mily hatása lőn különösen „Egyházi Tár" című folyóiratának az isteni tudományokkal foglalkozó közönségre, menynyire terjedett általa a vallási magyar tudományosság, azt a magyar egyház történetirója fogja egykor illő kiterjedésben méltányolni: én végezetül, mielőtt a gyásztiszteletnek bucsúszavait elrebegném sírja felett, megemlíteni még el nem mulaszthatom, hogy Guzmics, úgy engedvén helyzete s a világi gondoktól független állapota, nem csupán kényelem, vagy időtöltésből, hanem egész valójából, vagy, mint mondani szokás, testestől lelkestől literator vala, ki nem csak nappalait és éjjeleit a tudományok szent teremeiben virasztotta által, hanem rész vevő indulattal és becsüléssel viseltetett az ismeretek mindennemű ágaihoz, ki, midőn a tudományok mély titkaiban buvárkodott, el nem mulasztá a köréhez tartozókat is azok rejtekébe bevezetni, beavatni, kinek nevével csaknem minden folyó-irataink és zsebkönyveink iróinak névsora büszkélkedik, ki barátságos, részint levelezési, viszonyokban éle literator társaival, személy- s vallásfelekezeti válogatás nélkül; mert az eszmék és szív rokonságát a legnemesebb, s felbonthatatlan barátságnak tartotta. Részt vőn azon választottságban, mely az academia alapszabályainak kidolgozására legfensőbb rendeletből kiküldetett. Ugyanannak, első alakultakor, a nyelvtudományi osztályban vidéki rendes tagjává, majd 1838-ban tiszteleti tagúl választatott. Szerzetének, melynek növendékei oktatásában élete főbb részét töltötte volt, annyira megnyerte bizodalmát, hogy a megürült főapáti méltóságra ő is kijeleltetnék általa. Mint bakonybéli apát, e díszes egyházi rangot nem nyugalmazási díj gyanánt, sőt inkább munkaösztönűl tekintette, s a csendes magány jótéteményeit folytonosb szorgalommal hálálta meg. Mit vala teendő, ha a sors kedvezett volna életének, csak onnét is sejdíthetni, hogy kevés év alatt a szelíd Muzákat a rengeteg Bakony vad magá-

nyába édesgette, és szerzetes társait, nyájas leereszkedése, fesztelen barátsága által nem csak szivének nyerte meg, hanem irókká képezvén, a tudományoknak is. De, fájdalom! midőn e tudós kényelem szellemi gyönyörét éldelni sietne a fáradhatatlan férfiu, életkorának még nem hanyatlott szakában, egy hirtelenül kifejlett nyavalyának, a béllobnak, áldozata lőn sept. 1. 1839., mielőtt hosszas tanulmányai eredményét: „Az erkölcsi világ történeti rajza" című munkáját bevégezte volna. Vég óráiban, míg romladékony testén s hervatag arca vonalmain a szörnyű fájdalmak kórjelei önkénytelen kitörtenek, lelke mind végső leheletig erős és nyugodt marada, panasz, türelmetlenség nélkül, sőt nyugtatva és vigasztalva az ágya körül siránkozó szeretteit, tettleges példáúl, hogy a valódi bölcs kebelén a halál fulánkjai is megtompulnak, s midőn teste, a porhatag, szükségképen feloszlik, lelke, a megedzett, a független, túléli a mulandó viszontagságokat örökre, romolhatatlanúl.

De ő már kiszenvedett! Sok jeles törekvések, egy hosszabb életre méltók, sok szép remények, az irodalmat ékes virágokkal, maradandó gyümölcsökkel kecsegtetők, szúnyadtak el vele. Elszállt a lélek, mely a hazai nyelvért oly forrón és sikerrel lángola, s az academia ügyét, haladását csüggedetlen munkássággal előmozdítani nem csak kötelességének, hanem legkedvesb élvezetnek is tartotta. Lengjen a béke szelleme csendes sírja fölött, s őrködjék neve mellett jó emlékezet: mert nem múlt el élete nyomok nélkül, nem a hazában, melynek, mi erejéből telt, áldozék; nem a magyar egyházban, melyet több jeles műveivel gazdagíta; nem szerzetében, melynek első csillaga, lelke és büszkesége vala.

30. *Emlékbeszéd Kis János felett.*

Toldy Ferenctől [1]).

Ha csak az érdemli neve ünnepeltetését, tisztelt hallgatóim, ki győzödelmekkel védte meg hazáját, ki ennek szabadságát törvényekkel, fényét a művészet remekeivel, jólétét az ipar munkáival alapította meg vagy emelte; vagy ki a szellem országában új hóditásokat tett, s emlékezetét elme halhatatlan műveivel örökítette: úgy az a férfiú, kiről ma kivánok szólani, e tisztességre és Önök részvevő figyelmére számot nem tarthat. De ha a tett, mely nem fény, hanem gyümölcs után törekszik, hálát érdemel; ha oly élet, mely munkás erényben folyt le, például szolgálhat a maradéknak: úgy Kis János emlékezete a tett becsével hálánkat, s az erény érdekével Önök

[1]) Tartatott a Kisfaludy-Társaság XI. köz ülésében febr. 6. 1848.

méltató figyelmét teljes mértékben megérdemli. Tudniillik Kis nem hagya nagyszerű művet, mely képes emlékét az irodalom minden korain át halhatatlanná tenni: de egész élete egy nagy tett vala a nemzeti irodalom érdekében, állandó küzdés hiányok és akadályokkal, nappali s éjjeli fáradozás jutalom reménye nélkül, sőt a sikernek is kétes kilátásával. És erénye a legtisztább folyam, mely híven tűkrözi vissza az eget, és csalás játékai nélkül mutatja fel mit fenekén rejt; mely biztos hátán kincseket hord, és soha el nem nyel, mely a tartományt termékenyíti, és soha nem dúlja. Ily kép fölidézése, tisztelt hallgatóim, a jóra termett szívet nem hagyhatja részvét nélkül; ily férfiú megtisztelése csak lerovása a hálának, melylyel neki mindnyájan tartozunk, de tartozik különösen e szépirodalmi intézet, mely benne legmunkásabb tagját gyászolja, s tartozom én barátsága megbecsülhetetlen ajándékáért, melylyel személyemet szintúgy megtisztelte, mint neve örök adósává tette.

Természet és sors barátilag látszának kezet fogni, hogy Kist egyikévé tegyék a leghasznosb és legboldogabb halandóknak. Ez pórkunyhóban hagyá őt születni, hogy korán megszokja az egyszerüséget, tanulja nélkülözését mindennek mi az első szükségen túl van, s kevésre becslését a külső dísznek, mely mai nap annyiszor csak belső hiány hazug takarója. És e pórkunyhóban megajándékozá szülékkel, kiknek tiszta emberisége példaként világolt a kis háznép előtt. Ó ez alacsony ház több vala a nagyok kérkedő palotáinál: temploma tudniillik az istenfélésnek és jó erkölcsnek, emberség, józanság, valódiság és munka oltárán a gyertyák, papjai a szorgalmas ap, s a leggondosabb anya, ki míg amaz keze munkájával kenyeret kerese népének, szerelmök gyermekeit nem csak apolta, de nevelte, tanította is. Lelt volna-e ő, barátim, palotában ily anyát? — S e kis háznak nem hiányzott sekrestyéje sem: egy kisded könyvtár volt ez, melyben a lelki épülésnek egynél több szerei voltak feltalálhatók. S ha elgondoljuk, mikép oktatta a derék anya fiait a betűk ismeretében, mily buzgósággal olvasta nekik, s olvastatta utóbb magokkal, a szent könyv igéit; ha megemlékezünk, hogy ez atyai könyvpolcon az öreg Balassa és Rimai énekeik is fel voltak találhatók: ki fogja állíthatni, hogy a pap Kis első felavattatását nem anyjától, s a költő Kis első ihletését nem apja házában vette? Ó higyjék Önök, a dolgok okai sokszor mélyebben rejlenek, mint ahol rendszerint keressük, s mit azoknak nézünk, immár a patak, melynek erecskéi távol hegyek sziklái közt észrevétlen fakadoztak. A legtekintetesb fának is nem a csemete melyből azt előizmosodni láttuk, hanem a parányi mag valódi eredete, mely látatlanul bontotta ki burkait az anya föld méhében. Hány magyar könyvet, és

milyent lelt volna a gyermek előkelő ap arany léczű könyvszekrényein? — S jött a természet is, mely néha, mint a bölcs szüle, mikor sujt is, jótétet oszt; s ada Kisnek gyenge testet és domború szemet, mely csak közelben látott. Míg ez által a pórfiu kevessé vala alkalmas a mezei munkák véghez vitelére, másrészt bizonyos ügyetlenség nehézkedett rajta, valamikor a ház vagy gazdaság körül munkához kelle látnia; ellenben midőn könyveivel játszott, s utóbb midőn azokból olvasgatott, vidorság derítette föl az élettelen arcot, s bágyadt szemei meglelkesülének. A szülék aggódva kérdezék egymást: mi lesz ebből; de a szomszéd falu mestere náloknál jobban olvasván ki a szívesen magába vonúló, szeiíd gyermekből rendeltetését, nem minden erkölcsi erőszak nélkül, rá birá őket hogy, bár áldozattal, fiokat deák iskolába küldjék. S ime! Kisnek jövendője el volt határozva.

Sopron nem láta buzgóbb tanulót Kis Jánosunknál. Ha valakiről úgy róla elmondhatni a költő versét: „Mint gyerkőce sokat türe, mívele, izzada, fázék, óvta magát bortól, szerelemtől.“ Itt is jó sorsa kiséré. Szegénysége miatt vezér és segéd nélkül levén, tehetségeinek önkifejtésére volt utasítva, s az ily ifju ha nehezebben is, de edzettebb erővel nyomul a cél felé; viszont simuló jósága mindannyi barátjává tette tanitóit úgy, mint társai jelesbjeit, s talentomai amazoktól eszközökkel láttattak el, míg a társas szorgalom belőlök ifjúi mohósággal rakodott. A költészetet érte a sor. És szelleme füleiben megcsendültek ismét az első gyermekkorban olvasgatott dalok hangjai, s megszületett az első vers. A tizenkilenc éves ifju munkáin érezhető volt a küzdés, de érezhető az erő is; a sajtó látta ezt s nyílt karokkal fogadta őt; ő pedig még tartózkodva élt vele, mert, hasonlatlanúl a mai ifjakhoz, mindenkor kevesebbet tarta magáról mint róla mások, s úgy hitte nem lép fel későn, ki jól: míg a korai megjelenést jóvá tenni lehet ugyan, de ritkán megbánás nélkül. Azért ő még most inkább csak rejtekben dolgozgatott; s midőn évvel utóbb nagyobb míven akarván erejét megkisérteni, „Hercules választását“ adá Lowth után, s azon hatalommal, mit kifejezés és forma felett tanusíta, a kor első rangu iróival szerencsésen versenyze: akkor is nem a maga elhatározásából lépett a nagy közönség elébe, hanem a soproni halhatatlan Maecen, Széchenyi Ferenc parancsából és segedelmével. Ő pedig az érdemet nem magában keresé, hanem az együtt-tanulás hathatós eszközében, mely kölcsönös segély és ösztön által csodálatos gyorsasággal mível és fejt. Ennek tapasztalása születé meg fejében az egyesülésnek akkor nálunk még ismeretlen nagy eszméjét, s megalkotá az első magyar társaságot, mely igénytelen volt mint szerzője, de szakadatlan sorban, fél századon immár jóval túl, gyümölcsözött

mind maig, míg annyi más, mely nyomában kelt, rövid élet után ismét megszünt.

S itt vala az idő; az élet kockáját el kelle vetni. Mely pályát választhata egy szegény, nemtelen, protestans ifju, ki a tudományokban lelte minden örömét, mint a papit, melyre Kis vallásos iránya által is hivatottnak érzé magát. Erre a készületek külföldön voltak megteendők; s azon mérsékelt áldozathoz, melyet jólelkű szülei hozhattak, pártoló barátok segedelme járult. Az út el volt tökélve. De Kis azt hivé, hogy világot úgy látunk hasznosan, ha elébb a hazát ismerjük; s hogy amaz tágítja ugyan látkörünket, de pillantásunk csak csak úgy lesz elfogulatlan és tiszta, tapasztalásunk csak úgy józan és teljes, hazafiságunk csak úgy biztosítva az idegen fény megvesztegető ragyogása ellen, ha elébb a hont ismerjük, s ezt ismerve szeretetében megerősödtünk. Meglőn tehát elébb járva a haza, s e vándorlathoz kapcsolva a kegyelet szép műve is: mert ő bekocogtata minden ajtón, mely az ébredő irodalom valamely papjához nyílt, s a köz részvétlenség telében a szeretet melegével rebegte ki hálaszavait. Mert ő érezte, kiknek vállain emelkedett, s azt bevallani nem pironságnak tartotta, hanem a fiatal kor legszebb díszének.

Ily ifju, tisztelt hallgatóim, képes volt a külföld minden javával élni, s egyszersmind érintetlen maradni azon idegenségi kórtól, melyet onnan annyi magyar hoza magával. Őt ettől nem a négy fal ótta meg, mely közé nagy és új világban sok magyar ifju tartózkodással zárkozik: sőt átengedé magát minden nemes örömnek, melylyel Göttingen és Jéna kinálták, szemébe mervén nézni a kisértetnek: mert szívén hordta a honszerelem talizmánját. Bátran csodálta egy előbbre haladt nép fényét, de meg nem vakíttatott általa; látta színről színre Wielandot és Herdert és Goethét, csüggött a Bürger és Heeren és Schiller ajkain; tanulta és tisztelte az arany korába lépett német irodalom minden műveit, de nem csüggesztetett el általok, sőt még forróbban ohajtotta hordhatni a porszemeket, mikből, hogy az értelmiség szentpétertemploma felépülend, mely nemzetét árnyékába fogadandja, szent hittel hitte. Megrakva tudománynyal, nagyra nőve tapasztalásban, a kor polgári és szellemi mozgalmai által eleinte hagyományos nézeteiből kiforgatva, ideoda hányatva, de midőn a középen megnyugvást lele, biztosítva a kétségek csapkodó habjai ellen: úgy kötött ki a gyakorlati élet révében, hogy ezentúl biztos elmecsendben munkálhassa hivatását.

Önök ismerték hivatását. Neki azon ritka szerencse jutott: fél századig hirdethetni az erény igéjét, egy embernyomon túl kormányozhatni egyházát, s két embernyomig művelhetni irodalmunk kertét. Mikor ő ebbe belépett, csak itt-ott

fakadozott benne egy színes levél : ő azt gazdagon hinté el virágaival szív s elmének, s itt árnyékadó fákkal, ott nemes gyümölcs venyigéivel ülteté be. Sok virága elhervadt a kor szelétől, de illatjok érző szivek szelencéibe zárva él ; sok fáinak elhulltak lombjai, de termékenyítve az egykor meddő földet ; másoknak első gyümölcseit elemészté az év, de azok nem szűnnek tavaszonként újra felvirágzani s új meg új gyümölcscsel kínálni a kert barátait. Hosszas volna Önök előtt csak el is sorolnom dolgozatai roppant számát ; hosszas még az irodalom fajait is, mikben kész segéd kezet nyújtott. Mert neki nem volt munka, melyet az irodalomért csekélylett, s azért nem volt, mely nem gyümölcsözött. Vallomása : ha nem hasznos mit cselekszünk, hiú minden dicsőségünk. Ezért, mint az életben, úgy itt is nem a látszatot munkálta, hanem mindig a valóságot ; s neki nem volt fény, mi nem melegített.

A magyar Szépirodalmi Intézet, melynek nevében üllöm Kis emlékezetét, őt mint a széptudományok emberét tette magáévá. Arra szabad, sőt kell, tehát szorítkoznom, mit ő mint költő, mint széptani ismék terjesztője, mint a classica literatura mívelője tett.

Kis, a költő s az ember, azon egy. Benne ész és szív ritka szép frígyben járt egymás mellett. Világnézete egyformán távol az optimismus és pessimismustól, sem eszmények felhőin nem lebegett, sem siralom völgyének nem nézte a földet ; megengedé hogy a világ folyása jobb lehetne, sőt bízott benne hogy egykor jobb leszen : de megnyugodott a jelenben, mert meg vala győződve, hogy az még sokkal roszabb is lehetne. Nem tartotta az embert angyalnak, de ellenkezőnek sem, sőt alapjában jónak, s minden bajt abban lelt, hogy az ember tiszta valóját a hiúság lehellete ködözte bé : ezért nem mer kendőzetlenül a tűkörbe nézni, s ritkán tanúlja maga magát ismerni : ismerje egyszer magát, s nem javulnia többé nem lehet, mert a jót oly erősnek, oly hódítónak hitte, a roszat az embernek vele született, és semmi hatalommal egészen ki nem irtható, erkölcsi érzésével oly ellenkezőnek, miszerint a legbűnösebb ember is a roszat nem magáért teszi, hanem azon mulandó érdekért, melylyel néha jár : ellenben a jót érdek nélkül is ohajtaná cselekedni, ha közte s a kellemmel kínálkozó rosz közt erkölcsi választást tenni mindig elég erőt érezne. Hitte, hogy a jó tett magában hordja mindig jutalmát, mely a romlott embernek is felette édes : míg a rosz tett tudata a romlott kedélyt is gyötri. Ennél fogva ő nem csak az embert, hanem az embereket is szerette, ezeket a becslés, azokat a sajnálás szeretetével. E nézet határozta nézetét a boldogságról is A jó lehet szerencsétlen, de váltig boldogtalan nem ; a rosz szerencsés, de soha nem boldog : s azért tedd hogy a rosz jóvá

lehessen, örömmel lesz azzá, mert szíve mélyében el van hitetve, hogy ha jó, boldog is leszen. Ez vala, tisztelt gyülekezet, Kis philosophiája. Ezért szeretete mély, nem lángoló; lelkesedése hő, nem fellengző; érzései melegek, nem égetők; hajlamai változhatlanok, de nem erőszakosak; hangja érzékeny, nem indulatos; képei a szemlélődésé nem teremtő képzelmé. Ezért szerencséjében vidám vala, de nem elbizakodott, veszteségei közt könyeze, de nem zúgolódék; szeretet, hit és remény a háromszínű lobogó, mely alatt sajkájával a hullámzó tengert is nyugalomban hasítá: hiszen itt vagy ott, utóbb vagy most: a jót mindenütt és mindenkor fedi -- keble istene: az öntudat. Ez Kis költészete.

S ez vala, tisztelt hallgatóim, élete is. S e belső egysége philosophiájának, költészetének s gyakorlati életének bizonyítja, hogy ha művei összegében az eredetiség hiányzik, ez nem onnan van, hogy a mit éneklett, benne nem lakott; hanem hogy kevesbbé ahítva a dicsőséget mint szabad, sőt illik: soknemű fáradozásai közt a költészetet szíve könnyitésére s erői pihentetésére űzé inkább, mint tüzetből és hogy azzal halhatatlanságot érdemeljen. Így a teremtés munkája helyett átengedé magát emlékezéseinek, s hangot ada azon soroknak, daloknak, mik egykor elméjébe tapadtak, s mikkel gondolkodása s érzései annyira azonosúltak, hogy gyakran nem tudá immár mi övé, mi nem? De ezen egy szellem egy hang, mely költeményei hosszú sorát, s köztök keble ezen fogadott gyermekeit is bélyegzi, tanuja, hogy azok mind ön lelke és szíve utján nyerék ujjá-születésöket; azon nagyánt elegiai művek szépsége pedig, melyek idegen ihletéstől függetlenül, élte némely fontos állapotaiból fakadtak elé, bizonyítja hogy Kis támaszra nem szorúlt.

„Kis a magyar nemzetnek philosophus poetája," ki „nem futotta meg a maga pályáját elhalhatatlan dicsőség nélkül." Ez vala Kölcsey itélete harminc év előtt. Azóta egy embernyom tűnt le, s vele a költő és birálója; költészetünk oltára körül pedig egy, különnemű adományokban dús, új ivadék áldozik, új pályák nyíltak, új nemek merültek fel vagy emeltettek nagyobb fényre: egy második Kis még nem született. Van ki elragad oestrumával, vannak kik megbájolnak képzelmök tündérjátékaival, vannak kik a fülmile énekével andalítanak el Kis tanít, emel és nyugtat. Költészetünknek azért nincs többé Kise, mert az életnek nincs.

A széptudományi ismeretek terjedése Kis buzgóságának nem keveset köszön. Különféle gyüjtelék munkái, mikben az irodalmi világtenger ágyából felhordott gyöngyöket raka le, e nemben is nem kevés tanulságost hoztak; az újabb időkben pedig Blair elismert becsű széptanát ő honosította meg.

Mit mondjak a classica literatura megkedveltetése körűli fáradozásairól? Ő nem csak annak életbe ható fontosságáról igyekezett bennünket meggyőzni, nem csak elavulhatatlan becsét bebizonyítani, hanem ada segéd könyveket annak megértéséhez, sőt Hellas és Roma kertéből számos szép virágot át is ültete, miknek névtábláin Xenophon és Plutarch, Terenc és Ovid, Cicero és Horác, Tibull és Quintilian, Persius és Juvenál, Sueton és Eutróppal válva találkozunk. S íme azon ponthoz érkeztem, hol munkássága a miénkhez szövetkezett.

Hat éve hogy a Kisfaludy-Társaság jutalmazó bizottmányból szépirodalmi intézetté alakúlt. Erőkre volt szükség; s mi valamennyi nevezetességeit a hazának, melyektől közrehatást váránk, meghívtuk körünkbe. Kis kezet fogott, s Longínnal köszöntött be társaságunkba. Kis akkor hetvenkét éves volt. Pár évvel utóbb, valamennyi társainkkal együtt, munkásságra ébresztő körlevelünket vevé; ő erre egy szép elegiával felelt, melyben búcsút monda társainak: e tisztelt gyülekezet sok tagja emlékezni fog ez érzékeny szózatra, melyet egy más, megélemedett társunk, ki azóta szinte elment közölünk [1]), az ő képében ugyan e helyt olvasa fel. Az hattyudala volt a költőnek s irodalmi végintézete az irónak: szelleme épen akkor el vala egy gyengítő betegség súlya alatt csüggedve; de alig tágíta a baj, munkás lelke ismét erőt vett a lankadó testen, s Cato emlékversei és Pythagoras Aranymondatai megcáfolák a vég bucsu szavait. Ez bátorságot ada nekünk Aristoteles és Anaximenes szónoklattani irásaikat gondjaiba ajánlani: ő elvállalá az ifjabb vállaknak is nehéz osztályrészt, s íme munkáink közt ott állanak az ókor e remekei az ő ép, teljes és világos nyelvén, mint soha meg nem fogyott buzgóságának és erejének maradandó, de — vég emlékei!

E munkák előszava alatt 1845. nov. 4. napja áll. Pár héttel utóbb egy hírlap halála postáját hozta. A valótlan hír bennünket lesujtott: őmaga csendes lélekkel olvasta azt, noha életerejének folytonos apadását egyidőtől maga is annyira érzé, hogy közel végén alig kételkedék. Ezt ő nyugodtan, a hogy élt, és bátran várta be: de sorsa, mely éltét jó hitves, derék gyermekek és unokák, számtalan barátok seregével szépitette, halálát is szelidíteni kivánta, s mákonynyal hinté meg halántékait. Nem szenvedett, nem érzett. Csak utolsó elválását előzte meg szellemének pillanatnyi felocsúlása s megengedé hogy önnöneit még egyszer áldhassa ez életben. Ez éjt több reggel nem követte.

Társaim, és tí, kik azonegy pályán járdaltok velünk! az ő példája ragyogjon előttünk mindenha: e szeretete a valódi-

[1]) Schedius.

nak, e megvetése minden ál fénynek; e szent akarat, e nem ernyedő munkásság, s az igaz érdem élettársa: a szerény szív. Ha e ritka erényekben meghaladva őt, sikerülend nevét egykor a feledék fátylával eltakarni: legyetek meggyőződve, fölöttünk lebegő szelleme mondhatatlan kéjt érzend: mert hatalmasan meg lesz közelítve, a mi után ő oly forrón epedett, hazai dísz s az erkölcsi jólét felvirulása!

HARMADIK OSZTÁLY. EGYHÁZI SZÓNOKLAT.

31. *Vízkereszt után negyedik vasárnapi beszéd.*

Májer Józseftől.

Evang. Sz. Máté VIII. r. 23—27. v.

Kafarnaumban üdvözítő urunk több jeleket is cselekedett azokon kivűl, melyeket a múlt vasárnapi evangéliumból hallottatok. Ott gyógyította meg, pedig kezének egyetlen illetésével, Péternek hideglelős napát; ott űzte ki számtalanokból az ördögöket, és nyavalyájoktól sok betegeket megszabadított.

Ennyi csodára nem csoda, hogy nagy sereg gyülekezett hozzá. Ő pedig hogy jobb móddal taníthassa a sokaságot, méne velök a közel lévő tenger partjára, és belé ülvén a hajóba, oktat vala mindeneket példák és hasonlatosságok által.

Lőn pedig egy napon, midőn eképen tanítaná a népet, meghagyá az ő tanítványinak, hogy a tengeren túl mennének, és estve felé béméne velök együtt a hajóba. De egyéb hajók is valának véle [1]).

Ez a tenger a galiléai tenger volt, mely, mivel Genezár földét is mosta, Genezár tavának, és mivel a városok közől, melyek körülötte valának, Tibériás városa volt a jelesebbik, Tibériás tengerének is neveztetik. A hossza mintegy tizennégy, szélessége pedig mintegy hat ezer lépés lehetett. Túl rajta napkelet felől a gerazénusok földe volt. Ide ment Jézus tanítványival, hogy jótéteményeit messzebb terjeszsze, és hogy többnél több népeket gyűjtsön az isten országába.

Midőn már a tenger mélyére ereszkednének, és urunk a

[1]) Márk, IV. 36.

hajó utolján egy vánkoson alunnék [1]), lőn a tengernek felháborodása, melyet Jézus mindenható igéjével lecsendesített.

Két tárgya lesz tehát mai figyelmetességteknek :

egyik a haboktól hántorgattatott hajó ;

másik a szeleknek és haboknak engedelmes lecsendesedése.

Oh! bár az élet tengerének habjai között oly tántoríthatatlan hittel eveznénk, hogy hitünk kicsinynek és dorgálásra méltónak ne találtassék! Kedvezzetek csendes hallgatással.

I. A hajót, melyre üdvözítőnk tanítványival szálla, a keresztyénségnek egy régi bölcse az anyaszentegyház ábrázolatjának veszi [2]), mely ellen a világ, mint a megháborodott tenger, nagy indulatokkal felzúdult. Alig támadott : a zsidók dühössége, a pogányok agyarkodása, mint egy rettenetes szélvész ellene kelt. Az országok nagyai, az iskolák bölcsei, a városok sokasága, mint annyi hullámok, ostromlották. Jól lakott a föld a keresztyének vérével, és kínjaikat maga a kegyetlenség megsokallotta. Még sem lett nyugta az anyaszentegyháznak. Mert utóbb a hamis profétak, kiket eretnekeknek nevezünk, dúlták kebelét. A hitnek eredeti tisztaságát hazug tanításokkal fertőztették ; a jámborságnak, és jó erkölcsöknek törvényeit álnok magyarázattal a tilalomra kész indulatoknak kényéhez szabták, és a lelkeket a kárhozatra seregenként tévelyegtették. A mi több, magok az anyaszentegyháznak fiai, kiket az üdvösség tudományának tejével szoptatott, kikre gondviselésének szívességét mintegy pazarlotta, vétkes engedetlenséggel háborgatják, úgy hogy méltán mondhatja magáról szent Bernárd szerint [3]): „Ime a békességben legkeservesebb az én keserűségem. Keserű volt az üldözésekben a mártirok halála, keserűebb volt az eretnekek szakadásiban a híveknek vesztesége, legkeserűebb békességemben saját fiamnak feslett engedetlensége.“

De ez a hajó, az anyaszentegyház, valaminthogy eddig a háborúságoknak hullámi között el nem sülyedett, úgy a végső időkig ment marad a sülyedéstől ; mert benne vagyon Krisztus az ő tanítványi között, kiknek igéretet tőn mondván : „Ime én veletek vagyok a világ végezetéig“ [4]).

Mindazonáltal ha el nem sülyed is a hajó, veszedelembe jöhetnek, kik benne vagynak. Akarom mondani : ha világ végezetéig megmarad is az anyaszentegyház, belőle még is, nem csak egyik, vagy másik a hívek sokasága közől ; hanem egész

---

[1]) Márk, IV. 38.
[2]) Tertull. I. de Bapt. c. 12.
[3]) Serm. 33. in Cant.
[4]) Máté, XXVIII. 20.

nemzetek kimaradhatnak. Rettentő példát támasztott erre az úr Izrael nemzetségében. Fiának fogadta őt, szövetséget kötött vele, saját maga szabott neki törvényt. Övéi voltak az igéretek, az ó-törvénybeli szent atyák, maga Krisztus emberi természetére nézve belőle származott, közötte fáradott, közötte tette a csoda jeleket, közötte kezdette az istenországát, az ő anyaszentegyházát: de mivel az igazságnak ellene mondott, a jámbor erkölcsöktől elállott, a gonoszban megátalkodott, elvételték tőle az istenországa, és adaték a nemzetnek, mely meghozá az istenországának gyümölcsét [1]).

Velünk is ezenképen fog az isten cselekedni; ha a malasztoknak kincseit, melyeket irgalmasságának bőségéből reánk osztott, elvesztegetjük, intésinek, melyekkel tántorodásinkat dorgálja, nem engedünk, és az ő anya-szentegyházának, mely bennünket az ő nevében, az ő akaratjának teljesítésére, az ő igéretének elvételére szólít, serkent, ösztönöz, törődhetetlen átalkodással ellentállunk. Mivel nekünk is szól, a mit szent Pál mond: „Ne légy fenlátó, hanem félj: mert ha az isten a természet szerint való ágaknak nem kedvezett, talán néked sem kedvez" [2]). A természet szerint való ágak az izraeliták, kiknek a Jézus által való üdvözülésre az isten frígye az elsőségnek jusát adá. Ezek közől sokan nem hittek Jézusban, azért elvettettek: miképen a kertész a terméketlen ágakkal bánik, lenyesettek, és helyettök az üdvözítő hitre a pogányokból vétettek fel; kik mint egy oltovány az izraeliták közé számláltattak. Mondja tehát szent Pál: ha az isten az izraelitáknak, kiket, mivel meg nem termették a nekik adott hitnek és az isten várakozásának gyümölcseit, nem kegyelmezett, hanem elvetette őket: nekünk sem fog kegyelmezni, ha a hitnek gyümölcseit, melyek a jóságos cselekedetek, meg nem teremjük, hanem elveszi tőlünk az ő országát, és adja érdemesebb nemzetségnek. Ne légy fenlátó, hanem félj!

De lehet az evangeliumi hajónak más értelme is. Szent Ágoston hasonlítja azt az emberi szívhez: a habokat a kísértetek és kívánságok indulatihoz, melyek a szívet háborgatják [3]). És helyesen: mert apostoli mondás, hogy: „Krisztus a hit által a mi szívünkben lakik" [4]). Alszik tehát Krisztus a mi szívünk hajójában, midőn hitünk gerjedelmi mintegy elhamvadnak; felköltjük őt álmából, midőn a hitet bennünk újra felgerjesztjük.

Látjátok talán — példa kedvéért mondom — hogy a bünösök istent felejtve, vétkekbe merülve, a gonoszságot go-

[1]) Máté, XXI. 43.
[2]) Rom. XI. 20.
[3]) En. in Ps. 25.
[4]) Efes. III. 17.

noszsággal szaporítva mindennel bővelkednek, mindenben boldogúlnak : ellenben a jámborok, kik szívökön, lelkökön erőszakot tesznek, kívánságaiknak kedvét szegik, és a jóban fáradhatatlanok; az üldözések, szorongatások, szükölködés, és keserítések között csaknem eltikkadnak; ha ti ekkor az isten igazságáról, az ő igéretének csalhatatlanságáról, a jámborságnak jutalmáról kételkedtek, a ti szívetek, mint az evangéliumi hajó hánytorog, és a kisértetek hullámi között nyughatatlankodik. De miért? mert Jézus hite mintegy szunyadoz bennetek. Nem igérte ő, hogy ezen a világon veszszük fáradozásink díját; nem hogy jámborságunkért ezen enyészendő javakkal, kurta gyönyörüségekkel fog megfizetni : hanem inkább, hogy a mi jutalmunk e halandóság után következik, és addig tart, a meddig az örökkévalóság.

Azért, ha Krisztus hitét a kisértetek mindennemű ostromlásában felébresztenétek szívetekben, ennek erejére szíveteknek minden háborgási lecsendesednének. Lecsendesednének a gonoszra mutató kívánságok, ha felköltvén bennetek Krisztust, a kívánságok sugalmi helyett az ő tanácsát, a testnek és vérnek ingerlési helyett az ő szavát, intését, bíztatását hallgatnátok; és a tanítványokkal mondanátok : Uram! szabadíts meg minket, mert elveszünk.

De ha a tanítványokat megdorgálta Krisztus, mondván : mit féltek kicsinyhitüek? nem láttátok-e a csodákat, melyek engem a természet urának lenni bizonyítanak? nem hallottátok-e az igéket, melyek minden félelmet eloszlathatnak? vajjon mit mondana mirólunk, kiknek az isteni gondviselésnek csodái hirdettetnek; de mintha más isten volna, ki a derült napokat, más ki a zivatarokat támasztja : minden mostoha eset félelmet és csüggedést okoz; kiknek a nyomorúságokban vigasztaló igék, igazságok hirdettetnek : de mintha azokról soha semmit sem hallottunk volna, a háboruságok üdején elvesztjük minden bizodalmunkat; mintha az isten oly tehetetlen volna segedelmünkre, a milyen gyarlóknak mi magunkat lenni megismerjük; kiknek a hit paizsúl adatik, hogy azzal lelkünket a kisértetekben oltalmazzuk : de mi a lelki harcban a lelki tusakodásnak fegyverét, mely a hit, nem használjuk. Ezért hitünk kicsinynek, jámborságunk fogyatkozottnak találtatik; és félünk, nem mivel nagy a veszedelem, hanem mivel bennünk kicsiny a hit.

II. Jézus parancsolá a szeleknek, és nagy csendesség lőn. Mózses is parancsolt a tengernek, és száraz lábbal átalvitte rajta Izráel népét. De ő úgy parancsolt, mint szolga; isten nevében az istentől vett csodatevő vessző erejével : Krisztus pedig úgy, mint ura a természetnek. Mert miképen az istenről olvassuk : „Monda és szélvész lőn : és fölemelkedének a tenger

habjai“ [1]: azonképen őróla is mondatik, hogy parancsola a szeleknek, és nagy csendesség lőn.

Ha az ő igéje a szelet megállította, a tengert lecsendesítette, nincs kétség benne, hogy szívünk csendességének megszerzésére is foganatos. Mert szívünket leginkább mi háborgatja? A vétek és a szenvedések.

Ah! a szenvedések! Ezek a mi életünknek szövetséges társai! Még a bölcsőben környűlfognak bennünket, és csak a temetkező sírnál maradnak el tőlünk. Szüntelen faggatják szivünket, örőminket keserítik, békességünket háborgatják. De Jézus igéje ezen haboknak is parancsol, és a jámborok szíve megcsendesedik.

Az ő igéje oktat bennünket, hogy a szenvedések az isten szeretetének ajándékai; úgymint melyek a lelket, mely nélkülök magát a mulandóság hiúságiban felejtené, magához térítik; vele a világot, melytől nélkülök nehezebb is lenne bontakozása, megunatják; az istent, kiben veszteségének nyereségét, szenvedésinek jutalmát feltalálja, megszerettetik; a vétkeket, melyek minden szenvedésinknek apadhatlan forrási, megutáltatják; és őt a békességes tűrésben, mely ama belső boldogságnak, melyet tőlünk semmi erőszak el nem vehet, ama belső nyugodalomnak, melyet bennünk semmi viszontagság meg nem zavarhat, szülőanyja, gyakorolják. Így parancsol Jézus igéje a haboknak, melyekkel szívünket a szenvedések zivatari háborgatják! megédesíti a szenvedéseket, és azokat szívünk békességének, nyugodalmának forrásivá változtatja.

De valamint a tanítványok Jézust veszedelem között felköltötték, és tőle menekedést, szabadítást kértek: nem különben nekünk is költögetnünk kell bennünk az ő igéit, és azokat eszünkbe juttatnunk, melyekkel ő a szenvedőket vigasztalja. Eszünkbe juttatnunk, hogy valamint az orvosságok az ő becsöket nem keserű izöktől, hanem gyógyító erejöktől veszik; úgy a szenvedések azok miatt, a miket bennünk természetes keserűségök által véghez visznek, üdvösségesek. Mert tetszett az istennek, hogy megkeserítvén azokat a miket szeretünk, mintegy kényszeritsen azokra, a mik által üdvözűlünk, a szerint, a mint szent Pál mondja: „A fenyíték mostanában ugyan nem láttatik örömre lenni, hanem szomorúságra; azután pedig az igazságnak békességes gyümölcsét adja az őtet gyakorlóknak“ [2]: ama békességes gyümölcsöt, melyről másholott irja, hogy felülhalad minden értelmet [3]; mert a szív az istent szeretvén, akaratján tökéletesen megnyugodván, a földieknek

[1]) Zsolt. CVI. 25.
[2]) Zsid. XXII. 11.
[3]) Filipp. IV. 7.

kívánságából kiürülvén, sem a külső, sem a belső szenvedéseknek ostromlási között meg nem háborodik, hanem általok mindig szorosabban kulcsolódván az istenhez, a tűrőknek és szenvedőknek áldásiban, az isten fogadott fiainak békességében mindig inkább és inkább öregbedik. Igaz tehát, hogy „a kit szeret az úr, megsanyargatja: megostoroz pedig minden fiat, a kit hozzá fogad“[1]). Így illik, hogy a kik az isten fiainak boldogságából a tiltott gyönyörködés által kiestünk, ugyanarra vissza csak a szenvedések engedelmes eltürése által fogadtassunk. Kiestünk roszat tévén, visszafogadtatunk roszakat szenvedvén; kiestünk az igazságot megszegvén, visszafogadtatunk igazságosan sanyargattatván: úgy mond szent Ágoston[2]).

A vétek még nagyobb háborút indít szívünkben, mint azok, melyeket a szenvedések indítanak. Mennyi aggodalmat szerez míg forraljátok, mennyi fáradságba kerül míg véghez viszitek, mennyi furdalásokkal kínoz, minekutána elkövettétek: meggondolhatnátok ti, kik a bűnüzésből mesterséget tettetek! Ha megmondani nem akarjátok, szóljon helyettetek az, kiről ez a boldogtalan örökség, s vétek mindnyájunkra elszármazott, szóljon Ádám! Mi okozta neki a szégyent, hogy látván mezítelenségét, önnön maga előtt elpirúlna? nemde a vétek? mi okozta félelmét, hogy hallván az úr szavát, rejtökhelyeket keresne? nemde a vétek? Ki tanította meg Káint hogy a boszuállás elől bujdossék? nemde a vétek. Mert „a maga hamissági fogják meg az istelent, és bűneinek köteleivel kötöztetik meg“[3]). Azért méltán mondhatni, hogy az emberi szív a vétek miatt leginkább nyughatatlan.

Jézus igéje ezen boldogtalan állapotból is megszabadít bennünket, és lelkünknek elvesztegetett nyugodalmát megszerzi. Önnönmaga mondja: „Ha hallgatjuk az ő beszédit, és azokban megmaradunk, megismerjük az igazságot, és az igazság megszabadít minket“[4]). Megismerjük az igazságot, hogy hívságos fáradozásinknak ösztöne, lelkünk csendességének ellensége, a belső furdalásoknak és mindennek, a mi szívünket emésztette, szülőanyja, a vétek volt; megismerjük az igazságot, hogy míg a test és vér ingerlésinek engedünk, míg a tiltott kívánságoknak és hajlandóságoknak szolgálunk, míg rajtunk a vétek uralkodik, szabadok nem lehetünk; megismerjük az igazságot, hogy míg elménket szívünket, életünket Krisztus igéi szerint nem formáljuk, vagy, mint az apostol

---

[1]) Zsid. XXII. 6.
[2]) De pat. cap. 14.
[3]) Péld. V. 22.
[4]) Ján. VIII. 32.

mondja, míg Krisztusba nem öltözködünk, nem találunk lelkünknek békességet. És az igazság megszabadít minket. Megszabadít a rabságtól; mert a ki vétket cselekszik, szolgája a bűnnek; megszabadít a lelki vakságtól, hogy ne ott keressünk boldogságot, a hol nem találhatunk mást, mint nyughatatlanságot; megszabadít a félelemtől, mely a bűnöstől, mint az árnyék a testtől, el nem marad; megszabadít a bűntől, és megáld a feddhetlen lelkiesméretnek csendességével.

Jézus maga ilyen erőt tulajdonít az ő igéjének. Kérjük őt, mint a tanítványok kérték: Uram! szabadíts meg minket, mert elveszünk! Mit nem nyerhetünk általa, ha szívből és jobbulásunkat ohajtó szándékból kérjük őt! Holott szent Ágoston szerint ő az, a ki bennünk imádkozik, érettünk imádkozik, tőlünk imádtatik. Bennünk imádkozik: mivel fejünk; érettünk imádkozik: mivel főpapunk; tőlünk imádtatik: mivel istenünk [1]).

De ah! ha mi kérjük is őt, nem a vétkekből való megtisztulásunkért kérjük! Mert kérjük ugyan a bocsánatot: de nem a penitenciát, nem a megújulást; mert üdvözűlni is, de egyszersmind vétkezni is szeretnénk; mert kérjük ugyan hogy szabadítson, mert elveszünk, de magunkat nem akarjuk a megtérés által szabadítani, hogy el ne veszszünk.

Ezért érettünk az anyaszentegyház eképen könyörög:

„Úristen! ki tudod, hogy annyi veszedelmek között emberi gyarlóságunk miatt meg nem állhatunk: adj lelkünknek és testünknek áldást, hogy a miket vétkeinkért szenvedünk, a te segedelmeddel meggyőzhessük.“ Ámen.

---

[1]) En. in Psalm. 85.

HARMADIK KÖNYV.

KÖLTŐI ELŐADÁS.

ELSŐ OSZTÁLY. ÉSZKÖLTÉSZET.

32. Takács József Erkölcsi Oktatásaiból.

1. Add meg teremtődnek a mivel tartozol.
Gondold meg hogy mit tészsz, mert megcsalatkozol.
Ne társalkodj, csak jó hirű emberekkel.
Ne kérkedj akármely szép tehetségekkel.

2. Ellent ne mondj mások vélekedésének:
Engedj te, ha veled meg nem egyeznének.
Tudj legkisebb szóra vigyázva hallgatni.
Ne akarj felettébb elmésnek látszatni.

3. Úgy beszélj, hogy társad szavadat megértse.
Az igazat nyelved soha meg ne sértse.
A mit megfogadtál, meg is tartsd hívséggel:
De ne igérj semmit nagy hirtelenséggel.

4. Légy kegyes, jószívű, szelíd, kedveskedő;
Minden emberekhez hív, leereszkedő.
Légy nyájas: de azért mindjárt ne barátkozz.
Megfontolás előtt itéletet ne hozz.

5. Szeresd a jót; de nem haszonkeresésből.
Bocsáss meg; de ne csak gyáva engedésből.
Becsüld az okosan kötött barátságot.
Kerüld a pörpatvart, nyughatatlanságot.

6. Mások dolga felől ne kérdezősködjél.
Magadéról hallgass, de ne színeskedjél.
Adj kölcsön jó szívből, okos szemeléssel.
Ha jutalmazsz, tegyed nemes kiméléssel.

7. Legyen még oly boldog s fényes állapotod:
El ne bízd magadat; mert elszalaszthatod.
Embertársaidnak bal sorsán szánakodj.
Türd el hibáikat; melyektől vonakodj.

8. Végy erőd szívednek felháborodásán.
Ne kapj csípős szókkal más legyalázásán.
Szerezz békességet, a hol viszálkodnak
Jótéteménynyel oltsd tüzét haragodnak.

9. Feddj szeliden. Dicsérj, de ne hizelkedjél.
Ne kacagj. A tréfán ne izetlenkedjél.
Minden sorsu embert becsülj meg módjával.
Ne keress gáncsokat más gyalázatjával.

10. Ha kivel jól tettél: ne forraszd torkára;
Se ne add kevélyen másoknak tudtára.
Előzd meg kérését szorult barátodnak:
De eltékozlója ne légy jószágodnak.

11. Fojtsd meg haragodat mindjárt kezdetében.
A személyről beszélj jól távollétében.
Ne légy háladatlan. Tarts józan mértéket.
Mulatságból játszszál. Kíméld az értéket.

12. Hallj, nézz, gondolkodjál: de ne beszélj sokat.
Becsüld az adományt. Meg ne bánts másokat.
Szegény adósodon ne kegyetlenkedjél;
Könyörülvén rajta, hasznát veszed, míg él.

33. *Verseghyből.*

Nézd a búzakalászt: büszkén emelődik az egnek
Míg üres, és ha megért, földre konyítja fejét:
Kérkedik éretlen kincsével az iskolagyermek,
Míg a teljes eszű bölcs megalázza magát.

34. *Kazinczyból.*

1. Nehéz és könnyű.

Nem szeretek nehezet ha nehéz: könnyűt nem ha könnyű;
Ez s amaz együtt dísz, mint külön-állva hiány:
Úgy kell a mi nehéz, ha nem érzeti vélem hogy az volt:
S a könnyű, ha simúlt sok faragásra leve.

2. Palladio [1]).

Rontott, mert építni akart, Palladio; benne
Csak rontót látál, vad kora! jó ideig.
A művész érzette magát, s „neked én fogok, úgy mond,
Törvényt és példát adni, de nem te nekem.“

[1]) Híres olasz építész. Az epigramm a vicenzai got bazilikára vonatkozik, melyet ő saját, a régi romain alapvó izléséhez idomított.

S ím áll a roppant csarnok, s bizonyítja ki több itt :
A művész-e, vagy a szolgai tompa szokás.

3. Arbuscula [1]).

Látta, hogy a vad nép, mely őtet piszszegi, tapsol
A rosz játszóknak, Roscia, s tűzre levűlt.
„A te javallásod, pór rend, úgy monda, gyalázat:
Mesteri játszásom csak lovagénak örűl.“

35. *Szentmiklóssyból.*

1.

A sorssal küzd, harcol egész éltében az ember,
S megnyugvással győz rajta, ha tűrni tanult.

2.

A boldogságért születünk, s nélkűle halunk meg.
Mért van ez? Árnyékát űzve előle futunk.

3. A szerény.

Hódol az érdemnek, s nem tudja, nem érzi magáét;
Mást ha dicsérnek, örűl : más ha dicséri, pirúl.

36. *Vitkovicsból.*

1.

Féljed, imádd élted minden szakaszában az istent :
E félés mindig bátorodásra hevít.

2.

Szép vagy lyányka? ne tudd; jót tettél, férfi? felejtsd el:
Nektek ezen két mód ád igaz emberi díszt.

37. *Kisfaludy Károlyból.*

1.

A ki művészpályát óhajt, tövisit ne tekintse,
Bátran törjön elő, s tűnnek az éji ködök.
Síkos az út s meredek, szük az élet : szökni tanúlj, mert
Gyors az idő, megelőz, s hasztalan áldozatod.

---

[1]) Híres romai színész.

2.

Küzd az erős, de halad: gyengebb őt lesve nyomozza,
És ha nem érheti el, régi szokásra kevély.
Az ki akar s nem tud, kész mindig gúnynyal ítélni;
A tehetős hallgat: tette mutassa mit ér.

38. *Vörösmartyból.*

1.

Kezdj buzgón, s már sokra menél; halad a ki megindúlt,
Míg porban fetreng a henye, gyáva erő.

2.

Láttad-e folytában özönét a szőke Dunának:
Kis forrásból jő, s végre hajókat emel.

3.

Mintha nem őstől származnál, légy tetteid által
Őse családodnak, s a haza áldani fog.

39. *Baróti Szabó Dávidból.*

Órácskánk valahány percentést tészen, halálunk
Lassú lépését annyiszor hallja fülünk:
E komor hírt Jordán meg akarván gátlani, másnak
Adta kis óráját, s már a halálra nem hajt.

40. *Virág Benedekből.*

1. Arany kereszt.

Téged, drága! megérdemlett (ó hogyne! utánad
Nagy fáradsággal jára sok!) a ki visel.

2. Bandalihoz.

A mit igértél volt, nem adod meg. Bandali, méltó
Vagy szép dicsre: te megtartod igéretedet.

41. *Vitkovicsból.*

1.

Szűntelenül fecseged, mi nagyot fogsz tenni, Libányi:
Ám a sok fecsegés erre nem enged időt.

2.

Kérsz hogy itéljem meg: versid könyvedbe' mit érnek;
Egy szép vers sokat ér benne, de — ez se tiéd.

3.

Mely jó, mely vídám kedv ömledez a boritalból!
Mond a csapszéken Pál, mikor iszsza borát.
Ám mikoron fizetésre kerül, búsongva kiáltja:
Mely rosz, mely keserű, kész pokol a borital!

42. *Vörösmartyból.*

Két hivatal.

Gyógyitasz s bort mérsz. Italod két érdemü: érzem
Gyógyszereden borodat, gyógyszeredet borodon.

43. *Mesék Fáyból.*

1. A fiatal daru.

Őszszel egy költöző darucsapatot a legöregebbik vezérle. Halkkal de folyvást halada az ék, még is az ifjabbak békétlenkedni kezdének a tunya késedelmen. — Ereszsz engemet az ék élire, bátya, szól végre a legtüzesebbik közölök, tél vége vet így bennünket haza! — Átveszi a kormányt, s utána villámsebességgel hasit előre az utazó csoport; de nem sokára lihegni kezd az ifju kormányos, tüze lankadni, s tikkadó melye fúladozni. — Vedd, kedves bátya, a vezérlést vissza, így rimánykodik ekkor, hocsánatot esdekelve. Látom én, hogy csak gyors, tüzes tettre való az ifjú; a hosszas kitürésü munka kormánya pedig a tapasztalt kort illeti.

2. Az elefánt és vadkan.

Agyarad jeles, s mérkőzhetik az enyémmel: így szól buta gőggel a vadkan az elefánthoz; de nagy orrodat ugyan nem fogadnám a világ makkjáért magaménak. — Bizony földet túrni kissé nagyocska is fogna lenni, felel mosolyogva az elefánt.

3. Rang és érdem.

A sudar jegenye megvetve gúnyolá a törpe szőllőtövet. — Ily deli, egyenes, magas növésed lenne! kiálta neki. — Igaz, felele a borfája; ugyan illenének puszta tetődbe drága gyümölcseim.

4. Magas és alacson sors.

A sas szánakozva nézé fészkéből, melyet egy felhőkig nyúlt cserfa tetejébe rakott, miként hajlong a kis fülmile fészke minden szellőcskére az alacson bokron, s a gondos anya ekkor mint remeg. — Kis bohó, így szólítja meg őt, miért nem jösz fel szomszédságomba? itt bátorságban lehetnél. — Azonban a dalos madárka egy iszonyú vész után reggelre a cserfát kidöntve s a sas fészkét öszvezúzva látja. — Ó mennyivel vala jobb, így sohajt fel ekkor, az alacson bokron maradnom! Hajlong ugyan a bokor, hajlong; de a nagy szálfa dől és törik.

5. Józan bölcseség.

Vidám nyári nap volt, s a fecske víg csevegéssel fenn szálldosott az enyhe levegőben. De nem sokára távolból megdördült az ég, s miként a ború közelgetett, mindig alább-alább szálldosott a fecske, míg végre majdnem a földet korholá. — Kis lélek! így szóla hozzá a veréb, kit a komor idő ily alázásra és változásra birhat! míg a bölcs minden időben ugyanazon marad! Barátom, felel a fecske, álbölcs az ilyen és botor; magát időhöz és körülményekhez szabni tudni a fő bölcseség.

6. A szerénység.

Egy kis forrás erecskéje befolyt a tengerbe. — Istenem! így sohajt a szerény, mit érnek a megmérhetlenségben az én néhány kis cseppjeim? — Bátorodjál fiam! felel az anyatenger, azok is segítik hordozni a kevély árbocos hajókat.

Behat az egészbe minden kör és munkásság, bármily csekélynek látszik is az; csak tünődésünk annak csekélységén le ne bágyaszszon bennünket róla, s annak teljes erőnkből megfelelni ne restelkedjünk.

44. *Mesék Czuczorból.*

1. A vén zergék és gidáik.

Ifjúkat illet tűz, mérséklet aggokat.
A bércderékon jártak a havasnak agg
Zergéi, s látván, mint szökellenek fel és
Alá, merészen, messze sziklaszálakon
Gidáik, feddék a merész szökéseket.
De közbe szólott egy: miért, kortársaim,
E dorga szózat? hadd szökelljenek; hiszen
Ha már gidákul lassuak leendenek,
Korunkra jutván nem birnak lépni a sikon.

2. A cinke és a fülmile.

Hess innen parragi! hogy mersz velem tarka tollakkal ékeskedővel egy fára szállani? Így szóla az ugrándozó cinke a szerény fülemiléhez. Ez pedig monda: Atyámfia, valami nemesebb belső tulajdonságidat hozd fel, így kész vagyok hátrálni előtted; de csupán tarka tollaidnak hódolni, hidd el, nem tudok. A díszjel csak érdemmel párosulva, az érdem ama nélkül is tiszteletre méltó.

3. A fülmile és a béka.

Tóparti bokron nyögdelé a fülmile
Édes keservét, s lenn a béka vartyoga
Hozzája: régen gondolám, és úgy lelem,
Nagy műrokonság van köztünk, mivel te is,
Mint én, kiváltkép éjjel énekelsz, s tavasz
Beérkeztével nyílnak dalra ajkaink.
S az édes dalnok válaszolt: igaz való
Hasonlatod, csak hogy te a mocsárban, én
Pedig zöld bokrok közzül zengem el dalom.
Izlés választ meg parrag, és nemesb művet.

45. *Mesék Vörösmartyból.*

1. A pókfi és szúnyog.

A pókfi hálót szőtt magának a falon.
Körűle büszkén repkedett egy cincogó,
S csufolta a szorgalmas állat kis művét,
Mivel belőle néhány gyenge szálakat
Kitéphetett. S már gondolá, hogy ő egész
Hállókat is fog eltapodni gőgösen.
Így új erőt vesz, csattogatja szárnyait,
És majd középig tolja döntő mellvasát.
De ott akadt: kicsiny párája nem birá
A nagy vitának tetteit, s midőn kevés
Váratra ismét hánykolódván még szorosb
Bilincsbe jutna, ím rohanva és sebes
Vágtatva jött már a hatalmas gyilkoló.
Ekkor letörlé könnyét, s mintha itt dicsőn
Lelné halálát, így beszélt: „Te vérszopó,
Jer csak, kötözd le jobban hősi testemet:
A jó ügyért kiveszni nem csekély dolog.“
A pók kacagva mond: „Tudom, mi szent valál,
Csak vérszopónak vére kedves ételem.“
S ím foglya meggebedve dől el szálain.

O emberekből vért szivó gaz emberek,
Hol, hol találok nektek ilyen pókokat ?

2. Sas és fogoly.

Sas. Tested ég felé megy, lelked vált pokolnak ;
Mi dolog ez, földi, csak nem akasztanak ?
Fog. De biz azt cselekszik, jó uram, saskesely.
Sas. S mért ? *Fog.* Egy oroszlánnak sasszárnyát loptam el.
Sas. Hah veszsz ! a szárny enyém. *Fog.* Hát te oroszlán vagy ?
Sas. Megbocsáss, éh vagyok, s te kövér falat vagy.

46. *Forgandó szerencse.*

Faludi Ferenctől.

Fortuna szekerén okosan ülj,
Úgy forgassd tengelyét hogy ki ne dűlj :
Ha miben kedvezett,
Ha szépen vezetett,
Meg ne örűlj.
Fortuna szekerén okosan ülj.

Jó kedve s kereke egyaránt jár :
Forgandó, változó : ma kincsesel vár,
Holnap lenyomorít,
És megint boldogít :
Elhigyed bár,
Jó kedve s kereke egyaránt jár.

Érdemre nem tekint, szemtelen, vak :
Kire ma vont aranyt, holnap szűrt rak :
Tudják, kik táborát
Lakták, és udvarát,
Sok nagy urak.
Érdemre nem tekint, szemtelen, vak.

Hol édes jó anyád, hol mostohád,
Dolgáról senkinek számot nem ád,
Megbecsül, megaláz,
Magasztal, legyaláz,
Bút hoz reád :
Hol édes jó anyád, hol mostohád.

47. *Remény és Emlékezet.*

Kölcsey Ferenctől.

Éltünk rögös határain
Két génius vezet,
S felleg borúlván útain
Nyújt mindenik kezet;
De bár tekint biztatva rád,
Vigasztalást egyik sem ád:
Remény s Emlékezet.

Emlékezet lebegteti
Szárnyát a múlt felett,
S bús képzetekben rengeti
Borongó kebeled;
Múlt kedv után titkon epeszt,
Múlt kín között ismét senyveszt,
S lelkedre hoz telet.

Kéklő lepelben messze jár
Előtted a Remény;
Magához int, de meg nem vár,
Tovább tovább lengvén;
S míg lepkeszárnyát kergeted,
Lezúg hiában életed,
S állasz pályád szélén.

Roszat ne félj, s ne kívánj jót
Múlt és jövő közűl;
Öleld meg a jelenvalót,
Mely játszik és örűl:
S bár ködbe néha burkozik,
De színe gyorsan változik,
S ajkán mosolygás ül.

48. *A hit.*

Bajzától.

Ha reményid árbocát
Sors viszálya széttöré,
Nézz a csillagok köré:
Ők lesznek vezéreid,
Ha szivedben él a hit.
De kit ál bölcselkedés
Hitben is megingatott,
Az, vihartól hányatott,

Tévelyeg vezértelen,
Önmagába' sincs jelen.
Néki túl siron s időn
Nem csillámlik enyhe fény,
Ég és üdv agyköltemény,
S minden szent a föld felett
Álom s csába képzelet.
Őrizd szíved istenét! —
Hogyha lelked csüggedez,
Híven ápol ő s fedez,
Szánakodva nyújt kezet,
És örök csendhez vezet.

49. *Nyugasztaló.*

Ugyanattól.

Embernek, ki földi pályán
Szépért és nagyért buzog,
Hol tenyészend a babér, mit
Érte érdemelni fog?
Égnek melyik csillaga lesz
Annyi milliók között
Majd jutalma, vétlenül kit
Bal szerencse üldözött?
E világnak kisszerű és
Óriás mozgalmiról
A komoly történetirás
Ezred évek óta szól,
S tűkrözésiben mi gyéren
Látni győzedelmeket,
Melyekben csatát erény nyert
A gonoszság s bűn felett.
Így volt-e ez mindörökké,
S így leend a földtekén?
S a gazság előtt hajol meg
Erkölcs, jámborság, erény?
Nincs elégtét síron innen,
Nincsen túl, gyötrelmekért?
Még elismerésbe sem nyer
A nemes parányi bért?
Vétek, ármány szemvakító
Tisztelet fényében él,
Míg a jó vad tüskepályán
Inséggel nyomort cserél?

Szent ügy vértanúja hulla,
Mely feledve porladoz,
Míg csalók és hitszegőkről
A hír kürte ríadoz?
Vagy csupán játék az élet
S szemvakító tűnemény,
Melyet csalfa biztatással
Ámít sírig a remény;
S ott, felnyilván az enyészet
Semmisítő ajtaja,
Egy örök nem-létbe sűlyed
E világ minden baja.
Nem lehet, hogy alkotandott
A sors érző szíveket,
Ha torlatlanúl hagyná a
Méltatlan keserveket!
Lenni kell egy jobb világnak
Itt vagy más bolygó tekén:
Ébren alva ezt sugallja
Fájó szívnek a remény.
Képtelen hogy a halálban
Eltűnjék minden jövő,
S üdvét meg ne nyerje a jó
És a vétlen szenvedő.
Képtelen, hogy volna isten
E nagy mindenség felett,
A ki csak gyötrelmül adna
Érző lénynek életet.
Bízzál, elcsüggedt erényhős,
Földi sérveid felett:
Egy mindent sejtő igazság
Hoz majd vég itéletet;
S meglesz a jók méltatása
És a vétek felzokog,
Ha a nagyszerű birószék
Harsonája zúgni fog.

50. *Atyai bucsuzás.*

Kis Jánostól.

Elmégy, lelkem nagy része, szíveden
Erőszakot tesz a szükség vak kénye,
Nem rejtezhetik szülőföldeden
Termő rózsák közt életed ösvénye.

Túl honodon, túl a középszeren
Világ örvénye bésodor zajába,
Hajóznod kell sok szirten tengeren
A jövendőség titkos országába.

S haj! hányszor fognak a most kék egek
Fedetni felhők gyászos fátyolával!
Vívnod mely sokszor kell vad szörnyegek
S csalárd tündérek vérengző hadával

Az álnokság ezerkép változó
S mindig szép szinnel festett álorcában,
Minden nyomon lest áll, mint orozó,
Hogy martaléka légy utad folytában.

A gőg, mely rangban vagy kincsben bizik,
Nyilván s dagályos büszkeségben gázol,
A rágalom, mely más vesztén hizik,
Pokolra hány, ha mákszemnyit hibázol.

S ha ellenséged kivül vesztegel,
Szunyadsz s hóhérid kebledben teremnek;
Ezer hiú vágy öszveseregel,
S méregitalt nyújt szívnek, fülnek, szemnek.

Ezerszer boldog szülék gyermeke,
Kinek bajnoki lélek lett osztálya,
Kinél világol ész szövétneke,
S az ütközetet ki bátran megállja.

Kemény törvény, de a sors végzete,
Mely bé van vésve örök érc táblára:
A hold alatt harc ember élete,
S csak munka tesz szert érdemkoronára.

Zsengéje szent lánggal gerjedező
Szerelmemnek, s most fő tárgya gondomnak!
Előtted is kinyilt a harcmező:
Nyerj szép hírt s adj fényt hanyatló napomnak;

De ne véld hogy nekem homlokodon
Csak nimbus kelljen, bár mi legyen ára:
Örömöm lesz akármely polcodon,
Csak törekedjél nagy lelkek módjára.

S ha okosság vezet, nem képzelet,
S fő törvényeddé tisztedet csinálod,
S annak szentelsz tavaszt, nyárt, őszt, telet,
Ne félj: hűséged jutalmát találod.

Lesznek oly jók (időnk bár nemtelen),
Kik izzadásod béreül szivedhez
Szorítanak dobogó kebelen,
S hazád örömmel számlál jelesekhez.

S utóbb, nyomos szent igyekezeten
Csinos tüzhelyt is vészsz kegyes Lároknak [1]),
S kiszállva egy kis csendes szigeten,
Vigan áldozol hív Dioscuroknak [2]).

Menj már, s ne felejtsd, hogy elmegy veled
Legszebb reményem, legjobb óhajtásom,
S hidd el, helyedet akár hol leled,
Angyalként kisér atyai áldásom.

51. *Volt tanitványaimhoz.*

Vörösmartytól.

Tiszta nemes lelkek, kik gyors munkára hevülve
A jeles erkölcsnek, s tudománynak kezditek utját,
Innen, hol Kaposunk délről csavarodva nyugatnak
Jég, hóhalmok alatt lassan hömpölygeti habját,
Mit küldjek szaporán a csendes völgybe tinéktek?
Nincs aranyom s bájló pengésü fényes ezüstöm,
Nincs, de nem is méltó hozzátok az ilyen ajándék:
Föld pora ez, s henye birtokosát a földbe csavarja,
Megköti a lelket; pedig ennek fényes egébe,
Honnan álászállott, szabadon kell visszarepülni.
Olyat küldök hát, mely tisztán folyva szivemből,
Vajha azonképen szivetekbe is általömöljön,
És jó lelketeket magasan föl az égbe ragadja.
Szűnjetek egy kissé Romának hajdani nyelvén
Ékesen és bölcsen szóló Ciceróra fülelni,
És olyan hangon, milyen kacagányos apáink,
A döntő magyarok, Árpád és Hunyadi, szóltak,
Halljátok szavamat, melyet javatokra leirok.
A zöldes ligeten suhogó lomboknak alatta
Csörgedező patakok mentében bolyga egy ifju,
S szenderedésbe merült, s mikoron leterülve nyugodnék
A szellős halmon, mély álom szálla szemére.
Láta pedig mély álmában sokféle csodákat,
Látta az Erkölcsök fényét, a Bűnök ijesztő
Képeit, és mind a kettőnek látta hatalmát.
Biztos erőben jött legelül a lelki Derékség
Puszta szabad kézzel s lábbal, feje, melle födetlen,
(Mert fegyver nélkül is erős a lelki Derékség).
Termetes és izmos, bátor s réműletes, úgy mint
A ki eget földet megrendíthetne erővel.

---

[1]) Lares, a rómaiak házi és védisteneik.
[2]) Castor és Pollux ikertestvérek, kik a viharos tengeren utazókat biztos révbe kalauzolták.

Jött de eget földet meg nem rendítve, szelíden
Álla meg és komolyan, míg kísérői nyomában
És mellette fölös számmal közelítve jövének.
Jobbra az Ártatlanság kisded nyájas alakban,
Hószín leplével gyengén takarózva, fehérlő
Arccal szálla alá, szép mint a hajnali csillag.
Mindjárt nyomdokain lebegének hű követői:
A csendes kis Öröm, s szívtáró égi Vidámság,
Balra, lehúnyt szemmel, melltől letakarva bokáig,
Álla szelíd nyugodalmában a tiszta Szemérem;
Álla tovább leeresztve fejét a díszes Alázat
(Mert van disztelen is); karját megnyitva szívével
A nemes Adakozás lépett most lassan előre.
Szánakodás látszott terjedni homálytalan arcán,
S tiszteletes fényben csillogtak néha könyűi,
Melyeket a nyomorultaknak sorsára kiöntött.
Ám de segitségül készen volt karja szivével,
S e készségéért a buzgó Hála ölelte
Gyakran jó kezeit, s örömet sírt keblibe titkon.
Tetszetes épségben látszott ballagni közöttök
A szép Mérséklet, s noha minden kényire volna,
Csak keveset vett el rendes szükségre magának.
Jött az Igazság is, megnyílt tündökletes arccal,
Tiszta világánál kiderültek az éjjeli tájak,
S a szenny-fogta homály, melly hosszas várakozásban
Ült sok századokon, kezdett ritkúlni sugárán,
Fénye vakító a gonoszoknak; kedves azonban
Minden jámbor előtt, kit forró karral ölelget.
A nemes Engedelem, megnyugvó békes Egyesség,
A csinos Takarékosság, és harci Vitézség
Álla tovább tüzesült szemeit viadalra szegezve.
Így a többi jeles Jóságok, mindenik illő
Képében, seregeltek elő; jött végtire a jó
Foglalatosság is, s ő, mint valamennyinek őre,
Gondos munkával váltig járt tétova köztök.
A csendes kis Öröm pedig, és amaz égi Vidámság
Hű vezetőjökkel lengtek mosolyogva koronként
A jeles Erkölcsök sorain, s velök egybe vegyülvén,
Nyájas enyelgés közt édes játékokat űztek.

Jő vala ellenben a Bűnök serge tömötten,
Renyhe sötétséget hagyván köd-lepte nyomában,
És ordítva zörögve megállt a puszta vidéken.
Tolja elűl iszonyú képét a durva Gonoszság;
Keble setét mint éj, ajakán láng üt ki, szeméből
Szikrát hány poklos lelkének régi haragja,
Nagy mint Tátrának sziklája, erőszakos és vad,

Mely mentében eget földet megrázna; de gyarló
Lábai nem birják: elcsuklik sokszor inával;
És igy földet eget meg nem rázhatva szorongó
Lélekzettel eláll, s dúl-fúl mérgében előre.
Fénye-veszett szemmel, beesett arcával, ijesztő
Összeaszott váz testével nyög jobbra az undok
Rögzött Korhelység, s alig állván görbe lecsukló
Lábainak szárán, immár haldoklani készül.
A buta Vesztegetés bujkál kiürűlten előtte
S szűkre szorultában bajait jajdúlva kesergi.
A fene Visszavonás toldult csattogva utánok,
S merre nehéz lábát leereszté, semmibe dőltek
A hegyek és halmok, s a kellemes élet enyészett.
Álmatlan képpel kenyeret megvonva magától,
És elhúzva egyébtől is, szín-hagyta ruhában
Rongyosan és rusnyán Fösvénység lépe nyomába,
S a lefogott bérért, uzsorákért égbe kiáltó
Átok, s kárhozatos Szidalom gyűlt ronda fejére.
Balra kaján szemeit mások kincsére meresztve
Nyugtalan elmével jött most a kékes Irígység;
Kába Hazugság is fitogatta csalárd szeme fényét,
S hímes köntöseit megváltoztatva koronként,
Majd így, majd meg amúgy zengett ravasz, éktelen ajka.
A Mértékletlenség jött nyöszörögve továbbá,
És nyavalyás tetemét ájulva lerakta. Utána
Nagy szeleket hajtván szállott a gyáva Kevélység.
Tűrni való, ha nagy érdemeken épűlne dagálya;
De ki ne gyűlölné, ha üres, s csak szél tömi keblét.
A tiltott Gyönyörűség is mosolyogva kacsingat
Társai közt, és csalfa kezét mindennek ajánlván,
Tartós kedvet igér, mérget nyújt titkon azonban.
Arca piros, kedves, rózsás öle, termete pompás;
Szép, s ha lehet belső jó nélkűl, angyali szépség.
Hajh de belül nyavalyák dúlnak, s keseredve fogyasztják
Élete forrását: pokol ég kín-tépte szivében.
Így a vétkeknek minden csordája előjött:
A Zabolátlanság járt kelt ragadozva közöttök,
S összeveszett fene társaiban bút, bánatot, átkot
És kétségbeesést szerzett otromba szavával.
Már mikor állnának mindnyájan közbe, leszállott
Hímes szárnyain a csábító játszi Szerencse,
Melyre kevély fejjel büszkén emelődnek az égnek
S gőgös biztokban csapodáran kezdtek örűlni
A rút bűnképek. Nem hajtva Szerencse szelére
Álltanak ellenben meg nem mozdúlva nyugodtan
A jeles Erkölcsök, és nem változtak ez által.

Árnyékként eloszolt ezután a csalfa Szerencse.
És iszonyú ropogás hallott az enyészeti sarkon,
Melyre kelet s éjszak, dél hármasan összeropogtak.
Megrendült a föld, és mintha bomolni akarna,
Majd örvénybe lapult, majd hegygyé nyúla magasra.
A szigorú bércek csikorogva, zörögve ledőltek,
S gyászos romjaikon szomorú tűz lángja világolt,
Mintha szokott fekvésökből egymásra terűlve
Városok és népes faluk égtek volna rakásra.
Köd gyűlt, és szakadó felhők tolakodtak az égre,
Vad szelek indúltak: zivatar lőn, csattoga, zúga
A villám, és földet eget megrázva lesujtott.
E közben látszott vázképe az ősi Halálnak,
Mely csontkarjában zörgetvén görbe kaszáját,
Szálla setét felhőn, s mindent bús véggel ijesztett.

Ekkoron elnémúlt a Bűnsereg, és valamint a
Csalfa Szerencsének megörűlve követte sugárát
És elbízta magát, úgy most elcsüggede, síra,
Fegyvereket nézett; de kezét nem bírta; elájúlt,
Meg fölkelt, de nagyobb kinnal. Zavarogva betódúlt
Végre hazája felé, a poklok rémes ölébe.
Vad Kétségbeesés hullott szem nélkül utána.

A jeles Erkölcsök mind e közt csendesen álltak.
Fergeteg, és szélvész, földrengés, hegyszakadások
Meg nem ijeszthették őket, s ha ezerszer ijesztőbb
Volna is a villám, nem tudnak félni tüzétől.
Mert belső nyugodalmokkal nem bírhat erőszak,
S külső romlásnak rajtok nincs semmi hatalma.

Így állottak. Ezen közben már csillapodásba
Jött a szél s zivatar. Villám nem csattoga többé,
Szépre vidúlt a táj, a föld nem renge helyében,
Fellegeit vetvén tisztán kiderűle az ég is,
S e díszes sereget, mely nem hajt semmi veszélyre,
Nagy diadalma után fényes kebelébe fogadta

Míg ezek így lőnek, még alvék mélyen az ifju,
Látta az Erkölcsök diadalmát, látta s örűlt a
Bűn veszedelmének, s nagy erőt érezve szivében
Elszáná lelkét, s így szólott lángos ajakkal:

„Kellemes Erkölcsök, kik rossz és boldog időben
Fenmaradó fénynyel meg nem változva ragyogtok,
Ó míg lelkemet a testnek kötelékei tartják.
Szálljatok őrangyalképen kebelembe lakóul.
Úgy ne legyen soha testemnek nyugodalma porában,
Úgy e léleknek soha mennyországa ne nyiljék,
A mint tőletek én valahára elállani kezdek.
Esküszöm — ég és föld hallhatja — az isteni névre,

Esküszöm, és átkot mondok valamennyi Gonosznak,
A mi muló rövid életemben kísérhet ezentúl."
Ezt mondá, s ropogást hallott a fényes egekben.
Fölnézett s látá szent fölségében az istent,
Látta dicsőségét, s a zengő angyali kart is;
A fénylő cherubok s mély gondolatokba merülő
Seraphok ezredeit, s mikoron bámulva csodálná
Eddig nem látott szépségöket: a hüvös estszél
Rája csap, és hangosb zajt indít a liget ormán,
Megszűnnek legszebb látásai, megszünik álma.
A mint ébredezett, látá a tiszta verőfényt
Már lemenő félben, mely visszamosolyga nyugotról,
S a táj kellemeit pompásabb színbe borítá.
Így ment honja felé gondos lélekkel: az úton
Kezde nehéz álmán tanakodni. Eszébe jutának
Eskei, és azokat szentül tartotta halálig.
Úgy élt mint fogadá, Erkölcsöt véve vezérül
S a mi nagy és jó volt kebelében, az édes anyának,
Drága hazájának, szentelte, s az emberi nemnek.
Ezt akarám Árpád nyelvén elzengeni néktek.
Ó ha kigyúlad az ifjúság tüze kebleitekben,
Fognak titeket is kísérteni s csalni magokhoz
Nagy számú tündér Gonoszok, de kiváncsi szemet ne
Vessetek a nyájas külsőre, ha belseje undok.
Adjatok a jónak tágas helyet ép szívetekben,
Sőt úgy töltsétek meg azont e mennyei kincscsel,
Hogy minden szilaj érzések kiszorúljanak onnan.
Ekkép majdan utóbb, mikor én már nem leszek, és bús
Síromon agg kórót lendít a pusztai szellő,
Meg fogjátok az Erkölcsnek diadalmait élni.
Most mig az ifjuság elején nincs gondotok erre,
Foglalatossággal győzzétek időtök unalmát;
(Mert ez sok rosznak nevelő dajkája) s ha néha
Játszotok: a játék nemes ifjúhoz legyen illő.
Majd ha virágaitok kifakadnak az illatos erdőn,
S gyenge jacintot, fris violát koszorúba kötöztök
A zöld gallyak közt, hol előbb mulatozva bolyongtam,
Hagyjatok egy fürtöt számomra is. Ez legyen, és a
Mit jó szívetek érz, emlékül adva nevemnek.

52. *Egy némely úrfiról*[1]).

Baróti Szabó Dávidtól.

A lágy Kény, mihelyest született, ezen úrfit ölébe
Vette, s előtéjjel maszlagot önte belé.

[1]) E feddély a külföldieskedés és elpuhulás korában íratott.

A tündér Hivság karján hordozta; Puhultság
Volt nevelője; jeles mestere, csalfa Világ.
Tett is előmenetelt, mert finnyás tettit ha nézed,
Láthatnak szemeid száz meg ezernyi csodát.
Válogató: lehetetlenség kedvére találni:
Dörmög, ha mindenből nem telik ínye szerint.
Már tág a cipelő, már szűk a többi ruházat;
Már másképen áll, mintsem akarta, haja.
Ezt, mely grádicsoson épült, s tornyozva megyen fel;
Mindétig lepi liszt, és szagosítja kenet.
Nézd, két részre konyult három szegü nyalka kalapját
Nem teszi fel; búbját félti, hogy öszvetöri.
Fél övtől, útál dolmányt; csak melyre-valón kap,
Nem tartván ettől, hogy leszoritja hasát.
Nem kell nadrág-szíj: csípőnek terhes az, ugymond;
Csak gombbal szeretem; gombra csinálva, puhább.
Tarka selyemből áll ugyanez; de (ki nézheti?) térdben
El van metszve: beh szép vagy bugyogós magyarom!
Hogy mi-félénknek mondhatnád, semmie sincsen:
Égtől a földnek nem lehet esni tovább.
A juh, mely maga gyapját sem birhatja, veszendő:
A mely mocskot ejt fészkibe, csúnya madár!
Vajmi vitéz viadalt követend el ez úrfi kisasszony!
Másként — — Párissá válhat idővel ez is.
Mars daliája nem igy támad; koszorúra nem igy jut:
Ezt hideg, ezt éhség fűzi fejére, s meleg.
Úgy de talán Marshoz nem lévén kedve, hazánknak
Nagyjai közt kíván nyerni magának helyet?
S nyerni miként kívan? Tollal. Jaj lészen az ország
Dolga, midőn ily toll fogja vezetni baját.
A tollhoz tudomány is kell: ő kelme fejében
A nagy üresség nél nincsen eleddig egyéb.
Nem csoda; mert a könyv únalmas előtte: tanúlást
Tesz-vesz; mint a szél, most ide, most oda kap.
Most feje most hasa fáj: ezer a mentsége ha fedded,
Mester, s nógatod, hogy vesse dologra magát.
Intsd meg szülőit: s mit mondanak? „Hajtani nem kell;
Látod, hogy a gyermek gyenge, s nem arra való.
Majd ha nagyobb lészen, megtérhet az, a mit elhágy most;
S gyenge deák legyen is: főnem: eléhbre mehet;
Lessz úgy is fényes nemzetségére tekintet;
Rontsa magát egy más nemtelen, árva, szegény.
Mind más mínékünk: csak német, francia nyelvet
Tudjon, elég.“ — Mely bölcs mentegetések ezek!
Még is ha nem tolod, és leg-előre nem ülteted őtet,
Pórúl jársz; rád gyűl a sok ezernyi panasz.

Mit gondolsz vele? számba se vedd: azt mondjad, hogy a ki
Pályafutást restel, a koszorúra nem ér.
Méltókat megaláz méltatlant a ki magasztal:
Mást itélni, s megint mást cselekedni, tilos.
Hogyha világ tudományairól, melyekbe mohón kap,
Megdícsérhetném, senki nem érne vele.
Bál, szem-fül-legelés, tánc, kártya, komédia, játék
Cifra, legelső helyt szerzene társai közt.
Bár — — —; de tovább nem jó folytatni felőle beszédet;
Mert ezzel csak harag tétetik, és nem haszon.

53. *Az érzelős Philotás.*

Dayka Gábortól.

Philotas, szent tűznek hevűlve,
Eckartshausen keservit olvasá,
S részt-vévő bánatjában elmerűlve,
Magát felejtve, más inségit jajgatá.
Hogy egy pajkos darázs kezére szálla,
A könyv kezében, álmélkodva álla.
S könnyével áztatá érzékeny rendeit:
„Te áldott férfiú! kit, emberek javára,
Megszánva népünk jajait,
Küldött az ég világunk piacára,
Hogy lágyitsd a halandók szíveit . . . .“
De itt a vendég pauzát tétet véle.
Érzékenyebb volt fűlánkjának éle
Mint az érzékeny iró rendei.
Szemébe tűnik pajkos ellensége:
„Én s te, nem egy atyának fiai?
Nem egy kéznek vagyunk-e mívei?
Egy perc, s a szenvedésnek vége.“
Így szól, s a gyilkosnak kegyelmet nyújt,
S gyengédeden lerázza.
Ez is, hogy jóltevőjét ne gyalázza,
Fölreppen, s orra alá hegyesb fulánkot sujt.

54. *A tengeri háború.*

Csokonai Mihálytól.

Beborúl hirtelen a nap nyájas fénye,
Elzárván a setét felhők szövevénye,

Melyeket a gyors szél felvévén hátára,
Nyargal véle az ég felsőbb határára.
Megborzad a setét tenger, mivel hallja:
Mely bús hangon mormol a rémült ég alja.
A megszakadt zápor özönnel töltődik,
A tenger sikoltó zúgással verődik.
Lerohan a felhő megnyílt csatornával,
Egyesül a tenger atyafi habjával.
Közte az ellobbant villámok látszanak,
A tüzes mennykövek pattogva hullanak.
Rá dördül a felhők fegyveres tárháza,
Az égnek mind a két sarkait megrázza.
A darab felhők közt dühögve dörömböl,
A megrendült tenger torka mind rá bömböl.
A szelek halomnyi habokat görgetnek,
Mindenikbe egy-egy halált hempelygetnek:
Most a hajót olyan magasra feltolják,
Hogy már az árbocfák a holdat korholják;
Majd köztök a hajó oly mélységbe csúszik,
Hogy a Persephone [1]) feje felett úszik.
Csikorog a kötél, az árbocfa törik,
Kötésit a dühös habok öszvetörik.
Az eget verdesi a jajszó századja,
Melyre az a választ mennykövesen adja.
A halál keményen nyargal a habokon,
Nyilait ordítva szórja el azokon.
Az Irtózás véle, a kék Rettegéssel,
A sárga Félelem s Kétségbeeséssel
Denevér szárnyakon repdesnek itt széljel,
Szörnyebbekké lévén e nappali éjjel.
Egyik csupa néma, más csak a jajt szólja,
Remegő szavait ketté darabolja,
Némelyik sír, ordít őrjöngő lármával,
Némelyik csak piheg, nem bírván magával.
Azalatt lobbannak a szörnyű villámok,
A rettentő tüzek hullnak, nincsen számok.
Ropog a kipattant mennykő és legörög,
Az égnek megrendült sarka hosszan dörög.
Sikoltnak Aeolus dühös seregei,
Nagy csatát kevernek vad forgó szelei.
Újabb zavarodás lázad a tengeren,
Verődnek a habok egymáshoz ezeren.
Megérzi Neptunus, megjelentvén néki
Hig palotájának lehullt omladéki.

[1]) Azaz Proserpina Pluto neje, s vele az alvilág urnéja és lakója.

Kiüti a fejét, széljel tekint várán,
Ím látja a szörnyű pusztulást határán :
Neki mindjárt, összehívja a szeleket,
S megdorgálván őket s dühös vezérjeket,
Jól megegyengeti őket tridensével ;
Így mind haza felé ereszti békével.
Akkor nyájas színnel felül szekerébe
Tríton, és nymphái mennek seregébe,
Kikkel együtt a vad tengert csillapítja,
S a felduzzadt habok hátait simítja.
Azok alázatos kérelemhez nyúlnak,
S hízelkedve urok lábához borúlnak.
Szakadoz a felhők sötétes kárpitja,
Az elzárt egeknek kékségét megnyitja
A nap a felhőkből kiderítvén fényét,
Édesen biztatja a vizek örvényét;
Végre minden felhők messze elenyésznek,
A kiderült egek már teljes fényt vésznek,
S megmutatja a nap a fellegek megett
Az égnek a földet, s a földnek az eget.
Így beszélte végig, ujítván félelmét
Ama gazdag hajós saját veszedelmét.
Még akkor is lucskos vala a ruhája,
Ábrázatján ült még a halál formája,
S kétségbe-esését csak az enyhítette,
Hogy kincsét elvesztvén magát megmenthette.
Irtózva tekintett még egyszer utjára,
Megrázkódott s ekként szólott utoljára :
„Halász ! te ez odvas fűzfa árnyékában,
E magányos sziget fövényes partjában
Boldog szegénységben éled világodat,
Áldott csendességgel várod halálodat ;
Melyet én aggódó gond közt siettetek,
S a tenger rémítő habjain kergetek.
Jámbor öreg ! milyen érzékenyen veszem
E kenyérkét tőled, melyet sírva eszem.
Mely nyugodva ülök zsombokos párnádon,
A zürzavart kivül látván kalyibádon ;
És bár sokat érő kincseim vesztek el :
Nem kereskedem már, s innen nem megyek el.“
Így szólott a kalmár, s a halász kezeit
Megfogván, rá sürűn hullatta könnyeit ;
Melyre a bölcs öreg ekképen felele :
„„Édes uram ! mit is értél eddig vele ?
Mit használt, hogy kincsed öszvegyüjtögetted ?
Ha rettegtél, s semmi hasznát nem vehetted ?

Fáradságos élet, aggódás és halál
Volt szüntelen társad, míg dús kalmár valál.
Mi ér úgy az élet, ha csendességünk nincs?
Mit ér az elégség nélkül akármi kincs?
Bolondság! Az ember kevéssel megéri,
Mihelyt kívánságát szükségéhez méri.
De ez a majmoknak legkevélyebb faja
Szívével az egész világot felfalja.
Így tészi az ember az embert szegénynyé,
Mihelyt a kevélység válik fő törvénynyé;
S mihelyt a fagy ellen készített ruhára
Aranymívnek is kell hágni utóljára.
Uram! te miolta sok tengert próbáltál,
Gályádon sokféle portékát találtál,
Melyért te nem szántál szorúlni deszkára.
Az emberek pedig koldustariszynyára:
Mondd meg nekem, volt-e egy megkülönbözött
Szükséges portéka annyi áruk között,
Mely nélkül az ember boldog ne lehetne,
Ha, a mennyi szükség, csak annyit szeretne?
Volt-e száz közől egy? — Vállat vonítsz látom:
Egyenességedet becsülöm, barátom;
Ah! megérdemli ez hogy barátod legyek,
S elődbe egy szíves tanácsot is tegyek.
A haboktól maradt még annyi jószágod,
Hogy abból boldogúl élheted világod:
Élj magadnak már most, s tulajdon házadnak,
Hazádnak munkálkodj és embertársadnak.
Ha én e csekélyből vígan elélhetek,
S még a gazdaggal is, látod, jól tehetek:
M'ért ne élhetnél te a többől mint egy bölcs?
Csak haszontalanra s roszra soha se költs.
Soha sem jóltévőbb a dús mint a szegény,
Csak hogy többet adhat, mint a szegény legény.
Néha még többet tesz a nyomorúlt közül,
Ha rajta egy másik nyomorúlt könyörül.
Többet egy kis kenyér, s egy vigasztaló szó,
Mint a gazdag kézből nyújtott panaszos jó.
Boldog lehetsz tehát; csak jó ember legyél,
Vígan s mértékkel élj, szeress és jót tegyél.""

E szókra a kalmár szemét fölemelte,
Térdére két könnyet ejtett, s ezt felelte:
„Öregem, barátom! jer el te is velem,
Elvesztett kincsemet tebenned föllelem.
Hadd fizessem vissza jótéteményedet,
Holtig barátomnak tartalak tégedet."

Ekkor kezet fogtak szíves csókolással,
S még az nap a parton maradtak egymással.
A halász búsabban vált meg kunyhójától
Más nap, mint a kalmár Neptun országától.

MÁSODIK OSZTÁLY. ÉRZELEMKÖLTÉSZET.

55. *Lyrai epigrammák Kazinczyból.*

Az özvegy.

Elmaradás, te vagy a keserű; ah együtt halni
S a szeretett társsal szállani sírba nem az!
Ezt kértem, s nem adák meg az istenek. Így lön ezentúl
Nékem az élet halál, bánat az édes öröm.

56. *Vitkovicsból.*

Kérés.

Könnyeket, oh feleség! ha szeretsz, síromra ne csorgass:
Engemet újra neked vissza nem adnak azok,
S hamvamig elhatván, örök álmam félbe szakasztják:
Éltem örömbe' veled, sírjak-e holtom után?

57. *Czuczorból.*

1. Hunyadi János.

Hogy rémülve futott Mahomet Nándornak alóla,
A megment várnép istenelé Hunyadit.
„Keljetek édeseim — mond ő, fel az égre mutatván —
A harc volt csak enyém, győzelem istenemé.“

2. Gróf Széchenyi Ferenc[1]).

Mindened áldozatúl haza oltárára tevéd le:
Mindenedért mindent — nagy fiat — adtak egek.

58. *Vörösmartyból.*

1. Mohács.

Sír vagyok, elhullott magyaroknak sírja, Mohács-föld,
Mely vérből nevelek gyász telekimre mezőt;

---

[1]) A nemzeti muzeum alapitója, a nagy Széchenyi István atyja.

De ne pirúlj, oh honfi, azért eljőni sikomra,
Had-gázolta határt látni s az árva Cselét:
Kart és férfi kebelt vive itt a harcba magyar nép;
Sors erejű számmal győze az ozman erő.

2. Dobó.

Halla török zajgást rémült várában Egernek,
S a sír álmaiból felnyöge arra Dobó:
„Hogy nem kelhetek!“ ezt zúgá, „kétszázezer ellen
Én megtartottam kétszer ezerrel Egert.“

3. Kisfaludy Károly síririata.

Kisfaludyt ne keresd e keskeny sírban, o honfi!
S a rövid élet után holtnak örökre ne véld;
Itt csak elomlandó tetemeit jelelék ki baráti:
Fenvan időt múló szelleme műveiben.

59. *Imádság.*

Gróf Teleki Ferenctől.

Előtted, kié menny, föld, s a csillagos ég,
Borulok le forrón szerető szívemmel,
Hozzád foghatatlan szentséges istenség!
Emelem tégedet kereső lelkem fel.
Kinek mérhetetlen böles általlátása
Számtalan világnak rendelt utat mére,
És kinek atyai hív gondoskodása
Vigyáz az egy napot élő férgecskére,
Téged, oh imádott s szeretett jó atyám!
Buzgón hiszen szívem és örömmel vall szám.

A Te teremtésed s gyermeked vagyok én
Szentséges képedre alkottál engem Te!
Boldog az én lelkem, mert Téged megértvén,
Szerető védelmét benned megismerte,
A mit hozzád érzek, azt szó fel nem éri,
Nagy uram! hív atyám! alkotó istenem!
De mindent átlátó szent szemed ismeri,
Hogy kész vagyok neked áldozni mindenem.
Oh tekints hát most rám irgalmad szemével,
Midőn gondolatim hozzád emelem fel.

Minden szépnek s jónak teremtő kútfeje!
Feléd törekedik tisztult akaratom,

De ah igen gyenge lágy szívem ereje
Midőn el-elragad földi indulatom.
Éltessed, jó atyám, szent lelked lelkemben,
Hogy a jót átlássam s kövessem örömmel,
Légy gyámol vezérem hánykodó éltemben,
Hogy jó gazda légyek e földi időmmel,
S feláldozván képzelt mulandó kényeim,
Az örökös legyen azok helyett enyim.

60. *Inségben.*

Csajághy Sándortól.

Atyám! kemény csapást
Mért rám kegyes kezed.
Ah! adj malaszt-erőt
Imádni szent neved.
Ha szűmnek kinja fáj,
Ha gyáván port sirat,
Azt vétekül ne vedd:
Mi por, porhoz tapad.
Hiszen sajátodat
Vevéd csak tőlem el,
Mert megszünik szivem
Egekbe vágyni fel.
Tied, o szent atyám!
Tied volt mindenem:
Tied még többem is — —
Bünterhelt életem.
Hogy forrón áldjalak,
Te adj erőt, segélyt;
Ha áldást öntsz reám,
Vagy küldsz halálveszélyt.

61. *Isteni szeretet.*

Szabó Imrétől.

Bárhová tekintek
E világ körén,
Tiszta kéjmalasztra
Gyúlva látom én:
Benne minden tégedet
Hirdet, égi szeretet.

Csillagok ragyognak
Csöndes esteken,
Halovány sugárban
Fönn a kék égen.
S mindenegyik tégedet
Hirdet, égi szeretet.

Éj sötét homálya
Leng a föld körül,
És az ember álom-
Karba szenderül.
Csöndes álma tégedet
Hirdet, égi szeretet.

Hajnalon a harmat
Tiszta gyöngyei,
A kies vidéknek
Bájnövényei,
És a délnap tégedet
Hirdet, égi szeretet.

Kéjre olvadott szív
Édes érzete,
Sőt a bánát is, mely
Tőled jőhete,
Harmatában tégedet
Hirdet, égi szeretet.

Mert te törlöd azt le
Nyájas-édesen,
Véle célt ha értél
A gyötört sziven.
S így öröm bú tégedet
Hirdet, égi szeretet.

Ha napunk lenyugszik
Itt a föld egén,
Te deríted azt föl
Szebb eged körén,
S a halál is tégedet
Hirdet, égi szeretet.

Minden, mit szemünk lát
És az ész kutat,
Messze fönn az égen,
És az ég alatt:
Szól, vagy néma, tégedet
Hirdet, égi szeretet.

62. *Sohaj.*

Nyulassy Antaltól.

Hozzád sohajtok, ég és föld öléről
Hozzánk beszélő élet istene!
Kit alkotó hatalmad ős kegyéről
Ismerve, áld müved nagy mindene:
Teremtsd, kiirtva régi vétkeinket,
Örök virányuvá ujúlt szivünket.
Hozzád sohajtok, égi szeretetnek
Egyetlenegy forrásu tengere!
Kitől harag-sujtotta gyermekednek
Fakad felifjudási üdv-ere:
Oh, oltsd el a viszályok lánguralmát,
S helyébe tedd szivünk viszonbizalmát.
Hozzád sohajtok, égető sovárral
Vágyott igazság lét-örök feje!
Kihez szivek vérző fohásza szárnyal,
Ha sujt a jogtalanság vesszeje;
O, nyújts segélyt a zaklatott igaznak,
Kit szivtelen gaz cimborák zsarolnak.
Hozzád sohajtok, irgalom s bocsánat
Világitó fáklyája, jó atyánk!
Bár ón gyanánt sülyeszti e világot
Bününk, kegyelmed árja hull reánk:
Megérdemelve a csapást, könyörgünk,
Add biztositó szent kegyed remélnünk.
Hozzád sohajtok, üdv s örök dicsőség
Királya, úr a fény biralmain!
Kit üdvlakod körül a csillogó ég
Hangája zeng a lelkek ajkain:
Vidd föl dicsországodba lelkeinket,
Igazgatólag síkló lépteinket.

63. *Dies Irae.*

Czuczortól.

Ama végnap haraglobja
E világot hamvvá oldja,
Dávid és Sibilla mondja.
Mily réműlés támadandó,
Ha a biró leszállandó,
S mindent szörnyün vizsgálandó.

A kürt csoda riadója,
Ki e földhát sírlakója,
Mind az istenszékhez szólja.
Természet és halál bámul,
Ha a holt föllép sirjából,
S bíróhoz számadni járul.
Rováskönyv áll majd kitárva,
Benne minden ott találva,
Honnan kiki lesz birálva.
Hát a biró ha törvényt ül,
Minden rejtek fényre derül,
Nem hagy semmit büntetlenül.
Én bűnös akkor mit szóljak,
Kit kérjek meg pártfogónak,
Ha a jók is alig bírnak?
Rettentő nagy királyfölség,
Kitől ingyen jár üdvösség,
Üdvözíts engem, kegyből ség!
Kegyes Jézus emlékezzél,
Hogy végettem földre jöttél,
Ne bánts, ha a végnap fölkél.
Engem fáradtig kerestél,
Keresztkínnal megmentettél,
Ennyit hasztalan nem tettél.
Igaz bíró, feddni szokott,
Ajándékozz bocsánatot,
Ne várd a számvető napot.
Fölsohajtok bűnösképen;
Vétkem miatt pirul képem,
Isten bocsáss, kérlek szépen.
Ki Máriát föloldoztad,
És a latrot meghallgattad,
S nekem reményszavad adtad.
Nem méltó rá könyörgésem,
De te jó vagy, tedd kegyesen,
Hogy örök tűz ne égessen.
Helyet juhok közt határozz,
Gödölyéktől elkorlátozz,
Adj a jobbrul álló nyájhoz.
Ha cáfolvák az átkoztak,
S maró lángnak átadattak,
Hívj azokkal, kik áldottak.
Esdve kérlek s leborúlva,
Szívem mintegy hamvvá dúlva:
Gondom viseld éltem múlva.
Beh siralmas lesz az óra,

Melyben fölkel birószóra
Hamvából a bűn embere.
Isten tehát tégy jót vele,
Kegyes uram Jézusom,
Nyugasztaljad meg őket.

64. *Tarka madár.*

Faludi Ferenctől.

Egy kis tarka madár víg kedvében,
Szép gyümölcsös kertnek ment reptében:
Ha én tarka madár volnék,
Én is veled elrepűlnek,
Tarka madár!
A kis tarka madár ott akadott,
Mert két lépvesszőcske közt ragadott:
Ha én tarka madár volnék,
Soha veled nem repűlnék,
Tarka madár!
A kis tarka madárt kézre kapták,
Nem bántották, szépen ápolgatták:
Ha én tarka madár volnék,
Mégis veled elrepülnék,
Tarka madár!
A kis tarka madárt, jaj! fogságba
Szorosan bezárták, kalitkába:
Ha én tarka madár volnék,
Soha veled nem repűlnék,
Tarka madár!
A kis tarka madárt jól tartották,
Cukorfalatokkal meghizlalták;
Ha én tarka madár volnék,
Mégis veled elrepülnék,
Tarka madár!
A kis tarka madárt kifosztották
Tarka tollaiból, nyársra vonták:
Ha én tarka madár volnék,
Soha veled nem repülnék
Tarka madár!

65. *Tavaszi dal.*

Szentmiklóssy Alajostól.

A bús telet
A víg kelet
Elűzte végre.

Mosolygó ék,
Szép tiszta kék
Derül az égre.

Ragyog a nap
S arany színt kap
Minden fényétől.
S új életet
S tenyészetet
Nyer langy hevétől

Az ujult föld
Most ifjan zöld,
Gyászát felejti,
Bő kincseit
Sok díszeit
Vígan kifejti.

Köröskörül
Miként örül
Minden létének.
S mily hévvel ád
Buzgó hálát
Teremtőjének.

Hűs berkeink
És völgyeink
Mint éledeznek!
S kecs énekkel,
Víg hymnekkel
Mint zengedeznek!

Ah éljük hát
Mi is báját
A szép keletnek!
Míg napjai
S irányai
Reánk nevetnek.

Míg kényre int,
S rózsákat hint
Kimért utunkra.
Ki tudja? tán
Egy év után
Mosolyg sírunkra.

66. *Pipadal.*

Kisfaludy Károlytól.

Gyűlöljön bár sok finnyás orr,
Édes pipám tégedet,
Hű vitézed én mindenkor
Pártul fogom ügyedet.
Te vagy éltem kisérője,
Egészségem hévmérője;
S játszi bodor füstöddel
Búmat vígan űzöd el.
Ha látom a porlelkeket
Ezer kínnal mozogni,
S büszkén rázva bilincseket,
Üres fényben ragyogni;
Reád gyújtok, s azt gondolom:
Szánandó kit ily átok nyom!
Lepje bár arany ezüst,
Léte mégis hiu füst.
Hány bajlódik szerelmével,
Néz, szalad, int, áldozik,
Hevűl, fázik, nyugtot nem lel,
Hold felé sohajtozik;
Én rád gyújtok, s azt gondolom:
Szánandó, kit ön szive nyom!
Mert a szép szó s leánykegy
Vajmi hamar füstbe megy.
Ha valaki tág tüdővel
Magát hirbe kürtöli,
Fényleni vágy nagy erővel,
S más érdemit elöli;
Én rád gyújtok, s azt gondolom:
Itt legtöbbet az idő nyom,
S koszorúdat neveddel
Füst gyanánt oszlatja el.
Ha egy úrfi, pézsmán hizott
Felfürtözött üres kép,
Szűk elméű de elbízott,
Nagy-gőgösen hozzám lép,
Magát, javát fitogtatja,
Drága időm elragadja:
Fegyver leszen pipámból:
Rifüstölöm szobámból.
De ha jő egy lelkes magyar,
S szívcserére kész velem,

Szembe nem néz, hátul nem mar,
Nyíltan leli kebelem;
Sokat ugyan nem adhatok,
Legfelebb egy dalt mondhatok;
De felcsapván jobbjával,
Megkínálom pipával.
Némely szépek, idegenhez
Máskép nem idegenek,
Csak a szegény pipafüsthez
Oly igen kegyetlenek:
Pedig mennyi gazt táplálunk!
Én ugy vélem, dohány nálunk,
Bár ki mit állítana,
A legjobbb indigena.

67. ***Bucsu.***

B. Eötvös Józseftől.

Isten veled, hazám, bátrak hazája,
Isten veled, te völgy, ti zöld hegyek!
Gyermekreményim s bánatim tanyája,
Isten veled, én mesze elmegyek.
Ha visszatérek, boldogúlva, hon,
Hadd lássam népemet virányidon.
Nem, mint Helvetia hó-takart tetői,
Nem nyúlnak oly magasra bérceid,
S tán szebbek a Provence dal-telt mezői [1])
Mint dús kalászt hullámzó téreid:
Virág mit ér, mit ér a bérc nekem?
Hazát kiván, hazáért ver szivem.
Az ég egy kincset ád minden hazának,
S a nemzet híven őrzi birtokát;
Császárról szól a francia fiának,
Büszkén mutatja Róma ó falát,
Hellásznak kincse egy elomló rom:
Tiéd, hazám, egy szentelt fájdalom.
Hallgatva áll Rákosnak szent határa,
Ah régen hallgat immár a magyar!
S az ősök elenyészett nyomdokára
Az esti szellő új fövenyt takar;
Hallgatva áll a tér, szivünk szorúl,
S egy köny beszél hazánk nagyságirúl.

[1]) Déli -Franciaország egy része, a Troubadourok (francia középkori lovag-dalnokok) hazája, hol Petrarca leghíresb olasz dalköltő is éneklette gyönyörű sonettóit.

S még áll Mohács, még áll! magasbra nőnek
Az új barázdán s régi hősökön
Kalászai, erőt ad a mezőnek,
Bár rég lefolyt, a férfivér-özön;
Nincs kő határán, nincsen kúnhalom.
De áll a tér, s nem vész a fájdalom.
S nem reszket el míg az ezüst Dunának
Nagy tűkörén egy honfiszem pihen,
S magyar lakik a parton, s a hazának
Csak egy romlatlan gyermeke leszen;
Buda-, Mohács-, Nándornál elfutó:
Tán honnom könnye vagy te, nagy folyó?
S oh én szeretlek néma bánatodban
Hazám, szeretlek könnyeid között,
Égőn szeretlek özvegy fátyolodban,
Nehéz keserved melybe öltözött;
Bájlón mosolygsz, mert bár sorsod kemény,
Él még a sír felett is egy remény.
És most isten veled; talán sokára,
Örökre tán, hazám, isten veled!
Rég eltünt ismert bérceid kék határa,
S tovább siet vándorló gyermeked,
Ha visszatérek, boldogúlva, hon,
Hadd lássam népemet virányidon.

68. *Szonettek Szemerétől.*

1. Emlékezet.

Ismét egy édes boldog érezet!
Reám derül a messze kor homálya
Az elveszett, elsűlyedt rózsapálya
Ismét örömtájak felé vezet.
Mely istenség nyújt itt varázskezet?
Mint ömledez hozzá keblem dagálya!
Érzem, hogy e szív enyhültét találja:
Te íhleted, szelíd Emlékezet.
Nem. A helyett, hogy visszabájolod
Eltünt korom szebb álmait felettem,
Boritsd el rajtok inkább fátyolod.
Elég, hogy őket egyszer elvesztettem.
Ne kényszeríts ujonnan vérzeni;
Ah, érezd, mely kín ismét-veszteni!

2. Remény.

Szelíden, mint a szép esttűnemény,
Lángarcodon kecsekkel, mint Auróra,

Mosolygsz reám, sötét sohajtozóra,
S megenyhül sorsom, a vad, a kemény.
De most nem tűnsz fel nékem, jobb Remény!
Fen-révemtől köd, szél, hab messze szóra,
Faggat, gyötör, remegtet minden óra,
S küzdel keblemben minden érzemény.
Ah, jőj, s ringasd el e nagy kínokat,
S Endymionként a szent rózsaberken,
Hadd éljek boldog istenálmokat.
S ha lelkem e varázskarból felserken,
Mint kedvesét Chitóne lángjai,
Lepjék orcámat hölgyem csókjai [1]).

69. ***Huszárdal.***

G. Teleki Ferenctől.

Mihelyest megcsattan
A harsogó réz,
Lovára felpattan
A bátor vitéz.
Rajta! völgyön hegyen,
Vígan előmegyen,
S iget a világon keresztül.

Pajkos jó kedvében
Sürgeti léptét,
De tartja szivében
Kedvese képét;
S gondolkozván róla,
Szélben lebeg tolla,
S iget tüzzel vezére után

Bár mily veszedelem
Elejébe jő,
Hogy mi a félelem:
Nem ismeri ő.
Hazájáé szíve,
S mint királya híve
Iget bátran csata piacára.

Békés ember társát
Soha sem bántja;
Ha ellenséget lát,
Kardját kirántja,

[1]) Vonatkozás Diánára (kinek Chitone egyik mellékneve) s Endymionra, kit a szüz istennő megszeretvén, örök álomba merített, hogy őt csókolhassa.

S ezt is ha meggyőzi,
Sebét bekötözi,
S iget tovább új vitéz tettre
S midőn utoljára
A véres halál,
Mint élte határa,
Vele szembe száll,
Mint egy igaz vitéz
Bátran szemébe néz,
Iget vígan a más világra.

70. *Mohácsi dal.*

Kisfaludy Károlytól.

Suhogva mint az esti szél
Mély gödréből a vitéz kél,
S mint halvány köd holdvilágnál
Mohács térén tétova száll.
Néz a pásztor s keresztet hány,
Kiált a hív kuvasz után,
A tűz mellé heveredik,
S múlt időről töprenkedik.
„Hej itt egykor e gyep felett
Sötét piros harmat esett;
Fű, virág búsan lehajlott,
S magyar szívből fris vért ivott.
Sok legény jött nyalka lovon
Győzni a vad büszke taron,
Lova eldűlt, maga fejér,
Néma, hideg, mint őszi dér.
Csele patak! iszapodban
Királyi nagy temető van.
Azért is oly sárga vized,
Oszlopod gőz, átkos neved.
Csontba akad s hortyog a ló,
Meg-megcsorbul kasza, sarló,
A leány fél, s bár mi begyes,
Oltalmára legényt keres.
Ne félj, rózsám, szebb idő jár,
Dunánk rabot nem hord immár,
S újra diszlik Mohács táján
Magyar legény, magyar leány.“

71. *A virtus becse.*

Dayka Gábortól.

Voltak szerencsés napjaim, hol szelid
Öröm követte nyomdokimat, s hevült
Lelkem tüzétől megragadva,
Átölelém az egész világot;
A hűs pataknak bús zuhanásai,
A lágy fuvalmak lengedezései
Éjféli csendben, a susogló
Ágak, az illatos hant virági
Elfogtak egykor, s nem magyarázható
Örömbe sűlyedt lelkem; eloszlaták
Keservimet, kisírtam a bút
Édes örömbe merült szemekkel.
Ti boldog órák! — Hasztalan esdeklem
Utánok. A bús vízözön évei
Közt semmiségbe tért időknek
Fejthetetlen zavarába dőltek!
Virtus! csak a te nyomdokidon lehet
Eljutni boldogságra! te mennyei
Vígságra hívtad tisztelődet,
S nem keresett örömökre vontad.

72. *Tusakodás.*

Kazinczy Ferenctől.

Reményem eltűnt — mint mikor a torony
Lámpája az éjnek vad zivatarja közt
Ellobban, és a csüggedőket
A habok újra veszélyes örvény
S egekbe nyúló fergeteges sziklák
Közé ragadják. Oh, ti hatalmasok,
S te, te nagy és jó Jupiter, ki
Teljesedésbe hozod tilalmat
Nem szenvedő végzéseiket! tehát
Hiába bízánk bennetek? hasztalan
Nyujtánk fel újobban könyörgő
Öszveredőlt kezeket felétek?
Méltatlanoknak még soha nem leve
Az égiektől támogató segéd,
Tűrd, a mit illik tűrnöd. Jó lesz
A gonoszokra kemény fenyítő.

Bizonynyal itt lesz; néha sietve jön,
Sántítva többször; s hozza kezében az
Élesre fent pallost, s az ingó
Csésze sülyed, s bukik a hitetlen.
Villogj te nékünk, mennyei jó tanács!
S vezérlj az éjnek kétes homálya közt.
Im lobban a láng! a homály fut!
Lelkem örűlj! közelít az óra.

73. *A királyhoz*[1].

Virág Benedektől.

Harcol Filepnek rettenetes fia.
A merre villám fegyvere mennydörög,
A félelemnek, s a halálnak
Jajszava gyászos ügyét kesergi.
Im néki hódult Ázsia! félve néz
A győzhetetlen képire, reszkető
Kezekkel öntvén a kevélynek
Lábaihoz kizsarolt aranyját.
Így a magában bízakodó makacs
Párthus, kifárad végre csatáiban
S adót visz önkényt szívdobogva
Róma vitéz, de szelíd urának
Sokszor dícsőség és öröm a nemes
Győző hatalmát félni; gyönyörködik
A föld Titusban, s Róma őtet
Sok jeles édemiért imádja.
Felűlhaladtad mindezeket, kegyes
Királyom! ím a hálaadó magyar!
A rettenetlenség vitézi
Szíveket áldozatúl ajánlják!
Nem félelemből áldozik e sereg:
A ritka virtust tiszteli, mely maga
Erőltetés nélkűl szerezhet
Több birodalmakat egy királynak.

74. *Szigetvár.*

Vörösmarty Mihálytól.

Láttam veszélyes tájadat, oh Sziget!
Előttem állott roskadozó falad,

[1]) I. Ferenchez az első francia háború idején, 1797., midőn a magyar nemesség a köz ellenség ellen fegyvert fogott.

Előttem a múlt kor csatái
S gyászba borúlt ege Hunniának.
Itt késve mérgét nyelte az agg török;
Itt táboroztak népei dölyfösen:
Ott fenn erős, de számra kisded,
S győzve fogyó hadaink tanyáztak;
S onnan, ha kellett mint az egek nyila
A záporoknak vad zuhanási közt,
Csattogva, sujtva, száz halálban
Törtek alá rabölő haraggal.
Két száz ezerrel víva meg egy marok
Népség s vitái győztösek annyiszor,
De oh! — borúlj el gyászhozó nap! —
A diadal közepett enyésztek.
Vagy mely tünő fény leng szemeim felé?
A csendes éjnek rémi talán? — Vagy a
Fagyos halálnak váza, vagy bús
Kepe az ősi idők fiának?
Oh Zrínyi roncsolt képe, te vagy! Dicső
Hős, hajdan a vérfergetegek között,
Rémitve villogsz most előmbe,
Századaink sanyarú korából:
Dúló vasat tart rettenetes karod,
Elszánt komolyság terjedez arcodon,
Lelkedben a szép hír, boszúság
És kitörő harag ég szivedben.
Mert vesztegeinek társaid a mezőn,
Csatátlanul, rosz, gyáva tanács miatt,
Míg téged a veszélyek útán
Sírba viszen csapodár szerencse.
Te a hazáért halni tudál, dicső!
Mi nem tudunk már érte csak élni is;
A támadó nap tudja, látja,
A szomorún nyugovó, bününket.
Mikor szününk meg bor, szerelem között
A hon virultát messze felejteni?
Mikor kerülhet vissza a künn
Elpazarolt arany és dicsőség?
Haj elközelget majd az enyészet így!
Eltörli a nép bajnoki tetteit:
Megdőlnek a fajult vitézek,
Sírjai hős eleik nevének.

75. *A bölcseséghez.*

Kis Jánostól.

Szívemnek legfelségesb bálványa,
Szűz bölcseség, hol van lakhelyed?
Világoknak roppant alkotványa,
Hol rejti őt titkos kebeled?
Oh, rég már, rég, hogy e szépek szépét
Nyomozom, mert istenség keze
Lelkembe metszette ő szent képét,
Hogy lélekké nevezze.

A hol te, ég felséges magzatja,
Szórod fényed ragyogványait:
Ott örökös tavasz osztogatja
Elysium drága javait.
Legtisztább ég világos kristálya
Folyja körül boldog vidéked,
Égi karok szent melódiája
Zeng idvezletet néked.

Az igazság s a virtus karjain
Jársz szép testvér szép testvériddel,
Ártatlanság virágos halmain
Vígan játszván víg kedvesiddel;
Orcáidon ragyognak rózsái
Hervadni nem tudó szépségnek,
Kezeidben virítnak pálmái
A tökéletességnek

Benned érzés, vágyás, gondolatok
Zengnek felséges harmóniát;
Szívet tépő dühös indulatok
Nem táplálnak ezer fúriát
Homálytalan szemeidnek éli
A dolognak hatja velejét;
A holt bálványt istennek nem véli,
Lepje gyémánt bár fejét.

Néked örök rend arany láncai
Fűzik egybe a világokat,
Melyek mint szép egyesség lyányai
Ölelkezve járják táncokat.
Irígy Daemon néhánynak kebelét
Nem marcongja mérges dárdával
Hogy a sereg másik kedvesb felét
Hízlalja prédájával.

Előtted a mindent-alkotónak
Nyitva vagyon rejtett műhelye,
Látd, az célja, hogy a legfőbb jónak
Ízlésére mívét emelje.
S azt ezerkép csak azért próbálja
Tisztításnak kemencéjében,
Hogy ragyogjon, lehullván homálya,
Istenek szép fényében.

Égi lakos, egek származatja,
Mindent szemlélsz égi formában,
Füled égi szent muzsika hatja
A világok vándorlásában.
Gyönyörüség legtisztább forrását
Szünet nélkül meríti szived,
S jótételben leli csak nyugvását;
Boldogság minden míved.

Oh! szivemnek szentséges bálványa,
Hol van, hol van örökös helyed?
Mért hogy lelkem, úgy a mint kivánja,
Nem mulathat itt alant veled?
Ah! eltüntél, eltüntél mitőlünk
Felsőbb lelkek társaságába,
S téged vélvén lelni, hányszor dőlünk
Csalárd árnyék karjába.

De ha szivem legszebb lángozatja
Feléd lobog hajnal jöttével,
Ha lelkem legtitkosb mozdulatja
Téged sóhajt nap lementével,
Jőj kegyes, oh jőj Zephyr-szárnyakon
Néked szentelt rejtekhelyembe,
Nagy leckéid mennyei hangokon
Éjfelenként sugald fülembe!

76. *Barátimhoz.*

Berzsenyitől.

Én is éreztem s tüzesen szerettem
Éltem a föld szép örömit, barátim!
Barna fürtim közt szerelem s vidámság
Myrtusi nyíltak.
Repdezett szívem kies édenében:
Mint ama boldog ligetek lakója,
Már midőn a porkötelet lerázta
Léthe virányin.

A szilaj lélek rekeszét kitörvén
A nap útján túl magasan csapongott,
S mint az aetherben lakozó rideg sas
Földre se nézett.
Mennyi tündérbáj s ragyogó kilátás,
Mennyi andalgó öröm és reménység
Rengetett, édes Csalatás, öledben
Mágus erővel!
Álmaim tünnek, leesik szememről
A csalárd fátyol, s az arany világnak
Rózsaberkéből sivatag vadon kél
Zordon időkkel:
Hol csak a külszín fedi a valóság
Puszta országát bibor állepelben:
Ám de a bölcsnek beható szemével
Játszani nem mer.
Látja a virtust letapodva nyögni,
Socrates méregpoharát, s Tibérnek
Thrónusa mocskát;
Látja, és keblét szomorún bezárja.
Nem szeret semmit, de nem is gyülölhet;
Szíve óhajt még, de üres vadonban
Hal ki nyögése.

77. *Osztályrészem.*

Berzsenyitől.

Partra szállottam. Levonom vitorlám!
A szelek mérgét nemesen kiálltam.
Sok Charybdis közt, sok ezer veszélyben
Izzada orcám.
Béke már részem: lekötöm hajómat,
Semmi tündér kép soha fel nem oldja.
Oh te elzárt hely, te fogadd öledbe
A heves ifjut!
Bár nem oly gazdag mezeim határa
Mint Tarentum vagy gyönyörű Larissa[1]).
S nem ragyog szentelt ligetek homályin
Tíburi forrás[2]):
Van kies szőllőm, van arany kalászszal
Biztató földem: szeretett szabadság
Lakja hajlékom. Kegyes istenimtől
Kérjek-e többet?

[1]) Amaz Itáliának, ez Tessáliának gazdag városai.
[2]) Bandusia értetik itt, mely Horác szabinumi nyári jószágán folyt keresztül, Tibur városához közel.

Vessen a végzet valamerre tetszik,
Csak nehéz szükség ne zavarja kedvem:
Mindenütt boldog megelégedéssel
Nézek az égre!
Csak te légy velem, te szelíd Camoena!
Itt is áldást hint kezed életemre,
S a vadon tájék kiderült virány lesz
Gyönge dalodra.
Essem a Grönland örökös havára,
Essem a forró szerecsen homokra;
Ott meleg kebled fedez, oh Camoena,
Itt hüves ernyőd.

78. ***Bucsuzás.***

Ugyanattól.

Elszakadsz tőlem, szeretett barátném!
Hasztalan zárlak keblembe; eltünsz,
S mint az álomkép, örömim, reményim
Véled enyésznek.
Jaj! sem a sérült szerelem nyögése,
Sem kegyességem, sem az ég hatalma
Téged énnékem soha vissza többé,
Vissza, nem adnak.
Élj szerencsésen, valamerre fordulsz!
Légyen áldásom veled és vezérljen!
Légyen a végzés utain szerelmünk
Angyala társad!
Élj szerencsésen s ne felejts el engem!
Menj az égtartó Pyreneken által,
Menj az éjszaknak havasin keresztül,
Csak ne felejts el!
Ott is, óh ott is tied e sebes szív:
Mindenütt kisér, veled él, veled hal;
S sárga képemnek eleven vonásin
Festve neved lesz.

79. ***Fohászkodás.***

Ugyanattól.

Isten! kit a bölcs lángesze fel nem ér,
Csak titkon érző lelke ohajtva sejt:
Léted viágít mint az égő
Nap, de szemünk bele nem tekinthet.

A legmagasb menny s aether Uránjai,
Melyek körülted rendre keringenek,
A láthatatlan férgek a te
Bölcs kezeid remekelt csodái.
Te hoztad e nagy minden ezer nemét
A semmiségből, a te szemöldököd
Ronthat s teremthet száz világot,
S a nagy idők folyamit kiméri.
Téged dicsőit a Zenith és Nadir.
A szélveszek bús harca, az égi láng
Villáma, harmatcsepp, virágszál
Hírdeti nagy kezed alkotásit.
Buzgón leomlom színed előtt, dicső!
Majdan ha lelkem záraiból kikel,
S hozzád közelb járulhat, akkor
A mi után eped, ott eléri.
Addig letörlöm könnyeimet, s megyek
Rendeltetésem pályafutásain,
A jobb s nemesb lelkeknek útján,
Merre erőm s inaim vihetnek.
Bizton tekintem mély sirom éjjelét!
Zordon, de oh, nem, nem lehet az gonosz,
Mert a te munkád; ott is elszórt
Csontjaimat kezeid takarják.

80. *Dávid Zsoltárai után.*

Tárkányitól.

X. Zsoltár.

Istenben bizom, barátim!
Mért mondjátok hát nekem:
Fussak mint madár a hegyre,
Mert megtámad ellenem;
Mert sebes nyilát az ívbe
Tette már a cselszövő,
És igazra száll ki a nyíl,
Hogyha majd az éj lejő.
S mert lerontá a mit egykor
Alkoték a védfalat:
Vad dühétől így a jámbor
Biztosítva hol marad?
Égben ül trónján az isten,
És örök tekintete

Jókra úgy mint bűnösökre
Egyaránt kiterjede.
A gonoszra égető szél
S mennykövének gyilka száll,
Jó az úr, a jót megőrzi,
S pártján vídor arccal áll.

XXXIII. Zsoltár.

Áldom istent, ajkamon lesz
Szüntelen dicsérete :
Lelkem büszkesége ő lesz
S életemnek élete.
Halljátok meg ezt, ti árvák,
És örüljön szívetek,
És velem magas nevének
Háladalt zenegjetek.
Kértem őt, és megsegíte,
Távozott a félelem ;
Nem pírúl meg, a ki téged
Hí segédül, istenem!
Szólt az árva kín s nyomor közt,
A szó égbe szállt vala :
Jött hamar s körötte tábort
Vert az isten angyala.
Lássátok tapasztalásból,
Mily felette jó az úr ;
Boldog az, ki benne bízik
Tántoríthatatlanúl.
A dúsgazdag elszegényül ;
De kik istent tisztelik,
A szegénységet, nyomort, kínt
Csak nevérül ismerik.
Jer, fiam, tanúlj, az isten
Félelmére intelek,
Szép óráid életedben
Hogy mikép lehessenek :
Nyelveden szived beszéljen,
Légy igaz, nemes, szelíd ;
Tedd a jót, kerüld a rosszat,
Ennyi az, mi üdvözít.
Isten a jót hűn megőrzi,
A gonoszt kiírtja ő,
És nem fogja gaz nevét a
Sírhalmon jelelni kő.

Bánkodó szívhez közel van
Isten és hamar segit,
Percre ott terem, ha olykor
Tán baj éri híveit.
Minden tagjokat megőrzi,
Megsérülni egy se fog;
Míg előtte mind lehullnak
A rosz lelkü álnokok.
A ki hűn szolgálja istent,
Sérthetetlenül marad;
A ki mindig benne bízik,
Boldog mindig, és szabad.

CXLV. Zsoltár.

Lelkem, az urat dicsőítsd,
Jehovát magasztalom,
Míg csak élek, istenemnek
Fog zenegni hév dalom.
Ne higyj a hatalmasoknak,
Embereknek ó ne higyj,
Lelkök elszáll, s porba hullnak,
Nem — az ember nem segít.
Boldog a kinek segélyt ad
Jákob szent s nagy istene,
A kinek isten reménye,
Célja, vágya, s mindene.
Isten, a föld, ég s a tenger
Alkotója, hű, örök;
Törvényt s enyhet tőle nyernek
A letiprott éhezők.
Fényt ad a vakok szemének,
Ő a gyönge védfala,
Ő szabadság a fogolynak,
S özvegyeknek gyámola.
Benne az igaz barátot
Lel, az árva jó atyát,
Az utas vezért, a bűnös
Benne féli ostorát.
Őt uraljuk mind örökké,
Ő Sionnak istene;
Nemzedékről nemzedékre
Szálljon hév dicsérete!

81. *Hálaének.*

Bodó Sebestyéntől.

Szent, szent vagy egeknek egében, atyánk!
Áld háladalokra hevűlve imánk;
És földi dalunkkal a mennyei fönt,
Szent angyali karba vegyűlve, köszönt.
A reggeli napnak aranysugarán,
A harmatözönbe fürödt ibolyán,
A bérci fenyősudarak tetején,
S a tengeri szörnyetegek tömegén,
A nyár melegén, meg a téli fagyon
Mindenhol örök kegyed írva vagyon.
Fénytrónodat angyalaid
Mennyben körözik leborúlva;
E földi tekén fiaid
Dics-zengzete hangzik ujúlva:
Szent, szent vagy egedben, atyánk!
Oh! nézz könyörülve reánk;
Ím! háladalunkkal a mennyei fönt,
Szent angyali karba vegyülve, köszönt.

Éden kebelébe nemünk gyökerét
Mindjárt szeretettel, atyánk, öleléd;
Majd bűn fiain könyörűlni tudál,
Ismét jogot égi honunkhoz adál.
S széttépve a bűnnek erős kötelét,
Irgalmadat újra velünk közöléd.
Istenfiad égi tanával a föld,
Ködleple alól kiderűlve, betölt:
S e fáklya hogy itt vezetőnk leve, nem
Téveszti az útat az emberi szem.
Bizton haladunk nyomorink mezején,
Majd boldogok égi honunk örömén;
Hol szenteid énekeket
Zengnek neked arcra borúlva.
Oh! adjad, örök szeretet,
Áldjunk mi is ott honosúlva.
Szent, szent vagy egedben, atyánk!
Ah! vedd könyörűlve imánk;
Mely szenteid érdemeikbe vegyűl,
S úgy mennyei trónod elébe repűl.

82. *Élet és Phantasia.*

Kisfaludy Károlytól.

Sötét homályban
Intézik és szövik
Komor hatalmak
A földi kétes
Pályák irányait;
S némán, szivetlenül
Tüskéket hintve
Rejtélyes útra,
Hideg karokkal
A puszta élet
Háborgó tengerére
Taszítanak.
És duzzadó habok,
Ellenkező szelek,
Forgatják életünk
Keskeny hajóját;
Fel-felröpítve
Hullámtetőkön
A fellegig mereng,
S alá sodorva
Halálos örvény
Tátong alatta.
S kinos zavarban
Ott küzd az ember
A vészözönnek
Gátlan dühével,
S dagadt kebellel
Partnak törekszik,
Mely biztatón leng
A távol elnyuló
Reményköd árjain:
Ott szebb élet derül
S a csendes nyúgalom
Forrása csörgedez.
De nem talál nyomot
Esdett fokszirtjain,
Fáradtan visszadől
Zajló habok közé,
S a lankadt szomjuzó
Egy tiszta cseppet
Se nyerhet.

Kigyók övedzik át
Baráti kéz helyett,
S fájló botlásait
Kacagják ördögűl.
A váltó nap leszáll,
Kétségek ostroma
Körüldöbörgi,
S kiélve jobb hitét
A jó- s igazhoz,
Fagylalt melyére
Rohannak.
Meredve néz
A hold világra;
Sülyedte árnyai
Kisérve rezgetik,
Gyászszín borítja
Zordon vidékeit;
Csak egy villámsugár
Dereng le néha
Bus éjjelébe,
S reménye sírjait,
A véghetetlen ürt,
Mutatja könnyes
Szemének.

Im a környék derűl,
S arany felhői közt
Terjengő szárnyakon
Egy istenné közelg!
Int, s fénye számtalan
Alakban úszik
Kies virányokon.
Varázs tündökletin
Az ég harmatja reng,
S szelíd fuvalma
Serkentő bájt lehell;
Édenné változik
A dísztelen vadon;
Lágy szellők nyájasan
Suttognak a mezőn,
S himes virágok
Nyílt kelyheikből
Édesded álmokat
Lihegzenek.
A természet virít,

És sírokon keresztűl
Örök tavasz mosolyg.
Az ember istenűlve
Az égre feltekint;
S éltét, a zsengedőt,
Az ifjut, a virágzót,
Mint hölgyet, olvadó
Melyére vonva,
A halhatatlanok
Sorsában osztozik.
Nem jártalan tovább
Ösvénye titkain,
S teremtő lángjait
Öröklét hirdeti.
A por nem lelkesűl,
Ha égi szellemek
Nem oldják láncait,
Alant hever s letűn;
A Phantasia,
Az ész hív kedvese,
Bátran kivívja
Mély tömlöcéből,
S a látkörön túl
Fenten lebegteti
Világokat-
Körűlsugárzó
Bájos szövétnekét.

83. *A szabad Erdély a török elüzetése után.*

Kazinczy Ferenctől.

Szabadon lihegsz, szeretett haza,
Szabadon lihegsz megint! karunk
Béklyóidat összetöré!
Itt vesztenek ők, itt hulltanak el;
Lobogó tüzeit seregökre
Az isteni bosszu lövellé.

Nem ejte le minket erő;
Bízakodás teve rabjaivá
Minket a pogánynak.
Esküdt, s mi jók hivénk szavát;
S ő a hivőket, bízakodókat,
Cselébe voná, megbuktatá.

Hegyeink aranyát, ugarinknak
Gazdag termését irigylé,
És a mit táplál a mező.
Paripáink neki nyihogtak,
Gyapját neki nyírta meg a nyáj,
S a mit nem vett el, ellopá.

Magyarra vivé ki a magyart,
S vicsorga dühében, hogy a két
Testvérhad érte egymást ölé.
Éh gyermekeinket maszlagon
Hízlalta pribékjeivé, hogy ők
Verdessék, a mi még nem ing.

S mi nyögénk a vad dölyf kéjeit,
S viselénk; de mérges fájdalomban,
Az alázó súlyos igát.
Hunyadink nagy lelke nem hagyott el,
Hunyadink nagy lelkét nem hagyánk el,
S lepattogának láncaink.

Itt vesztenek ők, itt hulltanak el,
Lobogó tüzeit seregökre
Az isteni bosszu lövellé!
Szabadon lihegsz, szeretett hazánk;
Szeretett hazánk! szabadon lihegsz,
Hunyadink nagy lelke van veled.

84. *Mohács.*

Kisfaludy Károlytól.

Hősvértől pirosult gyásztér! sóhajtva köszöntlek,
Nemzeti nagylétünk nagy temetője, Mohács!
Hollószárnyaival lebegett a zordon enyészet,
S pusztító erejét rád viharozta dühe.
S vad diadalma jelét robogó villámival itten
Honi vitéz seregink holttetemikre süté.
Tomori! büszke vezér! mért hagytad el érseki széked?
Nem halt volna hazánk dísze, virága veled.
Harc tüze lángitá bizton viadalra kikelted,
S érted mennyi dicsők estenek áldozatúl!
Szűk vala egy ország! beh kicsiny most néma lakásod;
Tárogatód megszűnt, rozsda emészti vasad.
Nyúgodj! rajtad üzé dölyfét a csalfa szerencse,
A békitő sír enyhe takarja porod.

Hány fiatal szivet, tele sok szép földi reménynyel
Sujta le kegytelen itt a riadó csatavész!
Élte kies tavaszán kora sirt hány ifju talála,
Kit nem rég az öröm lágy öle ringata még!
Dísztelen itt fekszik, deli termete összerutítva
Száguldó paripák vasszegü körmök alatt.
Szög haja fürteivel nem játszik kedvese többé,
Vér- s tapadó portól elmerevedtek azok.
Hasztalan áll az uton váró hive fris koszorúval,
Nem jön-e bajnoka még, félve reménylve vigyáz.
Hogyha levél zördül, őt sejteti véle szerelme,
Néz, piheg, arca tüzel, s keble feszülve haboz.
Ah! de hiába tekint a távol lenge ködébe:
Elmarad a kedvelt s érzete búnak ered.
Végre megérti Mohács veszedelmét; gyönge virágként
Hervad el a szép szűz néma keserve között.
Sírja felett enyeleg suttogva az alkonyi szellő,
S a hűség csendes angyala őrzi porát.
Mennyi nemes bajnok, méltó sok századot élni,
Fénytelen itt szúnyad s kő se mutatja helyét!
Ősi szabadságért harcolt bár férfi karokkal,
Rendzavaró hévvel vérbe fürösztve vasát,
Ámde hol olyan erős, kit meg nem dönt sok ezer kar?
Testhalmok közepett küzd, noha élte szakad.
Símli szokott terhét tűzménje, nyikogva kapar, vág,
Rugdal, rázza fejét, hosszu sörénye lobog.
Elszáguld, hazatér, s így hírli vitéz ura húnytát,
Kit repedő szívvel hölgye zokogva sirat;
Míg sürü könnye apad, s ő is hű férje után hal,
S a kiürült háznak csak döledéke marad.
A tölgy, mely zivatar közt annyiszor álla kevélyen,
Dőltében viruló ágait így temeti.
Hány bajnok hala így, de csak a boldog leli bérét,
A meggyőzöttnek csillaga véle tünik.
Így hamvadtak el ők alacson moh-lepte gödörben;
S a feledékenység éje borítja nevök'.
Hantra dül a pásztor, s fütyörészve legelteti nyáját,
És nem tudja kinek hőspora nyugszik alatt;
Titkon még is eped, szomorú dalt zengedez ajka:
A hősárnyékok csendesen ihletik őt.
A csatasíkon mély borulattal ballag az útas,
Elgondolva minő kétes az emberi sors.
Nez, és elkomorúl, s lesütött szemmel halad ismét,
Felpattant sebeit belseje érzi maga.
Ott, hol az esti sugár gőzfátyolt nyugtat az éren,
Mintha födözgetné, hogy ne tekintse szemünk:

Ott vergőde Lajos, rettentő sorsu királyunk,
Sűlyedező lova érc hímzetü terhe alatt.
Hasztalanúl terjeszti kezét, nincs, nincs ki segítse!
Bajnoki elhulltak, nincs ki feloldja szegényt!
Tátogat a mélység, aranyos páncélja fakó lesz
S összezuzott testét hab fedi, s barna iszap.
Ekként halni kinos! s kegyalak! neked életed így tünt!
Veszteden a magyar ég napja sokára leszállt.
Ifju valál, örvényt nem sejtvén, szörnyen adózál;
Szendergő porodat béke lebegje körül!
Hajh s ezt visszavonás okozá mind, s durva irígység:
Egységünk törten törve, hanyatla erőnk.
A sorvasztó lánc így készüle árva hazánkra;
Nem! nem az ellenség: ön fia vágta sebét.
Gyász emlékü vidék! mi sok inség kútfeje lettél:
Párolgó mezeid bánatos oszlopa ez.
Nagygyá lett Szolimán gőgét Buda ormai nyögték,
S kénye vadon dúltán annyi viszályra jutánk!
Birtok nem vala már, idegen lett a magyar otthon,
Félhold kérkede szét városi tornyairól —
El! ti komoly képek! ti sötétség rajzati, félre!
Új nap fényle reánk annyi veszélyek után.
Él magyar, áll Buda még! a múlt csak példa legyen most,
S égve honért bizton nézzen előre szemünk.
És te virúlj, gyásztér! a béke malasztos ölében:
Nemzeti nagylétünk hajdani sírja, Mohács.

85. *Széphalmon*[1]).

Vachott Sándortól.

Közel van a sírlak, melyben pihensz,
A házhoz, melyben éltél, szent öreg!
Holttestedet nem vitték messzire:
Mivel szerettek nőd és gyermekid.
Miket gyönyörrel látál nőni fel,
A fák sirodra hullatnak levélt.
Hull a levél, mert őszi este van,
Pirúl az ég, de a megénekelt
Táj néma képe mégis szomorú.
S nedves, hideg köd sűrün száll reám,
Ki látogatni jöttem halmodat.
Jobb, hogy lehajtád tisztes fejedet

[1]) Kazinczy Ferenc lakja, melynek kertjében temettetett is el.

A föld alá, hol békén nyughatol;
Jobb most a sírban, szent öreg, neked :
Talán, ha élnél, fáznod kellene!
Mert ám szegényül néze rád a sors.
S ha könnyeid nem sózták volna meg,
Gyakorta ettél sótlan kenyeret.
Mind semmi az, mi téged illete,
De hű családod' látva, kín gyötört.
S minthogy szegénynek több a gyermeke,
Ne kérdje senki: hány árvád maradt?
A gazdag ember vádol sorsodért,
Elmondja: rád mi szép örök jutott.
Vádolni tudnak ők, a jámborok,
Nem sejtik azt, hogy ők adósaid. —
És — és nekünk is jobb nem szólanunk :
Avagy talán mi volnánk a hivek?
Hol hát a díj, mely méltó díj legyen,
Hogy ő feledje háza gondjait?
Hol a dicsőség, melynek fényitől
Világosabban fogja látni sok?
Itt nyugszik ő, itt áll emlékköve —
Ki áldozá ezt? Rajta írva van :
Olvasd az írást, és fájlalva tudd :
Hogy, kit nyomasztó inségben hagyott,
Az özvegy állít halmához követ. —
Ki volt Kazinczy? kell-e kérdenem?
Lehettek s voltak hű apostolok,
De ő a nyelvnek *Megváltója* volt!

86. *Barátságos bucsúvétel.*

Csokonai Mihálytól.

Már hát külön választ, a végzés bennünket,
Megosztja egymáshoz forradott szivünket!
E kötéssel egygyé azért kellett lennünk,
Hogy annál keserűbb búcsút kelljen vennünk?
Hát a mit annyi sok esztendő érlele,
Most vész el, s nem lehet már most élni vele.
Oh gyászos végezés irtóztató pontja!
Mely két szerető szív frigyeit felbontja;
S így a legkedvesebb vagyonunktól megfoszt,
Mikor két barátot kegyetlenül megoszt.
Barátság! barátság! oh édes nevezet,
Melyre sohajtással sok szív emlékezett!

Beh gyakran méreggel van mézed keserve,
Bontván örömünket szívünk új keserve.
Véltem, hogy egymástól holtig meg nem válunk,
S megoszlatónk lehet csupán csak halálunk :
De lám más lappangott a gyász fátum alatt,
A mely most közöttünk vont örökös falat.
Külön válunk tehát egymástól egészen,
De lelkünk tovább is egymás körül lészen.
Bár én nyomorogjam Spicberg havasain,
Te lakjál a festett hottentot partjain ;
Én Amerikán túl vonjam magam hátra,
Téged tartóztasson a forró Szumatra [1]) ;
Az én estvém legyen tenéked reggeled [2]) :
Még is együtt élek s együtt halok veled.
Mostan kedves színed tán utólszor látom,
Ah ! már isten hozzád, szerelmes barátom !
Hozzád ez utolsó szó rebeg ki számon :
Légy te hív Pythias, leszek én hív Damon ! [3])

87. *Hálaadás gr. Festetics Ignáchoz* [4]).

Kis Jánostól.

Tovább nem hallgatok. Hat esztendő int már,
S érettebb gyümölcsöt Múzám hiába vár,
Őszömnek fü szele.
Bár nem ér énekem remek érdemeddel,
Hibáit, nagy férfi, a szívért engedd el,
Mely idvezel vele.

Mint a nap az égi testek seregében,
Jótéted páratlan a maga nemében ;
Hogy tudnám felérni ?
De kénytelen bájol az angyalábrázat ;
Csak reánézés kell, nem cifra ruházat,
Nem szép hang, dicsérni.

Engem, kit bölcsőmben örököd rengetett,
Magának kért tőled Apollo, s vezetett
Jelesebb pályára,

---

[1]) A Szunda-szigetek legnagyobbja, a chinai tengertől nyugatra, melyen az egyenlítő fut által.
[2]) Azaz : a föld két ellenlábolói partján tartózkodjunk.
[3]) Két pythagoraeus Syracusban, példányai a hű barátságnak.
[4]) E nemes lelkű ember, Kis János atyjának földesura, ezt, fia érdemeiért minden jobbágyi szolgálatoktól örökre felszabadította.

S te, nemes barátja, munkáját tisztelted,
S közös nevendéktek sorsád fölemelted
Híveid rangjára.

Mint bájol a nagyság mind szívet mind szemet,
Ha homályos virtust s alacson érdemet
Ölelnek karjai!
Mosolygó fényedtől mint derült életem,
Mint ujúltak s nőttek jobb igyekezetem
Gyenge virágai!

De a nagy szív félig nem teszi munkáját,
A tökéletesség felséges pályáját
A célig folytatja:
Néked sem volt elég csak nyájasnak lenned,
Ösztönt szebb nagyságra gerjeszte tebenned
Lelked indulatja.

Mindenütt ég tömjén Augustus nevének,
Ki Márót elrablott csekély értékének
Nyertesévé tette,
S hogy, felejtvén Rómát s a dühös háborút,
Honjában hervadni nem tudó koszorút
Köthessen, engedte.

S Maecenas, ki kincsben Croesussal mérkezett,
Hogy kis Sabínummal Flaccusnak kedvezett,
Mint fel van emelve
A venusínumi hattyú [1]) énekében!
Mint ragyog, mint fárad dicsőítésében
A hír ezer nyelve!

Mennyivel szebbet tészsz te, mint e dús nagyok,
Nekem, ki sem Flaccus sem Máro nem vagyok,
Megtisztelésemre!
Engem csókolsz, s annak adsz szabad birtokot,
A kinek köszönök mindent, a mi okot
Ad kérkedésemre [2]).

Mint a ki tanúnak kíván földet s eget,
Örömünnepet üllsz, választott sereget
Hívsz víg mulatságra,
S úgy nyitsz a mostani kornak s jövendőnek
Serkentésül kaput, a hív nevelőnek
Arany szabadságra.

[1]) Horác, ki Venusiában született.
[2]) Midőn a költő a nemeslelkű úrnak meghálálta jótéteményét, ez őt ölelve fogadta.

Szent, örökké szent nap, tetézett jutalom!
Édesben a szivet milyen diadalom
S hol részegítheti,
Mint midőn a gyermek imádott atyjának
Fejére ily dicső polgárkoronának
Címerét téteti.

Fúriák fészkévé ám adja kebelét
A ki a fiúi szeretet kötelét
Széljelszaggathatja;
S bódult eretneke Sátán vallásának
Légyen utóbb mérges viperák fajának
Boldogtalan atyja.

Nekem, a természet intéséhez hívnek,
Nincs az éggel rokon s el nem fajult szívnek
Méltóbb indulatja,
Mint a mely azoknak, kiktől van lételünk,
Számba vehetetlen kegyességit velünk
Forrón hálláltatja.

Más felpuffadott korcs a szegény szüléket
Szégyelje, s gyalázza a szent verejtéket,
Mely csorgott érette;
Ne lássa mint omolt reá az átok-ár,
Se a feneketlen pokoltörvényt, mely már
Nyílva van mellette:

Az én anyám áspist nem nevelt tejével,
Nem úgy édesgetett szavával s éltével
A virtus utjára,
Hogy az ész törvényét dölyfösen gúnyoljam,
S legfőbb jóltevőim szivét marcangoljam
Dühödt vad módjára.

Nem, ha bennem az ész lát nyiltabb szemekkel,
Szivem magasabban járó érzésekkel
Ha tud gerjedezni,
Ha kis láncszem vagyok szebb lelkek frigyében,
Ha éltem patakját kies völgy keblében
Látom csörgedezni;

Mind azért szerencsém első gyámolait,
Szegény sorsukban is isten angyalait
Nem szűnöm áldani,
S égiekhez illő szent gyönyörüséget
Érzek, hogy házokra ily szép nemességet
Látok háramlani.

Hogyan ne éreznék? E ház homályában,
Mint senki nem inkább fényes palotában,
Úgy voltam szeretve;
S szent adóm nagy része annak, ki annyit tett,
Kinél kegyesb atyát az ég nem teremtett,
Le van már fizetve.

Úgy vagyon, nemes gróf, midőn a világnak
Oly remek példát adsz, engem mennyországnak
Emelsz pitvarába,
Hol buzgón vegyítem hálámnak könnyeit
Annak, a ki szedi jóságod gyöngyeit,
Öröme árjába.

Nem csal meg reményed. Benned jótéted már
Oly szent tüzet gyújtott, melyet sem tél sem nyár
El nem tud oltani.
Oltárod már atyám oltára mellett áll,
Reád tömjénemért áldás minden nap száll,
S holtig fog szállani.

S e két oltár előtt adok íme kezet,
Hogy az úton, melyen kegyességed vezet
Érdem templomába,
Minthogy jobb s kedvesebb bért nem fizethetek,
Soha meg nem szünő futással sietek
Nagy lelkek nyomába.

S ha lantom szívre tud hatni zengésével,
Ha mit tehet eszem egész erejével,
Vagy szívem hűsége,
Élni fog minden nyom emlékezetében,
Barátim s gyermekim gyermeki szivében,
Neved dicsősége.

88. *Gróf Festetics Györgyhöz* [1]).

Kazinczy Ferenctől.

Nagy ember, kit nekünk kedvező istenek
Gyámolúl s ragyogó fényűl engedtenek;
Zrínyieknek társa gazdag örökökben [2]);
De társa még inkább magas erkölcsökben;

[1]) A keszthelyi gazdasági tanoda alkotója, a hadi academia első alapitója, az irodalom és irók nagylelkű barátja volt.
[2]) Birtokosa volt a Zrínyiek több jószágainak.

Mely ész, mely józanság víve arra téged,
Hogy jó szép tettekben leld gyönyörüséged,
S midőn pillongásért epedeznek mások,
Téged nem szédítnek semmi csillámlások.
Büszke, de nem hiú, a csörgést megveted,
S nyugalmas nagyságban foly egész életed.
Mint sok hős polgára a régi Rómának,
Természetnek híve, híve hazájának,
Honn ülsz, szántasz és vetsz, kazlakat állítasz,
Ugart törsz, árkot nyitsz, mocsárt s tót szárítasz;
Nemesíted almád, sajtolod szőllődet,
Ménes, gulyák, nyájak lepik el meződet.
S azért örülsz e nagy birtok nagy hasznának,
Hogy a sokból sokat adhass a hazának.
Földmívest neveltek legelébb gondjaid,
És ifju katonát: most már oltáraid
Gyujtják tömjénöket a lant és az ének
S a Virág és a Kis nyelve istenének.
Olympiánk nyílt meg; ím fut a délceg nép,
S három pártás költőnk s vélök egy ifjú szép,
Ülésedhez jutnak, s elveszik béredet,
Tapsol a sokaság, s harsogja nevedet [1]).
Javaltatni kedves; de bérre szolga vágy;
A szabad megteszi a mit szent tiszte hágy,
S bár nincs, s soha nem lesz, tanúja tetténck,
Áldozatokat hoz szeretett ügyének.
Néked, dicső férfi! maga a tett a bér;
Érted te, az üres lárma s a hír mit ér;
S bírván megnyugtató intését kebllednek,
Bátor léptekkel jársz utján érdemednek.
Tamás, a Nádasdi-háznak fényes ága,
Védistenink közé ez érzéssel hága;
Így Pázmány, így Bakacs, nagyai Rómának,
Így Betlen, fejdelme a rokon hazának;
Kik dicsőségökből néznek volt honjokra,
S áldást kiáltanak arra s új társokra.
Menj, nagy férfi, s példád tanítson bennünket,
Magunknál még inkább szeretni ügyünket.

---

[1]) Festetics volt szerzője azon keszthelyi irodalmi ünnepeknek, melyeken megholt költőink emlékezete ülletett, s az élők dicsőíttettek: emezek voltak Virág, Kisfaludy Sándor, Kis János, és Dukai Takács Judit, a poetria.

89. *Ilka Gyulának*[1]).

Czuczortól.

Nem hazaföldemről, idegen fogságbeli lakban
Titkon irott levelem hív segedelmre, Gyula.
Mert te maradtál csak, ha maradtál mégis, egyetlen,
A ki előtt bízvást önthetek árva panaszt.
És ha jegyes kéznek, ha becsök van női szavaknak,
Ezt kötelességként tőled ohajtni szabad.
Szarvait a teli hold kétszer burkolta homályba,
Tölt fényben lebegett kétszer azóta megint;
Hogy nemes ősi lakunk Tételben[2]) téged örömmel
Vendégül fogadott, s vőnek atyámmal anyám.
Boldog pillantat! ha lehet boldognak itélnünk,
A mit utóbb az idő mostoha karja lenyom;
Boldog pillantat! mikoron jobbodba remegve —
Mert remeg a nagy öröm — jobbomat általadám.
És gyürüket váltván fogadánk hűséget örökre,
Szálla szüleimnek karja megáldva reánk.
Szólni sokat vágytál, de tudád csak mondni: szeretlek,
S lassudadon rebegék ajkaim: „Ilka szeret.“
Kék szemeid hév gyöngyü könyűk örömében uszának,
Tiszta szerelmednek gyöngyei voltak azok.
S nyelvemen oly szó nincs, s fog titka maradni szivemnek,
Mely elöadhatná akkori érzetimet.
Ah de keserves sors, mint fordula balra reményem,
Mennyi veszély s mi vadul szállt fenyegetve reám!
Tudnillik rózsás ajakit bár nyissa mosolygva
A hajnal, vésztől nem szabad a nap azért;
S a ki kegyes széllel tengerre bocsátja hajóját,
Féljen, mert kétes, köthet-e partra utóbb?
Kelni jövendőmet véltem tündéres alakban;
S íme vagyok most rab, mily keserű csalatás!
Vajha, kegyes, miután hitemet jobbommal ajánlám,
Vittél volna legott ősi lakodba veled;
Vagy ha csak egy nappal késtél is volna továbbad,
Bánatos inségtől most nem epedne szüvem.
De te sietve vevéd, a három bércek urához,
Tőlem válva s talán válva örökre, utad.
Nem vádollak ugyan — mert szent törvénye magyarnak
Menni, királyának hogyha idézi szava —

---

[1]) Azon Ilkát beszélteti itt a költő, ki, midőn Salamon királyunk Nándorfejérvárt vivta, annak bevételét azzal segítette elő, hogy a várost, ostromlás közben, felgyujtotta.

[2]) Ma közönségesen: Tittel.

Még is súlyos igen, kegyesétől hogyha szerelmest
Elvonz a hivatal, nem panaszolni reá.
Elszakadál tőlem; s keblemben messze homályként,
Sejtém, kínfelleg kezde borongni legott.
Sok jel adá tudtomra, ha jelt hüvelyezni tanultam
Volna, mi szörnyü csapás tér közelítve felénk.
Ölte szokatlankép komor arcot hirtelen a nap,
S jött mormolva kelet s dél körül égi boru.
Visszatolongottak dühödött hullámi Tiszának.
S a haragos mennynek lángkövi húlltak alá.
Károgató hollók szédelgtek hosszu sereggel,
Vész-intő madarak, Tétel oromja felett.
Éj lőn, nem látszék sem hold sem csillag az égen,
Én nyoszolyámba dülék hajtni nyugalmra fejem.
Hajtni nyugalmra fejem, ha nyugalmat tudna találni,
S nem virrasztana túl éjeken a szerelem.
Hányszor ugortam fel, rezzenvén szűben ijedten,
Ellankadva rogyék vissza helyemre megint.
Hányszor rémledezett füleimben szellemi lassu
Ajkakon ily sugalás: „Kelj hamar, Ilka, tova.“
S hajlani kész voltam; de marasztva pirongata dajkám:
Mért nem tettem, mit tenni parancsla szüvem!
Nem mindenha helyes, mit az ész komor okkal igazgat,
A szüv ügyét csak szű érti, s nem érti balul.
Mert csak alig kezdett szendergés szállni szememre,
Zaj harsog, s kardok vad csörögése kivül.
Elrémültem, ijedt mellem kettőzte veréseit,
S ájultan pihegék agg nevelőmnek ölén.
A zajogók termem küszöbét közelítve, rohannak,
S nagy foku vas bárdok törnek előttök utat.
Rám ropog a zárlott ajtó, s kardrántva tolongnak,
Borzasztó jelenés! a gonosz orvok elém.
Nem tudom erre miért, mert megmerevültek aléló
Érzékim — bár szűnt volna meg életem is!
A kinos álomból szemeim felnyíltak ugyancsak,
Ámde azért, hogy ujabb fájdalom ölje szüvem.
Gyors evezős sajkán ragadának az éjjeli rablók,
Hol kiterült árját önti Dunába Tisza.
Bolgárok voltak, közülök termetre kiválván
Zákó mint őrnagy, s a komor arcu Mladin.
Rettenetes karuak, ha erőt kell törni erővel,
S úszni buvárokként víznek alatta tudók.
Elfojtott kinaim most kezdtek omolni könyűkben,
S fuldokló mellem jajjai vertek eget.
„Hajh hova hurcoltok, kóborlók, gyönge leányzót?
Szégyen erőtelenen férfinak edzni erőt.

Nem keresém soha én lappangva veszélyteket, ártni
Mint is tudna, csatát a ki remegve kerül?
Hát elváltatok, oh éltemnek gyámjai, tőlem
Gondviselő nemzőm, és te szerelmes anyám!“
Így nyögtek panaszim, s új zajtól döbbene lelkem,
A kormányviselő gyorsan evezni kiált.
Visszatekintek, s ím két csolnak szárnyal utánunk,
S terhelt sajkánkat körbe keritni rohan.
Telve reménységgel, hogy mentségemre leendnek,
Felvidulék; de jajosb lőn csak az által ügyem.
Fegyvert öltve ugyan, de feletlen számmal atyám jött,
S véle anyám: értem veszni jövének el ők.
Már nyomon értek volt bennünk, s sajkámba vetették
Csáklyáik hegyeit, s küzde acéllal acél:
„Orvok, harsog atyám, adjátok vissza leányom!“
„Gyermekem óh Ilkám!“ sírva rebegte anyám.
Erre Mladin s Zákó dárdát markolva rohantak
A hullámba belé, innen ez, onnan amaz.
Nyelte hab a vad férfiakat, gondoltam, örökre
Nyelte, de fényes egek! mondni is iszonyodom.
A két csolnakszer szörnyet roppanva fenékkel
Fordula, s mentségem drága reménye velök.
Úszva haszontalanúl törekedtek partig evezni,
Zákó nyomta s Mladin dárdahegyekkel alá.
Én magam éltemet, ezt látván, áldozni haboknak
Szántam, s hogy maradék, volt oka gyenge erőm.
Semmi reményem már, visznek rablóim örűlve,
S napfelköltekor a Száva-torokba jutunk.
Állván a parton jövetünket leste Nikétász,
Várnagya Nándornak, s a lator orvok ura.
Elzáratva nyögök, körülöttem szemfüles agg nők
Sürgnek, alig leltem néked is írnom időt.
Éjjeleim nyugtát könyüim sebes árja zavarja,
Könnyü vidámságom szelleme s színe oda.
A vad szándékú várnagy sürgetni naponnan
Megjelenik, s nőül bírni kivánja kezem!
Elviselé békén állandóságomat eddig,
Ám félek, mert nő gerjedezése felém.
Oh Gyula, Ilkának hahogy él emléke szüvedben,
S mit fogadál mint vő, védelemére siess.
Mert vagyon ahhoz erőd, Salamonnak vagy te kegyence,
Nyújtni segédét kész a tüzes ifju király.
Géza is embered, a bölcs ész, s a baltacsapásal
Rettenetes László, ki maga harcban ezer.
Vagy ha nagyokhoz nem méltó díj kelni csatára
Gyönge leányzóért, s hozni zavarba hazát;

Nem magam én, ezeren nyögnek karotoknak utána,
A haza véghelyeit dúlja, rabolja görög.
Többé nem hadi vár, zsákmányok rakhelye Nándor,
Összetakart vagyonát nékie gyüjti magyar.
Illik, igazságos feleinkért állani bosszút,
S melyet másra vetett, ejteni tőrbe latort.
Bár mentül hamarabb falainknak alatta csörögjön
Fegyveretek s köztök, kedvesem, a te karod.
Úgy, hiszek istenben, meg lészen alázva Nikétász,
S Ilka Gyulájának biztos ölébe repül.

90. *A kesergő pásztorok*[1]).

Faludi Ferenctől.

Méris. Pásztor! kinek fonod szirmos ostorodat?
Vedd elő telekes téli bocskorodat.
Más szelek fújnak most, lemosták nevünket:
Feltúrták, felhányták kevés mindenünket.
Se nyájunk, se erdőnk a hol legeltessünk,
Nincs kunyhónk, hajlékunk, a hol telelhessünk.
Eltiltotta a Pán: Pán kivetkőztetett,
A vak szerencsének bal szárnyára vetett.
Mopszus. Hallottam, nem hittem; vajjon kihihette,
A ki reménységét váltig le nem tette?
Szaporodik csodám, szaporodik gondom:
Nem tudom: vétek-e, nem-e, ha kimondom:
Pán haragja vége, fogyta életemnek.
Mér. Lézegünk, bujdosunk, se szelünk, se partunk:
Azt se tudjuk, mihez, azt sem merre tartsunk.
Ily keserüségünk bár özönt fakaszszon:
Bár tengert áraszszon: nincsen benne haszon.
Mopsz. Már azt is elhiszem, szántó vizen arat,
Bárány farkast kerget, a nyúl ver agarat:
A tél rózsákat hoz, a nyár kemény jeget,
A mord éjszaki szél izzasztó meleget.
Métely juhnak, dér virágnak,
Horog halnak, tőr madárnak:
Darázs méhnek,
Aszály rétnek
Pán haragja: vége, fogyta életemnek.

[1]) Pán alatt a római egyház főpásztora, a nagy Ganganelli (XIV. Kelemen pápa) értetik, kinek halála után VI. Pius emeltetett helyébe, 1775. Vonatkozások a jezsuiták eltöröltetésére Kelemen által.

Mér. Pásztorok esetin sírtak kis virágok :
Búsúltak, fonnyadtak szép zöldelő ágok.
Egymásra borúlván sírtak a Napæak :
Fákkal elő haló Dryades, szűz Nymphák :
Magas sugár fáknak lecsüggött tetejek,
S mint tőlök kitellett, szomorkodott fejek.
Nevezetes vizek fenékig apadtak :
Erdő, mező, berek, fű, fa elhervadtak.

Mopsz. Daphnis megint holttá válnék, ha most élne
Élő pásztorokkal ő meg nem cserélne.
Sebesedne szíve erdők pusztulásin,
Legelő hegyeknek szörnyü változásin.
Pán haragja vége, fogyta életemnek.

Mér. Pán alatt, úgy hallik, nem szolgált az idő :
Gyümölcstelen, meddő vala az esztendő.
A gazdák is valljak, vékonyan maradtak :
Többet vetettek be, hogysem learattak.

Mopsz. A Pán botja alatt a nyáj hullott, veszett :
Roszúl bírta magát, egyvelesleg esett,
Sok eltévelyedett, o be keserves kár!
O beh gonosz idők! de nincs haszna immár.
A hegyek szentségi tőlünk elköltöztek,
Szomorú arcával végső búcsút vettek.
Elkölt hírök, nevök, fényes becsületök,
Számokra elrendelt régi tiszteletök.
Pán haragja vége, fogyta életemnek

Menalkász. Tarka hírrel jöttem : a Pánt eltemették,
Az új Pánt víg szóval székébe ültették.
Kulcsos városokban már fennyen hírlelik,
A folyó posták is pofásan kürtölik.
Fele neve Pius, felét elragadta,
Ki nagy szél fújt akkor, fülem nem hallhatta.
Pánnak termett, mondják, égig magasztalják :
Az égből adatott, mindnyájan azt vallják.
Okos, igaz, bátor, nyája megőrzője;
Ellenkezőinek erős ellenzője.
Farkas gyapjat nem rúg ő pálcája alatt :
Ment leszen mellette öreg s apró falat.
Nyáját és pásztorit előkeresteti,
Tátva hagyott aklát megint betéteti.
Tágas legelő helyt ád a juhászoknak,
Jusát, igazságát megszerzi azoknak.
Feltámadt meginten a pásztorok napja,
Ama dicső névnek elborúlt csillagja.
Fogyott seregének kiterült zászlója,
Napkelettől nyugtig forog lobogója.

Mopsz. Érzi már az erdő, kifakad zöldsége :
Felvont sátorinak színlik ékessége.
Futnak a patakok, csörögnek, vidúlnak,
Hegy, völgy, sziget, liget szépen megujúlnak.
Timfű juhnak, nap virágnak,
Fris víz halnak, társ madárnak :
Fű kert méhnek,
Eső rétnek,
A kegyes és jó Pán élte életemnek.
Mér. Éljen, vigasztaljon a Pán mindnyájunkat,
Gyüjtse, szaporítsa eloszlott nyájunkat!
Mopsz. Én már hitten hiszem, megváltja sorsomat:
Azért végig fonom szirmos ostoromat.

HARMADIK OSZTÁLY. LEIRÓ KÖLTÉSZET.

---

91. *A teremtés képe.*

Verseghy Ferenc maradványaiból.

Csendes, mint a sír, és setét volt az éjtszaka, mikor egy álomkép hajnal felé végét szakasztván nyugodalmamnak, térdeimre késztetett nyoszolyámból, hogy az isteni felségnek éjjeli oltalmáért hálákat adjak. Felöltvén köntösömet, kiültem a nyári ősnek kedvéért budai házamnak erkére, honnan nappal a Dunát s az egész pesti térséget látom.

Összezavarva feküdt a föld az egekkel előttem.
Sem csillag nem tűnt, sem hold, szemeimbe. Setéttel
Volt az egész minden beborítva, s kietlen üresség
Látszott mélyeinek tátott fenekébe temetni
Mindent. Semmi sem élt, nem mozgott semmi; csak olykor
Érzettem gyengén mellettem előbbre lebegni
S a nagy ürességen átzúgni az éjjeli szellőt.
Ilyennek nézték, hihető! a hajdani látók
A földnek közepén a tág mélységet, azoknak
Fénytelen országát, a mik még magban aludván,
A születést várják. Egyenként inti ki őket
Innen az istennek szava, s a mennybéli világnak
Első súgárit megsejtvén, létre verődnek,
S élteket a nevelő földön elkezdik örömmel.

Mély gondolatokba merültem én itt a régieknek amaz

érzékeny képzeményeiről, melyekkel a születetleneknek e setét országát szinte megvalósíták. Ebben alusznak az ő kedves személyesítésök szerint, a még születetlen éjek és napok. Magasságából letekint reájok az isten, s tetszése szerint előszólítja közölök az egyiket vagy másikat. Őrűl a kinevezett, hogy testvéreinek társaságában a forgó esztendőt kísérheti. De legszembetünőbbnek tetszett nekem amaz esdeklés a világosság után, melyet a régiek a születetleneknek tulajdonítottak, s melyet, setét erkemen ülvén, s az előttem fekvő világtalan térségre haszontalanúl nézvén, mind magamban érzettem, mind a természetben gyanítottam. Ah! a világosság nélkül sem mink állatok nem élhetünk, sem a növények nem tenyézhetnek! Még erkölcsi értelemben is, mi az emberi észnek szép tehetsége, mi az emberi szívnek jóra való hajlandósága világosság nélkül, akarom mondani, igaz tudomány és igaz religio nélkül? Nem mutatja-e meg a világosságnak fő becsét csak az is, hogy azt a természetnek alkotója első nap teremtette? a mit Mózses, mennél rövidebben, annál felségesebben rajzol e szavakkal:

Legyen világ!
Mondá az isten;
És meglett a világ.

Azon szempillantásban, hogy a mindenhatónak e teljes foganatu szavait mély tisztelettel és álmélkodással meggondoltam, kiütött a földkörnyék keleti pontján a hajnal első zsengéje.

Ott ül atyánk! ott mennyei székén!
Mondám magamban borzadó örömmel.
Ott ül fénye megett amaz égi
Résnek, hogy egy szavával szétlehelje
Földünkről az örömtelen éjnek
Vak vázait . . De festi már ösvényét
A hajnal fris rózsaveressel,
S a fellegeknek széleit beszegvén
Keltében folyadékony aranynyal,
Hűs harmatot hint a szomjú mezőre.
A földtül elválik az égnek
Kék boltja, s felfelé vonódik. Ezzel
A fellegsereg is magosabbra
Emelkedik, ritkúl, s a csillagokról
A fátyolt versengve levonván,
A tiszta tűznek honjához törekszik.
Szinte miként a büszke menyasszony,
Úgy lép ki a homálynak hű öléből
A föld is megrakva virággal,
Megrakva számtalan dús termetekkel,
A nehezebb folyadékok az égbül
Szinére sűlyedezvén, elszivárgnak,

S elválván a szőke Dunának
Két partja egymástól, kinyílni látszik
E széles víznek deli színe.
Ott fenn az ég, itt lenn a föld tündöklik.

Így választotta el a teremtő, Mózses szerint, a felső vizeket az alsóktól; így gyűjtötte az utóbbiakat egy helyre, kiemelvén közölök a szárazt, hogy magvazó füvet és gyümölcsfákat teremjen. De ah! míg ezeket gyors gondolatimmal szinte csak átfutom:

Szívemelő jelenést látok kezdődni az égen.
Szinte miként nyáron a napnak déli hevétől
Szétszakad a felhő, s foszlékai szerterepülvén,
A tűz-zsengének magosabb honjába enyésznek:
Úgy tünik a csillagsereg is, mikor a nap az égre
A kelet öbleiből kitekint; halványodik a hold,
A kiderült kékség boltján szétterjed az égnek,
S a nagy természet pözsögő életre felújul.
Élni siet minden! csődül a szőke Dunának
Mélyeiből sík színe felé a fürge halaknak
Népe, hol a napnak fényét örvendve köszöntvén,
A víznek tetején lebegő bogarakra rohannak.
A komor erdőknek tollas zselléri, az első
Napsugárt galytornyaikon bekacsongani látván,
Tollaikat rázzák, s orrokkal rendbe simitván
Szárnyaikat, kiki módja szerint, dalolásra fakadnak.
A sok ezer cszúszó gyűrűs testével az éjnek
Fénytelen udvaiból a nyílt térekre tolódik,
Hogy szörnyű bajjal piciny étkeit összekeresse.
Ott egy gombolyagot látok szétnyúlni; halomnak
Gondoltam; fölemelkedvén lábára, ökörnek
Ismerem. A gyapjas nyájak tolakodva habozván
Fénytelen aklokból, a fris levegőre sietnek.
Még a mézgyűjtő szűz nemzet is erre amarra
Széledvén ridegen, s a rétnek tarka virágit
Megsejtvén, dús kelyheiket versengve rabolja.
Érkezik ágyából már most a szinte megújult
Ember is: ez könnyű szekerén a tarka mezőre,
Az meg ekéje után más munkájára sietvén.

De ah! minekutána a teremtésnek e mindennapi képét férfikoromtól fogva majdnem naponként gyönyörködve néztem, csodáltam, imádtam; most, mikor azt különösebben lerajzolni ügyekeztem, megérintett engem az úrnak keze, egy súlyos és hosszas nyavalya által a halálra intvén. Azt találtam azonban még szomorúbb elmélkedésimben is: hogy nagy, irgalmas és hatalmas az úr, mikor sujt és mikor gyógyít, mikor csapással látogat és mikor kegyelmével vigasztal. A legszebb napnak,

mely az egész természetet fölelveníti, az végtére sorsa: hogy ismét elalkonyodik, és még nagyobb pompával kerekedik ki.

92. *Estveli tájkép.*

Kisfaludy Károly Eltéjéből.

Esti bíbor tűzben égnek
Erdős bérci a vidéknek,
S a nap válva nagy körétől
Csendes felségben leszáll,
S hegy völgy fosztva lángszinétől
Kékellő homályban áll.
Édes illattal tele
Kél az alkony hűs szele,
És enyhítő lengzetében
Reszket a lomb és zörög,
S a patak sebes lejttében
Most vidámabban csörög,
Harmatgyöngyök fényledeznek
Rengő zöld fűszálakon;
Csüggedt bimbók éledeznek
A kisült virányokon.
Most a rekkenő melegtül
Eltikkadt virágkebel
Csókolgatva langy szelektül
Kelyhét szebben nyitja fel;
Mint a szem, mely könyüjében
Érző szív után tekint,
És a részvét lágy ölében
Édes nyugtot lel megint.

93. *Az élet korai.*

Kisfaludy Károlytól.

Gyöngén ringatva jó anyánk ölében
Vígan kezdjük létünk szép hajnalát;
A játszi gyermekség bájos körében
Csókoljuk a jelenlét angyalát;
A kétes távolnak sötét ürében
Hiú fényt ködbe vont szemünk nem lát;
S könnyű habok között lebegve létünk,
Minden bájképnek oltárt díszesítünk.

Minden kellő nap üdvezlő sugára
Akkor vidám örömre integet,
S ártatlan lépteink minden nyomára
Édes megnyugvás rózsát hinteget;
A játékhely fő vágyaink határa,
Csalárdul egy remény se hiteget:
Mély sírok halmain mosolygva állunk,
S legkissebb tárgyban nyilt eget találunk.

A bimbó fejledez, s reményvirága
Egy új élet meleg karjába dűl,
A zsenge kornak tiszta boldogsága
Szap álmok özönébe szenderül,
Szorúlt melyünknek ébredő világa
Fenlángol, s új világokat kerül;
A hős hajdankor telt szivünk felé leng,
S a nagy- s dicsőre lelkesűlten éleng.

Szűk már az ősi ház, tovább repűlni
Vágytan vágy a fellengő ifju tűz,
Kiesb virány látszik felénk derűlni,
Hol majd egy szép tündér jobbjára fűz,
Kivel dühös vihar közé merűlni
Feszűl keblünk, a gerjedő, a szűz;
Mienk a föld, mienk egész teremtmény,
S tettekre szólit egy hizelkedő fény.

Künn a zavarban küzdő szenvedélyek
Gyújtják szivünk magas célokra már,
Bizonytalan tárgyért hevűl a lélek,
A forró képzelet csapongva jár,
S míg szunnyadoznak a nemesb tökélyek,
S a lángerő tisztább formára vár,
A föld határin túl szállong az elme,
S ábrándvilágba kél öröm s gyötrelme.

S bibor felhőkön, mint a szép Auróra,
Jön egy istennő, s kéjmalasztjait
Lehelve a szorúlt ábrándozóra,
Intézi a vad tűznek árjait.
Nem-földi kényeket nyújt minden óra,
S egy bájalakra fűzi álmait,
És pharusként a vándor éjjelében,
Szelíden fénylik hullámzó melyében.

Ott áll az ifju! s tiszta hódolatja
Szerelmet vall s érzésre olvadoz,
A viszonláng őt istenné avatja,
Midőn a hív karjába' ringadoz;

Egy pontra gyűlt az élet foglalatja,
Az ösztönzaj csak élvre lobbadoz;
Míg összeforrt lényök Hymen szavára
Egész édengyönyört egy percbe zára.

Kedves láncokra fűzve a siriglan,
Korunk repül, s a szív magába tér,
Az ifjuság szeszélyes álma illan,
S a gondpályán lassúdan hűl a vér;
Férfjult erőnk valót ölel busítlan,
S a hulladó virág gyümölcsöt ér.
Szent tartozások tenni kényszerítnek,
S a férjnek szűk, de szebb határt kerítnek.
Midőn hazáját rabbilincs fenyíti,
Bőszült érzéssel harcmezőre száll;
A szép szabadság hős lánggal hevíti,
Körül dörögje bár ezer halál.
Nem csügged, s honfi tisztét teljesíti
Míg győz, vagy testhalmok közt sírt talál;
A jobb utókortól reménylve bérét,
A nyert borostyánon kiontja vérét.
Mint a szirt, megviván a vész dühével,
Elzúzza óceán dagályait:
A férfi érc pajzsként erős melyével
Enyelgi a sors csapdozásait.
Épít, munkál, gyüjt, kockáz életével,
S a közjóért áldozza napjait;
Szép hölgyén, magzatin, s baráti szíven
Függ boldogsága s léti célja híven.
Most a lángész teremtő ihletése
Ösvényt lobbant sötét homályokon;
Min eddig jós lelkünk csak sejtve kése,
Fénynyé villant a büszke homlokon;
Mindenható elménk istenkedése
Ég s földbe hat, mint az, kivel rokon,
S buvárnyilai a lét titkába vágnak,
Vezér szövétnekűl az ész s világnak.

E pályán lep meg éltünk alkonyatja,
Halántékunk télszínbe öltözik,
A gyors idő tüzünket oltogatja,
Világunk bús homályba költözik;
Kiélt keblünk a múlt hamvát mutatja,
Komoly szemünk csak sírba ütközik,

S mit egykor a szív oly imádva kére,
Most dísztelen hull a való egére.
Kivál az elme bolygó képzetéből,
A fáradtnak magány nyujt gyámkezet,
Mely a világnak zajló tengeréből
A béke csendes partjához vezet.
S szelíd malaszttal a távol ködéből
Sugárzik át a szép emlékezet:
S mint hold csillámai a folyón remegnek,
Lelkén úgy reszket a borúlt öregnek.
Csendes hajléka árnyékos körében
Elandalog, mint élte reggelén;
Szebb lét reménye hitté vál szivében,
Győz a mulandóság vad éjjelén,
És megnyugodva sorsa végzetében
Elalszik békén a szerelm ölén:
Kiről, s más vándor lép üres nyomára,
S az esti szellő játszva leng porára.

94. *Zsugori uram.*

Csokonai Mihálytól.

Ismerek én egy vént — ki az? — Neve nincsen,
Régen eladta már aztat is a kincsen,
Sőt míg bírt is véle, magában tartotta,
Mert mondani másnak *ingyen* sajnálotta.
Hol lakik? — Ott látszik ama kapu megett
Egy ház, melyet náddal önnön maga szegett.
Van két palotája a piac-utcába,
De ezt a rácoknak adta árendába'
Maga e kunyhóban éhezvén kucorog,
S elméjébe mindig a drágaság forog.
Ül pénzes ládáján sovány ábrázattal,
Tisztelvén a mammont örök áldozattal.
A bús gond béesett orcájában hever,
Mérget kedveltető kincseiből kever.
Oly sárgák orcája sovárgó gödrei,
Mint aranyára vert királyok képei,
Mint a sírból feljött halott utálsága,
A melyről minden húst a Parca lerága.
Most is azért sóhajt és dúl-fúl magába,
Mért nem adhatja az áert [1]) árendába,

[1]) Levegő.

S öszve calculálván saját számadását,
Nyögve kárhoztatja szörnyü pazarlását.
Gyász idők! — így kiált vádolván az eget, —
Lám, csak egy rövid nap mennyit elveszteget:
Ma csak harminc arany jött bé a kasszába,
Még is kilencven pénzt adtam ki hiába.
Azonban mely szörnyű károm következeke! —
Itt jajgat, s fejére kulcsolódik keze:
Mely szörnyű kár! egy szél pénzem elrablotta:
Lantornás ablakom ketté szakasztotta!
Úgy tünődik, s talám azt is sajnálja ő,
Hogy a versbe ingyen s potomra jött elő.

NEGYEDIK OSZTÁLY. ELBESZÉLŐ KÖLTÉSZET.

95. *A tyrann poéta.*

Kisfaludy Sándortól.

Diénes, a lelkes, jeles tyrann,
Félvén az ostorát morogva fájlaló
Nép közt gyakorta megjelenni; hogy
Előzze a komor magány unalmait,
Végtére vers-irásra is fakadt,
Vélvén: hogy a mily nagy király,
Poéta it szint oly jeles lehet.
S mint mindenik poéta, bár nem is király,
Jóknak találja verseit, Diénes is
Jóknak találta. Ez bocsánandó hiba.
De néki, a tyrannak, ez nem volt elég:
Mindenkitől tömjént, dicséretet csikart
Magának ő erőszak által is.
Éhes poéták, csélcsapó udvarnokok
Bal véleményének nagyobb, erősb
Győzelmet és hitelt szereztenek.
Philoxenes, ki szíve, lelke és tüze
Által jeles poéta s ember volt, maga
Nem hagyta csak magát ama ravasz
Rab lelkek által félre csábíttatni, és,
Sem a tyranntól rettegő köz félelem
Sem a királyi kegytelenségnek gyakor
Példái arra kényszeríteni

AKADÉM

Őt nem tudák, hogy a valót
Bátran ne merné vallani: —
Azt, hogy Diénes nagy s hatalmas egy király
Ugyan; de verse s költeménye rosz,
És így igen kicsiny poéta csak;
De a mi nem szégyen királyoknak soha.
A fürge vizslák ezt hamar homlok-hanyatt
Fülébe vitték a királynak. Ő maga
Kivánja ezt a vakmerőtől hallani,
S Philoxenest legott magához rendeli.
„Philoxenes! (mond a király) ha Aethnaként
Nem ád is elmém dithyrambokat,
Pindár nyomán repülni mégis mertem én;
Halljad s itéld meg versemet.“
Sokáig olvas a király. Philoxenes
Bátran kimondja: hogy nehéz, hibás
A verse, s költeménye helytelen.
Haragra fortyan a tyrann, s a vakmerőt,
Irígyet (így vádolja mérge őt)
Legott setét börtönbe vetteti.
A város, és minden lakos, sőt a mi több,
Magának a tyrannak udvara,
Nagy és kicsiny sajnálta a derék,
A lelkes és elmés Phyloxenest,
S adddig könyörgött a tyrannak, míg ez azt
Más nap szabadnak lenni engedé megint.
Tanúlhatott, úgy vélte a tyrann,
A vakmerő, s megváltozott kétségkivűl
Most már dicsérni fogja verseit.
Ily nagy poétának magasztalásait
Megnyerni és egész világgal is
Tudatni égvén a tyrann, Philoxenest,
Barátit, és udvarnokit
Magához összehívja mindjárt más napon
Ebédre, s megvendégeli.
Kedvez Philoxenesnek a király;
És a mikor váltig lakoztanak,
Meg újra Pindárt, és Homért,
Verset, poésist emleget.
Furdalta néki oldalát azon hegyes
Vágyása, benn ragyogni a nagyobb,
S jelesb poétáknak kicsiny, de oly dicső
Számában, és Philoxeneshez így beszél:
„Hogy a mit én tegnap neked
Poésisemből olvasék, nem tetszhetett,
Természetes; mert érni kell, hogy jó legyen,

Minden gyümölcsnek, agyvelőnknek is.
Ifjonta írtam azt: hibás tehát, mivel
Éretlen agynak költeménye volt.
Most halljad érettebb agyam költéseit."
És a mit ő költési közt
Legérdekesbnek gondola,
Philoxenesnek mind elolvasá,
És büszke önhittséggel, a mire
Vendéginek magasztaló tekinteti
Adhattak ingert, végre kérdezi:
„Hát most ezek mint tetszenek?"
Tapsokra zendül a nagy társaság;
Csodál, dicsér, magasztal és imád
Minden királyi verset, és teli
Torokkal azt kiáltja: „nem csak Aethna már
A birtokod; Parnassus is tiéd,
Te ember- és poétafejdelem!" —
A gajdolók között csupán maga
Philoxenes hallgat vala.
„Philoxenes! te néma vagy? (mond a tyrann)
Holott tetőled kértem én itéletet?" —
Philoxenes körültekint: tekintete
Bátor s vidám: „Örök! vezessetek megint
Csak vissza (úgymond) engem, a honnan jövék."
Mennykő-megütve áll, remeg
Minden jelenlévő; mosolygva a király,
Kit tiszteletre ránt Philoxenes
Viselte, mely a nagy csoport mindennapi
Természetétől oly nagyon különbözik.
Egy ily erős szivet csodálni kénytelen;
És egy jeles nagy érzelemnek ösztönét
Követve így szól: „Csak maradj, Philoxenes!
S győződj meg arról, hogy kicsiny
Poéta lévén a király,
Tyrann sem oly nagy ahhoz, a kinek
Több lelke, szive s emberérdeme.
Ezeknek itt szükséges a tyrann: neked
A jó barát: fogadj el annak engemet."

6. *Aesop.*

Szabó Istvántól.

Embercsoport áll szirt felett,
Kővel baljában érző szív helyett.
Oh nem: középen egy derült alak,
A többi vagy tigris vagy népsalak!

Távolka fénylik mint szép korona
Apollon áldomásos temploma [1]).
A zöld mező alattok mesze jár,
Felettök a magas menny boltja tár;
Előre hátra, jobbra balra mind
Pokolfenék, hová a szem tekint.
Intettek a templomnak papjai,
És a sekrestye egyházfiai
Görcsös kezekkel megragadva ott
Mérik le a szikláról a rabot.
A rab kért immár tőlök életet;
De mert pogányoktól nem nyerhetett,
Szót kért; s midőn szabad lett szólnia,
Mondá középre a halál fia:
„Ha nincs irántam szíve senkinek,
Halljunk bucsúszót, népe Delphinek! —
Én életem hátulsó ajtaját
Koránsem sírdogálva lépem át.
Mert bárha olyan ábrázat jutott,
Melytől kivált a szép világ futott,
És szolgajárom méretett reám,
Még sem nyilik méltó panaszra szám.
Tudnillik életem kelyhébe több
Öröm vegyült számomra, mint bucsöpp.
Ők, a mindenhatalmu istenek,
Engem, halandót úgy szerettenek,
Hogy termetért értelmet adtanak,
Mi a választottak jutalma csak.
A józan ész elég lett volna már;
De nincs az istenáldásban határ:
Az ég jobban megáldott kedvesét,
Adván eszemhez egy rövid mesét.
Igy míg Apollonnak szent Delphiben
Jóslása volt, világ közepiben,
Addig nekem vidor mesém vala,
Pótolni a szép embert általa.
Én tudtam a szépet jót érzeni,
S létem magas célját megfejteni:
Csak egy hiányzott még, de mit nekem
Megmutatott két jó szövétnekem.
A kit szabaddá tett ész és mese,
Nem voltam én az égnek kedvese?
Igy életem hátulsó ajtaját
Koránsem sírdogálva lépem át.

[1]) A scena Delphiben.

De bár torzulnak rám ez arcszinek,
Halljunk tovább szót, népe Delphinek!
Nem értem én semmit gazdám előtt,
Ki mindig a város gőzébe' főtt;
S parlagra küldött, hol kapás levék,
Míg testemet tőzsérek megvevék.
Tőzsér marháival vásárra vitt;
S piarcon állítván ki áruit,
Sok pénzt csinált egyéb cselédivel;
De én arcom miatt nem keltem el.
És jött egy úr, bölcs Xanthos volt neve;
Ez a tőzsértől olcsón megveve;
Kinél, isten megmondhatója csak,
Hátpúpommal mit nem csináltanak.
De életem hátulsó ajtaját
Azért nem sírdogálva lépem át.
Tanú felettem a borútlan ég,
Hogy e háznál legtöbbet szenvedék.
Xanthos gazdának büszke hölgye volt,
Kinek ha bölcs urunk is meghajolt,
Járt a rabszolgának sok „ne-mulass"
Belébe lég-ebéd, lábára vas.
De mennél inkább rám nehezedett
A szolgasors, annál jobb vége lett.
Krősos, kinek pénzt hordott a patak,
Babért arattak a vitéz hadak,
Ez karddal ment Samost hódítni meg.
Midőn Xanthos házastul ott remeg,
Én üdvözzé tevém a nemzetet:
És a nemzet szabaddá engemet[1]).
S bár nincs irántam szíve senkinek,
Halljunk bucsuszót, népe Delphinek!
Azóta mindenütt kedves barát,
Megjártam a királyok udvarát.
S hol csillagot néz a bölcsek szeme,
És öklel a gulyáknak egy neme,
Itt mindenütt oly kedves voltam én,
Hogy úr, király, hordozna tenyerén.
Mert mikkel ők egymást kisértgeték,
Minden talányt könnyen megfejtheték.
Így a ki mellett én álltam vala,
Ezé maradt az ész diadala;
S amaz miénket nem fejthetve meg,
Adózott, mint a vesztes hadsereg.

[1]) Krősos Aesop kérésére hagyott fel Samos ostromával, és Samos őt rabságából mentette fel.

Ki fogja még ezentúl mondani,
Hogy Aesop egy jött-ment sohonnai?
Magam sem tudhatom, hol származám,
De a helyett egész világ hazám.
S ím hogy magamnak a vidor mesék
Által hozzátok is utat nyesék,
Oh Delphi népe, títeket, velek
Gyilkos haragra ingereltelek.
Pedig miként a nap tisztán ragyog,
Ég föld előtt oly ártatlan vagyok.
Apollon engem! [1]) én el nem lopám
Szent serlegét, de felbőszülve rám
Ti loptátok poggyászaimhoz azt,
S kajánul tesztek ellenem panaszt.
De életem hátulsó ajtaját
Egy könnyel sem nedvezve lépem át.
Hogyhogy? ki élni önkényt nem kiván,
Mit árthat annak a gyilkos zsivány?
És mert sokáig ostromoltalak,
Azonban észre nem hozhattalak;
Ezentul, oh kegyetlen barbarok!
Én tőletek semmit sem akarok;
Azt is csodálom, hogy hallgattatok
Eddig szavamra, medve fajzatok!
Csak egy mesét még népe Delphinek!
Sem ártót sem használót senkinek.
Paraszt ember fővárosát, noha
Szomszédban élt, nem látván még soha,
Két szamarat szekerkéjébe fog.
Míg ő magában ott fen andalog,
Szekerkéjét a máskor lomha pár
Egy nyaktörő homlokra vitte már.
S „oh istenem! — szólt hogy felébredett —
Mivel bántottalak meg tégedet?
Ha elvesznem szent tetszésed vala,
Mért ily hitvány páráknak általa?“
Én is csak azt az egyet fájlalom,
Hogy gyáva néptől kell megromlanom.
De bárha érdemelnéd, Delphi vak
Pribékje, meg nem átkozandalak;
Csak áldást sem kívánhatok reád
Attól, kit áldásért ajkad kiált;
Mert nem lehet, hogy a nagy istenek
Gyilkos csoportot meg ne verjenek.

[1]) Esküvés.

S hadd jósolok — ki már halál fia,
Annak valót lehet jósolnia:
Az isten, a ki nálatok lakott,
S másoknak üdvöt, nektek fényt adott,
Apollon elhagy árván titeket,
Megútálván apát és gyermeket:
Hogy a kit ő kegyekkel álda meg,
Ti nem csak el nem szenvedhettetek,
De szentséges lakához ily közel
Vesztettetek, gyilkos kalózok, el!
Éntőlem a kegyelmes istenek
Vesztemben is tisztelve légyenek.
Ők életem hátulsó ajtaját
Engem nyugodtan hagynak lépni át.
És most, dicső nap a fejem felett,
Örök bucsú! örök bucsú veled!"

A búcsuszók méglen hangoztanak,
Midőn száz torkok orditottanak:
„Le a pupossal!"... S míg szólék, alant
Egy nesz van... mint midőn ember zuhant...
És Delphi népe közt a vad dühből
Kacajnak olvadt nyers hulláma föl.

Delphit romokba sűlyesztette rég
A rajta elforgott időkerék;
S népének a történet fényinél
Csak gyávasága és vérbűne él.
De a mesélő, kit megöltek ott,
Azóta szebb napokra támadott.
Ő a népek között mindenhol él,
S midőn a rókáról egyet mesél,
Nő s férfi hallgatója tűkörűl
Forgatja zöld s nem-zöld asztal körűl;
S midőn szeméből némicskét törűl,
Tisztább látásnak örvend és örűl. —
A szirt pedig, mint Aesop sírköve,
Azóta hírben roppantat növe.

97. *Szűz szent Margit álma.*

Czuczortól.

A királyi szűz [1]) szelídke Margit
Térdrül egykor így imáda istent:

[1]) IV. Béla király leánya volt, ki mint dömés apáca élt, és halt meg a mai napig elnevezett Margit-szigeten, Buda fölött.

„Oh kegyelmes isten! én növendék
Ifju lyánka nem tudom, mi üdvösb,
És mi jobb nekem: taníts tehát meg,
Mit miveljek? és jelentsd ki nékem,
Istenem, mi boldogíthat engem?“
És bocsáta isten rája álmat,
Édeset, minő a kisded álma
Jó anyjának ápoló ölében.
Álma vitte őt kies ligetbe.
A ligetben két virágbokor volt,
Egy viríta ormán zöld halomnak,
Más viríta völgy-öblébe rejtve.
Egy parányi s fürge szárnyas angyal
Röpködé körül a gyönge szűzet,
És mosolygva a halomhoz inté,
S a királyi szűz, szelídke Margit
Felkiálta: „Jaj beh szép virág az,
Milyen nyájasan néz a magasról!“
És mosolygva szólt a szárnyas angyal:
‚Várj s tekints csak fel, szelídke Margit.‘
És a lyánka néze fel figyelve.
Nap sugárzott a virágkehelyre,
A kehelyből harmatgyöngy fehérlett,
Tarka lepke repkedett körötte,
Szállt zsibongva fürge méh reája;
S a kiralyi szűz, szelídke Margit
Felkiálta: „Jaj beh szép virág ez,
Mint örülnek néki lepke, méhe!“
És mosolygva szólt a szárnyas angyal:
‚Várj, s tekints csak fel, szelídke Margit.‘
És a lyánka néze fel figyelve.
A virág lecsügge dél hevétől,
Nagy darázsok jöttenek donogva,
Rút babócsok s más bogárneműek,
Melyeket nyár s délnek lángja éltet,
S a virágon durva röppenéssel
Gázolának által; s felkiálta
A királyi szűz, szelídke Margit:
„Jaj beh kár a gyönge szép virágért!“
Lágy-mosolygva hallgatott az angyal,
És a lyányka néze fel figyelve.
Ím, csodálatos! kelt délnyugatról
Fergeteg, s a zöld ligetre zúdult,
Összezúzva halmon a virágot:
S Margit felsohajta fájdalommal:
„Szép virág, beh búsan kell kimúlnod!

Kár hogy oly magas tetőn virágzál."
A parányi s fürge szárnyas angyal
Röpködött megint a szűz körében,
És mosolygva völgy-öbölbe inté,
Hol virúlt a második virágszál,
Vad tövisek árnyékába rejtve.
Nézte a szelíd szűz, és sohajtott:
„Árva, gyönge, elhagyott virág te!
Ily homályban kell-e hát virúlnod?
Fel magasra nyúlni tüskeszalak
Tiltanak, szegényt, el, nap sugára
Tán ha egyszer száll reád naponnan,
Még csak méhe sem lebeg feléd itt.
Kedvesem te, árva kis virágom,
Kár örökre, kár örökre érted!"
S könnyet ejte szűz szelídke Margit.
A könyű virágkehelybe hullott,
De a lányka nem tudott felőle;
Ámde látta a kicsinyded angyal,
S a lyányka szűz ölébe röppent,
Hónyakát szárnyával fogta által,
S csókolá őt a meleg könyűért.
Majd piciny kezével hajnalarcát
Nyájasan simítva szóla hozzá:
„Szép királyi szűz, szelídke Margit
Fájlalod tehát a szép virágnak
Árva sorsát, fájlalod, te jó szív?
Oh de nézz csak, nézz reá figyelve!"
Szólt az angyal a leány öléből,
Nyájasan mulatva hajnalarcán.
A leányka néz, s remegni lát egy
Gyöngyöt a nyiló virágkehelyben,
S mond: „Beh szép gyöngy! milyet életemben
A királyi kertben sem találtam."
Lágy-mosolygva hallgatott az angyal.
Majd csapongva dongnak a darázsok,
Rút babócsok, s ilynemű bogárnép,
S illetetlen nyugszik a virágszál.
Kánya, karvaly, sas lecsap körötte,
Ám a tüske őrzi szárnyaiktól.
Büszke szarvas, tiszta őzikével
A bokort kerülve futnak által;
Fergeteg dúl, törve zúzva lombot,
S épen a virág áll völgy ölében.
A királyi szűz, szelídke Margit
Látta mind ezt, s felvidúlva szóla:

„Ó te rejtve nyíló szép virágszál!
Árva vagy, de gyámod a nagy isten.
Annak áldozol csak illatoddal,
Boldog, oh ezerszer boldog árva!“
S monda néki a kicsinyded angyal:
„Szép királyi szűz, szelídke Margit,
Láttad, milyen a virágok élte:
Szép virág te szinte nagy Budában.
Isten azt azért mutatta néked,
Dolgodat hogy intézd el szerinte,
Fel halomra, vagy le néma völgybe
Ültesd által életed virágát!“
Szólt a kisded angyal, s a leányka
Hónyakát szárnyával átölelte,
S mintha eljegyezné őt jegyesnek,
Csókot illesztvén a szűz ajakra,
Elszállt tőle tünde lebbenéssel.
A királyi szűz pedig felébred,
És az álom s égi csók hevétől
Lelkesedve a királyhoz indul.
Béla, hogy magához jőni látja,
Szól: „Jó gyermekem, szelídke Margit,
Monddsza, mit kívánsz apád szivétől?“
S mond a gyönge szűz, szelídke Margit:
„Drága gyöngyim s a királyi udvar
Pompadiszét félre tennem engedd,
S hagyj lemondnom a világ zajáról.
A szigetben ottan szent magányban
Égnek áldozandom éltemet fel,
S elvonúlva ott imádom istent,
Hogy reád s hazámra küldjön áldást.“

98. *Mózses.*

Jámbor Páltól.

1. Tíz parancsolat.

Felleg borítja, villám égeti
A vérszinű ég szétnyilott ivét,
Földrengető dörgések hirdetik
A büszke nép hatalmas istenét.
Felhőpalástban áll nagy Sinain
A szent követ, kit úr támaszta fel:
Halotti csendben várja szózatát
A választott nép, felkent Izrael.

És szól a látnok, fellegtrónuson,
S a szó erős, a szó mindenható;
Így szólhat a rettentő vég napon
Felhők karán az ítélő biró:
„Kit tenger, ég, föld, minden istenit,
Imádd porig borúlva Jehovát,
Hirdesse a föld, hirdessék egek:
Hogy Izrael csak egy istent imád.
Mit emberkéz farag, mi por leszen,
Utáld a bálvány néma istenét;
Bálványimádó népre Jehova
Lesujtja bosszuálló mennykövét.
Az úr nevére áleskűt ne tégy,
Mely föld, nap, ég előtt örökre szent;
Az álnok eskü csábigéiből
A név hatalma büntetést teremt.
Megülld a nyúgalom szent szombatát,
Nyugvék teremtőd is szombatnapon,
Hogy azt megülljék minden nemzetek!
Hogy háza zengjen minden ajkakon.
Ki szült, ki ápolt, ölben ringatott,
Első siralmidon ki őrködék,
Szülőd iránt ne hűljön meg szived,
Ezüst fürtökkel áld meg így az ég.
Embervérrel ne fertőztesd kezed,
Boszút kiált az ontott tiszta vér,
Mit ég adott erényed tükreül,
Szemérmed óvd, ez égi kincset ér.
Orzó kezekkel máséhoz ne nyúlj;
Képmásod ellen áltanú ne légy;
Kit hű feléhez sírig eskü köt,
Bűneszközül ne kívánd más nejét.
Mit vérverítékkel más kéz keres,
Mit gondosan tesz agg napokra el,
Mások javát, kincsét ne irigyeld,
Irígy nyomában isten átka kel.
Úgy áld az úr, úgy ver meg, nemzetem!
Úgy sujt haragja késő ízekig,
Miként e tíz törvényét megszeged,
Vagy benn, szívedben hordozod sírig.“
S hogy lássa minden, nagy márványiven
A törvény szent betűkben olvadott;
Hogy megtörése rémítőbb legyen,
Az ég emlékül mennykőt hullatott.
És rémül a nép, és réműlve zúg:
„Ne szóljon úr, Mózses! te szólj nekünk,

Hogy el ne veszszen néped, Izrael,
Hogy el ne veszszen felkent nemzetünk!'
És megy, miként a szárnyra kelt vihar,
S ki hinné? istenül borjút imád!
És látja Mózses, ívét széttöri;
És ostorozza népét lelki vád.
És fenn az ég, s fenn úr haragja szól,
A büszke fajra bosszut esküszik,
Az ég borúl, az ég dörgése zúg,
A szent hegy ormán vérpalást uszik.
A tompa föld reng, a vas nyak konyúl,
Az úr igaz, s bünhődik Izrael;
Fölötte Mózses, fájdalom karán,
Áll szótlanúl, mint szenvedési jel.
‚Bocsásd meg, oh, néped bünét, avagy
Töröld ki élők könyvéből nevem!'
S az úr kegyes, népének megbocsát —
Szentelt haragja megtört Mózsesen.

2. Álom.

Nebó hegyormán áll a jós,
A bánat van vele,
A szent igéret földe ott —
Könyekben áll szeme.
Hiába öntöd, népatya,
Könyűd s imáidat,
Belépni tiltva van neked,
A bűnös nép miatt.
S még egyszer a szent földre néz,
Még egyszer felsohajt,
S elszenderül végetlenűl —
Az úr felkölti majd.

3. Temetés.

Moáb határin Izrael
Halotti gyászban ül,
Kihalt az élet, mindenütt
Csak bánat-éj terül.
Keservben ül az árva nép,
Ott sír atyátlanúl,
Harminc napig viszhangozik
Nebó siralmitúl.
Sír zárja a jóst, s nem leli
Sírhalmát népe fel:
Ne érje bűnös kéz porát —
Az úr temette el.

99. *Rege a futó csillagról.*

Tompa Mihálytól.

Budának tornyán félhold villogott:
Török had ült a bús magyar nyakán,
Ki jobbágy lőn saját honában.
Megvénült, kihalt az új nemzedék,
És a szabadságot nem ösmeré,
Siralmas évek! bús emlékezet!
Kuján pasa, ifjú tüzes török,
Ki Borsodnak várában ült, lakott,
Ékes magyar hölgyet rabolt el,
Kiért hű mátka szíve vérezett,
S kinozta nem kellő szerelmivel.
Sírt a leányka, törte kis kezét,
Álmatlan tölte éjet és napot,
S szabadságért esengett untalan;
Kuján pedig szerelmet várt s remélt.
Most lágy esengés holdsugáriban,
Majd kényszerítés vad dörgésiben
Akart a lyányka szív-egére jutni:
De ő erős és hűséges maradt.
Szép foglyával, Kuján, a várfokon
Ült egykor, elmerengve szótlanúl
A nyájas estve csendes bájiban.
Kelet felől halványan kel a hold,
És ellágyúlva szólott a török:
„Szeress, leányka, szeress engemet!
Én hű leszek hozzád halálig,
Mint életemhez éltem csillaga!
Nézd, nézd, leányka! ott kelet felől
Tündöklik az fényes sugáriban:
Ösmerd meg abban éltem csillagát,
A mely fölöttem jár, s vezérel,
És napkeletről e honig hozott
Szeretni foglak, míg el nem fut az,
S halálom nem jövend futásiban.“
Sohajtott, és az égre fölveté
Könyűs szemét az ékes rableány,
És szíve kedvesére gondola:
Szeretlek ... meghalok ... de hű leszek!
S melyet magáénak vallott Kuján,
Ím elfutott a csillag hirtelen,
S utána percig halvány út maradt.

A lyányka látta, és megrezzene.
S im a töröknek ajka, halk nyögésben
Mondá utolszor a leány nevét;
Szivét nyílvessző járta át,
A mely belé véletlenül suhant,
És a piros vér szívéből omolt.
A csillag elfutott .... Kuján kimúlt.
A szűz ijedve hagyta el helyét.
S im a bástyán egy halvány szép alak
Hatott fel .... a leány karjába hullt,
És összeforrott két égő ajak.
Az égen járó csillagok között
Minden halandónak van egy;
És a midőn csillagfutást látsz,
Tudd: egy halandó élte lobban el.

100. ***Dobozi.***

Kölcsey Ferenctől.

Rabló jön! és Dobozi már
Hölgyét nyeregbe vette,
Gyors méneken sereg tatár
Üldözve zúg megette:
S messzünnen, mint kőszáli hó
Fejérlik a bús lobogó,
Kelő por fellegében,
A ferde [1]) nép körében.

De hátra néz, s előre fut
A hű magyar, nejével,
Nincs gát előtte s vészes út,
A bérc egy lesz völgyével.
Omló tajtékban füredvén,
Nyargal, száguld a büszke mén,
S villámlásként gyors lába
Szikrákat hány futtába.

Nem retteg a nemes lován
Sebet s halált szüvében,
Folyt vére hányszor a csatán,
S hörgött halál keblében?
S annak, ki elhull mint vitéz,
Rabláncot nem fűz semmi kéz:
De nézvén szép hölgyére,
Habzik minden csepp vére.

[1]) „Fertelmes.“

A gyenge nő remegve ül
Hősét körűlölelve,
Küzd és lankad, fagy és hevűl,
Száll s újra kél félelme.
Röpülő barna fürtinél
Süvöltve zúg a déli szél,
És egy bokor ha zördűl,
Fülébe lánchang csördűl.

„Bajnok, bajnok, van-e erő
Százak felett kebledben?
Kivívsz-e majd, balsors ha jő,
Lángszablyáddal kezedben?
Túl völgyeken, túl hegyeken
Engem hajt e rút idegen
Szolgálni bús igába,
Vad nője vad lakába!“

Megborzad a busúlt vitéz,
Szemét vérkönny áztatja,
Mélyen sohajt, az égre néz,
Reményt keres bánatja.
„Röpűlj, röpülj hű paripám,
Jó sors talán jót hoz reám,
Bár készít gyötrelembe,
Kedvébe még veszen be!“

S mint sebhedt őz zöld fák alatt
Hordván kínját magával,
Fut a magyar mint gondolat,
Mint szél sebes lovával.
Omló tajtékban füredvén
Nyargal, száguld a büszke mén,
S villámásként gyors lába
Szikrákat hány futtába.

De hol van szél, küzdő habon
Hogy ne lankadjon végre?
Hol gondolat, mely szárnyaljon
Végetlen messzeségre?
Száll fáradás inaiba,
Pihegve jár a paripa,
Lassan lobog serénye,
Hal a lovag reménye.

Vész támad a hölgy kebelén,
Egy hab lesz minden vére,
A sík mező terűletén
Vad lárma zúg előre:

S magasan, mint kőszáli hó,
Közelget a bús lobogó,
Kelő por fellegében
A lárma zajkörében.

„Bajnok, bajnok! nincs védelem,
Csak szablyád hű vasában;
Olvadjon fel rabkötelem
Hulló vérem habjában.
Én, lássam-e rablók közől
Élted ha hős halálra dől,
S érted magát, hajh messze,
Hölgyed lánc közt epeszsze?"

Kétség partján a bajnok áll
Mély örvényt nyit reája;
Lassan gyúl sóhajtásinál
Reménye vég szikrája.
„Csak még egyszer, hű paripám
Jó sors talán jót hoz reám,
Bár készít gyötrelembe,
Kedvébe még veszen be!"

És még egyszer megérezi
Sarkantyu hév döfését,
Sérült vadként forrván teszi
Utolsó szökdelését.
Omló tajtékban füredvén,
Nyargal, száguld a büszke mén,
S ah villámként gyors lába
Őszveroskad futtába.

S már mint felhő, mely hord jeget,
Már mint villám fáklyája,
Ugy zúg s villog hátok megett
A vad tatár lándzsája:
S magasan, mint kőszáli hó,
Ott leng már a bús lobogó
Kelő por fellegében,
A ferde nép körében.

„Bajnok, bajnok! nyujtsd csókodat,
Az utolsót ajkamnak,
S terjeszd el védő karodat
Örvényén fájdalmamnak
Angyal szerelmem egéből,
Ragadj fel a rablók közől!"
Nem szól a hős, s elfordúl,
Szemében egy köny csordúl.

„Bajnok, nincs bízni több remény,
Nincs várni perc éltemben,
Hamvad minden más érzemény,
Egy lángol még keblemben:
Szabadság nyújt, ah, hű kezet:
Hozzá csak omló vér vezet!“
Nem szól a hős, s megrendűl,
Egész léte felzendűl.

„Irígylem férfi létedet,
Irígy vagyok sorsodra,
Fenhordozván fegyveredet
Boszúlva dőlsz sirodra:
Én térden nem tehetve mást,
Koldúlok tőled e g y csapást:
Adtam szivet, szerelmet,
Adj még csak egy kérelmet! —

S megjajdulván kétségbe hull,
Nem bír a hős kinjával,
S kardjához ah, borzadva nyúl
A végső perc folytával;
Midőn, mint vívó oroszlán,
Szomjan vér és zsákmány után,
Krímnek dühös tatára
Kezet nyújt már párjára.

És elfordúl, s felöleli
Nyögő nejét karjába,
És hű vasát megszenteli
Meritvén oldalába;
És rontván a vad nép közé
Ad s vesz halált mindenfelé,
S omolván drága vére,
Hölgyének rogy testére.

101. *A legszebb ének.*

Czuczortól.

Dicső Hunyad királyfia
Fényes teremben ül,
Vitéz országnagyok lepik
Dús asztalát körül,
És a királyi lak tere
Örömzajos néppel tele.

„Ki fogja felvidítni e
Győzelmi ünnepet?
Vagy nincs-e lantos itt közel,
Ki zengjen éneket?“
Alig hogy így szól a király,
Előtte ím két dalnok áll.
„Gyöngygyel rakott arany szalag
Lesz a lant díszjegye,
Melynek szebben s szivem szerint
Fog zengni éneke.“
S lantjára hajtva ősz fejét,
A z első kezdi énekét:
„Légy üdvöz ó dicső király,
Királyok tüköre!
Határtalan legyen neved
S kegyelmeid köre;
Éjszak, kelet, dél és nyugot
Imádjon mint világnagyot.“
Tovább is zengne még az agg,
De künn a nép kiált,
S belül éljen-zaj környezi
Hunyad dicső fiát;
Ám a király körültekint,
S a serdülő dalnoknak int.
„Üdvözllek áldva titeket,
Derék országnagyok,
Kiknek magas nagy érdemök
Honn és csatán ragyog,
Honn, és midőn csatára száll,
Tivéletek nagy a király.“
„Derék fiú, tiéd a díj,
Ragyogjon lantodon,
Mert nem hizelge síma dal
Őszinte ajkidon.“
Így a király, s fog serleget
Köszöntni a gyűlt népeket.
„Üdvözlöm én a nemzetet
S szivembe foglalom,
Javára lenni nem szünend
Tanácsom és karom,
S szegény s nyomott ügy őrfala
Lesz a királynak udvara.“
Hat mélyen a nagy áldomás,
Elfogva szíveket.
Örömkönyük melengetik
A serleg öblöket,

S habár nem üt zajt a terem,
De forr belül szent érzelem.
S agg Szécsi szól, a bíboros:
„Áldás, uram, reád!
A nemzet íme néked is
E nap jutalmat ád:
Te mondál legszebb éneket,
S díjúl nyerél hű szíveket.“

102. *A buvár Kund.*

Vörösmarty Mihálytól.

Tul a mezőn, tul a hazán,
S a part fölött, a nagy Dunán
Ki népe zajlik ott?
Föl, Endre! Béla! föl, magyar!
Ellenhad az, mely vészt akar,
Ellenség zajlik ott.

Ő az, ki partidon halad,
És száz hajót és száz hadat
Hoz, oh hon, ellened,
A gőgös Henrik az, ki rád
Hoz háborút, és hoz halált,
S bizik, hogy eltemet.

Föl, Endre! Béla! föl, magyar!
Pozsonyhoz kell a férfi kar:
A vitt Pozsony remeg. —
S melyik magyar nem megy, ha kell?
Utánok a hon puszta hely:
Mind harcon termenek.

De a király bús, s Béla szól:
„Csaták miatt ha nyughatol
Oh ifjú szép hazánk?
Teremt-e isten több magyart,
Míg a világ, míg napja tart,
Ha mink is elfogyánk?“

S felárad a bú, a harag
Busult szivökben háborog,
Mint tenger és vihar;
Még inkább vért, hadat kiált
S hirért hazáért száz halált
Kész halni a magyar.

Csak barna Kund nem háborog;
De bátor szíve feldobog,
Mint hegyben a tüzár;
„Halld, Béla, majd ha éj jövend',
S a part fölé száll néma csend,
Ott Kund egy szóra vár."

Csekély a szó, köz a vitéz.
De úgy van mondva, oly merész,
Hogy nem lehet hazug.
Hős Béla parthoz tart legott,
Hol vészben a megcsapdosott
Dunának árja zúg.

Járása, mint a rémeké,
Éjfélileg le- s fölfelé
Dobog magányosan;
S még semmi hang, még semmi jel:
Kund nem jő, távol és közel
A puszta szél rohan.

Ki az, ki a viz szörnyekint
A förgetegre föltekint
S meg habba öltözik?
Ki vagy te, a ki jársz alatt
S ijeszted a futó halat,
Mely mélyeken lakik? —

Vésztűzben néha vizen át
Henriknek látni táborát,
S Pozsony kivillanik;
S ím a Dunából szirt gyanánt,
Egy ember, kit mély árja hányt,
Sötéten felbukik.

„„Hah Kund te vagy?"" s még nem hiszi;
„„Hah ember!"" őt így kérdezi:
„„Mi gondod ott alant?""
„Hejh Béla! víz hullámiban
Míg rajta zúgó vész rohan,
Jó lenni ott alant."

Szól Kund — és ő az —: „nézz oda,
Hol Henrik felriadt hada
Tolong a víz iránt!
Nézd, táborában mint remeg:
Hajóit e kar fúrta meg;
Hadd veszszen a ki bánt."

S villám tüzénél Béla néz,
Túl parton minden habba vész:
A zászlók hullanak,
Özön fut rajtok el vadon,
És száz hajón, és száz hadon,
Hullámok omlanak.

Kund hol van? félre költözött,
De olyat száz ezer között
Hős Béla feltalál.
S tul a mezőn, tul a hazán,
Fut, búsong Henrik vert hadán,
S Pozsony végvára áll.

103. *Árpád elválasztatása.*

Horvát Endre Árpádjából, III. k. 627—727. v.

A főpap mihelyest megszűnt: Kont, Tas, Huba és Und
És Tuhutum, s fia a szakadást szerzette Lebednek
Félrébb álltokban tanakodtak csak hatan együtt.
Nem sok időre megint (a szólás bízva Hubára
Lőn) kiki vissza derült homlokkal léptete. „Téged—
Ekképen Huba Árpádhoz — fejedelmi vezérnek
Választánk. Te uralkodjál, s ivadékid utánad
Rajtunk a legutolsóig. Valamerre szerencséd
Hordoz, mi követünk, s karaink védelmezik élted.
Vedd te szabadságunk, melyért fölemeltetel. Őrizd
Mint apa, mint fejedelm a nemzetet itthoni létben
És künn, szárnyra kelő fiait mint őrizi a sas.
Ellenség ha reánk támad, s táborba kiállunk,
Vagy mi rajta ütünk: feje légy valamennyi seregnek.
Béke idétt kiki független gyakorolja vezéri
Fönségét hadain. Ha nyerünk zsákmányban akármit,
Földet, ezüstöt, aranyt, embert, vagy barmot, elosztod
Érdemként köztünk: ne legyen benn része henyének.
Köz dolgunk külön, és egyedül nem forgatod a kény
S kedv sugalomja szerint: holl kell, mi, s éltes apád is
És te, tanácsba megyünk együtt végezni felőle.
Így mi megállapodik, tőled törvényes erőt vesz.
A ki nyakas lészen megtartani: bűnhődik élte
Vesztével, s mint dög temetetlen teste maradjon.
És, ha ki bujtogatást hint köztünk, és fejedelmünk
Közt, s szerez összeveszést: ő is fizet érte halállal.
Hogyha te, vagy véred valamelyike föl meri törni

Szerződésünknek szentségét : szálljon az isten
Átka reá ; s megszünt a nemzet függeni tőle.
Így akarunk fejedelmünknek. Szólj : kész vagy-e ilykép
A fejedelmi vezérséget vállalni magadra?“
„Tisztes apák ! — Árpád ezeket szólotta — s vezéri
A fegyverben erős magyaroknak ; minthogy előttem
Álmos apám tetszék : nem titkolom , én is akarnám
Őt fejedelmemnek. Hozzá vonz lelkem azonkül ,
A miket, élemedett hősök ti ! benne találtok ,
S a miket én inkább ismérek minden egyébnél :
Most , mivel ellene mond , nem vádol gyermeki tisztem
Megsértése : szivem mégis fönségnek utána
Nem sóvárg : ragyogása mivel terhelve sok éji
S nappali gondokkal , melyekben más feje nem fő.
Összevonó bizodalmatokat megvetni kevélység
Volna , tudom , tőlem , s ez okért érdemleni inkább
A fejedelmséget , mint sürgve keresni kívánom.
Tettetek : elfogadom. Legyen ifjusága koromnak ,
Hol kell , általatok támasztva tanácscsal , idősbek !
Ősi szabadságunk nem csorbul semmiben. Árpád
Bosszúlója leszen , ha kit ellene törni tapasztal.
Ti velem , én veletek harcoljunk érte s hazánkért ,
Melyért ezt hagyván , föltévők útnak eredni.
Ellenségtekkel fejedelmetek ütközik első ,
És valamig nem győz, kardját hüvelyébe nem ölti.
Fussanak ők , valamint e nyil repül égbe előlünk.“
Ekkor válla között átnyúlt tegzébe , s kirántván
Egy nyilat , ágas ajját megvont idegére feszíté ,
S szempillantat alatt egyenest úgy lőtte az égnek,
Hogy hamar eltünnék a látó fénynek előle ,
S visszakerültében felfogná marka derékon.
Így értette nyilat Árpád pöckölni az ívről.
Ezzel szálla Tatur nyergéből , s inte Hubának ,
És a többinek is : csapkodják vértjöket össze :
Összecsapák : és a magyarok valamennyin utánok ,
S ébresztő vala a paizsok pöngése örömre.
Földre bocsátkozván a fők , a pajzsokat össze-
Fűzték vállaikon , homorún valamennyíre fölrül ,
A fejedelmi vezért fölemelték rajta merően
Álltában, szemközt nézvén a tábori testtel ,
A méltóságnak ragyogó fényébe merülve.
Szólott a főpap : „Magyarok ! Fejedelmetek Árpád
Ez naptól. Csak az ő intésire harsanik a kürt :
A szent kard az övé , az övé a nemzeti zászló.
Így tetszett nektek , nekem így : vegye által ezennel.“
Itt a főhatalom jegyeit mellette letették

Árpádnak, s folytatja Tatur kezdette-beszédét:
„Árpádot, magyarok kegyes istene, áldd meg erővel,
Elsőt a fejedelmek közt Etelének utána!
A kasza éle mikép a sarjút rendre teríti:
Dőljenek arca előtt fegyverrel népek azonként,
És rettegje nevét a föld, valamerre kiterjed.
Ő az Etel folyamán kísérjen bennetek által,
És a Beszkédnek hegyein túl régi hazánkba.
A fejedelmeknek legyen ott fejedelme. Keletre,
Délre, nyugotra, s hol a göncölt forgatja az éjsark,
Vérontó viadalmak után a béke vigaszsza
Őt, és gyermekeit, s a had-szerzette hazát is.
Ég és földi csapás tavozzék tőle. Tej és méz
Folyjon az országban, mely lészen honja magyarnak.
Csillagok ez földön legyetek ti: köztetek ő nap;
Nap mely enyhesztő melegével titeket éltet.
Népeinek legyen apja, szegényt és özvegyet, árvát
Gyámoljon; s kit sorsa gyötör, szárnyéki takarják.
Árpád! — így szemeit most a fejedelemre szegezvén —
Áldja meg a magyarok kegyes istene fegyvered élét,
Áldja meg országod, miután elnyerted, ezernyi
Áldással, s maradékidat is folytáig az évnek.“ [1])

Itt végzette Tatur szavait, s Árpádot azonnal
Úgy, valamint ez előtt fölemelték, földre bocsáták.
Ő pedig, a fejedelm, forrón a főpapot elsőbb,
S mind a többi vezért azután megölelte: de Álmos
Apja heves csókját ajkáról nyerte fiának.
És ugyan ilykép lőn Árpád fejedelmi vezérré.

---

[1]) Az év itt időt értelmében vétetik.

Nyomatott Lukács Lászlónál (országút, Kunerwalderház.)

MAGYAR

CHRESTOMATHIA.

MÁSODIK FOLYAM,

A NAGY-GYMNASIUMOK VII. ÉS VIII. OSZTÁLYAI SZÜKSÉGEIHEZ ALKALMAZVA.

M. ACADEMIA KÖNYVTÁRA

KIADTA

TOLDY FERENC.

6,D

PEST.

EGGENBERGER F. ACADEMIAI KÖNYVÁRUS SAJÁTJA.

MDCCCLIII.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

ELSŐ KÖNYV.

PRŐZAI ELŐADÁS.

ELSŐ OSZTÁLY. LEIRÓ PRÓZA.

Archaeologiai: Lap.

1. Pompeji (B. Wesselényi Polyxena Olaszhoni Utazásából) 3

Országrajzi:

2. Éjszaki Holland és a tenger (Tóth Lőrinc Uti Tárcájából) 6

Természetfestő:

3. Tátrakiesdi rándulat (Frivaldszky Imre Szepesi kirándulásából; M. Természetvizsg. Munkálatai.) . . 9

Embertani:

4. Az ember különböző égalj alatt (Katona Gyézától; Athen.) 13

Jellemrajzi:

5. Hunyadi János jellemrajza (Gr. Teleki Józseftől; Hunyadiak kora, II.) 18

6. Az utolsó Illésházy (Gr. Dessewffy József Emlékbeszédéből; M. T. Társ. Évk.) 20

7. József Nádor (Toldy F. Nádori Emlékbeszédéből) . 25

Népjellemrajzi:

8. Az angol, francia és német (Szemere Bertalan Utazásából) 26

MÁSODIK OSZTÁLY. TÖRTÉNETI PRÓZA.

Életrajzi:

9. Mária Terézia (Kazinczy Ferenctől; Hebe) . . 31

Birálati v. okfejtő:

10. Coriolán s a háborgó Róma (Bajza Összegyűjt. Munkáiból) 39

11. Catilina összeesküvése (Bajza Világtörténetéből) . 42

12. Sz. István kir. első tettei (Szalay László Magy. Történetéből) 45

Lap.

13. Hunyadi János nándorfejérvári hadjárata (Gr. Teleki Józseftől; Hunyadiak Kora, II.) . . . , 49

Emlékirati:

14. Kazinczy Ferenc Emlékirataiból 67
15. Kis János Emlékezéseiből 72

Míveltségi:

16. A pogány magyarok míveltségi állapotjai (Toldy Ferenctől; Új M. Muzeum) 76

HARMADIK OSZTÁLY. ÉRTEKEZO PRÓZA.

Természettudományi:

17. A föld időszaki változásai (Katona Gyézától; Athen.) 84

Bölcsészeti; társas életet illető:

18. Régi és új mellett s ellen uralkodó előítéletek (B. Wesselényi Miklós Balitéleteiből 91

—, elméleti:

19. A bölcsészet eszméjéről (Horváth Cyrill academiai előadásaiból; M. Acad. Értesítő) 96

—, történetről:

21. A történetirás philosophiája (Szontagh Gusztáv Propylaeumaiból) 102
22. Szentirási képek (Guzmics Izidortól, Az erkölcsi világ történetéből, Egyházi Tár) 108
23. A görög míveltség fő okai (Balogh Pál Magy. philosophia-történetéből) 113

—, szépészetről:

24. A szépség tudománya (Schedius Lajostól, Aurora) . 116
25. A müvészet tanitásáról (Hunfalvy Pál Rhapsodiái közől, Athen.) 119
26. Töredékek a comicumról (Kölcsey Ferenc Munkáiból) 122

Műbirálati:

27. A „Bujdosók“ és „Iréne“ (Guzmics Izidor Hellen-Magyar Dramaturgiájából; M. Tud. Társ. Évk.) . 131
28. Hamlet a nemzeti színpadon (Vörösmarty Dramaturg. Lapjaiból, Mind. Munk.) 135

MÁSODIK KÖNYV.

SZÓNOKI ELŐADÁS.

ELSŐ OSZTÁLY. TANSZÓNOKLAT.

Tanodai:

29. Iskolai beszéd a mennyiségtani tanulmányok fontosságáról (Arenstein Józseftől) 141

Lap.
30. Iskolai beszéd V. Ferdinánd k. születése napján (Hunfalvy Páltól 147

MÁSODIK OSZTÁLY. TÁRSODALMI SZÓNOKLAT.

Megnyitó:
31. Academiai megnyitó beszéd (Gr. Teleki Józseftől; M. T. Társ. Évk.) 157
Bevezető:
32. Székács József bévezető beszéde Erdélyi Jánoshoz a Kisfaludy-Társaságban 160
Üdvözlő:
33. Kovács Mihály orvosiróhoz tudorsága 50-d. évnapján (Toldy F. Irod. Beszédeiből) 162
Bucsuzó:
34. Academiai bucsubeszéd gr. Teleki Józsefhez (Toldy F. Irod. Beszédeiből) 163
Emlékbeszéd:
35. Emlékbeszéd Berzsenyi Dániel felett (Kölcsey Ferenc Munk.) 165

HARMADIK OSZTÁLY. TANÁCSKOZÓ SZÓNOKLAT.

Állodalmi:
36. Országgyülési beszéd az első szülöttségi jószágok tárgyában (Kölcsey F. Munk.) 172
Törvényszéki:
37. Egy férjgyilkossággal vádlott mellett (Kölcsey Ferenc Munk.) 176

NEGYEDIK OSZTÁLY. EGYHÁZI SZÓNOKLAT.

38. Halotti beszéd Tolnai Festetics Lajos felett (Horváth Jánostól; Ékesszólás a koporsónál) . . . 184

HARMADIK KÖNYV.

KÖLTŐI ELŐADÁS.

ELSŐ OSZTÁLY. ÉSZKÖLTÉSZET.

Bölcsészeti ének:
39. Vigasztaló dal bor mellett (Kisfaludy Károlytól) . 200

Lap

Gúnyor:

40. Emlékbeszéd (Szilágyi Istvántól) 20

Tanköltemény szoros értelemben:

41. Boileau negyedik könyve a költészetről (Erdélyi Jánostól) 20

MÁSODIK OSZTÁLY. ELBESZÉLŐ KÖLTÉSZET.

Epopoea:

42. Zalán futása (Vörösmartytól), kivonat és mutatványok 21

Víg epos:

43. Az elveszett alkotmányból (Arany Jánostól) . . 231

HARMADIK OSZTÁLY. SZÍNKÖLTÉSZET.

Szomorujáték:

44. Iréne (Kisfaludy Károlytól), kivonat és mutatvány . 23

MAGYAR

CHRESTOMATHIA.

MÁSODIK FOLYAM.

ELSŐ KÖNYV.

PRÓZAI ELŐADÁS.

ELSŐ OSZTÁLY. LEIRÓ PRÓZA.

1. ***Pompeji.***

B. Wesselényi Polyxena Olaszhoni Utazásából.

Epen Bulwer „Last days of Pompeji“ [1]) olvasásába voltam elmerülve, s kimondhatatlan vágyat érzettem azon helyet, melyet szép regénye hősei tapodtak, azon házakat, melyekben szépei laktak, látni. Egyedül kivántam volna oda menni, és csak ezen könyv társaságában, cicerone [2]), magyarázó könyv helyett, ott bolyongani, és azon tárgyakat, melyek szép müvének eredetet adtak, felkeresni, keveset tünődvén azon, ha historiai valóságon alapul-e vagy nem? ha az antiquariusok tudós adataikkal egyezik-e vagy nem? ha érdekkel teljes személyei éltek-e valaha vagy sem? De már azelőtt kis társaságunkat elhívtam volt; tehát minden különcködést félre kellett tennem, s szekérbe ültünk.

[1]) „Pompeji vég napjai“; hires angol regény.

[2]) Így nevezteték a táj vagy város nevezetességeit a vidékieknek mutató és magyarázó kalaúzok.

Porticin, Torre del Grecón, Torre della Nunciátán mentünk át. Eleinte gazdag szőllőket, szép kerteket hagytunk el, de Pompejihoz közeledve a láva komor pusztításai mind láthatóbbak lettek. Elégedetlenség tünt ki képemen; társaim közől többen tudakozták, hogy mi az oka. „Gyermekség, igazán gyermekség; szinte szégyenlem megvallani. Attól félek, hogy rám nézve a valóság nem fog megfelelni azon képeknek, melyeket e könyv bájoló varázsa lelkemben ébresztett. Olyan szép a költemény regiójában repdesni. Mire való a mindennapi, úgy mondhatni, konyhavalóság rideg szűk körében piszkálódni ott, a hol bölcselkedő tudományunk által nem sok egyebet nyerhetünk, mint szép álmainkból való durva fölébresztést. Nagyon csekély érdekü dolog biz az, hogy milyen kemencében sütötték a régiek a kenyeret; ha szűk vagy bő száju edényben tartották-e az olajat." S fejemet félre csüggesztvén, elmondott tirádámmal megelégedésbe merülve, alig hallgaték el, midőn I— nagy hahotával elkacagá magát. „Ó! bocsánatot kérek; hiszem, s nem vitatkozom ellene, hogy mind igen szép a mit most elmondott. Micsoda német könyvből olvasta? Csodálom, hogy egy ily józan eszü nő ily már elnyesett érzelgős ábrándozásokat, ily valódi arccal utánmondhat csupán azért, mivel sokan finom, fölemelkedteknek vélik ezen igazán kificamodott érzelgősségeket. Ha a valónak más érdeke nem volna is, csak az, hogy való: úgy is mennyivel feljül múlja a költeményt! A legcsekélyebbnek látszó, legegyszerűbb igaznak megismerése jobban kielégíti s megnyugtatja lelkünket, mint a legcsillámlóbb visiók, melyek értelmünket csak álomba ringatják, a nélkül hogy a meggyőződés nyugalmát tudnák megadni; s azon aljas dolgok ismerete, melyeket oly büszke megvetéssel konyhavalóknak tetszett nevezni, legalább rám nézve sokkal több igazi érdekkel bírnak, mint annak tudása, hogy az Olympus magasságán mik történtek. Ezen csekély, mindennapi használatra, a házi élethez, tartozott tárgyak szint oly jól ismertetnek meg a nemzet és kor szellemével, mint a historia legékesebben szóló lapjai, melyek csak elvesztett vagy megnyert csatákról, egyesleg kitünő esetekről és személyekről szólanak. És Juvenalis gúnysorai nem festik elevenebben előnkbe százada erkölcsi lealjasodását, mint e néma tárgyak."

Igy okoskodva, olvasóm szerencséjére, elértük Pompejit. Torre della Nunciátától kezdve Pompejiig a hajdanában Pagus Augustus Felixnek neveztetett külvárosba a Via Domitiánán vezet az út. Pompeji kiásott része mélyebben fekszik mint az út, és vulkánnemü hamvtöltéseken sürűen nőtt eleven áloekerttel van bekerítve. Legelső a mi meglepett, az utcaközeten látszó szekérnyomok voltak. Az utcák lávával kövezettek, egyenesek, a gyalogok számára külön, feljebb emelt járda van,

s a hol négy utca egybe találkozik, az utca Lárjainak [1]) oltárok emelvék.

A házak mostani szükségeinkhez és kényelem-képzetinkhez mérve nagyon kicsinyek, s két részre osztvák. Az egyik részt, mely a közönség számára volt, tette a bémenetel: *prothyrum*, *a cavedium* vagy *atrium*: nyitott udvar, s a *tablinum*: egy terem, hol a házi gazda clienseit [2]) elfogadta. A másik rész csak a család számára volt, s azt alkotta egy belső udvar oszlopzattal körülvéve: *peristylium*; a *cubicula*, alvó boltok, a perystiliumra nyilva; az *oecus*, *gynaeceum*: az asszonyok laka, mely a belső udvarra nyílt; a nyári *triclinium* [3]), szabad ég alatt s a szőllőtökkel bénőtt *pergula* [4]) által árnyékolva; a téli triclinium fedél alatt; a *sacrarium*: a család imádkozó helye, itt a Láresek szobrai állottak; az *exedra*: nappali terem; a *pinacotheca*: könyvtár. A meleg *fürdő* mindig a ház legrejtettebb felében létezett; a hideg fürdő szabad ég alatt használtatott. Némely házakban a cselédszobák, a melegfürdő, konyha, éléskamra, pince, az olearium: olajsajtoló hely, föld alatt voltak. A peristyliumban van a *xystus*: virágos vagy veteményes tábla, s némelyekben egy kis halastó is találtatik. Az atriumban egy *compluvium*: eső-víztartó van. Az alsó emelet ablakai nincsenek utca felé. A világosság felülről jött a szobákba, s a fedelek laposak levén, a pergula azokon volt. A ház falai kivül belül stukkozva [5]), kisikárolva, többnyire veresen megfestve, fresco arabeszkekkel [6]), vagy historiai jelenetekkel kiékesítve vannak.

Pompejiban láthatók: a *Villa suburbana*, és a *Diomedes* [7]) *pompás laka*; itt az egyik terem ki van ékesítve szép madarak, virágok, álarcok frescofestéseivel. Az épület alsó részében, egyik boltban, egy szép fiatal nő csontvázára találtak, ki karjaival gyermekét szivéhez szorítva tartotta, nyakán, karjain és újain arany ékszerek csüngvén. Domborodott alakja a megkeményedett vulkánnemü homokanyagba bényomva volt szemlélhető. Virító szépségéből csupán a rémitő csontváz maradt meg. — A parasztok vendéglője. Ebben egy talyigára, zabolákra, egy szamár csontjaira, és a porticusban [8]) négy öszve-

[1]) *Lares:* a romaiaknál védistenek, és pedig mindig bizonyos helyeké.
[2]) Védenceit.
[3]) Ebédlőhely.
[4]) Lugos.
[5]) Bizonyos kővegyitékből (homok, mész és gipsz) készült épitészeti ékesitvényekkel kiruházva.
[6]) Frescónak neveztetik a még meg nem száradt vakolatra történő festés; arabeszkeknek az állatrészekkel vegyített lombalaku épitészeti ékesitvények.
[7]) Ez pompejii polgár volt, mint a házon találtatott feliratról tudatik.
[8]) Oszlopos folyosó.

ölelkezett emberéire akadtak. — Fél holdkörben levő *lépcsős ülőhelyek*, melyekre a nép temetési alkalmakkor ült. — Most kávéházaknak elnevezett *boltok*, a hol meleg italokat árultak. Ezen épületekben három egymás felett levő polc volt, mint a nápolyi mostani kávéházakban. — A *Vesta szűzei háza*. Mellette az anatomiai theatrum. A *táncosnők háza*. *Sallustius háza*. Egy közönséges *sütőház*. Egy *kovácsműhely*. Egy *gyógyszertár*, melynek címere egy fenyűalmát evő kigyó: ez az előrelátás; a fenyügyümölcs a halál ábrázolója. — Egy *tragoedia-költő laka*. Ez a legszebben és leggazdagabban volt kiékesítve. A szobák fenékfölde mozaikkal [1]) kirakva, falai festményekkel díszesítvék. Achilles búcsuzása Briseistől a legszebb festés, mely a régi frescók közt mindeddig találtatott. — A *bacchansok háza*. Ezt, őket ábrázoló néhány szép festésekről nevezik így. — A *gladiátorok iskolája*. A *forum civile*. Ezen pompás forum travertinomárvány [2]) oszlopokkal körülvéve, s körében talapok, jó izléssel elrendelvék, melyeken a nevezetes honfiak szobrai állottak. Itt tanácskoztak a hazát illető tárgyak felett; itt tartattak a nemzeti ünnepek. A forum éjszaki részében vannak egy, Jupiternek szentelt templom pompás romjai, s a földingás miatt leromlott nagyszerü márvány lépcsőzet, úgy jóniai és corinthusi rendből való oszlopok. A *basilica*: tanácsház, hol a vétkesek megitéltettek. Egy sor *bolt*, hol az ajtók felett kinek-kinek mestersége s keresetmódja festés vagy faragás által nagy őszinteséggel ki van jelentve. A *Grátiák háza*, a benne talált frescofestményektől neveztetve így. A *Faunus-ház*, mely nevét az ott kapott, táncoló érc Faunusról nyerte. Ebben az egyik terem fenékföldét fedező mozaik, a legpompásabb, melyet régiek közt láttam, Nagy Sándornak Dariussali ütközetét ábrázolja. A rajz és compositio mesteriek. — A *háromszegü Forum*. Ezen piacnak száz dóri oszlopon nyugvó, három porticusa volt. — Az *Isis* gazdag *temploma*. Ennek cellájába, honnan az oraculum szólott, bémentünk. A közepében levő talap, melyen Isis szobra állott, üres, s hozzája egy rejtett lépcsőzet vezet. Midőn Pompejit a tüzes láva eltemette, az Isis hatalmas papjait alvás vagy dorbézolás közt találta, a mint oda temetett csontvázaik mutatják; többeket az ebédlő asztal mellett fekve, elszáradt virágfüzérekkel felékesítve leltek meg; egyik közölök kétségbeesve egy áldozó baltával akart magának a vastag falon át utat nyitni, másik aranynyal terhelten kivánt a halál elől szaladni. — Az *Aesculapius temploma*. *Egy kőfaragó műhely*. A *comicum theatrum* fél holdkörben van épitve, s nem igen nagy. A *cavea* (nézők helye) lépcsőzeteken vezetett fel az épitmény fel-

[1]) Különféle szinü és alaku kövecskékből összerakott kép.
[2]) Egy faja a mészkőnek, mely meszes hévizekből ülepszik le.

sőbb részéhez ; az *orchestrához* közel levő üléseket a magistratus, a főbb személyek és vitézek foglalták el, azon túl a kereskedő rend, és a népség állott. Az orchestra tágas hely a cavea és *proscenium* között; az orchestra két végében egyegy *podium*: egyik a theatrumban hivatalosan mindig megjelent két vestaszűz, másik az aedilisek számára. A proscenium két törpe falból áll. A scenium egy magas fallal végződik bé. Ezen theatrumban két bementi jegyet találtak, melyek kerek alakúak, és elefánt csontból valók. — A *tragicum theatrum*. — A *forum nundinarium*. Ez tojásdad állásu s körül van véve alj nélküli dórisi rendü oszlopokon álló porticusokkal; ezekben szobák vannak, melyek boltok gyanánt és katonák számára szolgáltak. A forumban találtatik egy kút, melynek vize igen jó ; egy régi ebédlő asztal, mely szomorúfűzek árnyékában áll, s egy a körül levő épületekhez tartozott konyha, mely most is főzőhelyül szolgál az idejövőknek. — Az *amphitheatrum* egy forum közepében. Erről az mondatik, hogy szekér-versenyzésre készített circus volt. Alakja ovalis, kilencvenhét vomitoriummal, melyen a nép be- s kiomlott, ellátva, lépcsőzettel körülvéve. Húszezer néző eltért benne. Mikor a láva alól kitakartatott, falain a stukkos a festések frisek és szinte minden sérelem nélküliek voltak, de a levegőnek hirtelen hozzájok járultával csakhamar lehullottak és elenyésztek, egy kis márvány bassoriliévót [1]) kivéve, mely még mind látható, s egy szekérrel versenyzőt ábrázol, ki meggyőzetett vetélkedő társát elhagyja.

Pompeji külvárosában a Nola-kapuig [2]) két különböző temetőre is találtak, s Diomedes Villájától Pompejiig az út két oldalán hamvtartó mausoleumok vannak.

Szomorusággal töltött el ezen odahagyatott, elemek által lerontatott város látása, melynek fedél nélküli házai, néma utcái, hol csak a mi lépéseink viszhangjai és cicerónénk monotón bő beszéde hallattak, a földből sürű erdő fáiként felnyuló márvány oszlopai, melyek a nap sugárait égetőleg lövellik át egyik a másikára, a nagy köz épitmények festéssel, faragással ékesített falai: mind hajdani fényét és pompáját mutatják. Mindnyájan hallgattunk. Cicerónénk con amore [3]) papolhatta elé könyv nélkül tudott leckéit saját apró hozzáadásaival megtoldva: „Mint mozdították elé a kiásást Murat és neje; mily keveset fordit most ásatásokra az uralkodás, pedig hogy még meddig

---

[1]) A szokott francia műszó: basrelief = sekély dombormű (a haut-relief = magas dombormű).

[2]) Pompejiba négy bemenő nyilás volt, melyek négy szegletet alakítnak, s most így neveztetnek: Herculanumi, Sarnusi vagy tengeri, Isias-kapu, minthogy Isis templomához közel van, és Nola-kapu.

[3]) Szeretettel, kedvvel.

nyúlik a város, mennyi kincs van még itt elrejtve, s mennyi szép tárgyakat lehetne találni, azt csak az isten tudja! Minap is egy Signor Inglese [1]) ásatott, s nagy örömére becses darabokat kapott, s ha uraságtoknak úgy tetszik, én is igen különös darabokat mutathatok, áruk csupa csekélység, Nápolyban legalább is két annyi volna, de becsöket a szegény tudatlan parasztok nem ismerik." Ily módon szokták itt az idegent rászedni, s egy falka sárral bemázolt és ujonnan földbe ásott cserép edényt neki jó drágán eladni, ha elég ujonc, hogy magát rászedetni engedje.

A puszta városból kijövén, egyszerre nagyszámu sánta, béna, görbe, púpos hátu, kiszáradt kifacsart tagu, egybelapult idétlen hülye arcu gyermekek bujkáltak csúszva-mászva, hepegve mint a békák, a széles levelű áloék közől és falak megől ki, s károgó idomtalan üres hangokat bocsátva torkaikon ki, sovány kezeiket nyújtogatták felénk, tört cserépdarabokkal, felszedett kövecskékkel kinálgattak bennünket, cibálták öltözetinket — s alamizsnát kértek tőlünk. Ezen szomorú kellemetlen látmány mindenikünket megdöbbentett. Ezek a Pompeji mostani lakosai! A mi apró pénz nálunk volt, mind közikbe szórtuk, csakhogy minél előbb távozhassunk.

Pompejit már látva, Bulwer munkája előttünk még nyer érdekben, mert általlátjuk, hogy ő legtöbb poézist a valóban talál, s szép költeménye csak a hajdani Pompejit emelte romjaiból újra ki.

2. *Éjszaki Holland és a tenger.*

Tóth Lőrinc Uti Tárcájából.

Itt Nordhollandban, a csaknem több mint emberi erővel féken tartott vizek országában, legtöbb ok s alkalom van bámúlni e három milliónyi kis népet, mely századokig a tengerek ura volt, s jelenleg is nagy státusadósságai dacára dúsgazdag és önálló, mely zsarnokait mindenkor le tudá győzni, voltak bár tenger hullámai, vagy a spanyol király zsoldosai.

Magyarországnak nincs tanulságosb példa, mint e kis ország. Nálunk sokan kétségbe esnek Pest jövendőjéről, s megmenthetlennek hiszik azt a Duna árjaitól, mivel az 1838-ki kiöntés iszapja bemocskolá hazánk ifju menyasszonyának tiszta ábrázatát: míg itt egész ország ezredes harcban él a nagy oceánnal, azt meggyőzi, visszaszorítja, korlátolja, sőt épen ellenségét használja okosan céljaira. A Tisza körül száz meg

[1]) Angol úr.

száz négyszeg mérföldön dúl az alföldi vizek féktelen árja, s mocsárok büzhödnek, hol virágzó földek zöldelhetnének : míg a hollandi szorgalom s értelmesség poldereket [1]) csinál, minden arasznyi haszonvehető földet megment és mível, a vizet róla szélmalmaival felszivatja, csatornákra viszi, célszerűen elvezeti, s másutt, hol jónak látja, rét-öntözésre használja. Pestnek, a fővárosnak utcáin gyilkos por öröklik, mert egész Rákoson alig van néhány zöld fa, melynek árnyéka enyhüléssel kinálja a fáradt vándort, és lombernyője gátolja a szelek vad játékát, s a sivahomok terjedését : míg a hasonló homokos Holland csaknem átalánosan a leggyönyörűbb kertvidékké van átvarázsolva, s az utas, kit különben a kopár, homokos, mocsáros sík, melyet a mostoha természet csak gyíkok és békák tanyájáva alkotott, untatna s elszomorítana, a hollandi szorgalom varázspálcája által most folytonos paradicsomban halad kertek, virágágyak, paloták, idylli képek közt. Míg nálunk a futó-homok senki és semmi által nem gátoltatva, mind tovább s tovább terjeszti szomorú, sivatag birodalmát, s több több termékeny fekete földet foglal el : itt a szinte sivahomokból álló tengerparti dombok (Dünen) nem csak fák és nád által megkötve, és így kényszerítve vannak, hogy helyben álljanak, és a tenger rohanásai ellen védfalat alkossanak, hanem a homoktetőkön kellemes kertek is díszlenek, és mulató házak ragyognak. Itt érzém, mily nemtelen és férfiatlan gyávaság kimondani azt : hogy a Duna szabályozhatlan, Pest körül a homoktenger megköthetlen stb. Csak szilárd akarat, fáradhatlan szorgalom és egy kis tudomány kell, s Pest körül paradicsom fog virulni, a Duna fékezve, zabolázva lesz, és kincseket hord hátán, mint aranyserényü paripa; s az alföldi mocsárok helyén, undok békák helyett, szorgalmas boldog nép fog lakni : s hol most a tespedés sötét ólommadara csücsül, dús ipar fénylő szárnyai fognak csattogni.

Meg kell gondolni, hogy méltókép csodálkozzunk : miként Holland nagyobb része alacsonyabban fekszik, mint az Oceán, s hogy ezzel századok óta vív folytonos élethalálharcot; hogy, ki a tengerparti gátak alatt megy, feje fölött 15—20 lábnyi magasságban hallja a zúgó habok ostromát, melyek ha az emberi ügyességen győzedelmesködhetnének, Holland egy óra alatt nagy, nedves sír lenne. „Luctor, sed emergo“ méltó jelszava; „úszó oroszlán“ méltó jelképe. Töltéseinek és csatornakapúinak jó karban tartásától s a víz mozgásainak éber figyelemmel kisérésétől függ élete. S Holland e folytonos védőlegi állapotban ugyancsak hatalmassá és gazdaggá is tudott lenni.

[1]) Töltésekkel körülvett s vizektől felmentett szárazföld-darabok.

A töltéseket, melyekkel tengerpart, benső vizek, folyamok, és csatornák gondosan be vannak szegve, *deich*oknak híják. Ezek föld-, különösen agyagföld, kő és fából építvék, szilárdak és magasak. Fő figyelem fordíttatik az alaptételre, mely célra a földet megtömik. A töltések vagy gátak felszine többnyire fűzágakkal fedetik be, melyek egymásba fonódva s agyaggal megtöltve, igen erős tömeget alkotnak. Ezen fűzfonadékot minden harmadik-negyedik évben kijavítják. E felett beültetik a gátakat élőfákkal, melyek gyökerei a földet szinte erősen megkötik s átkarolják és befedik gyeppel, mely azokat szépíti. Sok helyütt, hol nagyobb az ostrom ereje, kőfallal és karókkal is elláttatnak, melyeken a hullámok dühe megtörik. Fűzfák e célra mindenfelé nagy bőséggel ápoltatnak. Legóriásibb gátak vannak éjszaki Holland felső részén. Ezen töltések s vízi munkák évenként 5—7 millió forintba kerülnek Hollandnak. Sok pénz, de az életért, a fenmaradhatásért fizetve. Saját mérnöki testület ügyel Holland életére, mely a hydrostaticában [1]) jártas, tapasztalt férfiakból áll. Ezek a töltések és vizek állapotára gondosan felügyelnek, s az ország különböző pontjain, főleg a veszélyesb helyeken laknak, hol egyszersmind raktárak állanak mindennel ellátva, mi azonnali segélyt nyújthat vész idején. Azonban kisebb nagyobb mértékben minden hollandi ember hydraula [2]), mert e tudománytól függ élete és vagyona. Míg e szükséges ismeretek oly igen kimüvelve s oly gondosan alkalmazva nem voltak Hollandban, iszonyú dúlásokat okozott a víz. Egész vidékek tengerré lőnek, s a lakosok hullámok martaléki. A Zuidersee legnagyobb része a XIII. században még szárazföld volt, s mostani kiterjedését és alakját 1287-ben nyeré, mely alkalommal nyolcvan ezer ember veszett el. A Dollart tengeröböl Friedlandban 1277-ben származott, midőn negyvennégy falu seperteték el a tengerár által. A XVI. századig igen gyakoriak valának a kiöntések, melyek mindenkor sok ezerek életébe kerültek. 1570-ben, november elsőjén százezer embernél több veszett el. Ez időtől fogva a szükség érzete jobb építésmódot fejtvén ki, ritkább lett a veszély; de még 1717-ben is 1560 emberi lak pusztult el. 1825-ben volt az utolsó nagy veszély. Különösen télen félhetni szerencsétlenségtől, midőn hosszasan tartó délnyugoti szelek a habokat Skócia éjszaki partjai körül a Nordseebe torlasztják; ha ilyenkor rögtön erős éjnyugoti szél áll be, s a tengert dél felé korbácsolja, a calaisi szoros annyi víztömeget egyszerre át nem bocsáthat, s így az a hollandi partoknak fordul vissza. Ily esetben éjjel nappal őrök vannak a gátak mel-

[1]) Vízaránytan.
[2]) Vízépitész.

lett felállítva, és a szomszédhelységekben nagy számú munkás kéz tartatik készen, kik az őrök által adott jelre azonnal előteremnek. Ha a gát csakugyan engedni s romlani kezd: a lármaharang azonnal megkondul, s az életeért és vagyonáért küzdő nép nyakra főre, lehető erőfeszítéssel dolgozik. A gátak féltett helyei vitorlavászonnal és gyékényekkel fedetnek be, melyek meggátolják, hogy a víz ereje a földet kimossa. A gátak mögött új erős bástyák emeltetnek, hogy, ha a víz az egyiket áttörné is, a másikban új akadályra találjon. Szóval, a tenger ostromló ellenségnek tekintetik, melyet minden áron ki kell játszani s visszaverni. A gátak s töltések jó karban tartására különös adó van kivetve, melynek elosztása s beszedése különös hivatal-osztályra bízatik. Ez mintegy életadó Hollandban; ettől, s a vele megbízott tisztviselők ügyességétől függ a hollandinak élete, ki azonban nyugton iszsza theáját kerti házában, s boldogbékésen enyeleg szőke gyermekeivel a zöld lugasok árnyában s a rózsaszínű ablakszőnyegek mögött — mint apja s nagyapja tevé, ha megjött Bataviából s Brazíliából.

3. *Tátra-Kiesdi rándulat.*

Frivaldszky Imre Szepesi kirándulásából.

Tátra-Kiesd magoska ölbölben, a középponti Kárpátoknak déli részin, fekszik, mintegy 3077 lábnyira a tengersík felett. Éjszakról a szalóki csúcs és több, havasi magosságra emelkedett, hegyek védik; miért a viharok e környékre kevésbbé hatván, levegője szelídebb, komor időkben is tűrhető, nyáron pedig gyakran igen is forró. Helyzete valamint a szabad természetet kedvellő, úgy a fürdőkkel élni kívánó közönségnek, de a valódi természetbuvárnak főkép kedvező, tövében levén itt ama nagyszerű látványoknak, melyekkel a természet e hatalmas hegyláncolatot oly bőkezűleg kitüntette. Innen a középponti Kárpátoknak jelentősebb pontjaihoz könnyebben el lehet jutni, mint bármely más helyről, mit nem csak ezeknek közelléte, de azon rend is, miszerint ott helyben vezetőkben s lovakban soha sincs fogyatkozás, főképen elősegít. A természetbuvárra, valamint a fürdőket éldelőre nézve is a gyönyörök fő alapját maga a nagy természet tevé ugyan itt le; de, kivált az utolsó években, mesterség és emberi szorgalom nem kevésbbé segité elő azok élvezhetését. Ugyanis a fürdők közelében elhagyván a nagy-szalóki földeket s réteket, az aljas erdőn keresztül pár évvel ezelőtt új, a réginél sokkal célszerűbb út vágaték ki, melyen egyenes irányban ér fel az utazó

a fürdők helyére. Ide érvén, először is e hely nevezetességeivel ösmerkedénk meg. Az épületek tere nem épen terjedelmes, nyugot felé lejtősen, keletnek pedig meredeken emelkedett, közepén egy patak, mely a fürdők s házi szükségekre használtatik, csörgedez a bércen lefelé. Ezen térnek mindjárt elején szemlélhetni az ásványos vízforrást, mely két kutacskából meríthető, a víz kristály tisztaságu, könnyű, kellemetes izű; csekély mennyiségű vas és aránylag kevés szénsav képzik fő tulajdonait, s az itteni vendégek nagy része gyógyszer gyanánt is él vele, de közönséges asztali italul is használják, többen azonban a gránit bő s igen jó forrásaiból enyhítik szomjokat. Ezen ásványos forráson kivül van még a fürdők felső részében, az erdőben két más hasonló forrás, de mely csak gyérebben használtatik. A közönséges fürdés, melly itt már régibb idők óta divatozik, melegített vízzel, kádakban, megy véghez. A hely nevezetességeihez tartozik egy újabb intézet, mely csak pár év előtt állíttaték fel, t. i. a korunkban napi renden levő hidegvízgyógy-intézet Priesnitz módja szerint. — A fürdő házaktól délkeletnek egy tekervényes gyalog út vezet a fenyvesen keresztül, az úgynevezett Szépkilátáshoz, honnan a szepességi térségre nyer nyílást a vizsga vándorló; innen valamivel lejebb a magos lapályon buzog ki a földből egy erős forrás, melynek kristályvize szüntelenül játszsza felfelé az ősgránit elmállott porondjait, miért is a lakosok darafőzőnek (Grieskocher) nevezték el. Augustus 15-kén kezdők meg e vidéken a tulajdonképi természettudományi kirándulásokat, s ezek a Kárpát délnyugoti oldalán aug. 23-káig tartának. Ez idő folytában következendő érdekes helyeket látogatánk meg. Az egyesült kis és nagy Kolbach-völgyének zuhatagait, melyek bár nem igen magosak, még is vízbőségök tekintetében igen hatalmasak, átható zúgással s vad morajjal töltik el az egész vidéket. Más alkalommal Tátra-Kiesdről Fölka völgyébe rándulánk, mely innen mintegy két órányira nyugotnak esik. Ezen völgy változékony csoportozata valódi nagyszerü látvány; a patak, mely oda fent a havasok csúcsa alatt létező hosszú tengerszemből ered, mintegy félmérföldnyi utjában 1685 lábnyira esik; folytában igen regényes képeket tüntet elő. Eredetéhez közelítvén, nőttön nő az érdek, irtóztató szikladarabok lepik a medret, melyek közt éles zúgással nyit magának utat, majd ismét a porond árjában annyira eltünik, hogy nyoma is alig látható, és már elzártnak tetszik egy roppant szikla-telepzet által az egész völgy, melynek falain a magosról számos apró csergetegek zuhatagokkal vegyest sietnek alá; de a bátor és fürkész halandó lehetővé tette még itt is a tovább haladást: némi erőltetéssel fel lehet mászni a meredek sziklafalra, s ekkor még néhány percig odább haladván, jutalmát

leli fáradságának azon lélekemelő látványban, mely reá, a magasan helyzett tengerszem partján várakozik. Maga a tengerszem terjedelmes partja majd mindenütt körüljárható; vize hideg, kristály-tisztaságu, zöldbe játszó; körülötte roppant sziklatornyok emelkednek, az egész öbölben nagy csend uralkodik, melyet csak a marmota mormogaa [1]) átható fütyölése, a vizi pityer és havasi csalogány szelíd hangjai szakasztanak néha félbe. Ezen hely többnyire kitüzött célja azoknak, kik a Fölka-völgyét kedvtöltésből s kandiságból szokták meglátogatni. Innen még fölebb haladván, az úgy nevezett gránátfalhoz érhetni; ez az ősmaglára [2]) halmozott, a tengerszem felett mintegy 200 lábnyi magasságra emelkedett csillámpalaszirt, melyben külön nagyságú gránátszemek találtatnak; szine ezen gránátnak veres, keménysége s jegesedése nem elegendő arra, hogy a szükséges simítás által mint ékszer használtathassék. Csak kevés vendég tér innen vissza a nélkül, hogy ezen gránátfalból emlék gyanánt ne zsákmányozna. Innen még fölebb szikladarabról darabra hágdosván, nem sokára a felső, kevésbbé lejtős öbölbe juthatni, mely az előbbi völgyeknél (minthogy már a marha ide fel nem juthat) növénydúsabb, s tetemes magassága (Wahlenberg szerint 5459 láb a tengersík felett) miatt, ritkább havasi növényekkel díszlő; itt tenyésznek a hideg tarnics (gentiana frigida), a mohforma kőtör (saxifraga bryoides), kék likagyán (svertia perennis) és a kajmacsór (pedicularis) némely ritkább fajai. Ezen öböl felső részének mélyületeit már örökös hó lepi, valamivel feljebb s balra, épen a csúcsos szirtek oldalában, látszik a hosszú tó, mely maga nemében a legvadabb és borzasztóbb látvány; magassága Wahlenberg szerint 5817 láb, öble irtóztató magas, meredek, s kopár szirttornyok által környezett; az enyészetnek szembeszökő példáját tüntetik itt elő az elmállott maglának töménytelen omladékai, melyek zordonná és majd járhatatlanná teszik ezen öblöt; itt-ott élvezheti még is a füvész fáradságának gyümölcseit, némely oly növényeket gyüjthetvén e helyütt, melyekre másutt nem igen tehet szert, nevezetesen a szép jeges szironták (ranunculus glacialis), deli kőtör (saxifraga muscoides), gyászoló szaka (sedum atratum) s több efélék e helyen díszlenek. Ki a hosszu tengerszem vizének eredetét kivánja kifürkészni, az éjszaknak, és még mindig felfelé tartva, egy szűkebb öbölbe ér, melyben örökös a hó és jég; ennek felületén tovább haladván, tisztán hallani a jégtakarék alatt csörgedező, s a hosszu tóba siető patakokat; e szűk völgy legfelső végin az úgynevezett Lengyel-Gerincet éri el a vándor, mely-

---

[1]) Közönséges neve: *murmutér*.
[2]) Gránit.

ről a tulsó éjszaki oldalra lenézvén, ezer lábnyi borzasztó mélység tátog felé; feneken a jeges tengerszem tünik fel, melyet september táján közönségesen már ismét jég borít.

A most említett Fölka-völgyénél nem kevesbbé találtuk érdekesnek a kis Kolbach, és az öt tengerszem völgyeit, melyeket aug. 19-kén látogatánk meg. Tátra-Kiesdről keletéjszaknak tartván, a már említett egyesült kis, és nagy Kolbach-völgyén keresztül, a kis Kolbach-völgyébe értünk. Ezen zordon, de regényes völgynek mindjárt eleje érdekteljes tüneményekkel lepi meg a vizsga vándort. A távolról kigyódzó völgy csermelye szük szirtek közé szorulván, egyszerre mintegy 120 lábnyira zuhan alá egy, a mélységből szilárdan felnyúló sziklacsúcsra, melyen majd gőzzé zúzatván, még néhány lábnyira függirányosan tajtékzik alá. A zuhatag tája a gőzzé vált víz nedvétől a legnagyobb távolságra harmattal teljes, mely az itteni növényeket kifogyhatatlanul táplálja. E zuhatag szomszédságában vagyon az úgynevezett Lépcsőke (das Treppchen), mely maglaomladékból képezve, nagyobb szerű lépcsőkhöz némi hasonlatossággal bír. Ezt elhagyván, a kis Kolbach-völgye többféle s érdekes alakban mutatja magát; termékenysége havasi növényekre nézve kielégítő. Itt láttuk bőven tenyészni a kucsmás sisakvirágot (aconit. cammar. et napellus), fejérhátu kákolyát (cacalia albifrons), havasi csorbókot (sonchus alpinus), hamvas és kárpáti üszögört (senecio alpinus carpaticus), rózsaberzét (rhodiola rosea), bíbor szakát (sedum purpureum), havasi sarkvirágot (delphinium alpinum), őszi tarnicsot (gentiana amarella), bérci holgyomált (hieracium alpestre), s több efélét.

A madarakból egy kőszáli sast (aquilla fulva), több rendes diótörőt (corvus caryo catactes), fenyves és búbos cinegéket vevénk észre; a robarok seregiből néhány fajokat gyűjtöttünk, nevezetesen: izlandi aranykát (chrysomela islandica), havasi futrinkát (carabus alpinus), Jurine zaloncát (sterostichus Jurinei), érces kalátot (calatus metallicus).

A völgy mentében az úgynevezett tűzkőhöz értünk; ez egy roppant szikladarab, melynek boltozatja alatt az idő viharától mentesíti magát az utazó. Itt a legjobb víz közeliben telepednek le közönségesen a völgy látogatói; kiket pedig az éjnek homálya fenyeget, azok szintén menekvő helyet találnak alatta. E helyről fölfelé és jobbra tartva, meredek és fáradságos ösvényen érhetni el egy, a gránitfalból kiharapódzó rézérc telephez, mely mintegy öt-hat lábnyi szélességü rézérccel (malachittel) recézett maglából áll: ezen ásvány, csekély érctartalma, de leginkább alkalmatlan helyzete miatt nem igen használtatik. Mentül felebb haladánk a völgyön, annál fáradalmasabb leve utunk, míg utóbb vagy csak egyik szirtdarabról a

másikra hágni, vagy pedig meredek sziklafalakon lehete mászni: végtére a fölső maglabástyán is, melyen mintegy 70 lábnyi magasságról eső zuhatag űzi zajgó játékát, felvergődvén, ohajtott célunkhoz, az öt tengerszemhez érénk. Örvend a lélek e nagyszerü természetjátékának, s jótevőleg hat a fáradt testre e helyzet lapályos mivolta. Az öböl, mely dél felé nyílik, szép, nagy, a havasi virágoknak valódi termő helye. Az alsó tengerszemnek magasságát Wahlenberg 6121 lábra teszi. Ettől nem nagy távolságra esik a többi négy is, melyek csak csekély fokozatú emelkedés által vannak egymástól elkülönözve. Terjedelmök nem igen nagy; az ötödik vagyis a legfelső ekkor igen csekély volt. Itt kinyugodván húzamosb ideig, a flórának [1]) nevezetességeiben gyönyörködénk, s füvésztárcáinkat a következő növényekkel raktuk meg: nárcis kökörcsin (anemone narcissiflora), havasi ikrapikk (arabis alpina), havasi kappanőr (arnica Doronis), színes csenkesz (festuca picta), nagy virágú holgyomál (hieracium grandiflor.), egyvirágu polyvahordó (hypochoeris helvetica), csermely kőtör (saxifraga rivularis), gyászoló szaka (sedum atratum), bérci harangrongy (soldanella alpina), havasi szigorál (veronica alpina), s más több eféle növényekkel. Széttekinténk a szűk öböl rejtekibe, feljebb is haladánk még valamivel, hol az öböl nagy része hókéreggel boríttaték, mely alatt észrevehetőleg csergedeztek a kis patakok. Itt már az innenső Jegesvölgyben valánk, mely felett a kárpáti tetők legmagasabbika emeli fel büszke csúcsát: az úgynevezett Jegesvölgy-csúcs (Eisenthaler Spitz). E helyen van a kőszáli zergék fő tanyája és forduló pontja, hol is leginkább szokták zaklatni őket.

4. *Az ember különböző égalj alatt.*

Katona Gyézától.

Föld, víz, tájhelyzet, légkör, légmérséklet, földrajzi hossz és szélesség tulajdonainak összesége alatt, szoros értelemben égaljat, vagy éghajlatot szoktunk érteni. Ezen égalj befolyásának az emberi test és lélek jellemzésére némelyek tulzólag sokat, mások kelletinél kevesebbet tulajdonítottak. Mi középutat tartva, ha szinte töredékesen is, közlendjük olvasóinkkal e tárgybeli nézetinket s véleményinket. Őszintén megismerjük eleve, miképen majd minden tartományban s minden égalj alatt fogunk oly nemzeti sajátságokra akadni, melyeknél nehéz meg-

[1]) Növényzet.

ítélni: mi függ a szorosan vett égalj befolyásától, mi pedig más körülményektől. Így például: Japán lakójában soha sem lobban fel az indulat tüze a vett sérelemre, de nem felejti ám ő azt el, s bár későn, még is boszút áll, keserűn és hideg vérrel; egyébként háztartó, tisztaság-szerető, takarékos, szorgalmas, udvaris; ellenben szemérmetlen, és harmadfél század óta nem változtatta ruhája divatát. Ezen sajátságok közől, melyiket tulajdonítsuk már az égaljnak, melyiket a kormányzási rendszernek, vagy az életmódnak (például a meleg fürdők mindennapi használatának) stb., nem könnyű eldönteni.

Mi képezhető agyag vagyunk az éghajlat idomító kezében, de az éghajlat kezének ujjai oly sokféleképen idomítnak, s a törvények is, melyek ellenmunkálkodnak, oly sokfélék, hogy talán csak az emberiség nemtője teheti egyensúlyba a ható és ellenható erőket. Az égalj nem kényszerít, hanem csak hajlamít.

Jöhetnek egy némely országban olyas körülmények elő, melyek az égalj hatásának homlok egyenest ellenszegülnek, s azt ki is játszszák. Így például: ha valamely éghajlat alkalmas az agy- és ideg-rendszert oly hajlamra kifejteni, hogy abból szellemi erőhatás származhassék: ime az önkényü zsarnok-kormány, szegénység, silány tápszerek: mindannyi akadályok a lelki tehetségek kifejlődésének utját állók. Mindazáltal ily mellékes okok közbejövetelével is ellenmondhatlanúl kitünő befolyást gyakorol az égalj egyes ember, és egész nemzet szellemi és testi jelvonataira, valamint egészségi viszonyaira is: mely állításunk töredékes vizsgálat után is világosan be fog bizonyulni.

Oly tartományban, hol széles a láthatár, nagy képekhez szokik az ember, de egyformasághoz és egyoldalusághoz is. Kevesebbet tudunk ott a változtatásról. Ujításvágy, állhatatlanság, ingékonyság, nem könnyen izgatja a lakókat. — Hol gyakran változik az időjárás, hol eső, köd, szél mindig váltják egymást, s azonkivűl mélységek, tavak, folyamok, völgyek, hegyek hasgatják keresztül a tájékot: ott eszmék sokoldalusságának, valamint ingatag léleknek is kell uralkodnia. Az elme nem oly nyúgodt és egyenlő ott, de általában munkásabb és virgoncabb (Scott Valter, Tell Vilmos, Paracelsus, Linné hazái).

Az oly tartománybeliek, hol a természet művei meglepő nagyságban mutatkoznak, többnyire komolyak, vizsgálódók, buzgók szoktak lenni. Példaként tünnek föl Izland sziget lakói, kik minden lépést kialudt láván tesznek, kik naponként lángoló vulkánokra kénytelenek nézni, kik besötétülni látják az eget a forró víz gőzfellegeitől, mely a föld gyomrából, az ugró hékutakból ismeretlen erő által löketik a nap felé! Mi csoda tehát, ha ezen távol és magára hagyatott földsarki szigeten a

kora mívelődés, a kora polgárisodás szerencsés behatását láttatja lakosain.

A nyíltkörű s egy idomú táj szellemi csendre hívja lakóját, melyhez aztán testi nyugalom vágya és munkátlanság járulhat. Egyébiránt, ha széles láthatárban könnyű s tiszta levegő lebeg, lélek és test vidorabb, mint Thierry irja Castiliáról, hogy ott mind halálig vidám arcúak az emberek, nagy ritkaság búskomort, vagy eszelőst látni, még a lázakban is ritka a félrebeszéd, és csak rövid ideig tartó.

Már Hippocrates is följegyzette, hogy a levegő minősége nagyobbíthatja vagy kisebbítheti bennünk a mozgás ösztönét. Oly ég alatt, hol szelíd a levegő, s erős a börkigőzölgés, nyugalmat szeret az ember, s nincs vágya testgyakorlásra: holott zordon levegőn, a csekély börkigőzölgés mellett, természettől ösztönöztetik rá.

Az egyenlitőhöz közeledő országokban szilárdabbak az erkölcsök, egyenlőbbek a kedélyek; nem különben oly helyütt is, hol a légsulymérő föl- és leszállása csekély változást szenved, mint például Quito szigeten, hol egész évek során át egy és fél vonalnyi ugrást mutatott a légsulymérő állása. Természetes tehát, hogy azon tartományokban, hol a légsulymérő naponként másmás sulyponton van, az emberek is oly változók és nyugtalanak, mint a kéneső.

A mérték fölötti meleg szintúgy ellankasztja az embert, mint a rendkivüli hideg. Igaz ugyan, hogy az élet pezsgése, a növekedés ereje mind egyre nő állat- és növényországban, a mint a földsarktól a melegség növekedik, de az emberi nemnél kivétel van. A fölséges elefánt, a fákon legelésző giraffa, az állatkirály oroszlán, a boa-constrictor, és rettenetes alligator mutatják a heves égöv idomteremtői hatalmát. A növények is nagyobbak, különbözőbbek, pompásabbak a heves égöv alatt. Örökös büszke hirdetői ennek többek között a főrangú deli pálmák, az óriás baobab, a nemes banánafa, az illatos és pompás kaktusz, a bambusz, stb. Az embernél ellazúlnak az izom rostjai, nem különben az érzés és gondolkodás művei is a rendkivűli melegtől, miért a heves öv emberei szeretnek kényelmesen nyugodni s húzamosan pihenni, miáltal ismét puhul és lomhul a test. Báró Humboldt irja: „Az európai tudós utazó, midőn a magas deli pálmák ormain pompázó s megvizsgálandó virágokat ohajtva szeretné megkapni; sem aranynyal, sem ajándékkal nem birhatja rá az érdektelen renyhe honi fickókat, hogy utjokból három holdnyira kitérjenek, s a pálmafákat virágszedésért megmászszák.“

Éjszak népe az emlékező tehetségben, nyelvekben, mechanicában, státus- és haditudományokban jeleskednek. Minthogy a nyelv idegei s a beszéd műszerei durvábbak nálok, ál-

talában keményebb és darabosabb a nyelvök is, mássalhangzó betűkkel terhelt, egytagu szókkal nehezítve. A déli népek kisebb hajlammal születtek a nyelvekre, s a széles terjedelmű tudományosságra, de találós elméjüek, mélybelátásuak, eleven phantasiájuak, nyelvök lágy és hajlékony, irásmódjok képdús, és fölemelkedett.

A nedves mocsár-lepte hideg tájék csak egészségtelen, lomha s petyhüdt izmú embereket s állatokat terem.

Az égalj befolyása tevé azt, hogy a németek Caesar idejében a dánokkal és patagónokkal mérkőzhettek nagyságra, most pedig alacsonyabbak s általában rövidebb tagúak lettek: mióta tudniillik a szántatlan s vetetlen földnek nivelése, a tavak kiszáritása, az erdők irtása, s a lakosok szaporodása által, a hideg égalj szelidebbé tétetett. Ugyanis a gyakrabban forgatott föld, a hideget gerjesztő sós elemeket könnyebben ereszti levegőbe, az erdőségtől fölszabadult tér napsugaraktól fölmelegül, a zöld csemetékből s melegülő szántóföldből pára emelkedik, az állati s emberi bő lehelettől is enyhül valamennyire a levegő, úgy hogy minél nagyobb a népesség, annál több lerovatik a levegő mordságából, ha egyébként a tájfekvés is kedvez.

Ki fogja tehát csodálni, hogy a német égalj zordonabb volt hajdan, mint ma? A romai századok korában a Rajna oly vastagra szokott fagyni minden évben, hogy roppant terhek vitelét elbírta, mi most alig, és csak gyéren történik. A fákon nyomorult gyümölcs termett, a szántóföldekről kevés gabonaféle került. Végre némely ismeretlen vadak (achlis, alce), Caesar idejében, Gallia s Germánia erdein széltiben tanyáztak, most pedig úgy elenyésztek, hogy semmi nyomuk nincs. Hihetőleg hidegebb tájra vonúltak, az éjszaki földsark felé. Más tartományok is nyertek szelidebb égaljat a mivelés által.

Másfelül az égalj forró tüze megtompitja az érzetgóc gyengéd s érzékeny műveit, megrontja az elmét és értelmet; míg az olasz égalj mérséklett melege, mely a spanyoloké és görögökétől keveset különbözik, érzékeny, némileg száraz rostot s pezsgő vért ad lakójának. Ő indulataiban heves, olykor mérges, s eleven képzeletü. Nála az ellenkező indulatok bizonyos mértékben párosulnak: ő büszke és szerény, vakmerő és félénk egyszersmind. Ily különös vegyületű hajlaminál fogva a művészet s tudomány legtöbb nemeire fogékony, s mintegy rászületett.

A spanyol éles elméjű, becsületféltő, dicsszomjas, a gőgig büszke. Nyelvekre s széles tudományosságra nem született, mely tekintetből németé az elsőség, ki sokszor túlságig viszi a dolgot. A szemlélő, átható s mély tekintetű elme is az ő tulajdona.

Weikard állitása szerint a német nemzet szellemébersége akképen fogy, amint a nemzet éjszak felé terül, s a mint darabosabban és egytagúlag harapdálva beszéli nyelvét. Természetesen vannak kivételek, melyeket nevelés, életmód s más okok szülnek. De általában elmondhatni, hogy a déltáji német nagyobb tehetséggel bír mint az éjszaki, gyorsabban és mélyebben lát be. Az éjszakinak nagyobb része tanúlt és tudós, mint a délinek. De mihelyt a déli német akarni fogja s leend alkalma, ha vallás, nevelés, igazgatás formáitól nem korlátoltatik, el kell nyernie az elsőbbséget. Az éjszaki tudós német jelessége többnyire a célirányosb neveléstől, jobb tanító intézetektől, az iparra s szorgalomra késztő szükséglátástól, tudományos összeköttetéseik és közlekedéseiktől függ.

A francia kikiáltott hírű a társalkodási hangban, a művészeti, mesterségi, divatvilági, s eleven képzeletet kivánó dolgok kifejezéseiben. Az angolok viszont erőteljes, nyomosan gondolkodó fővel bírnak. A szabadság érzete s a kormányzási rendszer önállásúakká, honszeretőkké, a kereskedői szellem önzőkké s fösvényekké tette őket. Szabadság- és erőtudatból nagy vállalatokat indítanak. Alkotmányos rendszeröket nyakasan oltalmazzák. Önfejüek, vakbuzgóságra, s öngyilkosságra hajlók. Az égalj, az ehez kötött erősítő életmód, a sok mozgás megedzette izomrostjaikat s érzésöket.

A magyart, kivált magyarnak, jellemezni nehéz feladat; részint mivel Magyarország égalja, egy oldalról a roppant havasok láncolata, más oldalról a sík rónák, nagy puszták, továbbá a folyamok, tavak, erdőségek miatt felettébb különbözők, lakosai is egész Európában legtarkább vegyületűek; részint mivel könnyen nagyító, vagy kicsinyítő üvegen találnánk szemlélni. Legtöbben a kül- és belföldi jellemvizsgálók közől vérmes, tüzes nedvalkatot tulajdonítanak a magyarnak. A „Geist der Zeit" című folyóirat igy jellemezte a magyart: A magyar tüzes mint az olasz, elszánt és bátor, mint a francia, büszke mint a spanyol, de becsületes és derék mint a német. Becsület hevíti kebelét, a gyalázatot nyomban megboszúlja.

Nem állítjuk vakmerően, mintha a nemzeteknek mindezen jellemei csupán az égalj befolyásától származnának: tudván mely sok körülmények járulhatnak ide, a nép szellemét módosítók, s az égaljtól csak közvetve függők; mindazáltal részrehajlatlan és figyelmes vizsgálat után tökéletesen meggyőződhetünk felőle, hogy az égaljnak legnagyobb szerepe van e tárgyban.

Égaljban fekszik annak oka nagy részben, hogy a zsidók és romaiak elsiratták bánatjokat, hogy a lapp kialuszsza, a német eliszsza, a francia elfütyöli, s az angol vízbe öli búját és — magát.

Az is tapasztaltatott, hogy a nép annál hamarább hajlott a polgárisodásra, minél kedvezőbb vala ezen célra az égalj. Az első népesedésnek is minden esetre ott kellett keletkeznie, hol jótevően meleg és termékeny vala a táj. Lassanként a népség szaporodtával, részint szükségből, részint kényszeritésből, hovatova vadon tájakra is telepedtek emberek, hol aztán nemöket folyvást fentartották.

A szelid, meleg égalj, termékeny föld, derült ég, kies láthatár, a természet mosolygó tekintete mind oly okok, melyeknek intésére az emberek hamarabb állnak társaságba s érnek meg a polgárisodásra, mint a vadon és terméketlen vidékek csatangolói. Az értelmesség, a társas élet, mesterség, tudomány utáni vonzalom lépcsőnként terjedett a kedvezőbbről a mostohább égalji tájakra. Látta az emberiség története a míveltség utját Perzsiából, déli Ázsiából Aegyiptusba, Aegyiptusból és Phoeniciából Görögországba, Görögországból Olaszországba, innen Franciaországba, s innen a német földre vitetni: de látta nemkülönben némely országokban, a határokról tiltott portékaként visszaüzetni, vagy bétemettetni.[1])

Déli-Ázsia volt tehát nemünk eredeti hazája, ez a népek, vallások, státusok, nyelvek, tudományok, mesterségek bölcseje. Ez volt hona a magasb lélektől ihletett vallásalapitóknak is. Zoroaster, Mózses, Konfucse, az emberi szeretetet törvény gyanánt hirdető, s idvezitő Jézus, az egy isten tiszteletére hívó, s lángbuzgóságot lelkesítni tudó Mohammed azon nevek, melyek a fölebbi állítást igazolják.

Valamint az igaz bölcseség, a boldogitó vallás, a tudományok világa, melegebb égalj alól keltek útra a hidegebbek felé; viszont más oldalról a vakbuzgóság, a soknemű csalfaságok is azon menetet tartották. Az alchymia, mysticismus, látnokság, bűbájosság, varázslás, többnyire keletről, Aegyiptusból, Görögországból kerültek ki.

5. *Hunyadi János jellemrajza.*

G. Teleki Józseftől.

Igy halt meg időkorának bizonyosan legnagyobb vezére, a törökök egyedüli félelme, ki szinte oly nagy volt a polgári országlásban, mint a harcban. Az ellenség előtt vakmerőség nélkül bátor, előrelátó, rettenthetetlen, de kitüzött szándéka elérésében szinte a nyakasságig állhatatos, úgy hogy vagy öszvezúzta ellenfelét, vagy általa egészen semmivé tétetett.

[1]) Zoroaster perzsa, Konfucse chinai, Mohammed arab vallásszerzők

Hazájának, vallásának tiszta férfias tettekben mutatkozó szeretete lelkesítette egész életét; ezeknek vagyonát feláldozni, ezekért meghalni mindig kész volt, sőt önérdemének szerény, de még is őszinte érzetében, azon elhatározó időpontokban, midőn halála csak személyes dicsőségét eszközölhette, élete pedig a hazát tarthatta meg, ezt azzal megvásárolni szent kötelességének ismeré. Hazája elrejtett belső erejének kifejtésében legnagyobb, legbátrabb, annak célszerű használásában legszorgalmatosabb volt, midőn a szerencse, ügyekezetei daczára hátat fordítva, változékonyságát, érezteté vele. A szeretett hon dicsőségét, boldogságát, vallása szent ügyét mindig szem előtt tartva, az ozmánoknak kérlelhetetlen ellensége lett, jól érezvén, hogy korában Magyarországot, a kereszténységet, innen fenyegeti a legnagyobb, legbizonyosabb veszély. Csak az ezek ellen folytonosan fennálló háború kétszeres szentsége vakíthatá meg annyira, hogy az akadályokat semmibe véve, vagy saját erejét, példája által az ábrándozásig lelkesült katonái vitézségét túlbecsülve, sőt kimeríthetlen belső tehetségeiben elbizakodva, seregét nyilvános veszélynek tegye ki. Hazája méltóságát nem csak fegyverrel, hanem a polgári országlásban is ügyekezett fentartani. Itt mély belátása, szigorú igazságszeretete, tántoríthatatlan egyenessége, fáradhatatlan szorgalma, az alkalmatos személyek szerencsés választása, mi a nagy férfiakat leginkább bélyegzi, tudta ifjusága elmulasztásait, nevelése hiányait pótolni. A nyers, szinte bárdolatlan, a tudományokban, sőt még a diák nyelvben is járatlan, az udvariasághoz nem értő harczfia egész lételét férfias komolyság fogta el, uralkodott egész életén, és inkább ez, mint nyájasság által vonzotta mind azokat, kik körülte voltak, kik őt ismerték és elfogulás nélkül tekinték, tiszteletre és szeretetre. Nagy és szép tulajdonai, szilárd és kevéssé hajlékony jelleme, mellynek sok tündöklő oldalait emberi szenvedélyek és gyengeségek csak kevéssé, bűnök épen nem árnyékozzák, katonai szerencséje, nagy tekintete, a legmagasabb polcokra hirtelen emelkedése, öszvekötve bár nem egészen alacsony, de mégis szinte ismeretlen származásával, sok irígyeket, ellenségeket élesztettek, különösen a főnemesség közt; kiknek mindazáltal mérges nyilaik szeplőtelen melléről visszapattanva, ártalom nélkül hullottak lábaihoz: de az ő dicsőségében a hazáét és ez által a magáét szemlélő köznép, az alatta vitézkedett, vele annyiszor diadalmaskodott közrendű nemesség félistenként imádá őt, és a háladatos maradék, a körülmények összevetéséből meggyőződve, hogy ő és egyedül ő mentette fel a belülről és kivülről egyaránt szorongatott hazát az ozmán rabigától, hogy a trónvágynak ellene lobbantott vádja a legszigorúbb vizsgálat után a következmény által cáfoltatik meg, — miután a

királyságot Ulászló halála után valóban kezében tartotta, s később a kormányzásról is le tuda mondani, bár a királyságtól sem tudta volna senki is megfosztani, — tiszta tömjénnek füstölgő oltárokat emelt szivében örök emlékül, azon hideg kőemlékek helyett, melyeket a nemzet akkor és később emelni elmulasztott. Egyébiránt testére nézve közép de szép és idomos termetű, széles vállú, kondor gesztenyeszín hajú, széles homlokú, nagy szemű, vidám, jelleme komolyságával ellentétben levő és épen ez által mindenkire kellemesen ható tekintetű, piros képű volt.

6. *Az utolsó Illésházy.*

G. Dessewffy József Emlékbeszédéből.

Illésházy Trencsén vármegye országos követének választatá magát 1790-ben. A hét kétszeres örökös főispán utódja azon, a magyar nemzetet újra szülni törekvő, országgyülésnek országos követévé lőn, melynek alsó táblájánál az örökös főispánságok eltörlése javasoltaték. Nincs itt helyén vizsgálni: több alkotmányos függetlenséget igérnek-e valószinűen az örökös főispánok maradékai, mint a nem-örököseknek a kinevezések során egymás után magokat felváltó követői? de legalább bebizonyítja ezen tette is szabadelmüségét már azon időben, melyben az még nem vált köz divattá, és mikor legalább pisloghatott még előtte valamennyire a nyerendő fimaradék reménye.

Hahogy már azon időben úgy vitetik vala az alsó-háznál a napló, mint később, a felsőnek pedig úgy lett volna napos jegyzéke, miként a közelebbi országgyülésünkön a jövendőnek valódi hálájára méltó készséggel megkezdetett; úgy gróf Istvánnak, akár mint megyei országos követnek, akár mint a felsőház egyik legjelesebb tagjának férfias és érdekes előadásaiból nem keveseket lehetne megérinteni, melyek nemcsak e nagy fényű gyülekezetnek, hanem az egész hazának, jelenleg szintúgy, mint a jövendőre különös figyelmét megérdemlenék. Hány éljent kapott életében az ő szónoklata! hányszor nyiték magam is ajkat éljenzői közt azon időben, mikor még a hazafitlan vagy csak hazafitlannak látszó beszéd, egyedül komolyra változott arculatok kiséretében hallgatással büntetteték, mert az önvéleményben kétkedés nagyobb mértéke készteté az ifjuságot a számosabb és pontosabb tapasztalatok utáni vágyásra, s a lassúbb s több oldalú megfontolás szerénységeire. Nagyon szerette ő a haza reményeit, az akkori jelesebb fiatalokat, szivesen is társalkodott velök, és viszont szeretteték tőlök. Bélye-

ge volt az az akkori időnek, bárminő vágyverseny közepett, a kitünőbb fejeknek viszonos, mind gondolati mind érzeti, megértése s összehangzása. Az utolsó Illésházy lelke összeforrt hona legjelesebb embereiével. Azt mondta egykor róla Vay József: „Annyi esze van, mennyi még kis úrnak is elég volna.“ És valóban, akár magyar, akár romai nyelven: tömött, nyomos vala előadása s eszmékkel rakott, valamint a legtisztább hazafiusággal eltelve: „pollebat enim, miként egy régi mondja, senatoria potius, quam sive comitiali sive forensi eloquentia.“ Igen messze látott ő, és helyesen látott belé a dolgokba s a gyakorlatos közéletbe úgy, hogy mintegy jóslatosan vélekedék igen gyakran még akkor is, mikor csak a kevesebbséget birhatta veleményére hajtani, de a mi legfőbb, még a nagy gyülekezeteken kivül is úgy szólott mindig a már nem szendergő, s így tüzelgetésre többé nem szoruló indulatokhoz, nehogy azokat gerjeszsze inkább, hogysem csillapitsa. Mikor tehát egykor adófizetési kérdésnél a fokozatokkénti arány rendszere tárgyában, beszélgetés közben, eleibe idézném Schiller ama híres verseit:

Die Welt wird alt und wieder jung;
Es wär, ein eitel und vergeblich Wagen
Zu fallen ins bewegte Rad der Zeit!
Geflügelt fort entführen es die Stunden,
Das Neue kommt, das Alte ist verschwunden [1]).

Szemlélvén szikrázó szemeimben akkori még nagyon fiatalos tüzemnek lobogását, ezt tevé hozzá csendesen: „Nagy igazság! de azért nem akarnék szökni; nem nyargalni lóhalálába, nehogy most mint lovas, utóbb gyalog, és így később kénytelenittessem a fejedelem s hazára nézve üdvös célokhoz érni.“

Az 1790-ki országgyülés után hol Bánban, hol Pozsonyban szülei közelében tölté idejét. Nem vágyott ő a bécsi lakás kényelmeire és szórakozásaira. Többnyire gazdasággal, olykor kertészettel is foglalkozék urodalmában, szeretett és szerető jobbágyai között, kiknek valódi atyjok vala, valamint ők valódi fiai. Szabad volt mindenkinek egyenesen hozzá kérelemlevéllel folyamodni, sőt személyesen is elibe járulni. Megesett, hogy urat nem bocsáta magához, de szükölködőnek vagy adófizetőnek ajtaja mindig nyitva állott. Még legroszabb tisztje sem nyuzhatá tehát jobbágyait, ő pedig szüntelen segitette. Tisztjeit feddé, bünteté vagy elbocsátá, mikor vizsgálat után igazságosnak találtatott a panasz; mert nem vélé a tiszteletet és szeretetet növeszthetőnek az igazságtalansag pártolásával,

[1]) A világ öregszik, s ismét fiatalodik. Hiu merény volna az idő mozgalmas kerekébe kapni. Az órák azt sebes szárnyakon ragadják: jön az új, a régi eltünik.

de nem tartott azért már egyelőre minden panaszlót elnyomatottnak. Ez okból legszivesebben szembesíté össze az egymást gyakorta vádlókat. Azt szokta vala mondani, hogy ily szembeállítás nagy időnyerés.

Az akkori időhöz képest tetemes javitásokat teve gazdaságában. A mi fenmaradt idejéből, azt olvasás, lovaglás, kocsikázás, vadászat, muzsika, rajzolás foglalá el. Romai, francia és német nyelven sokat olvasott, Schillert nagyon kedvelé, de Csokonait és Kisfaludy Sándort is láttam Tassóval együtt asztalán, sőt illyr vagy oláh könyvet is vevék egykor észre nála; mert tudott némileg mind oláhul, mind illyr nyelven beszélni. Szép, bátor, ügyes kocsikázó és lovagló vala, a nélkül hogy igen szerette volna magát kurta farku, rázós angol lovakon döcögtetni. Ezeket csupán kocsikázásra kedvelé. Később, édes atyja halála után, szárvai önméneséből igen erős, magas, világos-pej lovakat nevelt, és azokból fejedelmeknek is kedveskedék.

De lássuk még ezelőtt magyar nemesi tisztjében hona védelmére irányzott készségét 1797-ben, mikor Trencsén és Liptó vármegye zászlóaljait mint ezredes vezérlé. Kapitánya valék én Szabolcs vármegye hét századja egyikének ama híres és igen jól begyakorlott felkeléskor, melynél a haza nevezetesebb családjaiból talán egy név sem hibázott. 1594-től fogva mindenkor Illésházy vezette két megyéje banderiumát. Trencsén vármegye a fejedelem helybenhagyásával, már 1650. óta mindig az Illésházy-címert a magáéban és magáéval zászlóin összetestvérülve látta. Szombathelynél táborozánk. Ott valék tanuja azon rendnek és fenyítéknek, melyet gróf Illésházy István tartott seregeinél. Többnyire nemesekből álló számos szép lovasságból gyűlt az egész ország akkori felkölt serege, mely rövid idő alatt úgy gyakoroltaték be a hadi marsokba, csapatok kibonyolúlataiba, és mindennemű fegyverforgatásba, miszerint lehetetlen vala kézzel nem foghatni a magyar katonai szellemet, kivált a magyar nemességben. Az ilyetén jól fellovazott és fegyverzett lovasság ugyan becsülettel verekedhetett volna meg nagy hadvezér alatt a legvitézebb ellenséggel. El is szomorodott minden, midőn a campoformiói békesség híre megérkezék; gróf Illésházy István is búsan vezeté haza ezredét. Nevelte fájdalmát beteges édes atyja hanyatlása, és május 10., valamivel később pedig egyetlenegy, már legutolsó, öcscsének halála.

E tetézett szomoruság enyhitésére atyja megüresült hivatalával kinálták meg a hétszemélyes táblánál. De nem vala képes elfogadni oly rögtön a nagy bú a nagy megtiszteltetést. Nem sokára még igen levert szívvel iktattatott be 1800-ban ünnepélyes pompával és valódi köz örömmel a két örökös fő-

ispánságok valódiságába. Miként szereték, tisztelék igazságszeretét és népszerüségét a két megyében, minő pártatlansággal, renddel kormányozta azokat, miként nem ismert vallásküllönbséget, nem ügyekezett soha is gátolni akármely véleménynek, bármint ellenkeznék is az a magáéval, szabad nyilatkozatát akár közgyülésen, akár azon kivül, mint vala mélyen belátó, munkagyőző, a megye tiszteit szeretö, segítő, tekintetöket gyámolító; és még is mint tudta nem csak minden önkénytől tartóztatni öket, hanem a státusok többségétől függésben tartani egyszersmind? érzette a Vág vidéke, s nem maradt a haza előtt titokban.

Már annál fogva is, hogy sebesen szokott vala utazni, a jó utak, hidak, szóval a közlekedések nagy barátja és serény sürgetője volt. Oly népes vármegyékben, kivált mint Trencsén és Liptó, az anyagi érdekek, ipar, kézmüség, kereskedés előmenetét szíven kelle hordania és szorgalmaztatnia. Maga is bírt jeles üveghutával, de az ipar s kereskedés szellemének és nagyobb vállalatok sikeresebb ébresztésére tartósabb békeidőt gondolt szükségesnek, mely midőn később bekövetkezék, már akkor előbbeni bőkezüsége s szerfeletti adakozása által, nagy pénzbeli tehetsége érezhetőleg ki vala merítve.

Valódi belépte után két főispánságába 1800-ban életmódja valóban igen nagyurias vala. A megyei nemesség kivált sürün udvarkodott kastélyaiban, de másunnan, sőt külföldiek is, kivált lengyelek, a trencséni fürdőből jelentek meg. Akkoriban csaknem mindig tele volt az udvar vendéggel Trencsénben s Dubnicán. Még az alispánnék is kezeit csókolták édesanyjának, az öreg grófnénak, az alispánok pedig nekie akarták. Ez volt még akkor a kor szelleme. Lehetetlen vala több méltósággal és egyszersmind szívességgel vendégeit fogadni. Senki sem nyűgösködött nála, de ő sem nyűgöztetett senkit is.

Egyébiránt minden, mit az ember akár Trencsénben, akár Dubnicán látott és éldelt, bizonyos nagyszerű s költséges inkább, hogysem jelenlegi értelemben kényelmes ábrázatot mutata, és félig a középkor végének végére, félig pedig a legújabb idők ízlése kezdetének kezdetére emlékeztetvén, a változó átmeneteli vegyes kor elejének igen jellemes bélyegét viselé.

Volt ott sorompó, várnagy, sok hajdú, kolostorforma több emeletü lakház, templomnagyságu kápolnával. Sok és tágas szobán mentem keresztül, melyek nagy részében még drága súlyos selyemkelmékkel bevont pamlagok, kerevetek, keleti kárpitok, szőnyegek díszlének. Kivül francia kert, vadaskertek, baboncsok, oszlopos istállók, széles falú erős épületek; sok cseléd, sok délceg paripa és lószerszám, számos mindenféle könnyebb nehezebb alkatu kocsi, hintó; nem kevés, párként összefüzött örvös kopó, s az ebédlőből még ki nem zárandó

egynehány kedves vizsla is, ötlöttek szemembe. Nem hiányzott benn a kastélyban bő könyv- és fegyvertár, több, magasra nyúlt tokbani nehezékek felmentével lejáró falóra. Még a falakon függtek nagyobb festvényekben az ősök és ősnék képei, melyekre kivált egynéhány, már jókoru magas csatlós olykor könyektől csillogó szemekkel tekingetett. Ebéd felett drágán s még is takarosan öltözött derék huszárlegények, közéjök vegyült egy-két német strinflis inas, és aranypaszomántos komornyék, tevék a szolgálatot. Részint magyar, részint francia konyha divatozék. Az asztal csupa ezüst, címeres és igen nagy súlyos tálakkal, meg tányérokkal, valamint mindenféle jó erős, kivált magyar borokkal vala gazdagon megrakva. Felette csüngött egy, külön szinü tollakból készült terebélyes legyező, melyet selyemzsinóron a dolmányt viselő nagy topánkás, bajuszt hordó csatlós, légy-üzés és levegőhütés végett, mintegy muzsikamérték után, az ebédesek felett hintáztata. Fuvószeres muzsika, hogy mind a gyomor, mind a szív egyszersmind táplálttassék, mulattatá az evőket. Szünetei közben a legtisztességesebb s legtiszteletesebb szivülettel [1]) és nyílt észszel folyt könnyededen a hol elmés és nyájas, hol komolyabb és szilárdabb, már néha magyar, de többnyire vagy német vagy francia, vagy a vidéki nemesség miatt, közben diák nyelven is induló köz társalgás. Mind ez bizony jellemes vala. Láttam ott már csínos istállóban folyvásti lóherézés mellett simára kefélt roppant helvéciai teheneket, de láttam nagy füge üvegházat is, melynek tetejét fedeles kocsi gyanánt leereszteni, és ismét felhúzni lehetett. Láttam egy magas ajtó egyik szárnyába benyúló üreget, hová, ha ki belépett, lábalatti ruganyos forgony löktetése által csak egyszerre eltünt, és a szomszéd szobában találta magát. Megvolt még akkor a 12 arany és 80 darab ezüst tégla, meg egynehány csupa ezüst, egynehány bearanyozott súlyos ezüst kupa.

Mindezeket egyedül azért említem, hogy kitessék a közelebb múlt idő fuvalmával megíhletett szellem látható s hallható körülményekben is egy hatalmas nagy aristocratiai háznál, hol, kivévén a ház urát, minden aristocratiai lélekkel vala meglehelve; mert a házi gazda csak fejében s élete módjában és körületeiben mutatott aristocratát; szivében pedig és tetteiben a legemberszeretőbb halandó vala, ki az aristocratiai erények büszkeségével ugyan, de nem dölyfével, a democratiának pedig csak hazafiúi bátor buzgalmával, nem pedig olykori nyerseségével, vagy zsugoriságával, vagy irígykedéseivel tünteté ki magát. Nyárban p. o. kirándult több hetekre trencséni fürdőibe, hol nem csak ingyeni igen tisztességes fürdők

[1]) Kedélylyel.

valának alkalmazva az ügyefogyottak számára, hanem a szegények (még a zsidókat sem vévén ki) ingyen is tartattak, és minden szükségessel elláttattak az uraság költségén. A kisebb s ügyefogyottabb nemesség pártfogása, valamint a jobbágyság védelme s a szegények gyámolítása fő vonata vala még az akkori nagy aristocratiának, melynek erényei példájaul lehetett nézni az Illésházyak legutolsóját.

De a művészetet is ápolá. Valódi remeklő ügyességgel jártatta ujjait a zongorán. A hangokat rejtő órás-szekrényeket készítni annyira ügyes Melzel, ki azóta Éjszakamerikába származott el, és ott erőművészi talentumával oly igen s oly méltán felpénzelé magát, legelső nagyobb óramuzsika-mozgonyát több ezer forintnyi jutalmaztatás mellett, gróf Illésházy István számára készítette. És csupán a maga mulatságára fordítá-e a a gróf az új találmány bájait? Korántsem; meglepeté ebéd felett a hol édes, hol zajgó szekrényes muzsikával édes anyját a legszivesebb s leghálásabb magzat, ki szülőjének minden neszére szüntelen csak azért figyelmeze, hogy neki minél több élvezeteket szerezhessen!

Az Illésházyak utolsója életrajzolójának nem vala szabad az efféléket elhallgatni, mert nem csak a jó hazafit, a jó polgárt, a jó és kegyes nagy urat, hanem benne kora színével együtt az embert is kelle festenie, és pedig azon embert, kiben a nagylelküség a szivülettel, valamint az elmésség a szilárdsággal, méltósággal és enyelegni tudó nyájassággal kezet fogott.

7. *József Nádor.*

Toldy Ferenc Nádori Emlékbeszédéből.

Ha tettek, ha hatás teszik az ember életét, ime ez élete az elhúnyt nádornak. A képet jellemének vonásai egészítik ki. Egyszerű mint beszédeiben, viseletében, egyszerű volt udvarában is: a valódiság mindenütt több a kül szinnél, vagy épen a látszatnál. Palotája nyílt mindeneknek, kik rendeléseit venni, kik kérni, kik helyesléséből bátorságot és erőt meríteni hozzá hetenként sereglettek. Előleges beirás, bejelentés nem kelle, név nélkül be lehete lépni ahoz, ki mindenkit oly tiszta szivvel fogadhata négy szem között. Leereszkedése nem érezteté a lépcső magasságát, melyről a szólóhoz leszálla, s innen azon ünnepies hódolat, mely vele szem közt kitkit elfogott, s mely egyedül belső méltóság hatása volt, s azon felsőség, mit a mindennapiason felülemelt ritka jelleme, ismeretei és bölcsesége akaratlanul gyakorlának, nem volt nyomasztó vagy fájó, hanem emelő és melegitő. És igy, míg a főherceget elfelejteté előttünk

nyájassága, a nagy ember előtt meg kelle hajolnunk. Kit érdemesnek tartott reá, kitől részleteket érthetett s felvilágositást várhatott, annak ajkait megoldotta e nyájasság, meg kérdései; a hallottakat megjegyzé, de meggyőződései közé csak akkor vevé fel, midőn a tárgy minden oldalról meglatolva volt. Jósága sokszor bízék, és megcsalatkozott; de e jóság épen abban nyilatkoztatta nemes természetét, hogy ha az élet későbbi éveiben az emberekct, miután annyiszor látá sülyedni és bukni, kevesbbé becsülte is, de az embert mindenkor szerette. Lassúbb lön itéleteiben, vigyázóbb választásaiban, de kit így is teljes mértékünek lelt, attól bizodalmát többé el nem vonta. Az árulkodást nem tűrte, s ha szíve még az árulkodót sem szégyeníté meg szemben, az ész visszasujtá a vádat arra, ki azzal a jót akará sújtani. S ha mikor ferde vélemény hatotta át még is a levegőt közötte, s balul történt itélnie arról, kit önmaga nem vizsgála meg: ha ezt megismerheté és ártatlannak találá, bizodalma egész mennyével tette jóvá az önvétlen hibát. Kérést visszautasítani szíve nem volt, s ha kéreték, midőn nem adhatott, hallgatással s arcvonásaiban olvashatott sajonnal felelt, hogy a megtagadás ne fájjon, vagy épen ne pirítson. A nyugalom, mely alakján s e méltóságos arcon ült, sem vérmérséklet következése, sem mesterkélt nem vala, hanem tűkre a magával tisztában levő léleknek, s eredménye az akaraterőnek, mely nem engedé, hogy érzései tengerét az indulatok szellői felháborítsák. Ha valamely tettét siker érte, ha a vita terén okai győztek, örült, s ez örömet nem rejté el, hanem eltölt képe jószivű derült mosolygással; melytől azon mosoly különbözött, mit másokét haladó tiszta felfogás s biztató önérzet vont össze ajkai körül, s mely gúnyos kifejezést vett volna fel, ha soha nem hallgató jósága ezt kifejlődni engedi. De ama mosolygás néha a fájdalom takarója is volt, mikor családi körben más veszedelme fölött el kelle rejteni az aggságot; emezzel pedig a halált nézte, melyet úgy fogadott mint győző, és nem mint győzött.

9. *Az angol, francia és német.*

Szemere Bertalan Utazásából.

Írjak az angol népjellemről többet, mi adja e nép arcképét? Barátom, igen sok ezt kivánnod tőlem, miután azon emberek közé nem tartozom, kik egyedek megitélésében lelkismeretesek; midőn ellenben népekről könnyelműen ejtnek itéletet, melynek forrása ritkán tárgyszemlélet, többnyire jó vagy rosz fogadtatás egyesek által a tömegből. Nekem a népek jellemérőI, úgy mint azokat az életben nyilatkozni láttam, csak kevés

és töredékes jegyzeteim vannak, bár igen gyönyörű és fontos tanulmánynak ismerjem, a historia és psychologia szövétnekénél vizsgálgatni a különféle néparcokat, s a legbensőbb összekeveredésben is meglelni a jegyet, erőt, színt, mit abba magával mindenik népfaj hozott, s így azon nagy szöveten, mit az európai népek alkotnak, kimutatni a fajok saját színű szálainak futását. S e tanulmány napról napra nehezebb lesz, mert ha a népek kezdetben eredeti typusaik által különböztek legtöbbet egymástól, úgy a társas élet kifejlése, minek föltétele a népek lelki s testi összeelegyedése, a néparcok s jellemek hasonlóvá váltában végződik. E helyen s most elég legyen pusztán állítanom, hogy ez nem képzelmény; a munka folyamatban van, egy darab belőle látható. Mert kérdem, az úgynevezett főnemesség nem ugyanaz-e Sz.-Pétervároott és Párisban, Londonban és Berlinben, és egész Europában? A népes és kereskedő városok, másmás országokban, nem vesztenek-e el naponként abból, mi hasonlatlanná teszi? A mint a népek (miként az egyedek is) azon erők alól, miknek befolyása alatt kizárólag álltak, kiszabadúlnak, s többeknek s köz erőknek hatása alá jutnak: a szerint megszünnek idegenűl kiváló sajátsággal, bélyeggel, színnel bírni, s kezdenek hasonlóbbakká lenni.

Nem képzelsz-e te, barátom, minden angolt egy hideg érc automatnak, mely mozog élet, cselekszik érzés nélkül? A világ így képzeli, mert nála úgy példabeszéd az angol hideg vér, mint a francia lobbanás. De nem csoda, mert az angol utazó kitünni akarván, ezért mindent tesz, s honn más, és más külföldön, hol vagy nemzete sajátságait viszi a túlságig, mi gőg s megvetés együtt, vagy eredeti életvonások által igyekszik feltünni, mi vágy különcködésre. Már például, ha mindenben magával hordja hazája szokásait, mintha Albion is csigaházként hátán függene, s kimosolyogtatik, mit cselekedjék? Diadalmas maradni csak egy út van, s ez: hideg vért mutatni. Így lát a világ sok hidegvérű angolt. A hidegség a németszász jellemből való, bár a németet különben mély érzelműnek mondám; példa rá Németföld, csak tekintsd társas köreit, s kivált országgyülési vitáit. De még itt az indifferentismus inkább csak felületes, miként a grönlandi jéghéj, mi vulkánt födöz, s miben könnyen hévhez juthatni, s inkább meggondoltságnak s fesznek neveztethetnék. Kalmári s gyári foglalkodás, a normán vérrel vegyülés — mert mély érzéshez ha szellem járul, mi anyja a bátorságnak, gőg áll elő, mi fagy s vétek együtt — s egyéb befolyás változtatá az angol népben a fölületest való indifferentismussá, miből egy oldalról kiötlött a lélekjelenlét, minek származéka számolat és józan ész, más oldalról tartózkodás másoktól, minek magzata zárkodás és minden idegennek megvetése.

De még másképen is próbálom magamnak e lélektüneményt megfejteni. T. i. a félénkség mellett lehet hév, lehet nyugalom az emberben. Amazzal ki bír, a veszedelem előtt nyílván megfut (hacsak szemérem s kétségbeesés, mi a félénkség vég széle, bátorrá nem teszi): emezzel ki bír, úgy akar megmenekedni a bajtól, hogy gyalázatba se essék. Tehát számolatokhoz folyamodik. A félénkséget a hidegség leple alá rejti. Mivel boszút állni nem mer, ingerelhetlenséget színel; a nyilak jönek, de mintha nem jutnának el hozzá. Így sok részben az angol hidegség mesterséges, mit az, mit említék, hogy külföldön különcködni szokott, még szükségesbbé tesz. Ki nevettetik s e miatt vívni kellene; miatta bajokba szövődnék, miket csak fegyverrel lehet elintézni; hideg arc vagy elme (mert e kettő nem jár mindig együtt) mindez alól fölmenti. Az angol hidegségnek egyik gyökere e szerint félénkség, mi nem tartozik az erények közé, s mi valósággal bélyegzi az angol népet; az okosság hozzá járulta azonban mintegy megszenteli, s lesz a békes lét s a társasági nyugalom nagy oszlopává. Kalaplökés miatt fejét senki nem veszti el, minden lábtapodás vért nem ontat.

Egyéb tulajdonai is, miket erényeknek nem mondhatni, így válnak üdvére e nemzetnek. A kevélység, mi egyedben vétek, ha nemzetben nyilatkozik, rabszolgakereskedést tilt, négert szabaddá tesz, a humanitási s philanthropi intézetekben vezérül elül megy, és csodaműveket alkot; a kincsszomj, mi egyednél bűnnel határos, nemzetben szüli az ipart s közgazdaságot; az óhoz ragaszkodás, mi egyednél soha nem jár előítélet nélkül, nemzetben szükséges érzemény, gyülöltetvén a sürű változást, s így állandóságot hozván az intézvényekbe; a megkülönböztetés maniája, mi egyedeket nevetségesekké tesz, nemzetnek használ, lételt adván sok csodálatos, de jótékony intézeteknek; a vallásbeli szigor, mi egyedben vakbuzgósággal s türelmetlenséggel párul, népnél kútforrás, miből az erkölcsi ered; a propaganda szelleme, mi egyednél félig kalandvágy, félig életmód, nemzetre nézve csirája a britt kereskedés kiterjedésének a föld minden határain.

Anglia szelleme bámulatos; minden mit alkot, két bélyeget hord: nagyságot és erőt, innen még műve is bizonyos nagyság jegyét viseli, s még a finom is tömegi erőt mutat. Jelleme cselekvés: így vívott korán szabadságot, így emelkedett a világ urává, s mint vállalkozó így karolta körül a földgömböt, s miként pók zsákmányát, láncaival behálózta. Anglia szelleme Rómaéval rokon: mint ezé komoly, nyers, szilárd, roppant; Franciaországé Athénével: mint ezé finom, hajlékony és ragyogó, s aligha sorsuk is egy nem lesz. Anglia, mint Róma, szörnyű nagysága s terhe alatt omland össze;

Franciaország, mint Athéne, erkölcsromlásnak s fattyumű-veltségnek lesz áldozata.

Az angol mértékes, imperator-arccal bír, s rajta mint márványfőn nyugalom ül. Azonban többnyire lelketlen, gyáva arc, sem élet a vonásokban, sem láng a szemben; ha tűz eleveníti meg, gyönyör rá nézni. Mértékes képnek s termetnek kinyomása méltóság, gömbölyüé lélek; annak osztályrésze szépség, ezé kellem. S nem ez-e oka, hogy az itteni műkitételben több szobrok vannak mint akár Párisban, akár Berlinben?

A szépnem égi szép, kivált mellig. Némelyik fő mint ideálkép álmaidból, mint festett bájkép tűnik föl; de gyakran szelíd és jámborka is, mint egy holt madonna. A francia hölgy öltözete gondosabb: a londonin némi bágyadt pongyolaságot vehetni észre; oka, mert szellemmel elevenség, érzelemmel kis röstség párul; a francia szeretőnek való, mert elmés, fürge, leleményes s örökké lélekifju: az angolt nőül válaszd, mert ez hű, szelíd házias, és tökéletes családanya; a francia pattogó, eszes, s néha férfias természetet vesz föl, mitől undorodom: az angol engedelmes, érzeményes, és marad mindig aszszony. Azonban, bár a francia hölgy hazaszeretőbb, a holland tisztább, az angol bájosb: a nőnem sehol sem bír oly szép jogokkal, milyekkel bír nálunk; de hiszen már nyelvünk sem tesz különbséget a két nem közt, mint tesz majd minden más nyelv.

A francia nép egy epigramm: minden tüzet, fényt, ragyogót a végre s élre szorít, hol látszik, hat, tündököl. Ezért a magányéletben csillogó külső, a társalgásban játszi elme; mint népélet pedig rohanva magasodik ki, s fön kitűzi a szabadságot, dicsőséget, hogy ragyogjon mint nap; de inkább ohajtja hogy fénye vakító, mint tenyésztő legyen. Liberté, égalité, gloire[1]) örök jelszavai e népnek, és talán dicsőség nélkül a szabadságot, hír nélkül a becsületet, diadal nélkül a győzelmet sem kivánná. Ez okból jósolhatom, ne féljetek, respublicát a francia nem fog alkotni, respublicában csak addig él, míg egyet a dicsőség megkoronáz: ezt rögtön lelkesedve emeli trónra. Az angol nép, ha már ugyanazon világból kell vennem hasonlatot, egy elegia, mely a külvilágtól hidegen megválva magába vonúl, s e belső körben hév életet alkot. Ne legyen bár szép öltözete, de jó és kényelmes; társaságban, mit rokoniból s kebelbarátiból hív, de ritkán, kedvére lételt kiván; mint nemzet pedig nem dicső, de hatalmas és dús akar lenni, s a szabadságot azért szereti, mert boldogul élni ohajt. Comfort, wealth, freedom[2]) e nemzet kedves szava.

---

[1]) Szabadság, egyenlőség, dicsőség!
[2]) Kényelem, jólét, szabadság.

E belső képre ismerünk szigeti helyzetében is. Köröskörül hűvös ocean választja el a külnemzetektől ez országot, de benne a városok, a családok sürűn levén, cselekvés és élvezet meleg élet tüzpontjává teszi e szigetet.

Idegen népek törekvése iránt a francia részvéttel van; nem nagyon tudakozódik ugyan utána, de ha értésére jut, örül, először az ügyért magáért, másodszor hiuságból, ki érzi, hogy követtetik. Az angol javallja a törekvést, de belőle hidegen szól az értelem, szíve nem mozdul meg; mint midőn előttünk egy atya fiát dicséri, s egykedvüleg feleljük: szép! Az angolt sok részben jellemzi az, hogy magát mindig nagy betüvel (I=én) irja; enzésre mutat. A német nép az, melynek szíve az idegen nemzetek minden rándulásait megérzi. Veled sopánkodik, ha hazádnak sérve van, veled örvend ha sorsa jóra derül; mert mindenegy nemzet haladásában az emberiség egy lépését látja, mi nélkülözhetetlen a következő lépést megtenni. Nincs-e ebben része azon világpolgári érzelemnek, mi a hazátlan németeknél a hazafiság pótléka? Lehet, van, de ha van, a legkisebb része van.

A francia világosan ír, mihez sokszor felületesség járul: a német mélyen, mit gyakran homály kisér; az angol józanan, mivel ritkán jár ihlet, mely tárgyat szentel s lelket ragad. A német a legegyszerűbb igazságot is oly tudós formában mondja el, hogy küszködni kell vele; a francia a legfontosabb elveket is oly könnyen veti oda, hogy néha szinte mellőzzük, mint az incognitóban[1]) járó királyt szoktuk; az angolt ki meg nem érti, vegyen bucsút a könyvektől. A német utazó excerpál, okoskodik; a francia az első benyomásnak átengedi lelkét, érez és beszél; az angol számol és anecdotákat gyüjt. A zenében is kitünnek e jellemvonások. A francia zene könnyü, kellemes, csapodár; a német komoly, mély, tudós; a francia a kedv, a német a szív húrját keresi; a francia vidám ere románcot, balladát, népdalokat csinál: a német szellem symphoniákba emelkedik; az angol hideg melléből ritkán jő hang, s ha jő, vagy vallásos hymnusokat zeng az egyházban, vagy nemzeti énekeket a polgári ünnepek lakomáin, s így neki Apollo soha sem isten: ott a religio, itt a patriotismus szolgája.

Eszembe jut itt a németföldi szokás, miszerint utcára bolt-ajtó nincs, hanem csak boltablak, ha ezt a Párisban múlhatlan kirakattal összevetem, jellemvonásra vezet a két nép közt: az bevonul, ez kitolakodik. Eszembe jut az is, hogy az angol nem épít magasan, de lakot váj a földszínen alul is, mi talán alkalmasb és biztosb; ellenben a francia magasan épít,

[1]) Ismeretlenül, álnév alatt.

még a padlást is szobákká csinálja; és ez némileg szinte kifejezi, hogy mélység és magasság a különbség a két nép közt.

A francia a theoria, a német a metaphysica, az angol a praxis népe; a franciában legtöbb szellem van, a németben legtöbb érzemény, az angolban legtöbb eszmélet. Ott hol szellem van, mindig van bátorság is, ritkán állhatatosság; ott hol érzés van, erős jóban s roszban a kitartás; ott hol eszmélet van, kell lenni szabadságnak, s a forrongás gyakori lehet, ritka a zendület. Innen kimagyarázható a francia nép örök apálya s dagálya, innen megfogható a német nép mostani kitürése, mint innen jósolható, ha egykor győzendett alkotványos életének nagy tökéletre fejlése s örökké virágzása; s innen megfejthető az angol nép legrégibb chartája, s az a nagy elmeforrás és biztos béke együtt e szigetországban.

A francia hiú s fellobbanó, a német magába fordult s töprenkedő, az angol hideg és kevély; a francia mind politicai chef [1]), a német mind új tudományrendszer alkotója, az angol mind egyesület-alapító s feltaláló vágy lenni. A német az iskolákkal, az angol az iparral, a francia magával bajlódik. Az angol tapad a múlthoz, a francia a jelennel foglalkodik, a német a jövendőn függ. Az angol tűzhelye mellett, a német rokonai közt, a francia társaságban leli boldogságát. Az angol különös és gazdag, a német rangbeli s tudós, a francia híres és első kiván lenni. Szíves a német, nyájas a francia, kész az angol. Szeret a német, kedvel a francia, az angol e kettő közt megoszol, nem oly lenge, mint a francia, nem oly meleg mint a német. A német nap fény nélkül, a francia nap hév nélkül, az angol téli nap. Az angol jelszava szabadság, a franciáé dicsőség, a németé boldogság. Legyen mienk magyaroké együtt e három.

De mindezekre jegyezd meg, hogy, midőn a népeket axiomákba rámázzuk, vizet markolunk; több kifoly, mint benmarad.

MÁSODIK OSZTÁLY. TÖRTÉNETI PRÓZA.

Mária Terézia.

Kazinczy Ferenctől.

A büszke férfiu semmi nemét nem tűri a függésnek; érzi hogy őt a természet magáénak szülte, és hogy más iránt egyedül saját java miatt vagynak kötelességei. De midőn a lé-

[1]) Főnök.

lek három szent bálványa, a szép, a jó, az igaz, hatják meg, s e három a maga egységében: akkor felejti büszkeségét, s önkényt hajol hódolására, s annál készebben, minél nemesebb természete. Ezt bizonyítja Terézia. Míg élt a bennünket szerető, szerelmünk vala, s kevélységünk: most tisztelet és hála érzéseivel tekintünk fel nagy árnyékára, s a maradék örökké fogja áldani emlékezetét.

VI. Károly romai császár, királyaink rendében e névre a harmadik, meghala 1740. octob. 20-d., férfimagzat nélkül, mert egyetlen fia, kinek születésén 1716. apr. 13-d. a kidőlését rettegő habsburgi ház annyira örvendeze, azon eszt. nov. 4-d. elhala. A kormány így Teréziára szállott, Károlynak idősb leányára. Született ez 1717. május 13-d., s e nevet valóban szerencsés jósolatúl, nagyanyjáról I. Leopoldnak özvegyéről veheté. Tizenkilenc esztendős korában (1736. febr. 12-d.) a huszonnyolc esztendős Ferenc lotharingi herceghez, Toskánának fejedelméhez, adaték; mint ifjabb testvére Mária-Anna, németalföldi kormányzó Ferencnek ifjabb testvérjéhez, Károlyhoz.

Almélkodó gyönyörűséggel láták annyi országok azt a párt lépni uralkodó-székeikre, melynél szebbet kebelökben, a legpompásb palotákon kezdve le a legszegényebb viskóig, és vissza, sohol nem találtak volna, s könyörgének az egeknek, tegyék oly szerencsésekké, a mely szépek és jók. De az öröm sürű sikoltozásai közt a hasonlíthatatlan pár felett rettenetes förgetegek emelkedének. A császár, leginkább Eugyén sabaudiai hercegnek tanácslására, felállítá ugyan azt a végzést, mely „pragmatica sanctio" nevezet alatt a maga s az I. József s I. Leopold leánymagzatinak is útat nyitott a trónusra, s azt a német örökös tartományok után a magyar rendek 1722. júliusban (1723: 1. 2. törvénycikk), mint sok külső udvarok, elfogadták vala; de ezek most, minekutána Károly meghala, egyszerre kelének fel a habsburgi ház utolsó fiának birtokait magok közt zsákmányúl ereszteni. Ezek számában első vala a bavériai választó-fejedelem, negyven ezer emberrel segélve a francia királytól. A rosz példát követék a rajnai Pfalz, és a szász, s a spanyol és nápolyi királyok, a modénai herceg, és a lelkes II. Fridrik, Teréziának legveszedelmesb ellenje. S a császár, kinek a sok építés és sok háboru temérdek költségeibe került, üresen hagyá a pénztárt, s hadi erejét megcsappanva; s utolsó rövid betegségében gyakorta kiáltozá kínosan, ha tehát neki épen nem marada-e semmi hadivezére?

Terézia, egyedúl az angollal frígyben, magyarjaiba veté reményét. Kevés hetekkel azután hogy II. József fiát (1741. mart. 13-d.) megszülte, Pozsonyba idézé a rendeket, s nádorrá választatván elébb Pálfy Jánost, a szatmári béke hősét, kit nagy szolgálatjai s öreg kora miatt nyájaskodó kegygyel atyjának

szokott vala nevezni, június 25-d. megkoronáztatott. Minden udvarok követei közöl az innepet egyedűl a pápai tisztelte meg, s a velencei respublicáé.

Augustusban a bajor seregek már Lincig jövének, s előcsapatjok Sankt-Pöltennél álla. A franciák Prága felé tolakodának; Fridrik (január, 1741.) az egész Sziléziát elfoglalta volt; Bécset a legrettenetesb ijedelem rázta meg. A szép királyné e veszedelmek közt (sept. 11-d.) megjelene a rendek előtt, s karjára vévén hat holnapos kisdedét[1]), fuldokolva s ázott arccal tarta egy rövid beszédet, de azon magassággal egyszersmind, mely a nemes szenvedőn az istenség sugárit ragyogtatja. Még az nap határoztaték meg, hogy Magyarországon huszonegy ezer hatszáz huszonkét gyalog s tizenöt ezer lovas szedessék, Erdély hatot fog adni ezekhez, a rácföld tizennégyet. A gyalog regementek Andrásy Miklós, Bethlen Farkas, Forgács Ignác, Haller Sámuel, Szirmay Tamás, Ujvári László generálisok neveiket viselék, s általok vezettetének; mindenike három ezer főből álla, mint a lovas ezer kétszázból. Beleznay János és Kálnoki Antal két lovas sereget vezérle, a többi a felköltek közé adatott. A főkapitányságot, a törvény értelméhez képest, a hetvennyolc esztendős nádor Pálfy János vette által, s alatta állának Eszterházy József országbirája és feldmarsall, s a lovasságnak generálisai Eszterházy Ferenc, Károlyi Sándor, Csáky György, Generál-Lieutenantok Baranyay János, Kohári András, Festetics József, Ghilányi János; generál-majórok Forgács Ferenc, Andrásy Péter, Nádasdi Ferenc, Pálfy Leopold.

A bajor, veje első József császárnak, dec. 19-d. cseh királynak, s 1742. febr. 12-d. VII. Károly nevezet alatt romai császárnak koronáztaték; de seregeink, s ezekben Pálfy Károly, a nádor fia, egy nappal azután hogy ez a romai birodalmi koronát felvette, Münchenben vala, s az új császár, francia segédpénzből élve, szomorúan nézé Frankfurtból, mint pusztíttatnak birtokai. — „La belle reine des Hongrais, mond Voltaire a maga szép epistoláiban, se rit de cette épiphanie[2])."

Terézia békét kötött Szardíniával (febr. 1.), s Fridrikkel (Boroszlóban jun. 11-d. és Berlinben jul. 28-d.), hogy az angoltól segélve, Prágát visszavehesse. Khevenhüller siete Csehország felé, s azalatt München (oct. 8-d.) elvesztők; de azt ez, és Nádasdi (jun. 10-d. 1743), ismét visszanyeré. A buzgó

[1]) Helyesben ezt Horváth Mihály; l. a Chrestomathia I. folyamában, 10. szám alatt.

[2]) „A magyarok szép királynéja mosolygott (mulatta magát) ezen epiphanián" (jeleneten). A híres francia költő itt a három sz. királynak urunk bölcsője előtt megjelenésére látszik vonatkozni, melynek a Terézia s újdonszülött kis fia ellen felkölt három király föllépése fonákját képezé.

sereg emlékpénzt verete szeretett asszonya tiszteletére, „Mater castrorum“ körirással.

Legszerencsésebb vezérei közt Nádasdi Ferenc fő helyen ragyogott. Általméne a Rajnán (1744. jul. 3-d.), s Lauterburgnak bástyáit megmászta. A királyné vevén a hírt Károly sógorától, ki minden hadait vezérlette, ezt irá a nádornak: „Azok után, a miket sergeim szerencsés átmenetele felől a Rajnán a köz hír mond, értette Hűségtek, mely vitézűl viselték legyen magokat a magyar hadak. A szerencsés kezdetet még örvendetesb történtek követék. A lauterburgi megvehetetlennek képzelt bástyák, mint maga a város is, kezünkbe esének, az ellenség el van szórva, zászlóik és a dobok a mi zsákmányaink. S a mint ezt Károly lotharingi herceg rokonunk levelébol látjuk, mind ezt a mindenható segéde után a magyar sergek hűségének s vitéz lelkének kell tulajdonítanunk. Tudva van ugyan, mely nagy vala nekem minden időben mind bizodalmam, mind szeretetem a nekem oly igen kedves magyar nemzethez: de naponként új bizonyságait vevén hogy bizakodásom engem meg nem csalt: indulatim is naponként nevekednek iránta. Nincs semmi a mit e nép hűségétől s bátor lelkétől nem várok; nincs viszont semmi, a mit hajlandó ne legyek tenni, ha az ország javára szolgálhat.“ 1743. jul. 13-d.

Fridrik megszegé a kötést. „Neki, ugymond, mint a romai birodalom egyik electorának, tiszte segéleni a birtokaiból eltolt császárt“ s aug. 10-d. becsapott Csehországba. De ugyanaz nap méne Terézia is Pozsonyba, s a nemzet új hadakat állított Pálfy János, Eszterházy József és Ferenc, Károlyi Ferenc, Splényi Gábor alatt, s Fridrik Csehországból ki vala tolva. VII. Károly (1745. jan. 20-d.) meghala, s fia, Maximilián-József, megkötė a békét (Füssenben, apr. 22-d.), mint Fridrik (Drezdában, dec. 25-d.); s Tereziának szeretet és szeretetre méltó férje a maga neve napján (oct. 4-d. 1745.) császárrá koronáztatott. Goethe festi az innepet[1]), s azon szép pillantást, midőn Terézia ablakából nézé pompájában közelítő férjét, s az szerelemmel eltölt szemekkel mint pillanta fel imádott hitvesére.

Nádasdi új meg új fényt vona magára s nemzetére, és sept. 15-d. megvevé Génuát. Terézia tarta, hogy Fridrik a drezdai békét ismét megszeghetné, s most a pétervári s drezdai udvarokkal köte frígyet. 1748. oct. 23-d. az aacheni béke által elvesztők Parmát, Piacenzát, Guastallát, Milanónak némely tájékát, s Glatz várát Sziléziában: de a sanctio pragmatica elismerteték, s Ferencnek császári méltósága iránt meg valának nyugtatva a ház ellenjei. S most a száznyolcvan ezerre szapo-

[1]) A legnagyobb német költő, önéletrajzában.

rodott fegyveres nép nem szélesztetett el, mint eddig, noha esztendőt által tizenhat millióba kerűlt tartása.

Kaunitz Vencel, a későbbi miniszter, látá hogy Ausztria nem a tengeri hatalmasságok barátságától várhatja nagyobbodását, hanem a verszailyi, pétervári és drezdai udvarokétól, s ámbár a tanácslat sok ideig ellenkezést talált, szerencsés vala azt végre elfogadva látni. Prusszia Angliával és a Heszszel köte frigyet (1756. jan. 26.), Terézia ezekkel (május elsején).

Menzel, Fridrik által megvesztegetve, kilopa a kabinétből némely irásokat, melyek a bécsi, pétervári s drezdai udvarok készületeiket fölfedezheték, s a prussziai seregek (1756. aug. 29-d.) bécsapának Szaxóniába, s elkezdődék a hétesztendei háború. Terézia ismét kért, ismét talált segédet hív magyarjainál. Nádasdi győze Collinnál (1757. jun. 18-d.), Holzbergnél (sept. 7-d.), Schweidnitznál (nov. 12-d.); Hadik oct. 16-d. beméne Berlinbe, s azt sarc alá vetette. Terézia a Schweidnitznál nyert nyolc zászlót ugyanannyi magyarországi templomokban függeszteté fel; a collíni győzelem emlékezetére a következő eszt juniusának ismét 18-dikán a teréziai vitézrendet alkotá, s annak pántlikájával és nagy-keresztjével cserélé fel a Nádasdiak által 1671. óta viselt veres köteléket[1]). Az örök háborgásoknak a hubertsburgi béke 1763. febr. 15-d. vete véget.

E történetek a Terézia biographiájában leginkább azért érdemlenek említtetni, mivel láttatják, mely béhatásokat tehettek a nagy és jó fejedelem lelkére, ki annyi baj és rettegés közt mindig éleszté keblében a gondviselésben bizakodást, s népeit, melyek érette és házáért s a hazáért semmi áldozatokat nem kerűltek, egy kegyes anya hálás érezésivel szerette. Király és haza egy vala mind a hív fejedelemnél, mind a hív népnél, s mint Terézia gyönyörködék szeretett gyermekeiben: úgy ezek forró tisztelettel nézék benne a jó anyát.

Ez idő óta kerűlé a háborút, s könyörgései megnyerék a mit óhajtott. A pétervári és berlíni udvarok (1772. febr. 17-d.) titkos egyetértésre kelének, felosztani a szomszéd Lengyelországot. Az ily bánás örökké idegen vala a Terézia szívének; de hogy a háborút elkerülhesse, mart. 4-d. megelégedék annak kivánásával, hogy neki is adassék rész. Elfoglaltatván így a Zsigmond király által zálogba vetett XIII szepesi városokat, Halics és Lodomér országokban gubernátornak gróf Hadik Andrást nevezte ki. Így vete véget azon háborúnak is, mely II. Fridrik által 1778. kezdetett II. József ellen, midőn ez Károly-Tódornak akará a Németalföldet adni Bavariáért, hogy ausztriai tartományait gömbelyegebbekké tehesse. Öregek va-

[1]) Azóta hogy Nádasdi Ferenc, az országbiró, hűtlenségben elmarasztaltatva fejét veszté, utódjainak veres fonalat kelle nyakában viselnie.

gyunk mind ketten, ezt irá Fridriknek, s nekem két fiam (II. József és Maximilián) s egy kedves vőm (Albert) vagyon a táborban. Fridrik tisztelé a jó anya rettegését, s a pernek a tessényi béke (1779. maj. 13-d.) véget vete.

Megszabadítva a had gondjaitól, arra intézé igyekezeteit, hogy országinak boldogságot, népeinek emelkedést, s belső és külső fényt adhasson, s a magyar nemzettel kegyeinek bizonyságait minél nyilvábban éreztethesse. József fia, még gyermek, magyar dolmányban s bakkancsos nadrágban jára; nevekedvén Batthyányi Károly vigyázása alá bízatott, s egyik tanítója (a magyar statisticában és historiában) Bajtay Antal, elébb piarista, később erdélyi püspök, leve. Károly fia tüzes magyar volt; a sárga hajtókás, setétkék nadrágos magyar gyalog regement ezredese lett, mint ennek halála után, Ferdinánd fia, s az elsőbb az 1751-diki, a másik az 1764-diki diétán magyarúl feleltek a rendek köszöntésére.

Terézia igéretet teve a nemzetnek, hogy, midőn gondjai máshol nem fogják tartóztatni, lejövend Budára is, s köztünk fog múlatni. A vármegyék azonnal pénzt rakának össze, s a még I. Lajos által épített királyi lak Budán eldönteték, hogy helyében más épüljön. Annak talpköve 1749. maj. 13. a szeretett asszony születése napján tétetek le. Az 1751-ki diéta alatt, augustus első heteiben, megtekinté emelkedő falait s a Pest és Vác közt táborozó katonaságot, s kiméne Gödöllőre is, az általa kedvelt kamarai elölülő s koronaőr gróf Grassalkovics Antalhoz. Képzelhetni mint tolongott a szép helyre az egész táj, s mint gyúla szeretetére minden szív. A császárné, ott-létének emlékezetét az által kivánó feltartatni, hogy azt várnak nevezé el egy ott költ diplomájában. Személyének őrzésére (1670. sept. 28-d.) száz húsz nemes ifjakat eskedtete fel, első kapitányok gróf Pálfy Leopold alatt, s a kisded sereg, a magyar testőrzőké, egész Európa szemeit magára ragadozá. Továbbá szent István első magyar király nevéről nevezte az 1774. junius 17-d. állított polgári rendet, s annak keresztjét, és pántlikáját maga is viselte. Fiume várost (1776.), révével és egész tájékával Magyarországhoz kapcsolá, mint szintén a temesi bánságot (1778) is, melyet most Torontál, Temes, Krassó vármegyékre osztata. Erdélyt (1764.) nagyfejedelemségre emelte. Gróf Mercy által a Béga-csatornáját tizennyolc mérföldnyi hosszaságban vonatta. Beszterce-Bányán, Rozsnyón, Szepesen, Szombathelyen, Fejérvárt s az egyesült óhitűeknek Munkácson és Váradon, új püspökségeket állíta; s eltöröltetvén 1773. a jezsuitaszerzet, a tudományok és iskolák dolgait, leginkább Ürményi József segédjével élvén, új rendbe hozta. Szebenben (Erdélyben 1770.) egy igen nagy árva-házat, 1780. Tallóson száz árva gyermekre egy másikat, Szencen fenyítő-

házat alkotott. A boszorkányokat űző pereket és a torturát eltörlötte. Az adófizető népnek anyja volt, és azoknak kötelességeiket s tartozásaikat földes-uraik iránt (1772.) az urbarium behozása által szorosabban kijegyzette. Arra mindazáltal, hogy a rendek kívánságához képest (az 1764-ki diétán) a helytartó-tanácsot Budára szállítsa által Pozsonyból, rá nem érhetett. A helyett 1777. az universitást vivé által oda Nagy-Szombatból, s a királyi laknak egyik palotáját csillagnézővé parancsolá emelni.

Egyik jótéte Teréziának minden országaira nézve az volt, hogy magának nemes lelke s feddhetetlen erkölcsei példáúl szolgáltak az udvar nagyjainak, s így aztán az alantabb rendeknek is, a jónak követésében. Már I. József és a Terézia atyja, Károly, anyjoktól, a feljebb nevezett özvegy Leopoldnétól s Károlynak nevelőjétől herceg Lichtenstein Antal-Floriántól, s a tudományokat és mesterségeket nagyon kedvelő szavóji Eugyéntől, Starhemberg Gundackertől, Zinzendorf Filep Lajostól, s a Bécsbe Hannoverából jött cseh és ausztriai vice-cancellarius Bartensteintól, sok oly ideákat vevének által, melyek a régiebbekhez kevéssé hasonlítottanak, s Terézia ezekben neveltetett. A tudományok elterjesztésére tovább sokat teve Ferenc császár is, és az ő Swietenje, kit ez, Angliába menvén, kedvelle meg, s felséges hitvesének udvari főorvosúl ajánlott; s két idősb fia, József és Leopold, kedves veje Albert lengyel királyi és szász-tessényi herceg, s 1765. óta magyarországi helytartó; s Kaunitz, a miniszter, és ennek védelme alatt professor Sonnenfels. A császárné az elme kimívelése által nem engedé magát oda ragadtatni, a hová a régibb és újabb Christinák vitettek; de az újabb fény az ő lelkét is felvilágosítá, s a mi kevésnek juta, szíve kára nélkül. A kik tőle még többet kivántak, s kesergék hogy kérésök ki nem hallgattatott, felejték, mely időben éle ő, és hogy a régibb időknek egyik kedvelt maximája az vala, hogy új kedvezést és könnyűlést engedni nem kell.

Hogy Terézia a magyar nemzetet még atyja idejében, és így a hűség bizonyságainak adása előtt, megkedvelé, s magát azon előítéletek közől, melyeket nem-barátink szeretnének fentartatni, kifejthette, azt igen nagy részben felséges férjének köszönhetjük, kit Károly 1732. april 5-d., a nádor Pálfy Miklós halála után kevés napokkal, helytartójának neveze Magyarországon, és a kit Terézia, egy hónappal azután, hogy trónusára fellépe, német tartományaiban corregensének nevezett, s annak ismerők septemb. 22-d mi is. „Hic ille suasor et magister noster est, monda a kalocsai káptalanhoz 1777. jan. 24-d. írt levelében, qui nos, initio statim felicis regiminis nostri, charam nobis gentem Hungaricam penitius noscere,

aestimare, ac demum ex animo diligere docuit; quod ejus immortale de nobis, deque charo nostro Hungariae regno meritum per vos, perque Capitulum vestrum, serae posteritati notum esse volumus.“ Ugyanezen halhatatlan érdeme van a nemzet előtt a Terézia szép és jó leányának Mária-Krisztinának is, s férjének Albert hercegnek, ki viszont Batthyányi Lajos nádor halála után neveztetett (1765. dec. 25-d.) helytartónkká; és ki nem emlékezik itt hálás örömmel Sándor és József nádorainkra, kik mind nagylelküségök, mind kegyök által nekünk örök díszeink.

Ferenc császár Insprukban, 1765. aug. 18-d. tizenhárom nappal azután, hogy ott fia Leopold toscanai nagyherceg s később romai császár, menyekzőjét ülte Mária-Ludovika pármai hercegasszonynyal, egy napi rosszulléte után elhúnyt. Élt a valóban nagy ember ötvenhat esztendőt, hét holnapot. Terézia mély gyászba sűlyede el; halála napjainak visszafordulóin mindig leméne az udvari kriptába, s úgy készíttette koporsóját, hogy az ő tetemei is férjéihez tétethessenek. Kis tekintetű dolognak tetszendik némelyek előtt, de szépen festi a hív nő gondolkozását s érzéseit, hogy ő e csapás után, fekete és hamuszín öltözeten kivűl magán más színűt nem szenvede.

Nem sok idő múlt el, hogy Terézia maga is csaknem elhala. József fiának második hitvese 1767. himlőt kapott, s a mirígy általméne a császárnéra is. Van-Swieten és Störk megtarták őt nekünk, s az ekkor rettegett halál nem elébb mint 1780. nov. 20-d. kapta ki tisztelő, nem jobbágyai hanem, gyermekei közől. Élt hatvanhárom esztendőt, hat holnapot, tizenhat napot. Huszonnégy órával elébb mint elhúnyt (nyavalyája mellybeli vízi betegség volt), magához hívatá cancellárius gróf Eszterházy Ferencet, s meghagyá ennek, beszélené el, ha meghaland, hazája fiainak, mint emlegeté utolsó óráiban is, a mit ezek érette tettenek.

Azon titkos rend szerint, melyet a természet még a lelki világban is szokott követni, a hogy éj és nap, s nyár és tél váltogatják egymást a testiben, nemzetünk itt a szomszéd német színt vette magára, mint hajdan a törököt. Rövid menteink térdig nyúlának, kardjaink görbült koszperdecskékké lettek, hajainkat ellepte a púder [1]), és illatos zsír. Igy vala ez gondolkozásunkban is. De ész és természet győz az idők tévedésein, s e kettő megtaníta, hogy az idegen jót hasznos ugyan követni, de mássá változni mint a miknek teremtve vagyunk, nem hasznos, nem eszes cselekedet.

[1]) Hajpor.

10. *Coriolán s a háborgó Róma.*

Bajzától (Összegyűjtött Munkák).

(Bevezetés).

Története s polgári alkotmánya valamely népnek szoros kapcsolatban állanak egymással. Rómában e kettő oly sokképen összefonódva jelenik meg, hogy egyiket a másik nélkül előadni szinte lehetetlen. A héthegyű várost, a sorsnak ezen legszebb remek művét, mint Polybius nevezte, szabadságszerelme alkotá nagygyá; de viszont a polgári alkotmány által nem korlatolt szabadságszomj egyfelül, és a magányos személyek szinte nem korlátolt uralkodói vágya másfelül vitte hanyatlásához. Szabadság építe a királyi szék omladékain egy erős és minden szomszéd népeknek félelmes respublicát, ez törte meg a consulok, ez a tanács rettegve tisztelt tekintetét, ez teremté a tribunusi méltóságot, mely végre a népnek csaknem fejedelmi hatalmat szerze; de ez volt viszont, mi az országot örök rengés és viszályok között tartotta, melyeknek zavaraból emelték ki fejöket utóbb a Sullák és Mariusok, a caesari mindent legázló hatalom, királyi koronát készítve és zsarnok pálcát adva a Tiberiusok és Nérók, a Domitiánok és Caracallák kezébe, kik mindent undoksággá változtattak, mi a hajdani Rómában nagy és dicső volt. Mert a Romulustól szerzett, s mind utódaitól, mind a respublika alapítóitól sokképen változtatgatott polgári alkotmány hiányos vala; sem tiszta republikánus szabadságot nem adott a népnek, sem a félig adottaknak fenmaradására bátorságul nem szolgált: sőt eme helyett tágas nyilásokat mutata, melyen mind a despotismus, mind az aristocratia kényei féketlenül kicsapongván, az elnyomás eszközeit magokhoz ragadozhatták. Innen a szünetlen panasz, bizodalmatlanság, háborgás és párt, melyek az országra többszöri inséget hoztak, a népet örök nyugtalanságban tartották. Ily alkotmány mellett a rendet s magát a szabadságot is csak a nép tömegében erős gyökeret vert erkölcsiség, jónak és igaznak szeretete tarthatták fen, mely tulajdonok, miként tudva van, változékonyak és gyarlók, mint maga az emberi akarat, melyben alapúlnak. Azon kevés tiszta időpontokat, melyeket a Tiberis melletti lakók értenek, nem polgári alkotmánynak, hanem erkölcseik még meg nem romlott korának köszönhették. Erkölcstelenség űzte ki a város falai közől a szabadság nemtőjét is.

A római respublicát senki se tekintse tehát respublikák ideálja, se polgári életét s viszonyait polgári boldogság fő pont-

ja gyanánt. Benne a tyrannismus, az oligarchia, minden ábrázatában, sőt meg maga az anarchia is, ez a népek öldöklő szörnye, többet uralkodtanak, mint a democratiai szabadság, mely tiszta kifejlődési pontjára soha nem is jutott el.

Egy szakaszát fogom leírni a respublica alatt sokszor támadt háborgásoknak, melynek Coriolán nem oka, csak indító eszköze volt. Mert nekem úgy látszik, a minden tekintetben annyira érdekes romai történeteknek nem azon része nevezetesb, mely e hódoltató nép messze táborozásait, hanem inkábbára az, mely beltörténeteit, forrását annyi nagy és alacsony, dicső és nemtelen tetteinek, ábrázolja. De mielőtt tárgyamhoz fogjak, szükség lesz Róma állapotját néhány vonással festenem, hogy ne csak a történteket, hanem azoknak okait is tudassam.

A királyok kiüzetése a patriciusi rendnek volt csak kedvező, nem az egész népnek. Király helyett most két consul ült kormányon, fejedelmi hatalmú. Választásuk évenként történt, de kizárólag csak a lovagrendből. Azon elsőségek, melyeket a patriciusi rend Romulustól nyert s a királyok alatt mindig birt, a királyok kiüzetése után nem fogytak, hanem inkább növekedének jogbitorlat és vagyonzsarolás által. Hiában ügyekezett a derék Valerius Publicola, consul-társa Brutusnak, még törvényekkel is — milyen például, ama nevezetes: De provocatione ad populum — a népnek az aristocraták ellen védsáncokat építeni: ezen törvények siker nélkül maradtak, erejök kijátszatott. Míg végre a poriglan nyomattak, megunván a jármot, s megsokalván kivált azon bánásmódot, melylyel a lovagrendi hitelezők pórosztálybeli adósaikat sanyargatták, kitört a korlátok közől; elhagyá a hálátlan várost, a szent hegyre vette magát, kebeléből jövendőre védszónokokat kivánva, kik ügyét az elnyomás ellen pártolják; s nem csillapodott le, mígnem kivántait megnyerné.

Ezen szónoki vagy saját nevével néptribunusi tisztség megállapításával Róma alkotmányában harmadszori nevezetes változás történt. Tarquin kiüzetése után monarchiai kormányból aristocratiai igazgatásra ment által, most pedig egy hatalmas democratiának veté meg alapját. E democratiához közeledés azonban nem egyszerre, hanem lassan, lépcsőnként ment; többszöri rengések után, melyeket részint erőszakos kitörései a népnek, részint patriciusok vagy inkább a római tanács makacssága s meggondolatlan lépései, nem ritkán egyes polgárok tettei szültek. Mit a valeriusi törvény nem vala képes: a népnek befolyást szerezni a kormányra, azt most a tribunusi tisztség volt eszközlendő.

Eleinte úgy látszott, a tribunusi tisztség a consularis hatalomnak nem ártand, s még kevésbbé a tanácsnak; mert a tribunusok egész tiszti köre csak a pórrend pártfogására ter-

jedett ki. Sem tekintettel, sem különös hatalommal nem bírtanak; még csak népgyülést sem lehetett tartaniok. Öltözetök nem különbözött egyéb magányos személyekéitől, s kiséretök, midőn nyilvános helyen megjelentek, egyetlen egy viatorból[1]) álla. Tanácsgyüléskor kinn ülének különös padon a terem ajtajánál; belépniök csak akkor vala szabad, midőn a consulok által hivatának, hogy a pór ügyében hozott végzés velök közöltessék. Ilyenkor, ha a végzést ártalmasnak látták a pártolt rendre nézve, ezen szót írták alá: Tiltom! melynek teljes ereje volt a hozott végzést megsemmisíteni. Hatáskörök a városra, s ennek falain kivűl legfelebb mérföldnyi térre terjedett. Kötelességök volt, mindig — a latin ünnepeket kivéve — a városban maradni, ajtajokat éj- és naponnan tárva hagyni, hogy lakjaikban az üldözött mindenkor ótalmat találhasson. Szóval, egész tisztségök nem vala egyéb, mint ügyefogyottak pártolása. De nem sokáig maradtak ők ily szerény korlátai közt a hatalomnak: kis idő elforgása múlva tehetségöket terjesztgetni kezdették, s a consulok, sőt még a tanács hatáskörét is kérdés alá venni; utóbb semmi sem vala eléggé nagy és magas, minek elnyerésére ne törekedtek volna. Ürügye alatt a póri jogok védelmének, szándékok vala az aristocraták hatalmát megtörni, a mit idő haladtával el is értenek. Kedvező volt rájok nézve a tanács tagjai között több ízben támadt vélemenyi szakadás, mely zavart szült s azt, hogy a tanács gyakorta eltéveszté szemei elől igazgatási céljait, s hibákra botlott, melyek később visszajobbíthatlanok valának. Ily hiba s ártalmas lépés volt részökre az aedilisi tisztség, melynek felállítását a tribunusok kérelmére megengedték. Ezen aedilisek szinte a pórseregből választattak, s nem voltak egyebek, mint vakeszközei a tribunusi kénynek. Tiszti körükbe tartozott a középületekre felvigyázni, milyenek a templomok, fürdők, vízcsatornák stb. Ezek előbb consuli felügyelés alatt állottak; s így az aedilisi hivatallal a tanács saját consulai hatalmát csonkította, s első alkalmat nyujta a tribunusi hatáskör terjedésére.

Azon tanácsbeliek, kik ez új tisztséget felállíthatni vélték, azt hiteték el magokkal, hogy nagylelkűségök a pórrendet mindinkább hozzájok kapcsolandja, hogy általa béke és csillapodás állván be, a város boldogsága fog megállapíttatni. Kis ideig úgy tetszett, hogy nem roszsul láttanak, mert a két rend közé csend és egyetértés állott be. De ez igen is rövid korig tartott: a háborgás tüze csak hamu alatt pisloga, minden pillanatban lángra lobbanható.

[1]) A tiszti szolgáknak bizonyos neme neveztetett így.

11. *Catilina összeesküvése.*

Bajza Világtörténetéből.

A Sulla-okozta változásoknak és a mind inkább nevekedő erkölcsi elfajulásnak egyik következése Catilina összeesküvése volt, mely míg Pompejus a birodalom határait Ázsiában messze kiterjeszté, benn a városban csaknem felforgatta a római állodalmat. Szertelen fényüzés s az ebből keletkező pénzzavar volt szülő oka eme fenyegető vésznek. A hajdani samnitai erkölcsök, melyek később ama keresetlenül szép s a természethez még mindig közel álló görög-európai jellemet ölték magokra, kihaltak, és helyökbe keletiesen görög szín terjedt el a római életen. Mértéktelen tobzódás és hivalkodás lettek divattá, s az aristocratia még oly tagjai is, kik nem leltek bennök gyönyört, s nem is voltak gazdagok, illedelem miatt kénytelenek voltak követni a divat balgaságait. E pazar fény nem csak a magán, hanem a nyilván életet is átözönlötte. A játékok például, melyeket az aedilek a nép számára adni kényszerűltek, roppant pénzöszvegeket emésztének föl. A költségeket csak kevés család bírhatta meg sokáig, számosan merűltek adósságokba, melyekből békeuton nem volt menekvés. Már Sulla korában a többek közt Crassus példát ada, mint lehet a zavarban halászni, mint lehet nem csak távol háborúkban, hanem otthon a városban is meggazdagodni. Ily viszonyokból fejlett ki a Kr. el. 63. évben Catilina összeesküvése, melynek fejei, nem annyira új rendet előhozni, mint a fenlevőt is felforgatva egy sullai kort előidézni, adósságaiktól megmenekedni, polgártársaik rovására meggazdagodni, és ellenségeiket megsemmisítni törekvének.

Lucius Sergius Catilina, az összeesküvés feje, azoknak egyike volt, kik a kicsapongó élet minden nemeivel eltékozlák vagyonaikat. Ő régi nemes családból származott, nagy erejével volt megáldva mind a testnek, mind szellemnek, s képes ennél fogva a legnagyobb dolgok végrehajtására. De nagy tulajdonai mellett valódi erkölcsi szörnyeteg, ki előtt semmi vétek nem volt iszonyatos. Vad szenvedélyei nem tekintettek sem jogra, vagy becsületre, sem emberiességre. A sors azért látszott őt oly nagy tehetségekkel felruházni, hogy annál erősebb eszközt készítsen benne az ártalomra. Már serdülő korában civakodás, verekedés, rablás s polgári viszályok kedvenc foglalkodásai voltak, s ezekben gyakorlá ifjúsága napjait. Merész, fondor, színlő, vágyaiban lángoló, eléggé szónokló, de kevésbbé bölcs. Tömérdek szelleme mérték feletti, hihetetlen s rendkivűl nagyokra vágyódott. Miután vétkei által minden hitelét elveszíté, vagyonát teljesen elpazarlá, csak a köz pusztulásban voltak

reményei. És különben is megundokított, istenek s emberek által gyűlölt lelke sem ébren, sem alva nem hagyott neki nyugtot; bűneinek tudata verdesé szüntelen felriadt elméjét. Színe véretlen, nézése undok, járása hol sebes, hol lomha. Már szemeiből látható volt feldúlt lelke. Sulla idejében, mint láttuk, saját testvérét ölé meg. Mindezek mellett mégis a 69. évb. praetorrá választatott, és a 63. évben, ugyanakkor midőn a híres szónok Cicero, consulságra törekvék. Rómának és Italiának legaljasabb gyülevész népeivel kötött szövetséget, hogy rablás, ölés, gyujtogatás által szerezzen vétkeinek és pazarlásainak eszközöket. Céljára nem csak az alantabb osztályban, hanem a magas aristocratiában is talált társakat. Tanácsbeliek, néptribunok és quaestorok lettek cimboráivá, sőt a consulok egyike Cajus Antonius Hybrida, maga Crassus és Caesar is gyanuban voltak. Ily mélyen volt sülyedve Róma, hogy első férfiai nem iszonyodtak rablók és gyilkosok közé vegyűlni. E cimborálkodás nem is volt már titok. Az aristocratia jobb része tudta, hogy az állodalom első tisztviselői szövetkezvék ezen galád cimborákkal, s hogy Catilina nagy reményt táplál consullá választása iránt. Azért igazságkedvelő férfiút kelle keresni, azok közt, kiknek nincsenek patriciusi ősei. Az aristokraták e szerint Cicero megválasztatásán ügyekeztek, mivel Catilinának ellensége volt, és Rómának tisztább jellemű emberei közé tartozott.

Marcus Tullius Cicero nem születés, hanem önereje által lett kitünővé. Ő Arpínumban született, alacson, de lovagrendű családból. Rómában képezte magát görög tanítók által a szónoklat, bölcselet és jogtudományban. Szónoki tehetsége korán kitűnt, s egyike lőn Róma, sőt a világ első szónokainak. Első, kit a törvényszék előtt védett, s kinek ügyét megnyerte, az apaöléssel vádolt Sextus Roscius vala. Ez Cicerónak oly nagy hírt szerze, hogy sokan azt állíták, miszerint nincs ügy, mely Cicero nagy elméjének nehéz volna. Tapasztalás és mívelődés végett Görögországot beutazván, harminc éves korában quaestorrá neveztetett a sicíliai helytartó mellé, hol nagy becsületesség és ügyessége által mindenek kegyét megnyerte. Később aedil és praetor volt, a 63. évében pedig Caj Ant. Hybridával egyszerre leve consul. Kevés férfia volt Rómának, kiben az észtehetségek annyira kimívelve és annyi nemességgel, fáradhatlan szorgalommal párosulva lettek volna. Kitünő bátorság, mint Pompejusban, és oly méltóság, mint Catóban, benne nem volt ugyan, de ő tisztelője vala az erénynek és bensőleg szerette hazáját és a szabadságot. Természeti félénksége dacára fenyegető veszély közepett bátor leve mint a hősök legbátrabbika, és szónoklatával rettentőbben sujtá a bűnt, mint a legélesebb fegyver. Egyébiránt voltak benne gyarlóságok is: hiú

vala, dicsekvő és ingatag, miket azonban fényes tulajdonai mellett megbocsáthatni. Consulsága felette veszélyes időszakba esett, mert a consulválasztásban megbukott Catilina kétszerte dühösebb lőn, s ügyekezett cimborái számát mindinkább nevelni. Az összeesküdtek nem csupán férfiakból állottak, voltak köztök gyanus életű előkelő nők is. Cicero a legnagyobb figyelemmel kísérte mozgalmaikat, de sokáig föl nem léphetett. Az összeesküdtek már a gallok egyik fajával, az allobrógokkal, alkudoztak, kiknek követei esetleg épen Rómában valának. Sulla Italiában megtelepült katonái már meg voltak nyerve az összeesküvés részére, és még sem volt lehetséges bizonyítványokkal föllépni. Végre Cicero hölgyek sedelmével bírt fordulatot adni a bajnak. Ezekkel tevén magát egybeköttetésbe, közöttök az előkelő rangú Fulvia által, ki szoros viszonyban élt Quintus Curiussal, az összeesküdtek egyikével, mindent megtudott, és egyszersmind bizonyítványokat is szerzett Catilina ellen. Ekkor egybegyűjtvén a tanácsot, hatalmat adatott magának felügyelni, hogy a hazát baj ne érje. Sulla agg vitézei Etrúriában már fegyvert is fogtak Mallius vezérlete alatt Catilina részére, s a Rómában levő összeesküdtek csak arra vártak, hogy megérkezzenek, s azonnal tizenkét helyen felgyújtandván a várost, Cicerót a tanács nagyobb részével s több másokkal együtt meg fogták volna ölni.

Ekkor Cicero tanácsgyülést tartván, Catilinát, ki elég vakmerő vala ott megjelenni, egy hatalmas beszédben, mely mai napig is nagy hírben áll, szemtől szembe megtámadta. Szónoklata bámulatos hatású volt. Még azokban is felgyujtá a becsületnek és honszeretetnek érzelmeit, kikből az rég kihalt vala, s többen Catilina cimborái közől elszakadának az összeesküvéstől A beszéd után Catilinának nem volt többé Rómában maradása; kénytelen volt még aznap a várost elhagyni és az Etruriában álló seregekhez vonúlni. Ezután az allobrógok követei Cicerónak mindent fölfedezének; bizonyítványokat adtak kezébe, és az összeesküdtek nagyobb részének neveit, kiket Cicero azonnal elfogatván, a tanácsban kivégeztetésöket indítványozá. Csaknem határozat kelt már Cicero indítványa helybenhagyására, midőn Caesar fölkelt, s oly nagy ékesszólással szegűlt az indítvány ellen, hogy Cicero nagy szónoklata sikeretlen maradand, ha egy férfiú nem áll részére, ki erényei és jellemnagysága által volt tiszteletes tekintélyü. E férfiú Marcus Porcius Cato vala, a híres Cato Censoriusnak másod unokája, ki ifjabb vagy uticai Catónak is neveztetett. Egyike volt ő a világtörténet legtisztább jellemeinek, s képe a hajdankori Róma nagy polgárainak, ki az elfajult erkölcsök s kihalt szabadságszeretet korszakában, midőn a köz romlás mindeneket magával sodrott, annak árja ellenében fen tudta ma-

gát tartani. Nem pénz, nem dicsőség, nem hatalomvágy, hanem erény, igazság, haza és annak szabadsága voltak istenei, melyeket imádott, melyekért élt és utóbb meghalni is tudott. Szigorú és szilárd vala szóban és tettben, kíméletlen maga és mások iránt, mert képtelen volt kibékülni kora romlottságaival és azon kor embereinek gyarlóságaival. Soha nem létezett még az erény eszményéhez hasonlóbb férfiú, ki jót csupán azért tett, mert lelkében nem volt tehetség másképen cselekedni. Igaz, miképen jellemével oly magasan fölülemelkedett polgártársain, hogy mindenkiben félénk tiszteletet gerjeszte maga iránt, de vágyakat nem költe tettei utánzására, mert mindenki kétségbeesett hozzá hasonló lehetni. Igaz, hogy több jót eszközlendett hazájának, ha kissé hajlékonyabb tud lenni; de jól vette észre egy nagy történetiró, hogy ekkor a világtörténetnek nem volna Catója. Bármennyit fáradtak szellemdús ellenségei az ő lealacsonyitásában, neve mocsoktalan volt és maradt örökké, mi szép tanúja az erény diadalának az ármányokon. Mit Cicero Catilina társai ellen ragyogó szónoklatával kivinni nem bírt, Cato jellemének varázshatalmával eszközlötte ki. Ő Caesar véleménye ellen nyilatkozott, és az egész tanács, melyet Caesar csábszónoklata Cicero részéről elvont, mellé állott; az indítvány elfogadtaték. Cicero azonnal kivégeztette az elfogottakat. Ezután sereg küldetett Etrúriába az összeesküdtek ellen. Catilina és hadai hősileg harcolának, és oly elszántsággal, minő nem ily galád ügyhöz lett volna méltó. Róma hada sok halottat számlált, az összeesküdtek pedig többnyire a csatamezőn végzék éltöket, közöttök Catilina is. Holttestét elesett társaié közt, kik mindnyájan elül voltak megsebezve, találták meg, arcában még ekkor is ama szilaj daccal, mely életében sajátja volt. Antonius, a hadvezér, fejét Rómába küldötte. Ez volt vége Catilinának, ki, ha lelkiösmeret és kedély lakoznak kebelében, egyike leendett a világtörténet legkitünőbb embereinek. Róma hálásnak mutatta magát megmentője, Cicero iránt. Kitüntetésében minden ember vetélkedett, s a tanács két legnemesbik férfia, Cato és Catulus, indítványára az egész nép a haza atyjának szép és még ekkor meg nem mocskított czímével tisztelte őt meg.

12. *Szent István király első tettei.*

Szalay László Magyar Történetéből.

Midőn István Magyarország fejedelmi székén helyet fogott, kitünő férfiak vitték a szomszéd országok kormányát. III. Otto nyugoti császár Olaszországban hatalommal lépett föl; és

a német birodalom szláv népségeinek végképeni meghódítása s megtérítése, úgy Rómának nyugoti császárság központjává alakítása, volt törekvéseinek vég célja II. Boleszláv cseh herceg országát a hatalom fényes fokára emelte. Lengyelország felett a „bátor Boleszláv“ személyében amily nagyravágyó, oly ildomos, és eszközeinek tisztaságát nem igen latolgató férfiú uralkodott. Az oroszok nagyfejedelme Vladimir, ki néhány évvel azelőtt honosítá birodalmában a keresztyénséget, nagynak neveztetik a történetiróktól. Basilius keleti császár, veje az orosz nagyfejedelem által támogatva, otthon féken tartá a pártosokat, s odakün diadalmaskodott a bolgárok, szerbek és horvátok felett. Közötte ezen országoknak, szemben ily fejdelmekkel, Magyarország már nem utasíthatá vissza legnagyobb veszedelmeztetése nélkül a keresztyénséget, alkotmánya nem maradhatott a főhatalmat folytonosan kijátszó, s a külérintkezések által szükségkép mindig lazabbá vált clan-szerkezet [1]). István erős kézzel átidomította az alkotmányt. István időmulasztás nélkül — mert minden pillanat közelebb hozhatta a vég veszélyt — kényszerítette a nemzetet a keresztyén népek családában helyet fogni; s a nagy férfiú ez által az utódok örök hálájára méltóvá, a haza második alkotójává lön. Have magna anima!

Alig húnyt el Gejza, midőn a tar Zirind fia, Koppány, Somogyságban letelepedett törzsök főnöke, boszút veendo hogy Gejza „az övéi iránt kemény vala“, s annak érzetében, hogy a néhány év óta hirdetett vallás nem fog a törzsökfejek hatalmával megférhetni, fegyverre kelt István ellen, kiben az új hitnek, úgy annak, mi e hit kiséretében az országra jövendo vala, személyesítését látá. A fejedelemnek kivált azon rendelete, melynél fogva a keresztyén rabszolgák Esztergamban, megalapított váltságdíj mellett, szabadságukat visszanyerhették, — hozzájárulván még az, hogy István valamennyi keresztyén rabszolgáit már előbb minden díj nélkül bocsátotta szabadon, sokakat aggodalommal töltött el, s a dunántúli vidék lakosságának nagyobb része Koppányhoz állott, úgy látszik. István tanácsosnak tartá székhelyéből Esztergamból a folyam innenső partjára átkelni. Kéménd felett egy órányira, holt most a félkört képező bényi sáncokat néma sejtelemmel nézi az utas, tábort ütött a fejedelem, s maga körül gyűjtvén összes törzsökét és a hozzá hívmaradt egyéb többeli nemzetségeket, úgy a külföldről beköltözködött lovagokat, s a korábbi hadjáratok alkalmával az országba hozott telepeket, melyek szabadságukat vagy már nyerték, vagy várták a keresztyán fejdelemtől,

[1]) Szerző itt a régi skót törzsökfő-rendszerre vonatkozik, az ómagyarnak hozzá sokban hasonlítása miatt.

készült az eldöntő csatához. Wasserburgi Vencellín, a Sztárayak és Niczkyek őse, s vele Hunt és Páznán, kiket utódaikban, a halhatatlan esztergami érsekben, a Batthyániakban és Forgácsokban, a Kubínyiakban és Ujhelyiekben büszkén magáéinak vall a magyar, voltak a sereg vezérei; a Garan folyóban Istvánt lovaggá ütötték, s Domonkos, kit az ország fő egyházi méltóságára szánt volt a fejedelem, buzditásul és áldásul a hit igéit olvasá a sereg fölébe.

A vezérek most a Dunán átkelve, seregökkel Koppány elébe siettek, ki a veszprémi várat ostromlá, számot tartván, hogy ennek bevétele után a fejedelem többi erősségeit e vidéken könnyen kezébe ejtheti. A két sereg egymásra talált. Innen és túlnan a harcot most nem nyiták meg nyílzáporral, mint szokásuk vala, midőn idegen harcosokkal volt dolguk; a hadi művészet minden fogásait távol ellökték magoktól, s az ellenséges testvérek dühével rohant meg vitéz vitézt, vezér vezért. A végezet kimondá, melyik győzzön, melyik veszszen a két ügy közől. Koppány összerogyott Vencellín csapásai alatt, s Istváné volt a diadal.

E győzelem következésében történt meg a térités, melynek művében a külföldről kivált most nagyobb számmal jött papok csak segédekül szolgáltak: az apostol István volt. Midőn a nagy fejdelem emléke még élt az utódokban, Verbőci és általa az ország mondá: „A magyarokat nem külföldről jött papok, hanem saját fejedelmök, szent István, térítette a keresztyén hitre. A fejdelem maga járta be az országot, s hol szükségesnek látá, fenyegetést is vegyítvén az oktatás közé, rövid idő múlva valamennyi nemzetség fejei felvették a keresztséget."

A napról napra mindinkább fenyegetődzött veszély, hogy a keresztyén népek és fejedelmek szövetsége a különben is már húzamosb idő óta bal eredménynyel harcolt nemzetet el fogja nyomni, szerencsésen el volt hárítva. De most azon kellett lennie Istvánnak, hogy a keresztyén népek családában függetlensége ne szenvedjen csorbát. Pannonia egyházi tekintetben a lorchi és salzburgi érsekek megyéihez tartozott. Ezen érsekek a magyar népnek keresztyén hitre térése által feléledve vélvén megyei jogaikat, egyházi felsőbbségök politicai külbefolyással fenyegette az országot. Pilgrínnek IV. Benedekhez intézett leveléből a lorchi érsekség követelései világosan tünnek ki, s a pápa e levél következésében Pannoniát ujból a lorchi és salzburgi érsekek közt osztotta fel. István e szerint halasztást nem szenvedő fejedelmi kötelességének ismeré eszközölni, hogy Magyarország egyházának függetlensége e hatalomkövetelők által megismertessék. De Magyarország önállóságát veszély fenyegette még más oldalról is. A nyugoti keresztyénség a tizedik században azt tartotta, hogy valamint az

összes keresztyén egyháznak feje a római pápa, úgy világi ügyekben az összes keresztyénség feje a római, a nyugoti császár. A fejedelmek seregestül megannyi hűbéresei voltak a császárnak elméletben; s gyakorlatilag is még minapában alkalmaztatott e tan Csehországra, s részben Lengyelországra is. Hogy Magyarország, a császár birodalmával hosszú vonalban határos Magyarország, e tan alkalmazását ne kénytelenítessék elviselni, István arra törekedett, hogy királyi koronát nyervén, a hercegi méltóság ingoványából kibontakozzék; s nyerje a koronát, miután a kornak hite szerint önmaga nem illeszthette érvényességgel fejére: ne a császártól, ki a királyi címet szintén osztogatta, de vele és általa a hűbériséget, hanem a pápától.

S hogy saját s nemzetének függetlenségére célzó e kettős szándékát létesíthesse, hogy Magyarországot mind a német császár, mind a német püspökök felsőbbsége és befolyása ellen biztosíthassa, hogy ő, a magyar fejdelem, oly magas, oly önálló trónuson foghasson helyet, melynél magasabb, melynél önállóbb a császáré se legyen, küldött István követséget Rómába.

Midőn Adalbert prágai püspök Rómából végizben Csehországba indúlna, azon görög, olasz, német stb, jobbára magas születésű, s részben főbb világi és egyházi hivatalokban eljárt férfiak közől, kik a föld örömei és szenvedései által kifárasztva, Rómában mint „megtértek", kivált szent Elek monostorában az aventíni hegyen szerzetes életet éltek, többeket magával vitt Csehországba, hol 993-ban a braunaui kolostort alapította, s Radlát, egykori tanítóját és mindeddig hű társát, bízta meg az apátsággal. 996-ban Radla, most már Anastasius apát, azon üldözések elől, melyeknek Adalbert családa és barátai ki voltak téve, s melyek a szent férfiút már egy évvel azelőtt távozásra bírták, szerzetes társaival Magyarországba menekült. Géjza a Pannonhegyen, hol, úgy látszik, már korában is sz. Benedek szabályai szerint élő szerzetesek tanyáztak, kolostort épített számukra, de a vállalatba belehalván, fia, Koppánynak legyőzetése után, azt bevégezte, s az ekkép alapított apátságnak a somogyi tizedet adományozta. Ezen apátság feje — ha ugyan Astricusnak is hívatott, mi úgy nincsen bebizonyítva, mint nem az, hogy az Anastasius és Astricus nevek egy jelentésüek nem tudom micsoda nyelven; vagy pedig, mi valószínűebb, az Anastasiussal Magyarországba érkezett szerzetesek egyike, Asztrík névvel, ki a szent szék kül- s belviszonyait, Romában mulatozása alkalmával, közelebbről kiismerte, küldetett most, társak is rendeltetvén melléje István által, II. Sylvester papához a felebbiek kieszközlésére.

Asztrik kitünő ügyességgel járt el megbizatásában. Azon előnyöket, melyek a romai egyházra s az összes keresztyénségre István térítési buzgalmából háramlandók; a nyugoti birodalom elvégrei képesítését, Olaszországot egyik végétől a másikig, s mindenkorra magába olvasztani, miután legveszedelmesb elleneitől, a keresztyénekké vált magyaroktól ezentúl nem kellend tartania: mindezt oly színekkel festé a követ, hogy még Otto császár is, kinek Sylvester lekötelezettje vala, miután pápaságra emeltetését neki köszönheté, megnyugodott benne. Istvánnal t. i. egy időben a lengyel Boleszláv is kért a szent széktől királyi címet, és Sylvester már készülőben volt a húzamosb idő óta sürgetett koronát neki adományozni; de a császár igényt tartván Lengyelországra, mint a német birodalom hűbérére, ellenzé az adományozást, és jó szemmel látta, hogy e koronát Istvánnak jutatta a pápa.

Asztrik az új időszámlálásnak épen 1000-dik évében tért vissza Sylvester levelével Istvánhoz . . . . [1]).

Hiába keresnénk még egy második példát a pápaság történeteiben, hogy valamely fejedelem az egyházi jogok ezen teljességével felruháztatott volna. István e bulla által az önálló magyar egyház főnökévé lett.

1000. évi augustus 15-kén királynak koronáztatott Esztergamban. Ekkor, vagy kevéssel utóbb, az országgal tartott tanácskozás után, a nemzet és a birodalom politicai organismusát a keresztyén hitvallás s a monarchia követeléseihez képest átidomitván, alapját vetette meg azon közigazgatási szerkezetnek, mely nyolc századnál tovább vész és vihar ellenére megállott s mely alkotóját, Istvánt, a minden idők legdicsőbb törvényhozói közé sorozta.

13. *Hunyadi János nándorfejérvári hadjárata*

Gr. Teleki Józseftől (Hunyadiak Kora).

Ekkép vesztegeté el a keresztyénség a drága időt tanácskozásokban, halogatásokban és vetélkedésekben, míg a nyugtalan Mahomed ifiú tűzzel, a népei életét és vagyonát sajátjának tekintő zsarnoki erővel, rendszeresen folytatá mindjárt Konstantinápoly megvívásával, elkezdett hóditó tervét, és serényen haladott nagyravágyó céljai felé. György rác fejedelem egészen magára hagyatva, kénytelen volt végre megbékélni oly

[1]) A szerzőnél itt következik a pápai levél egész kiterjedésében.

terhes föltételek alatt, minőket a győzödelmesnek kedve volt elejébe szabni. Egy serege azalatt Tengeri-Belgrádnál a Skanderbéget tetemesen megverte, 5000 emberét vagdalván öszve; míg másfelül hajósseregei az Archipelagoszt elöntötték, és az egyes szigeteket kezdték szorongatni.

Ezen előmenetelek újból rettegésbe hozták a keresztyénséget, különösen a pápát. Azért a keresztyén fejedelmekhez, őket a törökök ellen valamely nagyobb hadviseletre bírandó, több felé küldött követeket. Igy Német- és Magyarországra Carvajal János szent-angyal, Francia- és Angolhonba Cusai Miklós vasas sz. Péter bíbornokait rendelte; annak meghagyván, hogy Capistránnal együtt a keresztet hirdesse, ennek pedig, hogy a franc és angol királyokat kibékéltetni ügyekezzék. A szent keresztnek az aragoni és két sicíliai király és több udvarnokaira ünnepélyes függesztését, miután a szent háborúra ezek elszánták magokat, az alexandriai patriarchára s ennek akadályoztatása esetében a majorcai püspökre bízta. E mellett hogy a keresztyénséget példájával is buzdítani láttassék, egy hajóssereget is készített ki saját költségén, mely az aquileiai patriarcha vezérlése alatt az Archipelagosz segítségére siessen; míg Castriotta Györgyöt, Albánia vitéz fejedelmét, segédpénzek által nagy készületek tételére bírta, a bosnya fejedelmet pedig némely különös szabadalmak által kívánta hasonló dicséretes törekedései folytatására ösztönözni. Amazok által ugyan a szultán figyelmét Magyarországról elvoná, de csak kevés időre, egyszersmind azonban hazánkfiait hanyagságukban megerősíté. László király ugyanis, ki Boroszlóból visszajövetele után szinte az egész évet Bécsben töltötte, már a veszélyt nem látván oly sürgetősnek, mi tetemes készületeket sem tőn. Hunyadi ugyan mindent elkövetett a haza megmentésére, s hogy készületeit annál biztosabban megtehesse, az év végének nagyobb részét Erdély különböző részeiben töltötte, sőt az erdélyi rendeknek Tordára, december 28-kára országgyülést is hirdetett; miután az oláh vajda Wlad a közelebbről vele kötött béke ellenére a törökökkel egyesülve, az országba ütni s itt több rablásokat tenni merészelt, tetemes zsákmánynyal menvén haza. De a magyar nagyok ügyekezeteit, parancsait, buzditásait hidegséggel fogadák, sőt Garaitól vezéreltetve, az uralkodó döghalál örve alatt — melly az egész országban dühöngött — egészen sikeretlenné tevék, meghiúsíták. A besztercei gróf a király jelenlététől több élénkséget várva, annak lejövetelét sürgette: de ebben akadályokat tuda szerezni Cillei, ki nagyon tartott attól, hogy a török háború szerencsés kimenetele által Hunyadi befolyása új gyarapodást nyerend. A király készült mindig Magyarországra sereggel menni, sőt egy izben Pozsonyig le is ment: de ez Cillei-

nek szokott ámitásai közé tartozott. A király megint visszajött. — Később a szász dolgok miatt Prágába menvén, innen január 7-kén irt a pápának, megköszöné a magyar dolgok iránt ujabban mutatott részvétét, de egy uttal arról is tudósitá, hogy a török háborúra nézve mind addig mitsem tehet, mitsem végezhet, míg a dolog a közelebb tartandó országgyülésen tanácskozás alá nem vétetik. Azért nem is sokáig mulatott Prágában; hanem innen rövid időre Boroszlóba is felrándúlván, Bécsbe sietett, a magyar országgyülésen személyesen megjelenendő; már januárius közepén örökös tartományai fővárosában volt.

Az országgyülést még megindúlása előtt kihirdette volt Pestre nyolcad napra vízkereszt után, és erre a szent-angyal bíbornoka nem csak személyesen ügyekezett, hanem Capistránt is meghivta Budára. De később maga a király elhalasztotta és februáriusra tette azt által.

A király körlevelében komoly emlékezet volt a közönséges felkelésről és annak mulhatatlan szükségéről; de a magyar nagyok nagy részének ehhez nem volt kedve, és azért a a készületek semmikép nem haladtak előre; egyedül a nemzet emberei, Hunyadi, Kórógyi, Szilágyi, Ország és Rozgonyi, valamint ezeknek barátai, voltak készen dandáraikkal. A király visszajövetelével nem sokat mulatott Bécsben és ezen időt is sikeretlen tanácskozásokra fordította a pápa követével, azután pedig a magyaroknak adott igéretéhez képest megindult Buda felé Cillei társaságában, és nagy katonai kisérettel. Februárius 6-kán ért ide, és a farsang utolsó napjait vígan töltötte hazánk fővárosában a napról napra növekedő veszély dacára is.

Hunyadi valamivel később érkezék meg a királynál. Cillei egyenességében öntapasztalása szerint nem igen bízva, bátorság-levél nélkül, később pedig ezt megnyervén, magára megjelenni nem mert, és több biztos barátokat gyüjtött öszve személye körül. Ezek közt voltak Székely Tamás vranai perely, Wlad oláhorsági vajda, Kanizsai László és Rozgonyi Sebestyén, mind tántoríthatatlan párthivei, kiknek akármelyike kész lett volna életét neki áldozatúl hozni; ezektől körűlfogva minden aggodalom nélkül megjelenhete az országgyülésen, kivált miután a szegényebb sorsú nemességbe, melynek kedvence volt, tökéletes bizodalmát helyezheté.

Az országgyülésen, melynek fő célja volt a haza bátorságosításának eszközlése, de a melynek egész meneteléről csak töredékes tudósítások szállottak ránk, Hunyadi fogta fel legmelegebben az ozmán háborút, mely elméjének kedvenc eszméje, minden törekedéseinek fő célja volt mindig. Utána legtüzesebben ügyekezett annak előmozditásán Carvajal János szent-angyal bíbornoka és a szent-szék követe, a nápolyi király

hajósseregének együtt-munkálkodasát és a burgundi seregek minél előbbi megérkezését igérvén. Azonban legsükeresebben buzditá fel az áhitatos elméket Capistrán nem csak szónoksága, hanem buzgó példájának ereje által is. Ő ugyanis épen az óhitű oláhok közt volt Erdélyben megtéritésökön működve, midőn a pápa követének meghivását az országgyűlésre vevé; erre ő tüstént visszaindúlt, és még a királynál előbb ért Pestre és innen mindjárt átment a fővárosba. Itt társaival Tagliocozzo János, Fara Miklós és Languedoc-i Ambrussal, a kereszt hirdetésére a pápai követtől en gedelmet nyervén, és e végett a szentelt keresztet attól átvévén, minden további idővesztegetés nélkül az egész országot öszvebarangolá, a keresztet nem kevesebb tűzzel, mint sikerrel hirdeté, osztogatá, azokat, kik seregeit személyes hozzá-csatlakozásukkal növelték, vagy a háború előmozditására segedelmet nyújtottak, kegyes cselekedetök jutalmául, minden rokonaikkal, sőt mindazokkal együtt, kiket e végett csak gondolatjokban is kijelelnek, ide értvén még meghalt atyafiaik lelkeit is, felfogadá szerzetébe mint világi barátokat és őket a szerzet minden lelki javaiban részesité. A pápai követ a neki adott hatalomnál fogva több másokat is megbizott a kereszt hirdetésével, nevezetesen Veronai Gábort, ki valószinüleg Capistrán társaságában jött hazánkba, itt később mint Mátyás királynak kedves embere nevezetes szerepet játszandó.

Azalatt az országgyűlésen megindúltak a tanácskozások, és az ellenség közelgetésének újabb hirére a következő határozatok hozattak: 1-ször. Részint az ozmán háború költségeire, részint a csehek kielégitésére, kik Felső-Magyarországot még mind háborgatják, egy új segedelem ajánltatik, minden kaputól egy forintban. Ezen pénz királyi adószedők által lesz behajtandó, ezek pedig minden vármegyére nézve külön neveztetnek ki és a szolgabirákkal egyetértőleg fognak munkálkodni. 2-szor. Az ennek segitségével gyűjtendő sereg a mult évi rosz termés, különösen a Rácországban e miatt támadott szükség tekintetéből csak aratás után augususban kezdi el munkálkodását. Ezen határozatban azonban mindjárt változás történt. Tudósittatván ugyanis a király aprilis 7-dikén arról, hogy az ozmánok Nándor-Fejérvárt szándékoznak körülszállani, és e végett a készületek megtétetvék, seregével tüstönti megindúlását a Duna oltalmára elhatározá. Egyébiránt Hunyadi, ki minél előbb 7000 embernek saját költségén ajánlotta volt kiállitását, valószinüleg újra erdélyi vajdának neveztetett ki. 3-szor. Az idegen segédseregek illendő fogadására, szabad átmenetelére, bátorságára, megkivántató ellátására, az élelembeliek illendő árszabására, az azokkali kereskedés becsületes folytatására célszerű intézkedések tétettek. 4-szer.

Palóci Lászlóra és még némely mind egyházi, mind világi országnagyokra bízatott végre, hogy Felső-Magyarországon, — hol nem csak Giskra, sárosi főispán igénytelen címe alatt, de mint ő állitá a király egyenes parancsából, a kormányzást megint egészen magához ragadni ügyekezett, hanem több más cseh vezérek a belső csendet fegyveres föllépésekkel igen háborították, — ezekkel fegyverszünetet kötni ügyekezzenek.

A pápai követ mind ezekről az esztergami érsek, a váradi püspök és Hunyadi által tudósíttatni határoztatott oly kérés mellett, hogy a hajósseregnek minél előbbi kiállítását és azután Konstantinápolynak megtámadtatását eszözölje. Mit az meg is tett, a pápának különösen tudtára adván, hogy a király némely a törökök elleni táborozásban jártas férfiak távolléte miatt kénytelen volt ezen tanácskozásokat ennyi időre halasztani, de már most kész az ország nagyaival egyetértőleg a szent-atya parancsolatára a pogányokkal a hitért szembeszállani. E mellett ugyanő a kereszt hirdetését és a keresztesek öszvejövetelét minden felől sürgeti. Különös levélben tudósítja Zsigmond osztrák herceget arról, miszerint László magyar király ez országába jövén és annak nagyaival tanácskozván, ezek elhatározák, hogy a török ellen harcra kelnek, s a Szerb-országban és határszéleken lévő gabonaszükséget Magyarországról fedezik; e határozat után pedig, april 6-kán László király a magyar, cseh és osztrák rendek előtt a váradi püspök által kinyilatkoztatta, hogy augustus 1-sején tetemes sereget rendel a határszélekre s annak, valamint a törökök ellen máshonnan jövő segédsergeknek élelmezéséről gondoskodni fog; minthogy azonban később tudomására jutott, hogy a törökök Nándor-Fejérvárt egész erővel megtámadni, a Dunán átkelni s az országot feldúlni akarják, a mondott határnapot nem várva, a végvárak és révek védelmére sereget küld. Ezek következtében a bíbornok követ felszólitja Zsigmond herceget, hogy ezen ügy előmozditására, mely nem egyedűl Magyarországé, hanem az egész keresztyénséget érdekli, minden haladék nélkül vagy személyesen vezessen, vagy legalább küldjön sereget. Valószinű, hogy több felé is küldött ily buzditó iratokat. Maga a király pedig april 7-kén kelt levelében felszólitja Németország fejedelmeit, hogy a törökök ellen, kik már országa határait fenyegetik és kiknek ő éjjelt és nappalt öszvetéve ellentállni készül, elvállalt kötelezteteésökhöz képest még maga idejében segitségére jönni ügyekezzenek; egyszersmind pedig ugyanaz nap kelt külön levelében értesíti a pápát arról, hogy ő mindent elkövet a keresztyénség köz ügyének előmozditásában, mint erről bizonyságot tehet a bíbornok követ, ki őt jelenléte által egyszersmind mindenben híven segíti. Budára jövén ugyanis, az országgyülésen apríl 5-dikén fölvétette

a pápának követe által előadott ohájtásait és azoknak, a mennyire lehet, megkivánt felelni. Kész ő a hitért harcolni, sőt meg is halni. A legsürgetősb készületek meg vagynak téve, és már most a mindenható segedelme végzend el mindent. Az ellenség ereje igen nagy, hatalmas sereggel áll az Bolgárországban, és innen sebes léptekkel közelget Magyarország felé. De szándéka megelőzni őt; azért seregeit tüstént és minden haladék nélkül készül megindítani. Mire nézve kéri a szent-atyát, hogy a pogányság ellen igért hajóssereget hasonlólag tegye minél előbb mozgásba s a többi keresztyén fejedelmeknél is sürgesse segedelmeik kiállitását; csak így leend lehetséges egyfelül az ellenség erejének megosztása, másfelül annak egész sikerreli megtámadása.

A törökök, Lászlónak előadását igazolva, azalatt ellentállás nélkül közelítettek Nándor-Fejérvárhoz, nem tartóztatván őket az, hogy a nápolyi király hajósserege az érkezett tudósitások szerint az ozmán tengereken már megjelent, és már Skanderbég is seregeit mozgásba kezdi tenni. Több időt puszta tanácskozásokra, érvénytelen irkálásokra fordítani nem volt tanácsos. A haza megmentését a közvélemény és utána a király a nagy Hunyadira bizta. S azt ez oly feltétel mellett, hogy László őszinte bizodalmának jeléül fiát Mátyást visszaadja, s a rettegésbe jött nép bátorságának élesztésére, a kedélyek vigasztaló lecsendesítésére Budát nem hagyja el, magára vállalta, kivált miután nem csak ő maga, hanem idősb fia László is újra megerősítették barátságos egyességöket és szövetségöket Cillei Ulrikkal mindazok ellen, kik őket személyökben, becsületökben vagy vagyonukban megtámadni bátorkodnának, akármi állásban lennének is. Itt is mint az előbbeniben az ellen, ki a sérelmet szenvedő fél felszólitására a segedelmet megadni késedelmeskednék, vagy azt egyenesen megtagadná, nem csak hittörés, hanem a király elleni hűtlenség büntetése és így jószág- és fejvesztés szabatott; e felett pedig a felek mind ezekre a király, a váradi püspök, Garai nádor, Ujlaki erdélyi vajda, Palóci országbíró és Lamberger Fridrik, Cillei Ulrik tanácsnoka, személyes jelenlétökben kezeiket a szentek ereklyéire tévén, esküdtek meg. Az annyiszor megcsalatott Hunyadi igen jól tudta, mennyit lehet építeni oly ember esküjére, ki istenével épen oly keveset gondol, mint adott szavával és becsületével; azonban annak érzetében, hogy mind családja, mind hazája jövendőjének bátorságositására mindent megtett, mit a körülmények közt tenni hatalmában álla, a fővárost elhagyja, és dicső élete legfényesebb tényének megkezdése végett az alföldre, különösen pedig Szegedre megy. Innen junius 12-kén, később junius 22-kén Temesvárról, és végre julius 3-kán Keviből intette meg a felkelésben késedelmeskedő szászokat kö-

telességök teljesítésére, innen Belgrád időközi oltalmára a szükséges intézeteket megteendő.

Azalatt Capistrán a pápa által ujabban felszólítva, a kereszt hirdetésében és az igaz hivők buzdításában fáradhatatlan áhítatossággal járt el az egész országban; a pápai követ pedig némely Budára érkezett keresztes katonákat, szent tüzétől ösztönöztetve, maga kivánt Hunyadihoz és ennek kormánya alatt a hitetlenek ellen vezérelni. De ez nem egyezett meg a főkapitány terveivel. Jól tudta ő, hogy a király udvarában egyedül ezen férfi tarthatja annak buzgóságát élénkségben, egyedül ő teheti semmivé ellenségeinek alattomos ügyekezeteit, ármányságát, azon alacsony férfiakét, kik a haza oltalmával nem sokat, a keresztyénség köz ügyével még kevesebbet, és csak annyiban gondoltak, mennyiben az saját hasznukkal öszvefüggésben volt; egyedül ő tarthatja korlátok közt Cillei grófot, ki távollétét megbuktatására s így a szerencsétlen haza utolsó oltalmának öszvezúzására használhatta, és csak ezen reményben egyezett meg a fővezérség elfogadásában. Azért őt tüstént vissza is utasította, hogy a király körül legyen és az ő vezérlése alatt érkezhető további segedelem félelmétől a törököket ne mentse fel, ennek reményétől a keresztyén sereget ne foszsza meg.

Azonban egyfelül a király kedvetlenségeinek növekedése Fridrikkel, melynek következtében az osztrák nemességet fegyvereseivel már valósággal fel is kérte ellene, Bécsben megjelenését kivánatossá tették; másfelül a törökök újabb előnyomulásainak híre megtörék Cilleinek — ki a királynak, Budán mulatása alatt, részint háztartására, részint a török háborúra megkivántató készületekre tetemes öszveget kölcsönzött volt, de ez iránt magának elégséges bátorságot is tuda szerzeni, — nagy vitézségét; már Budát sem látá elég bátorságos helynek. Egy nagy vadászatot intézvén el tehát, a vad üldözésének színe alatt a királyt Bécsbe vitte.

Lászlónak ezen alattomos eltávozása az ország fővárosából és később a honból, rettegésbe hozta az egész országot. Sokan a főrendek közől követték példáját és jószágaikra vonultak, némelyek Cillei parancsára, ki minden párthíveinek meghagyta volt, hogy Hunyadit, ezen veszélynek szánt ellenséget, ne segítsék, a nagyobb rész félénkségből. Maga a budai várnagy eszét vesztve, az őrsereggel eltávozott, úgy hogy két hétig egy katona sem volt a városban, ki a vár vagy a királyi lak kapui előtt őrt állott volna; pusztán álla az, mint nemzeti éviróink igen jellemzőleg mondják, mint egy csorda-delelő hely, és ennél még tovább maradt a főváros igazgató és kormány nélkül.

Az idegen segedelemre nem számolható és saját fejedel-

me által elhagyott ország magával és a fenyegető veszélylyel nem gondola. Csak két férfi nem veszté el elmejelenlétét, és ez menté meg a hazát: a hivatalától megfosztott, eltávoztatott, mindenféle méltatlansággal illetett hajdani kormányzó, és az idegen barát Capistrán János, kit a szent-angyal bíbornoka most a császárhoz akart küldeni segedelem sürgetése végett, de Hunyadi a hazából ki nem bocsátott. Ez a hitért ábrándozva, semmi által sem engedé magát a kereszthirdetésben, a bűnbocsánat osztogatásában akadályoztatni; amaz minden igéreteik és esküjök mellett is az ifjú király szilárdságában soha sem bízott, Cillei ármánykodásaitól mindig félt, azért ezen történet által nem lepetett meg, és nem engedé magát intézetei serény folytatásában megzavartatni. A köz hír szerint Mahomed által célba vett Nándor-Fejérvár oltalmára fordítá legfőbb szemügyét; ezen vár kormányát sógorára a bajnok, Szilágyi Mihályra, és ennek felügyelete alatt Ország Mihályra és a spanyol Bostida Jánosra bízza, míg maga védenceit az egész országban öszvegyüjtheti s a városnak vízfelőli védelmére a megkivántató hajókról gondoskodhatik. Nem csekély akadályára volt a keresztyénség két buzgó védjének a szűk termés az egész országban; de az akadályok csak szilárdítják az elszánt akaratot, csak élesítik a nagy elméket. Így menté meg ezen két férfi Magyarországot; míg gyenge gondatlan királya, félénk kegyencétől vezéreltetve, a bécsiek által fényesen fogadtatott s diadalmi pompával kisértetett ősei lakába.

Hunyadinak és Capistránnak minden ügyekezetei mellett Mahomed megelőzte őket. Konstantinápolynak, a régi Európa második fővárosának, ezen büszke megvívója, Magyarország meghóditásával kívánta győzedelmeinek ujabb sorát megkezdeni, és profétájára s üdvösségére esküdt, hogy azon várat, melyet atyja hat hónapig sikeretlen szállott meg, ő két hét alatt megvívja, és két hónap mulva Budán ebédel. Készületei ezen kérkedéseknek megfeleltek. Seregei szélesen kiterjedt birodalma minden részeiből, — a vak engedelmesség mellett a vallásos ábránd ösztönei, a zsákmány, a dicsőség reménye által lelkesítve, — Adrinápolynál gyültek öszve, a Dunán használandó jól felszerelt hajói a Duna melletti tartományokban készültek és Widdin volt gyülhelyök, ágyui Krussovácznál a Morva mellett öntettek konstantinápolyi harangokból. Mihelyt minden együtt volt, a nagy test mozgásba tétetett. Ily erőt, ily hatalmat az akkori idők még nem láttak, annyi ágyu együtt még soha sem volt. Százötvenezer válogatott és gyakorlott fegyveres, 200 hajó a tengeriek módjára készitve, 300 ágyu, melyek közt 22 különös nagyságú, nevezetesen 27 láb hosszú, a szájánál 2 lábnyi vastag volt, indult meg nyugat meghóditására. Ezeken kivül a sereg kiséretében volt 7 más különös

vívó erőmű, melyek segitségével a legnagyobb köveket csodálkozásra méltó magasságra felhajitván, a városba és táborba lökték. Ezek azonban még is csak kevés kárt tettek, és általok egyedül egy vén asszony veszté el életét. Csupán az ágyuk felhozására 64 hajó kellett, és szolgálatjokra német és olasz tüzérek voltak rendelve, a többi készületeket részint hajók, részint tevék hozták a sereg után, és a sereg élelmezéséről György despota gondoskodott nem csak tartományaini átvonulása, hanem a Nándor-Fejérvár alatti táborozása idejében is.

Az idomtalan sereg már julius elején mutatkozék Nándor-Fejérvár környékén. Ezen város egy szikladombon fekszik azon földnyelv szegletén, melyet alkot a Száva befolyása a Dunába. A szikla legmagasabb ormán a Száva jobb partja felől áll a vár, mely természet és mesterség által egyaránt erősítve, mind a két folyón uralkodik. A domb oldalán terül el a város mind kétfelől; ezt a két nagy folyam és azoknak egyesülése s a körülmenő fal, a száraz föld felől pedig ezen kivül kettős sáncok, földhányások és több egyes erősségek oltalmazzák. A Belgráddal szemben lévő szigeten, inkább a Duna mint Száva felé, fekszik Zimony, egy magas domb tövében, mely a város nyugati részén mindjárt a kapukon kivül emelkedik fel. Ennek vára Hunyadinak néha még béke idejében is lakó helyül szolgált. A két várost öszveköté egy híd a Dunán által. Öt mérföldre a Duna jobb partján fölfelé fekszik Szalánkemen a régi Ritium romjain. Egész eddig megrakta Mahomed hajóival a Dunát, hogy a városhoz ezen oldalról közelíteni vagy abba élelmet vetni ne lehessen. A magas, nagy, cifra és szépen elrendelt sátrak csakhamar elboríták az egész vidéket és azt lobogásaikkal egy sürű vászonfelhőbe látszottak borítni. A szultánnak a többieknél tágasabb és szebb sátra egy dombon volt felállítva, honnan az egész vidéket elláthatta; körülötte tanyáztak a jancsárok, a völgyben a többi katonaság. Több helyeken állíttattak fel magtárak és rakhelyek, különösen a sz. Magdolnának szentelt szép és nagy egyházban egy mérföldre a tábortól. Ez lőporral és egyéb a megszállásra szolgáló eszközökkel és szerekkel volt megrakva. A sereg első megtelepedése után is folyton folyva érkeztek Török- és Bolgárországból a nyilakkal, dzsidákkal és eleséggel terhelt marhák, tevék, ökrök, bivalyok és kocsik. Malmokat gabonaőrlésre, kemencéket kenyérsütésre, sőt, hogy semmiben se legyen fogyatkozás, a keresztyén zsoldosok megvesztegetésére szép rableányokat, holttesteik megemésztésére pedig számtalan kutyákat is hoztak magokkal. Mahomed mindjárt megérkeztével az egész vidéket elpusztítá; azután tiz nap alatt három nagy ágyutelepet állítván fel legnagyobb löerőmiveiből, a várost a száraz oldalról igen élénken kezdé lövöldöztetni. Az ágyuk

éjjel nappal munkában voltak, és durrogásuk egész Szegedig huszonnégy mérföldnyi távolságra elhallatszott. Egy részök a vár falainak volt szegezve, a másik idomtalan köveket és égő golyókat hajitott ezeken át a városba. A füst elborította az egész vidéket. A megszállottak mind ezt nem gátolhaták, igen gyengék lévén az egyenes ellentállásra és a kiütésekre. Igy a város falai csakhamar annyira össze voltak lövöldözve, hogy a hely inkább róna mezőhöz, mint erősséghez hasonlitana; e mellett az igen csekély számú őrsereg a szünetlen munka, az éjjelnappali nyugtalanság által annyira ki volt fáradva, hogy már inkább dicső halálról, mint további, úgy is sikeretlennek látszó, oltalomról gondolkodnék.

Hunyadi egy csekély számú de elszánt seregecskével Kövinél állott, igen gyenge arra, hogy az ellenséggel sik mezőn megmérközhessék, de nagy és erős nevének bájos hatalma által, mely a sokkal számosabb ellenség előtt ijesztő kép, az elhagyott, veszélynek kitett ország s a nagy és nemes, de nagyai alacsony vetekedései által lesujtott nemzet felett őrangyalként lebegett. Igen jól érzé a hős, hogy Nándor-Fejérvár megtartásától függ az egész hon megmaradása, ennek elestével tárva áll az az ellenség előtt s nincs erő, nincs hatalom, mely ezt többé tartóztathatná Erre fordítá tehát egész figyelmét, ezen várat akármi áldozattal is felmenteni volt azon nehéz feladat, melyet magának kitűzött; de több napokig volt kénytelen tehetetlenségében keserű érzések közt távolról és segedelemnyujthatás nélkül tekinteni a megszállók előhaladásait és a megszállottak napról napra, sőt óráról órára növekedő nyomorúságát és veszélyét. Végre megjelentek a magyar táborban Kórógyi János macsói bán és Kanizsai László némely gyakorlott csapatokkal; megjöttek több más egyes bajnokok, kik hajdan Hunyadi alatt vitézkedtek volt, általa most felszólítva és meghivásának engedve és alatta s vele új babérokat szedendők, a hazát a vég veszélytől felmentendők, vagy ennek omladékai alatt dicső sírjokat találandók; megérkezett végre Capistrán János több ezer, a vallásért vértanuságot szenvedni s a más világban üdvöt szerezni kész keresztesekkel Cseh-, Morva- és Lengyelországból, Osztrákhonból, főként azonban Magyarországról, hol Capistrán személyes jelenléte s megrázó szónoklata által számos híveket tuda az ábrándosságig lelkesíteni. Ezekhez járult még Rosenberg Henrik kétszáz lovaggal. Mind együtt is azonban az igy öszvegyült sereg az ellenségéhez képest csekély számu volt. E mellett a keresztesek, kik a sereg nagyobb részét alkották, szegény sorsú férfiakból, csupa gyülevész népből, papokból, barátokból, remetékből, tanulókból állottak, kik a fegyverforgatáshoz nem szokva, igen rosszúl és szegényen, csak botokkal, rudakkal, csépekkel, kaszákkal és

vasvillákkal, igen kevesen dzsidával, karddal vagy puskával voltak fölfegyverkezve, minden bizodalmukat a keresztbe, szentnek vélt vezérökbe s az isten mindenható oltalmába helyhezteték; öket úgy mint az egész hős seregecskét vallásos ábrándozási tántoríthatatlan bizodalom Capistrán örök boldogságot ígérő szavaiban, Hunyadi vezéri ügyessége és az ügynek szentsége, lelkesíték.

Hunyadi valamint egyfelül meg volt győződve, hogy Nándor-Fejérváron, mint az ország kulcsán, segíteni kell és ezen segedelmet tovább halasztani nem lehet, kivált miután már a városban az éhség s a rosz és szűk-eledel okozta nyavalyákban nagy halandóság is mutatkozék, és Szilágyi Mihály, a várnagy, a vár további tarthatásán kétségét jelenté ki; úgy másfelül a megszálló sereggel az erők ily egyenetlensége mellett a sík mezőn öszvecsapni most még sikeretlen vakmerőségnek tartá: csak azon ügyekezék tehát, hogy abba új nyugodt sereget vethessen, azt eleséggel és oltalomszerekkel a további ellentállásra elláthassa. Ez szárazon, Mahomed tömérdek seregei tömött sorain és célszerűleg megerősített táborán keresztűl, szinte lehetetlen volt; csak vizen a török hajóssereg átszakgatása által vélte ezt eszközölhetőnek. Azért minden a Dunán találtató hajókat öszvegyüjte és Szalánkemenhez hozata, egyszersmind tudtára adá sógorának, hogy ő is Nándor-Fejérváron minden ott találtató hajókat, mennyire lehet, készítsen el, és mihelyt a török hajóssereg általai megtámadtatását észre veszi, fogja azt egész erejével hátba. Nem soká kétszáz mindennapi közlekedésre szolgáló hajó állott Szalánkemennél. Ezeket hirtelen elkészítteté hadi szolgálatra, eleséggel, fegyverrel, hadi szerekkel megrakatá és válogatott katonaságot tett beléjök; egy volt közöttök a többinél valamivel nagyobb és alkalmatosabb; ebbe ment a készületek jobb része, és ezt saját legbiztosabb embereivel rakta meg a fővezér, hogy a többieknek egyfelül oltalmúl, másfelül vezetőűl szolgáljon.

Igy minden a körülményekhez képest legcélszerűbben elintéztetvén, a számára nézve csekély de belső erejében annál nevezetesebb hajósseregecske julius 14-dikén mozgásba teszi magát. Két oldalának bátorságositására Hunyadi gyakorlott és a csatában megedzett lovagait és seregének egy részét a partra kiállítá; az egyik szárnyát saját vezérlése alatt fedezé, a másikát Capistrán kiséré, ki a szent keresztet maga előtt vitetvén, a bajnokoknak minden bűneikre nézve bocsánatot igért; a vértanúság elérésére a dicső halált, a megváltó szent nevének buzgó említése mellett elégségesnek hirdette és áhítatos fohászaival élesztette a keresztyénség vallásos vitézségét. A tekintélytelen hajóssereg közelgetésének látására a horgonyai-

kon büszkén álló ozmán hajók gúnynyal, megvető nevetéssel köszönték ezen vakmerőséget; de nemsokára a dolog komoly fordulata védintézeteik megtételére szorítá őket is. A folyamon keresztül egymáshoz szorosan kapcsolva, egy erős, szinte áttörhetetlen gátat vetettek a keresztyének elejébe. A nap fontosságának szigorú meghányása, a haza és vallás veszélye felöli mély meggyőződés, éleszté a legmagasb fokig a megtámadók vitézségét, az önerő érzete a megtámadottakét. Különbözőleg lelkesítve, de egyenlő tűzzel indult meg az egyenetlen tusa, és igen sokáig folyt kétséges kimenetellel. Hunyadinak a partok mellett igen ügyesen felállított dandárjai hatalmasan gátolák nem csak a török táborból a hajók segítségére jövetelt, hanem ezektől akárkinek eltávozását is. A víz folyása a magyar hajóknak kedveze, melyek ettől segíttetve, az ozmán hajókat öszvekötő láncokat végre több helyen keresztűlszakgatják. Szinte egy időben a várbeliek, a vett utasításhoz képest, a magyar hajóssereg mozdulatait látván, előre elkészített és nagy részint nándor-fejérvári polgárok által igazgatott negyven hajóval véletlenül az ellenséget hátba fogják. Ez által a török hajóknak már is ingadozásnak indult rende végkép zavarba jött, és a nagy ütközet számtalan apróbb csatázásokra oszlék, a hajók egyenként harcolván egymás ellen. Az ágyuk durrogása, a puskák pattogása, az egymás ellen hajtott kövek süvöltése, a harcolók kiáltása, a megsebesítettek jajgatása, a fegyverek csörgése egy nagy morajba olvadva, a léget eltöltötte, messze hirdetvén a nap nagyságát; a holtak és sebesítettek vére a felséges folyót veresre festé, mely holttestekkel dagadt hullámaival értesíté a legtávolabb parti lakosokat két hatalmas vallás, két erős nemzet, halálos küzdéséről. Öt egész óráig tartott a véres csata. Végre a keresztyének elszántsága s az ozmán hajók lomhasága, mely őket minden serényebb mozdulatokban gátlá, elhatározta a győzödelmet; a büszke, kevéssel ezelőtt oly magahitt, ozmánok szaladásban keresének menedéket. Három török gálya merűle el, négy minden készülettel együtt a győzödelmesek kezébe juta és a többiek annyira megrongáltatának, hogy hasznukat többé venni nem lehetvén, maga Mahomed kénytelen volt azokat megégettetni, hogy a magyarok kezébe ne jussanak. Ezek részéről csak egy hajó veszett el, még pedig a vezérgálya, de ez is az ellenség nagyobb rémülésére, mint a keresztyének kárára vettetett levegőbe, a puskapor rajta meggyuladván. A holtak száma a törökök részéről csak ötszázra ment, de kevesen vettek részt, kik megsebesítve ne lettek volna. A győzelem tökéletes és az általa célba vett szándék egészen elérve vala. A Duna merőben a keresztyénség birtokába jött, általa a szabad közlekedés a város és az ország közt megint megnyittatott. Hunyadi seregének

egy részét mindjárt a városba vezeté, azt élelemmel, hadi szerekkel bőven ellátá, a bátorságában már-már hanyatlani kezdő őrseregben, a derék polgárságban új tüzet és kedvet gerjeszte.

A szempillanati veszély eltávolitása után, a távolabbi megelőzésére főként azon kelle a gondos vezérnek ügyekezni, miszerint idomtalan seregébe rendet, fenyitéket hozzon, azt oltalomra és támadásra egyaránt alkalmatossá tegye. Zimonynak térségein szállott tehát táborba. A gyakorlott katonaság a várbeli őrsereggel együtt mintegy 15,000 főből állott. Ezekhez járultak a kereszteseknek napról napra növekedő csapatai, melyeknek száma 60,000-re mehete többnyire magyarokra. Jól érzé Hunyadi, hogy ezen ábrándozó seregnek, melyet tiszta s őszinte akarat, elszánt bátorság lelkesíte ugyan, de a mely fegyver, gyakorlat és fegyelem nélkül függetlenségében minden közös, célra vezető, öszves mozdulatra alkalmatlan, csak úgy veheti hasznát, azzal a hatalmas, sokkal nagyobb és gyakorlott népből álló ellenség ellen csak úgy boldogulhat, ha rendet, fegyelmet és függést hoz közikbe. Azért mindjárt külön csapatokat, dandárokat és osztályokat alkotott belőlök, ezeknek tapasztalt vezéreket rendelt, a közös és öszvefüggő állásban, mozdulatokban, a fegyverek célirányos használásában, ügyes és egymás gátlása nélküli forgatásában gyakoroltatta, és megtaníttatta őket, hogy azon rendelésekre, melyek szentelt csengetyűk, a kereszttel jegyzett zászlók lobogása s a Capistrán harcvihara, a Jezus lelkesítő neve segítségével adatnak, szorgalmatosan figyeljenek, mozgásaikat ezekhez alkalmaztassák. Hűségesen segitette őt ezen munkálkodásában Kórógyi János, és előbb gúnynyal, később bámúlással végre pedig nem minden aggodalom nélkül tekinté azt az ellenség, melynek szemeláttára történtek ezen szokatlan gyakorlatok.

Mahomedet magát azonban ezen látvány épen oly kevéssé zavarta meg kitüzött célja iránti törekedéseiben, mint kevéssel azelőtt egész hajósseregének megromlása. Törik-szakad: célt akar ő érni, ha mindjárt valamivel később is, mint eleintén reménylé, bár Karadsa, rumili beglerbég, ki az egész megszállást vezérlé, felhevült ura előtt megjegyezni bátorkodék, hogy a magyarok vitézebből oltalmazzák váraikat, mint a görögök, és így ellenök nehezebb boldogulni mint amazok ellen. Az ellentálláshoz kevéssé szokott zsarnok kettőztetett tűzzel indította megint meg a város lövöldöztetését, az időpont megjelenését siettetendő, mely a vívást lehetővé és csak bajjal elfojtott bosszúvágyának kielégítését, mint biztosan reménylé, bizonyossá teszi. Másfelül az idő közben eleséggel és minden nemű hadi szerekkel bőven ellátott várbeliek is győzedelem-élesztette bátorsággal fogtak a hely oltalmához, annyival is inkább, mivel Hunyadi mindenek előtt a vár megrongált

falait kiigazíttatta, és hol az lehetetlen volt, hirtelen új erősségeket hányatott fel. Az ellenség sürű és hatalmas lövései azokat újra megrongálták ugyan, de ez az őrsereget nem lankasztá el az új részek kiegészítésében, minden oltalomeszközök célszerű használásában, kivált miután az ő jól irányzott golyóik is vészt hozva dühösködtek az ozmán táborban. Ezeknek egyike különösen Karadsát sodrá el. A babonás szultán kedves vezérének elesését nem csak mélyen fájlalá, hanem igen rosz előjelnek is tekinté; de végre is ezen szerencsétlenség csak bosszúvágyának élesztésére szolgált.

Nem sokára tudósítást vőn arról is, hogy a római hajósereg a Helleszpont körül megérkezett és ott a tengerparti vidékeket szorongatja. Ez szükségessé tevé a vívás siettetését. Seregét tehát több csapatokra osztván, hogy egymást fölválthassák, és így mindig pihenten mehessenek az ellenségre, julius huszonegyedikére egy közönséges vívást rendel. A török táborban támadt rendkivüli mozgás a szándékot még maga idejében gyaníttatá a várbeliekkel, és ezek magok részéről is megtették ellenkészületeiket. Mind a két fél buzgó imádsággal készült a nagy, sors-határozó tényhez. Csak estve felé jöttek mozgásba a törökök sürű csapatai, egyenesen a városnak tartva, melynek falai már nagy részint öszvedüledezve, sáncai a romok által betöltve valának, és tárva hagyák a város belsejét. Hunyadi és Capistrán nem várák meg az ellenséget, hanem még mind gyakorlatlan, rosszúl fegyverkezett és paizstalan, de a vértanúi halálra elszánt seregökkel elejébe menének. Csakhamar elkezdődött a véres viadal. Buzdító jelszó gyanánt a megváltó szent neve hangozék a keresztyének soraiban, a Mahomedé az ozmánokéiban. A vallás boldogító érzete, a haza szeretete és a dicsvágy hatalmas ösztöne lelkesíté a harcosokat egyenként, magokat a legelőször mérköző vezéreket és az egész, a folytonos csatázás által felgyuladt seregeket. Sokáig kétséges volt az ütközet kimenetele, hol az egyik, hol a másik fél nyomatott vissza; kétszer hatottak a törökök a városba, s ugyanannyiszor nyomattak a keresztyének által vissza.

Azonban az ozmánok kifáradt seregeiket mindig új, még ütközetben nem volt csapatokkal váltják fel, míg a csekély számú magyarok mindnyájan szakadatlanúl munkában maradnak. Hunyadi mindenütt jelen volt, hol a veszély személyes rendelkezéseit megkivánta, a félénkeket bátorította, a bátrak vitézségét élesztette, minden jóban maga adván példát; másfelül a buzgó Capistrán, a veszélylyel nem gondolva, egy magas toronyból, honnan keresztesei őt untalan láthaták, szavát hallhaták, buzgó fohászaival, buzdító imádságaival és a vallás vigasztalásaival ügyekezett bennök a lelki erőt edzeni. Végre mégis négy órai nyakas csata után a keresztyénség kénytelen

a nagyobb és rá mindinkább inkább tóduló erőnek engedni, és magát a város falai megé vonni. Az örömittas ozmánok tüstént utánok nyomulnak, a külső erősségeket is elfoglalják, és a városba is hatnak. Itt a piacon megújul a nyakas csata: de itt is a keresztyénség részéről minden ellentállás sikeretlen. Az ozmánok az egész várost elfoglalják, a keresztyénséget a vár szűk falai megé szorítják, sőt némelyek a vakmerőbbek közől már a vár falaira is felkapaszkodnak, és ezeknek egyike győzödelmök jeléül az utána törekedők buzdítására török zászlót kiván itt kiszegezni. Az ezt akadályoztatni kivánó magyar, Dugovics Titusz, a sokkal erősebb ellenséggel nem bírván, hősi elszántságában azt átkarolja, és magát vele együtt a mélységbe veti; itt mindketten öszvezúzva, dicső halálukat találták. A legvéresebb csata már most azon híd felé vonúlt, mely a várost a várral öszveköti. Jól tudták a vívók, hógy csak ezen úton juthatnak a vár birtokába, jól a vívottak, hogy ennek elvesztével minden el van veszve. Amazok vakmerő merészséggel tódultak ennek, szilárd elszántsággal oltalmazák azt ezek.

Ily körülmények közt találta a hajnal a viaskodókat. A véresen emelkedő nap sugárai fedezék fel azon veszélyt a vívottak szemei előtt, melyben forognak. A város már egészen a pogányság birtokában volt, azt elöntötte vérszomjúhozó és már bizonyosnak vélt diadalában elbízott sokaságával. A hídnál még mind harcoló magyar csapatocska, az egyenetlen tusában kifáradva, az ellentállásban, hanyatlani és a nagyobb erőnek engedni kezde. A belső vár sáncai is az ozmánok birtokában valának, és ezek a falak romjain szinte ellentállhatlanúl kapaszkodának felfelé. Egy pár perc mindennek véget vetendő volt. A keresztyének közől sokan, és még magok az alvezérek is, minden további ellentállást sikeretlennek s feleslegesnek tartva, a vár elhagyásáról gondolkodának; csak a felsőbb íhlettől vezéreltetett Capistrán, a veszélyben rettenthetetlen Hunyadi tarták meg önbizodalmukat. Ezeknek utasításából szurokba és kénkőbe mártott és így meggyujtott rőzsetekercsek és más gyuladékony anyagokból már előbb készült tömegek röpültek a várfalakról az ellenség legsürűbb csoportjai közé. Az e szerint mindenfelé elszórt ragadós tűz a törökök lobogó ruháiba kapva mindjárt elterjedt, és a mozgás által még fölelevenítve, az egész vívó sereget egy nagy lángtengerbe borította. Ezen igen jól sikerűlt hadifogás meglepi és csakhamar nagy zavarba hozza a pogányságot. Növeli azt Hunyadi az által, hogy a legkedvezőbb időpontot használva, Szilágyi Mihály, Kanizsai László és Rozgonyi Sebestyén társaságában az egész őrsereggel a kapun ki a megijedt ellenségre csap. Ennek ellentállása csakhamar megszünik, mindenki egyedűl élete mentéséről gondoskodik, fut a merre futhat, és csak kevés idő mulva élő tö-

rök nem találkozott a falak között. Nagy volt az elesett pogányság száma, a városba hatottak közől csak kevés menekedék meg, a keresztyének vesztesége holtakban ehhez képest igen csekély, annál nagyobb volt a megsebesítettek száma.

Hunyadi a még mindig erősebb és így félelmesnek lenni meg nem szűnt ozmánoktól tartva, szoros parancs, kemény büntetés alatt megtiltja a vár és város elhagyását, egyszersmind a vár falaiban létező réseket őrökre bízza, csekély számú katonaságát a város oltalmára elhelyezi, az ellenséget, ha a vívás megujítására kedve találna jönni, szilárd vitézséggel fogadandó. Azonban a fenyítékhez nem szokott, és a nem várt győzödelem által felhevült kereszteseket tartóztatni nem lehete. Egyenként szökdösnek ki azon térre, mely a várost az ellenség táborától elválasztá, az ott szállongó törökökkel összeütnek, azokat öszvevagdalják. A táborban lévő ozmánok veszélyben lévő bajtársaik segítségére robognak, minek látására a keresztesek is csoportonként rohannak ki, minden kérés, minden parancsolat ellenére. Igy csakhamar minden terv, minden számítás nélkül egy új, az előbbinél szinte véresebb közönséges ütközet fejlődik ki az egyes csatázásokból. Capistrán, ki ekkor a Duna bal partján tartózkodék, eleinte mindent elkövetett a keresztesek tartóztatására: de ügyekezete sikertelenségéről csakhamar meggyőződvén, az egész történetet egy felsőbb isteni ösztönnek tulajdonítja a bizonyos diadalra. Maga is tehát botját, egyetlen fegyverét, nemes zászlótartója pedig, Péter, szentelt lobogóját, kezeikbe fogván, szerzetes társainak Ambrúsnak és Tagliocozzónak kiséretében egy kis csolnakon a Dunán átvitetvén magát a várba, innen kimegy hűséges nyájának vezérlésére. Hiába ügyeknek őt a felállított őrök, a vezér parancsát teljesítendők, tartóztatni, ő és több mint 2000 keresztes kijutnak a síkra. „A seregek ura, ugy mond ő szent ihléssel, ki eddig velünk volt, bennünket ezután sem hágy el, az ő szent trónjáról győzhetetlen erő árad ránk; az ő szent nevében tehát rajta hívek! a kereszt győzedelmére.“ Most mutatta magát tisztán: mit tehet egyes ember, a vallásnak erejében, egész sereggel. Új buzgás, vakmerőségig élesztett bátorság fogta el a kereszteseket lelki vezérök megjelenésével. Semmi sem törheti meg vallásos az ábrándozásig sarkalt vitézségöket, semmi sem állhat ellent földi életökről megfelejtkezett elszántságuknak, semmi sem tartóztathatja előnyomulásukat, a legvitézebb ozmán csapatokat öszvezúzzák, legerősebb rendjeiket áttörik, és egész a táborig hatnak.

Mahomed látván ezen kis csoport vakmerőségét, részszerint hogy visszamenetelét elvágja, részszerint hogy majd minden őrizet nélkül maradt táborát a szempillanati feldúlástól felmentse, a várat körűlfogó sáncaiban minden erejét öszve-

vonja, és utána ered. A szemes Hunyadi mindjárt észre vevé, hogy a szultán bosszúhevében sáncai és azokat védő erősségei oltalmáról megfelejtkezett, és ezen körülményt ügyesen használandó, a városban maradt katonasággal villámsebességgel kiüt, a hátra hagyott csekély számú őrsereget, még mielőtt az ellentállásra szükséges készületeket jó formán megtehette volna, öszvevagdalja, és ezeket tüstént elfoglalja. Azalatt Mahomed azon kis számú kereszteseket és huszárokat, kik a táborig hatottak, azt feldúlták és a sátrakat széthányták volt, könnyű szerrel elkergette, maga vezérelvén ellenök lovagjait, és egy magyar katonát saját kezével vagdalván öszve. Megtértével sáncait és erősségeit akará megint elfoglalni; de azokat már a magyarság kezében találá, kik innen saját ágyuiból szórtak halált sorai közé. Ez által meglepetve, egész a táborig vala kénytelen visszavonulni. Most janicsárainak ad parancsolatot az előnyomulásra, a sáncok és erősségek visszavételére: de ezek a nagy zavarban ekkor már nagy részint el voltak széledve. Ezen körülmény méregre gerjeszti őt agájok Haszszán ellen, ki annak következéseit elkerülendő, néhányad magával a táborba minden felől rontó keresztyének legsürűbb tömegei közé veti magát, és itt találja halálát, melyet kétségbeesve látszott keresni. A táborban magában foly már most jó darabig a csatázás; itt is a törökök minden oldalról kénytelenek végre a keresztyének vitézségének engedni, midőn 6000 őrül kiállított spahi visszajöttével az ellentállást megújítja, és a behatott keresztyéneket nem kis megerőltetés után a táborból kinyomja. Ezen utolsók az éj sötétsége miatt az ütközetet tovább folytatni tanácsosnak nem tarták, és minden további üldöztetés nélkül a töröktől elfoglalt sáncokba és ágyukhoz vonták magokat vissza, itt a hajnalt megvárandók. Azonban Hunyadi, ki még nem tudá, sőt nem is gyanítá az ozmán tábor zavarodásának egész mértékét, e helyet seregének éjjeli tanyára elég bátorságosnak nem találá; azért az itt lévő árkokat hirtelen behuzatá, az erősségeket szétvetteté, az ágyuk közől azokat, melyeket magával nem vihetett, beszegezteté, és éjtszakára a várba vonula.

Mind ezen elővigyázati készületek egyébiránt feleslegesek voltak; mert az éj bekövetkeztével az ellenséges táborban a rendetlen futásnak indult és egymást mind inkább és inkább zavaró csapatokat páni félelem fogá el. Növelte ezt több nevezetes férfi elesése, főkép pedig a szultán megsebesítése bal oldalában egy kopja által, kit ennek következtében félholtan hoztak a táborba. Az egész török sereg még azon éjjel a legrendetlenebb futásnak eredt, megsebesített és még mind magán kivűl lévő szultánját magával vivén, és a tábort, melyet magával nem vihete, felgyujtván. Mahomed csak Sarona városánál jött magához; itt tudta meg tábora odavesztét, serege

legszebb részének öszvevagdaltatását, legjobb hadvezérei elestét és minden hadi készületeinek az épen annyira gyülölt mint megvetett ellenség kezébe jutását. Ez a szerencsének elkényeztetett és ily viszontagságokhoz nem szokott fiát annyira elkeseríté, hogy méreggel akart megunt életének véget vetni. A török sereg annyira el volt rémülve, hogy még Zsófiánál sem lehete megállítani, bár a futók halállal fenyegettettek és maga a szultán mérgében többeket saját kezével öszvevagdalt; sőt nemsokára még magát Mahomedet is elfogta a félelem, és rettegés, úgy hogy végre első lett a futók közt. Később is mindig kedvetlen benyomást tett rá Nándorfejérvár említése.

Ez lett vége a megszállás 46-dik napján ezen örökre nevezetes, a magyar fegyverekre annyi dicsőséget árasztó, viadalnak, mely huszonnégy órát tartott szinte minden szünet nélkül, és a melyben Hunyadi vezéri ügyessége s vitézsége által egyaránt kitüntette magát, és Capistrán is nagy érdemeket szerzett. Nem volt a seregnek oly része, mely rendeltetésének meg nem felelt s a hős nevezetre érdemet nem szerzett volna; a köz hír különösen kiemelt egy hatszáz bécsi tanulóból álló keresztes csapatot. Negyvenezer ozmán maradt a csatatéren, sok veretett agyon a fellázadt rácok által, kik a Novoberdo és gazdag bányái kormányára kinevezett basát és az ott lévő őrsereget is öszvevagdalták; fogságba azonban csak négy ezer esett. Ehez képest igen csekély volt a keresztyének vesztesége. Háromszáz ágyu, a megmaradt hajók, számtalan puska jutottak a győzödelmesek kezébe. A zsákmány nem nagy volt; mivel minden gazdagságok a táborral együtt oda égtek. Hunyadi itélete szerint az ozmánok még eddig ily veszélyt nem szenvedtek, gyalogságuk egészen semmivé téve, seregök jobb része tökéletesen megrontva volt. Most lett volna ideje őket egész hatalommal megtámadni; most 10,000 emberrel többet lehetett volna tenni, mint máskor 30,000-rel, úgy vélekedék a nagy vezér. Az ütközet kimeneteléről tudósitotta a királyt valamint az olasz fejedelmeket Hunyadi, a pápát Capistrán; de egyik sem tett említést a másikról tudósításában, hiúságból-e vagy azért, mivel mindegyik az ütközet megnyerését főként a mindenhatónak tulajdonitván, ezt szükségesnek nem látta, nem bizonyos. A király tudósította a dologról a cseheket és morvákat oly meghagyással, hogy isten-téged-dicsérünket tartsanak. Hunyadi tudósitását közlötte a boroszlóiakkal is. Hasonlót tett a pápa a keresztyén fejedelmekkel, köz háladásokat rendelvén és egyszersmind őket segedelemküldésre is felszólítván; sőt az úr-színének átváltozása ünnepét, melyet edcsak a keleti egyház tartott meg, az egész keresztyénségben augustus 6-dikán megülleni rendelte, és azt is meghagyta, hogy a keresztyén hívek Budán és egyebütt is minden nap egy óra-

kor délután harangszóval emlékeztessenek a Jézusnak ezen alkalommal elesett katonáiért imádságra, a mi Budának bevételéig itt meg is tartatott. E felett a pápa Hunyadit illendő címekkel és koronával (diademate) is szándékozott megtisztelni, ha a halál nem akadályoztatja ebben. Segedelem azonban sehonnan sem jött; kárhozatos tespedés fogta el a keresztyén fejedelmek nagy részét, és a fényes győzödelmet nem lehete kellőleg használni. A haza ideiglenes felszabaditása és a magyar fegyverek egy új dicső tettének a maradékra szállitása, mellynek fénysugárai a honfi érzést mindig lelkesítendik, lett az annyira megfeszített bajnokerőnek egyetlen eredménye.

14. *Kazinczy Ferenc emlékirataiból.*

I.

1788.

Iróink, olvasóink száma mindinkább szaporodék, és ha az ügynek új barátja tűne föl s kicsinységgel ugyan talán, talán csak egy alkalmi verssel, mely lelket mutata, s azt hagyá reménylenünk, hogy annak dolgozója itt meg nem állapodik: mely öröm vala mindenfelé! mint repűle az új név egy szájról más szájra! Az új társ felkeresé a régiebbeket, vagy a régiebbek kiterjesztett karokkal jövének az újnak elébe, s leveleikben a „Te“ nevezetet adák egymásnak, hogy a külvilág titulaturája alkalmatlan nyűgétől megszabadulhassanak. Jobb lélek kezde szárnyallani a köz ügy mezején, s most közelíte igazán a reggel; az az előbbi hajnallás, a Báróci s Baróti idejében, hamis derengés volt.

Literaturánk mezején kivált Péczeli ragyogott. A hős lelkü férfi nem gondola nevével, melynek képzelhetetlen sietéssel irkált könyvei által nem igérhete tartósságot, nem gondola erszényével, nem gondola életével, s mindenét áldozatba hozá az ügynek, eléggé megjutalmazva, ha ő vesz is, de ez gyarapodik. Korántabb hala meg mint várni lehete, elölve éjjeli s nappali dolgozásai által, s ez vala vég sóhajtása: „Végső lehelltem is hazámnak szolgáljon!“ Henriást adta, s alexandrinusokban, Zayrt [1]), a Young Éjjeleit [2]), egy Mindenes Gyűjteményt [3]), és mindent a mit hasznalhatónak láta: neki lefordí-

[1]) Amaz historiai epos, ez szomorújáték, mindkettő Voltairetől.
[2]) Angol tanköltemény.
[3]) Folyóirat, melyből 1789-től 1792-ig hat kötet jelent meg.

tani valamit annyiba került, mint másnak valamely munkát papirosról papirosra leírni. A sietve tett munka mázolás volt ugyan; de akkor még a mázolást nem igen nézék mázolásnak, s legalább az a haszna volt, hogy olvasásra csalogata, a kik e fáradságot kínos fáradságnak nem tarták.

Pászthori látá Henriasát, s rá bírá cancellarius Pálfy Károlyt, hogy Péczelinek a haza oltárára tett ajándékát köszönje meg. Ez vala nálunk az első köz megjutalmaztatás.

Második azoknak, kik nagyszámú, de szinte úgy igen sietve dolgozott irásaikkal hatának a nemzet masszájára, a hív Dugonics volt. Maradjon örök áldásban neve közöttünk! Neki senki nem köszöné meg a mit adott, legalább nem a nemzet nevében; de hányan kereszteltették gyermekeiket Etelkának![1] Az köz hála vala.

Jól hata a közre, és szinte sietve tett s szenyes dolgozásai által, a törölgetéstől irtózó, s mindenre kész, és mindennel mindig és mindjárt kész Horváth Ádám is. Azt semmire nem lehete kérni, hogy megtagadta volna a kívánságot; annak semmi sem juta éjjel eszébe, hogy estig kész nem volt volna. Fél lábon állva[2] öntötte irgalmatlanul verseit, felcifrázgatva holmi elmés kérdésekkel, s a kik a Péczeli Youngját szerették, ámbár nem értették, de mivel az nem holmi haszontalanságot beszélt, hanem idvességes dolgokat, szerették Horváthot is, mert jót terjesztgete, s magyarsága bajszos magyarság vala, nem mint némely más iróké, kiknek ez a neme az olvasóknak beszédöket sem értette[3].

A három mellett egy negyediket kell megneveznem, kinek nevére némely olvasó elborzad: Barcafalvi Szabó Dávidot. Egy részről éretlen dévajkodásból, más részről annak érzéséből, hogy van egy ismeretlen szép Amerika, hova bizonyosan eljutunk, ha el nem ijedve a szirtektől és zátonyoktól, folytatjuk futásunkat a ködös tengeren, nem gondola azon bölcsek rettentésivel, szidalmival, kik őt megkábultnak kiáltozák, mint amott Columbust, és Siegwartjában[4] úgy jelene meg mint hivatalos szógyártó. De ha ő nekünk Amerikát nem

---

[1]) Dugonics eposokat, regényeket, historiai s mathemathicai dolgozatokat adott, nagy számmal. Közkedvességü regényei legkedveltebbje „Etelka“ volt.

[2]) Stans pede in uno: mond Horác, azaz: hevenyében.

[3]) „Hunniás“ című történeti eposa (Hunyadi János) egy ideig az egész nemzet kezében forgott. Tanköltemények s különösen énekei is kedveltettek; ezekben ő első példáját adta a népi érzés és kifejezésmód felvételének lyrai költészetünkbe.

[4]) Miller Márton Siegwartjában, melyben a német költészet akkori érzelgős iránya tetőzött, s melyet Barcafalvi fordítván, e munka által gerjeszté első a nyelvujítás tüzét.

ada is, ha pöcékre [1]) vive is nagy részben, ada nehány apróbb szigetecskéket, s most látjuk, hogy azok is termettek aranyat. Mik ezek mellett a csombókos pantographus[2]) homokpusztái.

Minthogy itt magamról kell szónak lenni, megjegyzem, hogy Gessnernek Idylliumait 1788. adám ki, nem sietve; de gyakorlatlan és épen nem biztos kézzel. Már régóta láttam, hogy literaturánknak egy criticus folyóirásra van szüksége, mely iróinkat rettegni tanítsa, hogy több gonddal írjanak, s olvasóinkat több eszmélettel olvasni s nem vaktában hinni vagy nem hinni, a mit nekik ez vagy amaz író mond. Rádaival szólottam volt a dolog felől, s ő a német „Allgemeine Deutsche Bibliothek" kezdő köteteire emlékeztete[3]), s igéré segedelmit, Nem nézém annak magamat, a ki másokat vezethessen, de mondám: fata viam invenient, aderitque vocatus Apollo. Kezdenünk kell, s menni fog.

Egy estve (1787. nov. 13.) Barótinál valék, s felmelegülve beszédünkben, elmondám neki szándékomat. Az örök tiszteletet érdemlő öreg nem az vala, a kitől verseken kivűl egyebet is lehetett volna várni, de kitől lehet mindent? Nagy örömmel vette a hírt, s kért, hogy a mit már e célra gyüjtöttem, nevezetesen Előbeszédemet, mely készen álla, láttatnám vele; Bacsányiról, úgymond, felel, hogy kész lesz igyekezetemet teljes erejével segélleni; Kassán lakván ő is, őt el nem mellőzhetjük. Fájt nekem a feltétel, s kimondám Barótinak, hogy személyes idegenségekről, midőn a köz ügy forog szóban, emlékezni nem szabad, s én ennek darabjait oly készen fogadom el, mintha vele barátságban élnék. Baróti tüzele, hogy írjak haladék nélkül Rádainak, hívjam meg társaságunkba, s kérjek tőle dolgozásokat.

Nyílék az ajtó, s Bacsányi jött. Hallá mit végezénk, s három kivánsággal álla elő: először, hogy az első kötetben csak mi három Kassán lakók jelenjünk meg, Rádai és mások csak a későbbiekben; másodszor hogy minden kérdést a voksok többsége döntsön el, harmadszor, hogy a suffixum *j* betüjét változtassam ezentúl én is ypsilonná. Az első pont okát nem értém, de nem is ellenzém, valamint a másodikat sem: a kivánság igazságos vala a hol mindnyájan szólunk, s mindnyájunk nevében szólunk. A harmadikra azt tartám jónak, ha

[1]) Sárba.

[2]) „Mindent iró" alatt itt Kazinczy Horváth Ádámot érti, mint ki a tudományok több ágaira is kiterjesztette irói munkásságát, s e lenéző itéletet korántsem érdemli.

[3]) Egy Nicolai Fridrik által 1765. kezdett híres német criticai folyóirat, mely azonban inkább azon ritka hatás által gyakorlott nevezetes befolyása a német irodalomban, melyet gerjesztett, mint tanai és nézetei becsével.

kiki meggyőződését követi[1]). Én, mondám, el tudom olvasni az ypsilonos suffixumokat is, mint más el tudja a jést, ha akarja; tudományos dolgok eldöntését nem a voksok többségétől, hanem a voksok jobbságától akarom felfüggesztve látni. Bacsányi nem tűrve ellenmondást, s elvonván már előbb Barótit a j betűtől s őt ypsilonistává csinálván, fájt neki hogy akaratjára nem hajlottam.

Más nap felolvasám a kettő előtt előbeszédemet. Az némely változtatásokkal elfogadtatott[2]).

De midőn kevés napi távollétem után visszajövék Kassára, Baróti jelenté hogy Bacsányi előbeszédemet újra dolgozá, s kitoldá. Hiuságom nincs megbántva, mondám; egyedül azt jegyzem meg, hogy ha az előbeszédet nem én, hanem más valaki tette volna fel, és az felolvastatván elfogadtatott volna, én a későbbi változtatást is magával ezzel tétettem volna meg; kivált ha a gondolat is, hogy ily folyoirást adjunk, ezé volt volna. Bacsányinak minden felelete az vala, hogy kettő több mint egy, a miről nem kételkedtem, és hogy egynek kettő nem tartozik felelettel, a mit nem láttam által.

Több effélék következének. Bacsányi nagy szolgálatokat teve Barótinak mind versei megigazításában, mind a patvarban Rájnissal[3]), s így Baróti mindig azt akará a mit Bacsányi. Nem látám magamhoz illőnek ily társaságban állani, s magamat minden lárma nélkül elvonám a kettőtől, s hírök nélkül adám ki Orpheusomat. Az a nyolcadik füzeten elakadt. Banderium, diéta[4]), s járásaim keléseim elvonának a dolgozástól.

Annyi szerencsétlen ismeretség közt kettő ére, melyről már akkor megjövendőlém, hogy a sírig fog tartani, s íme az ifjonti tüzében virágzik még ma is, midőn életemnek hetvenedik esztendejébe beléptem: a superintendens Kisé, és a gróf Dessewffy Józsefé. Mint a szerelemben, úgy a barátságban, néha olyakhoz is kapcsoljuk magunkat, a kiket nem tartunk méltóknak szeretetünkre, de akarunk szeretni, s nincs a kit méltán szerethetnénk; s az ily szeretkőzés és barátkozás csakhamar elenyészik, s nem hágy maga után egyebet kedvetlen emlékezésnél: úgy, a mely együtt jő a tisztelet okaival, örök szerelem marad és örök barátság, s tőlem kiérdemli azt inkább

---

[1]) Akkor kezdődött azon helyesirási, egymást tüzesen üldöző két felekezet felmerűlni, melyek egyike meg kívánta tartani a harmadik személyrag *j*-jét (péld. tart-*ja*), másika a kiejtést tette szabályozóvá (tart*ya*). Ezek valának a jottisták és ypsilonisták pártjai.

[2]) Ez egyesűlés gyümölcse a „Magyar Muzeum" volt (1788—92).

[3]) Itt Baróti és Rájnis egykor híres pörök értetik a „hangmérséklés" ügyében.

[4]) A korona lehozatala alkalmával 1789. Diéta az 1790-ki értetik.

mint az a két nemes szivü, igen lelkes és nagy tudományú halandó? Életemnek ők a legfőbb kevélységei, és a kik hozzájok hasonlítanak.

II.

1792.

Meghala Leopold is, marcius elsőjén, s fia, mostani urunk [1]), június 6-dikára rendelé koronáztatását, s igen nagy örömére az országnak, Budán, nem Pozsonyban. „Eximam Mathiam ex ore Hungarorum": mondá egyik utazása alatt József egy predikátornak, ki előtte nem győzé magasztalni Hunyadinkat. Ily biztatásokkal vigasztalá némely nagyjainkat az a fejedelem is, kinél inkább soha még nép nem szerette uralkodóját.

Jelen valék midőn elsőben lépe fel székére, kiadni királyi kivánságait. A palota tele vala tömve az ország rendjeivel. A topogások jelt adtak, hogy jön az Úr. Hozák előtte a kettős keresztet, az apostoli királyság címerét, és a kivont kardot; s most jött fekete gyászmentéjében, leült székén, s ott tevé fejére kalpagját, cancellarius Pálfy magyar nyelven szóla a rendekhez. A királyné számára egy polcozat készült a palota estéjszaki szögében. Midőn a polcozatról lelépe, generalis gróf Fekete János olasz nyelven szólitá meg: „Felséged látá ezt; mit itél most a nép hűségéről?" „Látám, felele a királyné, és a ki egyebet merészel mondani, mint a mit láttam, újjaimmal dörzsölöm össze." Boldog király, ki magát szeretve látja népétől! boldog nép, mely magát szeretve látja királyától! Célja ennek és annak a köz boldogléte, s ezt is az antagonismus törvényei tartják fen, mint mindent a természetben. De az antagonismusnak baráti ellenkezésnek kell lenni, nem ellenséginek; nem hogy egyik csésze felbillentse a másikat, hanem hogy egymást egyenlőségben tartsák.

A koronázás a franciscánusok templomában mene véghez, mely a budai vár felső végében áll [2]). A király felöltött arany fonalú térdig érő mentében jöve, csizmával nem bakkancscsal; testvére Sándor-Leopold, a nádor, ezüst fonalúban, de a melynek szálai közt világos-kék játszott. A koronát nádorunk és cardinalis primás Batthyáni együtt tevék fel a király fejére.

Innen gyalog menének a közép templomba [3]), a királynak fején vala a korona, vállán a palást; lábán a piros színü harisnya, megkötve térdei felett, és ezen aztán a sárga papucs. A

[1]) I. Ferenc.
[2]) Abban, mely most garnizón-templomának neveztetik.
[3]) Értsd a budavári nagy főtemplomot.

sokaság engem a püspökök közé nyomott, s ők vivének addig, hol a toskani nagyherceg, skarlátveres mentében, gazdag aranytüzéssel, s mostani nádorunk[1]), még akkor serdülő ifju, arany fonalúban, áltellenben a királyhoz, ki szentelt vitézeket üte, állottak. Vége leve a munkának, s a király felült arabsz eredetű fejér lovára, s kisérve az infulás püspököktől és az ország zászlósitól, leméne a viziárosba, elmondani hitét a capucinus-piacon.

Most a királyi ebéd következék. Két asszonyság karomon vezetteté oda magát, és korán, hogy a hely áltellenben az asztallal nekik jusson. Elmondatván az asztaláldás, cancellarius Pálfy levevé a király fejéről a koronát, s egy medencére tette le, mely megette a fal mellett állott. Onnan minden mifelénk tolakodék, én pedig minden igyekezettel azon valék, hogy a koronához férhessek, s igy egymásnak megkönnyítők az átmenést. Ott maradtam egész ebéd alatt, s a szerint forgatám a medencét, a hogy ezt elülről, hátulról, s egyik s másik oldalról látni akarám. Pécsi kanonok Koller úr engedelmet nyere azt igen gondosan lerajzoltatni, s munkáját a koronáról kiadta. Igy arról szólani nincs szükségem. Egyedül azt jegyzem meg, hogy a korona tetején azért áll görbén a kereszt, mert lyuka kibővült s nem szoros a srófja.

Még a királyi ebédnél ülénk, én gömöri viceispán consilarius Szathmáry Miklós úr mellett, midőn a király jött, huszár uniformisában, s felvévén a poharat előttünk, a rendek egészségét itta. Szathmáry elfoglalá a poharat, de által is engedte az akkar még igen ifju gróf Cziráky Antal mostani országbiránknak, kérvén, hogy azt tegye familiai kincsei közé, s a mi történt, öreg napjaiban se felejtse

15. *Kis János emlékezéseiből.*

I.

A gazdasághoz látás csaknem egészen az atyám gondja volt; s ez oly kedvvel, oly buzgón is láta hozzá, hogy sem köz dolgokba (kivévén öregségében, midőn el nem kerülhette) nem avatkozván, sem a paraszt szokott mulatságokat nem kedvelvén, csaknem egyedül annak s háza népének élt. Kitünő szorgalmával s iparkodásával közbeszéddé tette azt a mondást, melyet felőle sokszor hallottam, hogy két ember munkáját viszi véghez. Háza népét példájával, józan eszével s szelídségével úgy kormányozá, hogy attól nem csak tiszteletet s enge-

[1]) József nádor.

delmességet, hanem szeretetet is nagy mértékben nyert. Mind gazdasági, mind cselédes atyjai tisztének híven teljesítésére nagy segítségül s ösztönül szolgála neki vallása, melyet úgy szeretett, hogy alig szerethetné valaki jobban. Annak külső gyakorlásiban nem annyira kötelességét látszott teljesíteni, mint örömét találni. Egyszer, mire jól emlékezem, az is történt, hogy noha nyári napon mezei munkára menés végett ökrei már be voltak fogva, még is a reggeli könyörgésre napköltekor hívó harangozást hallván, minden készületet félben hagya, s elébb Schiller vashámorba menő Fridolinjának módjára az imádságházába siete, s azután annál gyorsabban láta dolgához. Hogy pedig a külső isteni tiszteletben ily örömest és gyakran részt vevését senem puszta szokás, senem szenteskedés szülte, az már abból is kitetszik, mit jó tulajdonságiról említék, de vakbuzgóság sem; mert felebaráti szeretetének semmi vallási felekezet sem vetett határt. Nála az áhitatosság otthon s templomban gyakorlását keresztyénhez illő isteni félelme tevé szükségessé.

Szerencséjére oly feleséget nyere, kiben hű és szelíd házastársat, szorgalmas és gondos gazdasszonyt s gyermekeinek szeretettel teljes jó anyát talált, s kivel harmincegy esztendeig boldog házasságban élt. Ebből hét gyermekek származtak, kik között én a harmadik szülött voltam; de egy bátyámnak csecsemő korban s egy nénémnek virágzó ifjuságban kimulások után a legidősebb levék. Fiatalabb testvéreim közől is egy korán elhalt, a többiek pedig meglett emberkorra jutottak és alacson sorsokhoz képest jó állapotban éltek, de már mindnyájan elmentek a minden test utjára, több fi- és leány magzatokat hagyván magok után.

Én nagyon gyenge testalkattal jöttem a világra; eleinten annyit betegeskedtem, hogy életben maradásomhoz igen kevés remény lehete. Kisded koromban egyszer egészen holtnak tartattam, s midőn siránkozó jó anyám lélekzésemet ismét észre vette, úgy örült, mintha valósággal halálból támadtam volna fel. Gyengélkedésem utóbb is soká, s kivált nyolc-kilenc esztendős koromig nagy mértékben tarta. E miatt nem csak más gyermekekkel keveset társalkodtam, hanem a gazdasághoz tartozó dolgokra is keveset ügyeltem: s míg három évvel fiatalabb testvér öcsém, ki más egészséges gyermekek módjára szabad levegőn hozzá hasonlókkal játszani, s eleven állatokat szemlélni szenvedélyesen szerete, már öt-hat esztendős korában sok korabeliekkel ide s tova szalangált s mulatott, s házunknál majd minden lovat, ökröt, tehenet, csikót, borjut, sőt még a sertések s baromfiak közől is sokat ismert, én csak egy-két pajtást számlálhattam, s marháink közől alig tudtam kettőről háromról megmondani, hogy a mienk. Keskeny körbe

szorítkozásom egyik káros következménye az is lett, hogy szemeim messzelátásban s különféle tárgyak szemlélésében keveset gyakoroltatván, habár nem rosz alkatúak s nem erőtlenek voltak is, a nézésben bizonyos tunyasághoz szoktak, mely a látott formákra s színekre keveset figyelmezett s következőleg hiányosan vette észre. Ez a tunyaság, utóbbi e részbeli gondatlanságom is hozzájárulván, egész életemben megmaradott; s ha tizszer kérdeztettem, milyen volt e vagy ama tárgy, e vagy amaz asszony, leány, férfi, úr, paraszt, s milyen öltözettel különböztették meg magokat; alig tudtam kielégítő feleletet, kivált pontos leirást egyszer adni. Másfelül a magányban lelkem korán el kezde magával foglalatoskodni, s a gondolkodás tehetsége elébb fejledezék bennem, mint más velem egyidős gyermekekben. Ennek egy példája nagyon élénken jut eszembe. Egyik szomszédunk velem egykorbeli nyolc vagy kilenc esztendős fia, egyik legkedvesebb pajtásom meghalt, s halála engem, ki különben is igen kevés társaságban részesültem, nagyon elszomorított. Atyám, anyám, mondották, hogy az jó helyen van, hogy az isten magához vette. De ez engem nem vigasztalt meg. Kimentem magánosan a kertbe, s ott bús gondolkodásba vagy igazabban képzelődésbe merültem, melynek eredménye az az ohajtás lett, hogy vajha az isten engem addig ne venne magához, míg jobban meg nem tudom: hová megyek s mi lesz belőlem halálom után. Szegény gyermek! nagyon korán felébredett benned az a tépelődés, mely minden idők bölcselkedőit oly igen foglalatoskodtatta, és sokakat oly igen kínzott!

Minthogy az egész emberi élet szerencséjének vagy szerencsétlenségének alapja a gyenge gyermeki korban vettetik meg; azért az enyémnek némely körülményeiről még teszek itt említést, s néhány észrevételt. Ezzel talán azt nyerem, hogy mások is alkalmat vesznek a magokéra visszaemlékezni, s a visszaemlékezést vagy hasznokra, vagy legalább örömök nevelésére fordítani.

Minden polgári karnak vagynak saját nyereségei is, saját veszteségei is. Le malheur est partout, mais le bonheur aussi [1]). Én természet szerint az alsó karbeliek javaiban és bajaiban osztoztam.

A náddal födött alacson hajlék, melyben születtem s eleinten neveltettem, semmiben sem mutata pompát, s nem ismerkedtem meg benne semmivel, mi mai napon fényüzéshez számláltatik. Drága bútorokat, rajzolatokat, képeket, rézmetszeteket, szobrokat, szép épületeket tizenkét esztendős korom előtt soha sem láttam, s azután is soká elkerülték minden efé-

[1]) A balszerencse mindenütt van, de mindenütt a szerencse is.

lék figyelmemet. Hangászatot, szent énekeknek templomban vagy otthon zengésén kivül csaknem soha sem hallottam. Úri táncmulatságban épen nem, sőt még parasztiban is igen kevésszer voltam jelen; cifra öltözetek sem falunkban, sem házunknál nem kecsegtették szememet, mesterséges ételek és italok soha sem jöttek asztalunkra. E szerint egyfelül a szépmüvészetek iránt izlésem soká egészen míveletlen maradott, s utóbb is csak igen kevéssé míveltetett ki; s a szépmüvészetekre nézve egész életemben nem igen lettem több, mint idiota; becsültem azokat szemlélődőleg a könyvek után, de gyakorlatilag becsöket megitélni soha sem tudtam. Másfelül minden dolgokban egyszerűséghez s kevéssel megelégedéshez szoktam, mely ezer szükségtelen költségtől s hiuságon kapástól megmentett, sőt felserdült koromban, míg a társasági viszonyokról szelidebben s józanabban gondolkozni nem tanultam, mindenféle világi pompa nagy mértékben megvetésem s gyülölésem tárgyává lett. Akkor szívem érzéseivel egészen összehangzottak Barcsai ezen versei:

Magamban nevetek nagyoknak pompáin,
Kiket hívság hordoz bolond taligáin.

Utóbb, midőn gondolkozásom jobban megérett, az efféle gúnyolódást nem hagyám helyben; mindazáltal csak ugyan egész életemben szent igazságnak tartottam s most is annak tartom, s kivált az alsó és középrendüeknek nem tudom eléggé ajánlani azon elvet, mely Pál apostol és Socrates következő mondásaikban találtatik: Bizonyára nagy kereskedés az isteni szolgálat az elégséggel. Semmi nélkül nem szűkölködni isteni, s mennél kevesebb nélkül szűkölködni az istenihez legközelebb járó elsőség.

Mindenfelül dolgos és szorgalmas emberekkel levén körülvéve, víg mulatságokban nem csak soha sem részesülvén, s még a gyermeki játékokból is csak a legtermészetiebbekkel s legmindennapiakkal ismerkedvén meg, nem tartozhattam azok közé, kik e világot tündérek kertjének és csupa örömök, tréfák és enyelgések honjának szokják képzelni. Én az életet korán komolyabb oldaláról tanultam nézni, s a kötelességek teljesítését korán szükségesnek kezdettem tartani: s ezen nézet kicsinyenként természetemmé vált. Ezzel utóbb azt nyertem, hogy a henyélés elkerülése, a kényelmek kevésre becsülése, s a munka szeretete nekem könnyüvé és sok édes örömök forrásává lett.

A birtokos szülék gyermekeiben igen természeti dolog a magokhoz bízás és bizonyos büszkeség, melynek illő mértéke merész vágyások gerjesztésére, s magasan repülés próbálására nagyon hasznos. Ellenkezőleg van a dolog a szegények gyermekeivel: ezek rendszerint bátortalanabbak s magok felől ke-

vesebbet tartók, mint lenniök kellene. Én is így jártam: mind szüleim pályáján, mind a magamén nagyon kevés igényeket látván, igen is keveset tudtam reményleni, s csüggedezőbb voltam, mint lennem kellett volna; s talán ezen környülmény volt, a prometheusi tűz [1]) kevéssége s néhány jó irók munkáinak szerfelett korán olvasása mellett, egyik oka annak, hogy eredeti munkák dolgozására akkor, mikor kellett volna, magamat nem szoktattam. Ezt azért jegyzem meg, hogy azok, kik akár a tudományokban, akár más foglalatosságokban jelesek akarnak lenni, a nagy bátortalanság s az igen büszke merészség közt közép uton igyekezzenek járni.

Szegénységben neveltetésemnek egyik szükséges következménye volt azt is, hogy ritkábban vezettethetém s oktathatám mások által, s többször magamra hagyatám, mint a kényelmesebb állapotban növekedő gyermekek. De ebben is volt az a jó, hopy idején magamra támaszkodás által tehetségeim előbb kifejlődtek, mint különben fejlődhettek volna.

Hogy a csínos társalkodás finomságait s magam ügyes alkalmazását gyermekségemben nem tanulhattam meg, azt szükségtelen mondanom. Azonban emberiség példáinak koránlátása s természeti szelidségem, melyet semmi szelesség nem vesztegetett meg, ezen hiányt némileg kipótolta, s legalább azzal a kevés udvariassággal együtt, melyet utóbb tanultam, annyira segített, hogy későbbi köreimben mindenütt oly kedvességet nyertem, milyent csak kívánhattam.

A szegénység tehát, melyben eleinten neveltettem, reám nézve, ha egyfelül kemény is, de másfelül ezen tekintetekben hasznos iskola volt.

16. *A pogány magyarok míveltségi állapotjai.*

Toldy Ferenctől.

Midőn a magyar nép míveltségi viszonyait nyomozzuk európai birodalma első századában, a külföldi kútfőket, melyek azt megfogható okokból a legkedvezőtlenebb világosságban állítják elő, legnagyobb vigyázattal kell használnunk. Azért az elfogulatlan történetvizsgáló nem fogja magát egy Regino, egy Freisingeni Otto s egyéb krónikairók által, kik méltó haragjokban vagy megmagyarázható aggságuk közepett a magyarokat úgy festik, mint a természet szörnyeit és első rangú emberfalókat, eltévesztetni, s a képes kifejezést nem fogja betű szerint érteni. A magyar, igen is, harcos és vad volt:

[1]) Lángelme.

költözései, melyek veszedelmes küzdelmekkel jártak, valamint segéd- és hódító háborúi, melyek Európában első feltüntét jelölik, szükségkép olyanná tették őt; e mellett kaland- és pompsszerető volt, s mert a munkát szabad férfiúhoz méltatlannak tekinté, ama szenvedélyét csak karja csapásaival elégíthette ki. Zsákmányló rándulatai tehát pusztítók voltak, mint a középkor valamennyi vándor népeié, de a kegyetlenség mindig idegen volt a magyar jellemtől. Minden magyar szabad volt; igazgatásuk, mielőtt mai hazájokba léptek, patriarchai a törzsökök főnökei alatt; csak midőn Pannoniába indúltak ki, választottak magoknak egy nagyfejedelmet (*archon*nak nevezi Constantinus Porph., *király*nak a német kronisták), ki nem csupán hadi vezér, hanem az újon szerzett állodalmi egység közvetítője volt, s valódi felségi jogokat gyakorlott : mihez képest a magyar korlátolt örökös monarchia sajátlag már ekkor vette kezdetét. Europa ez új vendégei társadalmi érettségének elmúlhatlan emléke azon alapszerződés, mely szerint a törzsfőnökök a legfelsőbb hatalmat Álmosra ruházták; s azon nép, mely Árpád alatt Puszta-Szeren harmincnégy napi tanácskozásban — Anonymussal szólok — *az ország minden szokásos törvényeit és jogait, a nemzetnek a fejedelem és főnökök iránti viszonyait meghatározá, s minden vétségekre büntetést szabott*, épen nem volt féketlen barbarusok csordája. Ildomjok és mérsékökről fényes tanubizonyságot teszen azon viszony, melybe a nekik hódoló népekkel léptek : népiség és vallás különbsége nélkül (mert a keresztyénség az itt lakott avarok, slávok, németek, bolgárok és oláhok közt már el volt terjedve) minden hódolt egyenjogú volt a hóditókkal, s szabad, nemes és magyar egyszersmind; csak azok, kik ellentállottak, úgy a hadi foglyok voltak szabadtalanok, s a marhatenyésztésre alkalmaztattak; de ezeknek is hadi szolgálattétel által nyitva állt az út szabadságokhoz. Csak így merheték a hódítók legnemesebb őreiket az országon kivűl foglalkodtatni, a nélkül hogy a meggyőzöttek támadásától, egy megsemmisítő belháborutól, s a régi állapotok visszaállitásától tartaniok kelle. S valóban : a történetekben semmi nyoma ily visszaható irányzatnak, semmi legkisebb ellentállás, semmi az új főhatalom lerázására : a magyar nép erkölcsi felsőbbsége s minden érdekek ildomos kímélete az új állodalmat legott kezdetben közel ezer évre megállapitotta. Ekkép megújult általok azon tünemény, melyet a negyedik és ötödik század húnjai — ebben is teljesen elütők a mongoloktól, kikkel hibásan azoníttatnak — mutattak fel a világnak : kiknek szabad és erőteljes népek, mint a keleti gótok, gepidák stb, készséggel és állandóan hódoltak, míg több jeles királyok után Atila halálával hozzá nem hasonló fiai meghasonlása derekabb vasallusok elpártolását vonta maga után.

Csakhogy Árpád háza szerencsésebb volt unokáiban: erős és bölcs fiak öröklötték azon hatalmat, melyet fentartani is értettek.

S valamint a magyarokat már birodalmok kezdetén az állodalmi háztartásban, bármely egyszerű volt az, derekaknak találjuk; úgy hadviselésök is épen nem állt csupa megrohanás és öldöklésből, terv és eszme nélkül. Leo, a tudós görög császár, leírta *hadi mesterségöket*, mely nálok a számbeli túlsuly hiányát többnyire szerencsésen pótlotta. Otthon a vadászat edzette az ifjuság ereit és batorságát; gyakorlata nevelte ügyességét a fegyverrel bánásban, melyeket a bajnokok a tél nyugalmában önmagok készítettek.

De szellemi állapotjaik is a míveltség bizonyos fokára mutatnak. Mindenek előtt *egélyök* (religiójok) tiszta monotheismus volt: a legfőbb lény (Isten) volt nekik minden jónak kútfeje, s minthogy a négy természetelemben minden isteni jótétemények öszvegét látták, a nap jelképében, a tűzben, áldoztak neki, tisztelték a levegőben és vízben, s a földnek hymnusokat éneklettek; úgy fogák fel őt, mint népök saját védurát, mint magyarok istenét, minél fogva e név mai napig jelentes módon él a magyar nép öntudatában; továbbá őt fegyveresen képzelték, ki a gonoszokat nyilával (a villámban Isten nyilát látva) öli meg, s a gonosz elemet, melyet Ármány (Ahriman) vagy Ördöng képében személyesítettek, féken tartja. Szobraik („bálvány") csak érzéki előadásai voltak Istennek, melyek előtt neki állatokat (soha nem embereket) áldoztak: de bálványképek, t. i. a keresztyén papok értelmében, azok nem voltak. Papjaik, kiket táltosoknak neveztek, egyszersmind bölcsei, jósai és dalnokai voltak a népeknek, a nélkül hogy erkölcsi hatalmok dacára valaha kasztot képeztek, s mint ilyen polgári külsúlylyal bírtak vagy szellemi nyomást gyakoroltak volna a nemzeten. Hitték a lélek halhatatlanságát, s harcos hajlamokat nem kevéssé táplálta azon meggyőződés, miszerint mindazok, kiket a csatatéren ölnek le, őket a más világon szolgálni fogják. Halottaikat források mellett szerették eltemetni, emléköket gyászdalokkal és torral üllötték, nevezetes eseményeket pedig áldozatok és áldomásokkal. Ünnepélyes szerződéseket esküvel erősítettek meg, mely alkalommal egy erökből vért bocsátottak annak jeléül, hogy esküszegés esetére vérök ontassék. Főnökeik s a vének nagy tekintetben állottak, a szülék tetemes hatalmat gyakorlottak gyermekeik fölött, az apa választa magának menyet; az eljegyzés apró ezüst istenképek váltásával történt, melyeket a mátkák teljes életökön át nyakukban viseltek. A soknejűség tőlök idegen volt, s a magyar asszonynak díszes állása a családéletben (a honnan a „feleség" név), úgy magán és közjogai, melyeket a magyar alkotmány neki biztosított

(Erdélyben mai napig fenmaradt a régi „úrasszony“ és „úrné“ nevezet), valóságos nemzeti eredetűek, s bizonyítják, mily tiszteletben állott a régi magyaroknál is a nőnem. Vendégszeretet, szövetségesek iránti hűség s a bajnoki becsület eleven érzése egészítik ki e nép jellemképét, melyet, a nélkül hogy hibáit titkoljuk, mik főleg akkori köz életbeli viszonyaikban gyökereztek s a kornak felrovandók, egészséges, nemes alap s bizonyos foka a valódi emberi beltartalomnak tüntet ki.

A régi magyarok értelmi derékségének legszólóbb emléke mindazáltal *nyelvök* maga. A nélkül, hogy a pogány időből egyetlen egy emlékét bírnók összefüggő beszédben: mégis a legrégibb nyelvemlékek philosophiai vizsgálatából teljesen hű képét kaphatjuk ki azon állapotának, melyben a Dón vizét átlépte. Ha t. i. a régi magyar nyelvet gondosan átnyomozzuk s azt a maival összehasonlítjuk: határozottan lehet állítanunk, hogy jelen hazájában egyetlenegy új nyelvtani alakot nem fejtett ki, egy képzővel sem bővült, de igen, nem egyet elhullatott vagy kiavúlni látott; hogy új gyökeret többé nem termett, s egyedül idegen szók felvétele, még inkább a szóképzés ősi alaptörvényei szerint folytatott származtatás valamint az összetétel utján gazdagodott. Csak a szókötés vett fel, régi sajátságos és velős formái mellé sok újat, mi által a nyelv tetemesen változott, de fordulatai gazdagsága, tarkasága és könnyedségére nézve igenis lényegesen nyert. Ha ekként mind ahoz tartjuk magunkat, mi a nyelv alkotásában és anyagában kétségkivűl europa-előtti; e kivűl azon hangtani változásoktól eltekintünk, mik annyi század folytában kifejlődtek — mi annál kevésbbé jár nehézséggel, mert tájilag a régi nyelvjárások is élnek — fel látjuk támadni lelki szemeink előtt Álmos és Árpád nyelvét teljes egészletében, s kénytelenek vagyunk elismerni, hogy ez, ősformákban gazdagabb volt a mainál; ellenben szótárilag sokkal szegényebb ugyan, mert az európai élet, a maga új viszonyai, termékei és eszmeköreivel benne megfelelő kifejezését elé nem találhatta, de másfelül oly becses alaptőkéjét hozta magával a gyökereknek még lélektani képzetekre s elvont fogalmakra is, s ezzel oly eleven képzékenységet párosított, hogy azon népnek, mely magának ily nyelvet teremtett, *bármily név alatt*, szükségkép *jelentes multat, nem közönséges szellemi szükségeket, sőt egy rég elsülyedt míveltségi időszakot kell tulajdonítanunk*: habár hagyományait rég eltemette az idő, s azok hírét is a századokon át ellenséges csillagzatok alatt régi virágzásukból alászállt unokák emlékezetéből kitörlötte.

Azon kérdés is: vajjon hoztak-e őseink saját *írásjegyeket* keleti székeikből Magyarországba? teljességgel nem oly képtelen, mint Schwartner vélekedett. Hogy a székelyek, kik a

krónikák és saját hagyományuk szerint az atilai húnok maradványai, egész a XVII. századig a közéletben is saját ősi irásukkal éltek, teljes hitelességű történetírók szakadatlan sora által, kik ez irást különféle időkben, önlátomásból is, ismerték, minden kétségen kivül van helyezve: s léteztét már legrégibb krónikásaink is bizonyítják. Már pedig épen nem hihető, hogy a székelyek, dáciai lakaikban találták volna fel ez irást: ottani szükségeik ily találmányra fel nem hívták, ha az egyéb nem volt volna is kölcsönzésnél tetemes átváltoztatással, mint Kézai vélekedett; különben is a romai irásjegyek ott annyira ismertettek s voltak elterjedve, hogy azoknak egyszerű elsajátítása sokkal természetesebb vala. Ehez járul még, hogy a székely irás, *mint a mongol*, függőleges irányban felülről lefelé szolgált: továbbá a műfogások sajátsága: a székelyek t. i. papiros vagy hártya és tinta helyett hosszúkás pálcákat használtak, mikbe irásjegyeiket irótörrel rótták be, honnan maiglan a *rovás* név, mely a skandináv *rúna* szóval, mit Grimm szinte a „ró" értelmű „runen" régi igétől származtat, érdekesen találkozik: ezek együtt minden európai befolyás kizártával egyenesen Közép-Ázsiára, és különösen a nép őskorára, mutatnak. E szerint úgy hiszem nem alap nélküli azon véleményem, hogy bár a történet a húnok és magyarok saját irásjegyeiről hallgat, a székely irás mind a mellett az egész hún törzsöké volt; továbbá hogy az még ennek ázsiai korából való, s régi nemzeti miveltsége egyik tanujának beveendő.

A példabeszédekről, melyek itt is, mint mindenhol, a népbölcseség legvalódibb s legrégibb emlékeinek tekintendők: miután keletet nem viselnek, hallgatva, a *mondá*hoz és költészethez fordúlunk. Megkisértettem már azon út megjelölését, melyen a húnmonda a kilencedik században ismét visszatért bölcsőjébe. Itt még azt kivánom megjegyezni, hogy az a magyar népnek e hazába költezésekor nála teljességgel nem volt befejezett hagyomány, holt ereklye: sőt inkább virágzott, mint szinte érdekeltem már, folyvást, hasonló egy régi de még mindig életzöld fához, mely koronként sok száraz ágat elhullata ugyan, de mindig újra belombosodott, s melynek árnyékában az utódok nagy őseikkel szellemileg közeledve tetterőt és kedvet merítettek. S valóban: az Atila régi birodalmának emlékezete vezércsillag gyanánt világlott előttök vándorlásuk közben az egykori dunai Húniába; Atila neve mindenhol jogcímül és diadalmi kalaúzokul szolgált; miután a Dunát a húnok nyomán Kelenföldön kelték által, Árpád Buda felé vette utját, hogy Etele palotájában ünnepelje sikereit; innnen a hún Necropolisba, Százhalomra költözött, a hol tervezte s honnan ki is vitte Pannonia meghóditását; végre Álmos halála után azon népgyülést, melyen, mint érdekeltetett, az új birodalmat ren-

dezék, Puszta-Szeren tartotta, mely — mint Jerney emeli ki, s mi nagyon jelentékeny! — Sövénynyel határos, azon helyiséggel t. i., hol Atila Pannonia megvétele után nyugati harcjáratait ünnepies gyülésben elhatározta. Igy dicsőíté az új honalapító a régi emlékezeteket s e föld azon classicai vidékeit, melyek népe mondáiban egyebek fölött ragyoglottak. — A húnmonda mellett ugyan ekkor még élni kelle köztök legközelebbi (volgahoni) múltjok hagyományainak is, de ezek e hódító korszaknak kétségkivül nagyobb csillogása, a jelennek fontosbsága, s a tizedik századnak a bajnok ifjuság egész tetterejét igénybe vevő fényes hadjáratai által hátmögbe szoríttattak, míg végre a nép életéből is elenyésztek; helyoket pedig újabb mondakör pótlotta, melyet már most *régi magyar hősmondának* lehet neveznünk, s ez a húnmondával együtt, melyhez csatlakozott, még a keresztyén időben is a nép és dalnokai ajkán sokáig fenvolt, de végre is nyom nélkül elenyészett volna, ha a XI. és XII század krónikásai által feljegyezve, s miután ezek az egy Anonymus kivételével szinte elvesztek, Kézai s a bécsi képes krónika első szerkesztője által nem használtattak volna. Az említett krónikairók közöl a régi hőskorra nézve Béla kir. névtelen jegyzője kétségkivül a leggazdagabb s egyszersmind legfontosabb, minthogy ő mi egész módjából, úgy többszöri nyilatkozataiból is határozottan kitűnik, nagyobb részt közvetlenül a nép és dalnokai szájából merítette történetét. Kevésbbé gazdag és tarka, helyenként mégis pótolja őt a képes krónikának szinte névtelen szerkesztője, mint monda-elbeszélő pedig felülmulja a Magyarországnak Árpád általi megvétele, Lehel és Bölcs halála, és Botond konstantinápolyi kalandjáról szóló mondákban, melyek valóban költői szemléletességök, kedves naivság s valódi magyar szellemök által véghetetlen kedvesek és vonzók. Mint monda-elbeszélő, becsben alattok áll Kézai (a XIII. századból, s így amazoknál utóbbi), ki a régi magyar hősmonda összeirásánál eltérő és soványabb eredetieket használt, és pedig, mint látszik, hibás codexben; s ki a monda szépségei iránt tompább érzékkel levén, azt szárazabban is közlötte. Csak a Botond-mondát jegyezte fel bővebben, de itt is hibázik világosság és kecs. Mely kevés ezek szerint az, mi ez úton megmentetett, azon kincshez képest, melyet a nemzetnek a tizedik szazadban múlhatlanul kellett bírnia! Sok része e soktagu hősmondának Anonymus idején már elhullatta eredetileg-költői alakját; de némelyek azt mégis fentartották, miképen az munkája több helyeiből kitűnik, hol a joculatorok énekeiről (így hivattak a céhes dalnokok) nyilván emlékezik. E történeti énekek, melyek többnyire az illető eseményekkel egykorulag támadtak, a nemzeti *történetirás helyét pótlották*; és nem csak a nép és hadfiak, hanem ünnepi alkalmakkal az em-

lített dalnokok által is énekeltettek, kik gyakran egyszersmind szerzői voltak.

Ezen eposzi éneken kivül másfélék is léteztek, mert a magyar nép mindenha énekkedvelő és daldús, a *költészet*, mint ma is még, hű kisérője volt isteni szolgálat és lakomáknál, gyászban és örömben. Áldozataik dicsénekekkel jártak, a táltosok versekben szóltak a néphez. Elhúnytaik hűlt tetemei fölött gyászdalokat éneklettek, s ilyekkel üllötték haláluk évfordulatán emlékezetöket. A leány dallással fűszerezte munkáját, s áldomások és lakomák felett a hősénekek mellett a tréfadal is szerepelt: innen nyerheték éneklőik a középkori krónikásoknál a trufator, joculator nevet, a nép nyelvén hegedősöknek hivattak azon hangszertől, melylyel éneköket kisérték. S valamint vigalmaik *tánc*, úgy *zene* nélkül sem lehettek; s ismét Anonymus beszéli, hogy azon áldomásoknál, miket Árpád és vitézei Budán tartottak, — saját szavaival élve — a joculátorok énekei mellett minden zenék s a hegedők és sípok édes hangjai voltak hallhatók.

Végül még néhány szót a többi *művészetek*ről. Távol vagyok attól, hogy e szót magasb értelmében vegyem, midőn egy, állandó székekbe alig telepedett népről van szó; némely nyomaik a régi magyaroknál mégis előfordulnak. Hogy a *szobrászat*, bármely fejletlen volt is, e néptőnél nem volt ismeretlen, bizonyítják a magyar krónikák, melyek szerint a százhalmi hún temetőt szobor ékesítette; bizonyítja azon számtalan kőbáb (síri szobor) Lebediában, melyek, mi már kétségen túl van, a törökon kúnoktól származnak. Így voltak a pogány magyarok áldozó oltárai is az istenség szobrával ékesítve, mi András király edictumából (1046) és László király törvényeiből (1092) is kiviláglik. Egy másod mezőt, és pedig a faragásnak, a hadi jelek és pajzsok nyitottak jelképeik és cifráikkal, mik nélkül egy oly pompaszerető nép el nem lehetett, mely bel- és külföldi korirók szerint még hadjáratai közben is arany és ezüst evő készülettel és edényekkel élt. S valóban e fabeli faragcsáláshoz való kedvet és ügyességet öröklötte s mind maig mint népi hajlamot megőrzötte a pusztának magyar fia; valamint másfelül virágokkal hímzett szűrei s bundái és festett bútorai csillagos és virágos beszédmódjával teljes öszhangzásban vannak.

Ez és ilyen volt a kilencedik és tizedik század magyarja, ki mint Schneller a külföldi egykoru évkönyvirók után hegydöntő hittel hirdette, embervért ivott és embersziveket falt.

Minden máskép fordult, midőn Gyéza fejedelem, egyike Magyarország legnagyobb státusférfiainak, reformatori szellem és erőteljes kormányzó, a hercegi székbe ült. Ő meg volt győződve, hogy a magyar hatalom tartósságra nem juthat, ha folytonos megtámadásai által Európát élet- s halálrai küzde-

lemre kényszerítí. Mindjárt országlása kezdetén a nemzetgyülésen e fegyveres rohamok megszüntetését vitte ki. Ómaga követségeket váltott a szomszéd fejedelmekkel, s velök békekötésre lépett; idehaza népét a zsákmánylás helyett a szerzés más eszközeire, különösen a földmívelésre és kereskedésre utasította, s e végre birodalmának egyéb nyelvű lakosait dacos magyarjai ellenében pártfogolta, kik a mennyiben hadiszolgálatra nem vállalkoztak, mely legott kit-kit szabaddá tett, egész addig szabadtalanok voltak, és állattenyésztésre, halászat és vadászatra szoríttattak. Hason célból a vendégeket (külföldi beteleplőket) is kész fogadás és erélyes oltalom által kecsegtette és biztosította. Egy második nem kevesbbé hatalmas eszközét a polgárisodásnak, az erkölcsök szelídülésének s az új állodalom megszilárditásának, a keresztyénségben látta, melynek, a nélkül hogy neki meggyőződésből vagy rokonszenvből hódolt volna, egyelőre hirdetését és nyilvános gyakorlatát megengedte, utóbb, hogy az ügyet saját példájával is támogassa, abban maga is oktatást vett, végre meg is keresztelkedett és mint határozott képviselője a keresztyénségnek lépvén fel, egy nemzeti gyülésben annak felvételét elrendelte, a keresztyén rabokat felszabadította, és Vajk fiát San-Severini Deodát által európai és keresztyén szellemben neveltette, a nélkül még is, hogy ómaga a magyarok istenének áldozni megszűnnék: mert neki az új tan nem kedély és vallásos meggyőződés ügye volt, hanem csak politikai eszköz; végre a szomszéd hatalmakkal, Velencével, Bajor- és Lengyelországgal gyermekei velök összeházasításával szorosabb kapcsolatot szőtt, s mindezen módokon fiatal birodalmával az európai státuscsaládba új tagként belépett. Ezért saját népeitől, melyet hatályosan féken tartott, a veszedelem órájan csak gyengén támogatva, s azért további háborúktól tartva, kénytelen volt az Enc vize s a Kahlenberg közötti szép tartományáról, melyet Bábenbergi Leopold ragadott el tőle, lemondani, s e veszteségeért országa belső fejlődésében keresni vígaszt és pótlékot. És csakugyan: az egyes törzsökfejek negéde meg volt törve, a földmíves szabad, az ipar fel kezdett virágozni, a kereskedők járás-kelése széles birtokaiban biztosítva, a keresztyén papok mindenfelé működhettek s új isten egyházai emelkedtek a régiek mellett: midőn e nagy fejedelem, ki épen a szentmártoni pompás apátság építtetéséhez fogata, huszonöt évi mélyen beható országlása után sírba szállott. A mely arányban életében kezdett újjai terjedtek, alakult egy nemzeti visszaható felekezet, mely, midőn a fiatal István atyja székét elfoglalá, Kupa vezérlete alatt ellene fenyegető hatalommal feltámadt. De az ország idegen elemei segedelmével legyőzetett, a keresztyén vallás állodalmi vallásnak lőn kinyilatkoztatva, hatalmas hierarchia ala-

pittatott s az ország első rendévé emeltetett, a nemzeti cultus rabság büntetése alatt eltiltatott, a térítés szerveztetett, sőt erőhatalommal is támogattatott, templomok építtettek, klastromok és iskolák nyittattak: végre a pápa István egyházi intézvényeit utólag megszentesítette s neki királyi koronát küldött. Ezek által az új évezred e scytha nép európaisodását már biztosítva lelte, és Németország keleti határán egy új keresztyén királyságot alakítva, mely ázsiai új rohamok ellen egykor védfalul volt szolgálandó. És ekép szállt sírjába a magyarok ősnemzeti népélete; s a történetbuvárnak nem lehet az új apostolok e nem csak építő, hanem egyszersmind a nemzeti vallás s az őskori népélet minden emlékeit kiirtó, buzgóságát mélyen nem fájlalnia. Semmi nyoma többé az áldozó helyeknek, oltároknak és bálványképeknek a szent ligetekben, hol a táltosok a magyarok istenének áldoztak s dicsénekeiket hangoztaták. Csoda-e, ha ezek után ama pogány hymnusok is nem leltek följegyzőket? Keresztyén irodalmunk a világi énekeket, s közölök a legfontosbakat, melyek t. i. a nemzet történetét tárgyazák, úgy mondáit is feljegyezni elmulasztotta: csoda-e, ha az előkor hitét és szertartásait is az utóvilággal közölni tartózkodott? Igen is, ha az ősirok, melyeknek nem rég sikerrel megkezdett felásatása azon korszakra új világot készül hinteni, a megsemmisittetést elkerülték, ezt egyedül a kegyes anyaföldnek köszönhetjük, mely azokat a veszély elől oltalmazó kebelébe rejtette.

HARMADIK OSZTÁLY. ÉRTEKEZŐ PRÓZA.

17. *A föld időszaki változásai.*

Katona Gyézától.

Földünknek, mint most már planetának, első kezdete üstökös csillagi állapot volt, midőn az egész földtömeg nem egyéb vala, mint villanyos gőzözön, mely igen szűk körben forgott a nap körül. Ennek magának volt saját világossága, és szüntelen uralkodtak benne villanyos és vegybontó mozgások. A mint ez a nagy üstökös-csillag fejlődésében haladott: a különböző tömegű testek külön váltak, s négy fő réteget formáltak, u. m. a világosságot, levegőt, vizet és földet, mint a híg állománynak beborító kérgét. A külső földkérgen belül tehát

víz, aztán levegő következik, középponton pedig csupa világosság létezik.

Könnyű szerrel lehet kimagyarázni földi bujdosónknak ezen különös réteges alkotását, mely minden már valamennyire tökélyesült üstökös-csillagnak is tulajdona, a vonzó erőnek a földteke közép pontjától felső színéig folyvást tartó gyengüléséből. Ugyanis földünk minden részecskéi a középpont felé vonatván, magánál a középpontnál annyira szoronkodnak, hogy a nagy szorongás miatt az anyagok egymást keresztülhatván, csupa erőkre oszlanak, s újonnan kipattanván a leghígabb és legfinomabb anyagba, világosságba nyilvánulnak. A külső szín felé pedig, hol a vonzó erő már igen meggyengült, a részecskék szétoszolván s megritkulván, hasonló módon, de ellenkező okból, a leghígabb s legfinomabb anyaggá, világosságá véknyodnak : úgy hogy egyedűl csak a nehezkedés közép mértékénél formálódhatik a merő kéreg, mely a szárazföldet teszi. Ezt az állítást azon közönséges próbatét is igazolja, miszerint a dörgő arany csupa nyomás által levegővé, a víz és gőzök pedig a nagy megritkulás által a légritkító harang alatt, hasonló módon levegővé változnak.

Földgolyónk folyvást haladó fejlődésével, a merő rétegen fölül, több merő rétegek rakódtak le, s így a merő kéreg növekedett, a híg rétegek pedig épen azon arányban kevesedtek. Legelőször is a vízből egy nagy jegedett kéreg származék ezer meg ezer évek alatt, mely különféle irányban fekvő s egymást keresztülvágó jegedékekből áll. Ezek az úgynevezett eredeti sziklák, melyeknek származtával még a földön semmi életműves testek nem éltek, mit az bizonyít, hogy köztök még sem növényi, sem állati testek ereklyéi nem találtatnak. Időjártával, a mint az eredeti sziklák külső színeiken elkorholódtak ; e mellett a vízből is új merő részek váltak le, s maga a víz is, mint jegedék megköttetett : az eredeti sziklákat ismét egy vastag réteg borítá be. Ezen kéregben már találtatnak némi legalsóbb nemű állatok maradványai, mint például kővé vált csigák, melyeknek házaik ezen rétegben összehalmozva nagy lemezeket képeznek, de ezek már mind kiveszvén, a mostan élő csigák közt hozzájok hasonló nem találtatik. Ezen nagy második réteget, sok ezredek múltával, ismét egy nagy réteg födte be, mely másod rétegnek neveztetik. Ebben már olyan csigák is foglaltatnak, melyeknek kővé vált maradványaik néminemű hasonlattal bírnak a mi csigáinkhoz ; e mellett szénné vált fák is rakásra halmozva és lemezenként váltogatva feküsznek egymáson. A kőszén eredetét csak úgy magyarázhatjuk ki, hogy a másod réteg képződésekor egész erdők temetteténk el, midőn iszonyú nyomás alatt az előfák elveszíték alakjokat, az élőfa savitója a gyúlóval vizzé egyesült, s hátramaradt a szén,

mint harmadik alkotórésze a fának. A forrásoknak is, még pedig a legtisztábbaknak, hegyekből eredetét könnyű lesz innen kifejteni. — A másod rétegen fölül ismét egy nagy kéreg rakódott le, mely harmadik rétegnek neveztetik. Itt kezdődik már az emlős állatok eredete, melyeknek csontjai itt-ott, szanaszét szórva, találtatnak; de még embercsontokra semmi vizsgálódó szemek nem akadtak.

Milyen változásokon ment légyen keresztül a föld egy-egy réteg kiformálódása alatt, azt nem tudhatjuk; csak a két felső területen vannak némely nyomok, melyekről sok viszontagságokra gyaníthatunk. Ugyanis lehet okoskodnunk, hogy a második réteget egy nagy kénköves tenger borította, a mit azok a rengeteg letepert, és kőszénné vált erdők bizonyítanak, melyek kénsav elemeiben megbontatván, és gyakran jegedvén, mint a régi életműves világ ereklyéi, örök emlékül összehalmozva találtatnak. Ezekből lehet gyanítani, hogy azon időszakban, földünknek tulajdon és naptól független melegsége volt, mely a kénsavas hévíznek előállítására kivántatott; és örökös nyár uralkodott; mivel még akkor az erői és anyagi viszonyok, annyira mint most, nem csillapodtak le.

Ámbár a harmadik merő réteg képződésével a föld tulajdon melege lassanként megköttetett, a tengerek is lassanként kihültek, s a kénsav helyett sósavval rakattak meg, mindazáltal itt is vannak nyomai helylyel helylyel az egyszer másszor kitört melegségnek, mely jelenkorunkban is nem csekély rémülést okozó veszedelmeket indít. Azon sok meleg fürdő, mely egész világon, s különösen Magyarországban is találtatik; azon tűzokádó hegyek, melyek még maiglan is gyakorta kirontanak: azok a sok földrengések, melyek időről időre a földet megrázzák, annak nem kevés tanujelei. A különböző időkben földünkön történt ilyen csapásoknak emlékeit magában a harmadik rétegben is mintegy bevésve találhatjuk. Mert Magyarországban több vidékek vannak, melyek az mutatják, hogy itt valaha a föld alatt nagy tűzmozgalmak történtek, mikor a föld, megkötött vizét elbocsátván, tengerek származtak, mely tengereknek azonban már ma csak nyoma látszik. Ilyenek Drégely, Visegrád, Selmec, Körmöc tájékai, a Mátrahegyek éjszaki tája, Eperjes és Tokaj köze, Ungvár és Bereg vármegye több helyei, hol is trachites, perlites, obsidián kövek, mint tűzokádó hegyek szüleményei, bőven találtatnak, s mind e mellett tengeri csigák kővé vált házaik rakásonként feküsznek, melyek a sok ezredekig azon helyen tanyázó tenger hiteles szószólói.

A földet, nem csak ennek tulajdon melegsége, hanem a fölszínét borító víz miatt is, sok tetemes változások érték a harmadik réteg kiformálódása óta. Eleven példája ennek csupán Magyarország is, melynek tekintete egy hajdani kiszik-

kadt tengeröblöt képez, természetes gátjai omladékait két hegylánc formálván, egy nagy síkságot közbevevők, és csak Törökország felé egy kis nyílást hagyók, melynek bémenetelén, kisebb, gömbölyeg tetejű, s a síkságban észrevétlenül elenyésző halmok léteznek, világos bélyegét viselve annak, hogy valaha vízáradások által mint megannyi homoktorlások kotortattak össze a tengeröböl torkában. Egyike a holt tengerpartoknak a délkeleti hegylánc: ez Erdély hegyei közől ered, melyek egy részét teszik a Moldva és Keleti-Oláhország síkságain fölemelkedő magas bérceknek; a másik, a napnyugati hegylánc, mely Szilézia és Ausztria hegyeitől messzire terjedő völgyek által van elválasztva, s ezen hegysorból ered, mely Magyarországot és Nyugati-Gallíciát határozza. Ezen két hegylánc közé szorult sivatag síkságot azon hajdani nagy változás szüleményének tekinthetjük, midőn az a rettenetes vízözön, mely Oroszés Lengyelország nagy részét borította, és a Caspium s Éjszakitengerrel is összeköttetésben volt, sőt az Aral-tóba és Feketetengerbe is belé szolgált, Pallas [1]) állításaként keresztűlfúrván a közbevetett nagy darab szárazföldet, kicsapása által az Atlanti-tengerbe szakadt, és Szicília s Nápoly, Spanyolország, és Afrika között a szicíliai gibraltári szorosokat, nem különben Angol- és Franciaország között az angol és francia szorulatokat szerezte. Ekképen leereszkedvén a nagy vízözön, az annakelőtte víz alatt lappangott föld szárazon maradt, s időjártával kiszikkadt. Így támadtak Szervia, Moldva-, Oláh-, Lengyel-, Orosz- és Erdélyországok, melyek már ma több millió lakosoknak szolgálnak lakhelyűl.

A földteke híg rétegei is sok változáson mentek keresztűl földi bujdosónk lassu tökélyedése közben. Ugyanis földünk első híg rétege, a víz, hajdanta, földünknek már tökélyesb üstökös-csillagi állapotában, az egész földszinét, mint Mózses is előadja, egyformán borította be, úgy hogy a legmagasb hegyek tetejét is ellepte. Kitűnik ez onnan, hogy a legmagasb hegyek tetején is, mint a Dhawaligiri [2]), mely 28,015 lábnyi magas, eredeti sziklák, gránitkő s ennek több nemei találtatnak, melyek, minthogy a víz általi jegedés minden jeleit magokon viselik, víz szüleményeinek méltán tartatnak. Tetejökön ugyan a felettök hullámzó tenger emlékeűl tengeri csigák nem találtatnak, mert hihetőleg akkor még a föld színén semmi életműves teremtés nem élt, csupán életműtlen testek és jegedések műhelye volt itt; mindazáltal a hegytetők fölött mérföldnyire is állhatott víz, mivel az ott lévő kövek kiformálódása és jegedése víz nélkül nem történhetett volna.

[1]) Híres orosz tudós a múlt században.
[2]) A Himalájának egyik csúcsa.

Azon időtől fogva, a mint a víz a testek által vagy megköttetett s merő testté változott, vagy levegővel egyesülvén s elhasonlíttatván, levegővé vált, vagy elemeire szétoszlott s ezer meg ezer anyagi viszonyokba tétetett — lassanként, képzelhetlen régi idő óta, annyira elemésztetett, hogy a legmagasb hegyek tetejéről egész aljig leszállott és elapadt. Még 2154 ölnyi magasságon is, Humboldt Sándor vizsgálata szerint, az Andes-hegy tetején tengeri csigák vannak. Ezen ezeredektől fogva elemésztődött víz fordíttatott a merő rétegek lassu formálására, melyek már a mai időkig oly vastagra növekedtek, hogy Cumberlandban két ezer lábnyi mélységre is még tengeri csigákra akadnak a vizsgálók fürkésző szemei. Az ezek fölibe lerakódott tömérdek vastag réteg, alkalmasint csak a mi földünk azon időszakaszától fogva gyült öszve, midőn már élő állatok is voltak a föld kerekségén. A víz magában is megjegedvén, századokon keresztül tartó nagy hóhalmokat és jégbérceket képel a föld két sarka felé, úgy hogy ezek csupán magok, földtekénk két oldalán rémítő vastag rétegeket formálnak, s a velök surlódó levegővel különböző villanyi játékot űznek.

A víznek igen nagy része a melegséget s a villanyanyagot a földből kicsalván, fölemelkedik s levegővé válik; de attól akármi közbejöhető okok miatt elbocsáttatván, nagy gőztenger gyanánt fen lebeg; szétszakadozván pedig, meg annyi fattyu üstökös-csillagokat képez, melyek bizonyos távolságban úszkálnak földünk felett, s a föld vonzóereje súlyegyenén fölül nem emelkedhetvén, ismét vízalakban ide visszarohannak. Ezen levegői vízözön esztendőt át annyira megy, hogy az esőmérési vizsgálatok szerint, ha részint a földbe nem szivárogna, részint el nem párologna, földünk fölszinét mindenütt egyenlő hét láb magasságban lepné el.

Ezen fejünk felett lebegő nagy gőztenger rettenetes, és érzéket megrázó villámzivatarokat okoz földünk szinén; a földsarknál pedig, a kiszabadúlt villany-anyag által, az ott tengődő lakosok setét éjtszakáját éjszaki fény képében megvilágosítja; a heves nyári napokban árnyat tart, a növények gyenge csemetéit oltalmazólag. De a mellett a föld bontására is fölöttébb befoly a gőzalakban lebegő víz; mert időjártával a legkeményebb köveket is felbontja s elporhanyítja, melyek aztán leomlanak, s ezredek folytával egész nagy rétegeket alkotnak.

A levegő, mely kifelé földünk második híg rétegét képezi: a föld üstökös-csillagi állapotjában szerfelett tisztátalan és nedves volt. Határa igen messze terjedett; de a földgolyó, kifejlődésében előlépdelvén, valamint a víz nagyon megkevesedett, s az idegen részektől megtisztult; a levegő is tisztább és finomabb lett, s a testekkel különböző anyag-viszonyokba

jövén, s azoktól megköttetvén, annyira elfogyott, hogy a csillagvizsgálati összevetések szerint, legfölebb tíz mérföldnyi magasra terjed. Ezt nem csak a napsugarak megtöretési fokából a levegő által s ennek bizonyos arányu ritkulásából folfelé következtethetjük, hanem még a levegőnek fölfelé növekedő hidegüléséből is gyaníthatjuk. Ugyanis a hideg összehuzó ereje által, a levegőt bizonyos határok közé szorítja, s nem engedi, hogy vég nélkül szétoszoljék, s a világ mérhetlen üregébe elenyészszék. Még azon ellenkezés is járul a levegő végnélküli terjedése állításához, hogy, ha a levegő, minden ritkulása mellett, csak száz mérföld magasra terjedne is, ezen a nap sugarai keresztül nem törhtnének, s örökké tartó éjtszakánk volna.

A világosság, mely földünk legfelső és harmadik híg részét teszi, hajdan egész földtekénket egyformán vette körül: mai időben pedig annyira megköttetett a testektől, s mintegy megemésztődött, hogy csak a földsark felé látható, éjszaki fény nevezett alatt. Néha azonban a megkötésből kitör, és villanyi s vegyületi tüneményeket hoz elő, másszor annyira módosúl, hogy tiszta meleggé változik át, mely, ha a testekben fölöttébb meggyűl, azok részeit feszítő erejénél fogva szétoszlatja és elolvasztja; más testeket pedig elemeire bont fel. A mágnesi anyag sem egyéb, mint a világosság különös módosítása, mely még eddig kevéssé ismertetik, s azért kevés tekintetbe is vétetik. Ez mintegy mágnesi pára vagy gőzkör, az egész földtekét körülveszi, és különböző mágnesi munkálatot szerez. A jegedésben és létszerkesztésben bizonyára nagy szerepet játszik.

A leírt merő és híg rétegeken kivül vannak még a föld színén egyes természetszülemények is, melyek a föld nagyobb tökélyedésekor származtak: ilyenek az életműtlen és életműves testek. — Az életműtlen testek jegedése legalsó lépés az életműves rangra, a nélkül hogy azon rangot elérhetnék, mert az életműtlen testek képzésekor mindjárt megszűnik azon erő, mely szerint a testek magokat azután is formálhatnák, s a külterméstből az alkotásra szükséges anyagot magokhoz vonnák és hasonlítanák; az életműves testekben pedig nem enyészik el a kiformálódással a formáló és áthasonlító erő, hanem folyvást tart, s maga az ez által előhozott forma is itt tétetik legelőször szoros viszonyba az anyaggal: úgy, hogy az ő egész fenállások, rontáson és építésen, s a külterméstettel szüntelen tartó viaskodáson alapszik. Ez a formáló és hasonlító erő még az egyéni életek fölbomlásával is jó darab ideig megmarad, de egyéni életét többé fel nem tarthatja; hanem több apró gócra oszlik föl, és a kelés vagy forrás folyamata által sok apró életműveseknek (kukac vagy penész) formálásában nyilatkozik.

Az életműves testek tehát oly művek, mely a bennök örökö-

sen tartó anyag és életviszonyos folyamatok által, a kültermészetet szüntelen bontják, s az onnan vett részeket tulajdon anyagukká és testökké változtatják. Ez által mind a vizet, mind a levegőt szüntelen fogyasztják, úgy hogy egész alkotmányaikat majdnem csupa vizből és levegőből szerkesztik: innen méltán csupa levegői testeknek tartathatnak. Mert ha tűz által elemésztetnek, kevés földrészt kivéve, csupa levegővé válnak; ellenben megfordítva csupán tiszta vízben és levegőben is a magból kifejlődnek, nőnek, és kisebb nagyobb mértékben tökélyre jutnak. E végett már sok próbát tettek; midőn a mag, a föld, melybe a mag ültettetett, a víz, melylyel a mag és föld megöntetett, megmérettek, s egy üvegharang alá boríttattak, mely alá bizonyos mennyiségű levegőt is szorítottak. A mag kicsirázott, s egész növénynyé felnövekedett. Ekkor ismét megmérték először a felnőtt növényt, azután a vizet, levegőt és földet; s mindezekből az tünt ki, hogy a földből semmi sem fogyott el, a levegőből és vízből pedig annyi veszett el, menynyivel a megnőtt növény többet nyomott, mint mag-korában. Ha ez így van, az életműves testek a levegőt időről időre fogyasztják, s abból földrészeket formálván ezredeken keresztül, az ő elrothadt testeikből kivált, földrészek által, egész vastag merő réteget készítnek. Sőt a szárazföld színét csaknem egészen bevonó televényt is nem nézhetni máskép, mint egy nagy fakérget, melybe az egész növényország csak beoltatik. Azonban az életművesek, nem csak elrothadt részeikkel nevelik a föld rétegét, hanem azoknak némely részei, mint a csontok és csigaházak, ezer meg ezer évekig is romlás nélkül maradnak, és csupán magokban vastag lemezeket formálnak, sőt a klárisok annyira elágaznak, hogy szigetként emelkednek föl a tenger fenekéről.

Míg a föld lassú kifejlődése és tökélyülése tart, azalatt az az életműves testek különböző változások alá vettetnek. A föld tökélyetlenebb korában, midőn még a levegő tisztátalan, s mindenféle anyaggal telve vegyes volt s tulajdon melegséggel birt; a fensőbb életművesek még vízből és levegőből formálódtak, mikép ma az álló vizekben származó alsóbb rangu növények és állatok. De miután a levegő és víz annyira megtisztult és finomult, mint már ma; a tökélyesb teremtések, mint például a madarak és emlősállatok, nem erednek egyenesen a természet kebeléből; hanem első eredetöktől fogva csupán nemzés által szaporodnak mindaddig, míg végre a levegő és víz annyira finomulnak, hogy többé semmi táplálást nem adhatnak. Végtére még annyira mehet a dolog, hogy, ha a levegő és víz úgy elemésztődnek s megköttetnek a mi földünkön is, mint a holdban, melynek semmi levegőjét nem tudták még eddig fölfedezni: a föld alkalmatlanná levén az életműves testek táplálására,

minden növény és állat kiveszhet, s a föld pusztán vegybontási folyamatok műhelyévé válhatik. Végre : a meleg annyira talál kibomlani, hogy a föld vagy elbocsátva jegedési vizét ismét üstökös-csillaggá válhatik; vagy Homberg tűzélesztőjeként szikkad, hevűl, midőn egyszerre nagy robaj és recsegés közt talán meggyúlad, szétpattogzik és salakká változik.

18. *Régi és új mellett s ellen uralkodó előítéletek.*

B. Wesselényi Miklóstól. Balitéletek, 6.

Mily nagyon szeretjük a régit, mint ragaszkodunk a már megszokotthoz, mennyire képzeljük létünket egybeszőttnek azzal, a mit régóta érzünk, gyakorlunk, látunk s tapasztalunk : ellenben, hogy vágyunk minden újra, szokatlanra, mennyi inger s kecs vagyon a változásban s újságban!

Oly ellenkező két érzet az bennünk, hogy ugyanazon személyben együttlétöket s egybeférhetésöket bajos megfogni. Egyik léte a másik születését rekeszti ki : ennek megjelenése halála amannak.

Réginek s megszokottnak kedves birtokában a változás ellenségesen háborít. A változásra törekedő vágynak a régi kedvetlenül áll utjába. A régi, s megszokott csak úgy maradhat fen, ha ahoz változás nem járúl. Újság csak úgy lehet, ha a régi megszünik lenni. Hogy keresheti hát a régit oly annyira az ember, ki örökös változásra vágyik, s miként törekedhetik ő, ki oly nagyon ragaszkodik megszokotthoz; hiszen fel kell hagyni a réginek ezen egyik bálványán, ha újat kiván, s el kell távoztatni az újat ezen másik bálványát, ha a régit meg akarja tartani? És még is e két ellenkező s egymást kölcsönösen megsemmisítő érzés együtt s egymás mellett van s uralkodik mindenkiben.

Ellenkező erők tartják fenn a természetet. A helyt álló test örökösen tunya álomban heverne, ha mozgás életre nem híná. A mozgás örök forgása önmagát emésztené el, ha a helytálló test léthez nem láncolná.

Így az ember létét is épen e két ellenkező törekedés tartja fenn. A megunás, boldogságunk ezen zsibbasztó ellensége, az egyformaság száraz lehelletével halványítaná el minden tárgy legszebb színeit, ha a változás gazdag ecsetje azoknak újabb kecset nem adna. Legédesb, legnemesb örömeink poharát ragadná el ajakainktól — alig engedve csak kóstolását is — mindig újabb s újabbakra vágyásunk. Miként szellő a virágok illatját, úgy kapná el tőlünk minden lépten csak immost született örömeinket, kéjeinket mások ohajtása s a változás

kívánsága, ha a megszokás nem örökítené ezeknek mulékony birtokát, s tartós fénynyé nem valósítná az újak villámsugárait, melyek különben egymást üzve szikráznák által létünk ürességét. Régi s új : mind kettő kedves érzéseket s boldogságot nyújt. Egyik szül örömöket, másik táplálja azokat. Az embernek nem csak derült napjaiban, de szenvedésiben, bal sorsában is segédkezeket nyújtnak a barátságos istenségek. A remény, mely minden jelen rosznak súlyát jóltevőleg könnyíti, változás- kívánság leánya : ennek mosolygása ád erőt tűrni a kedvetlent, szenvedni a terhest. Azon balzsam, mely a sors legfájdalmasb sebeit is gyógyítja, a megszokás; ez a kínosan sértő legélesb fegyvereket is megtompítja; mennyi helyzet van, mennyi szenvedés, melyek pokollá változtatnák az ember létét, ha rágó mérgöket megszokás nem szelidítené.

Az ember cselekvésére is sokképen hasznos ezek hatása. Változás szeretete tart munkásságban és szül találmányokat; a réginek szeretése menti meg a már meglevőt, gonddal szerzettet, hamar eltünésétől.

De mi ajándéka van a jóltevő istenségnek, melyet a mértéket tartani oly ritkán tudó ember önkinjává vagy mások kára eszközévé át ne tudna változtatni? Így e két ellenkező törekedés, melynek mindegyike a maga helyén s határai közt az embert javítja, míveli, létét boldogabbá, szenvedésit tűrhetőbbekké teszi, rontja, butítja, örömeit csonkítja, kettőzteti gyötrelmeit, ha helytelenül van alkalmazva. Azon erő, mely egy műalkotmányt támogat s védve tart fen, ha oda teszszük, hol mozgásnak kell történie, megállítja azt s káros akadálylyá válik : ellenben az újuló mozgás rugója ront, tör, azon részeknek vetve, melyeknek változás nélkül kell maradniok. — A régi szeretete, a megszokotthoz ragaszkodás ott, hol javítani, ujítani, előrehaladni, azaz mozogni kellene, kemény akadálya minden hasznos munkásságnak. Ellenben felbont, szétrontva semmisít az ujítás vágya, ha azon tárgyakon uralkodik, melyek fenmaradása hasznos, szükséges. Változás ohajtása utáltatja meg a régit; a megunás, mely a réginek betegsége, vetteti félre a megszokottat, az ellen előitéleteket alkot, s önkoholta fegyverével védi magát a megunt ellen, vagy megtámadja azt, hogy így rosznak határozván el a mit nem szeret, ne tartozzék azt követni, s helyes színnel vethesse félre. Másfelül a megszokotthoz ragaszkodás s a réginek szeretete is, a cselekvés iránti lomhaság hatalmas segítségével előitéletekkel sáncolja magát körül oly ujítások ellen, melyek henye nyugta s kedvelt nemtevése lágy fészkéből kikergetni fenyegetik.

Számosak mind a régi mellett s az új ellen, mind az új mellett s a régi ellen meglevő előitéletek. Kiterjedésök s erősségök attól függ, hogy minő nagy s mennyire közönséges a

régihez ragaszkodás megkötő igézése, vagy a változást s ujítást szomjuzó vágy, melyet az emberek sajátsága, helyzetek, s gyakran a kor lelke határoz. Következése mind a két rendbeli előítéleteknek egyenlön rosz, káros, gyakran szomorú. Hogy is szülhetne előítélet s annak rokona, a balvélemény, jót s hasznost? Az okosság örökibe furják be ezek magokat, s annak bitangolják szent jusait; pedig csak egyedül ez juttathat valódi jó s boldogság tartós birtokához. Ha előítélet olykor roszat meggátol is, s ha némelykor van is jó következése: olyan az, mint a vétekből eredett jó; már származása maga nagyobb erkölcsi rosz, hogysem legjobbnak látszó szüleményét is meg ne undokítaná. Ily tetsző jó következés az okosságnak azt terhelő költségén történik, hasonló a jövedelmet felülmúló költséghez: ha pillanatra okoz is előmenetelt, de elemészti a vagyont, s rút megszorúltság követi azt.

A régihez ragaszkodó előítéletek kizárják a derülő ész ujúlt s ujító sugárait: azért homályt szülnek, sötétséget terjesztenek, s peshedés, rothadás következésök. Az újat pártoló előítélet pedig ellensége a csendességnek, örökké fúvó képet vadász; emésztő tűz s mindent felforgató szélvész. Új mellett régi ellen feles itélet lehet házi körben, társaságban s polgári lételben. Házi körben sok ilyen előítélet nem kevés haszontalan s gyakorta káros költségeket okoz; vesztegetésnek s az abból folyó számtalan rosznak egyik kútfeje. Társasági életben majmolást szül; polgári életben pedig ujítások vágya, mely nem az előhaladás szükségének józan érzetéből, hanem a meglevő s régi ellen forralt előítéletből származik, nyugtalanságot s zavart okoz. Nemzeti sajátság s a legjobb intézetek is, ha régiek, enyésznek miatta. Kész felbontani, lerontani minden meglevőt, s gyászos következéseit pusztulás s vér szokták bélyegezni. Mentse az ég hazánkat ily elfogultságok-szülte vágyásoknak erőre kapásától! Mi sem vagyunk mentek a régi elleni balvéleményektől, főkép házi s társasági köreinkben: de úgy hiszem, sokkal inkább bántanak minket a régihez ragaszkodó s minden újat s ujítást visszataszító előítéletek. Azért itt csak ezekről szólok.

Nem fejtegetem tovább, mely veszedelmesek legyenek; önnön s idegen, régi s új tapasztalások bizonyítják, hogy ezek munkás s nemes életet nemtelen tengéssé változtatnak által, s a legsértőbb jármokat törhetetlenekké edzik; javító ujítás s haladó mozdúlás ezeknél nagyobb akadályra nem talál. Az emberi társaságba s minden nemzet polgári életébe a tökéletesülésre hatás ereje lehel elevenséget. Ezen erőnek életműve a mozgás. Ha ezt meggátolja a helytállás s megrekesztés súlya, melynek csak a felette sebes mozgást kell mérsékelnie: úgy elakad az erőmű, vagy a mozgató nagy erő az utjában álló akadálylyal együtt az egészet széttöri.

Nézzük most előbb, honnan ered gyakran a régi idő magasztalása; utóbb pedig lássunk holmi okoskodást, melylyel a régit, csak azért hogy régi, pártoló, s az újat, csak mivel új, kárhoztató előítélet hol lelki tunyaságát palástolni, hol rövid látását szokta megmutatni.

A múltra visszaemlékezni, képzetünkben az enyészett időt életre hozni, s azt mintegy újra átélni, a képzelő tehetségnek szép s nemes tulajdona; csak ez által vagyunk képesek valamit az időnek mindent elragadó körmei közől kimenteni, s birtoki igazunk mellett csak ezzel vívhatunk ama hatalmas rabló ellen: ezért oly nagy becsű s oly kedves előttünk a visszaemlékezés.

Reánk nézve a jelen s múlt időnek becsmértéke, a mostani s akkori kedves s kedvetlen érzéseknek visszaemlékezés által történő egybehasonlítása. Ha a múlt idő kedvetlenségeit épen úgy éreznők mint azokat jelenlétökben éreztük s az akkoriak érezték; s ha az eltölt boldogság mellett mind az is elevenen tünnék emlékünkbe, a mi azt akkor zavarta, keserítette: úgy korántsem látszanék a múlt idő oly jónak s a mostani oly rosznak. De az ember természetében fekszik, hogy a multtól távozván, a kedvest s kedvetlent nem egyaránt kisebbedett mekkoraságban látjuk; a kedves emlékezeteket ezen messzeség nem kisebbíti annyira, s elevenebbek maradnak vonásai, mint a kedvetlenekéi. Jótét ez reánk nézve; kárpótlás a sokat vesztő, enyhűlés a sokat szenvedő embernek. Reá oly sok kedvetlen van a jelenben mérve, hogy keserű lenne, ha még a múltat is visszaemlékezés által ismételve kellene újra szenvednie. Az elmúlt rosznak s fájdalomnak kedvetlen emléke vagy kedvessé s örömmé válik annak tudása által, hogy már elmúlt s átestünk rajta, vagy legalább enyhül; a kedves emlékeket pedig a visszaóhajtás és gyors múlásokérti bánkódásunk, bájoló színbe öltöztetik. Ezért az enyészett kedvetlennek, a mondottak szerint, változott vagy gyengűlt érzése nem igaz mérték a mostani kedvetlenségek birálására, melyeket egészen, sőt olykor a szokatlanság által nagyítva, érezünk; valamint a számunkra szűken mért jelen örömek majd mindig vesztenek, ha a múltakkal méretnek össze, melyek többnyire szépített színben állnak képzetünk előtt, s nagyobb alakban jelennek meg, a mellettök volt s őket kisebbített kedvetlenségek emléke oszolván vagy gyengűlvén. Ezek okozzák, hogy az ember szebbnek, jobbnak látja a múlt időt mint a mostanit, s ezért volt s lesz örökké oly hajlandó, a régi kort magasztalni s ócsárolni a mostanit. Önnön múlt idejének gyors és véletlen lefolyta az, mely után majd mindenki sohajt; ez azon tenger, mely teste erejét, virító egészségét, szép ifjuságát s annak minden örömeit elnyelte, vagy elnyeléssel fenyegeti. De nem csak tulajdon eltöltött napjaikért, hanem a még sokkal előttök múltakért is szoktak

sokan keseregni; mivel a régen s utóbb eltölteket mind öszve s a múlt címe alá foglalván, nem tesznek köztök olyan különbséget, a minőt azok s a jelen közt éreznek, melyet az általa eltemetett múltnak sírjából szemlélnek kikelni.

Sokan miért ragaszkodnak a régihez annyira, ezt adják okul: „tisztelni a régit, mondják, kötelesség; tartozunk megbecsülni, fentartani a mit eleinktől mintegy hagyományban kaptunk.“ Ezen állítás színét, s lehet, forrását is, azon gyengéd érzéstől veszi, melylyel szüleink s elhúnyt más kedveseink becses emlékét oly örömest tiszteljük s örökítjük, mind annak a mi övék, s körültök volt, gondos megtartása által, de ez csak az érzés gyengéd körében s csak a személyek iránti hív vonszódásra nézve illő, nem pedig társasági életünkben, hol polgári tartozás a jelen s jövő kor iránt szoros kötelességeket szab; ezek tevésre szorítók, s nem szabad azokat a múlt kor iránti tartozásnak, mely tisztelendő ugyan, de csak érzésben áll, feláldozni. Ha sok tárgy az idő s ész haladtával egyenlően ment volna elő, nem volna most avult s egészen változást kivánó; nem volnánk kénytelenek azt vagy kiadni kezünkből, vagy a kor megtámadásai ellen oltalmazni. A mit a jelenből kedvelünk, s nem akarjuk, hogy attól majd vagy nekünk, vagy az utánunk jövőknek meg kelljen válni, léptessük azt mindig az örökké haladó idő nyomdokiba, s ne ragaszkodjunk vak szeretettel a régihez vagy meglévőhöz, mert épen ezen makacs vonszódás okozza, hogy a meglévő régivé s avulttá válik, s végre a hasztalanná lettet ápolójának karjai közől erővel is kiragadják s elvetik. A meglévőre, ha az ujító előhaladás intéseit követi, nincs az enyészet átka kimondva. A mi lassanként, de szüntelen újul, örök ifjuságban marad; azért ha kedves előttünk a meglévő, ne hagyjuk azt megvénülni, hanem az ifjan előhaladó időhöz kapcsolván, tartsuk fen ifjuságát, s ne bocsássuk maradékinkra mint viseltes régit által, úgy a hogy eleink a mostani régit s elavultat mireánk hagyták: hanem ujítsuk azt örökké a kor szellemèhez képest, s ha ezt teszszük, nem lesz a maradék kénytelen úgy, mint mi most, elaggott kedveltjét gyászolva sírhoz kísérni.

A réginek pártolói legtöbbször azzal szoktak diadal hangján állani elő: „hogy a régi a múlt bölcs kor szüleménye, az új pedig a mostani, tehát ifjú, azaz: éretlen kor magzatja.“ Ezen állításnak fonákságát nagyon könnyű átlátni. Egyes emberről korra van hasonlatosság vonva; de el van felejtve, hogy a két hasonlított tárgy épen abban különbözik, a miben össze van hasonlítva. Az öreg ember bölcsebbnek képzeltetik mint az ifjú; de miért? mivel többet látott, tapasztalt: tehát a több tapasztalás van a bölcseség alapjául felvéve; a korra nézve, melyiknek lehetett több tapasztalása, vagy is bölcseségmeri-

tésre több s bővebb forrása? régi kornak-e, melly csak az előtte volt s idejebeli tapasztalásokból okosodhatott, vagy pedig az újnak, mely előtt mind az nyitva van, a mi a régi kor előtt volt, s annyival több, a mennyi azóta történt s most történik? Ennel fogva a tapasztalásra nézve, mely itt úgy hozatik fel, mint az egybehasonlított bölcseség nemzője, egészen különbözik az emberek s nemzetek kora. Nem a régi idő, a tapasztalásokban gazdag s tanulásban őszült bölcs öreg, sőt épen keveset látott s tapasztalt ifjú az: de a mostani azon ért idejű, melynek századok s ezredek példái s öntapasztalási szolgálnak tanulságul; ott kezdheti ez tudását, hol a régi kor végzé, s ennek minden ismeretei alapúl szolgálnak neki, melyre építhet.

— — — — — — — — — — — —

Hagyjunk fel azért a réginek nevetséges magasztalásával, s az ahozi káros ragaszkodással. Ne vessünk meg és el semmit azért, hogy régi: de hányjuk messze magunktól ha rosz s már hasztalan, akármely régi is. Ne ragadjunk hévvel semmit is csak azért, mivel újság; de ha jónak ismerünk el valamit, fogadjuk buzgó részvéttel, bár azelőtt hírehelye sem volt, vagy ha régibbjeink azt nem kedvelték is. Ne szeressünk semmit csak azért, mivel hajdani, hanem mert jó s hasznos; s a mit ilyest találunk, tartsuk azt meg híven, s oltalmazzuk; de attól se zárjuk el a haladó kor gátolhatatlan s mindenre beható munkálását, hogy azzal együtt haladván, ha most jó, később is az maradhasson.

19. *A bölcsészet eszméjéről.*

Horváth Cyrill academiai előadásaiból.

Miben áll a bölcsészet eszméje?

Mi szükség e kérdésnél tovább időznünk? — így okoskodhatnék egynémely; hiszen annyiszor volt már e kérdés megvítatva, a hányszor valakinek eszébe jutott bölcsészeti dolgozatot írni? Hogy pedig ez épen nem ritkaság, a bölcselkedők nagy serege bizonyítja. Igaz, hogy e kérdés igen sokszor meg volt már vítatva, az is igaz, hogy ez iránt minden bölcsészkedő szeret nyilatkozni; de azért nagyon csalatkoznék, ki e kérdést vagy egészen kimerítettnek, vagy legalább könnyen megfejthetőnek gondolná. A badar vélemények sokasága, melyek széltében hallatnak, meg azon sok források sajátsága, melyekből az e kérdés megfejtéséhez szükséges előismeretek meríthetők, eléggé mutatják: hogy a bölcsészet eszméjének irányában füzendő gondolkodás épen nem fölösleges. Forrásokul pedig egyfelül a bölcsészet története, másfelül meg az elmélkedés

szokott kijelöltetni. De járuljon bármelyikhez a vállalkozó, tömkelegbe lépend, hol az összekuszált tekervények miatt szerfölött nehéz és kétes a tájékozás.

Lássuk először a bölcsészet történetét. Ez némelyek szerint merő egyéni véleménynek gyüleménye; mások szerint ellenben oly fokonként fejlődő szervezet, melynek határain belül mindenik bölcselet szükségképi folyomány az előbbiekből. Tehát két ellenkező szempont ugyanazon tárgy körül. Mind a mellett abban meg látszanak egyezni, hogy akarmelyik választassék álláspontul, lehetetlen róluk a sokaságbai ütközést kikerülni. A bölcseletetek minden időben különböztek, és most is különböznek egymástól.

Másik forrás az elmélkedés. Ez a tudósok világában mindenkor kitünőleg szerepel. De épen e miatt lehet méltán tartani, nehogy túlbecsültessék. A túlbecsülés, akárhol fordúljon elő, sohasem mutatja a dolgot a maga valóságában. Pedig épen a valóság tiszta és rendes láthatása teszi azon célt, melynek elérése végett az elmélkedés eszközül használtatik. Hogy ez koránsem szokott mindig foganattá válni, bizonyítja a tapasztalás.

Az ember elmélkedik, mert ember. Ez azonban nincs mindenkor úgy az élet valamennyi szakán keresztül. Elmélkedésünk hatáskörét azon viszonyok határozzák meg, melyeken kivül az ember, mint olyan nem létezhetik. Ezek tehát rá nézve lényegesek levén, szükségképiségben nyilatkoznak. Öregbültével a viszonyok fejlődésének mindinkábbi fejlődésbe hozatik az elmélkedés is és viszontag. Viszonyban áll pedig az ember a természet-, emberiség- és istenhez.

Eleinte a viszonyokat teljes egység és boldogító összehangzás bélyegzi. Tehát egység belül, egység kivül. Nyugalom minden oldalról. Életünk későbbi nyomasztékai közől lehetetlen az ily állapotu embert boldognak nem tartani. Azonban az ily boldogság nem volt az ő érdeme. Pedig termesztének elutasíthatlan tökélyesülhetésénél fogva ő csak oly boldogságnak örvendhet valódilag, mely tulajdon érdemein nyugszik. Ez a közvetlen boldogság közvetlen egységen alapúl. A közvetlen egység pedig nem az ő műve. Miért is a közvetlen egység az önmagának tudtára ébredt emberben utoljára sem eredményezend mást, mint meghasonlást. Mernie kell, hogy vég célját saját, el nem idegeníthető szabadságának törvényszerü működése által öntudatosan elérhesse.

Ennek következtében az ember a valósággali közvetlen egységből nem valamely külső hatalom, hanem saját belsőleg egyre fejlődő ösztöne által emeltetik ki. Ennek megpercentésekor tulajdon énének minden nem-éntőli határozott megkülönítésével önmaga hozza azután elő a közte és valóság közti meghasonlást. A meghasonlás nyugtalanságot tápláló küzdés

Ámde mivel nyugtalanságbani maradozás épen nem lehet az ő rendeltetésének mivolti eleme, belsőleg képződő ösztönénél fogva ismét azon lesz: hogy tőle is, mint csupán fejlődhetési föltételtől megmenekülhessen.

Terhére válván tehát a közvetlen egységben érzett függés, szabadság után kezdett törekedni. Innen a meghasonlás. De csakhamar tapasztalja, hogy a szabadság, mely meghasonlásban keresi valódi elemét, minden kecsegtetés mellett sem elégítheti ki természetes vágyait. Az összehangzási nyugalom helyett folytonos küzdés ideje állott be; miért is szükségszerűleg ohajtja vissza a közvetlen egység boldogságát. Ily viszonyok közt azután vagy egészen meghódol a vele szemközt álló valóságnak, vagy emberi rendeltetését követve, meghódítja azt, és saját erejűleg vija ki magának az egységet, mely rá nézve nem lesz többé közvetlen, hanem szabadon közvetett, nem lesz adott, hanem szabadon szerzett.

Véghez viendi pedig ezt a gondolkodás segedelmével. Gondolkodva fog keresztülhatni a valóság birodalmain, s miután mindazt, mi vele rokon a birodalmakban, összerü gondolkodás által fölfogta, ismereti rendszert alkotand magának, melyben a mindenütt előforduló különbözetek és ellentétek fokozatos közvetitésével közvetítendi az őt elméletileg megnyugtató egységet is. És íme ebben áll a philosophiának sokaktól félre magyarázott titka. Mi tehát ennek következtében a bölcsészet.

Látható volt, hogy az eredeti közvetlen egység megszakasztása után három tárgygyal kellett az embernek meghasonolnia: a természet-, emberiség- és istennel. Hogy tehát az azokkali rokonúlás közvetitésével az elvesztett egységet sajáterejűleg visszaszerezhesse, mindenikét külön vizsgálat alá kell vennie. Mivel pedig sem az én nem gondolható nem-én, sem a nem-én én nélkül; a kettő közötti viszonyban rejlendik azon inger, mely a kölcsönös kiegyenlítési törekvést szünet nélkül sürgetendi.

Továbbá a szabadság tudásáig eljutott én csak avval rokonúland önfentartólag, a mi vele igazán rokon. Ezt végre hajtandó, ismereteket fog szerezni, melyek segedelmével bizonyos kiván lenni a valóság egész mivoltáról. A valóságban pedig legelőször is a természet tartóztatandja le a vizsgáló figyelmét. Minek okát azon szálakban kell keresni, melyekkel őt a természet minden percben magához csatolja, ösztöneit egyre izgatja és tehetségeit folytonos működésben tartja. Át levén ily módon hatva a természet kikerülhetlen hatalmától, de érezvén egyszersmind szellemi működésének szabad lengését, nem késendik a természet irányában ily kérdésekre fakadni: mi? honnan? és miért van a természet?

Magától értetik, hogy a felhozott kérdésekre adandó feleletek meghatározandják némileg az ez irányban fejlődő bölcsészet fogalmát is. Azon szempontoknál fogva tudnillik, melyekből az adandó feleletek kiindúlnak, a bölcsészet fogalma következőleg fog meghatároztatni: 1) a bölcsészet tudomány a létezők lényegéről. Ily irányzatban nyilatkozik Campanella a következő szavakkal: Sapiens est, qui res intrinsecus novit. Sapientia enim dicitur a sapore, a gustu sapiente res, prout sunt." 2) A bölcsészet tudomány a létezők alapjairól. E meghatározásra támaszkodik az úgynevezett naturphilosophok nagyobb része. 3) A bölcsészet tudomány az általános életről. Ez teszi alapgondolatát a bölcsészkedő hylosoismusnak. Ugyanerre sarkallik a psychoidealismus alapvetése is.

Ámde az ezen álláspontról nyert ismeretek nem elégítik ki teljesen az egységre törekvő vizsgálót. A természet mindenhol előkerülő bonyodalmai közt nagyon könnyen fölcseréltetik a lényeges a nem-lényegessel, a valódi alap a nem-valódival, az élet szükségképeni kelléke az esetlegessel. Innen azután az egymással összeütköző szempontok, és a kivánt világosság helyett sok oldalra homályt terjesztő nézetek. Pedig nem akárminő, hanem egyedül oly ismeretek elégíthetnek ki, melyek mindenkép igazak. Minek erejénél fogva csak az igazságban találtathatik föl az, mi a természetet illető ismereteknek érvényességet kölcsönöz.

Ugyanily eredményt hozand elő a gondolkodás, ha a természet ismeretbeni meghaladása után az emberiség és az ennek valamennyi körében szabadon működő én nyilatkozatai lesznek tárgyalva. A külső tárgyaktól elvonatkozó s önmagát gondoló én a fennebb érintett kérdésekre adandó válaszai által így fogja a bölcsészet fogalmát meghatározni: 1) a bölcsészet tudomány az én működésének eredeti törvényességéről. E meghatározás körül forog Krug bölcselete. 2) A bölcsészet tudomány a tudás legfőbb elveiről. Ez irányzatban működik az idősebb Fichte és Reinhold. 3) A bölcsészet tudomány az ember vég céljáról. Ez azok középgondolata, kik a bölcsészetet, görög nevezetének célzásánál fogva, erőnek erejével gyakorlati tudománynyá akarják csinálni. Igazán-e? annak eldöntése más helyhez tartozik.

Azonban az ezen álláspontról gyüjtött ismeretek sem elégíthetik ki teljesen az egységre törekvő vizsgálót. Az élet változékony elemei közt is könnyen fölcseréltetnek az én szükségképeni törvényei a nem-szükségképiekkel, a főelvek az alárendeltekkel, a vég cél a mellék célokkal. Innen a categoriák körüli tétovázás, a tévelyítő elvharcok és az ember fő javát illető vitatkozások. Pedig csak akkor fog az én önmagáról is teljesen kielégítő ismeretekkel bírni, ha azok mindenkép

igazak. Miből ismét láthatni, hogy a fő nyomaték itt is az igazságra esik.

Végre miután az én és nem-én közötti viszony átértéséből világosan előtünik, hogy sem az én nem teremtménye a nem-énnek, sem a nem-én nem teremtménye az énnek, mivel az egyik épen úgy föltétes mint a másik: szükségelve van egy oly föltétlennek elfogadására, melytől a föltétesek mind létezésök, mind létezési módjokra nézve végsőleg függenek. Ezen álláspont mivoltához képest azután a bölcsészet fogalma is következőleg fog meghatároztatni: 1) a bölcsészet tudomány az istenről mint általános állagról. E gondolatban áll Spinoza rendszerének alapja. 2) A bölcsészet tudomány az istenről mint általános alanyról. Ezen nyugszik a deismus vagyis a másoktól úgynevezett elvont theismus sokféle szerkezete 3) A bölcsészet tudomány az istenről mint általános szellemről. E meghatározás szerepel Hegelnél és az őt meghaladni kívánó theistáknál.

Ámde tekintve mindazt, mi az itt érdeklett meghatározások elemeire nézve a különbféle religio és bölcseletekben időnként fölmerült, csalatkozhatlanúl állíthatni: miszerint az istenről és annak világhozi viszonyáról szóló ismeretek közt is csak az bír teljesen kielégítő erővel, a mi mindenkép igaz.

És ugyan mit jelenthez ez? Azt, hogy fölötte csalatkoznék, ki a bölcsészet fogalmát az imént fölemlített meghatározások valamelyikében egészen kimerítettnek gondolná. Megtörtént, az igaz, számtalanszor; de épen onnan származtak a bölcsészetre kártékonyan ható egyoldalúságok. Hol is kellene inkább őrizkednünk a merevült egyoldalúságtól mint a bölcsészetben? Általa kívánunk a teljesen kielégítő egység észszerü birtokához eljutni; de várhatja-e ezt valaki józanúl: ha bölcsészkedve épen azon elemben találja gyönyörűségét, mely a teljesen kielégítő egységnek határozott ellenfele?

Nincs tehát az elősorolt meghatározások közt olyan, mely a bölcsészet fogalmát teljesen kimerítené. Mind a mellett van mindenikben valami lényeges a bölcsészet fogalmából. Kiviláglik innen, miszerint csak együtt véve alkothatnak egy, belsőleg összefüggő egészet. A mi hogy megtörténhető legyen, bizonyos lényeg-elemnek kell valamennyin átvonulni, mely mindeniknek bizonyos, sajátszerűleg egyetemítő érvényességet kölcsönöz. Mi tehát az, a mi mindenekben megvan, s valamennyinek kölcsönös kiegyenlítése által hozza elő a belszükségű összehangzást?

Mindenikben kimondatik, hogy a bölcsészet tudomány. De a tudomány eszméje több tudományra szervezül, melyek a szempontok különbségéhez képest sokképen különböznek egymástól. Mindenik bizonyos tárgy körül forog. Nem így a böl-

csészet. Ez az egész mindenségre kiterjeszkedvén, bizonyos, meghatározott tárgyra nem szorítkozik. A tudományok továbbá az általok rendszerezendő ismeretek kútfejére nézve is sokban különböznek egymástól. A bölcsészet ellenben mindennemű és forrású ismeretet szemügyre fog, hogy belőle kiszemelje és saját szervezetébe iktassa mindazt, a mi benne valódilag igaz. Nem az ismeret tehát, mint ismeret, hanem az ismeretbeni igazság az, mi a bölcsész előtt valódi érvénynyel bír. Miből önként következik, hogy a bölcsészet tulajdonképi tartalmát nem az elvontan vett ismeret, hanem az összerűleg felfogott igazság teszi. És most már alaposabban lehet e kérdést föltenni: mi tehát, tartalmi oldalát tekintve, a bölcsészet? Feleletül pedig az imént fölemlítettek eredménye gyanánt a következő meghatározást adhatni: a bölcsészet, tartalmi oldalát tekintve, tudomány az igazságról.

E meghatározással azonban nincs még kimerítve a bölcsészet fogalma. A bölcsészet mint tudomány, tartalom- és alakból áll. Egyéb tudományok a tudományi alakkal nem igen szoktak bajlakodni. Használják a megszokottat és öröklöttet, a nélkül hogy mivoltának előleges vizsgálásába bocsátkoznának. A bölcsészet legtökélyesb vagyis oly fejleménye levén a tudomány eszméjének, melyben ezen eszme önmagának tetőpontjához jut, a tudományi alakot nem hagyhatja figyelem nélkül. Tartalmát az igazságban találtuk föl. De lehet valami igaz, és mégis, ha általam, mint olyan nem tudatik, bölcseletem szervezetének tagjai közé nem sorolható. Továbbá fordúlhat elő valami rendszeremben, mi csak esetlegesen csatoltatott hozzá. Ez, hamindjárt bölcseletem része gyanánt tünik is föl, valódi részét nem teszi; mert fogalomszerűleg kifejlődött szervezetéhez nem tartozik. Mi szükséges tehát még ahoz, hogy valamely igazság bölcseletem szervezetében valódi taggá legyen?

Találtathatik egynémely, ki e kérdés hallása után azonnal az eddig bölcsészetinek nevezett módszerre gondol. És nem minden alap nélkül. A bölcsészetinek nevezett módszer igen nyomatékos dolog. Általa hozatnak elő és szerveztetnek a bölcsészeti ismeretek. Ámde, hogy ez az előhozás és ez a szervezés csakugyan bölcsészeti legyen, a tárgy észszerü kifejlésével azonosnak, azaz mindenkép igaznak kell lennie. Sőt még az sem elég, hogy mindenkép igaz legyen, hanem a fölött szükséges: hogy azt igaznak lenni épen oly szükségszerűen tudjam, a hogyan saját létemet igaznak lenni tudom. Ezen alanyi állapot bizonyosságnak szokott neveztetni. Oda kell tehát a bölcsészeti módszerrel törekednem, hogy az ismeretek rám nézve bizonyosokká legyenek. Miből tovább terjedő fejtegetés nélkül is megérthetni: miszerint a bizonyasság teszi azon alakot, melyben az igazságnak föl kell tünnie. Csak így lesz az, a

mi igaz, bölcseletem szervezetének valódi tagjává. És e helyen ismét föl lehet e kérdést tenni: mi tehát, alaki oldalát tekintve, a bölcsészet? És feleletül az imént fölemlítettek következtében e meghatározást adhatni: a bölcsészet, alaki oldalát tekintve, tudomány a bizonyosságról.

Említve volt a fennebbiekben, hogy a bölcsészet tartalom- és alakból álló egész. Sem az igazság egyedül mint tartalom, sem a bizonyosság egyedül mint alak, nem teszi a bölcsészetet, hanem a kettő egysége. Az igazság bizonyos, a bizonyosság pedig igaz legyen. És ezen egységben áll a bölcsészet eszméje. „Jól meg kell jegyezni, úgymond egy német bölcsész, hogy a bölcsészet sem nem egyedül tartalma, sem nem egyedül alakja, hanem egysége, tehát a bizonyosság és igazság egysége által különbözteti meg magát a tudás egyéb nemeitől. Mert a mi az igazságtól elkülönített bizonyosságot, és a bizonyosságtól elkülönített igazságot illeti, ezek oly határozatok, melyek a tudás egyéb nemeiben is előfordulnak; a kettő egysége, vagyis az igazság és bizonyosság kölcsönös áthatottsága teszi egyedül a bölcsészet megkülönböztető jellegét. A hol ezen egység van, ott bölcsészet is van. A hol nincs, de kerestetik, ott a bölcsészethez kell folyamodni.“

Az eddig fölhozottak után ítélve minden tétova nélkül ki lehet mondani: miszerint a bölcsészet előfejtett eszméjében mindaz lényeges oldal gyanánt benfoglaltatik, mi a fönnebb elősorolt meghatározásokban elkülönítetten kiemelteték. Mi hogy annál nagyobb világosságba legyen hozva, vizsgáljuk át röviden a bölcsészet eszméjében tényező elemeket. Különösen I-ször az igazságot, II-szor a bizonyosságot, III-szor a kettő közötti viszony természetét.

21. *A történetirás philosophiája.*

Szontagh Gusztáv Propylaeumaiból.

A latin irodalmú közép korban a történetirás, mint a tudomány általjában, nyomorúlt állapotban tengett. Lesülyedvén azon magas fokáról, melyre Thucydides és Tacitus által emeltetett, rendesen az úgy nevezett „négy birodalmaknak“ historiájából állott, a zsidók történetére, mint bibliaira főtekintetet fordítván, olykor nagyobbat mint a hazaira, mert e kor nagyon vallásos volt. Utóbb a történetirás pusztán politicai historiából állott; háborúkat adván elő, fejedelmek, udvarok és kedvencek életét: a nép alig méltattatott tekintetre; s mind ez biztos birálási álláspont s felsőbb vezető eszmék nélkül adatott elő. Ha fontolóra veszszük, mikép vérengző s bor-

zasztó tettek nagyobb zajt ütnek, s a köz figyelmet előkelőleg vonják magokra, a szelíd boldogító erények pedig épen azok, mikről, mint Schiller szerint a legjobb nőről, kevés szó tétetik: csodálkozni nem fogunk, hogy elméncségre s gúnyra hajlandó irók, mint például Voltaire, végre az egész történetirásban mást nem láttak, mint az emberi nem eszelőssége s gonoszsága tagadhatatlan bizonyságát.

Ily zavarból oly tudománynak ki kellett tisztúlni, mely a legvalódibb életbölcseség kútfeje. Legelébb is fensőbb jelentőségét az olaszok sejdíték, utóbb vezéreszméjét Kant alapitá meg, s Herder képezé ki philosophiáját.

S melyik ezen vezéreszme?

Az emberi redneltetés. Az emberiség történeti élete valósitásának folyama.

Igen is, ha valamely egyesnek előttünk kitárt életét, bölcsőtől sírig, meg akarjuk birálni, mire támasztjuk itéletünket? Arra: mikép felelt meg körülményei s viszonyai közt emberi rendeltetésének. Szint ezen nézőpont áll a nemzetek és az emberiség életére nézve. De fogjuk fel jól e feleletet. Minden egyes, nemzeti, és egyetemes emberi élet lefolyása megbirálható először: rendeltetésünk eszményei szerint. Itt a kérdés: mennyire haladott az egyes, nemzet, és emberiség az igazban, jóban s jólétben általában, tehát kizárólag az eszményhez mérve. Ezen általános mérték azonban nem lehet egyedüli; mert az ember nem mindenható lény, nem teremti önmagát, tehetségeit, körülményeit; nem ura a véletlennek, a sorsnak; nem tehet mindent, hanem csak a lehetségest; s ennél fogva ha munkásságát egy részről méltán rendeltetése eszményeihez mérjük, kérdezvén: mennyire haladott feléjök, vagy maradott el tőlök; másról, ha igazságtalanok nem akarunk lenni, tekintetbe kell egyszersmind azon körülményeket vennünk, mik közt feladatának megfelelni törekszik, mivel ezek igyekezetének teljesebb vagy csekélyebb sikerültét föltételezik. Minden egyes, p. o. bizonyos helyen születik s él, bizonyos polgári viszonyok közt, tőle nem függő tehetségekkel, miknek első kifejlése, szülei, nevelői s oktatói kezében van; s kilépve az iskolából, az élet művelő intézetébe lép, hol előre nem látható események s viszonyok hatnak rá s veszik körül; s végre nemzetének s korának szelleme s műveltsége korlátozó gátak, vagy előre taszító rúgók stb. A nemzet szintúgy: mindegyik bizonyos helyen lakik s ennek éghajlata, termékei, fekvése, péld. tenger mellett vagy messze tőle, művelt vagy barbár szomszédok, sötét vagy felvilágosodott korszak folynak be kifejlődésére. Szóval az általános mérték mellett a viszonyost is kell használnunk; mert az egyesek, nemzetek, és emberiség élete, vegyes eredmény szabad akarat és sorsból; az ember hat a kö-

rülményekre, a világ történetére, s a körülmények, a világtörténeti események viszont reá. A nemzet életének belső kifejlődése az állodalom, egyház, iskola, tudomány, művészet, földmívelés, ipar és kereskedés célszerü elrendezésétől függ; a külső: viszonyaitól a külföldi hatalmakhoz. Mindkettőre nagy polgárai, hősei, tudósai, művészei, szóval nagy emberei hatása eldöntő; de ezeken kivül és mellett állnak még az emberi akaratnak alá nem vetett helybeli körülmények, viszonyok s események, miket az isteni gondviselés rendez, a sorsot mindenható kezével igazgatván. Az emberi nem történetében nincsenek érdekesebb s tanulságosabb lapok művelődése történeténél; s itt a philosophiai történetirónak kivált azon szerencsés viszonyokat, történeteket, nagy embereket s a művelődés utján elüljáró nemzeteket kell kitüntetnie, mik az emberiséget haladási törekvésében elősegíték. Ezen nézet teljes bebizonyitására talán nem lesz felesleges végül még egy felvilágositó pillanatot vetnünk az irodalom világára is.

Minden nemzet tudománya s művészete szellemének leghűbb kisugárzása, szintazon irányú az igazat s szépet valósitani törekvő. Ezen törekvés eredményét pedig vagy az igazság s szépség eszményéhez általjában mérhetjük, azaz lehetségképen a tudomány és müvészet a művelt nemzetek közt elért fokához, s ez általános mérték; vagy a nemzet szellemi szükségeihez, azaz a nemzeti irodalom fokához s annak követeléseihez, mi viszonyos mérték, mely szerint munka vagy mű lehet jótékony hatású, sőt a nemzet irodalmát haladásában előmozditó, tehát viszonylag nagy érdemü, a nélkül hogy a világ irodalmában előkelő helyet foglalna el, vagy épen a tudományt előbbre vinné; mert fentebb fokra hágás a nemzetre nézve mindig előmenetel s haladás, bármely messze legyen is még ezen fok a tetőponttól.

Ezen itt előadott, az emberiség rendeltetéséből keletkező szemponton kivül, az emberi életnek lefolyása, egyedi, nemzeti s világtörténeti tekintetben, még az emberi szellem eredeti fejlődése folyamából is magyarázható, s ez két új történetphilosophiai szempontra vezet, miket azonnal meg kell fejtenem.

Szellemünk fejlődési folyamát tehetségeink vagy kettős vagy hármas osztályozásával vehetjük fontolóra. Az első esetben szellemünk érzékiségből és észből áll; ezek két fő tehetségeink, mik a többit magokban foglalják. Egyedek, néposztályok s népek a régi időben, kikben még a lélek tehetségei ki nem fejlődtek, hanem csak az alsók, az érzékiség: kiskorúak; tehát a gyermekek, a köznép s a régi idő emberisége; azok ellenben, kik szellemökre nézve teljesen kifejlődvék, kikben tehát az érzékiségen kivül az ész is kimüveltetett: nagykoru-

ak. Ilyenek a művelt egyedek, néptömegben a nemzet értelmisége, világtörténeti tekintetben pedig az újabb kor emberisége. Ha hármas osztályozást teszünk: az emberi élet lefolyása az életkorok fokain fejlődik át, s itt egyesekre nézve a gyermek-, ifjú- s férfikor tűnik előnkbe, az emberiség történetében pedig ezen korokat a világhistoria három korszakaiban: a régi, közép s újabb korban látjuk ismételve: Vizsgáljuk meg e dolgot bővebben; legelébb is a kis- és nagykoruság fokait.

Ha valamit megismerünk: vagy pusztán a tárgyat ismerjük meg, észrevevés tehát tapasztalás által; vagy egyszersmind ezen ismeret módját is, azaz: azon törvényeket belsőnkben, miken ezen ismeret alapúl. Az első esetben ismeretünk pusztán érzéki, s ez a kiskorúak ismeretmódja; a második esetben egyszersmind észszerű: ilyen a nagykorúak ismerete. A különbséget pedig az eszmélet külön fokú kifejlése okozza, mely szerint az első esetben a kiskorúak csupán az ismeret tárgyait, a másodikban a nagykorúak az ismeret törvényeit is eszmélni képesek, mi gyakorlati tekintetben is egyesekre, nemzetekre s az emberiségre nézve végtelen különbséget okoz. A kiskorú ember s nemzet tömege, a köznép p. o., belseje állapotjára nem reflectálhatván, elvontan nem is gondolkodik, nem szemlélődik, s ennél fogva utolsó instantiában önállólag nem is képes magát igazban s jóban határozni, minél fogva szükségkép tekintély által vezettetik: a gyermek, szülei, nevelői s oktatói, a köznép az egyház s állodalom által. Mennél tudatlanabb a nemzet és kor, annál nagyobb szerepet játszik életében a tekintély is, úgy hogy az ősidőben nem csak a vallást, hanem a törvényhozást is isteni tekinteten alapúlni látjuk: Mózses a tiz parancsot egyenesen Jehovah kezéből vette át, Númának Egeria nympha sugta meg törvényeit, s Lycurgéit és Solonéit a delphosi oraculum szentesíté meg. Innen van az, hogy a köznép régi erkölcsökhöz és szokásokhoz makacsúl ragaszkodik, minden ujításnak ellenzője, s az előítéletek rabja; mert vak hittel a tekintethez ragaszkodván, megvizsgálás nélkül mások tévelygéseit magáévá teszi. Ellenben a nagykorú, esze teljes kifejlődésére megért ember szemlélődik; mert belső szellemi állapotjaira reflectálhat s munkássága törvényeit eszmélheti, s ezen oknál fogva önvezetője törekszik lenni földi pályáján, s önálióan határozza magát meggyőződéseire és cselekedeteire nézve. Szemlélődik pedig először rendeltetése felett mint ember, törvényes munkásságát s céljait megismerni törekedvén, s ez a philosophiának szülő percenete; de azon kivül szemlélődik másodszor a társaság (állodalom s egyház) céljai felett, hogy mint polgár kötelességeit s jogait ismerje, s a szerint cselekedhessék. Ez a társasági philosophia kútfeje; s mivel e tekintetben az elvont philosophia fő tételeit, az emberi rendel-

tetést, a társaságnak viszonyaira alkalmazza, az eredmény (a társasági philosophia) az alkalmazott philosophiai tudományok közé tartozik. Ezen elméleti önálló munkásság mellett természetesen gyakorlatilag is máskép munkás, mint a kiskorú ember. A köznépben a maradási elv él, a vis inertiae a nagy tömeg bélyege, hacsak fel nem izgattatik, mely esetben ujítók ellen dühöng, épen azok ellen, kik őt a tudatlanság, előítélet s szolgaság bilincseitől meg akarák szabadítni: felizgatott köznép ítélé Socratest méregpohárra s üdvözítőnket keresztfára; pór vénasszony raká Hussz máglyájára a gallycsomót, mely a reformátort azon ismeretes szavakra fakasztá: beata simplicitas! A nemzet nagykorúiban, a nemzet értelmiségében ellenben a haladási elv él és munkál. Az állodalom s egyház céljai felett szemlélődvén, természetesen korszerü javitást ohajtanak. S ím ez különbözö bélyege az új és régi kornak is. A régi korban minden változások a nemzetek külső gyakorlati életéből eredtek, az újabban belsőből, hogy az, mi a mult időben esetleg létesült, az emberiség céljai szerint javíttassék.

Hogy ezen javitási törekvés bel s kül háborúkat, egyházi s állodalmi forradalmakat okozott, a történetirásból tudjuk. Everet, a volt éjszakamerikai ügyviselő „Europa" cimü munkájában ezen világtörténeti tüneményeket szellemünk eredeti fejlődési folyamából magyarázza, nevetvén azok állitását, kik a forradalmak okait ábrándozó ifjakban s titkos társaságok munkálatiban keresik. A tünemény, mond ő, egyetemes s állandó. A reformatio vagyis három század óta a Temzétől a Mississippi partjáig, s innen Rio de la Plata folyamtól a Viszláig, mindenütt, a hol csak európai keresztyén emberiség él s mozog, vallási vagy politicai eszmékből keletkező forrongások mutatkoztak; a mi pedig egyetemes és állandó, azt esetleges okokból nem lehet magyarázni, hanem csak egyetemesek és szükségesekből: s ez az emberi szellem eredeti fejlődési folyama; s ebben, nézetem szerint, más nem létezik, mint az emberi rendeltetés valósitásának törekvése, mihelyt nemünk esze kimüvelése által céljai öntudatához jut. A forradalom nem fekszik ezen folyamban, még kevésbbé az észben, mely azt általjában kárhoztatja, s egyedül a törvényes útoni békes kifejlődést helyesli. Hogy tehát mind e mellett erőszakos kitörések történtek, ezt azon veszélyeknek kell tulajdonítanunk, mik a magát önállóan határozni törekvő észt, elhagyva a tekintélytől, első lépéseiben körülveszik, s miket nemünk, tapasztalatlanságból elvakúlva, nem volt képes kikerülni. E tárgyról azonban utóbb bővebben szólok, most előzőleg csak ennyit.

A ki a tekintélyt elhagyva, önmagát gondolkodva és cselekvőleg igyekszik határozni: annak fél úton nem kell mégállapodnia, mert igy célhoz nem érhet; hanem lényünk elmélet és

gyakorlati törvényeit világosan megismernie: máskép, elveszítvén a tekintély biztos alapját, annak helyébe — magában mást nem találhat, s így szükségkép a kétkedés örvényébe bukik. Lerázza az előítéleteket, de a fürdővel együtt kiönti a gyermeket is: hittelenségbe esik, gyakorlati materialismusba, gúnyolva minden szentet. Ez a fél műveltség, a fél tudás átka; mert biztos vezető csak a teljesen kiművelt, tapasztalt s az érzékiséget korlátozni tudó ész lehet. Nézd az ifjút: kikerül az iskolából, szülei, nevelői, oktatói vezetése alól, neki most önmagát kell határozni, tapasztalás nélkül, nem ismerve embert, világforgást, s épen azért magát sem. Mi az eredmény? Bukdácsolás, maga kárán tanulás! Ez elkerülhetetlen. Hiába inted őt, ő okosabbnak véli magát náladnál, s elbizakodva, vakon neki rohan a veszélynek. S ím e helyzetben volt az emberiség az új kor kezdetekor. A görög bölcselkedők kiművelték a logicát, metaphysicát s morált; de az észjog parlagon maradt. Alább előhozom, mily fonák nézeteik valának még Aristotelesnek és Plátónak is az emberiség jogairól. E tanokra legalább Groot Hugo deríte világot. A szokatlan világ káprázlatá a gyönge szemeket: teljes politicai tapasztalatlanság mellett azt hivék, az ész eszményét, az elvont állodalmat szintoly könnyű létesíteni, mint gondolni, s szerencsétlenségökre azok, kiknek gyakorlati tapasztalások vala s tudatlanságukon segítenie kellett volna, a jelenet világtörténeti fontosságát nem eszmélék, merőn ellenszegültek, az érdek belé elegyedett, az indulatok fölhevültek, s — a gyermekek megégették ujjaikat, egyszer, kétszer; de most végre okosodni kezdenek; botlanak ugyan még, mert az emberi természet gyarló; de legalább orra nem buknak többé.

A történetirás második, szellemünk eredeti fejlődési folyamából eredő philosophiai szempontja, mint mondám, az életkorok alkalmazásából keletkezik; mert e tekintetben egyédek, nemzetek és emberiség közt annál bizonyosabb analogiának kell helyet foglalnia, mennél kétségtelenebb, hogy a nemzetek egyedekből állanak, az emberiség egésze pedig nemzetekből, s a mi fő tekintetet érdemel, az összetes (concret) valóság az egyesek, az emberiség pedig tagadhatlanul csak az egyedek összeségének elvonata. Philosophiai történetirók ezen korokkal a világtörténetet régi, közép és új korral vélték ugyanazonosítni. A régi kor szerintök az emberiség gyermekkora: az ember még ki nem bonyolódott az érzékiségből; a hol pedig kedvező éghajlati, nevelési s politicai körülmények közt nevezetes műveltségi fokra fejlődhetett, műveltsége aestheticai jellemű volt, mint a görög és romai; mert az érzékek fő tárgya a forma, az érzéki műveltség tetőpontja pedig a szépség, s ennek helyes érzete: a jó izlés. A classicai világ tudományát

meghaladtuk, ízlését, művei alaki szépségét nem, sőt a tudományban sem előadása tökélyét; a régi szép formákat általjában csak utól lehet érni, felülmúlni talán nem, mert, úgy látszik, az emberi tehetség elérhető tökélyének maximumai. A középkor továbbá, mint mondám, az emberiség ifju korának tartatik; s valóban a történetirás ezen korban oly tüneményeket mutat, mik egyedül ifjukori felhevült érzemény és képzelődés által magyarázhatók, s higgadtabb keblű korunkban lehetetlenek volnának. Ilyen azon ábrándos vallásosság, mely hosszú évsorokon át százezreket birt keresztes háborúkra, az egyházi rend s kivált a pápa hatalmát a világi hatalom fölé emelte, a lovagok rendét ábrándos fogadalmaival s regényes szerelmi kalandokkal létre hozá stb. Az újabb kor végre az emberiség férfikora, mert benne nemünk tehetsége, az ész, fejlődött ki, s vele együtt azon eszmék mozgása, mely belülről kifelé, egyházat s állodalmat átalakítani törekedett, s az igazi útat elvétve, forradalmakra fajult.

Végűl e két történet-philosophiai szempontról azt kell még megjegyeznem, hogy szellemünk fejlődési folyama mindig ugyan szintaz; de egyesekre, nemzetekre és az embériségre nézve, nem szintazon ideű, sőt a fejlődés későbbi stadiumai minőségre nézve különbözők az előbbiektől. Mint egyes durva nemzetek közt mívelt emberek lehetnek, úgy durva századokban is mívelt nemzetek, s megfordítva mívelt korban ki nem mívelt nemzetek. A későbbi kor míveltjei pedig szellemibb álláspontón állanak, mert érzékiségből észre fejlődünk, s ennél fogva a világtörténet különböző koraiban az emberi öntudatnak is minőségre nézve különbözőnek kell lennie. Földünk is szintazon időben fordul sarka s egyszersmind a nap körül; de azért helyzete a naphoz változván, különbözik a téli reggel, dél és est, a tavaszi, nyári és őszitől.

22. *Szentirási képek.*

Guzmics Izidórtól. (Az erkölcsi világ történetéből).

Utánzás és mímelés első foglatossága a fölébredt, munkásságra ösztönzött tehetségü gyermek-embernek. Ide érzéki jelenetek, az emberi érzékekre erővel ható képek szükségesek, melyeket lásson a szem, halljon a fül, tapintson a kéz, s ezen érzéki műszereken át, észre vegyen a lélek. Az első ember történeti rajzában látók, hogy az ember nyelve, a lélek, ész és szív értelmező csoda műszere, a különbféle hangolatu állatok után indult meg, utánozva, mímelve a fülcsőn át hallott hangokat s ezektől nevezve el a hangoló állatok különféle fajait. És íme!

az eltanult hangok, emberszájból löketve ki, képei levének a hangoló állatoknak ember lelke előtt ezek akkor is, mikor távol valának embertől az állatok, lelke elébe állíták ezeket az embernek, mihelyt az utánzott hang híven csendült meg gégéből a fülhöz. Így lőn képes az első nyelv, s ez a természet nyelve, melyről bővebben a második részben fogunk szólani. Itt most egy magasb tárgyra — teremtés képeire — függesztjük figyelmünket.

Semmit nem volt embernek elnevezni könnyebb, mint a hangoló lényeket, jelesen az állatokat; azért állítá Isten Ádám elébe először is az állatokat, melyek magok adák tudtára nevöket a vizsga embernek. Nehezebb vala elneveznie a természet roppant ugyan, de néma egyéb jeleneteit. Ha a bölcs teremtő saját magát kijelenteni nem késedelmeskedett embernek, mindenek előtt, mint teremtőt kelle magát előtte kijelentenie, mert a teremtő hite alapja Isten iránti egész hitünknek, alapja az ő és ember közötti viszonyoknak, és kötelességeknek, alapja a valódi, igaz religiónak. A teremtés és teremtő fogalmának tehát korán kelle ember előtt nyilatkoznia, nemcsak értelme fejlésének tekintetéből, de s még inkább vallási s erkölcsi természetének szükségéből, mielőtt balvélemények, ábrándozás foglalják el a fogalmatlanság ürében még percig sem nyugható emberi elmét és lelket. De hogyan? Nyelve az embernek még nem volt az a néhány egyszerü hang, az is minden belértelem nélkül, melyeket az állatoktól tenult el Ádám, korán sem lehete képes föltámaszthatni lelkében a teremtés és teremtő fogalmát. Belső sugallás által derítheté Isten ember értelmét s emelheté a nagy eszme fogalmára; de azonkül, hogy ez rendkivüli és épen nem természetes módú oktatás fogott volna lenni, milyent, hanemha világosan tanítja a kijelentés, föltennünk nem szabad, még az is hihetetlenné teszi e sugalmat, hogy ily elvont tisztán szellemi oktatásra a gyermek-ember nem lehete alkalmatos, s nyilván ferde eltérés lett volna az a természet útjától, melyen elsőbb az érzékekre, s csak ezeken át történik hatás a lélekre; hogy azt se feledjük megjegyezni, mily gondolhatatlan dolog volna a közvetlen hatás lélekre minden érzéki műszer példáúl szavak nélkül, mely mulhatatlanúl szükséges világos fogalmak támasztására az emberi lélekben. De még a puszta szavak is, szem elébe terjesztett képek, jelenetek nélkül, sikeretlenül, mert értetlenül hangzottak volna el e gyermek-ember fülében, ki csak úgy kapcsolhata fogalmat a szóhoz, ha a szónak előképe leképezve állott szeme és lelke előtt.

És íme! itt vagyunk a hieroglyphák sötét berkében, melyekről világosan szólanunk annál szükségesb, minél homályosb ma már előttünk ez a régi tárgy. Hieroglyphe (titkos,

titkot röjtő szent vésett) hieroglyphika : így nevezték a hellenek a régiség jelesen Egyipt vésett vagy metszett jelképeiket, emlékeiket, melyek által régibb jelenetek, tett dolgok, törvények, vallási tanok jegyeztettek és tartattak fön a legkésőbbi időkre, milyenek a szent kőhalmok, fák, oszlopok egyegy célszerűleg jelentő képpel, s a képre ének készíttetett ; mely jelentését zengené, melyet a jelképnél többszer összegyült nép ismételve énekelt, mint szent hagyományt, melyen egyegy törvény, szokás vagy vallási ágazat és szertartás alapult.

Ez, mennyire a történet felmegyen, első irat, mely által föntartattak az ősi hagyományok, melyek mind addig értelmesek valának, míg a nép szájában és szívében éltenek, melyek közől ma is sokat fölkutatnak a régiség buvárai, de hanemha régi irók vették föl azokat emlékirataikba, többnyire semmi vagy bizonytalan értelmüek reánk nézve. Ez emlékjelek valamint hű fentartói valának a régiségnek, úgy táplálói is a balhitnek és vakbuzgalomnak, forrási a többistenségnek és a mythologiának.

E mesterkélt hieroglyphákhoz valami hasonló jelek által vezéreltethetett az első ember is a teremtés fogalmára, s a teremtő hitére. Kérdezzük csak : a tanításnak mily módja legtermészetesb gyermekre nézve ? Puszta szavak, bár szóljon már a gyermek, üres hangok fülébe a tárgy látása, az eszme leképzése, testesítése nélkül, a gyermek semmire nem alkalmatlanabb mint elvont fogalmakra ; ő a természetnek, nem a szellemnek, de az érzékinek gyermeke ; érzékek ragadják őt ; nem a lélek szendergő tehetségei léte első szakában ; érezni tud ő, nem gondolni, de érezni elevenen, telve élettel és erővel. Semmi nem mutatja őt inkább, mint a látás és utánzás, s az utánzás nem egyéb mint leképzés, a látottnak leképzése, s a leképzett tárgy lelkéhez tapad kitörölhetetlenül. Leképzés és számítás, a látott tárgyaknak számbavétele rendje. E kettő foglalja el mindenek előtt a gyermeket, figyelmét és emlékezetét e kettő kelti föl, e kettő foglalja el, és élesíti. Mindennapi tapasztalás tanuja ennek ; s ha a történetben is akarjátok látni nyomát, nézzétek a legrégibb nyelveknek irását, a hangok jeleit : e jelekben találtok leképzett tárgyakat, melyektől elnevezésöket is vették, csak az éber betüket nézzétek, s bennök látjátok a mondat igazságát ; s ennél fogva igen nagy régisége gyanítható az éber betüszernek.

És íme ! a teremtés hagyománya, benne a rend és számszer — leképezve, úgy miként szembe ötlenek, a nagy tárgyak — ég s föld, víz, fény, mennyezet, nap, hold és csillagok, növények, földi és vizi állatok, s a teremtés koronája, az ember, s mind ezek fölött a teremtő, s a nagy szombaton nyugvó istenség egy táblára vésve ? — Nem, a tábla maga a látható ter-

mészet vala, az ember lelkébe nyomva; a látvány után lelkében leképezve, s a képeknek név adva. Miként? ezt az éber prophetákból tanulhatod: álomban? elragadtatásban? látványban? Ez utolsóban bizonyosan, akár álom, akár elragadtatás volt állapota az Isten tanítványának: elébe terjesztve a teremtés abrosza, leképzett mása, s fülébe zengve a nevek, a teremtmények, és teremtő nevei. És minő, mily egyszerü természeti rendben s mily számmal? Az egészen érzéki: Isten int fölülről, leereszkedve a menny magasságáról a földig, az örvény mélységéig, ismét fölemelkedve a földről az egekbe, mindig munkálva, de munkálva fönségesen, egyszerüleg: „legyen!“ akaratja, parancsa maga a tét. Alatta fekszik iszonyu csendben a zagyva, a végetlen s alaktalan testtömeg, a mozdulatlan víztenger, az örök éj sötét ölében, a leendőség zavart egyeteme. E fölött miként éjben a rémek, lebegett a szellem, s a csend tompa zajban kezde enyészni. E sötét kép borzasztó, de annál inkább figyelemgerjesztő, minél borzasztóbb. És a szél szárnyai alá dörg a teremtő ige: „legyen fény!“ És fény derül a borzadtan figyelő szemei előtt a rémitő sötétség fölött. Ez a gyönyörü tünet, a teremtés előszülöttje, mint bimbóból a rózsa, fakadó hajnali fény, mily gyönyörűen meglepő, földerítő lehete ez a gyermek-emberre, kinek borús szemei, borzadt lelke semmit nem ohajthatának inkább, mint fényt a végtelen sötétségben, miként éj homályában a tévedezve bolyongó vándor! Most már láthatá a földerült szemü figyelő a hullámzó vizek, és szelek dörgő csatáját. Ezt követé a szóbeli tanítás: „nevezé Isten a fényt nappalnak, a külön vált sötétséget éjnek, és lőn reg és est, egy nap.“ A teremtés első napja.

És az így megyen végig, hat napon át: a táblán mindig új tünemény a szemnek, a légben mindig új hangok, tanító szavak a fülnek. Elsőbbször egyegy, nagy testek: fény, vizek, mennyezet, nap, hold, csillagok; majd a teremtmények több egyedből elegyült tömege: a növények, a lég, víz és föld pözsgő állatai. Végten látja saját magát az ember, hallja isten tanácskozását, és végzetét maga fölött. És mind ez kevés, egyszerü, többszer ismételt szavakba foglalva, a gyermeknek fogékonyságához alkalmaztan.

És itt áll egy csoportban, de gondosan elkülönözve, bölcsen rendezve, és rendben fölszámítva, egytől hétig a természet egyedeinek egyeteme, az első ember szeme előtt, tisztán, világosan, röviden oktató aláirásokkal. Innen a hét számnak a szentsége, a föld majd minden régi népei között. Nézd most az ellen- és összetételeket, melyek a fogékonyságot annyira segítik: ég, föld; sötétség, fény; folyékony és száraz; nappal és éj, stb; végten: isten, és ember, munka, pihenés, a teremtés nagy ünnepe, a szombat! Ez a keleti örök parallelismus, a

természet rhythmusa, harmoniája. Itt semmi elvont fogalom, és eszme, minden csupa, és anyagi valódiság a jelenben; semmi röjtély, rege; csupa természet minden, csupa igazság himzet nélkül, a leképzett kép maga a természet tulajdon sajátságában; semmi allegoria, semmi tropus képekben, és szavakban; maga isten, kit nem lehet szem elébe állítani, hanemha jelképekben, a legegyszerűbb fenségben, teljes illemmel jeleng a természet fölött, sőt nem is jeleng, csak int, parancsol, tanácskozik, végez, és pedig a takarékosság legszorosb szabálya szerint.

De, ha csak a természet, ez is csupán az ő külsejében, miként gyermeknek szembe ötlő, volt Ádám előtt leképezve, mire való ez igen természetes foglalatosságban a rendkivüli műerő, az istenség közbejötte, melyet maga a gyermek képes véghez vinni, sőt ellentállhatlan ösztönöztetik fölfigyelni a szem előtt először nyiladozó természet roppant jeleneteire? Igen, ha egyedül a természet külszínü, s fölületes ismerete volt célba véve, és semmi egyéb, semmi nemesb cél. De az embernek ez utolsó szüksége lehete, kivéve talán a neki, állati természete fentartására szükséges terményeket, tehát, az időben egyedül a növényeket, s ezeket kivéve, a többinek ismerete, mely különben önként ajánlkozik, a szükségesek közé nem is számítható, de a cél itt magasb: embernek istenét, teremtőjét kelle ismernie, léte első percében, hogy isten képe, melyre alkotva volt, lehessen, s benne isten képe, a lélek rögtön kezdje fejlete, képzete szakát, hogy el ne fajuljon, hogy megóvassék a tévedéstől, melybe tömege dült utóbb az emberiségnek, a bálványozás tévedésébe. E magas célra mulhatatlanul szükséges volt a nyelv; mert csak nyelv által lehet ember az, mire őt a teremtő képzeni akarta, csak nyelv által juthata a láthatatlan, tapinthatatlan isten ismeretére, világos fogalmára. És nyelvre csak isten vezérelheté embert, kinek szüksége volt egy ébresztő erőre, mely e tehetséget fölkeltse. Az állatok nem fogák őt istenre tanítani, ezt csak az teheté, ki őt saját képére alkotá, az előkép, maga isten.

Ezek szerint együtt, a legegyszerűbb módon tanulá ember a természetet, a teremtőt, vagy ha tetszik a physicát, és religiót; és tanulá ezt a természet saját képeiben, a teremtő nagy táblájáu, a teremtő bölcs intézete alatt; és tanulá a természet nyelvén, először jelekben, a jeleket hang, szó követé; a jel, és hang gondolatot támaszta, szem és fül érdekelve lőn, érdekelve a lélek, s a szív tömve érzelmekkel. Ez az örök emlékkép, történeti, elméleti, és költészeti nyelve a természetnek, és teremtésnek, isten igéjének örök záloga.

Az emlékben eléfordúlt képek, a teremtés nagy képei, folyvást képei maradtak a keleti nyelveknek, elmondhatjuk:

az emberiség minden nyelveinek; különös jelentéseket vettek ezek föl az ó szövetség szent hagyományaiban, s megtartattak az újnak könyveiben is, melyeknek valódi értelmöktől fölötte sok függ az erkölcsi világ rajzában.

23. *A görög míveltség fő okai.*

Balogh Pál magyar philosophia-történetéből.

Egyik fő sarka minden lelki míveltségnek a polgári viszonyokban van. A Homér görögjei, a vad barbarusokkal összevehasonlítva, nem ön lelki tehetségeikben, nagyobb ügyességökben s erejökben, hanem státusalkotmányokban keresték állapotjok elsőségét, mint azt az Odysseus egy sora, melylyel a Cyclopsokat különösen jeleli,

Τοῖσιν δ' ὔτ' ἀγοραὶ βουληφόροι ὔτε θέμιστες.

Odyss. IX. 112. [1])

világosan mutatja. Innen leszállván a romaiak győzödelmével a nagy görög nemzet szerencse-csillaga, s öszveomolván azon dicső szerkezetű státusalkotmány, melynek védpaizsa alatt a görögök a nemzeti nagyság pályáját megfutották, azon bölcsek helyett, kiknek szájából az emberi nemzet ifju korának erőteli kinyilatkozási világsugárként ömlötttek el mindenfelé, csak az elmúlt nagyság árnyékképei lengettek Athene dülédékein.

Mit tehet a szerencsés helyezet mind természeti mind politicai tekintetben a míveltség s tudományok kifejlésére, annak örök példája marad Görögország. A természet azon gyönyörű scénái, melyek Görögország fenséges tájait paradicsommá emelik; azon dicső mérsékletű éghajlat, mely gazdag bőségben fejté ki a munkás kezek alatt az élet minden szükségeit; azon kedvező polgári helyezet, köz lelket ébresztő s tápláló státusalkotmány, mely a görögök mindennemű viszonyaira kihatott, az egész nemzetben kifejlett szabad szellem s nagy tettekre törekedés, a magas tökéletben divatozó müvészet, s ez által elterjesztett magasb ízlés, az egyes polgárok és státusok egymással vetélkedése, a virágzó kereskedés, mely őket csaknem minden más nemzetekkel öszveköté : mind ezek egyesültek e szerencsés nemzetnek az értelmi míveltség magas polcára emelésére. Oly státusban, hol minden polgár egyenlő jusokkal bírt s értelmi erejének foka szerint kisebb nagyobb részt vehetett az egészre munkálkodásban és hatásban; hol mindenkinek nyitva volt az út értelmi elsőségénél fogva a legmagasabb polgári tisztségekre, s polgári dicsőséget és koszo-

[1]) Semmi tanácsgyüléseik és törvényeik.

rút aratni csak a való érdemnek volt szabad; hol az elme nem ismert kifejlődésében semmi korlátot, és szabad röpkedésben mulathatott az akkor lehető ismeretek megyéjeben : nem csoda, ha minden polgárnak fő gondja vala a lélek kimívelése, ha mindenki igyekezett magát tudományos vagy polgári tekintetben mások felett megkülönböztetni. Egy ily szerencsés státusalkotmány alatt, a lélek szükségei naponként érezhetőbbek lettek, a tudományok szeretete öregbedett, a nevelés, társalkodás és életrend a míveltség s ízlés rendszabási szerint intéztetett, s végre a nyelv, ez a minden emberi míveltség legfontosb és leghatalmasb eszköze, minden fejledező eszmék s ismeretek egyesítője, minden társalkodási viszonyok eszközlője, s minden nemzeti lét egyedűlvaló alapja, minden tudományok hív tolmácsolására alkalmatossá tétetett, s tudományos nyelvvé míveltetett. A görögöknél ezen szerencsés körülmények következésében kitünőleg philosophiai lélek uralkodott. Elméség, szabadelmű okoskodás, éles itélő-tehetség s eleven teremtő képzelődés jelelik minden munkáikat. Ezen lelki adományok magvai, a kedvező körülmények és célirányos velebánás és kimívelés által a görögöknek magas tudományos bélyeget adtak, oly bélyeget, mely nekiek a régi világban uralkodó értelmi elsőséget szerzett. Bizvást lehet azonban azt is állítni, hogy egy oly nemzet, mely kedvező helyzetét s körülményeit oly bölcsen tudja használni, s magának oly dicső státusalkotmányt szerezni, polgári viszonyait oly termékeny lábra állítani, kereskedési öszveköttetéseit oly virágzó állapotra juttatni : már magában hordja magvait a nagyobb értelmi míveltségre juthatásnak is.

Ha ezeket öszvevetjük, két fő okait találjuk a görögöknél a tudományos fenségnek. Egyik azon szabadság, melynek szelleme az egész státusalkotmányt áthatotta, s melynek alapitói és védői, az ióniai iskola legjelesb bölcsei valának; másik az ő gazdagságok s hatalmok. A szabadság szüleménye volt azon teremtői képzelő-erő, mely a görögök munkáit a természettől kölcsönözött ragyogó színekkel öltözteté, melynek fő igyekezete mindig az ideál, mely a szépnek legfensőbb typusa, s mely a kecs, egyszerüség, symmetria és nagyság szövetségéből áll elő. A művészetnek innen eredő lelkes nemesítése, s a magas tökéletre vitt ékesszólás a világ legkimíveltebb nyelvén, az elmélés, figyelem s philosophia lelkét minden jobb fejűeknél felébreszté; s így álltak elő azon philosophiai rendszerek, melyek merészségök és nagyságok, eredetiségök és rendkivüliségök által bámulásra méltó emlékei maradnak mindenha az emberi lélek fölemelkedésének.

Róma eleinte csak a katonai győzödelmek zsibongó piaca volt; csak később, midőn a görögök értelmi nagyságának om-

ladványi oda hurcoltattak; midőn a legyőzött nép tanult fejei Romát mint rabságok helyét köszöntötték, kezdének ébredni a tudományos ismeretekre fogékony győzők. Azonban a nézelődő philosophia nemes gyümölcsöket Romában soha sem teremhetett. A szabadság nem a bölcs törvényadók munkája volt itt, mint Görögországban, hanem a nemzet characteréből s erkölcséből fejlett ki. Amott a szabadság szülte a philosophiát; a rómaiknál akkor kezdett az kifejleni s köz érdeket gerjeszteteni, midőn a szabadság elenyészett, s a despotismus mindig jobban érezteté vaspálcáját, s ekkor egyéb tudományok is hanyatlani kezdének. Míg a szabadság szelleme uralkodott Romában, míg az irók s szónokok szabadon s félelem nélkül kimondhatták, mi lelkökből kifejlett : addig virágzottak a tudományok is, fényes ékesszólás, csinos nyelv, erőteljes beszéd ömlött le a szónokok ajkairól a státus és polgári élet legfontosb dolgairól. Lucretius, Cicero, Cato, lelkök viszhangjait tevék papirosra; de mihelyt a Róma fényét homályba döntő tyrannusok szolgai rabláncokra verék a népet, s ez elveszté önméltóságának érzését s nemzeti bélyegét az érzés és gondolkodás fenségével együtt : azonnal távozni kezdett Romából azon tömött tudomány, mely annak nagylelkű polgárait dicsőítette; lealacsonyodott az ízlés s eltüntek a világhódító nagyság legerősb talpkövei. „Az actiumi győzödelem után, így szól Tacitus, midőn az ország nyugalma azt kivánná, hogy a legfőbb hatalom egyetlenegynek kezeibe tétessék, megszüntek azonnal azon nagy lelkek és férfiak is, kiknek szent sergei, a szabadság végső emberkoraiban, a státus-, törvény-, had-, nyelvtudományt, ékesszólást s világbölcseséget, a legmagasb fokra emelék, s a föld minden népeit, beszédeik, irásaik s tetteik által bámulásra indíták.“ Nem egészen az erkölcsök elpuhulása volt hát, mint Müller János mondja [1]), Róma bukásának oka, s nem is mindig az erkölcsökön nyugszik valamely ország hatalma. A szabad lelki míveltség elnyomása, s a nemzeti érzés kioltása legfőbb okai valamely nemzet elhanyatlásának; valamint az okos szabadságon nyugvó státusalkotmány alapköve minden nemzeti nagyságnak, mind polgári, mind törvényes tekintetben.

[1]) Alle Macht beruht auf den Sitten; von denen, die aufhören sie zu verdienen, geht sie zu Fähigeren oder Besseren über, und jedes grosse Reich fällt durch sich selbst,“ azaz : Minden hatalom az erkölcsökön alapszik; azoktól, kik megszűnnek azt érdemelni, képesebbek és jobbakhoz tér, s minden nagy birodalom maga által enyészik el. L. Vierundzwanzig Bücher Allgemeiner Geschichten, besonders der europäischen Menschheit. Durch Johannes von Müller. 3. Auflage. Tübingen, 1817. I. 172.

24. *A szépség tudománya.*

Schedius Lajostól.

Bármely nevezetes és drága szempillantás az, melyben a csecsemő e napvilágra köszönvén, legelőször édes anyja karjai közé szoríttatik : de az emberi élet első szent percenésének ezt igazán nevezni nem lehet. Ez csak a testi lételnek azon időpontja, hol fájától elválván a gyümölcs, magában megállapodik, hogy testalkotása törvényei szerint elintézett érettségre lassan-lassan juthasson. Az ember, az a kettős természetű való, az a két homloku Jánusz, a látható világra megjelenésének zsengéjét csak akkor éri meg, mikor az önérzés ébred melyében, mikor nem csak önnön magát a körülte lévő dolgoktól megkülönböztetni kezdi, de belső természetét is már a külsőjétől érezve elválasztja. Azon időtől fogva két nevezetes tünemény virrad fel az emberben; az egyik magára tekintve, a másik a külső világra nézve. Magára tekintve ugyanazon szempillantástól fogva kettősnek érzi magát az ember; két ellenkező izgát s ösztönt vesz észre magában, a mely kétfelé ingerel; ebből szünetlen tusakodás és viadal ered, mely szíve nyugalmát lehetetlenné teszi, azt szakadatlanúl addig háborgatván, míg a két ellenkező fél az igaz cultúrának alapos békességére nem lép, mely szerint egymás jusait meg nem sértvén, és mindenik független maradván, az egyik csak azt kívánja és cselekszi, mit a másik kíván és cselekszik.

De nem csak magában tapasztalja azt a kétféleséget az önérző ember, hanem annálfogva a külső világban is, az egész természet szélén, minden tárgyban külső jelenésétől különböző belső lételt keres, minden testben különös élesztő valót bámulva lát, a földet s eget lelkesíti. Így a gyermek, az érzékeny ifjú, a vad ember, minden fában fűben Dryászt [1]), minden forrásban folyóban Nájászt [2]), minden hegyben üregben Oreászt [3]) csodálva sajdít; minden legkisebb tettnek mozgását nógását valamely Daemon [4]), Nymph [5]), Gnom [6]), Elf [7]), vagy más tündér hatalmas mívelésének tulajdonítja; azért hitelt ád a bűbájosnak, a boszorkánynak; azért retteg a kisértetnek, az ijesztő váznak, az éjjel járó lelkeknek láthatatlan befolyásaitól; on-

[1]) Fai nemtők.
[2]) Források, tavak nemtői.
[3]) Hegyi nemtők.
[4]) Nemtő.
[5]) Vizi nemtők általjában.
[6]) Földi szellemek a középkori keresztyén népek képzelete szerint.
[7]) Az éjszaki népek hitregéje szerint szép tündérek, kiknek némelyei a lég magasabb részeit, mások alsóbb részeit lakják.

nan származik a fetis-tisztelet [1]), a bálványozás, a buta állatok imádása.

Mennél inkább előlép az emberi ész kifejlődésében, s a természet erőit s törvényeit vizsgálta s tanúlja, annál jobban átlátja ugyanezen jelenéseknek közelebb való okait. A csodák megszűnnek, a tündérek elenyésznek, a világból a sok lélek kipusztúl, és az ész, a természet munkáinak öszveszerkeztetését úgy tekinti, mint akármely más mesterséges mű rúgóinak, kerekeinek és egyéb részeinek egymásba kapcsolását. Eképen a természet rejtekéhez közelebb érni, a vad tudatlanságból származott bámulást és félelmet magától elhárítani látszik az okos ember : de más részről még sokkal nagyobb csodákra akad. Feszült tekintete előtt á természetben előkerülő minden szerek nyilván két fő rendre oszolnak, az érzéki vagyis érezhető, látható, testi, és az érzéken túl való, vagyis érezhetetlen, láthatatlan, észi, lelki szerekre. E két osztály nem csak igen is egymástól különböző, de épen egymással ellenkező, sőt egymást rontó és elenyésztő tulajdonsággal bír, és egymást szegő törvényeket követ : mindazonáltal csak a kettőből forrhat öszve a világnak alkotmánya ; csak a kettőnek egyesüléséből eredhet a természet létele és minden munkája, a legkisebb szemtől fogva a teremtésnek legfelségesebb remekéig.

De miképen férhet öszve a két ellenző elementom? Milyen hathatósság egyesíti azt? Ki tudja azon módot, melyen az érzékentúl való észi erő béhat az anyagba, s vele öszveforrván vagy olvadván, életet ébreszt, virágokat fakaszt, gyümölcsöt termeszt? Megfejthetetlen titok marad ez minekünk. Hiában igyekszik az emberi gyengeség annak szent leplét elvonni, vagy épen általhatni rajta. A bölcselkedő felekezetek legelmésebb állításai vagy rendszerei : az idealismus, realismus, synthetismus, identismus stb mind csak annyi homályos mécsek, melyekkel keresztül világítani akarván, az elővont kárpitnak sürűségét velünk még csak jobban észre vétetik.

A természet téres színén pedig mindenütt, legparányibb dolgaiban és tüneményeiben is, ugyan az a két ellenkező elementom szoros egyességben jelenik meg, s nem is válik el egymástól, hanemha az egyes testnek, melyben eddig együtt lakott, romlásával és vesztével. De még nem minden jelenésben, avagy egyes testben találtatik egyarányos mértékkel és képességgel a két elementom. Némelyekben a testiség haladja a lelkiséget, másokban ellenkező, a lelki vagy észi tehetség múlja felül a testiséget, véghetetlen fokon ; a honnan az a határtalan különféleség származik, melynek mind nemeit, mind lép-

[1]) Természeti, sőt mesterséges tárgyaknak is imádása, a bálványzás legalsóbb neme.

csőit, az atomustól kezdve a tökéletes ember formájáig csodáljuk.

Más részről az emberi természet is kettős, azaz testi és lelki tehetséggel birván, az egyikkel a külső dolgoknak érzési szereit sajdítja, a másikkal azoknak érzékentúl való részeit fogadja el s veszi fel magában. De valamint ez az emberi természet a tökéletesség polcát, a valódi cultúrát, csak akkor éri el, ha a kettős, egymással válhatatlanúl kiegyengetett, tehetség, ellenkedő irányzásaival felhagyván, közös jelességre jut: úgy a külső jelenések is, az emberi természetre való vonzatjaikat tekintve, csak akkor tökéletesek és kellemetesek, ha érzéki és érzékentúl való részei egyarányos mértékben szorosan egyeledett egészet tesznek, mely az egyesült emberi természet törvényeinek — az igaz cultúra principiuminak — megfelel.

Ebben áll pedig a szépség, mely magában az emberben, kettős természetének egyenlő szoros egyesülését és virágzását nyilatkoztatja; egyéb külső tárgyakban pedig azon formáit jelenti, melyek az ember egyesült kettős természete törvényeivel megegyeznek. E szerint a szépség, valamint a csupa kedvességtől, úgy a merő eszességtől megkülönböztetve, az emberi cultúrával együtt jár. Mennél inkább kifejtődik az embernek érzéki természete, tulajdon törvényei szerint, úgy mindazonáltal hogy lelki valósága benne szinte egyarányos előmenetellel tökéletesül: annál nagyobb díszszel ragyog külső jelenése, annál magasabb polcát éri el a tökéletes szépségnek. A menynyi lépcsőjét tehát ennek a kifejtődésnek gondolhatni, annyi fokát lehet a szépségnek is megkülönböztetni. Méltán azért a szépséget az emberi jelesség symbolumának nevezhetni.

Innen könnyü már megérteni a szépség bájoló erejének s hathatosságának okát is, minthogy az embernek nem csak testi külső alkotását külön, valamint a kedvesség; nem is csak belső lelki indulatját magánosan, mint az eszesség vagy értelmesség, hanem a kettőnek egyesült természetét, annak törvényei szerint, foglalja el s kecsegteti. Innen megérteni a valódi szép műveknek s formáknak az egész emberi természet tökéletesítésére, és az igaz culturának előmozditására foganatos befolyásait.

Ezen tekintetből véve, a szépség tudománya az ember kimívelése mesterségével, vagy cultura tudományával találkozik, a honnan igaz hasznát és méltóságát is megitélhetni. Épen oda céloz édes költőnk is [1]), ki Schiller után úgy énekel:

A bölcs tud nyájas intésekkel
Szép örömre gerjeszteni.
Néki kell példával s énekkel
Nemzeteket szépiteni.

[1]) Kis János.

Ámbár még árva népe
Eddig nem messze lépe,
Nemesîttetvén általa
Feltetszik még szép nappala.

25. *A művészet tanitásáról.*

Hunfalvy Pál Rhapsodiái közől.

Ha igaz, hogy a müvészet legdicsőbb emberi termék, úgy az izlés a léleknek igen fontos tehetsége. Azt sokan emlegetjük, s alatta sokfélét is értünk. Mint a szépnek eszméje az egész belső embert áthatja s minden szellemit az öszhangzat idomába foglal; mint a természet a szépnek alakjait mindenütt mutatja: azonképen az izlés, mely szeme s szava a szépnek, mindig s mindenütt megszólal bennünk, akár játszunk, akár müvészkedünk, vagy dolgozunk. Izléssel mozgunk, izléssel állunk és ülünk, öltözetet, lakást, magános és köz életet az rendez, s a divat is papjának adja ki magát, jóllehet gyakran nem neki, hanem magának áldoz. Müvészetben mindazáltal nem más az izlés, mint az izlés azon tehetsége, melynél fogva a szépet felfogjuk, akár nézzük azt, akár teremtjük. Törvény alá, melyet ki nem tudunk mondani, rendeljük a szépet, midőn felfogjuk, azaz: róla itélünk; s az aestheticai itélet az által különbözik a tudományos itélettől, hogy ennél a törvény, mely alá a különös esetet sorozzuk, kifejezhető; vagy, mi mindegy, hogy itt szűkebb körű fogalmat egyetemes fogalom alá rendelünk. Az izlés midőn alárendel, egyszersmind törvényt alkot magának; az izlés a legszabadabb itélés.

De izlést adni nem lehet, tanitás nem ébreszti ha nincs, az emberrel születik, mint általán az itélő-tehetség; de a hol van, — s mivel, mint mondtuk, eredeti tehetségnek szószólója, csak kivételkép nincs meg — ott mivelni lehet, sőt kell. Müvészet kertében gyomláló az izlés, ki azt nem használja, csalányt termeszt majd borostyán helyett. Nagy szerencse, hogy izlést mégis lehet tanítani, s azért elmulaszthatlan kötelesség azt tanúlni. S erre nézve azt hinné az ember, mi magyarok nem botorkálhatunk: annyi nemzet példája van előttünk, melyet megtekintve is szükségkép okúlunk, Azonban ellene áll az embernek egy tulajdona, mely a példát rendesen hasztalanná teszi: másnak kárán ritkán okúl halandó. Mi egyedről igaz, igaz nemzetről is: saját tapasztalás tesz csak okossá. Nemzetünk botorkál azért művelődésében, mint botorkáltak mások.

Szükségtelen hát a tanitás, s hiába való a tanulás? Annyira nem, hogy nem akarva is tanulunk, s hivatlanul is taní-

tunk. E közlekedési ösztön azon kötél, mely kort korhoz, s nemzetet nemzethez csatol, s melyen az emberiség mívelődése, mint gyöngysor, foly. Öntapasztalás kiegészíti a tanulást, s így nő a tudomány, a művészet. Kitől tanuljunk hát izlést? Mindentől, kinél találunk. Az elődök közt, a mívelt világ egyetértő kimondása szerint, a görögök legjobb tanitói az izlésnek. A romaiak Athenében tanultak, s mióta az academia árnyai [1]) nem hüsítenek többé, istennek minden választottja lelkében költözött Hellasztba, s Ilissus[2]) virányos partjain leste örömittasan a csalogány panaszait, s esdeklett a Helicon leányainak szent berkében. A magyar előtt sincs elrekesztve az út Hellaszba: fogjunk zaránd botot mink is, készítsünk ott földieink számára fogadót, hogy nagyobb kedvvel indúljanak útnak, mert biztos fedél alatt fognak pihenhetni. De a múlt ne foglaljon el egészen: oktasson, de ne szabjon. Az emberiség, azt mondám, körben forog, a míveltség gyarapszik és nemesül, fogy és silányul. Már a példabeszédek tapasztalt szerzője mondta: „Nincs semmi új a nap alatt"; s később egy hellen bölcs, ki Salamont nem ismerte, azt dallotta: „Egyik a másiktól lett bölcs, mint hajdan úgy most, nem könnyű a még nem mondott szavak kapuit föltalálni." Még sem tagadhatni haladást a forgásban, s midőn a multat tanúljuk, éljünk a jelenben s munkálkodjunk a jövőnek. Az új nemzetek példája nem kevésbbé tanulságos, mint a görög Muzák. Szedjük a szépet a hol találjuk.

A példa követésre buzdít, s hogy azt könnyítse, szabályokat alkot az értelem. Minél tökéletesben el akarja azt érni, annál több szabálylyal kedveskedik, s a közmondás szerint: sok bába keze itt sem tesz jót. Az iskola t. i. gyakran, midőn buja kinövéseket el akar nyesni, a termő erőt is elfojtja egészen. S itt a helyes tanulásnak másik, még ártalmasabb gátjára lelünk, mely az öntapasztalási vágygyal ellenkező: a vak utánozásra. Nem hibázok, ha ezt mondom a valódi míveltség legnagyobb ellenségének; kezet fogvaj ár az adivattal, s ez szeszélyeivel folyvást elkábítja, hogy intésfogadásra is képtelen. Kivált nálunk dulásai iszonyúak a szellemi életben; nagy és kicsiny neki hódol, s kiktől leginkább kellene szabad nézeteket várni s buzditást reményleni, el vannak merülve az utánozás iszapjába. A bánat mélyen fájlal, de az elkeseredés kitör, s azt kiáltja: elment eszünk, s majomösztön maradt helyébe! Nemzetiségünk e miatt nem tud lábra kapni—mit várjunk tőle aestheticai mívelődésünkre nézve!

---

[1]) Egy Athenéhez közel eső ligetes hely, hol többi közt Plato adta elő a bölcsészetet, a platánok árnyékában sétálva tanitványaival.

[2]) Egy africai patak.

„Szabály, példa hasztalan vesződség, a lángész arra nem szorúl, ki pedig nem az, hiába müvészkedik.“ Tudniillik a műkedvelők beszélik, hogy a lángész, kiben isten lelke különösen hat, mindent magából merít, s eszméjéhez az idomot is készen találja, hogy ő, mint Minerva Jupiter fejéből, fegyverzetten s egész tökéletességben villan elő meteor gyanánt, a nélkül, hogy megmondhatnád, mint kelt, s honnan jött. Est deus in nobis, agitante calescimus illo[1]). E beszéd koronként megújul, kivált midőn hatalmas elme a szokott utról eltér, és szakadást tesz a míveltek soraiban. Új iskola! hangzik, s viszhangzik mindenfelől, s az új iskola lángészben oly dúsnak látszik, mintha az minden napi dolog volna. A tömeg tódul a nagy elmének nyomába, s megvetéssel tekint le azokra, kik követni nem akarják. De nem csak müvészetben van ez úgy, a tudomány számoló értelmét is gyakran elragadja a költői hév, s a mit a szemlélődés századok óta megtalálni nem tudott, az a megihlett szem előtt kézzel foghatólag áll, s nincs csoda többé, mint az, hogy a bölcseség megtalált kövén valaki kételkedni bátor. Azonban a kincs becsét a lelkesedés szabja meg: elhülvén az, a vélt kincs elvonási idommá szárad össze, vagy egészen eltűnik: mint ködöt a nap, úgy szívja fel azt a logica.

Igaz, a müvészet csak lángész által nyer, birtokát egyedül az szaporítja állandó kincscsel, míg a műkedvelő sereg a meglevőt fiókból fiókba rakosgatja, rendezi, s legfelebb, ha leporolni bírja, idő-törlötte ragyogásit szerzi vissza. De hogy a lángész nem tanulna, azt egyedül a vak követők mondják, kik napot látnak sugáraiban melegednek, s nem tudakolják: honnan jutott melege, és világossága. A lángész maga sokkal inkább ismeri megbecsülhetetlen gyémántját, hogysem azt ne köszörülgetné. Sok költő előzte meg Homért, Raphael nem első festett Madonnát, s korunkban vinne-e valaki fáklyát behúnyt szemmel? A lángész sokat tanul, de másképmint a tömeg, melynek a megtanultnál tovább menni nincs hatalma.

Ha mind a mellett találtatnék fiatal elme, ki elődnek tapasztalása nélkül gondol ellehetni, annak az említett görög bölcs mondását súgom fülébe: nem könnyű a még nem mondott szavak kapuit föltalálni“, melyet bizonyosan elért, s mindenre alkalmaz. — Eszébe jusson Goethe mondása is:

„Dem glücklichsten Genie wirds kaum einmal gelingen
Sich durch Natur und durch Instinct allein
Zum Ungemeinen aufzuschwingen.“

---

[1]) Isten lakik bennünk: annak igazgatásaitól hevülünk.

[1]) A legszerencsésb lángésznek alig egyszer sikerül csupán természet és ösztön által a rendkivülihez fölemelkedni.

De még sem foghatni meg, mikép tarthatja valaki magát egyelőre lángésznek. A művészet gyakorlást tesz föl, mely nem egyéb, mint tanulás, s hogy ismét Goethét felhozzam:

„Die Kunst bleibt Kunst! wer sie nicht durchgedacht,
Der darf sich keinen Künstler nennen;
Hier hilft das Tappen nicht: eh man was Gutes macht,
Muss man es erst recht sicher kennen [1]).“

Minden esetre nyűgözi a lángész korának szellemét; ki előttünk legkiválóbb, első, azt nemutánozni nehéz, sőt a tanulhatást ez utánozási könnyüségben találjuk. Előbb mintsem gondoljuk, köt szabály, int példa, s kecsegtet másnak sikere, s minthogy ritka az öngondolkodás, rendesen másnak szeme után ítélünk. Ez önkénytelen igából kivonatkozni újra meg újra indúl az elme, mely, bármint legyen is kifejlődve, az öncselekvést soha egészen el nem hagyja. De a helyes és igaz kellő közepet csak kevés járja; ki szélsőségekbe siet, azt nehezen találhatja meg. Innen midőn a tömeg példáján kifog, mintha öngyámoltalanságát féltené, homlok-egyenest a rakoncátlanságra vetemedik, s új művelést akarna kezdeni. Azonban nem sokára visszaesik békóiba a megszökött szolga. Ezen szélsőségről szélsőségre való billegés, mely a szellemi világot mindig hányja, teszi azt, hogy majd a természetest az úgy nevezett classicainak áldozzuk fel, majd ezt lábbal tapodjuk. Itt cikornya és csapszéki meztelenség a szélek. Amaz a természetet annyira bilincsezi ál illedelemmel, hogy el is fojtja: ez kitakarja még azt is, mit maga a természet eltakart, csakhogy, mint mondja, egész valójában láttassék. Az újabb francia iskola — s a franciát ki ne majmolná? — esett ezen szélsőségbe. Hogy a tiszta természet egyetlen megálló, nincs kétség; de hogy a művészet amaz ismeretest: „Castis omnia casta“ minden megszoritás nélkül vallhassa, hogy némi nevelői okosságra soha ne szoruljon, legyen szabad kétségeskednem. Igen is, ha a természetre az ingerlőt, a kecsest nem öltötte volna a képzelődés, ha ártatlanok volnánk: de úgy el kell ismernünk, hogy mindennek van határa, s bizonyosan a gyengéd arcnak pirulása legbiztosabb s tán legtermészetesebb kalaúz.

26. *Töredékek a comicumról.*

Kölcsey Ferenc Munk. III. kötetéből.

Minden művésznek, kétségkivül tehát a költőnek is, egyedül való tárgya a szép; ezt kell neki a maga ezerféle

[1]) A művészet művészet marad. Ki azt át nem gondolta, magát nem nevezheti művésznek; itt a tapogatódzás nem ér semmit: mielőtt valami jót csinálunk, azt biztosan föl kellett ismernünk.

alakjaiban keresnie, akár bámulásra hozni, akár megrázni, akár ellágyítani, akár nevettetni készül bennünket. A szép a természetben fekszik s a természetben fekszik még akkor is, midőn ideálként áll előttünk; mert mi az ideál egyéb, mint magasított, azaz a lehetségig nagy, a lehetségig nemes tökéletben gondolt természet? De ha a szép a természetben van is, ha a szép annál fogva természetes is: nem következik innen, hogy minden mi a természetben van, mindaz mi természetes, szép is legyen egyszersmind. Oly állitás ez, melynek valósága egy pillanattal szembe tünik, s melyet felhozni is szükségtelen volna, hanemha poézisunk körében gyakran látnunk kellene: miképen a természetes ideája a szép ideájával gondatlanúl összevétesztetik, s így a müvészség világából a mindennapiságba taszíttatik vissza. Ezen veszedelemnek senki sincs jobban kitéve, mint a comicus. Más költők, például a Homérok vagy Sophoclesek, kétszeres szerencsével bírnak; mert mind formáik, mind tárgyaik egyformán a szép határain belül tündöklenek: de az Aristophaneseknél [1]) csak a forma szép, nem pedig a tárgy is egyszersmind. A comicum a szépnek formái közé tartozik, s olyankor áll elő, midőn valami tárgy bizonyos elmés bánásmód által azon helyzetbe tétetik, melyben nevetségesnek kell látszania. Ezen meghatározás nyilván mutatja, miképen különbözik a comicum a nevetségestől, tudniillik mint forma a tárgytól. Már minden nevetséges valami olyant teszen fel, a mi vagy az illendőség sanctionált törvényeivel, vagy a józan észszel ellenkezni látszik; s mivel az illendőség és józan ész törvényeivel megegyezés a szép, lehetséges voltának változhatatlan feltételei közé tartozik: látni való, hogy a szép és nevetséges közt nincs kisebb ellenkezés, mint az értelem és esztelenség közt. E szerint a comicus müvésznek már tárgyában oly köszikla rejtezik, melynél könnyen hajótörést szenvedhet. A comicumnak azért, hogy a maga nevét, mint aestheticai forma megérdemelje, arra kell törekednie, hogy a nevetségest megnemesitse, hogy annak aestheticai charactert kölcsönözzön. Csak így gerjeszthet a nevetséges (mind a mellett is, hogy nevetségesnek lenni megmarad, s gyakran nevetségesbbé is leszen) aestheticai részvételt maga iránt. Részvétel és aestheticai részvétel közt pedig nagy a különbség; mert aestheticainak csak azt a részvételt vagy gyönyörködést nevezhetjük, mely az izlésnek, azaz: a tulajdonképen való szépérzésnek talpköve. Ily részvételt már hogyan ébreszthessen fel az, a mi a széppel, és így a szép érzéssel is annyira ellenkezik, mint a nevetséges? Nyilván vagyon, hogy ez csak a müvészeti formában érdemli meg az aestheticusnak figyelmét; de nyilván vagyon az is,

[1]) A görögök legnagyobb vígjátékköltője.

hogy ezen müvészi forma, természetesen a maga tárgyának törvényeihez lévén csatolva, közvetve magával a széppel ellenkezik; s innen megérthetjük, miért tartozzék a nagy comicusnak tehetsége az igen ritkák közé? A comicusnak a maga tárgyával szüntelen küzdésben kell lennie, hogy azt kivülről a szépnek határai közé bevonja; s nem példátlan dolog iróink közt, hogy a tárgy ugyan súlyosb vala, mintsem bevonathassék, az iró pedig könnyebb, mintsem ki ne rántathassék. Az eset, ha nem szinte oly veszedelmes is, mint a vétkes angyaloké, nincsen mégis sok veszély híával.

Az volna talán a kérdés: hogy aestheticai forma és nem aestheticai tárgy miként állhatnak egymás mellett? Kétségkivül nagy ellenkezésben, s épen ez az ellenkezés teszi a comicai műveltséget lehetségessé. Mert ha a nevetséges tárgy a szépitő formában a maga nevetséges voltát elvesztené, miben fognók úgy a comicumot feltalálni? Meg kell annak a maga természetét tartani, s így, midőn egyfelül a tárgyban butaság, tompulat, félszegség és homály, másfelül a formában elme, élesség, ügyesség és fény egymásba olvasztva tűnnek elő, különös világításokkal a lelket váratlanul lepik meg. E szerint a comicai erő a nevetséges oldalak aestheticai felvilágitásában áll; de ezen aestheticai felvilágitás csak olyankor jelenik meg, midőn a szép forma a nem-szép tárgyon tökéletes hatalmat vett; s e hatalomnak kisebb vagy nagyobb kifejezése határozza meg a comicai genienek lépcsőjét. A nevetséges épen oly nehézséget gördit a költő elébe, mint az utálatos. Mind ez, mind amaz ellenkezésben van a széppel; és mégis mit fognánk a költőről mondani, ha vagy egyiket vagy másikat a szép határain kivül láttatná? Nem magában következik-e, hogy akkor maga az ő költeménye válna a tárgy különbségéhez képest vagy nevetségessé, vagy utálatossá? Minden ily esetben a költésnek egész ereje a formában concentrálja magát. Mert midőn, például Anacreon a rózsát énekli, nem szembetünő-e, miképen a rózsa már magában is aestheticai részvételt gerjeszthet? Itt tehát forma és tárgy kölcsönös visszasugárzás által emelik egymást. De midőn Homérnál a nevetségesen ocsmány Thersites, midőn Virgilnél az utálatos Polyphém állíttatik fel: nem látja-e minden, mint áll a költői forma szépsége veszedelemben, hogy a tárgy által elhomályosíttassék? Ohajtanunk kell, hogy költőink ezen észrevételt figyelemre méltónak találják. Mert nem könnyű feladás az, hogy a Polyphémust zengő versek iszonyodást ugyan, de a szép érzésével megegyező iszonyodást ébreszszenek, s a Cyclops mégis Cyclops maradjon; nem könnyű feladás az, hogy a Thersitest zengő versek kacajt ugyan, de a szép érzésével megegyező kacajt fakaszszanak, és Thersites mégis Thersites maradjon, azaz: mind ez, mind amaz a szépnek minden vonó-

saival pontban ellenkező tárgy, tagadhatatlanul szép formában. El nem tévedező biztos lebegés, itt, hol a szép és nemszép észrevehetetlen határokkal választatnak el egymástól, a költői helyes izlésnek legbizonyosabb próbaköve; s az elbolyongás itt annál hamarább történhető, mennél kevésbbé lehetséges az elhasító barázdát megvonni.

Mindezekből nyilván kitetszik, hogy a comicum és a nevetséges különböznek egymástól. Ezen utóbbik egyedül physicai behatással munkálkodik reánk, a nevetés ingere által örömérzésre gerjesztvén bennünket; s mivel ezt úgy viszi véghez, hogy a köz vélekedéssel ügyetlen összeütközésbe jön, vagy jöni látszik: természetesen az emberiség ideáját magában nem foglalja. A comicumnak pedig elengedhetetlen feltételei közé tartozik az elmésség, s ennélfogva behatását aestheticaivá csinálja. A comicai elmésség a nevetséges oldalak fölfedezésével foglalatoskodik; s ezen fölfedezés bizonyos combinatio által történik meg, mely többé vagy kevesebbé nyilvánságos rámutatással a tárgyat vagy a maga ellenkezője vagy a maga hasonmása által hozza a megkívántató világitásba: például ügyetlent ügyes, elmétlent elmétlennél fogva. E combinatiót nevezzük tréfának; s a tréfa e szerint az elmésség principiumából folyván ki, megkülönbözteti magát a puszta dévajságtól, kötődéstől s az úgy nevezett furcsaságtól, mivel ezeknek szerző okát a csupa vidámságban feltaláljuk. A tréfa az az electromi erő, mely a való comicusnak művét keresztülfolyja, s csak az futhatja meg szerencsésen a pályát, ki a tréfát tökéletesen hatalmában tartja: mint Aristophanes, Lucián, Voltaire, Swift és Wieland [1]). Minél szembetünőbb a tréfának törekedése, mennél vastagabb szövedékben mutatja ki a maga alkotó részeit: annál kevesbbé szerencsésnek lehet azt mondani. A nagy művésznek tréfái olyanok, mint Homérnál az Apollon nyilai, melyeket emberi szem nem lát, de céljokat soha el nem hibázzák; vagy olyanok: mint a legszebb kék szemnek pillantásai, melyek annál inkábbb szivet érdekelnek, mennél sürűbb szempillák alól lövellnek elő. De semmi sem emeli úgy a tréfának becsét, mint ha komolyság rejtezik megette. Így leszen az kellemetesen érdeklővé: mint például Socratesnek szájában. Az ki a komolyt úgy belé olvaszthatá a tréfába, hogy ez gyakran amannál több szolgálatot teszen, bátran kiterjeszthetí karjait a comicai pálma után, melyért sokan vívnak, de sikerrel kevesen.

Azonban tagadhatatlan az, hogy a komoly előadás és a comicum közt fekszik mégis valami különbség, a mi amannak e felett elsőséget adni látszik. A komoly előadás a maga tárgyá-

[1]) Az első kettő görög, a következők francia, angol és német jeles elmésirók.

nak belsejébe hathat; s mivel a belsők (például az emberben, a költés fő és örök tárgyában), minden különböző helyeken, s minden különböző korban tulajdonképen ugyanazok maradnak: látni való, miképen előadások egyetemes kiterjedtséget nyerhet, s különböző helyeken és korokban egyformán érezhető szépséggel ragyoghat. A comicum legszokottabb és legszerencsésebb tárgyai pedig nem feküsznek a természetben mélyen és változhatatlanúl. A comicai elmésség legtöbbször a kor és helybeli különbséghez képest fennálló conventiónak rendszabásairól veszen mértéket; s az által már a jelenkorban az előadás többé vagy kevesebbé bizonyos helyhez, bizonyos nemzethez köttetik; a jövőben pedig a conventio rendszabásainak kimaradhatlan változásai által érdeklősségét vagy egészen, vagy nagy részben elveszti. Mert ha a comicus, a maga tréfáinak részvételt gerjesztőbb foglalatot és törekedést akarván adni, morált, vagy szatirát szöv is az alá: mind a mellett, hogy ekkor az emberi természetben változhatatlanúl fekvő tárgyakat vehet elő, még az ily tárgyakat is a maga kora és hazája conventionalis vélekedéseinek világításában kell felállítania. A természet és józan ész örök törvényeivel ellenkezés magában gondoltatván, többnyire komoly, s nem mindig tünik elönkbe azon váratlan meglepéssel, mely a nevetségesnek szükséges föltétele; az is tagadhatatlan, hogy a sokaságnál mindig és mindenütt a természet és józan ész a conventiónak alá vagynak rendeltetve, s igen sokszor vele ellenkeznek: nyilván van innen, mely úton kelljen a comicusnak járni, ha polgártársaira hatni akar; s nyilván van az is, miért kell gyakran épen azon behatásoknak, melyek a magok idejében legédesebben érdeklettek, a később korra nézve elveszniök. Nincs az irók közt egy felekezet is, mely a maga korán és nemzetén túl annyira homályos legyen: mint a szatiraszerzők. E homályon ugyan lehetne segíteni azáltal, ha a mű még a szerző életében commentariusokkal készíttetnék ki, mint Boileaunak szatirái: de a commentarius értelmet adhat ugyan, behatást pedig nem. Az ily műnek szépségét csak sejditgetve érezzük, vagy ha érzésünk az iró nagy ereje miatt a sejditésnél sokkal erősebb leszen is: mégis olyanforma az, mint a mely bennünk akkor támad, mikor a Rákóci Ferenc idejebeli asszonyságoknak képmásaikat a magok saját costümjében tekintjük. Ez az észrevétel természetesen fenmarad akkor is, midőn a comicus a conventiónak előítéleteit a józan ész mértékeinél fogva ostromolja. A mérték egyetemes, de annál inkább nem az a tárgy. Ez az oka, hogy az olyan nagy comicus is, mint például Swift, nem szólhat az emberiség koraihoz és masszájához oly egyetemleg, mint például Homér. Ebben a characterek örökre fénylő belső szépségben terjesztetnek elő, s magok a külső környületek a nemjátékos raj-

zolat tisztaságában úgy állanak előttünk, mint Poussinnak [1]) vásznán az idealis Arcadia [2]) : amannál ellenben az angol nemzettel s az iró korával szoros egyesületben álló célzások a távolságban mind inkább-inkább elhomályosodnak, mert egyedűl arra valának intézve, hogy rejtekből kipattant nyíl gyanánt sebesítsenek. Rabner [3]) azt mondja valahol, hogy ő Swiftnek ezen módját ki akará kerűlni, s egyetemes rajzolatokat készüle kitenni, melyek közönséges részvételt ébreszthessenek ; s megbizonyítá a következés az ő példájával is, hogy a comicum szépsége hasonlít az oly színezésekhez, melyek új korokban fénylenek, de idő múlva halványakká lesznek.

A való művészi szépség nem valami relativum, talpkövének a természet változhatatlanságában mélyen kell feküdni, annálfogva egyetemesnek lennie. Bizonyosan tehát a comicum szépsége is nem lehet nem-egyetemes. Ha a tény előttünk elhomályosodott is, de mindig tisztán marad tekinteteinknek az az erő, melyet a költő a maga tárgyának formába öntésére fordított, az a művészi elmésség, melynél fogva azt ilyen vagy amolyan színezetben állította fel. Következik, hogy, ha a comicus a maga művének behatást azon mértékben, azon erős befolyásban, azon hosszu tartósságban, mint a komoly előadó, egyetemessé nem teheti : mindazt a mit veszt, a tárgy miatt veszti el. De következik az is, hogy a behatás veszteségéből a művészi szepség fogyatkozását bebizonyítani nem lehet. A költésnek minden neméhez különböző népeknél külszín szokott ragadni, mely az idegent visszatolni látszik, de a melylyel ha szoktatás és ismerkedés által megbarátkoztunk, könnyen keresztülnézünk rajta, s a benne rejtező szépet előitelet nélkül tanuljuk tekinteni. Ha ezen külszín a comicuson szükségképen nagyobb felülegben terjed el : nem igazságtalan volna-e csupán azért, bal itéletet hoznunk ellene ? Mennél inkább idegen a comicus a külföldi előtt, annál szorosabban csatlódik ő a maga saját hazájához, melynek szokásait, vélekedéseit tette művészségének tárgyává. Minden népnek irói közt a comicusok állanak a nemzetiség saját vonásaival legszorosabb egyesületben. Kettő következik innen : egy, hogy a comicusok a nemzetiség tekintetében első figyelmet érdemelnek ; más, hogy az a comicus, ki a nemzetiség határaiból idegen földre úgy plántálná által a müvészséget, mint például a nem-comicus Byron az Abydosi Hölgyben, vagy mint Moor a paradicsomot

[1]) Híres francia történeti és tájfestő a XVII. századból.

[2]) Azon híres festvénye értetik itt, mely egy ifju arcadiai pásztorleány halotti ünepét ábrázolja.

[3]) Német satiraköltő a múlt században.

ohajtó Péri történetében[1]), nagyon eltévesztené magát. Swift[2]) még akkor is, midőn a levegői szigetben üti fel scenáriumát, szüntelen az angolokon tartja pillanatait. A comicus elválhatatlan tagja a maga nemzetének és korának, e kettőnek kebeléből kell neki a kettő előtti ismeretes alakokat elővarázsolni. Tökéletes ismeretségben kell lenni egyfelül a nemzetnek és kornak, masfelül az irónak egymással; s így fog történni, hogy a comicus oly behatással munkálhat a maga népére, mint nem semmi más költő. Ennélfogva azt, a mit az emberiség egész masszájára nézve az egyetemiségben elveszt, a maga nemzetére nézve az individualis behatás szorosan concentrált erejében nyeri meg. Megtetszik innen, hogy a költésnek egy formája sem vár oly eredeti színeket mint ez, melyről itt szó vagyon. Parasitusok és sycophanták[3]) vagynak mindenütt, de ki fogja tagadni, hogy az athenaei sycophanta és a romai parasitus külszíneiknél fogva a miéinktől nagyon különböznek? Kétségkivül nevetséges dolgot vinne véghez, a ki, magyar körülményeket akarván előadni, athenaei sycophantát és romai parasitust láttatna velünk. Nem kevésbbé nevetséges az is, midőn játékszineinken idegenektől kölcsönözött vígjátékokat látunk, hol a nevek magyarrá vagynak változtatva; környülmények s gondolkozásmód pedig a magok külföldiségét merően megtartják. Mikor a német „Amtmann" tisztartó név alatt magyar földön mindazon törvényes hatalmat gyakorolja, melyről itt mi semmit nem tudunk; midőn a párizsi notarius hosszú mentében előáll s a magyar földesúr kisasszonyának házassági contractust ír s több efélék: nem épen oly visszás dolgok-e, mint egy egészen más körben az volna, ha a magyar ügyvéd a Tripartitum[4]) cikkelyei helyett az angol parlament végzéseit hozogatná fel; vagy ha a mi Májerünk[5]) a maga székesvári híveit a kórán[6]) és sonna[7]) szavaival buzditgatná? Ha azt akarjuk, hogy magyar comicusok legyünk, itthon kell a comicumnak forrásait felnyitni; kölcsön, puszta formánál egyebet nem vehetünk. . . . . .

Ezerféle vegyület érezteti magát az emberi szív és fej productumainak tüneményeiben, s gyakran a legellenkezőbb

---

[1]) E két, jelen századi angol nagy költők idézett költői beszélyeik elsejének tárgya török, a másodiké (Lalla Rookh) keleti (mongol-ind-perzsa). A Périek a persa hitregében emberszerető tündérek.
[2]) Swift az angolok legnagyobb satirairója.
[3]) Élősködők.
[4]) Verbőci István három részre osztott magyar törvényrendszere.
[5]) Májer József híres magyar egyházi szónok.
[6]) A mohamedánok szent könyve.
[7]) Ugyanazoknak Mohamed életét s beszédét tartalmazó hagyománykönyve.

principiumokat látjuk összeolvadásban. Ilyen az, midőn a nevettető érzékenyítővel, a tiszta vidámság többé vagy kevesebbé setét érzelemmel vegyíttetik. A léleknek ezen állapotja, midőn a művészségbe általfoly, szeszély és humor nevet visel. Jean Paul úgy akará, hogy a két név közt különbség vonassék, s midőn a szeszély a természetesnek ösvényén indúl, az első, midőn az ideálba emelkedik, a második nevet használjuk. A szeszély, mely például a Sterne Shandyjén és Yorickján [1]) oly gazdagságban ömlik el, a vidámságnak és sentimantalismusnak szelídebb vegyületéből ömlik öszve, s minden csapongásaiban kisebb nagyobb mértékkel a naívnak gyermekileg ártatlan alakját viseli, s könnyen érzelgősségre látszik hajlani; de a humor mind a naívon, mind az érzelgősön felülemelkedik. Itt a tréfával öszveolvadt sentimentalismus a nehezteléstől igen eleven színével van felülöntve, ha lehetne mondani, bizonyos embergyűlöléshez hasonlító érzelem, mely akkor származik, midőn az erkölcsiség legtisztább fényében képzelt emberiséget teszszük a nevetséges világításban felállított emberi romlottság mértékévé, azaz a természeti legnagyobb alacsonyságot a legmagasabb ideálhoz hasonlítjuk, mely által az még egyszer oly mélyen látszik lesülyedni. Ekkor a nevetségesnek és indítónak temérdek visszahatásu ellentételéből, bizonyos általrázó érzelem támad fel, mint például Shakespearenél Learnek a szegény Thommal való scenájában [2]); s ez a tragicummal vegyes comicai pathos a maga behatására nézve a legtisztább tragicai pathosnak semmit sem enged. Azonban a szeszély és humor a természettől az ideálig és viszont fennálló gradatiókon majd lefelé szállva, majd felfelé emelkedve, oly gyakran tévesztik öszve határszéleiket, hogy mind a két névvel különbség nélkül bízvást élhetünk; de akár megválasztjuk azokat, akár nem: mindkettőnek meghatározásából egyenesen kitetszik, hogy nekünk még egyetlen egy comicusunk sincs, kinek művei egyik vagy másik nevet kivánnák magoknak [3]). Ezen megjegyzésért kétségkivül nem fognak neheztelni azok, kik némely iróinkat humoristáknak nevezték. A hellének a szépművészség körében soha sem viselik a humor színét; s e példa bizonyosan engesztelő. A humor vegyületei heterogeneumok egymással, azért természetesen önmagával küzdésben álló, extremumról extremumra csapongó lélekállapotot teszen fel, mely a hellén művészség szellemében gondolt szépség nyugodalmával ellenkezik. Azok, kik a görögöknél humort kerestek,

[1]) Sterne jeles angol humorista, kinek „Yorick érzékeny utazásai" című regényét Kazinczytól birjuk; másika „Tristram Shardy."
[2]) Shakespeare „Lear király" című szomorújátékában.
[3]) Ezen értekezés 1826-ban iratott.

csak a költés határain kivül nyomozhatták azt : Socratesnek szelíd, komolysággal teljes tréfáiban. Való, hogy a socratesi ironiának ingredientiái rokonok a humoréival; de az ironiának fulánkja gyengén szúr, a humor pedig metsző charactert bír; amaz, mint a ritka fellegen keresztül súgárzó nyári nap; ez olyan, mint éjszakon valamely borongó téli nap jelenségei : napvilág és fellegárnyék s hidegen-csipős szél. Megtörténhetik mindazáltal, hogy a humor az iró stílusának miniműsége miatt nyelvre nézve az ironiával egyformának látszik; színe tisztább, csapongása lassúbb, s éle nem oly nyílván sebesítő, mint természete kivánná. Így van ez Swiftnek Gulliverjében; de a mit a stílus itten nem teljesít, a mívnek belső szelleme bőven kipótolja; mivel az csaknem mindenütt a legmetszőbb humort érezteti. Jele, miképen humor és ironia közt valami oly különbség van, mely az előadás egyformaságában is érezhető. Az ironia tréfájában komolyság van, szelíd ugyan, de minden sentimentalismus nélkül. Ellenben a humor mindig sentimentalismust teszen fel; mely vagy a phantasia szabad kénye után ártatlan dévajsággal csapong, mint Yoricknál; vagy boszús érzelemmé válik, mint Lear és Hamlet [1]) ajkain. Swiftet a Gulliverben úgy képzelhetjük, mint azt az udvari embert, ki megszokott tettetéssel szive küzdéseit ábrázatja tetsző nyugalmában rejti el. Stílusát az ironiának csendessége bélyegzi, s mégis az egész míven az említett boszús érzelem leheli magát keresztül. Ugy vélem, ez az, miért sokaktól embergyűlölőnek neveztetett; s e nevezettől egy humortalan satiricus sem retteghet. Mert a tiszta komolyság, mint például Juvenálnál, buzgóságot, az epétlen nevetés, mint például Horácnál, szeretetet árúl; a neheztelés érzelmével felvegyűlt tréfa pedig szeretetlenségnek magyaráztatik. Midőn a neheztelés érzelmével felvegyült tréfát említek, jól akarok értetni, nehogy valaki azt gondolja, mintha az úgynevezett keserű tréfáról, a sarcasmusról, szólanék. Mert el van mondva, hogy a humor fő alkotó része a sentimentalismus, és a sentimentalismus mindig kisebb vagy nagyobb mértékü pathos ideájával köttetik öszve; s ennél fogva a pathos ideáját itt sem szabad a neheztelő érzelem ideájától elválasztanunk. Ez a pathos az, mely Shakespearenél a poétai nyelv segédével oly magas erőben tünik fel; ez a pathos az, mely Swiftnek nyugodalmas előadásában az által ráz meg bennünket, mivel az emberi kicsinységet, s az emberi alacsonyság mélységét oly elkeserítőleg érezteti : mely éreztetés az ideálba emelkedő humornak talpköve.

[1]) Szinte Shakespeare szomorújátéka.

27. „*A Bujdosók*“ és „*Iréne.*“

Guzmics Izidór Hellen-Magyar Dramaturgiájából.

A keresztyén religio valamint minden önkénynek és szilajságnak, törvénynélküli- és elleniségnek ellensége; úgy szelleme az innen a törvényeken alapult hatalomnak, onnan a törvényes szabadságnak, szóval, szelleme az erkölcsi szabad önmunkásságnak; de szelleme egyszersmind a mértéknek, illem és szerénységnek, a szilárd, de nem kemény, vad és durva erőnek, a szelíd türelemnek. Az isteni gondviselést mindig lehet, sőt kell örök végzetnek nevezni, mert az ő, s utjai nem különben titkosak és megfoghatatlanok; csak ne feledjük, hogy az általa és benne intéző, bölcs, igazságos és szent atya, kinek, reánk nézve, a síron túl is terjednek nézetei. Ti keresztyén színművészek! ne adjatok angyalokat, hit- és vértanukat, fátyolozott szüzeket, zsákba öltözött remetéket; adjátok az igazság, az erény, az emberszeretet és türelem bajnokait, valódi keresztyén szellemben, és a művészet egyetemes tökélyében; s ti lesztek az ízlet tisztítói, az erkölcsiség tettleges mesterei, az emberiség szépítői, boldogítói és dicsőitői.

Előttünk a két eredeti magyar példány: A „Bujdosók“ és „Iréne.“

És A Bujdosók ugyan gyakran kitünő keresztyén szellemben saját kora, a XV. század színei alatt: nagy és sulyos bajok, küzdések, állhatatosság, törvényszerű szabadlelküség, megtörhetetlen és türelmes erény; föltekintés, majd fájdalmas kétségek között, majd a halhatatlanság erősítő reményével a mindent intéző gondviselésre, melyet szükségnek, szerencsének, sorsnak, időnek, emberi igazság vagy igaztalanság említésével nem ront el a költész, miután mind ezek a gondviselés eszközei keresztyén nézet szerint. És ez erények Kontban, a fő szerepben tündöklenek. Kont nagy mértékben tökéletes férfiu, kiben fő a törvényszerüség, ez alá rendelve benne minden, jelesen fejedelem iránti hűség és honszeretet; azért Kontban nincs semmi túlzás, minden a szükség szerint jól megfontoltan mérve és téve, ezentúl nem megyen bátorsága, mely mindig szerény és illemes; e határokon túl csak egyszer engedi magát ragadtatni, a fejedelemnek nejéveli illetlen bánása által, mikor az erény diadalmasan küzd a hatalommal. Gyönyörűen tündöklik ki Kontnak, erényes neje iránt szeretete, nem tántorgó s nem tántorítható bizalma és hűsége, gyengéd kimélése; fia iránt aggalmai és gondoskodása, barátai iránt szilárd állhatatossága. Őt nem saját, de szeretteinek bajai törik meg; őnála csak ez egy a kérdés: „Mi jobb hazánknak?“ Kinek

„Erőt adott és bátorságot a
Kemény természet.“

S e bátorságát csak a fájdalmas nő könyűi gyengítik; kinek a halál nem legnagyobb rossz; ki az örökre bucsuzó nőt jövendő viszontlátással biztatja. — Az egészen több jeles színek, meglepő, fölkapó és leverő jelenetek és beszédek ömlenek el. Én két hellén, és egy keresztyén szellemű jeleneteket hozok olvasóm emlékébe vissza.

Rózsa (Kont Istvánné) hellén szellemű panasza:

„Jer, jer, szerencse-hagyta kis fiam,
Jer félre innen, itt nincs gyámolod.
Oh most mi van még hátra, mely erő
Hoz engem helyre? Kont, elvesztelek,
És ég föld többé vissza nem ád nekem.
Jaj! gyermekem, jaj jaj! mért szültelek!
Koldús anyáddal a világ előtt
Csúfságnak itt maradtál, és igaz
Könyedbe mérget önt a büszkeség.
Ah! mért magányban nem hervadtam el,
Előtted méhem zárva nem maradt,
Hogy a napot ne látnád, a nap tégedet
Ne látna, Kontnak árva gyermekét!
Ki mondja majd: jer édes kis fiam,
Ülj asztalomhoz, játszszál és örülj!
Nem, nem: te féreg! azt mondják neked,
S moslékot adnak, mint kit undokúl
Veszendőben buják nemzettenek.
Jer gyermekem, le, lásd szegény apádat:
Apád hazája föld alatt vagyon.“

Vesd ezzel össze a leányaitól bucsuzó király Ödipuszt, s látni fogod nem az utánzót, hanem a hasonszellemű teremtőt.

Kont ölén neje és fia.

Rózsám, szerelmem hallgass avval el.
Minden szavad tőr és halál nekem.
Hallgass el és figyelmezz jól reám.
Borúlj ölembe Rózsa, így, borúlj;
Simúlj hozzám, kesergő kis fiam.
Lássátok, a boldogság karja közt
Így élni minden véges idő rövid,
És század mint pillantat elröpül.
De jőjön bal sors, és felhői közt
A jobb reménynek húnyjon csillaga,
Század lesz akkor a perc, s minden óra
Kisértő, gyötrő, hosszadalmas éj.
Ezért ohajtsa vissza napjait
Ki már örömben éle, hogy midőn
Alig vehet részt pillantatnyi jóban,
A bánat és baj századán epedjen.
Rózsa. Oh jaj ha elhagysz, mely isten segít meg,
Mely ember adhat enyhülést nekem?
Kont. Hagyd a panaszt édes nő — —
Ne sírj, ne sírj, te lelkem jobb fele.
Ne zokogj, ne búsíts Rózsa, jőj szivemre,

A messze költözőnek karjain
Pihenj utószor, add rá csókodat,
Hogy kedves emlékül azt elvigye.
Imre. Atyám, kezemre forró víz esett.
Kont. Csak víz? töröld le. Oh itt vér lobog. — —
Ki vagy te gyermek? lásd, orcádon is
Víz áradoz. Mikor bennünket áld
Az ég vagy megver, akkor ád esőt. — —
Mosdjál meg a keserv árjában, az
Nem fogja csúffá tenni Kont fiát.
De jer közelb, jer, nézd meg jól apádat,
Meg fogsz-e emlékezni, gyermekem,
Hogy Kont magyar volt és te vagy fia? — stb.
Azért jegyezd meg, a mit most beszélek,
A mit magyarnak tudni, tenni kell:
Imádj istent, de embert ne soha;
Élj a hazáért, és ha halni kell.
Halj a hazáért, a becsületért.
S az igazság előtted mindig szent legyen stb.

Itt hellén és keresztyén szellem együtt van. — Különben e színmű gazdag különféle characterekkel; képét találjuk benne a gőgdacosnak, hizelgőnek, a változékonynak és félénknek, a gyávának és makacsnak, a szeplőtelen erénynek és a legutálatosb gonoszságnak; olykor tulzásokig víve; de ha már a köz életben is vannak túlzó emberek, a színmű szerepei között is lehetnek ilyenek, jóban, roszban, csakhogy rögtön bünhödjék a rosz, s a tulzásig jó ne boldoguljon, sőt gigászi mereszletéért szégyenüljön is valamennyire, miként itt Lacfival történik. Nem bírálat lévén kitüzött célom, az alsóbb rendű szerepeknek, még a jóknak is olykor határon túl vitt pajkosságát elhallgatom; de egy irtózatos, undok jelenetet szeretnék e nagy és komolyszerű műből örökre száműzve látni; inkább ezer, kegyetlen gyilkolást vitessünk véghez a közönség előtt, mint egy ily természetet undorító erőszakot. — Végtén, az üldözött s áldozatul dűlt erény tökéletesen van dicsőítve abban, hogy előtte a legnagyobb emberi hatalom is meghajlott, s akkor leginkább, mikor már szemeink elől eltünt. Szilárd árnyéka előtt ott remeg a rideg hatalom, önboszújának csúf áldozata.

Midőn a Bujdosókban csodáljuk a szilárd nagyságot komoly mélységből, rettenetes méltóságban emelkedni; hévvel öleljük „Irénében" a nem-különben állhatatos, de gyengéd szelíd erényü hősleányt, ki hon iránti szeretet- és kötelességből martalékul adja legdrágább kincsét, első gyengéd szerelmét, az atyai szeretetet, a nép jó véleményét, s magát a szertelen szerelmű rettenetes hatalomnak veti viszonszeretet nélkül karjaiba, hogy honját, hogy népét idvezítse. Kétes becsű character, melyet nem a szilárd igazságú ész, csak a szűz szép és ünnepélyes elszántságát istenitő szív igazol. Azért a müvész részé-

ről is vészteljes vállalat vala Iréne; de a nehéz csomó abban van föloldva szerencsésen, hogy utóbb veszedelmes erényü áldozatának hiuságát maga is átlátja Iréne, s azt egy szeplőtelen dicső halálban tisztítja és szenteli meg; és most az előbb boszankodó ész engesztelten fog kezet Iréne tetemei fölött a szívvel. Iréne nagyszerű ünnepélyes mű, teli nemes és fönséges eszmékkel, nemes, gyengéd és ragadó érzelmekkel; dús gyönyörű képekben, melyek a beszédnek tiszta, vidám zengzetű folyamában hullámozva lejtnek le. Itt a keresztyénség szelíd, hitében és bizalmában szilárd, erényében állhatatos, szabad szelleme áll szemközt a vad, változékony, önkényt és zsarnokságot lehelő, rabláncokat pengető, iszonyu képü vallás szellemével. Ez pusztult országokon, rombolt városokon, rabláncra füzött népeken tombolva emeli föl vérrel festett zászlóit, és vad örömek között ülli a pusztításnak — a szép és dicső Hellász vég pusztulásának — iszonyu ünnepét; az busongva, kisírt szemekkel, tévedező lábakkal támolyog honjának, vallásának, nemzeti dicsőségének romjain, s rémítő csendben ünnepli a roppant nagy halál sötét ünnepét. Leónak eme felkiáltásában: *Oh haza!* fekszik minden, mit ily körülményekben csak érezhetni, ki nem mondhatni. Lássunk egy-két jeles eléadást. Az első felvonás prológ egyszersmind, és kezdete a a színműnek, sophoclesi ügyességgel, eüripidesi bőséggel és édességgel. Nagy hasonlat az első jelenet és Ödipusznak Athén előtti megjelenése között; de nagy különzet az Athén vidéki nép és a rabló törökök között.

A nagyság romja.

Agenor [1]). Itt állok én, gyökértelen törzs,
Szabad polgár előbb, bolyongó
Árnyék most, itt az omladék között,
Sötétség mindenütt körülem.
Kietlen az élet, puszta partjain
Öröm többé soha nem virágzik.
Rablánc csörg, ősz fejem már görbedez,
Hull a kereszt, átkot kiált
Létemre minden percenet, s szivem
Minden verése elválásra késztet.
Rejtsétek el tehát, dicső
Oszlopok, ékes fejeiteket sürű
Bokrok közé! tövísek nőjenek
E nagy város helyén! sápadt kigyók
Lakozzanak a puszta paloták között!
Mérges lehellettel a levegőt rontsák,
Hogy a vándor rettegve e helyet
Kerülje, és ne számlálhassa vesztünk

[1]) Byzantium omladékai közt, midőn Mohammed azt 1453-ban ostrommal bevevén, a görög császárságnak véget vetett.

Esztendeit, s Konstantinápoly
Gőz-lepte halmain az enyészet
Üllje diadalma ünnepét!

Iréne, sejtve a halál óráját, így imádkozik:

Csendes íhlet!
Te a halál követje vagy,
Oh értelek; lefolyt az óra, menni kell.
Oszolj sötétség, végy fel karjaidba
Mennyei atyám! azon világos
Országba vedd fel árva lyányodat,
Hol az örökkévalóság szárnyain
Örök nappal virít. — Zulíma!
Az élet távozik. — Ti édes
Helyek! most el kell válnom, egy titkos
Érzés bucsúzni kénytet tőletek.
Zulíma jer! — stb.

Iréne vége.

Iréne, átdöfetve Mohammedtől:

Óh egek! — Mohammed! köszönöm.
Kíméld atyámat, légy kegyes,
Irgalmas, nemzetemhez — oh Mohammed!
Moham. Itt fekszik vérében, ki tőletek
Elvett! Im a mindenhatónak
Szent véghetetlensége most koromból
Így omlik vissza. Most csodálj világ!
Halandó ezt nem tette. Im, örök
Dicsőségért hamvába dőlt
E földi jónak minden foglalatja,
A szépség hódító hatalma.
Iréne. Atyám! — Leo! — az ég nyilik —
Boldog vagyok — meglátlak bennetek —
Ott — ott — Leo! (meghal)

Honom színművészei! ilyen hőseket, ilyen szerelmeket, ilyen halálokat mindig adjatok. S ti honfiak és honleányok! mindig ilyeneket kedveljetek.

28. *Hamlet a nemzeti színpadon.*

Vörösmarty Dramaturgiai Lapjaiból.

1841. jan. 16. Hamlet, szomorújáték Shakespearetől; eredetiből ford. Vajda Péter.

Shakspearenek ezen, színpadon és könyvekben sokféleképen magyarázott s ábrázolt műve, még mindig nagy talány marad, melyet csak egyes kiváló színészek ügyessége fejthet meg némileg. Külső cselekvényre a nagy költő művei közt tán leg-

szegényebb; de gazdag belsejében gondolatok s érzemények ötlenek fel, miknek mélysége, eredetisége, életvalósága egyaránt leköti a mívelt s nem-mívelt hallgató figyelmét. Hamlet haza jő iskoláiból atyja temetésére s lakodalmat talál; anyjának összekelését holt ura testvérével, Hamlet nagybátyjával, ki e házassággal egyszersmind királyságra jut. Atyja véletlen halála, anyja hirtelen házassága elszomorítják, gyanakodóvá teszik, s fájdalma, keserü szavaiban tör ki az élet-gyülölésnek. Ő, ki sokat tanult, de keveset tapasztalt, nagyot követel az emberektől, s első iszonyú csalódása éles gúnyra fakasztják minduntalan az emberek, élet, világ s maga ellen. Csalódása sokszerü volt. Anyja, kit oly hűnek hitt, egy hónappal a temetés után férjhez ment; Ophelia [1]) elutasítá magát s leveleit, iskolatársai kémekül hagyák magokat ellene használni. Csaknem egyedül állott fájdalmával a szerencsés gonosztevőnek (ki, mint nagybátyja és király, fölötte nagy hatalommal áll) keze s őrszemei alatt, kémektől köürlvéve, és küzdve egy irtóztató bűnnek gyanujával, melyet önkeble sejt, atyjának megjelenő szelleme hirdet, s minden jelek erősítenek. Atyja szelleme látása után a tébolyodottságot veszi fel álarcul, hogy mindenre jobban ügyelhessen. De ő, a természeténél fogva lassú és kétkedő, s még inkább azzá lett a német tanulmányok befolyása által, meggyőződést akar a gyanú helyébe, s azt egy rokon tárgyu szinmű előadásával véli megnyerhetni. A gyilkos nagybátyát a történet hasonlatossága megrendíti, s ő nem kétkedik többé. Alkalma jő megölni; de a gyilkos imádkozik, s talán üdvözülni fogna; elhalasztja megölését, keresztyén fogalmak szerinti kegyetlenséggel akkorra, midőn visszatér bűneihez, midőn azokkal halmozva lesz, mint atyja volt, midőn megöletett. Ez nem tétovázás, nem gyávaság, habár mostani érzelmeink szerint annak látszik is. Ő atyját szenvedni látja, nyugtalanúl vándorolni az éjfél óráiban, s hasonló kínt ohajt szerezni gyilkosának is. Ő e hitben él, s habár a lélekjelenést ördögi ármánynak gyanítá is pillanatig, s nem elég biztos adatnak s oknak nagybátyja kárhoztatása s meggyilkolására, mert erre meggyőzőbb, világibb okokat keres; de gyanúja már mintegy testileg bebizonyodott a szinmű előadása által. Ő nem kételkedik, s most hite a lélek kínjai- s szavainak valósága iránt rendítetlen áll. Ő tehát tökéletesen hiszi, hogy az imádság engesztel az elkövetett bűnökért, s hogy az imádkozatlan, gyónatlan meghalt embernek kínlódnia kell. E nélkül az ölés elhalasztása igen közönséges színpadi fogás volna, vagy oly jellemhiba, mely Hamletet igen szegény szájhőssé bélyegezné, alig méltóvá a meghallgatásra, midőn bölcs mondatait, nemes

[1]) Polonius főkamarás leánya.

érzelmeit előttünk kitárja, ha maga mindezeknek meghazudtolója, csúfos paródiája volna. Ő ugyan vádolja ilyessel magát; de tudjuk, hogy az önismerő magasb szellemű ember sokszor igen is szigorú bírája magának. S mindezeket ő magának nem puszta szemrehányásúl, hanem ösztönzésül is mondja; mert nyomban utána következik szilárd határzata, végére járni szörnyü gyanújának. Ő alkalomra vár, midőn bátyja bűneinek teljességében dobzódik. Azonban az anyjávali találkozáskor ingerültségében s helyzete által mintegy kényszerítve, átdöf a függönyön, hogy ott rejtezni vélt nagybátyját megölje. De ez Polonius volt, mi sokat változtat helyzetén. Most maga is gyilkos, egy fő rangú s ártatlan embernek gyilkosa, miért felelősséggel tartozik. De ezért nem hagy fel szándékával, sőt, midőn Angliába küldetik is nagybátyjától azon ürügy alatt, hogy a nép s Laertes [1]) boszúja elől menekedjék, voltaképp hogy ott életét veszítse, csak azért látszik ügyelni önmegtartására, hogy boszút állani visszajöhessen. Visszajő, s a szép és szerencsétlen Ophelia sírját találja, ki őrültségében vízbe fúlt. Itt, úgy látszik, elveszti eszméletét. Ő szerette Opheliát; de visszataszíttatván, büszkébb volt, hogysem újra esdekeljen, s a szerelem e gyengéd szenvedély, helyt adott erősbeknek: az elkeseredettség s boszuállásnak. De most temettetni látja; fellázadtan a sírba szökik Laertes mellé; közöttük dühös verekedés támad, mely élethaláli párbajban végződnék, ha a méregkeverő király játék színébe nem öltöztetné, hogy Hamletet annál biztosabban elveszthesse, s Laertesnek elégtételt, magának nyugtot szerezzen.

Elvesztésére két eszköz választatik: Laertes tőre, mely meg van mérgezve, és méregital, melyet a király fogna Hamletnek nyujtani a viadal szünetében, ha az Laertestől sértetlen maradna. De a mérges italt a királyné iszsza meg tévedésből, s Laertes átdöfetik, miután Hamletet mérgezett tőrével megsértette. Ekkor öli meg Hamlet a gyilkos nagybátyát, a méregkeverő királyt, midőn anyja már haldoklik, s a szinte haldokló Laertes az egész bűntervet fölfedezi. Hogy ő kétszer, pillanati ingerültségből gyilkol, ez azt mutatja, hogy lassu iskolás okoskodások s talán igen is szelíd emberiség által még inkább mérsékelt természete csak rendkivüli, szemmel látott események által birathatott erőszakos tettre; de tétlenségébe visszasülyed, mihelyt meggondolásra ideje jutott. Ezen késedelem a vértettek kivitelében nemes kedélyének csak becsületére válhatik, s drámailag is a legnagyobb mértékben érdekes, ha belső küzdései híven ábrázoltatnak. A legnehezebb feladat, szerepének lényegesen különböző részeit természetes átmenetek-

[1]) A Hamlet által meggyilkolt Polonius fia.

kel összekötni, az annyira különböző elemeket öszhangba hozni.

Hamlet lelki állapotját következőleg lehetne elemezni: 1. mély bánat atyja halálán; 2. keserültség s elfolytott neheztelés anyja hirtelen házasságán; 3. gyanu és boszu érzete nagybátyja ellen, kit atyja gyilkosának vél; 4. iszony és felingerülés a lélekjelenés által; küzdés a hit- és kétkedéssel a lélek szavainak valósága felett; 5. tépett kebelnek érzelmei Ophelia elutasító magaviselete miatt, s mert, ha ez máskép volna is, szerelmét nagyobb szenvedélyek által megsemmisítve látja; 6. vigyázatosság, de nem félelem, hatalmas nagybátyja ellenében. Innen a tettetett tébolyodás. Ezen elemekből áll elő életúntsága, mely kivált a játék elején mutatkozik. Ő vigyázatos, tartózkodó, s csak ál szerepében dacos nagybátyja ellenében; anyja iránt minden tisztelete s szeretete mellett szigoru neheztelő, szemrehányó; Opheliához a megbántott szerelmes kifakadásaival szól, vagy érzelmeit üres hizelgésekbe burkolja el; megvető s játszi a vén Poloniushoz. Minden egyebekhez többnyire kevés bizodalommal vagy legalább nyíltsággal szól, s érzelmeit a tébolyodott szeszélyivel fedezgeti, mint olyan, kinek minden léptére kémek ügyelnek. A színésznek ezekre ügyelnie kell, hogy a szerepből egy összefüggő egészet képezzen. Opheliávali viszonya, bár kifejtésére kevés hely fordíttathatott, a legköltőibb s igen megható. Ő tetteti az őrülést, a gyengébb leány valóban megőrül. Különböző vélemény van „*Lenni vagy nemlenni*“ monologjáról is, melyet némelyek puszta elmélkedésnek tartanak. De ha a költőt magát hallgatjuk, ha Hamletnek fájdalmaival s még bizonytalan gyanujával küzdését s ezekből eredő életuntságát tekintetbe veszszük: az több mint elmélkedés, szándék, melyet csak keresztyéni fogalmak — ismét igen következetesen — nyomnak el. Hamlet legelső föllépésekor így szól: „Vajha felolvadna ezen igen is erős test, bomolna szét s harmatba oszlanék fel; vagy az örökkévaló ne intézte volna tilalmát az öngyilkolás ellen.“ Ez legelső gondolatja, tehát nem új s puszta elmélkedés akkor, midőn azt a „Lenni s nem lenni“-ben vítatja. Ő keserültségében inkább hajlandó önmagát, mint bizonytalan gyanuból mást meggyilkolni. Élhárítható azon ellenmondás is, midőn így szól a túlvilágról: „Melynek határiból nem tér vissza vándor“; mert még ekkor a lélekjelenés tisztasága felől kétkedésben volt. — A király szemes, ügyes, meggondolt, s minden tekintetben veszedelmes ember, kitől félni lehet, s őrizkedni kell. Polonius vén fecsegő, ki sok jót tud; de vagy hely s időn kivül szól, vagy tárgy feletti fontossággal, miért is keveset ügyelnek reá, s nevetségessé válnék egészen, ha a fia s leánya iránt oly atyailag gondos szeretetet nem mutatna. A királyné csak új férje iránti viszonya

s hirtelenkedése által bűnös, különben mindenre nézve szenvedőleg áll. Laertes természetre ellenkezője Hamletnek, gyors, elszánt; de felülegesebb Hamletnél, s kevésbbé nemes. Ezek a fő jellemek, melyeket némi útmutatással fejtegetni ügyekeztünk.

A fordítás hűnek látszik; de egy kissé darabos és nehéz, mi színésznek felette nagy akadály. Való, hogy Hamlet fordítása egy a legnehezebb feladások közől, s kezdetnek már ez is nagy nyereség; azonban igen kivánatos, hogy a nagy britt költő jelesb műveivel minél többen megküzdjenek; mert nem tartózkodunk kimondani, hogy Shakspeare jó fordítása a leggazdagabb szépliteraturának is felér legalább felével.

Egressy Hamlet szerepében sok nehézségeken diadalmaskodott; mai előadása nagy haladást mutat az előbbiek fölött. Játéka általában kifejezéssel teljes, s elejétől fogva érdekes volt. Részletekben alig tehetünk egyéb kifogást, mint hogy előadásában nem találjuk fel mindenütt azon magas hangulatot, melyben Hamletet a mű olvasásakor minden álaskodása dacára is lenni képzeljük. A szidónak, szemrehányónak is van komolyabb, aljasságtól ment hangja, mely a keményebb vagy sértőbb szavakat úgy ejti ki, mintha fájlalná, hogy azokat mondania kell. Azon nemes boszankodás, mely belőle kitör, Egressynél gyakran egy tehetetlen mérgelődőnek hangjába csap át, mit különösen kikerültetni ohajtanánk az anyávali jelenetben. Elmélkedéseiben több fájdalom van, mint színlett tébolyodottnak, ál szerepet játszónak, mutatni szabad. De az átmenetelek is egyik hangulatból a másikba, az ál szerepből a valóba s viszont, még nagyobb kiszámításra s átgondolásra várnak. Polonius szerepére igen síma, könnyű beszéd és sajátságosan sürgölődő és fontoskodó színész ereje kivántatik. Ennek Komáromy meg nem felelt. A király (Fáncsy) és királyné (Laborfalvi R.) jók. Lendvainénak (Ophelia) az őrült jelenetek nem sikerültek úgy, mint egyébkor. László (Laertes) élénk és könnyű, mint mindig; de szerepe komolyabb részeiben gyönge. Ajánljuk ez alkalommal e különben nagy szorgalmú színészünknek: ügyekezzék előadásait a szerepek tartalma szerint változatossá tenni. A szereptudás első elmaradhatlan feltétel; de nem a legfőbb. Sokszor ehez csak gyors emlékezet, éber ész kivántatik: mind igen szép tehetségek; de természet ajándéka. A szerep átgondolása, otthoni kidolgozása már több valódi szorgalmat követel, s ebben a áll a színésznek fő érdeme, ez az, mivel a közönségre hat.

Mivel ez nagyobb személyzetű darab, talán nem lesz helyén kivül szinházunk egyik lényeges bajáról szólani. Többen tapasztalhaták, hogy benne nem mindenütt hallani jól. Ennek ellenszerei: 1) hangosabb, tisztán cikkelyezett beszéd, melynek

azonban távolság szerint módosulnia kell; 2) szemközt állás a nézőkkel, valahányszor ezt a helyzet megengedi; 3) kilépés az előszinre legalább középig (kivéve természetesen, midőn ezt a helyzet tiltja, p. o. az asztalnál-ülés). A szemközt állás azért is nagy figyelmet érdemel, mert a félrefordultnak hangjait a színfalak nyelik el, s a nézőhely felére nézve többnyire elvesznek A félrefordulást tehát lehetőleg kevesíteni kell. Ha inas jő valamit jelenteni s az az ajtónál megáll: az úrnak elég őt egyszer megpillantania, s nem szükséges, hogy hozzá szóltában folyvást rá nézzen. Ha bizodalmasabb beszéd foly közöttük, vagy épen titkos: akkor különben is illő, hogy közel álljanak egymáshoz, s így az úrnak nem szükséges visszafordulnia. Ha alattvaló vagy akármely alsóbb rendű jelenik meg egy magasb rangu előtt: a tiszteletteljes távolság, melyben állania kell, nem mindig az ajtónál vagy hátra felé van, hanem lehet oldalt is párvonalban az orchesterrel, s ekkor sem szükség az elülállónak minduntalan félre- vagy visszafordulnia.

Ezen töredék utasítások, melyeket a helyzetek szerint csak gyakorlatban lehet kiegészíteni s célszerüleg módosítani, talán nem egyeznek a szoros szabályokkal; de szinházunkra nézve, úgy hiszszük, elfogodhatók, kinek-kinek úgy kellvén laknia, mint a ház engedi; hacsak tagadni nem akarjuk, hogy az érthetőség a fő, s hogy azt akármi tekintetnek alávetni nem szabad.

MÁSODIK KÖNYV.

SZÓNOKI ELŐADÁS.

ELSŐ OSZTÁLY. TANSZÓNOKLAT.

29. *Iskolai beszéd a mennyiségtani tanulmányok fontosságáról*[1]).

Arenstein Józseftől.

Örömmel megvallom, hogy ritkán kezdheti valaki pályáját oly szerencsés körülmények között mint én, ki nem csak azon a helyen működhetem, melyre a szükséges kiképezés nagy részét nyilvános költségeken szerezhettem, de kinek még meg is hagyatott, hogy müködésének első órájában, ily ünnepélyes alkalommal, ugyanazon tanulmányok fontosságáról s befolyásáról beszéljen, melyek rendes előadásainak tárgyai lesznek. — Alig múlt egy pár évtizede, hogy egy értekezés a real tudományokról nem lehetett egyéb mint polemizálás a humanismussal; ma immár a kérdés nem amazoknak szükséges vagy nem szükséges voltokat illeti, hanem csak legcélszerűbb elterjesztésöket tárgyalja. Ipar- s műtani intézetek fölállíttatnak, a nélkül hogy törvény által bárki is az azokba járásra kötelezteténk, jelűl hogy a tárgyak magok elegendő vonzó erővel birnak. Azonban mégis megvallom, hogy honunkban, hol a mennyiségtani tanulmányok részint rémületesen nehéz, részint s többnyire felesleges dolgoknak tekintettek, ezeknek fontosságáról csak ily hallgatóság előtt lehet szólani.

Az embernek külseje sorsának egy része: az arc, melylyel egy társaságba lépünk, néha részvétet, néha elidegenedést szül. A mi egyes emberről egy társaságban áll, azt lehet nyilvános intézetekről is, a közönség irányában mondani. A tanintézetek külsejének egy részét teszi szerkezetöknek vázlata, vagyis a programm, s míg az intézet működésének sikere nem látható, ebből itél a közönség. — Intézetünk programmjából kitetszik, hogy szerkezetének alapját s mintegy vörös fonalát a mennyiségtani tanulmányok teszik; mert nem csak a gazdá-

[1]) Mondatott a pesti kir. ipartanoda megnyitásakor, nov. 1. 1846.

szati és műtani osztályban taníttatik illetőleg: a gyakorlati és ábrázoló mértan, az erőműtan, a természettan, a polgári épitészet és vizműtan, hanem a kereskedési osztálynak hallgatói, valamint más hasonló célú intézeteknél, úgy nálunk is az előkészítő évben hallgatják a mennyiségtan elemeit, azaz a betüszámtant és tiszta mértant. Ezen fő szerepe a mennyiségtani tanulmányoknak két factornak productuma; melyek egyike: különös jótékony hatásuk az ész tehetségeinek kifejtésére, másodika: közvetlen haszonvehetőségök az élet legtöbb nemeiben, s elkerülhetetlen szükségök annak némely ágaiban.

Midőn az elsőről t. i. a mennyiségtan hatásáról az ész tehetségeinek kifejtésére szólok, természetesen elmellőzöm mind azon tulajdonságokat, melyeket a mennyiségtan más tanulmányokkal közösen bír. Egy ilyen más tudományokkal nem közös tulajdonsága a mennyiségtannak az, hogy csupán eredeti, a dolgok változhatlan tulajdonságairól elvont fogalmakkal él. Ezen fogalmakat, a mennyire mennyiségbeli jelentőséggel bírnak, az okosság legegyszerűbb s úgy szólván velünk született törvényei szerint másokkal összeilleszti, vagy szétbontja, és ez által az észt nem csak tiszta s vegyületlen felfogásra s előterjesztésre kényszeríti, hanem még a föltaláló mesterséget is csaknem testesülve képviseli. Igy p. o. Newton fölfedezé a nehézség törvényeit; s első lépése nem volt utazásának vége, mint történni szokott esetleges tudományosság nélküli fölfedezéseknél, mert íme a nehézség törvényeinek mennyiségtani kifejezéséből szintúgy kinálkozott az ingának [1]) elmélete; az ingának elmélete által lehetett szintoly szigorúan mint pontosan meghatározni földünknek a saroknál horpadtságát vagyis lapítottságát, földünk horpadtsága megint a holdtáblák szerkesztésében és rendezésében elkerülhetlen szükséges volt, a holdtáblák viszont, mint tudva van, a tengerészetnek mérföldmutató kövei. Igy minden mennyiségtani igazság — s minden formula rejt ilyeket magában — csak egy szem a láncban, melynek végét sokszor nem is sejthetjük.

A mennyiségtan szerkezete hasonlít azon géphez a pénzverő intézetekben, mely a kelleténél nagyobb vagy kisebb, könnyebb vagy nehezebb ércdarabokat magától kidobja; mert a mennyiségtan is minden tévedésnél, minden ál okoskodásnál, minden következetlenségnél maga figyelmeztet, s igy a talán habozót vagy rendetlenül gondolkozót is okoskodásainak legnagyobb következetességéhez szoktatja.

Ha még tekintetbe veszszük egy részről, hogy az alkalmazott mennyiségtan tárgyai sokszor képek által ábrázoltatnak, más részről hogy a mennyiségtani tanítmányok bizo-

[1]) Pendulum.

nyos formulák, azaz átalános jegyek összekapcsolása által fejeztetnek ki, ezen képek pedig s kifejezések csak a legélénkebb képzelő-tehetség segítségével nyerhetnek plasticus idomot: világos leend, hogy a mennyiségtani tanulmányok a képzelő-tehetséget is rendkivül kifejtik, gyakorolják, erősítik. E tekintetben első szerepet visel a nem rég tudományi polcra emelt ábrázoló mértan; mert valóban a mértani constructiónak már tetőpontja, a testek projectiójából új, jelentősségteljes, és eredménydús törvényeket elvonni.

És épen az említett észtehetségek, t. i. a tiszta felfogás, a következetes okoskodás, az élénk képzelő-tehetség és a sebes találósság legnélkülözhetlenebb tulajdonságai a cselekvés emberének.

Állításom második részében tekintettel leszek intézetünk rendezetére, miszerint az, az előkészítő éven kivül, három osztályt foglal magában, a gazdászatit, műtanit és kereskedelmit. Vizsgáljuk már a mennyiségtani tanulmányok befolyását ezen osztályokra.

Képzeljünk egy tehetősb fiatal gazdát, ki jószágot venni s azért ezt fölméretni kivánja. Mily jó volna ha maga értené a gyakorlati mértant, hogy vagy mérnöke fölött ellenőrködhessék, vagy legalább annak rajzait megérthesse, vagy ha talán kisebb a jószág, maga végezhesse. De alig bírja jószágát, midőn észre veszi, hogy a földek nincsenek célszerűen elosztva; hol legelő van, jobban lehetnének szántóföldek, hol silány erdő áll, inkább jövedelmeznének rétek. Ha maga nem ért legalább egy keveset a gyakorlati mértanhoz, hogy a teendő mérnöki munkát és ennek költségét megböcsülhesse, alkalmasint inkább abban hagyja, mintsem hogy a még kétséges jövendő nyereségért fizesse „a drága ingellér urat.“ Továbbá némely utakat kellene csinálni, árkokat ásni, töltéseket hányni, de ehez stereometria vagyis tömegtan szükséges. Birtokát talán áthasítja egy patak, vagy épen folyó; hogy ennek erejét célszerűen használhassa, hydraulica vagyis vizműtan kivántatik; csak ennek segítségével történhetik, hogy, valamint átalánosan az iparosabb országokban, úgy nála is az úgynevezett természetes erők több dolgot végezzenek, mint az emberek kezei. Talán még új gazdászati épületek volnának szükségesek; ám ezek a polgári építészet tárgyai, a fölszerelés pedig az erőműtanhoz tartozhatik. Végre, ha jószága áradásoknak vagyon kitéve, vagy határán építésre használható kő, vagy jobb nemű márvány, vagy épen kőszén mutatkozik: mennyi ismeretek kivántatnak az alkalmazott mennyiségtan minden ágaiból, hogy birtokának elrejtett kincseit kellőleg kizsákmányolhassa! Igaz, hogy mindezekre avatott embereket lehet fogadni; lehet, de jól van-e, ha mindig és mindenütt szükséges? Mert nem te-

kintvén azon eseteket hol a tárgynak csekélysége miatt nem érdemes egy másodikat vagy harmadikat fogadni, ki oly könynyen szerezhető ismereteit minél drágábban eladja; egész szerénységgel kérdem: hány iparos vállalat vagyon honunkban, hány gyár, hány erőmű, sőt hány pálinkaégető-ház, hol nagyobb részét a nyereségnek el nem nyelnék a gyár-igazgatók, fölügyelők, s mindenféle más nevű potlékai a tulajdonos ismereteinek? Ha tehát igaz, hogy a gazdászat valódi jó módja nem a birtok szünteleni nagyításában, hanem abban áll: hogy ennek minden ereje lehető legjobban kizsákmányoltassék, kitetszik: mennyire kivánatos épen a gazdászati osztályban azon ismereteknek terjesztése, melyek a természet ereit fölfedezni, megböcsülni, s használni tanítják.

A mi a műtani osztályt illeti, mindenki meg van győződve, hogy nem lehet jó technicus ki nem volt legalább középszerű mathematicus, mert még az is, ki kizárólag vegytani iparral foglalkodik, legtöbb esetben az erőműtannak igen nagy hasznát veszi; sőt el nem lehet hallgatni, hogy a vegytannak óriási haladása csak azon időtől vette kezdetét mióta reá a mennyiségtani módszer alkalmaztatott, azaz mióta tanítmányai formuláztattak, annyira, hogy ezen sikere a mennyiségtani modszernek a vegytanban sok és jeles eszű férfiakat arra bírt, miszerint ezen módszert más tudományokra is alkalmazni legalább megkisértsék. Ha tehát nem szükséges vítatni miképen a technicus nem lehet mennyiségtani tudomány nélkül: vizsgáljuk a műtani osztály fő tárgyának, az erőműtannak, befolyását a köz életre s köz jóra. Ki nem olvasná bizonyos öntetsző kényelemmel, hogy a középkorban egy kevés lapú, roszúl irott munkáért egy középszerű jószágnak egész esztendei termését fizették; korunkban már drágáljuk a könyvet ha nyomtatott íve többe kerül mint három vagy négy zsemlye, s a mellett még meg is kivánjuk, hogy a papir finom, a betűk tiszták, a szedés hibátlan legyen. Kétségkivül a papirgyáraknak és könyvsajtóknak köszönhetjük ezt; mennyire terjesztetnek ez által az ismeretek, hány ember él a könyveknek ezen olcsóságuk-okozta nagy keletéből, nem kell bőven kifejtenem. Annyira behatott az erőműtan életünk mindennapi szükségeibe, hogy legnagyobb csodáit is, mert közönségesek, észre sem veszszük. Festettek-e p. o. valaha szebben mint most a selyemkelméket szövik, vagy a gépen font és gépen szőtt pamutszöveteket megint gépeken festik? Sőt a szőnyeg, melyet lábainkkal taposunk, nem remeke-e sokszor a takácsi rajzolásnak és szövési ecsetelésnek? Említsem-e hogy az órák, míg nürnbergi tojásoknak neveztettek, csak a királyok tulajdonai voltak, most a cylinderórát a középosztály is sem gazdagság jelének, sem ékességnek, hanem mindenkinél látható közönséges eszköznek tekinti. Mond-

jam-e hogy ugyanazon bársonynyal, mely egykor csak bíboroknak használtatott, most kocsikat bélelünk, úgy hogy ezek négy keréken járó divánoknak látszanak. Említsem-e a pamut és gyapju selyembogarát: a fonó-gépeket, vagy átalánosan a gőzgépeket, melyek midőn több napok munkáját kevés óra alatt végzik, a legdolgosabb tevékenységet felülmulják, midőn pedig vas-ereken országokat áthasítnak, távolságróli fogalmainkat kigunyolják, s az idővel versenyt futni látszanak?

Az angol, erőműveinek mindenhatóságánál fogva, a félföld megkerítésével hazájába hozza az indiai pamutot, itt fonja, szövi, festi, és visszavivén azt Indiába, olcsóbban adja s adhatja mint a helybeli lakos, ki hatszor-hétszer olcsóbb napi bért fizet mint az angol gyáros. S hogy ennek egy kis ellentéte is legyen, vizsgáljuk honunk egyik legdivatosabb erőművét, az ugy nevezett szárazmalmokat, az erőműtan gyermeki korának maradékát. Nemde valódi erőpazarló intézetek ezek? Az alkalmazott erőnek nagyobb részét elnyeli a gondatlanul ki nem került surlódás, a csekély maradékot pedig fölemésztik a gépek mirígye, az ártalmas lökések. S ezen malmok nálunk ősi mintára szakonként megújíttatnak dacára annak, hogy egy jobban rendezett malom nem sokkal többe kerül, s dacára annak hogy sok helyen, hol egyébként igen szép buza terem, a harmadik vármegyéből hordatják a finom lisztet.

Térjünk a kereskedelmi osztályra. A kereskedőnek, mondják talán sokan, csak nem lehet szüksége mennyiségtani tanulmányokra? Igaz, a külvárosi szatócsnak, a felsővidéki vászonrőfölőnek, a boltját kosárban s nyakán hordozó gyufaárusnak nincs szüksége másra, mint a négy egyszerü műtételre; de ha még ezek is történetesen többet tanúltak volna, s ezen tanulás által eszöknek sebes találóssága, itéletöknek élessége jobban kifejlett s megedződött volna: nem vehetnék-e ezeknek nagy hasznát, — ez épen nem bizonyos. Azonban hagyjuk a kereskedelmi osztály ezen közlegényeit, s tekintsük a nagyobb vállolatokat, a külfölddeli kereskedést, s a kereskedés alapjait: a bankokat, a kereskedelmi társaságokat, és bizonyos határok között a börzéket; vagy az elemi károk ellen biztosító egyesületeket, az élet-, díj- és tőke-biztosítási intézeteket, és végre a köznép bankjait, a takarék-pénztárakat: nem alapulnak-e ezek mind a valószínüség és változtatás calculusának legegészélyesebb alkalmazásain? Sőt ha közelebbről vizsgáljuk, meggyőződünk, hogy egy közönséges jószág-lotteriának tervét nem lehet kidolgozni mennyiségtani, s pedig mélyebb mennyiségtani ismeretek nélkül. Továbbá a kereskedésnek egy nélkülözhetlen tényezője a sebes és biztos számolás, ez pedig ugyanazon fogások, könnyitések és röviditések által történik, melyek a kereskedési számolás mesterségét képezik, s ezek egy-

ről egyre mennyiségtani vizsgálódásoknak eredményei, s használatuk csak akkor van biztosítva, ha átalánosságukat a mennyiségtan megmutatta.

A mondottakból kiviláglik, hogy a mennyiségtani tudományok intézetünk három osztályára eldöntő befolyással vannak; mivel pedig ezen három osztályba tartoznak az iparos élet legtöbb nemei, állításomnak második része eléggé be van bizonyítva, ha e helyen nem említem is a statisticust, a közgazdászattal foglalkozót, a természetbuvárt, a mennyiben az egyszersmind crystallographus, a javakat és személyt biztosító harcfiat, a geographust, a tengerészt, a bányászt, s mindazokat, kiknek kötelességök, hogy ezek fölött ellenőrködjenek.

Az ellenvetések közöl csak egyet nem mellőzhetek el, mert közelebbi, helybeli érdekü. Azt kérdik: „Ezen fontos, mély, elvont tudományok felfogására vajjon képes-e az ipar-intézetbeli fiatal hallgató?“ Igaz, a mennyiségtan küszöbén komoly isten ül, de a szilárd akaraton kivül mást nem követel, a többi tehetségek úgyszólván az ő ajándékai. Vannak hizelgőbb tudományok, de hitetlenebbek is; mert nem tekintvén azt, hogy egy ipar-intézetnek mennyiségtani előadásai nem lehetnek Gauss-féle speculatiók, melyek az emberi észnek ugyan nagy dicsőségére válnak, de gyakorlati irányban könnyen nélkülözhetők; kérdeni lehet: nehezen gyökerezhetik-e azon tudomány a fiatal főben, mely az ész legegyszerűbb törvényein alapúl, mely tanítmányait nem óriási ugrásokban s elhamarkodott sebességgel összeragadja, hanem mérsékelt léptekkel egymásra rakja s építi; melynek tárgyai nem messziről, vagy más korszakból idézvék, hanem mindennapiak, kézzelfoghatók, mely végre figyelemnél más előkészületet nem igényel? — Bizonyosan ezen ellenvetés nem egyéb, mint tárgyismeretlenségből eredett, inkább divatos, mint megrögzött előitélet.

És most engedtessék meg hogy zárszavamban, hallgatván a tanitói kar akaratjáról s törekvéseiről, annak legforróbb ohajtását kimondjam.

Egy ipar-tanodának célja nem lehet, hogy maga körül egy szűk, a többi élettől elválasztott kört képezzen, vagy a nemzet egy osztályát mivelje, vagy véleményeket képviseljen, hanem célja hogy betöltvén a hézagot a miveletlen és tudós között, közhasznú tanítmányait minél többekre terjeszsze, s így oly jólétnek vesse meg alapját, mely annál tartósb, mennél jobban választvák tanitmányai; nem lehet célja: hogy magát tudományosságba burkolván, gőgösen lenézzen a gyakorlati élet terheire, hanem hogy azokba vegyülvén, eszközöket nyujtson könnyitésökre és megosztásukra; nem lehet végre célja: hogy tanokat vizsgáljon, vagy találmányokat csodáljon, me-

lyek egy század előtt újak voltak, hanem hogy szüntelen kísérője a haladásnak, egyeseknek szerencsés, közhasznú eszméit tüstént kiszemelje, honosítsa, a nép tulajdonává tegye; mind ezt el nem lehet érni elszigetelt magán erővel, rövid idő alatt, csekély eszközökkel. Pártfogoljanak tehát mind azok, kiknek akaratjuk létet-adó hatalommal bír, jóakaró részvéttel kisérjenek kiknek tapasztalásuk, ismereteik vagy állásuk intézetünk hasznait gyarapíthatja, fogékony készséggel körözzenek azok, kiknek eddigi tanulmányaink és mostani igyekezetünk s erőnk leginkább szánva vagyon, mindnyájan pedig ne csodálkozzanak, hogy ha a ma ültetett fának gyümölcsei csak évek mulva érendenek meg.

30. *Iskolai beszéd V. Ferdinánd k. születése napján* [1]).

Hunfalvy Páltól.

Nagyra tisztelt hallgatóság, kedves ifjuság! Hamadik ízben van szerencsém dicsőségesen uralkodó királyunk születése napján e helyről hallgatókhoz szólani, kik jelenléte bennünket tisztel, s számosabb ifjusághoz, melynek feladata e tudományos intézetben tanulva az életre készülni, — s harmad ízben hevült fel bennem az ohajtás, bár szavaimat méltóknak tartanák jelenlevő tisztelőink e naphoz és hozzátok, szeretett ifjaim, s bár volnék képes mind azokba, kik ma engem először, mind azokba is, kik ma engem utolszor hallanak, életet irányzó igazságot lelkes nyomossággal önteni! Mert mivel is tudnók mi dicső királyunk születése napját illően megülleni mással, mint hogy én kivánjam s tí akarjátok azt szemeink elébe hozni, melyre bűn volna ma nem emlékeznünk; mivel tudnók e mai napot reánk nézve nevezetessé tenni mással, mint hogy azt alkalomnak vegyük felvilágosításra, mely lelki nyilatkozás gyanánt, nem mindig előidézendő különös körülmények mellett szokott csak bennünk felvillanni.

Külső pompát, külső fényt és riasztó dörgést, melyek az érzést elkápráztatják, de tán szivet nem indítanak, keblet nem dagasztanak, s jó szándékot nem keltenek, hagyjunk ott, hol reá költség, villogás és zaj van: nekünk legyen szivünk, nekünk legyen keblünk, mely a szándékot csiráztató igazság előtt feltárul.

Ki ma felséges királyunknak meleg szivből fakadó éljent

[1]) Tartatott a késmárki lyceumban, apr. 19. 1845.

nem harsant, az előtt érthetlen szók az ország és az ember. Szegezzünk ma erre figyelmünket : *ország és ember*, *község és egyed.*

A történetek könyvei nem tudják az évezredek számát megmondani, hogy mióta beszélnek és gondolkodnak az emberek. S azóta teszi község és egyed a két határkövet, melyeken túl nincs semmi; azóta ezek a sarkok, melyeken a fejlődés tengelye forog, szerencsét és nyomort, derítő örömet és zokogó bút váltogatva. Még is a kettő között mind eddig van viszály; nemcsak ellenébe de ellent is állanak egymásnak ember és ország; mindeddig ha erősen ragaszkodol az emberhez, vigyázz hogy el ne veszítsd az országot, s ha ezt akarod hőn ölelni, vígyázz hogy el ne nyomd az embert!

Ha nézzük az állapotot, melyben Európának nagy része van, hol víz és tűz, szél és gőz dolgozik az emberek javára, mely már nem napos, nem éves, hanem állandó s még mind állandóbbá lehet, s kérdezzük; ki tette azt? *Község és ország*! Ha nézzük Európában a szellem birodalmát, melyben a tudományok és művészetek roppant műhelyei és csarnokai fénylenek s melyekből a magánember lakjába is csín és öröm és öntudat szivárog be; öntudat, mely az eget homálytalanúl nézi, a multat ismeri s a jövendőt számolgatja, s kérdezzük : ki tette azt? *Ember és egyed*! Ha innen az Eufrates, a Ganges, a Nilus partjaira gondolod magadat s előtted a történetek lapjai felnyilnak, ott látsz régi dicsőséget, mely a képzeletet elálmélkodtatja. Ott is szolgált víz és tűz az embereknek; ott is nekik termett a föld, melynek városai, gúlái, és templomai majdnem erősebbeknek látszanak őmagánál. Kérdezed: ki tette azokat? Az ország! Nézd a jelent, s látsz iszonyú romokat, mint a mesés multnak rémeit, melyeket az aljain kapargató pór még csak csodálni sem tud; és látsz körülöttök inséget és kétségbeesést : hiába térdel a pór az úr előtt, kinek lelke pórabb a pórnál, ő kegyelmet nem nyer; hiába sír fel az irgalmas Allahhoz, ő irgalmat ott sem lel. Azt kérded : hogy lett az így? Nincs-e már ország ott? Igen, van *ország*, de nincs *ember* benne! Ha elvándorolsz ős erdők rengetegeibe, hol az eredeti ember a vadon állataival harcol, s hol a két ellenséget egy fagy, egy áradás, egy szárazság teszi egyaránt nyomorulttá; hol a napok egymást nem segítik, s egyik év a másikról nem gondoskodik; hol nincs mult, nincs jövendő. Mi állapot ez? Oda ember kell, ki tudjon országot alkotni. Volt Európában is kor, melynek voltak emberei, de azok nem akartak vagy még nem birtak országot alkotni, s erőszakoskodás meg harc riadozék nappal s nyugtalaníta éjjel; a szorgalom ércbe öltözötten élvezheté csak megérdemlett áldását, s karddal szelte kenyerét, hogy a falatot a henye hatalmas tőle el ne kapja : sebet ejteni

volt erő, sebet gyógyítani nem volt érkezés. Mi állapot vala ez? Volt ember, de nem volt ország!

Azonban tapasztalás után mondhatni: inkább legyen ember ország nélkül, mintsem ország ember nélkül. Amott előbb utóbb megtalálják a hiát, mert igaz ember nem tud sokáig félszeg maradni: Ázsiában ellenben régóta nem tud felkelni az ember. Oh, ifjú barátaim, véssétek mélyen lelketekbe azt, hogy nincs szomorúbb állapot, mintha az ország az embert elnyomta. Évezred kell talán, hogy az elnyomott ujra föléledjen: — talán föl sem éledhet többé, s helyét más boldogabb faj veszi át, mely az egyedeket jobban becsülte, s bennek saját erejét fentartotta. A mi jó van Európában, azt közrehatásával ember és ország együtt nevelte fel; a mi hátramaradás van, az onnan eredt, hogy vagy az ország vagy az ember nem teszi meg, a mit kellene, akár amaz köti meg helytelenül az embert, akár ez köti meg magát rendén túl az ország ellenében.

Két szóval fejezzük ki rövid-hirtelen az emberiség nagy szerzeményét, melyet a természettel és önmagával i tusában vívott ki magának; a melylyel dicsekszik és halhatlanságot kér a világok teremtőjétől; mely az egyes nemzetekre is azon arányban önt ragyogást, hírt és dicsőséget, a mely arányban a vívó tusában részt vesz, s azon két szó: *országultság* és *míveltség* (civilisatio, cultura.) Országultság a szellemi és anyagi alapok és intézkedések öszhangzó működése, miszerint a gyenge ember a hatalmas erők által el ne pusztíttassék, s élete a természet változásainak egészen alája ne legyen vetve; miszerint a mai napot élő bátran gondoskodhassék jövendőjéről, s a mit nyert, azt tőle se a véletlen se a roszaság akadály nélkül el ne rabolhassa; miszerint a vak eset bajait könnyítse s ajandékait nevelje; miszerint mind azok végett *egyesült* erővel törekedhessék, s munkájának gyümölcseit saját gyermekei élvezhessék; miszerint az egyesülés meg józan irányzás által a gyengéből óriás válhassék, ki a folyóknak útat, a tengernek határt mér, ki magát a természet dajkálásából ki bírja venni. Az országultság küzd a természettel, küzd a rosz akarattal; hol az nincs, ott az ügyefogyott ember a föld porához van kötve, s függ a perctől; valamint nem talált, úgy nem hágy maga után örökséget. Az országultságot az állam, vagyis ország foglalja magában és védi; azért e tekintetben az egyes ember mindent köszön az országnak. — Míveltség a test és lélek öszhangzó kifejtése, melyen az országultság pajzsa megett az egyed nyugottan iparkodhatik, miszerint valóban ura lehessen ügyességeinek, akaratjának, önmagának; miszerint magas rendeltetését ne csak belássa, hanem becsülje is a szerint cselekedvén, és — szent irásunk beszédén szólva — érezze, hogy ő a mennyei atyának fia, s azért tökéletes legyen mint az. Ily mívelt, de csak ily mívelt ember tartja és fejti az országultság elveit

is: hisz az országultság eleje vége az ember; így uralkodik a szellem az anyagon, s ezt kívánja az evangéliom, midőn mondja: keressétek előbb az istennek országát és annak igazságát, és minden más megadatik nektek. A míveltséget az ember foglalja és táplálja kebelében, azért e tekintetben önmagának köszön mindent. De országultság míveltség nélkül *csak rendtartás*, külső test lélek nélkül: de míveltség országultság nélkül ritka növény, melyet a véletlen vetett idegen földre, hol virányt nem fog tenyészteni. A kettő egymáshoz úgy áll, mint külső a belsőhöz; mert az országultság az emberek társadalmi fejlettsége, melynek összerű fogalmát az államban bírjuk: a míveltség az emberek egyedi fejlettsége, melynek összerű fogalmát az ember szóval fejezzük ki.

Ha ember és ország együtt teszik a talapokat, melyeken az országultság és míveltség épülnek, mi volna természetesebb, mint hogy én a mai alkalommal fejtegessem, hogy mint szerkeződik olyan léteges egész, melynek az ember szabad egyediségét megtartva részét tegye, s még is önálló részeiben fel ne oszoljék az egész? Mi volna méltóbb e mai naphoz, mint megmutatni, mit kelljen mívelni, hogy ország és ember egymásnak ellent ne álljanak többé, s közöttök a tusa, mely a fejlődést akadályozhatja, áldást termő békére csillapuljon?

Mert annyi bizonyos előttünk is, hogy bár milyen csoda is az állam mint *léteges egész*, bármi gyarló is más részről az ember mint annak része, azt még is mi emberek alkotjuk; akár üdvünkre, akár vesztünkre, de magunk alkotjuk. Nem magától terem az belnövekvés által mint fa, vagy kül összeragadás által mint kő; nem is teremtette azt isten számunkra: nem, magok az emberek a történetek cseppjei; ők a szellem, mely irányoz, ők az anyag, mely irányoztatik. Ha boldogulásunknak örvendünk, magunk művén örvendünk; ha romlásunkat siratjuk, magunk művét siratjuk. Mit késem hát, miért nem akarom a kérdések kérdését boncolni? — Azon *kérdés megfejtése a társodalmi és állami életet, nem az iskolát illeti;* az iskola készülés, nem cselekvés; a mi pedig attól távol fekszik, az nem lehet feladatom. A mit az iskola taníthat, annak tanulása dolgunk, s ebből emeljük ki tárgyunknak ezt: *hogy az ember élete csak úgy teljes, ha egyetemességre tud emelkedni, de hogy azon emelkedés hiú, egyoldalú, a különség kifejtése nélkül.* Ha reánk nézve az iskola nem egészen haszontalanúl működik, be kell látnunk, hogy az életre-készülés leginkább az élet megismerésében áll, mihez a történetek s a bölcselem tanulmányai vezetik főkép a lelkes ifjút, s hogy figyelmünket az országra és emberre, a községre és egyedre fordítván, az említett igazságnak kell szemünkbe ötlenie. Vajha meggyőződésünkké válnék! úgy a mai nap valóban nevezetessé lenne mireánk nézve. Azt pedig azért

kell ohajtanom, mivel a legszentebb igazság is mindaddig üres csengés és meddő, míg meggyőződés alakjában nem gyökeredzik meg a lélekben.

A nagy Aristotelesnek, kinek elméje és tapasztalása nekünk is bő táplálékot nyujthat, ki többi közt néhány kevés szóval így értelmezi az államot, miszerint az tökélyes község, mely magában minden önelégséget bír, mely a megélhetés végett támadott, s célozza a szép, vagyis teljes életet, neki, mondom, Diogenes Laërtius egy énekét tartott meg, mely így kezdődik: „Oh erény, ki sok bajba kerülsz a halandó nemnek, de az élet legméltóbb törekvése vagy, szép alakodért meghalni, vagy érette lankadatlanúl erős munkákat kiállani, dicsőség Hellasban: oly vágyat gerjesztesz a lélekben s nevelsz gyümölcsöt halhatlant és szebbet kincsnél, magzatoknál és szende álomnál!“ Aristoteles erénynek nevezi azt, mit én egyetemességnek híttam, s miről állítom, hogy az ember élete csak úgy lesz teljessé, ha reá fel tud emelkedni. Mit jelent azon erény vagy egyetemesség? Nem mást, mint az emberi létnek azon oldalát, minél fogva minden egyed a társodalomnak és államnak nemcsak *úgynevezett*, hanem *valódi*, azaz munkás tagja, s ezek által az egész emberiség iránti részvételre felkaroltatik; minélfogva ön szerencséjét csak a másokéban közvetíti és állandósítja, s az anyagi és szellemi közjólétet előmozdítja, melyért a legnagyobb áldozatokat megtenni, sőt meg is halni dicsőségnek tart. Ezért nevezi azt a sztagirai bölcs „sok bajba kerülőnek.“ — Mindnyájunk tapasztalása szerint is több a pazarló mint kereső, több a rest mint a sürgő; mert könnyebb ám élvezni, mint szerezni, könnyebb a mi van elkölteni, mint ültetni, a minek gyümölcsét tán meg sem látandod; könnyebb, sokkal könnyebb, magát elhagyva édelegni, mint erejének összeszedésével egy úton egy irányban sokáig törekedni: pedig a szerzés, az ültetés, a törekvés magunkért, s tegyük hozzá, kedvesinkért volna! Hát nem csak ilyen terhes fáradságot, de annál is többet a községért az államért, melylyel hogy mi köze volna, még kérdezheti is az ember, kiállani, mi nagy erény kell, mi nehéz lehet az egyetemességre való emelkedés?

Valóság-e az vagy látszat; üdvös bár, de még is nem csalódás-e az? Másért, a ki tán meg sem köszöni, vagy az egyetemesért, a mi talán csak képzelt valami, munkálkodni, valljon lehet-e az kötelesség? Hát még háladatlanért vagy képzeltért az életet, az egyetlent, odadobni; meghalni, hogy mások éljenek! — Talán is mind az, mit hazafiságnak dicsérünk, altatásnál nem egyéb, s mi joggal suttogjuk magunkban: jó, hogy van dőre, ki a hazáért magát feláldozza, lehet hasznát venni, s tartsa érette a dicséretet: magam ugyan nem teszem azt! — Lehetetlen! mit az emberiség, mióta gondolkodik, egy

szájjal lélekkel magasztal, mi a halandót oly tettekre bírja, melyek láthatlanságot tesznek fel, az nem dőreség, az erény, habár a köz elismerést nem vítta is ki magának, mivel tán köz tudomásra nem jutott. Erény az! És pedig az erény nagysága nem külsők szerint méretik meg, nem a zaj, melylyel nyilvánult, nem a dicséret szerint, melyet maga után vont; méretik az erélytől, melylyel a lélek gyakorolja. Hisz a csatamezőn, hol a kebel indulatjai fellobognak s hová hír, kitüntetés sarkantyúzza a vitézt, meghalni a honért elragadtatóbb, mint érette nem látva gondolkodni, hatni. De mindegy; valahányszor a lélek isteni erélyénél fogva az egyetemességre emelkedik, ugyanannyiszor szellemi létének egy valóságos percét éli, ugyananyiszor hódol az erénynek, akár ennek nyilatkozása pattogós, mint a külső vitézség, akár csendben működő, mint a gondolat, a lelki bátorság.

Az erény, az egyetemességre emelkedés tehát az emberi létnek teljessége, mely által tettleg az összes egésznek tagja gyanánt viseltetünk, mely által, hogy úgy mondjam, isten országát nem magunkban szoritkozónak, hanem az emberiségre kiterjedőnek tettel valljuk. Lehet-e még kétely, hogy az egyetemességre emelkedés által lesz az élet teljessé? Oh gondoljunk embert, ki községben és államban él, a nélkül hogy érettök élne. Vagy magába zárkozva törpül el, mint növény, melyre a nap nem süt, s a helyett, hogy díszlenék, sápadoz, a helyett, hogy örülne, búsong, mert homályosan érezi, hogy élve már meghalt, s hogy valamint az élet nála nélkül elvolt, míg ő lehelt, úgy nem fogja megemlegetni, ha eltünendik; érezi, hogy ki semmi sem volt életében, halála után is semmi lesz; érezi, hogy ki másokért nem élt, az valóban nem élt. A semmiség iszonyú gondolatja bélyegzik homlokán — élete kín! S ha mind azt nem is érezné —! Úgy nem ember, úgy tenyészik öntudatlanúl, míg ideje lejár hogy kidüljön. Az életteljes ember azonban azt, ki az ürt érzi, sajnálja mint boldogtalant: attól pedig ki elfásulva ezt sem érzi, visszapattan ijedten, mint midőn keze csuszómászóra esik véletlenül, melly mozog s még is hideg. — — Vagy nem zárkozik magába, hanem kihat, nem ugyan hogy másokért éljen, hanem hogy másokat önző célai elérésében használjon, s énje, a kicsi szűk Ő, a sark és közép, mely körül minden forog, mely alapja mindennek. A boldogtalan! ép azon oldalára épít az énnek, mely gyarló; mi csoda, hogy megdöbbenve fogja észre venni, hogy életet keresvén azt csak elvesztette; mi csoda, hogy reája is a semmiség örvénye tátong majd előbb utóbb. De míg oda eljutnak, addig ily önzők a társodalom ördögei. Nem hisznek az igazságban, nem biznak az eszmékben: leheletök fagyos, merre fordulnak, dér veri meg a hő kebel csirájit. Hanem valamint a derek a veté-

seket aranyozó nap alatt csak csapások, nem rendes időjárás: úgy azon önzők is csak kivételek, nem a község. Az igazságban való hit, az eszmékben való bizodalom élteti a társodalmat s teszi, hogy az állam nem puszta kénytető, mivé az önzők minden időben akarták tenni, hanem az élet fejlődésének átalmazója.

Tehát bármi nehéz is az egyetemességre való emelkedés, az mégis valóság, mert életünknek jobb része; az erény, mely a hitben és bizodalomban születik. De azon hitet az igazságban, azon bizodalmat az eszmékben táplálni, gerjeszteni az iskolának feladata, különösen azé, melyből a társodalom és állam főbb részvényesei, gondolkodói, igazgatói, hivatalosai, tanitói, szóval: az egyetemes osztály, kerülnek ki. Az egyetemességre való emelkedés kellő ugyan minden egyes életben, bármi legyen is foglalatossága, mivel ki onnan nem meríti a méltóságot, az meg van vetve: mindazonáltal az állam, mely léteges társodalmat kiván, bizonyos osztályt a tudományos intézetekből különösen szólít elő az egyetemesség felfogására. De azon intézetek is mitőlünk függnek, rendezésökre is az egyetemesség, a hit és bizodalom kell. Ha e kettő nem lelkesíti a tudományos intézetet, belőle ugyan hiába várunk szellemet és áldást. Ifjaim, mindnyájan ilyen intézetben vagytok, néztétek-e már azt s benne célotokat ez oldalról? Nézzétek ezentúl mindkettőt úgy; nem azért, mivel én mondom s állítom: de azért, mivel állításom az emberi természet, a társodalom és állam lényegéből van merítve. Mert ha különben nézitek a tudományos intézeteket, mind most, midőn még tanúlók vagytok, mind ha majdan rendezéseikre szavatok is befolyand, nem azt tennétek, mit tenni okvetlen kell; mind most, mind azután sokat meg fognátok vetni, bár leginkább képessé tesz is az egyetemességre. Emlékeztek sokan nem egyszeri állításimra, hogy az europai élet a görög és latin életre rakta le alapjait; hogy bennünk is a görög és latin szellemnek kell élnie, ha európaiak akarunk lenni; hogy Európában nincs nemzet, jobb országultsággal s tetemes míveltséggel dicsekvő, mely a görög és latin irodalom tanulását nagyon nem méltányolná. Emlékeztek többszöri mondásimra, hogy nem tudom, valljon a mai fejlettséget a classicus tanulmányoknak tulajdonítsuk-e, vagy ezek szeretetét a mai fejlettségből származtassuk? de hogy a kettőnek együttléte bizonyos. Ma különösen ez alkalommal akarnám hirdetni, s ohajtanám, mindnyájunkban meggyőződéssé válnék, hogy a classicus tudományok által legjobban tanúl meg a lélek az egyetemességre emelkedni. A gyönyörű, soha semmi által nem pótolható külmén kivül, mely a művészetben szinte lélek, leginkább az egyetemesség szelleme suhog ama halhatatlan művekből a tanuló elébe, s áraszt léget körűle, melyben a

lélek az éden korányát szívja. *Peel*, a nagy számmester, kinek állam- és emberismeretit legalább honunkban, hol mindnyájan a világ nagy eseményeitől távolkán vagyunk, senki sem meri tán kétségbe vonni, Peel a glasgow-i egyetem ifjuságához mondott beszédében hatályosan, mint ő tud, ajánlá a classicusokat, mert, úgymond: „Angliában azok valának a legkitünőbb országfiak, kiket a classicusok élve nevelt föl.“ Honunk e tekintetben a keresztyén európai országok között leghátul áll, s nem merem állítani, hogy innen lett: de ám nálunk az ellenkező van együtt, fejletlenség, és a classicusok megvetése. Azt hinné az idegen, hogy mí, kik az úgynevezett impracticus tanulmányoktól irtózunk, s kiknél a grammatica, logica megvettetik — (*gyalázat*unkra kell mondani, megvettetik: mert hol helyesen beszélni, és érteni és gondolkodni nem akarnak tanúlni, ugyan mit akarhatnak ott?) hogy nekünk a practicus tudományok kedveseink, s hogy a mathematicában és physicában kitűnünk! Csalatkozik hite. Nem úgy van, s azért is, mit főkép gondolunk űzni, a jurisprudentia vajmi gyakran imprudentia nálunk; mivel az életnek egy oldalát, még pedig külsőoldalát, nem foghatni fel, ha többjét mind nem ismerjük. Mit várhatunk honfiaink képességétől az egyetemességre való emelkedéshez, midőn azok, kik a gondolkodó osztályt teendik, oly kevéssé jártasak minden egyetemesben? Bizonyára legnagyobb részint onnan, hogy az egyetemességre való emelkedés, nevelésünk által nem segíttetve az önzésnek hódolt és hódol.

De tán messzire ragadtatom. Az egyetemességre emelkedés azon tudományokat föltenné? Hát az embernek tanulnia kell az állam és társodalom tagjává lenni? — Mindent kénytelen tanúlni az ember; legelsőbb állati szükségeinek teljesíthetésén kivül semmi tudást, készséget nem hoz magával. Az erdőkben barangoló országulatlan ember nem tudja, mi a házasság, mi a társodalom, az állam; az európai jelen állapot sok évezredek rétegjein keresztűl verte gyökereit, melyeket a természetes embernek tanúlnia kell, ha azon állapotot fel akarja fogni. Nincs hatalmunkban külön ész vagy belátás szerint járni; mások példáját kell követni. Éjszakkeletre nézni borzadozunk; de marad még a dél, marad a nyugat követni valónak. A kettő között vajmi könnyű a választás. Vagy teszszük mit nyugaton tesznek, s a nyugatiak létében osztozunk: vagy teszszük mit délen tesznek, s a déliek sorsára jutunk. — — Bizonyosnál bizonyosabb tehát, hogy az egyetemességre való emelkedés teszi teljessé az életet, mert csak az által lehet a társodalom és állam.

De félszegen tanítanálak, kedves ifjaim, ha midőn az egyetemességre való emelkedést elkerűlhetlen szükségesnek mondom, s arra lelkem egész hatályával intlek, hozzá nem tenném:

azon emelkedés a különség kifejtése nélkül hiú, egyoldalú. Még pedig annyira egyoldalú az, hogy méltán mondhattuk, inkább legyen ember ország nélkül, mintsem ország ember nélkül. Az egyetemességre emelkedés leginkább az országultság elve, mely a *társodalmat* és *államot* éleszti: a különség kifejtése a míveltség elve, mely valóságához az *emberben*, az egyedben jut. A mely erényt Aristoteles énekel meg, az nem foglal magában minden erényt; bár mennyire magasztaljuk is a görög és latin szellemet, az mégsem teheti az egész európai szellemet, s a görög és latin élet nem egyenlő a tizenkilencedik század keresztyén életével. Hogy is lehetne a fiatalság teljes egyenlő a férfi korral? A fák növésében is megláthatni az éveket, s az emberiség életében nem volna látható a kor? Egyedűl az nem öregbednék minden században egy-egy uj körrel? A görög erény, mely a classicus kornak bélyege, az egyetemességre emelkedés: de a különség kifejtése mely az új kornak bélyege, a keresztyén erény. Ha századunkhoz akarunk tartozni, ha honunkat azok közé akarjuk eljuttatni, kik a haladás élén működnek, nekünk is az egyetemességen kivül a különséget kell mívelnünk.

Az országulás leginkább a természettel és rosz akarattal kénytelen harcolni, s a mely győzelmet a kettőn kivív, az teszi az országultságot: ez tehát a köz szellem. A mívelés az ember hajlamaival, érzékeivel, szóval természeti oldalaival harcol, s a mely győzelmet azokon vív ki, az teszi a míveltséget: ez tehát *erkölcsiség*. Köz szellem a classicus erény, erkölcsiség a keresztyén erény.

Úgy látszhatnék, hogy miután a társodalom és állam elemei biztosítvák, miután a rosz akarat legalább nagyban megkötve, a természet sokban meghódítva van, ezentúl az egyetemességre a köz szellemre kevesebbé volna szükségünk, mint az erkölcsiségre; úgy látszhatnék, hogy az emberi ügyek járása is azt követelné. — De valóban ez *látszat* csak. Még is azok, kik a színről, nem a dolgok lényegéből itélnek, hamarkodva kiáltották nem egy ízben, hogy a keresztyénség az országlati szabadságot nem kedveli, hanem inkább ellenzi, hogy a hazafiúi erényeket nem úgy táplálja mint a görög vagy római régi élet. Nem úgy van. A különséget a keresztyén hit tanította megbecsülni; mint semmi mást nem, oly világosan tanította, hogy mindnyájan egy atyának fiai vagyunk: s a rabszolgaság bilincsei lepattogtak, melyek sebhelyeit a classicus kor minden babérjai nem fedik el; tanította, hogy kincset gyüjtsünk, melyet sem a rozsda, sem a moly meg nem emészt, s melyet a lopók ki nem ásnak; s előre mondotta, hogy hol vagyon a mi kincsünk, ott lesz a mi szívünk is. A személyi méltóság nőtt ezen üdvös tanok harmatjától, mert ki halhatatlan, ki az isten temploma, lehet-e ez méltatlan? nőtt és nő folyvást, s alakult a

családi élet, azon viruló kert, melyben az új európai szellem oly mennyeileg illatoz. Így bensé lett az élet, így becsessé az embernek minden tehetsége, ügyessége, de legbecsesbbé azok, melyeknél fogva földöntúli rendeltetését várja, sejti, ohajtja. Ez az, a mivel új korunk öregbedett. De volna-e az igazán öregbedés, ha a régi kornak szerzeményét nem tartaná? Mi monnót (mind a kettőt) birjuk, birnunk kell. Egyik a másik nélkül ma nem elég. Ha kizárólag mívelnők a bensőséget, a társodalom és állam, nem általunk irányoztatván, vagy elfojtaná a bensőséget, vagy ezt kímélve, kénytelen volna egyedi cseppekre feloszlani, s a visszatérő barbárságnak helyt engedni. Ha kizárólag az egyetemességet tartanók szemünk előtt, a bensőség kialudtával csupa külsőség uralkodnék, s mi elvesztenők azon tapadó szívosságot, mely a keresztyén népeket oly állandókká teszi. Hajdan egy csapás, mely az államot érte, tönkre tette a népet s eltörlötte; most állami létét el is veszti a nép s még is megtartja életét. A keresztyén bensőség teszi azt, minél fogva életünk nagy része nincs az államba foglalva.

De a különség, mely az ember hajlamaival, érzékeivel, szóval, természeti oldalaivali harc által tért foglal, a személyi méltóságban győzelmét ülli, s a családnak boldogító ölén a neki kitűzött kört betölti, azon különség nem volna-e üres a személyi tehetségek ápolása, mívelése nélkül? Hisz azon harc nem más, mint a személyi tehetségek ápolása, melyeket érzéki tunya és állati természetünk dermedéséből akarva, erősen akarva és fáradsággal kell kiragadnunk s magunkévá tennünk; mert csak úgy lesz az ember magáé, nem a természetté, csak úgy szabad, s nem érzéki kénytelenség által kötözött; csak úgy egyed, melynek szelleme tágabb mint teste, nem állat, mely fajának csak egy darabja. Csak ki azon harcot erősen vítta, örvendhet a győzelmen, a személyi méltóságon, minél fogva becsét meg sem lehet többé határozni, őt semmi más élő vagy élettelen valósággal összehasonlítani; mert ő *ember*, a többi mind dolog. Végre csak ki azon harcot erősen vítta és győzött, élhet családban, mely a nélkül *együttlakás*, mint az állatoké; de nem viruló kert, melyben az emberiség virágjai illatoznak. A különség kifejtése által lesz az ember egyeddé: már a ki nem ilyen egyed, fog-e az egyetemességre emelkedhetni? Ki előtt az emberi méltóság ismeretlen, az nem értheti a családot, nem a társodalmat és államot. Csupán az emberi egyediségek miatt nem falka a társodalom, s az állam több mint Polyphémosz nyája. Azért a míveletlen hazafiak, ha dologhoz nem jutnak, nevetségesek; de ha dologhoz jutnak, veszedelmesek, inkább rontók mint építők.

Ifjaim, nem látjátok-e, hogy a kettő, az egyetemességre való emelkedés és a különség kifejtése, jóllehet rajtok egész

életünk át kell dolgoznunk, még is külön-külön kornak is feladata; nem látjátok-e, hogy az elsőbbre lelkünket leginkább ifjuságunkban kell ügyessé tennünk; a másikra pedig főkép meghaladt éveinkben figyelnünk? Az foly elménk alkotásából. Azért mondtam, hogy a többi egyetemes tanulmányokon kivül főkép a görög és latin irodalom és élet táplálja jól az ifjút: a keresztyénséget megtanuljuk ugyan fiatal korunkban; de felfogni, de megszeretni csak férfikorunkban tudjuk. Azért mondtam, hogy az iskola készülés, nem cselekvés; végre azért nem lehetett feladatom az ország és ember közötti tusát egyeztetni. De ha mindnyájan meggyőződtek arról, hogy az egyetemességre való emelkedés egyedül teszi az életet teljessé, akkor bizonyosan meggyőződtök arról is, hogy azon emelkedés hiú, a különség kifejtése nélkül. S itt új ösztönt találjatok magatok mívelésére. Mindegyikünk fejtse ki egyediségét lehetőleg, mindenki tegye különségét annyit érővé, mennyire csak lehet: s hazánk általunk is boldogulni fog. Félszegség soha nem tett jót, de a mi időnkben kimondhatlan sokat árthat. Vajha szavaim nyilt fülekre s meleg szívre találtak volna! úgy e mai nap valóban nevezetessé válhatnék mindenikünk előtt. S ekkor ki ne kiáltana velem együtt éljent dicsőségesen uralkodó királyunknak, ki alatt hazánk országultsága oly szemlátomást fejlődik, mely, hogy még gyorsabban, életdúsabban fejlődhessék, leginkább attól függ, hogy mikép bírjuk különségeinket kifejteni, s az egyetemességre emelkedni. Oh ne feledjük, mí vagyunk a szellem, mely irányoz; mí az anyag, mely irányoztatik.

MÁSODIK OSZTÁLY. TÁRSODALMI SZÓNOKLAT.

31. *Academiai megnyitó beszéd* [1])

G. Teleki Józseftől.

Tekintetes Társaság, nagy érdemű gyülekezet! Midőn esztendei sáfárságunkról e helyen számot adandók, az utolsó ünnepélyes összejövetelünkről lefolyt időt emlékezeteinkben keresztül futjuk: vizsgálódó elménk egy gyászos eseten akad meg, mely az egész mívelt világot megrázta, számos hű nemzeteket

[1]) Tartatott az academia V. köz ülésében, sept. 12. 1835.

mély szomoruságba borított, és honunkat is rég nem érzett keserüséggel, szívszaggató aggodalmakkal töltötte el. A jelenlévők ábrázatvonásain hirtelen elterjedt komoly ellágyulás felment engem annak bővebb magyarázatától, mit rokon érzésü szívek a legcsekélyebb érintésre egyszerre elértettek. Igen is, Tek. Társaság, nagy érdemü gyülekezet! tiszta szívünkből megsiratott jó fejedelmünknek, hazánk boldogítójának, népei szeretett atyjának, a nemzetek szelíd békéltetőjének váratlan és mindig kora elhunytáról szólok, mely csirázni alig kezdő társaságunkat is kegyelmes fejedelmi megerősitőjétől fosztá meg, és bennünket nem csak mint atyai gondoskodásaiban részesült alattvalóit, hanem mint ezen hazai intézet tagjait is élesen érzett keserüséggel hatott meg.

A háládatlanság undorító bünétől magunkat felmenteni valóban képesek soha sem volnánk, ha most, midőn legelőször gyülünk össze, most, midőn legelőször lépünk fel a közönség előtt ezen megrázó eset után, dicső emlékezetének néhány perceket nem szentelnénk. Magas uralkodó erényeinek, mindent, ki hozzá közelíthetett, elragadó nyájasságának, leereszkedő kegyességének kifejtésére, megvizsgálására mind az időt, mely szavaimnak engedve van, igen rövidnek, mind tehetségeimet igen korlátozottaknak érzem. Ezt visszahangozzák szélesen elterjedt birodalmainak minden szegletei, hálás szivökbe zárják azoknak számos lakosai; ezt hirdetni fogja a részrehajlatlan történetirás, egy oly emléket emelvén, melyet idő meg nem ronthat. Mi ehez csak egy kicsiny, de fényesen ragyogó s melegítő sugáraiban, jóltevő következményeiben a legkésőbb maradékra is kiható kövecskét kivánunk ragasztani, rövideden emlékezetünkbe hiván vissza: mit köszönhet honi nyelvünk — nemzetiségünk ezen hathatós fentartója, élesztője, melynek szent ügye társaságunk ápolgatására van némineműkép bízva — az ő uralkodásának.

Nem célom, Tek. Társaság, és nagy érdemü gyülekezet, az egyes törvénycikkelyeket, melyek az elhunytnak negyvenhárom évekre terjedt dicső kormánya alatt a magyar nyelvnek ügyében hozattak, egyenként előadni és vizsgálat alá venni, vagy azon intézményeket mind felszámolni, melyek ezeknek következésében t étettek. Ez igen messze vezetne bennünket. Csak némely közönséges észrevételek által kivánom ezen tárgyat felvilágosítani.

Bár a magyar nemzet is, úgy mint minden más, ősi szokásaihoz mindig ragaszkodott; bár mióta bizonyosabb, határozottabb adataink vagynak történeteiről, honi nyelvéhez ragaszkodásának több egyes nyomaira találunk: a különböző környülállások mégis, melyek közt tölté megállapodott polgári élete elsőbb századait, sokkal későbbre engedék felébredni kebelé-

ben a honi nyelv fölemelésének melegitő kivánságát, mint majd minden más mívelt nemzeteknél. Csak az újabb, emlékezetünket alig meghaladó időkben vert állandó, kiirthatatlan gyökereket azon meggyőződés, hogy nemzeti nyelv nélkül nincs nemzetiség, nincs nemzeti míveltség; hogy az ád minden nemzetnek meghatározott állandó bélyeget, és ez által erőt és akaratot a nagy tettekre, elszántságra; hogy ez menti fel az elkorcsosodástól és annak minden következményeitől : az elágyulás, elmecsevészés és vég elenyészés veszélyeitől. Sok viszontagságokon kelle nemzetünknek keresztülmenni, az elnyeléssel fenyegető örvény végső széléig kelle hatnia, hogy mély álmából egy szebb jövendőre riadjon fel, és azt, a mit a természet változhatlan törvényei parancsolnak, kivíhassa. Egy bájolva hangzó holt, egy kimíveltsége által ajánlkozó élő nyelvvel kelle kiállani a veszélyes tusát. Amaz, százados szokás által észre vehetetlenül már tetszőleg a polgári alkotmányba szöve, a mellette harcoló előitéletek seregének segitségével szinte rendíthetetlen gátat vetett elejébe; ez erényteljes és az akadályok által még inkább szilárdított pártfogója védszárnyai alatt közelített már szinte bizonyos diadalához. Az elhagyatott, mindenfelől szorongatott honi nyelv száműzve volt az országlás minden osztályaiból, a köz tanácskozások majd minden helyeiből, a felsőbb társalkodás köréből, sőt a társasági élet majd minden viszonyaiból; egyedül a köznép és némely egyes lelkesebb mívelt hazafiak családi körében talált menedéket, de itt is az idő szelleme és tulajdon bárdolatlansága mind szorosb és szorosb korlátok közé szorítá. A lefolyt század utolsó tizedével terjedett lelkesedés az elnyomatott szent ügyön valamit segített ugyan, de az akkori környülállásokhoz képest nem mert tovább menni a latín nyelv visszafogadásánál, és minden más idegen kizárásánál az országlás minden tárgyaiból.

Csak az ezt követő évek, különösen pedig most folyó századunk adák meg honi nyelvünknek érdemlett helyzetét; csak 1792-ben vette át a kormányt azon fejedelem, ki hív magyar nemzetének kivánságára azt törvény által emelte azon polcra, mely azt illeti. Most már szinte évről évre terjedett annak becse, lépcsőről lépcsőre terjedett annak tisztelete, s királyi és törvényes pártfogás alatt minden erőltetés és a nélkül, hogy különböző ajakú honfi társainkban kényszerítés által kedvetlenséget szülhetett volna. Bájhangú magyar nyelvünk már divatozik az országlás különböző ágazataiban, annak lelkesítő hangjain folynak majd minden tanácskozások, nem ritkán halljuk azt a mívelt társasági körökben, sőt hangzik az oly vidékeken is, hol ezt még ezelőtt egypár évtizeddel csak reményleni sem bátorkodtunk volna.

Ezen minden magyar szívet örömre gerjesztő hirtelen

változást és még nagyobbak reményét, köszönhetjük elhúnyt fejedelmünknek és a dicső uralkodása alatt hozott célirányos törvényeknek. Még népei boldogításának szentelt élete utolsó perceiben sem felejtkezett meg nemzetünk buzgó ügyében, legfőbb reménységü unokáinak ebben, még a benyomások elfogadására legalkalmatosabb első gyermekkorukban, oktatásukat és gyakorlásukat különösen szívökre kötvén gyermekeinek, kik dicsöült atyjok ohajtását szentül teljesítik is, a legcélirányosabb módok használata által.

Öröklő, minden kőépítménynél állandóbb emléket emelt ez által minden, hazáját forrón szerető, honi nyelve előmenetelét buzgón ohajtó magyar szívben, és még a legkésőbb maradék előtt is hálával, tisztelettel lesz I. Ferenc dicsöült királyunk neve említve. Kettős hálával tartozik pedig társaságunk a dicsően idvezültnek, miután annak ő adott törvényes lételt, ő nyújtott fejedelmi pártfogást, melyek alatt csendes munkálkodását minden gát, minden akadály nélkül megkezdheté, s több mint négy esztendő lefolyta alatt folytathatá. Szálljon a magyarok istenének áldása nyugvó poraira, szálljon az maradékaira, különösen uralkodó fiára, ki nem fogja elvonni fejedelmi kegyeit azon nemzeti intézettől, melynek felállításához már uralkodása előtt buzdító alapítványával járult, kinek uralkodása alatt már is biztosan törekedhetünk az elönkbe tüzött cél felé, valamint most is egész nyugalommal lépünk fel esztendei igyekezeteink előterjesztésével és munkálkodásaink némely mutatványaival, melyekre nézve hallgatóink részvételét ohajtjuk.

32. *Székács József bévezető beszéde*

Erdélyi Jánoshoz a Kisfaludy-Társaságban[1]).

Népünk költője! légy üdvöz közöttünk! kis koszorúnkba fonódjál be szép virág gyanánt. Valamint mí nyereségnek tartjuk és nemes büszkeségünk, miénknek nevezhetni Tégedet: úgy tekintsed te is körünkbe avattatásodat szép érdemeid méltánylása kifejezéseül. Az emberiség javáért izzadónak általában, kivált pedig a költőnek, két szép jutalma van: azon öntudat, mely lelkében él, s azon méltatás, melyre népénél talál. A költőnek, midőn szive üdvét vagy szenvét dalba önti, jutalom az éneklés maga; de mégis van vágyának hiánya, mely csak akkor szünik meg, ha dala öröm- vagy ürömkönnyeket idéz az olvasó szemébe. S ezen jutalma annál nagyobb, annál buzdítóbb s új dalokra annál lelkesítőbb, minél több ajakon visz-

[1]) Tartatott nov. 30. 1842.

hangzik dala, minél több kebel érzelmeit költi fel, minél egyetemesb és szívrázóbb hatása. Ezen ritka jutalom az, s azon öntudat, hogy e jutalom elmaradni nem fog, mely a nagy nemzetek költőit dalaik zengésében vezérli. Ez ad ösztönt, ez jutalmat. Hol a nép dal után eseng, s a sikerült költemény húsz s több millió ajkain viszhangozva él; hol egy nyelvű nagy nemzet figyelve indúl a dalnok éneke után, azt és emezt hálás kebelbe zárva; hol az ország érezhetőleg jutalmazza meg a népnevelő költemények zengőit: ott költőnek lenni szép is, dicső is, jutalmazó is. Ez másként van a mi nemzetünknél, mely számra csekély, nyelvre különböző, dalra egészen meg nem ért, és a szónak különféle értelmében szegény. Hogy reméljen itt erkölcsi jutalmat, és hogyan ösztönt a részvétet ohajtó költő a részvétben hideg nemzet között? Valóban nem volna csoda, ha elnémulnának a Múza avatottai, midőn a legkoszorúsabbak is, egypár száz érező lelkeket kivéve, kizárólag magoknak énekelnek. S ha ez nálunk mégis másképen van, bizonyosan nem a nemzet érdeme, hanem azon dallóké, kiknek keblökben a köz hidegség a haza, a szép, az erény szeretetének meleg dalokban nyilatkozó lángjait eloltani képtelen. De a mily igaz, hogy a költők és költemények varázs erővel bírnak a nép erkölcsének szelíditésében; épen oly igaz, hogy szent kötelessége minden nemzetnek a költőket pártolni s a népben munkáik iránt fogékonyságot és szeretetet gerjeszteni. S íme, barátom, e kettős cél az, melyet elérni e kis testület feladásaul tűze ki magának. E testület azt akarja, hogy minden költői tehetséget baráti rokon karokkal szorosabban csatoljon magához, s körében mintegy központosítsa, hogy egyesült erők annál hatásteljesebben működhessenek. Figyelmét Te el nem kerülheted, ki a lyra mezejét olvadó és szívolvasztó dalokkal gazdagítád. Öntudatod jutalmán kivül a tán nemzeti hidegséggel szemközt legyen jutalmad azon érzelem, hogy ezen kör szivesen és teljes mértékben méltányolja költői érdemed, s azzal jutalmazza a mivel teheti: hogy tagjává nevezett, mi által szent kötelekkel kivánt magához csatolni. Ezen testület továbbá azt ohajtja eszközölni, hogy minél több s jobb költői mű születésék, ezek minél mélyebben szivárogjanak át polgártársaink kebelébe, ezekben minél több műveltséget, a szép és fenséges iránt részvétet ébreszszenek. S íme midőn körébe avattatásod által megjutalmaz, jutalmát kötelességgé változtatva arra kér: összesítsed vele tehetségeidet, s igyekezzél legjobb erőddel céljainak elérhetésében izzadozni s fáradni vele. Hogy adott jutalmunk becsesel bír előtted, azzal bizonyítád be, hogy azt elfogadtad. S valóban nem is lehet okod átallani e körhöz tartoznod, melynek elnöke a regényben európai hírre kezd fel-

vergődni [1]), melynek másodelnöke a széptan félszázados bajnoka [2]), melynek igazgatója és tagjai ha tettben nem is, de buzgó, szent, törhetlen akaratban e hazának nem utolsó fiai. Hogy célainkat előmozdítani kész leszesz, azzal bizonyítád be, hogy azoknak körünkön kivül is állhatatosan hódolál. Engedd reménylenünk, hogy ezt velünk egyesülten még inkább teended, sőt engedd, hogy e reményünket előlegesen is meggyőződés gyanánt táplálhassuk lelkünkben. Ezen remény, ezen meggyőződés fejében légy üdvöz, foglalj helyet közöttünk, s folytassad pályádat velünk az igéret tartománya felé.

33. *Üdvözlő beszéd Kovács Mihály orvosiróhoz, tudorsága ötvenedik évnapján* [3]).

Toldy Ferenctől.

Valamennyi társaink érzését fejezem ki, tisztelt férfiú, midőn tudori koszorúd elnyerténck ötvenedik évnapján mindnyájunk nevében üdvözellek. Félszázad múlt élted ama szép órája óta fejed fölött, melynek súlya alatt meghajtva ugyan, de meg nem törve élsz; s élsz hogy azon küzdelmeket, melyeket a világ e nevezetes korban felvilágosodásért vívott, részint sikerrel koronázva, részint siker reményével a célhoz közelítve, lássad; élsz, hogy a mit a hazával te is forrón ohajtál, e nemzetnek nemesb iránynyal fejlődését, naponként haladni szemlélhesd; élsz, hogy a mely magvakat elhinteni segítél magad is, azok kikeltének mindnyájunkkal együtt örvendezhess. Boldog, kinek az istenek ily derült és ép öregséget adtak! háromszor boldog pedig Te, kinek fáradalmai sikerét látni s lábaiddal az igéret földének széleit illetni engedtetett. Te, nem mint ama laudator temporis acti, ki mint a múltnak kísértete jár s kél a jelenben, örűlsz emlékezeteidnek, de helyesled mit az új kor jeleset állít elő; Te távol az aggkor gyakori egykedvüségétől, nem visszavonulásban nyugalmat, hanem részvételben örömöket keressz, s megjelensz köztünk, velünk tanácskozol, velünk gyönyörködöl haladásinkban, osztod szomoruságunkat, midőn minden hő kivánat és serény buzgóság mellett nem mindig ér célt vagy méltánylatot az igyekezet, szóval: velünk élsz folyvást, ki annyi évvel éltél előttünk a pályán; s oly korban, midőn a pálya töretlen, s a kor hideg és hálátlan volt.

És élj még sokáig, derék aggastyán! ki többünknek pél-

---

[1]) Jósika Miklós.
[2]) Schedius Lajos.
[3]) Mondatott az academiában, apr. 29. 1844.

da voltál, s mindnyájunknak tisztelet tárgya; élj érdemid koszorújának árnyékában még több derült éveket; örűlve múltadnak, melyben hatottál, örűlve jövendődnek, melyben hálát mondandunk nevedre. Élj, és ne szűnj meg soká emlékeztetni még bennünket, hogy csak az igaz érdem az, mi a nemesebb keblet boldogíthatja akkor is, mikor korával erői hanyatlanak, s a tett az ohajtás szárnyai mögött elmaradoz!

34. Bucsubeszéd gr. Teleki Józsefhez [1]).

Toldy Ferenctől.

Nagyméltóságú Gróf, királyi Főkormányzó, Elnök Úr! E mai nap a magyar academia tagjaira nézve valamint élénk szívbeli örömnek, úgy keserű fájdalomnak is napja egyszersmind. Örömnek: mert miután Excellentiádat, új helyzete által tőlünk elvontat s országos gondokkal elfoglaltat, közénk jőni, jelenlétével sziveinket megörvendeztetni, tanácskozásinkat bölcseségével igazgatni, több mint fél év óta nem láthattuk; e szerencsét valahára csakugyan megértük ismét; de fájdalomnak is, mert ez öröm poharába keserű cseppeket vegyít azon aggasztó sejtés, hogy e megjelenésben egy húzamosb távollét előestvéje állt be.

Tiszteletünk, kegyelmes uram, őszinte kifakadásra kiszt, midőn ez órában Excellentiádhoz, mint e tudományos testület természetes és egyszersmind megbizott szószólója, beszélek. Minket Nagyméltóságodhoz nem csak tagok és elnök, kormányzottak és kormányzó viszonya kapcsol; mí mindennemű kötelékekkel csatoltatunk Exc. nevéhez és személyéhez, melyekkel intézet valaha le volt kötve, sőt kötelezve, elnökének. Excellentiád ugyan is egyike volt az elsőknek, kik hazafiúi buzgóságok szent tüzében az első alapítónak „Légyen" szavát minél előbb valóvá tenni siettek; Excellentiád első volt családjával, ki a leendő intézetet, nemesen áldozva, egy ritka kincsnek, a haza egyik legbecsesb könyvtárának, birtokába tette, mely értékre egy roppant alapítványt képvisel, s mely, hogy kezeinkben még nincsen, egyedűl a környületek mostohasága okozá; Exc. ehez még egy más alapítványt kapcsolt, a pénzgyűjteményét, mely már is figyelemre méltó segéd eszközt képez a hazai történetek vizsgálója számára; Exc. mint elnöke már a létegesítő országos választmánynak s egyszersmind egyi-

[1]) Tartatott az academiában nov. 9. 1842., midőn elnöke gr. Teleki József Erdélyország főkormányzójává neveztetvén, tartományába lemenni készűlt.

ke azon keveseknek hazánkfiai közöl, kik önszemlélet és észleletből ismerék a külföld tudományos társaságait, eleitől fogva élénk, sőt igazgató részt vett azon alapok letételében, melyeken e nemzeti academia felépült; majd az életbe lépettnek első főnöke, nem csak példás gonddal virrasztott az intézet anyagi érdekei és külső viszonyai felett: mit állásomnál fogva különösen nekem lehetett és volt ez egész tizenkét év alatt alkalmam tisztelő figyelemmel kisérni; hanem Excellentiád ez academia belső fejlődése s munkálatai egész irányára elhatározó befolyást gyakorlott kezdettől fogva mind e napig. Intézetek, melyek híres példányok által előztetnek meg, csak nehezen bírják magokat azoknak megszilárdult, századok által elismert szellemi fensőségétől függetlenné tenni, s mintegy ösztönszerű erőtől az utánzás ösvényére ragadtatnak. A magyar academia nem minden büszkeség nélkül vallhatja, hogy a mely sziklákat annyi nagy nevű elöd el nem bírt kerülni: az irodalmi tekintélykormány [1]) szikláit, a mienk, Excellentiád öntudatosan bölcs vezérlete mellett és által, csakugyan szerencsésen elkerűlte. Igaz, hogy a polgári és szellemi nagykoruság e századában a régi academiák zsarnokságát fölélesztení többé nem lehetett: ennek kora lejárt; s különben is a magyar tudós társaság nem udvar által udvari célokra alkottatott, s így hatalmat, mint egykor XIV. Lajosé, az állodalomban nem képezhetett: de azért nem kisebb Nagyméltóságodnak s ezen általa vezérlett testületnek érdeme, hogy sem fényes példák, sem érdek, hiuság és befolyási vágy által eltántorítva, hanem korának és helyzetének követeléseit tökéletesen megértve – ámbár kezdetben egy tudományos, és kivált nyelvtani törvényszék iránt sem irók, sem közönség részéről a szükséges fogékonyság nem hiányzott — mégis e vezérigének hódolt: Győzzön a mi jobb! s megelégedve az elszórt erők központositója, az eligazodásra szükséges gyűjtője, soknak előkészítője, mi egyesektől nem telik, okok szerint alakuló kiegyenledés eszközlője lenni: nem csak körén kivűl, de saját tagjaira nézve is a véleményfüggetlenséget irántűnek ismerte, szabad fejlődést engedett, sőt maga élesztett, nyelvben és tan dolgában egyformán. Az ily közvetítő, nem közvetlen, úton haladás, sem zajos, sem fényes; sőt eredményeiben egyébnél nehezebben méltányolható, néha alig észrevehető: de visszaesések, idő- s erőpazarló ellenzéktől ment, hatásában pedig biztosabb, tartósb és erkölcsileg meggyőzőbb. S e szabad fejlődés pályája, ezen legszebb birtokunk, Excellentiád mindig őr vezérletének — háladatosan ismerjük el ezt — legbecsesb gyümölcse.

[1]) A szoló itt főleg az olasz Academia della Crusca s a régi „francia academiára„ céloz.

És valahányszor Excellentiád e terembe lépett, feledve magas polgári helyzetét, tudós volt csak a tudomány férfiai között, s azon hódoló tisztelet, melylyel mindenikünk önkényt adózott, nem rang és előkelő távoltartás, hanem azon értelmi és tudományos felsőbbség szüleménye volt, melynek annál szívesben hajlott meg az ész, mennél inkább nyerte meg Excellentiád engedékeny jósága s leereszkedő nyájassága a szíveket is. Excellentiád társunk volt, hogy annál hathatósb buzdítónk lehessen. Excellentiád úgy bocsátkozott le hozzánk mindenha, hogy bennünket emelne, és, ily nemzet tagjaihoz nem illő szertartási szellem helyett, becsérzetet nevelt bennünk, mely az embert nemesbbé, munkáját áldottabbá tészi egyszersmind. Törvény által állíttatván fel az academia, annak tagjai s nemtagjai is, kik az irodalomnak szentelék éltöket, egy országosan elismert új rendet kezdének alkotni: de mire a törvény csak a lehetséget adá meg, azt Excellentiád épen azon tekintet által hívta igazán létre, melylyel ez új rendet megbecsülte. S végre, ki van közöttünk, ki, ha valaha Excellentiád tanácsát kérte, nem oktattatott, ha pártfogásaért fordult Excellentiádhoz, nem érezte volna, hogy szerető gondok szárnyai alatt nyugszik? — Igen is, Excellentiád hatott ránk úgy mint e testület tagjaira, mint irókra, mint polgárokra, mint emberekre; hatott e teremen belül és kivül, hatott értelmiségünkre és szivünkre: Excellentiád — büszkeséggel ismétlem — vezetőnk, társunk, barátunk volt.

És most, e tizenkét évi szakadatlan frígy után, annak megszünendését rebesgeti a hír. Engedje meg Excellentiád, hogy távollevő társaink jól ismert érzelmeire is hivatkozzam, midőn kimondom: hogy Excellentiádnak úgy nem lehet, nem szabad többé minket elhagynia, mint az atyának nem fiait: a helyzetnek e percbeni rendkivülisége nem fog mindenkor ugyanaz maradni, Excellentiád örködése meggyőzendi a távolságokat, s a mit megkezdett, be fogja fejezni. Egyedül e remény enyhíti ez óra fájdalmasságát, ez erősít minket, hogy bátran nézzünk ez intézet és minmagunk jövendője elébe.

Isten éltesse Excellentiádat!

35. *Emlékbeszéd Berzsenyi Dániel felett* [1].

Kölcsey Ferenctől.

Az emberi nem, egészben tekintve, örökre virágzó növény, minek egyfelül hervadó virágai mellett, másfelül szü-

[1] Tartatott az academiában, sept. 11. 1836.

net nélkül újak és újabbak fakadnak s nyílnak ki. Végetlen tenyésztő élet ez; hol múlt és jelen csak a jövendőnek szolgálnak magúl, s a bölcs örvendve néz a jövendő elébe; mert tudja, hogy az bizonyosan felvirúl, s felvirúlta után enyészetre sem hajlik, míg magából a következő időnek alapot nem készít.

De ki elég erős mindig és mindenütt csak az egészre vetni pillantatát? Egyes emberek, a végetlen egész egyes virágai, vonzanak bennünket magokhoz; egyesekhez fűzzük hajlandóságunkat, érdekeinket, szerelmünket; s midőn az egyesek hervadnak és enyésznek: megszakadni érezzük az egymásból folyt idők folyamát; s ez érzet a legkínosbak közé tartozik. Mert szívünk legtermészetesb indúlata, vágya és küzdése, majd tisztán majd homályosan, a jövendőt tárgyazza; s mondjátok meg: a megholtak jövendője hol vagyon?

Kettő a felelet. Egy, mely a hit vezérkarjaira útasít; s a jövendőt túl a síron, sejdítési homály alatt mutatja. Más, mely az emberiség egésze felé fordúl; s innen a síron, az enyészet nyomain mindig ujonan keletkező életre figyelmeztet. Lelket emelő, nagy gondolat fekszik mindegyikben! De gyarló az ember; s a mi vagy alaktalanul, vagy temérdeksége miatt által nem tekinthetőleg áll előtte, abban kielégítést nem lelhet. Így, kimúlt kedveseinek elsötétült jövendőjétől a múltra tér vissza; s ha a remény kinézetei megszünni látszanak: az emlékezet karjai közé dől, s lefolyt öröm és szenvedés körében ábrándozik.

Innen van, hogy emléket állítunk az elhúnytnak, hogy beszéd által megujítjuk emlékezetét azoknak, kik többé nincsenek. E visszapillantás a kialudt életre szándékos csalódás által enyhíti a fájdalmat, midőn a nem-létel gyötrő gondolata helyett az egykori élet meleg képével foglalatoskodunk; s egyszersmind hiuságunkat azon vigasztalással tápláljuk, hogy az emlékezet életet ád; s ki tetteiben megemlegettetik, az halhatatlan lesz.

És ez valóban áldás istentől, ki így adá! Gondolkozó, s tökély után törekvő lénynek, ki magát az egész emberiség képviselőjének tekinteni szereti, megfagylaló gondolat oly vég vonal, hol minden törekvéseivel együtt örök éjbe sülyedjen. De a marothoni győző emlékszobra [1]) nemes lángot ébreszt az ifju Themistocles keblében. Emberi gyarlóság alapjából pattan fel a szikra; mi a parányi, mulandó embert, életutáni nagy következményekre munkálni éleszsze.

Ez ideától hevűlve készülök itt, kis tehetségem szerint feltüntetni elköltözött társunknak, a mi Berzsenyinknek, em-

[1]) Miltiadesé, ki Marathon mellett verte meg a perzsákat.

lékezetét. Mert ő sincsen többé; benne is saját fényében ragyogó csillagot veszténk el; s most illő a kor embereinek tudtul adni, miképen a magányba vonúlt, s címekkel nem ragyogott férfiúban, azon kevesek egyike van eltemetve, kik, a süllyedés szélén gyakran állott magyar nemzetre, való díszt hoztanak.

A sokaság nem foghatja meg: mint lehessen költőről így szólani? Jól van! Ha tí azt hívjátok költőnek ki szavakat foglal versekbe, s történetesen felduzzadt érzeményeit, s egy-egy elmésen elővillant gondolatját papirosra önti, s olykor valamely csillogó urat, pártfogás reménye miatt, megénekel, vagy a könyvárus szűk zsoldjáért az almanachokba divatárukat készítget: akkor igen is, a sokaságnak igaza van.

De ha költő nevet csak az érdemel, ki nemesített érzelmeket hordoz keblében, ki a természetre, az emberi szenvedelmekre vizsgáló tekintetet vete, ki a való életet magas szempontokból vevé fel, s dalát a szépnek és jónak, s az örök dicsőségnek szentelé, hogy általa minden ifjú kebel szent lángra gyúladjon: valljátok meg, akkor a költő bizonyos jótevője az emberiségnek; s nevét hála és tisztelet érzelmei közt kell neveznünk.

Való, a költészet jótétei nem épen kézzel foghatók. Akarjátok-e hogy csak az érdemeljen figyelmet, a mi gyermekeitek kenyerét bőven adja meg? Oh, úgy — az egyszeri iró szerint — a kerekes rokka feltalálója minden Homérok felett fog állani! De gondoljuk meg: az ember nem csak testi, hanem szellemi lény is egyszersmind. Mi lenne az emberiség, ha vad állatként egyedül élelem után futkosna? s mi lenne a nemzet, mely egyedül kalmárkodó nézetek után indulván, az egész természetet csak kincses ládának tekintené, s a csillagok ezreit csak arra valóknak, hogy portékás hajója útát igazgassák?

A míveltség kezdő korában minden nemesb érzemény és ismeret költő által énekelteték. Vallás, philosophia, történettudomány költészet karjain léptek fel. De az ember hívtelenné lön mesteréhez; s midőn a kor haladtával, ifjúi lelkesedése hideg körültekintéssé változott: minden ismereteitől s tudományától azt kivánta, hogy éléskamrájának, kincstárának, s uralkodási szomjának szolgáljanak. És ezek, s a hasonlók ugyan mind addig, míg, a mennyiben az egyetemes haszonvágyat eszközlik, becsben fognak tartatni: de költészet és philosophia hidegen nézetnek. Mert sem mindennapi kenyeret nem termesztenek; sem gyárművek virágoztatására közvetetlen nem alkalmazhatók.

Vágynak, kik üres óráikban a költő műveinek néhány pillanatot szentelnek; s azok becsét, mint időtöltést szerző dolgokét, határozzák meg. De jaj a költőnek, ha célja csak

időtöltés vala! A való költészet, s a philosophia komoly Múzája rokon szövetségben állanak. Mindegyik magas emelkedésben lebeg az emberiség felett, pillantásait szünetlen arra fordítva. Két tolmácsa a léleknek, mely az állatemberben isteni eredetet bizonyít. Boldog, ki intéseiket érzeni és érteni megtanulhatá!

Berzsenyi minden kétségen túl egyike vala azoknak, kiket a való költészet szelleme élesztett. Azon időben, mikor literaturánk pártfogás nélkül, egy-két lelkesebbnek magányos falai között elszigetelve, titkosan tenyészett, senkitől nem ismerve, díjt és pályalombot nem várhatva, egyedül keble mozdulatitól vezérelve kezdette ő fakadó érzeményeit dalba önteni. Mezei magányában úgy áll vala: mint az Oceán szigetén nyíló szép virág, melynek pompáján emberi szem örvendő bámulással nem mulat, s az örökké zúgó hullámok közt, a hidegen lesugárzó csillagos ég alatt

Nincs bájsereg, mely őt körülröppenné,
Nincs vándor, a ki szellemkarra venné.

S lehet a költőre nézve szomorúbb helyzetet képzelnünk?

Mi a dal? Harmóniás szavakba öntése a gondolattá érlelt érzeménynek. S mi indítja a költőt ezt tennie? Azon természeti hajlandóság, mi szerint azt, mi a keblet dagasztja, ohajtjuk rokon érzésüekkel közleni. Midőn már a költő e természettől belénk plántált közlékenységnél fogva dalát elzengi, és nincs, ki az édes hangot felfogja; nincs, ki figyelmet fordítson arra, mit szíve teljességéből kiömleszteni neki oly fontos volt: nem fogja-e a részvét hiányát fájdalmasan érezni?

Aztán tagadni nem lehet: a költő nem csak részvétért, de dicsőségért is énekel. Midőn Pindar a Delphi istenének boltjai alatt, a nagy tömegben összegyűlt hellén nép előtt énekelt, s a dal szívemelő hatalmát ezer meg ezer szemből olvasta; lehetséges-e, hogy lelke percenként szebb és lobogóbb lángra ne gyuladt légyen? De magára hagyatva, nép nélkül, melyet az ének ereje felrázzon, nép nélkül, mely hazája fényét az énekben visszasúgárzani örömmel tekintse, puszta falaknak vagy az erdei viszhangnak mondani el az érzelem szózatát: bizony a lelkesedésnek nem nagy táplálékot nyújt. Innen van, hogy sok költőnk oly korán megszünt énekleni; s hogy a gazdagabb keblü zseni is csak kis részét adá annak, a mi szívében élt.

Istennek gazdagabb ajándéka nincs: mint az ifjuság. Szívünkben megmarad az érzemény, hasonlóul a tavaszi plántában meggyűlt bő nedvhez; s így történik, hogy az ifju költő az előbb említett megjegyzések alá nem mindig tartozik. Elhagyatva, puszta magányban állva is elzengi ő, mi kebléből, felszökelő vízsugárként, erőszakosan tolakodik fel; s e lélekállapot tart

mind addig, míg az élet nyara közelebb jön, s egy komoly pillantat a világba más jeleneteket mutat előtte.

Az ifjuság e tenyésztő ereje, mely a férfikor kezdetéig szünetlen nevekedő hatalomban virúlt vala, teheté azt, hogy Berzsenyi elszigetelve is, dalát a nemzettel nem hallatva is, a kezdő énekes gyengéd ömlengéseitől, a teljes forralomba jött erős kebel áradozásáig emelkedhetett; s hogy nem csak a lyrai költészet szokatlan magasságát érte el, hanem egyszersmind egészen új, s ifjulag virító, páratlan ragyogásu költői nyelvet is alkotott magának, legillőbbet azon tündérvilághoz, mely általa teremtve, dalai minden sorából felénk sugárzik.

Nem kell felednünk : e férfiú Kisnek s Kis által Kazinczynak barátja volt; s már akkor, mikor kettőjökön kivül még senki más nem tudá mit rejteget keblében a szép Somogy: a bajnokok vérével öntözött s a lyrai költészet második koszorúsának, a mi elhúnyt Virágunknak lételt adott szép Somogy. S mi vala természetesb, mint ily baráti körben, ily költőnek, ily alkotó hajlandósággal fordulni a nyelv felé? A szerencse, mely nyelvünket s literaturánkat századokon keresztül oly szűken pártolá, időről időre még is gondoskodott, hogy nem csak el ne sülyedjenek, hanem fentartó szellemet is nyerjenek magokba, minek erejével ifjodva és erősödve szebb élet elébe siethessenek. Kazinczy és Berzsenyi két genius valának, kik elhagyatás szomorú napjaiban varázs erővel jelentek meg a magyar nyelv mellett; azt nem csak életben tartották, de csinnal és kellemmel, és fiatal bőség tündöklésével öntötték be; s új charactert adának neki, mely századokon keresztül viruló szépség gazdag forrása lenni meg nem szünend.

Lesz idő — adná az ég, legyen minél előbb, minél tartósban — midőn hitelt alig nyerend, hogy művek, mint a milyeket Kazinczy és Berzsenyi nyújtának, éveken keresztül nyomtatót nem találtak, éveken keresztül nem találtak embert, ki a nemzetre örök díszt hozó műveket a hazának bemutatni merészelte volna. Igy történt, hogy az ifju énekes megzendíté dalát; s mi mások évekig nem hallók csak nevét is. Igy történt, hogy a férfiúi évekbe lépett költő egy-két lelkesnek ismeretségébe jutott; s mi mások távolról hallók nevét említtetni; s évekig nem láthattuk egyetlen sorát is. A nemes elsírá könnyét a dicsőség után; és nem mutatkozott kéz, az érdemlelt díjt homlokára fűzendő.

E folyó század kilencedik évében hallám először Berzsenyi nevét pusztán említtetni; követő év tavaszán látám őt, és vele kéziratban levő dalait; s fessem-e az örvendő bámulást, melylyel ez, azon korban oly váratlan, oly előre nem sejdített tünemény meglepett? A még készülő, fejledező ifjút nem ismerhetém; s íme egyszerre, pillanatban felgyúló meteorként

állott a lyra elragadó magasságáig felküzdött férfiú előttem. Mi Horatiusban s Mathisson énekeiben oly megkapólag hatott reám, itt összeolvosztva lelém fel; új világ nyílt verseiben saját fénynyel, hévvel, és nyelvvel ékesülve. Es én ifjuságom reggelét élém; homályosan küzdék messze ideál után, s nem természetes-e hogy e találkozás és meglepés éltem legelragadóbb pillanatai közé tartozott? Néhány napot lelkesülve tölték körében, s búcsúztakor gyermeki odaadással csüggtem kebelén, először éltemben és — fájdalom, úgy akará a sors — egyszersmind utószor.

Három év mult el ismét, s a régen várt költemények végre a közönség sajátivá lettenek; s ekkor lőn, hogy literaturank új időszakba lépett által. Kazinczy haladási rendszere szokatlan figyelmet kezde gerjeszteni. Kevesen fogták fel a szellemet, mi által vezetteték; a sokaság forrongani kezdett; féltette a nyelv tisztaságát, s annyival inkább, mert némely irók, belső szükségtől ösztönöztetve, de izléssel s nyelvtudományi elvekkel nem bírva, fonák újításokra veteműltek. Terjedt a nyelvféltés, s mellékes érdekek által nagyobbítva, szövetkezést okozott az ellen, ki az új rendszer vezére volt, s kinek szellemi felsősége szokás szerint a kisebbeknek fájt — Kazinczy ellen.

Élénk ellenküzdés, élénk részvét kezdete; s kik a kor fejlésnek indúlt hajlandóságai ellen harcolnak, rendszerint csak a kifejlést és érelmet segitik. Így történt akkor is, és szerencse hazánkra, hogy Berzsenyi ez időpontban jelene meg. A haladás és maradás embereinek egyformán kapá magához figyelmöket; azért olvasói többen valának, mint különben; köztünk azon ideig szokatlan hévvel itt becsülteték, ott üldözteteték; s mind kettő által literaturánk új szakának irányára, s azon érdeknek, mely olvasóink számát naponként nevelé, mind megalapitására, mind megtisztitására nagy hatást gyakorolt.

Ily szempotból nézve az önbecsét teljesen érző férfinak könnyü vala az ellene s Kazinczy ellen tisztátalan forrásból indult s dicséretlen szenvedelemmel folytatott megtámadást eltűrni. Unokáink nem fogják tudni: mi volt az egykor oly ismeretes „Mondolat"?[1]) Berzsenyi ezt előre láthatá; s nem természetesen következett-e, mikép a késő századra kitekintő zseni megvetve nézzen keresztül a cimborán, melly kurta kezeit a költő magassága felé terjegetni törekedett, hogy a reá nézve elérhetetlen borostyánt letépje?

Idő haladt, s a lyra magas keblű birtokosának dalai másod izben jelenének meg, s bővítve. Kevés év leforgása literaturai új időszakunkat győzelmesen előbbre vezeté. A maradás emberei még vívtak; de csapásaik napról napra sikeretleneb-

[1]) Egy főleg Kazinczy és Berzsenyi ellen intézett gúnyirat.

bül hullottak le. Nyilván volt : a harcmezőről lészállandók lesznek nem sokára, s a bölcsőjéből kiemelkedő új nemzedék egyedül a múlt kor történeteiből fogja őket ismerni.

Most a Tudományos Gyűjtemény indúlt meg, s tervének egyik szép szakasza lőn : magas szempontú criticának nyitni pályát; s elvek szerint, és részrehajlatlan kimondott itéleteket venni fel. Ifjú vala az iró, ki többek között felszólíttatott, s ez azt hivé, critica valamely mű felett nem egyéb, mint vizsgáló pillantást vetni az iró lelkébe; kitalálni characterét; követni őt azon kifejlésekben, melyek characteréből, körülményeiből és stúdiumaiból természetesen eredtek ; viszonyba tenni a művet szerzőjével; majd a szépnek, jónak és valónak elveihez felemelkedni, mértékét venni a tökély legfensőbb lépcsőjéről, s azt a műre alkalmazva határozni meg a távolságot és közelséget, mely a mű és mérték közt találkozik ; s így kimutatni ugyan a botlást, de ugyan akkor példányul állítani fel, a mit a genius, lelke hatalmában, teremtőleg tüntetett fel.

Criticát ily gondolatban parányi költőre alkalmazni hálátlan fáradás. Azért, ki magának az utat így rendelé, kénytelen vala vizsgálatait a nemzet első rangu énekeseire fordítani, s pályáját Csokonai, Kis és Berzsenyi műveikkel kezdé meg. Mint itélt? annyi évek után ki akar az ennyire csekély dolgokról elmélkedni? A mit mondani készülök, a mit ez ünnepélyes pillanatban mondanom kell, csak ez : Berzsenyi olvasá az itéletet, mely versei felett mondatott, keménynek, fanyarnak, igazságtalannak lelé azt; s keble az itélő iránt elhidegedék, s örökre.

Az ifjú, Tek. Társaság, az ifjú, ki a nemzet nagy énekesét megitélni merész volt, s ki e merészséget oly felette drágán, Berzsenyi elhűlésével, fizette me meg, ez az ifjú — én valék.

Hosszu idő folya le, a fiatalság reményteljes napjai elenyésztek, s most őszült hajszálaimmal, hideg valóságtól kihűtött kebellel állok itt, s a múltra visszatekintvén, kérdezem magamtól: ősz gyermek, számláld meg a hasznot, mi ifjúkori tettedből származik!

Korodra akartál hatni? korlátolt, kicsiny erődhöz nehéz akarat! És hatással lenni a korra nem is mindig kivánatos. Társaid megérzik a rázást, ha álmaikat bolygatod; de nem kérdik, honnan indúlsz s hová mégy? S tettél jót vagy roszat; magadnak tevéd; és a sokaság járja az útat, melyre az ezerképen változó vélemény árja ragadozza; a zseni pedig sasként felszáll és elrohan, s öntudatlan szabja a törvényt, mit követni csak ő bír erővel.

Berzsenyi még élt, de mélyebben vonúlt magába; lassanként elnémúlt az ének szózatja, komoly vizsgálat foglalá el az alkotó költészet helyét; s ő könyvei közt, háznépe karjaiban

elhunyt, a nélkül hogy békejobbot nyújtott volna annak, ki huszonhat év előtt dagadó kebellel vevé tőle bucsúját.

Árnyéka az elköltözöttnek, sírod felett leng az engesztelő szózat! Nem sokára követlek tégedet, s a maradék irói harcainkat nem fogja ismerni; s neveinket békés gondolattal nevezendi egymás mellett, ha korunk énekeseire visszaemlékezik. Emberek valánk; miért szégyenelnők azt? Az élet útai keresztül járnak egymáson; s leggyakrabban elveink szentsége sem oltalmazhat meg akár tévedéstől, akár félreértéstől; de a sírdomb békesség laka; s küszöbén emberi érdek nem léphet be. Te a földi leplet, s vele a halandó gyarlóságait levetkezéd. Elköltözött az ember; a költő miénk, e nemzeté marad végiglen, e nemzeté, mely neved és dicsőséged szent örökség gyanánt birandja.

HARMADIK OSZT. TANÁCSKOZÓ SZÓNOKLAT.

36. Országgyülési beszéd az első szülöttségi jószágok tárgyában.

Kölcsey Ferenctől (Munk. VI.).

Az országos küldöttség az első szülöttségi jószágokat illetőleg azon elvből mondja magát kiindúltnak lenni, miszerint a szerző saját szerzeményéről teljes szabadsággal rendelkezhetik. Való, hogy e rendelkezési szabadságot törvényeink pártfogolják; de valónak kell lenni annak is, hogy a nemzetnek joga van e pártfogást szükebb határba szorítani, mihelyt az említett szabadság a társasági célok akadályára fordíttatik. Minden tulajdon kezdete a társaságos élet, minden tulajdon bátorságosítása hasonlóúl csak a társaságos élet; az, ki a társaságos életen kivül él, s valamit, mint magáét, megragadott, kénytelen leszen azt a legelső erősebbnek, kivel találkozik, által engedni; azalatt míg a társaság a maga tagját törvény és igazság által erőszak és gonoszság ellen megoltalmazza. Következik, miképen minden társaságnak joga van a maga kebelében s védelme alatt szerzett tulajdon felől megkivánni, hogy az azzal élés a társasági fő célt, azaz a társaság fentartását s virágzását ne csak ne rongálja, de előmozdítsa. Ezért minden nemzetnél lelünk törvényeket, melyek által a

polgárnak határ szabatik : hol, és mint, és meddig bánhat sajátával szabadon? Rómában az ősiség neve ismeretlen vala; ott végrendeleteket szabadon lehetett tenni; mégis a lex falcidia kiszabta a mennyiséget, minél kevesebbet atya a maga gyermekének nem hagyhatott; s a kevesebbet nyert gyermeknek jogot adott atyjának végrendelete, mint inofficiosum testamentum ellen keresetet indítani. Miért? Mert a társaság fentartása az alkotó részek, az egyes háznépek fentartásától függ, s ezért annak joga s kötelessége van ezek fenmaradásáról gondoskodni, s megkívánni, hogy atyák nemzés, nevelés, és lehető biztos lábra állítás által a hazát új és új polgárokkal gazdagítsák, ne pedig nyomorúságra hagyott emberekkel terheljék.

Így minekutána a társaságnak az egyesek tulajdonára felvigyázási jogát elismertük : kérdem : nézheti-e a magyarországi törvényhozó test hidegen azon rendelkezést, minélfogva bizonyos nagy terjedékü szerzemények birtokosa, azokat nemzetségök egyetlenegy tagjához időről időre kirekesztőleg kötik; s örököseik közől egyet boldogítván, a többit szeretetlenül magokra hagyják; s a hazának számos birtokos polgár helyett csak egyet ajándékoznak.

Nem, ezt hidegen nézni nem lehet. Az ily rendelés legelőször is a háznépi legszentebb viszonyokat dúlja fel; eltépi a szeretet köteleit atya és gyermek, testvér és testvér közt; kik közől egyik bőség ölében puhálkodik, míg a többek, bár ugyanazon szív alatt származtak, nyomoruságban senyvednek el. Mert a nyomoruság, mint minden a világon, az ember viszonyaihoz képest méretik; s ha szinte a napszámos magzata boldog lehetne is a sorsban, miben valamely nagy ház másod szülötte él : de ez fog-e mindig elég erővel birhatni, hogy elfeledje mind azon fényt, mely az első szülöttnek jutott, s mitől ő fosztva van?

Mi lenne az országból, mely csak néhány nagy birtokos sajátjává fogna válni? Nem holt birtokra, de a birtokot gyümölcsöztető kezekre van a bazának szüksége. Ugyanazon jószág több birtokos által mívelve, hasonlatlanúl több jövedelmet ad; következőleg több szorgalmat fejt ki, a nemzeti gazdálkodást, a népességet s köz virágzást emeli : azalatt míg nagy tömegekre halmozott javak a hazának nagyobb részben elveszve vannak.

Gondoljuk meg azt is, miképen a nemesi jószágok nem csupán azért léteznek, hogy birtokosaik azoknak hasznavételét évről évre elvegyék. A társasági elvek szerint rajtok fekszik azokon a teher, mely a közoltalom és bátorságosítás ideájából önként folyt : minden nemes tartozik a jószágért, miket a hazai törvény által védve bír, szükség esetében fegyverre

kelni. Mi már jobb, az-e ha egy atya több gyermekei, egy nemzetség számos tagjai közől csak egyé a birtok, s következőleg a kötelesség is; vagy ha a birtok és kötelesség számosakra megy által. Mert birtoktalantól várhat-e a köztársaság oltalmat? van-e joga várnia?

Mind ezekből következik, hogy a törvényhozásnak lehet is, kell is a szerzeményről szabad rendelkezésnek korlátot szabnia; s ugyanazért az első szülöttségi javakat az öröködési rendre visszaigazíthatja. Annyival inkább, mert az ily javakra nézve tett intézetek nem a szerzeményről szabadon rendelkezhető természeti jogból veszik eredetöket.

Tudjuk hogy az intézetek legelőször az 1687: 9. törvénycikkely által engedtettek meg, pedig még akkor csak az úgynevezett főrendeknek. Már ha az intézet természeti jogból ered: miért kellett azt törvény által engedni meg? miért határoztatott reá a fejedelmi megerősítés? miért nem tehette azt a főrend törvény és megerősítés nélkül? miért tiltatott el tőle a főrendhez nem tartozó nemes, bár szerzeménye ennek is lehetett, és volt? Jele, miképen itt valami egyébről mint természeti jogról van szó; s épen itt tűnik elönkbe a tekintet, melyet az országos küldöttség elmellőzni látszott.

Törvény és fejedelmi megerősítés kivántatott, hogy általok, mint privilegium által a természeti jogon és társasági viszonyokon s különös igazságon épült törvények az ily javakra, s birtokosaikra nézve bizonyos esetben foganatlanokká tétessenek: tudnillik, hogy a magát adósságokba sülyesztő első szülött s több e féle a maga jogait követelő hitelezőnek a birtokot kielégítés gyanánt általadni ne köteleztessék; hogy a hitelező kár és nyomoruság közepett várni tartozzék mind addig, míg a birtok hasznavételéből, az első szülött hizlalására szánt summák kihuzása után, lassanként és apródonként kielégíttetik. Ez a kérdésben forgó intézetek alapja: s innen látni, mikép azok nem csak természeti jogon nem alapúlnak, sőt egyenesen a hitelezők természeti jogainak, a kölcsönös igazságnak, a társasági bátorságnak keresztülgázolásán épülnek; s már eredetökben bünösek levén: mit lehet méltóbban kivánnunk, mint azt, hogy gyökerestől kiirtassanak? Lehet-e elszenvednünk, hogy lehessen polgár, ki roppant javakat birjon, adósságokat halmozhasson, s azoknak kifizetésére javait még se tartozzék engedni? Mert hogy ez eddig lehetett, innen van országunk csaknem legmélyebb sülyedésének forrása. Az első szülöttek adósságokba sülyeszték magokat; kül- és belföldi capitálistákat ezerenként tettek szerencsétlenné; alkalmat adtak a sequestrumokra, melyek aztán más birtokosokra is alkalmaztattak; nevünket és hitelünket egész Európa előtt megbecsteleníték.

Maga az országos küldötség is érzé, miképen a dolog jelen helyzetben nem maradhat; de félt a fennálló intézetekhez nyúlni; s csak jövőre szabott korlátot, azt javalván, hogy ezután ötszáz telket felülmúló első-szülöttségi javak ne alapíttassanak. De ha ötszáz teleknyi intézet nem káros, miért leszen káros ötezernyi? S ha ötezernyi káros, miért ne legyen káros ötszáznyi, vagy ennél is kevesebb? Hiszen a kár, a hiba, a bűn magában az elvben fekszik; azt kell tehát magát számkivetni, hogy természeti jogainkat, népességünket és virágzásunkat többé emésztő féregként ne rágja.

Nincs is ok, mit az intézetek mellett felhozhatnánk, mint a nemzetségi nevek fentartása. Ha az ország boldogsága legkisebb részben is nevekhez volna kötve: akkor igen is ezen ok érne valamit. De ki mondja meg, ha az 1687. előtt eltűnt nemzetségi nevek miatt szenvedett-e az ország boldogsága?

Vessünk egy pillantást a múlt időbe. Sok nagy neveket látunk ott tündökleni, melyek már nincsenek. Ki nem emlékezik a Gara-névre? E név emberei most az országnak az ég tudja melyik szegletében ekét tartogatnak, s magot vetnek a földbe. Hol a hézag, mely ama tündöklők lealkonyodtával eredett? Azok valaha tehettek jót, tehettek s tettek roszat is eleget; s leszállások után csak úgy érezte magát a nemzet, mint az előtt: ezek a mostani magvetők pedig kitüntek ugyan a névkönyvekből, de népesítik a hazát, mívelik a földet, viselik a köz terheket, s úgy lehet: homályban több jót, minden esetre pedig kevesebb roszat tesznek, mint a régi nagy Garák, vagy más hasonlók.

Vagy talán azóta oly nevek ragyogtak fel, melyek ha kitörültetnének, a nemzet vég veszélyre fogna jutni? Jaj lenne a hazának, melynek fentartása csak bizonyos nevekhez volna kötve! Ez vagy amaz nevü nemzetséget örökre fentartani akarni, chimerai haszontalan, veszélyes előítélet. Jó hazafi, hasznos, közjóra dolgozó polgár parányi nevek között is találkozik; s a közjó csak jó polgárokat kiván, de mennél többet, kik között a birtok eloszoljon. Ki kezében legyen a birtok? az mindegy; de nem mindegy: hány kézben legyen? Mert birtok tartja fen a polgárt, és sok olyan polgár, ki birtokkal bír, tartja fen a hazát.

Tehát vagy azt fogjuk-e mondani, hogy a nagy birtokokat azért kell gondosan tartogatnunk, mert közhasznu alapítványok, intézetek azok által keletkezhetnek? Fussuk végig a tapasztalás adatait emlékezetünkkel, s nem kell-e látnunk, hogy jótékony intézetek azoktól eredtek, kik javaikat fáradással magok keresték, azalatt, míg az első-szülöttek hazáról nem gondolkozva rohantak keresztül az életen, s alapítványok helyett végetlen adósságokat, s nyomorgó hitelezőket hagytak

magok után : mivel a társaság célai, a köz szorgalom, virágzat és védelmi rendszer úgy kívánják ; mivel a hitelezők természeti jogai s a nemzeti közhitel szabaditást várnak ; mivel a haza egészéről, magáról a nemzetről, nem pedig egyes nevekről illik gondoskodnunk ; mivel törvényeinknek már egyszer a régi szennyből kitisztúlniok kell : mind a jelenben fennálló intézeteket eltöröltetni kivánom, mind azt ohajtom, hogy jövendőre is megtilalmaztassanak.

37. Törvényszéki beszéd egy férjgyilkossággal vádlott mellett.

Kölcsey Ferenc Munk. III.

Félve szólamlok meg, Tekintetes Törvényszék, látván a nevezetes többséget, melly e szerencsétlen asszony sorsát mármár elhatározta ; de egy emberi élet remélhető megtartása minden kétségen túl fontosabb, mintsem érette mindent elkövetni ne kellene. Azonban kevés érdemet teszek az életre, mely gyalázattal bélyegezve van ; s valamint magam csak addig szeretek élni, míg a becsülettel folytatott pálya önérzését kebelemben hordhatom : úgy nem tartom méltónak oly élet megtartásáért fáradozni, mely birtokosát csak köz utálat tárgyává tehetné. En, Tekintetes Törvényszék, ártatlannak hiszem az itélet alá bocsátott személyt ; s mint olyat készülök a gyalázatból kiragadni, minekutána a szenvedések közől úgy sem ragadhatom ki, mikbe a neki tulajdonított, de más által elkövetett bűn következései mélyen taszitották.

Ezen asszony, úgy mond a vád, saját férjét gyilkolta meg ; férjét, ki őt forrón szerette ; ki parányi hivatala súlyait híven tűrte, hogy házanépét minden más jövedelem hiányában táplálhassa ; ki őt élte minden napjaiban soha sem keseríté ; ki akkor is, midőn meggyilkoltaték, neje miatt tett fáradságos utjából jött meg ; s tele gonddal feküdt ágyába, honnan többé fel nem ébredett.

Nehéz vád, Tek. Törvényszék, s mennél nehezebb, annál gondosabban kell azt tekintenünk : annál mélyebben kell néznünk szövedékeibe. Valónak állítjuk azt ? akkor e szerencsétlen, ki általa terheltetik, visszahozhatlanúl elsülyedettt. Ketté tört a vessző feje felett ; mert melyik itélőszék lenne a szerető férj gyilkosának kegyelmes ? Bűnösnek akarjuk-e hát vallani ? ki akarjuk-e rá mondani a halált, a biró ajkai közől oly rettenetes szavat ? Mert halál a harcmezőn dicsőség ; halál a kórágyon elnyugvás ; de halál a pallos alatt lángoló gyalázat, mely a maradék szivében is ég.

Nem, Tek. Törvényszék, mi a sorstele itéletet : bűnös !

oly hamar, oly hidegen kimondani nem fogjuk; mi késni fogunk a vétek megtörténtét elhinni, míg az ártatlanságnak legkisebb, legtávolabb lehetsége fenmarad; mi örűlni fogunk, ha valaki csak egy nyomocskát is mutathat, melyen a szerencsétlen számára menedéket lelhetnénk!

S valljuk meg, hogy minden, a mi ez asszonyt közelebbről illeti, minden a mi körülményeihez s eddigi életének egész szövedékéhez tartozik, messze van attól, a mi őt ily iszonyító tett gyanujába vethetné. Ismertük a derék házat, melynek leánya volt; ismertük szülőit, kik számos gyermekeiknek bár javakat nem, de példás nevelést hagytak osztályrészül; emlékezünk, mikor szerelemből választott férje karjai közé vezettetett; láttuk, miként éltek egymással kölcsönös bizodalomban; láttuk, mint tölté be mindegyik saját házi körét, mily egész lélekkel függöttek gyermekeiken; s mind ezek után erőszakos behatás nélkül ébredhet-e bennünk gondolat, hogy ez asszony e férjét meggyilkolta? hogy egy pillantat alatt elfojtotta kebelében a szelídebb érzés minden mozdulatit, miket a természettől és szülői oktatásából nyert vala? hogy hirtelen, dühös elhatározással kitépte magát a szerelem és boldogság karjai közől? hogy annyira kedvelt gyermekeit szánakozás nélkül a gyalázat és inség zsákmányivá tevé? hogy önkényt rohant a vég veszélybe, ki az asszonyi gyöngédséget oly mértékben sajátává tevé?

Nem lehetséges, Tek. Törvényszék, az erény ösvényéről egyszerre a bűn örvényébe süllyedni. Csak a ki egész életében szenvedelmei játéka volt, ki indúlati rohanásának küzdés nélkül engedett, ki haragnak és bosszúnak mindig részeg dühvel nyitott utat, ki kívánságaiban soha féket nem ismert, s a reá ható pillanatot vad tűzzel fogadta; csak egy ily személyben, egy illy vad állatban lehetne elképzelni, hogy ily, önmagát, s ön kedvelteit semmivé tevő, öszvezuzó tettre lobbanjon fel. De a mi szerencsétlenünk ilyen nem vala; s annál fogva képzelhetetlen, gondolhatatlan, hihetetlen a vétek, mit elkövetettnek lenni mondatik. Őrjöngő dühödés reá nem szálla; míg pedig a józan észnek egyetlenegy szikráját táplálhatá: jöhetett-e e gondolatra, megfosztani magát a férjtől, ki őt s gyermekeit csekély hivatala jövedelméből, mindennapi szorgalmával táplálta, kinek halálával előre látta magát gyámolától s naponkénti táplálójától megfosztatni, s kinek meggyilkoltatása után valósággal veszedelemben van, hogy ártatlan gyermekeivel együtt a legborzasztóbb nyomoruság terhe alatt összeroskadjon? Nő és anya, és szükségtől retteghető asszony valami ilyet követhetett-e el? Nem, Tek. Törvényszék! erkölcsi lehetetlenség ez; s merném kiáltani: vagy minden tapasztalás, és emberismeret hazug, vagy ez a személy ártatlan!

S nézzük a tanuvallásokat; nyomozzuk a történetet. Az asszonynak bizonyos távol rokona meghal, s végintézetet hágy. Remény vala hogy e szerencsétlenről sem feledkezett el; a férj megy; a végintézet felnyitásán megjelenik, s valami csekélységet nyervén az által, visszafordul, hogy gyengélkedő állapotban elhagyott nőjét ismét megláthassa. Éj vala; a beteges asszony gyermekei közt nyugvék; s a hazatérő férj nem akarván őt álmából felverni, egy távolabb szobában, az út alkalmatlanságait kipihenni lefekszik. Viradni kezd, s a szolgálatot tevő leány asszonya szobájába lép s azt ágyában aludva találja, költi s ébredtekor a rettenetes hírrel fogadja: miképen az éjjel megérkezett úr halva van. Mint rezzent öszve, mint ragadta fel ismét magát, mint rohant a gyászos terembe, mint omlott el a halott felett, mint hurcoltatott vissza eszmélet nélkül, mint feküdt hetekig élet és halál közt a forró-láz kínaiban, többen látták; s mindazok kik látták, bizonyságot tesznek a legvalóbb, legégetőbb, legmélyebb fájdalomról, minek valaha tanúi valánk. S ily körülményekben ki lehetett volna eléggé vad, eléggé genosz azt hinni, vagy csak gyanítani is, hogy ő férjgyilkos lehetne? S valóban e legrettentőbb napok eltelének; orvosi segéd, s az ifjuság ereje a halállal küzdőt az életre lassanként visszahozák; s ott vala ő háza borzasztó pusztaságában, gyámol nélkül marada gyermekei közt, jövendő szükségnek zsákmányul adatva; s még nem emelte fel magát a hír, nem vala sem gondolat, sem szó e bűn felől, a miért most ítéletet hozandók leszünk.

A felgyógyulás után kevés idő tölt még el, s a váratlan veszteség érzelme, s a háztartás aggodalmai közt hánykódó asszony könyei még folytanak: midőn bizonyos, előttünk sem ismeretlen férfiu megjelent s jobbját kéré magának. Virító leánykorában ugyan e férfinak hasonló kérést megtagadott; s most, noha két neveletlen gyermek szükségétől rettegő anyja, nem fogadta neheztelés nélkül a tolakodó kérőt, ki a fiatal, szép özvegy elhagyatott sorsától akarván azt, mit a leány szerelmétől meg nem nyert, elérni, nem tisztelte a legméltóbb fájdalmat, s a lángoló bánatnak még szemeiben csillogó könnyeivel menyekzői oltárhoz kivánná vonszolni.

A már másod izben elutasított kérő boszúsan vonúl vissza; kevés napok alatt hír támad, hogy a megholt nem természetes halállal múlt ki, hogy gyilkos kezek metszék el élte fonalát, s hogy a bűnös közelebb van, mint lehetne gondolni. Homályos vala a hírnek mind eredete, mind tartalma; de nőttön nőtt, terjedten terjedt, s a helybeli kormány figyelmét elkerülnie többé nem lehetett. Közvélemény szerint ugyan a hirtelen eset oka szélütés volt; s a törvényszék ez időben egybe gyült tagjai még semmi okot nem láttanak, miért a véle-

ményt változtatni kellene; de minekutána bizonyos személy körülményeket kezdett jelentgetni: nem lehetett máskép, mint az illető tisztviselőt kiküldeni, hogy a botránkoztató hírt, ha alaptalan, megszüntesse; ha nem épen alaptalan, megvizsgálja.

S íme most, Tek. Törvényszék, — a kiküldött tiszt elébe hivatva egy ismeretlen, s alakjával, viseletével, s egész valójával gyanút gerjesztő asszony megjelenik, s kikérdeztetik; s félig nyílván, félig rejtélyes szavakkal a sírban fekvő halottat s különösen annak fejét megvizsgáltatni kívánja. A gyanús asszony elzáratván, a felásás és vizsgálat megrendeltetik; s a sírjából kibolygatott nyugvó kayonyája, a fürtök sürüségében, éles szeggel beverve találtatik.

Bizonyos lőn a tett; de a tevőről vala még kérdés; s most az elzárt és újolag feleletre vont asszony nyílván állítja, miképen a baleset éjtszakáján, bizonyos helyről, hol az éjnek felét fonással töltötte, szállására térvén, a megholt házának utcára fekvő ablakát kivilágosítva látta, s ujságkivánatból betekintett, s egy lyukon keresztül, mely az ablak alsó részére függesztett ruhán vala, szemlélte e rettenetes bűnt, hogy a házi-asszony, ezen itélet alatt álló özvegy, és bizonyos ismeretlen férfi az ágyon nyugvó férj kaponyáját szeggel beverték.

Mi lőn természetesb, mint az, hogy a kiküldött tiszt ez iszonyító vallomást ördögi hazugságnak vevé? S annak vette minden más; s most kétszeres tüzzel folyt a vizsgálat, hogy a való bűnös kinyomoztatván, az özvegyen történt méltatlanság helyre állittassék. Fájdalom! a kimenetel irtózatos és mindig irtózatosb színt vett magára. Harmad nap mulva még egy más tanu, az éjjeli őr, állott elő, ki ugyanaz éjjel a ház tornácába szolgáló utcaajtót nyitva találta, s intést adni bemenvén, a hasonlólag nyílt pitvarba lépett, midőn az utcára fekvő terem ajtaja felől mozgást, s az ajtó hasadékán világot vesz észre. Mármár a terembe lépendő vala: midőn az ajtó megzörren; s ő maga sem tudván: miért? a pitvarból a tornácba döbbenve vonúl ki, s a falhoz lapúl, és hall a szobából embereket kilépni. „Ne félj semmit, megholt"; monda egy férfihang. „Jaj istenem!" remegett egy asszonyi. A lépések kifelé a tornácba tartottak; az őr hirtelen egy oszlop mellé vonta magát, s jól látta hogy bizonyos ismeretlen férfi a ház asszonyától lámpával kisérve lépett a pitvarból ki; s a férfi el-, az asszony pedig vissza az udvarra fekvő szobába, szétmentek.

Két tanu, két szemmel látott tanu; s ha a dolognak csak külszinét nézzük, a már elmondott, s a dolog erkölcsiképen nem lehetséges voltából vett okokat el kell mellőznünk, s bár nehezen is, bár a történet egész folyását meg nem foghatva is, biróilag a szerint győződünk meg, a mit az előttünk fekvő irományok tartanak. De, Tek. Törvényszék! hány történet bizo-

nyítja már, hogy gyakran a legvilágosb, leggyanútlanabb, s belső és külső körülményekkel leginkább megegyezni látszó tanuvallások is csaltanak? S e jelen tanuvallásokat tartsuk bizonyosaknak, mik mindazzal, a mi az itélet alatt állónak egész éltéből, helyzetéből, és mind előbbi, mind utóbbi körülményeiből természetes következéssel foly, oly szembetünőleg ellenkezik?

Feledjük el, ha lehetséges, mind azt, a mi ezen asszony e tanuvallások előtt volt; feledjük el, mint élt, mint gondolkozott, mint cselekedett; feledjük el: mi viszonyban állott férjével, gyermekeivel és saját körülményeivel; s kezdjük vizsgálatainkat csak ott, csak a pillanaton, hol az előttünk fekvő adatoknál fogva az általa elkövetni állított bűn kezdődik.

Gyilkolt, úgymond a vád. S mindjárt azután mi történt körűle? kikisérte bűntársát, mond az ör, s szobájába visszatért. S mit tőn? lefeküdt gyermekei közé, s nyugodtan aludt, míg a reggel berohanó leány a rettenetes hírrel fel nem riasztá. Lehet-e képzelni, Tek. Törvényszék, hogy gyilkos, hogy férjgyilkos, azon éjjel, melyen a tettet végrehajtá, azon fedél alatt, hol az áldozat élet nélkül fekszik, azon ágyban, miben az atyjoktól megfosztott árvák veszélyt nem sejditve nyúgosznak, álmat találhasson? Lehet-e képzelni, hogy őt sem a kétség: ha tette világra jön-e vagy homályban marad? sem a rettegés, hogy bűnét a törvény kérlelhetetlenül fogja megboszúlni; sem a szánakozás, hogy a gyermekeit inség és gyalázat örököseivé tette, fel nem háboritották? Nem! ez álom az elkövetett bűn után oly hidegvérüség következése fogott volna lenni, milyet csak a pokol valamelyik lakosáról lehetne felteni; s ez álomban már különvéve is, a vádlott ártatlan voltának oly bizonyságát találjuk, mely az említett két tanu hitelessége iránt gyanút gerjeszt.

És kik ezen tanuk? Egy ismeretlen, gyanús asszony, — és egy bizonytalan hírű férfi, kik már tanuskodásokkkal magokat vádolják. Mert hol valának mindjárt akkor, mikor a bűn állítások szerint elkövettetett? nem lett volna-e kötelességök arról mindjárt tudósitást tenni? mi okozta, hogy hetekkel később, s csak homályban, de mégis terjeszteni látszó igyekezettel kezdék a hírt szórogatni? Nem nyilván tetszett-e, miképen valami előre feltett szándék és cél szerint dolgoztak? Elvárták az időt, míg az özvegy halálos ágyából felgyógyul; el, míg az újolag virulni kezdőt a régi kérő ismét megkeresi: és csak azután, s mindjárt azután, hogy ez célját el nem érheté, támasztják a hírt, a bizonytalan, meg nem határozott, sem kutfejéről, sem körülményeiről világosan nem szólván.

Ily tanuk ellen, Tek. Törvényszék, a vádlott megelőző élete, s mostani állapota magokban is erős bizonyságot tenné-

nek. Előbb mintsem az özvegyet ily természet, józan ész és emberismeret ellen kiáltó tett gyanujába tegyem : száz okaim vagynak hinni, hogy a bűn magok a tanuk által vitetett végh-hez. Minden vonás, minden szó, minden körülmény, a mi által a dolog bizonyosságra jött, őket terheli. Befolyással kellett minden esetre lenniök, s az egész tett az özvegy férjhezkérésével összefüggésben áll. Mert ki vala az a kérő? Nincsenek-e köz tudományban a tiszti keresetek, mik ellene a köz végzés által rendeltettek? s miért? nem azért-e, mert évek óta sok olyanokkal, kik e törvényhatóság fogházában tolvajlásért és rablásért érdemlett büntetést nem egyszer vettek, szövetségben áll? nem volt-e ez ember első ifjuságától fogva köz gyanu alatt? nem ismeretes-e a szenvedelem, mivel ő a vádlott iránt még ennek leánykorában viseltetett? nem tudatik-e közönségesen, miképen a tanuskodó asszony, e városba jöttével, annak házában talált menedéket? maga az éjjeli őr, nem volt-e több ideig szolgálatában? s mind ezek nem arra visznek-e, hogy összefüggést és lehetséget ott keressünk, hol egy láncszem a másikat adja kezeinkbe; nem pedig ott, hol a lánc megpattan, és semmi sincs a mi tovább vezethessen?

Ki követett el valaha gyilkosságot (ha csak a jelen pillanatban dühösségig nem ingereltetett) haszon és kinézés nélkül, gyilkosságot, előre meggondolva, és hidegen? Nem hihetem, nem gondolhatom, nem is képzelhetem, hogy valaki szenvedelemtől el nem vakulva, hideg józansággal, semmi remény által nem kecsegtetve, emberi éltet tehessen semmivé; s ez oktőnél fogva bátran vallom : a megöletettnek más gyilkosa nem volt azon kivül, ki a gonosztettből magára hasznot várt.

S hasznot ki várt, Tek. Törvényszék? Az özvegy? ha minden képzelhető esetet keresztülgondolok : alig találok oly messziről hozott, oly keresve keresett feltételt, min valami következést épithessek; s a gyanúra leghajlandóbb gondolattal is tettét csak azon esetben magyarázhatnám meg, ha férjét gyűlölte, más valaki iránt pedig elvakitó, ellenállhatatlan szerelemmel viseltetett, s annak birtokát e bűn nélkül elérni nem lehetett volna. S ezt állítani, hol az ok? hol a férfiu, ki ismerte valaha a férfiut, kiért ezt tennie kelletett? az talán, kit a tanuk a titok éjtszakáján láttak vala? de miért nem nevezik azt? miért nem említenek semmit, a mi annak ki-létét távolról is sejdíttethetné? hová lőn az mind ez ideig? miért hagyá el az asszonyt a rettenetes napokban, midőn oly iszonyú fájdalmakal küszködött? miért nem jelent meg felgyógyúltakor, midőn keze után más esdeklett? Vagy a szövetség köztük megbomlott talán? Nem, Tek. Törvényszék! szenvedelem, mely vérrel is kész magának utat nyitni, oly hamar, oly egyszerre nem csendesedik el. Azért csatlották volna egymáshoz

magokat iszonyító, szívnyugalmat örökre elsülyesztő, életben és élet után átok alatt fekvő tettet követni el, hogy egymást többé ne lássák? Ez vala tehát a kinézés, a remény, a cél, miért a vádlott nyugalmát, életét és becsületét kockára tevé? Ez vala az elrészegítő, elvakító, őrjöngésre gyulasztó gyönyör, mit a boldogtalan magának álmodott? Ó mit álmodhatott ő magának, ki e veszteség után minden esetre csak elhagyatást, pusztulást és sanyarító szükséget várhatott, és talált?

Kinek vala tehát kinézése nyereségre? Rablónak, ki pénz és javak után áhitozik? nem; mert érdemes vala-e, hogy a gonosz magát veszélyre tegye ki a csekélységért, a tekintetet s fáradást nem érdemlő csekélységért, a mi nála található volt? Nem is raboltatott el semmi: s a parányi örökség is, mit végső utazásából magával hozott, épen találtaték. Szükölködött a ház minden nélkül, a mi a romlott lelkűekben vágyat gerjesszen; csak egy kincs vala e fedél alatt, mi után vad kebel sovárgott: egy nő, kit férje éltében elnyerni többé remény nem vala. S e kincs birtokáért kellett a szerencsétlennek korán elhúnynia, hogy örökségét vérbe fürösztött kéz zsákmányolja fel. És késett-e vajjon a zsákmányért eljönni? nézett-e időt, helyet, és illendőséget? s titkolta-e gonosz szívét, midőn kérését meg nem nyerte? nem mutatta-e a cseléd előtt boszuját? nem ejtett-e fenyegető szókat, akkor rejtélyeseket ugyan, most e vád után már világosakat? s midőn a hír már homályban kezdett mozogni, nem újította-e meg kérését levél által? nem újabb visszavettetéskor kezdődik-e a hír komolyabb alakja? És mit, Tek. Törvényszék? hiszem én tudom, én láttam, én újjaim közt tartottam, én vizsgáltam és olvastam egy más levelet, mit a vádlott mindjárt a halott felásatása, mindjárt az asszonytanu másod kihallgatása után ugyanazon kéztől írva, de ismeretlen uton vett, melytől a kérő-levél iraték. E levél mentséget, szabadúlást, s becsület-helyreállítást igér, ha még magát meggondolja; s a szabadító jobbját elfogadja. Megfoghatatlan előttem, miért e levél nincs a pörirományok közt? s történt légyen az szándékkal vagy gondatlanságból, minden esetre oly hiba, mit megengedni nem lehet; s minek igazitását haladék nelkül kell kezdenünk.

Nyom nyomra vezet, Tek. Törvényszék! Itt e bezárt falak közt mondom, de kész leszek ég és föld hallattára is kikiáltani: ezen egész pör, mentőleg és vádlólag gyanús szövedékkel van öszvefüzve. En annyit látok ez ügyben, a mi valóságra vihet; s mégis e pör egész kiterjedésében nincsen egy nyom is követve, egy fonal is felfogva, egy csomó is fejtegetve. Egy emberi élet veszélyben forgása, egy szegény de mind eddig becsületben állott háznép elsülyedése oly parányi dologe, hogy érette egy mélyebb tekintetet ez ügyre vetni resteljük?

Elég-e elmondani : két nyomorúlt elvettetett ember alak mit szólott? elég-e tudni : eltiport, magán kivül tett boldogtalan özvegy maga mentségére mit hoz fel? és mit? Bizonyosan nem egyebet önérzésénél, minek hinni senki nem akar; fájdalmánál, minek mélységét és tisztaságát más nem látja; s istennél, ki ártatlanságát jól tudja, de fellegeiből megdördülni s érette csodát tenni nem fog. Miénk, Tek. Törvényszék, s mindenek felett miénk a kötelesség : valót s igazságot nyomosan, mélyen és fáradatlanul keresni. Mert nekünk kell itt most vagy később itéletet hozni. Halált fogunk mondani? és miként adunk számot magunknak e pillanattól amaz utolsóig, ha nem követünk el mindent, hogy itéletünket a lehetségig bizonyos alapon építsük. Pallos alatt vérzik el férjgyilkolásért a nő, ki talán férje életéért magáét kétszer adta volna. Pallos alatt vérzik el az anya, ki gyermekeit isteni félelelemben, hit, remény és szeretet karjain nevelte. S nem fog-e ő a mi álmainknak kétségben esett arccal, halotti halványságban jelenni meg? Igen is, látni fogjuk őt, és említni fogja kínait, említni elzúzott jónevét, lesülyesztett házát, s az éveket, miket tőle elrablottunk. Előmutatja gyermekeit; visszakéri tőlünk a gyámkarokat, miktől azokat megfosztók, vissza az árvák örökre eldúlt örömeit, a jobb napok reményét, s a becsület bezáródott ösvényét. S miért, Tek. Törvényszék? Mert hidegen néztük a cselszövényt, mit a gonosz oly magában bízva, oly kárt-örülő lélekkel szőtt; mert védelem nélkül hagytuk az ártatlant, kinek istenen kivül csak a biró igazsága marad vala; mert nem akartuk érezni a könnyek égető hevét, miket üldözött ártatlanság, miket özvegy és árvák hullattanak. Azért, Tek. Törvényszék, hogy e rettenetes számadást magunkról elhárítsuk, gondoljuk meg magunkat; s átlátván, legalább erősen gyanitván a gonoszságot, mely itt fondorkodva lappang; átlátván a hibát, mivel e pörben vád és mentség vitetik : szűnjünk meg minden itélettől. Meg kell vizsgálnunk, szorosan, részrehajlatlan, s fáradást nem kímélve kell megvizsgálnunk minden körülményt, minden nyomot. Be kell fogatnunk a másik tanut is, az éjjeli őrt; s mind a kettőt külön, magános, és szoros őrizet alá tétetnünk; fel kell hozatnunk a leveleket, mik a gyanús kérő kezeitől oly világos ösvényre vezetve irattak; s ennek cselekedetei, a titkos éjen hol-tartózkodása, s minden ide tartozók felett kemény nyomozódást rendelnünk. S lehetetlen, hogy a mi így megtudatik, mind azzal, a mi eddig világra jött, összevetve, bizonyos útra ne vezessen. Ezt, s egyedül ezt tegyük, Tek. Törvényszék; ezt kivánom, ezért kérek, e miatt könyörgök; egyszersmind egyenesen és ünnepélyesen nyilatkoztatván ki, hogy ha a vég itélet fel nem függesztetik : én egyfelül a pör hiányos voltát, másfelül saját meggyőződésemet s az előttem tudva levő nyo-

mokat tekintvén, birói székemről azonnal felkelek; s isten és ember előtt tanunak kiállván, a vádlott ártatlan volta felől bizonyságot mondok.

NEGYEDIK OSZTÁLY. EGYHÁZI SZÓNOKLAT.

38. *Halotti beszéd Tolnai Festetics Lajos felett* [1].

Horváth Jánostól.

> Elvégezve vagyon, hogy az emberek egyszer meghaljanak, azután pedig az ítélet. Zsidók IX. 27.

Szíveket rettentő kemény két igazság! Íme, senki sincsen, kire a halálnak, e kérlelhetetlen uralkodónak, ki ne terjedne fagylaló királyi pálcája. „Mindnyájan meghalunk, és mint a vizek elfolyunk a földbe, melyek vissza nem térnek“ [2], hasonlók a sebesen folyó vizekhez. Bár mely magas légyen a tekintet, melylyel dicsekesznek az emberek; az ő eredetök mindnyájoknak egyenlő, és az igen kicsiny. Az ő esztendeik úgy úszik egymást, mint a hullámok: meg nem szünvén folyni, míg nagyobb zajjal több tartományt keresztülfutván, végre egy örvényben mindnyájan összekeverednek; a hol sem a fejedelmek, sem a királyok, sem azok a fényes méltóságok, melyek az embereket különböztetik, többé meg nem ismertetnek: valamint a leghíresb folyóvizek, a legismeretlenebb csermelyekkel a világ tengerben öszveelegyedvén, dicsőségöket s nevöket elvesztik.

Szemeink előtt az új szomorú példa! Felemelte közöttünk királyi székét, kiterjesztette rémítő kezét; s azzal, ó fájdalom! tekintetes tolnai Festetics Lajos urat — mit mondok? azt a nagy férfiút, kit sok esztendőkig polgártársainak javára viselt főhivatalai mindenek előtt tekintetessé tettenek — azt a kegyes gazdagot, ki több vármegyékben fekvő ősi és magától isten áldásával szereztetett birtokiban atyja vala hű jobbágyainak — azt a valódi bölcset, ki éjjeli nappali szakadatlan fáradsági által szerzett tudományával „nem értett többet annál, a

---

[1] Tartatott Toponáron, Somogyban, mart. 10. 1797.
[2] II. király. XIV. 14.

mit kell érteni; hanem értett józanság szerint" — azt a hív és jámbor férjet, kiért szerelmes párja, kivel harminchat esztendőkig örült a házasságos élet tiszta gyönyörüségeinek, szívszakadva sohajtozott — azt a jó atyát, kinek éltéért öt élő szerelmes magzati egekre emelt kezekkel esdektenek — igen is: azt a nagy férfiút, azt a kegyes gazdagot, azt a valódi bölcset, hű s jámbor férjet, jó atyát a halál életétől fosztván senyvedésre sírba taszitotta, édes övéit győzödelme alkotványához láncolta, ékességökből kivetkeztette, gyász köntösbe öltöztette. „El vagyon végezve, hogy az emberek egyszer meghaljanak." Nem elég! „azután pedig az itélet."

Az után pedig az itélet! Szörnyű várakozás! kinyílik azon könyv, melyben tetteivel kiki fel vagyon írva. Minden szó, szándék, és munka kitetszik. Ó! mint jár ott ember, midőn láttatik ezernyi fekélye? Tagadja? nincs mód; védelmezze magát? haszontalan; megvallja? késő; bánja? hiába való; irgalmasságért szabódjék? sikeretlen igyekezet! — Az igazság ül széket; őtet ajándék, siralom, sem semmi személy meg nem kérleli. A kegyelmeknek tenger sokasága szemére hányatik, melyet hátra vete. Gonoszsági, melyeket űze, ellene nehezitik az isteni kezeket. „Elvégezve vagyon, hogy az emberek egyszer meghaljanak, azután pedig az itélet." Rettegjetek világnak kevély hatalmasi! kik mint a férget, megvetve tapodjátok embertársaitokat; a halál titeket is halomba ver, s a megvettetteknek hamvai diadalmasan fognak senyvedni büszke porotokon, azután pedig az itélet. Rettegjetek ti is kevély bölcsek! kik összezavarván a törvényest a törvénytelennel, botor kábaságtoknak feláldozzátok a népek csendességét, s boldogságát; az általatok szerencsétlenné letteknek jajgatása siettetni fogja a halált, a szegények barátját, hogy megfojtson titeket, az után pedig az itélet. Rettegjetek igazságtalanok! kik polgártársaitok véréből gyűjtitek elhagyandó kincseiteket; még csak egy kevessé, s majd mások leendnek rakvák azokból, ti örökre kifosztva, azután pedig az itélet. Rettegjetek minden gúnyolói! a gyönyörüségeknek öléből, melyekben bujálkodtok, s a melyekért megvetitek, lábbal tapodjátok az emberi nemnek legdrágább kincsét, a vallást, nem sokára kiragad a halál, az után pedig az itélet.

Engedjék meg, nagy tekintetű hallgatók! hogy ide boldogúlt Festetics Lajos úr sírjához, kegyes színök eleibe szólítsam mindezeket a szerencsétleneket. Felszedem az ő drága hamvait, s kebelökbe hintem: el vagyok hitetve, hogy feleleveneden megrongált szivökben, a haza iránt szeretetet, a keresztyénség iránt tiszteletet élesztenek. Mert annak a nagy léleknek borítéka voltanak azok, ki a bölcsnek intése szerint éltének minden napjaiban „minden cselekedetiben megemlé-

kezvén utolsó dolgairól“ [1]), szemei előtt viselvén hogy meg kell hallnia s kemény számadásra mennie; mindenkor a maga hitéből az igaznak életét élte, mind a polgári, mind a keresztyéni társasághoz képest való helyzetében: ott magát jó hazafinak, itt jámbor keresztyénnek ismertetve. És ezt a jeles dicséretet — melynél édesb vigasztalást uri maradéki nem találhatnak — mind az ismeretségében élt derék férfiak, mind az őtet tisztelő közönség, eldőltén bánkódva hirdetik. Innen jóllehet nékem magamnak, sem a bold. méltóságot, sem jelesen viselt dolgait szemlélnem nem engedtetett; vissza merem mindazáltal gyászinnepén dicsőítésére, oly nagy tanúkon épülve, azt hangzani, mit koporsójánál a bánat zogokott: ó! elesett egy jó hazafi! elesett egy igaz keresztyén.

A jó hazafi az, a ki hazájának boldogulását teljes tehetségéből munkálódja. Részt veszen annak kedves és kedvetlen állapotiban. Őrűl a köz jó nevekedésén. Felemelkedik a magának-valóság alacson porából a nagylelküségnek fényességére. Ha valamely munkához fog, nem kérdezősködik sokat az iránt, mi leszen jutalmam? hanem a legnagyobb haszonvételt a nemzet javában való részesülésben helyhezteti. Feláldozza kötelességének nyúgodalmát, könnyebbségét, gyönyörüségét, s ha úgy hozná magával a szükség, még az életét is. A hivatalt oly meggyőződéssel veszi vállaira, hogy bír azon tehetségekkel, mellyek annak viselésére szükségesek; eltökélve, hogy azt mindenkor kész más nálánál bölcsebbnek engedni. Innét tiszti társainak jó tanácsit szinte oly örömmel fogadja s teljesíti, mint önnön magáét; tekintet nélkül védője az igazságnak, oltalmazója a méltatlanúl nyomatott ügynek; tekintet nélkül vádolója, kárhoztatója, büntetője a törvénytelenségnek. Ha értékkel bír: a szorgalmat éleszti, és azt közhasznú szerzemények gyámolítására fordítja. Ha atya: idejénkorán szívökbe csepegteti magzatinak a haza szeretetét, a király, a törvények, és előljárók iránt való tiszteletet, engedelmességet. Ilyen, nagy tekintetű hallgatók, a jó hazafi. Ha más nemzeteknek történetirási dicsekedve emlegetik lelkes polgárjaikat, kiknek tettei a legbuzgóbb honi szeretettel tündöklöttenek; a mi krónikáinknak is majd minden levelén olvasni ilyeneket: „Ez a nemes férfiú a vérengző csatában honjáért a nagy lelkü hazafiak szép halálával húnyt el. Ott amaz a legnagyobb hivatalok terheit viselte; magas érdemin kivűl egyéb örökséget nem hagyván édes övéinek: mert a közjónak mindenét feláldozta. Itt ez e-

---

[1]) Jéz. Sir. VII. 40.

gész éltét arra szentelte vala, hogy tudományok, hasznos találmányok által dicsőitse hazáját.“ Néhai Festetics Lajos úrnak, igaz, nem engedte a szerencse, hogy vérével pecsételhesse hazája iránt szeretetét; azonban több fényes polgári erkölcsiért, őtet is méltán azoknak számába helyhetem. Köz címere ez a Festeticsek úri házának; kik, sem mint tisztviselők, sem mint birtokos főemberek, sem mint édesatyák meg nem fogyatkoztak a haza szeretetében; és kiknek részszerint még életeken örvendez, részszerint halálokban kárát fájlalja édes hazám.

A polgári társaságokban, a hivalkodó élet — azokban értem, kiknek megengedik a nyers erő, a szép tehetségek, hogy hasznos szolgálatot tegyenek — nyilván való igazságtalanság. Nem munkásságra, az emberi-nem java elősegélésére adattak-e az erők, melyek az ember valóját szünet nélkül oly nagy hatalommal sürgetik? Nem az vala-e, dicső polgárok! a ti szent eskükkel pecsételt szövetségteknek fő törvénye, melybe a sok veszélyektől fenyegettetve léptetek: hogy a terhekben, melyekkel a honnak boldogulása össze van köttetve, mindenek erejekhez képest, igaz egyaránylattal osztozzanak? Festetics Lajos úr, magas elméje, derék okossága, messze terjedt tudománya segédivel, a legfőbb hivataloknak is képes vala elbírni s dicsérettel viselni súlyokat. Ereinek ismeretétől s szoros tartozásinak érzésétől általhatva az ő nagy lelke, elhagyta a puhaság kebelét, melyben oly sokan szunyadoznak, kiknek kedvezett a szerencse, s polgártársainak áldozta életét. Hogy méltatlanúl hágott volna elébe valakinek, ki tehet panaszt őellene? Az ő nagy talentominak s szép tehetségeinek mindenki örömest engedett. Mely elfelejthetetlen érdemmel, nemes buzgósággal, feddhetetlen igazsággal viselte hivatalait; ismeretes a nemes megye előtt, melyet tisztviselésével szerencsésített. Felmondott a nyugságon, gyönyörüségeken, melyekkel kinálta a könnyü élet; fáradhatatlan azoknak végre-hajtásában, mik a közbátorságot fentartani, a feslett erkölcstelenséget zabolában tartani s irtogatni irányosaknak ismértettek. A nehézségek, melyekkel gyakorta tisztiben küzdenie kellett, csak szorgalmát kettőztették. S vajjon mi jutalomra néztek az ő szemei a hivatalban, a fáradságnak, a nehézségeknek közepette? Egyedül arra, a mire egy jó magyar hazafinak tekintenie kell. Nem a nyereségre: ez az alacson lelkek tekintete; nem a becsületre: ez a hívságosok tekintete; nem élete tartására: ez a béresek tekintete; hanem egyedűl a tisztre; a hasznot, a dicsőséget, az élet szükségeit annak utána ballagtatván: a lelkiesméretnek arra az örvendeztető bizonyságára, hogy véghez vitte azt, a mivel hazájának tartozott. S ó beh édes mikor eljő életünk estvéje, mikor az elnehezedett kor, a megszakaszkodott erő nem engedik többé, hogy munkálódhassunk, ily meg-

győződéssel menni a nyugodalomra : embertársaimnak valának szentelve napjaim!

A jó hazafinak szebb vonásai közé tartozik továbbá az igazság-szeretet. E készségtől szünet nélkül sürgettetik megadni mindenkinek a magáét. Ez őtet ott, hol a hatalom az emberiség jusait kevélyen tapodja, hallgatni nem hagyja; sem haszonravágyás, sem kegyelem-ajánlások meg nem ejthetik, s részrehajlásra vagy boszuállásra nem gerjeszthetik szívét. Úgy áll ő a törvény mellett mint az erős kőszál, mely, bátor csapdossák s dúlják a habok, még is megmozdíthatatlan. S bátor rabszolga legyen, a kinek bajos a dolga, őbenne igaz ügyének védőjére talál. Ellenben az igazságtalanság, mely megrontván a törvényt, csak hasznot, vagy személyt néz; kit könnyü szerrel néma hallgatásba varázsol az arany, hogy más kéjén járjon — azon kivül, hogy legfőbb méltóságában is vagy rakás aranyában kevély, de nagy nem lehet — előbb-utóbb veszélyt szokott hozni mind magokra az igazságtalanokra, mind egész társaságokra; amint az isten jövendölteti a próféták által: „Jaj, a kik hamis törvényeket szereznek, és róla írván hamisságot írtak: hogy elnyomnák az itéletben a szegényeket, és erőszakot tennének az én népem ügyének; hogy az özvegyek ő prédájok lennének, és az árvákat feldúlnák [1]). Jaj, a ki az ő házát hamissággal építi, és az ő vacsoráló helyeit nem itélettel, az ő barátját elnyomja ok nélkül, a kinek szemei a fösvénységre és az ártatlan vérontásra és a nyomorgatásra és a gonosz cselekedetre való futásra vagyon. Nem siratják őtet: jaj bátyám s jaj néném; nem siránkoznak rajta: jaj uram, s jaj nemesem.“ [2]) A megsértetteknek keserves panaszi s szörnyű átkai egész az igaz bírónak királyi székeig követik őtet, s boszúállást kiáltanak. És vajha már csak az igazságtalannak fejére omlana a boszú; de gyakran, sőt előbb-utóbb bizonyára az egész városra veszélyt hoz. Zúgolódást támaszt a megsértett hazafi szívében, és ha nyilván ki nem üthet neheze, titkos könnyekké olvad, melyek megoltják keblében a haza szeretetének szikráját, és annak helyét a gyülölség fogja el; jaj pedig a hazának, melyben megsokasodott a gyűlölők serege! — Látta ezt mély bölcseségével Festetics Lajos úr; belseibe hatott az istennek kemény parancsolatja s az okosságnak azt visszahangzó hatalmas szózatja: igazságosak legyetek! Látta mind az igazságtalanért az egész tartományt fenyegető gyalázatot, s veszélyt; innét valamint parancsolatjok van a bíráknak [3]): itéletet, és igazságot teve a szükölködőnek és az árvának; az

[1]) Isai X. 1.
[2]) Jerem. XXII.
[3]) Zsolt. LXXXI. 3.

alázatost és a szegényt megigazítá; kimenté a szegényt, és a szükölködőt a bűnös kezéből megszabadítá"; sem méltóságra, sem kegyelemre, sem nyereségre való tekintet meg nem tántoríthatta az igazságban, melyet a törvény kivánt vala. Méltán mondhatom tehát azt felőle, a mit Jézus, a ki látá Natánaelt hozzája jönni, és monda őfelőle: „Ime az igaz izraelíta, kiben nincs álnokság." [1])

De menjünk, s jelesen viselt hivatalaiból messzeterjedt birtokaiba kisérjük el őtet. A hajdani szent szorgalomnak, ártatlan gondosságnak hány cselekedeteit fogjuk látni őáltala megújítva? Már jó reggel, mikoron a hajnal ébregetni kezdi álmából a természetet, kimegy az evangéliomi cselédes emberrel míveseket keresni [2]). Bölcs renddel felosztja a munkát, s azt tanácsával eligazítja. Most mint a jámbor patriárkák, a maga nyájait, csordáit s a pásztorokat vizsgálja. Itt ha versengés lőn, mint Ábrahám Lóttal, atyafiságosan szerze vala békességet, és oltárt építe az úrnak [3]). Innét az arató leányokhoz megyen a hatalmas és igen gazdag Booz [4]), gyors munkára serkentvén jelenlétével, s velök együtt viselvén a napnak hévségét. Így szorgalmaztatja vala Manasszes a kévekötőket [5]); s mikoron a dicséretes vén Gabaába estve jön elő a mezőről és tér meg a maga munkájáról [6]). Innét lőn, hogy sok gazdagságokat hagyott vala, és bővséges cselédet, és ökrök csordáival és juhok nyájaival teljes örökséget [7]). Minden időben szegénységet szerzett a lassu kéz, az erősek keze pedig gazdagságot készít [8]).

De mi hasznod, édes hazám! minden szorgalmakban, ha a te gazdagid magokat szeretvén, magoknak szorgalmatoskodnak; megeszik a bárányt a nyájból, és a borjút a csorda közől [9])? Mi hasznod, ha minden gazdagságok csak arra szereztetnek, hogy citera, hegedü, és dob, síp, bor legyen fiaid lakodalmaiban, és a te dolgaidat nem tekintik, sem a te gyengéidet meg nem gondolják [10])? Kiki látja haszontalan voltokat! Mi hasznod, ha kivévén azok, a tékozló fiúval, örökségöket, messze mennek távol való tartományba, és ott eltékozolják örökségöket buja élettel [11])? Látnivaló a kárvallás! Nem lehet ezekben panasza hazámnak teellened, dicső emlékezetű Festetics Lajos úr! Te szorgalmatossággoddal meg nem emésztetted a csordát; hanem mind példáddal, melylyel jeleskedtél; mind kegyességeddel, melylyel dicsérted és jutalmaztad a szorgalmatosságot; mind bölcs keménységeddel, melylyel feddetted, s büntetted a restséget; mind a bőkezüséggel, melylyel a mes-

[1]) Ján. I. 48. [2]) Máté XXX. [3]) I. Mósz. XIII. [4]) Ruth. II. [5]) Judit VIII. 3. [6]) Birák XIX. [7]) Judit VIII. 7. [8]) Péld. Besz. X. 4. [9]) Ámos VI. [10]) Isai V. [11]) Luk. XV.

terségeket magadhoz hódítottad, segítetted, s virágzásba hoztad, részszerint a mezőket termékenyítve, részszerint az élet nemeit szaporítva szerencsésse tetted hű polgáraidat. Te a vesztegetés és fösvény költés között a józanságnak középutján jártál: „Nem dobzódásokban, és részegségekben; nem az ágyas házakban, és szemtelenségekben; nem versenkedésben, és irigységben" [1]. Te a józanság által tudtad, hogy „mindennek ideje vagyon, ideje a sírásnak, és ideje a nevetésnek. Ideje a jajgatásnak, és ideje a táncolásnak. Ideje a kövek elhányásának, és ideje a felszedésnek. Ideje a keresésnek, és ideje az elvesztésnek. Ideje a megőrizésnek, és ideje az elvetésnek" [2]. Te ezek szerint az időt az időtől megválasztván, a magyaroknál nemzeti erkölcscsé vált vendégek fogadásában megmutattad, hogy te is látod azt, a mit a böles látott: „Az okáért az láttatott nekem jónak, hogy kiki egyék, és igyék, és örömmel éljen munkájából, melyet ő munkálkodott a nap alatt az ő élete napjainak száma szerint, a melyeket az isten ada néki; és ez az ő része." [3] Ó hazám, ha így élnének a te gazdag fiaid; beh könnyen találnál segedelmet szorongattatásod napjaiban!

Ezeknél sokkal dicsőségesb emlékei Festetics Lajos hazafiságának azok a tanulóházak, melyeket az ő buzgósága alattavalói kisdedeinek emelt. Valamint nagy elméjének láthatára nem ez a szoros jelenvaló; úgy az ő szivének nemes indúlatai s tettei az ember mivoltának mélyére s küllebb századokra igazítvák. Mi az ember, mire van szüksége, mi emeli fel, mi alacsonyítja le, mi erősíti, mi erőteleníti? ezeknek ismerete után sovárg a főbb természetünk; ezt keresni az emberiségnek határos célja. S ah! tudatlanságban sínlődtek a szülők, a porban játszadoztak az elhagyatott kisdedek, távol szakadott pásztorától a nyáj, most tanító nélkül szükölködének, majd nem vala hely, a hová egybe gyűjtessenek. E szomorú látatra megilletődött érzékeny, emberszerető szíve a nagy hazafinak. Egy szempillantat alatt felállanak az iskolák urodalmaiban: ajándékokkal édesgettetik az ifjuság, jutalmak élesztik a tanítók szorgalmatosságát, s gyakor látogatásai öregbítik az intézet foganatosságát. Így vetette meg Lajos hív emberei csínosbodásának alapját; így kezdette el a jelenvaló nemzetségben a következendő nyomnak nagyobb boldogsagát. Sokakat hallott ő maga ellen zúgni a nagyobb világ pórjaiból, kik a szegényeket az emberi nemből kitagadni s örökös homályra kárhoztatni kivánják vala: de az ő magasan járó eltökéllett lelkét meg nem lehete mozdítni. És most azokat kérdezem: mondják meg: dicsőségesb-e félelemmel igázott szilajokon, vagy ön-

[1] Rom. XIII. 13. [2] Pred. III. 1. [3] U. o. 17.

kényt hódoló megszelídült jámborokon úrkodni? Mondják meg: kivánatos-e, hogy a honnak alacsoni ismerjék, érezzék az ő tartozásaikat? Jó-e hogy tudják, mivel kötelesek hazájoknak, királyoknak, uroknak? Hasznos-e, hogy tudják, miképen kelljen rendelni életöket; meg tudjanak elégedni sorsokkal, a középszerüséggel? Szükséges-e hogy szivökre hassanak azok az indító okok, ingerek, melyek őket azokra bírni termettenek? A ki tudja, mivel tartathatik fenn a csendesség, a jó rend; mi okozhatja, s mi okozta gyakran annak felbomlását, megzavarodását; magától is érti. Avagy tekintsenek egy kisség a történetekbe: látni fogják azokban a szomorú következéseknek hosszú sorát, melyek halommal tódultak hazánkra; látni fogják azt a sok zűrzavart, melybe elhagyatott fiainak tudatlansága miatt oly könnyen hozatott. De miképen juthatnak a gyávák erre az idvességes megvilágosodásra, hanemha tí, hazámnak kegyes gazdagjai, bölcs lelkipásztorokat, szorgalmatos tanítókat rendelvén, segítvén s gyámolítván: gondoskodtok a megélemedettek derék vezetéséről, a gyenge szíveknek helyes neveléséről? Egy birtokos főember csak ilyképen érdemelheti a jó hazafinak dicsőséges nevezetét.

A jó hazafi, mint atya, úgy gondolkodik, hogy hazája magzatiban feltalálja azt, a kitől őbenne megfosztja a halál; s midőn az ő sírhalmát szemlélvén, nagy kárán bánkódik, reáborúlt édes övéiben kárának kipótoltatásán örvendezhessen. — „Ezer meg ezer alkalmatosságokba jut ember, melyekben engednie, engedelmeskednie kell, ha kötelességet sérteni nem akar. Vagy minden emberi társaságot kerűlnie, annak minden hasznairól s gyönyörüségeiről le kell mondania; vagy természeti szabadságainak egy részét, a több részeivel való bátorságos, és csendes élésért fel kell áldoznia." Ez az, a mit mindeneknek előttc szívökbe csepegtet magzatinak a jó hazafi: ez az, a mivel a hazának szeretetére, engedésre, engedelmességre vezeti; ez az, a mivel szeretteti törvényeit, tanítja becsülni a törvény őrizőit. — „Valamint mindnyájan részesűlnek a társaság tagjai az egyesülésnek javaiban, a bátorságban, a csendes életben, a bátorságos és csendes élet örömiben; az igazság kivánja, hogy mindnyájan erejökből, tehetségökből, vagyonjokból annak fentartására áldozzanak, és az ellenkező, szembetünő igazságtalanság." Ily oktatás által ragadja ki őket a dologtalanságból, így önti már ifjantan szívökbe a puha életnek gyülölségét, így kedvelteti meg velök a munkásságot. — „A kicsinyek s nagyok, a szegények és gazdagok, mindnyájan egy atyának fiai. Azoknak szintúgy szükséges igazságot szolgáltatni, mint ezeknek. Mindenekre egyaránt kell terjedni szeretetünknek." Ezek által erősíti szemöket, hogy azokat sem a hatalomnak, sem a gazdagságnak csalárd fénye meg ne va-

kíthassa ; se alacsonságra, se büszkeségre, se kegyetlenségre ne vezesse. — „Minden bölcseségnek kezdete az úr félelme. Ezzel halhatatlanítjuk azt a boldogságot, melyet itt a közhasznú s feddhetetlen életből már kóstolni kezdünk. Ez az emberi társaságnak legszorosabb kapcsa.“ Ily igazságoknak lelkekbe oltása által teszi szerelmetessé előttök a vallást, ezzel veti szívekbe azt a drága magot, melyből idővel a polgári kötelességek teljesitésére a leghathatósabb indító-okok s ösztönök növekednek. Ily igazakkal táplált s nevelt fiakat hágy a jó hazafi honjának. Könnyű volna ebben is megmutatnom néhai Festetics Lajos úrnak jó hazafiságát. Csak azt kellene előhoznom, a mi úri magzatinak nemzetök iránt viseltető szeretetökről tudva vagyon ; csak azt kellene mondanom — de megkímélem szemérmetességöket. Az ő szeretetök hazájok iránt mindenkor bizonysága lészen az ő jó hazafiságoknak : mert annak a drága magnak gyümölcse az, melyet ő szerelmes párjával, az ő igazán szerető édes anyjokkal, hintett volt gyenge szíveikbe. Ime a jó hazafi, a kiben nem volt álnokság ! Melyen kivűl boldogúlt Festetics Lajos úr — ó ki ritka az a mi századunkban ! — még az igaz keresztyénnek nevét is megérdemlette.

A keresztyén nevezeten túl semmi sincsen, nagy tekintetű hallgatók, mi felebb emelhetné egy halandó embernek dicséretét. A keresztyénség az értelemben, az igazság napjának világoskodását, az érzelemben, az indulatoknak tisztaságát, az akaratban, az örök törvények fő uralkodását, az egész emberben, az isteni malasztok teljes voltát jegyzi. A keresztyénség magasabb a világi bölcseségnél, több a külső szertartásoknál, termékenyebb a puszta tudománynál, gazdagabb egyes szép érzeményeknél, mélyebb a parancsolatok hideg teljesitésénél. A keresztyénség az egész embert minden ereivel magának kivánja. Akarja hogy minden késedelmesség nélkül hódoljon értelmével megfoghatatlan titkainak ; az istent, a mindent, az embert, az ő világánál nézvén. Akarja hogy minden ő indulatainak, örömének szomoruságának, szeretetének, haragjának hangzatit az ő tanítási mérsékeljék. Akarja, hogy az erkölcsök örök törvényei, egész kiterjedésökben, az általa kijelelt felséges tekintetekből teljesíttessenek. — Ihol a keresztyénségnek eredeti tiszta rajzolatja. Ihol a mint maga, az ő isteni szerzője tette volt fel annak vonásait. Ez az az isteni kép és hasonlatosság, melyre mindenek alkotvák. Ez az a nagy cél, melyre minden mi törekedéseinknek igazíttatniok kell. Ez az a tágíthatatlan tiszt, melyre az anyaszentegyházba bészentel tettünk.

O mely dicső fényben tűnik itt elömbe bold. Lajosunk !

Ó mely magas fokán látom őt állani az igazi méltóságnak! Ismervén az emberi értelemnek sürű homályát, számtalan botlásit, ezer tarka tévelygéseit; tudván önnön kifejtőzésére is, annál inkább az isteni ige és titkok magyarázására erőtelenségét; az igazat, melynek keresésére önnön valója oly hatalmasan sürgeti, az istenről, a világról, az emberről, nem a csalódásnak alája vettetett elme bölcselkedéseiben keresi: hanem annál, a kinek igérete vala az isten-embertől, hogy vele lészen a világ végezetéig [1]): annál, ki isteni ihlésből az igazság oszlopának és erős támaszának hirdettetik [2]): annál kit már tizennyolc századok eltévedhetetlennek s fogyhatatlannak mutattanak. Nagy vigasztalás is az a híveknek s erős bizonyítéka az igazságnak: hogy az anya-szentegyház mindenkoron diadalmaskodott a tévelygéseken: mindenkoron azon egyben maradván, még azon tartományokban is, melyek őt hívtelenül elhagyták, számos híveket tartott meg; s azokból származott veszteségét más vidékeken nagyobb nyereséggel szaporábban pótolta. És így nagyobb azoknak a szerencsétlensége, kik tőle elpártoltak, mint az övé; a száraz ágak, melyek egy magas tölgyről lehulltanak, nem akadályozhatják, hogy a többivel az egek felé ne emelkedhessék. Én nem is kétlem, hogy az ily elmélkedések közepett szállott Lajos lelkébe az isteni malaszt, mely fogságba vivé érzelmét a Krisztusnak engedelmére, s az ő hitét megelevenítette. Elevenítette mikoron a hitvallásnak szent gyakorlását naponként ujítgatta. Elevenítette mikoron sz isten igéjét hallgatva, vagy ama jeles férfiak irásinak olvasásával, kik fényei valának az anya-szentegyháznak, az ismeretek bővségében világosságra törekedett. Elevenítotte mikoron az anya-szentegyház tanításit magasztalván, kárhoztatta a tévelygéseket. Elevenítette, mikoron magát a szent gyülekezetek végzéseinek határtalan engedelmességgel alája vetette. Elevenítette mikoron azoknak vakmerő gáncsolóit nyomos beszédivel s okoskodásival hallgatásra kényszerítette. Elevenítette, mikoron minden igyekezetei mellett, ismervén azoknak erőtelenségét, segédért a világosság atyjához kiált vala, s tántoríthatatlan állhatatosságért az igazságban. Ennek napfényénél eloszlott értelméről a sötét homály, mely sokon oly vastagan megtorlott. Eltünt minden csalódás és babona egész csoportjával. Elűzetett a hitetlenség, szabadkéjű gondolkozás s a szentség-gúnyolás. Futott a hiedékenység, az ingadékonyság, a kétségkeresés. Higyjék el, az okozza sok nyomorúltaknak eltévedését, hogy az előttök botorkáló nyájnak nyomdokin vakon ballagván, igazságot, meggyőződést soha nem keresnek. A meggyőződésnek fogyatkozása meg sokaknak erkölcsöket

[1]) Mát. XXVIII. 20. [2]) I. Tim. III. 13.

romlásra juttatá : mert könnyen esik vala az elhatározott érzékenységnek a magok kéjére hajtani a habozó, az eltökéletlen elmét. A mi Lajosunk erős meggyőződésre emelkedvén a hit igazsági iránt, annak ereje az ő érzéseit, kivánatit s tetteit is magával egy szép öszhangba vonzotta : melyek a vallás felséges igazságinak mind megannyi hirdetői, s dicső diadalmi.

Festetics Lajos urat, akármely viszontagságai között nézzétek az életnek : szerencsében vagy szerencsétlenségben, örömökben vagy szomoruságokban, mindenütt a keresztyént fogjátok találni. A világi szerencse s örömök ölében közönségesen minden merő kísértet, minden csupa veszedelem. A méltóság álorcát ad a bűnnek, a fényüzés magához csalogatja azt, a hizelkedés megszelédíti, s a bővség táplálja. A gazdagság szerzése kész alkalmatossága az igazságtalanságoknak : birtoka a kevélység kútfeje, a veleélés a feslettségek magva. Kevés indulatot mutathatni, mely ne uralkodnék a szerencsében ; egy sincs pedig, a melytől félni ne kellene : több kecsekkel hízlaltatnak ott az érzékenységek, mint hogy ellenségévé ne legyenek a léleknek. Sokaknak képe Efraim, ki azt mondja vala : „Gazdaggá lettem, bálványt találtam magamnak“ [1]) : a gazdagságban találják mindeneket, ez elfoglalja szívöket, s bálványokká lészen. Távol legyen azonban, hogy a világnak tündér javait kárhoztassam : maga az úr látá, hogy jók volnának mindenek. Távol legyen hogy mindeneket a kincsek bálványozóinak állítsak : vagynak bölcsek, kiknek koronájok az ő gazdagságok“ [2]) ; s íme ! a boldogult is azoknak egyike a maga gazdagságaiban. Az irás nagy igazságait és parancsolatit soha sem bocsátá el szemei elől : „adjatok, legyetek irgalmasok; a kinek két köntöse vagyon, adja annak, a kinek nincs, és a kinek eledeli vagynak, hasonlóképen cselekedjék. [3]) Meglássátok, és őrizkedjetek minden fösvénységtől : mert senkinek élete nincs azoknak bővelkedésében, a miket bír [4]) ; és a jónak még magvai is a szorgalmatosságoktól és az életnek gyönyörűségétől megfojtatnak, és gyümölcsöt nem hoznak“ [5]) ; ezen felül rettenetesen fenyegetődik a világra : elveszem a lakót a gyönyörüség házából [6]) ; még pedig talán „bolond az éjjel a lelkedet megkérik tőled, s a miket szerzettél, kiéi lesznek ?“ [7]) Azoknak tiszta világánál itélte a világi javaknak, gyönyörüségeknek becsöket ; legnagyobb gondsági s szorgalmai között, melyekkel azokban forogni láttatott, ön gazdagságiban magát az úr sáfárjának, gazdagságit az ő akaratja eszközeinek, ezen eszközöket pedig, a maga elengedhetetlen tartozásai segédjeinek tartja vala : segédjeinek a maga tökéletesbí-

[1]) Oseas XIV. 24. [2]) Példabeszéd. XIV. 24. [3]) Luk. III. II—VI. 36. [4]) Luk. XII. 15. [5]) U. o. VIII. 14. [6]). Amos. I. 5. [7]) Luk. XII. 20.

tésében: segédjeinek az istennek dicsőítésében, édes övéi iránt való szoros tisztiben: segédjeinek az inség felsegélésében, s a szorgalom fölemelésében. És így lelkiekké tette a testieket, mennyeiekké a földieket, örökkévalókká a mulandókat, idvességesekké a veszedelmeseket. A bölcseknek koronájok az ő gazdagságok.

Azonban minden gazdagságai mellett sem ment mindenkor az ember a háboruságoktól. Gyakorta legjámborabb kívánságai sem telnek bé a halandónak, s tévesztő utak vannak oda szőve, a hová szándékozik. Most akaratja ellen is komor kedvetlenség lepi meg lelkét. Majd méltatlan rágalmak marcangják. Hol a sok nyavalyákban kénytelen sínlődni. Ott baráti pártolnak el tőle. Itt háladatlanságokat vészen jótéteményeiért. Sokszor az elementomok is, tűz, víz, lég ellene öszveesküdve lenni láttatnak, s kíméletlen dúlják legkedvesb jószágit, vagy épen a halál tészen pusztításokat szerelmesi között. Ne véljék, mintha azt akarnám mondani, hogy Lajosnak szívét e csapások oly kevéssé sebhedték, mint a nyilak, melyek a hősnek páncéljára hullottanak. Nem ezt; az én szándékom azt hozni fel dicséretére, hogy a keresztyén hit iskolájában tanulta viselni a kereszteket: hol becses az érzékenység, dicséretes a sohajtozás, dicsőséges a könyhullatás. Azt akarom egyedül említeni, hogy őt a keresztyénség, az isteni malaszt, szint oly magasra emelte a szerencsétlenségben, mint a szerencsében. Olyan t. i. a keresztyénnek szomorú óráiban ez a nagy gondolat: Isten! mint a nap forró hevében ellankadt munkásnak a híves árnyék. Ha történt hogy megcsalattak reményei, azon, hogy vég nélkül való bölcseségnek ügyelete alatt mennek füstbe [1]), megnyúgodott, s a dolgokba mélyebben tekinteni, mások fogyatkozásait kíméletesben itélni s tűrni [2]) megtanúlván, könnyen vídámságra derűlt minden búsongása. Az agykaponya dombján látván az ellenségszeretés példáját [3]), mindenkoron kész volt megbocsátni sértegetőinek. Barátinak hívtelenségében, a legszentebb isteni férfiúnak szelídsége árulójához [4]), lecsendesíté háborodásait. A háladatlanságok közt, az istenség végtelen jótéteményei, és azok iránt az emberi-nem utálatos hálátalansági — melyek közé a maga botlásait is törődött alázattal oda számlálá — felgyúlt hevét lecsillapítottak. Kárvallásaiban az ő bánatját az, hogy az úr csak a magáét vette légyen vissza [5]), hamar eloszlatta. A síroknál az a meggyőződés, hogy csak a testet porolja el a halál s a lélekre nem terjed hatalma, s az ismét-meglátás édes reménysége megenyhítette az ő fájdalmait. Elenyészni! Borzasztó gondolat! Balgatag hi-

[1]) Luk. XXI. 18. [2]) Máté VII. 12. Ján. VII. 24. Gal. VI. 2. [3]) Luk. XXIII. 34. [4]) Máté XXVI. 50. [5]) I. Kor. X. 26.

tetlenség! a ki egyszerre elragadod a sínlődő emberségnek minden vigasztalását! — Gyönyörűségesb kilátási vagynak a sírnál a keresztyénnek. Ő tökéletes meggyőződéssel vagyon, hogy a természet alkotója meg nem csalja a maga fiait; és az ő szakadatlan kivánságaik a boldogság után, melyek e partokon — midőn az oktalan nyáj megelégedve legel — megelégedést nem lelhettek, bé fognak telleni. „Ne féljetek azoktól, a kik megölik a testet, a lelket pedig meg nem ölhetik“ [1]). A halált ő úgy nézi, mint általmenetelt az atyához; tudja, hogy annak karjai közé vezeti a megtörődött bűnös fiút; hol eltöröltetnek szeméből a keserv könyei, s halhatatlan öröm lészen az ő sorsa. Örök hála néked, emberek barátja, idvezítője, Jézus! hogy oly őrzőangyalt hagytál a te híveidnek, ki őket egész a koporsóig kíséri, s még a halál árnyékában sem engedi elcsüggedni szívöket.

Az értelem, és szív között való frígynek vagy ellenkezésnek viszhangja lévén az érzelem, a kebelben, hol ez magát oly istenes hangzatban hirdeti, mint Lajosban hallatszott: ott már egygyé kellett lennie a szívnek a keresztyéni igazságok tiszta fényére emelkedett értelemmel: szét vannak szaggatva a kötelékek, melyekkel a porhoz vala csatolva: le vagyon rontva a test urkodása, s a kivánatok az okosság hatalmának meghódoltanak: kiűzetett a világ tisztátalan szerelme, s helyét az isten szeretete fogta el: ott már ömaga országol egyedül. Bizonyára valamint legdicsőbb címere ez a keresztyénnek: úgy legboldogabb állapotja az emberi szívnek. Az isten szeretete legtisztábbika a gyönyörűségnek, s egyetlen egy, a mi a szívben üredéket nem hágy. Az egyetlen egy, a mi boldogságra vágyását egészen betölti. Nemes és édes érzés a barátság; de barátunk halandó, és sokszor távol vagyon: isten mindenütt velünk van, és örökkévaló. Az istennek szeretete az egy nyugpont, hol az emberi boldogság soha sem ingadoz. Az ember szünet nélkül szomjuhozza azt, s az isten szererete az az egyetlenegy kimeríthetetlen kútfő, mely szomját mind örökké teljesen meg tudja oltani. A rév, a melybe evezünk. Középpontja ez mindennek. Isten a főpont, melyből erednek, s a hová ismét visszatérnek mindenek. Miképen szeretett légyen tégedet a mi Lajosunk, istenem! te magad legjobban tudod: a ki egyedül vagy, a szíveket s veséket vizsgáló isten [2]). De ha a külső cselekedetek bizonysági lehetnek a mi érzelminknek, el merem mondani: szeretett! — Íme! ezek látták őt imádni a te oltárid előtt; a földre szegezett szemek, a meghajlott fő, a mély hallgatás, a merő mozdulatlanság, az alázatos térdenállás, mind azt mutatják vala, hogy jelenlétedtől egészen áthat-

[1]) Máté X. 28. [2]) Zsolt. VII. 10.

va, teveled egyesült. Látták az irgalmasság székinél, melyet te magad szerzettél, bocsánatot s kegyelmeket osztogattatni szolgáid által a megtörődött bűnösöknek. Nem titkolom el azt, a mit ő maga is megvallott: hogy nem volt ment az emberi gyarlóság gyakor botlásitól, midőn az igaz is hétszer elesik napjában; de alázatosságából, törödelmességéből, könyűiből a bánkodó szeretet tündöklött. Úgy tetszett, mintha Dávidot szemlélnék keserűségében. Látták a mennyei eledelhez, az oltári szentséghez, az ő sürű járulásit: a gyakorlásokban a buzgó ajtatosságot, az egyesülésnek forró kivánságát, meg annyi ömledezéseit a tiszta szeretetnek. Nem ennek a míve-e a te igaz ismeretednek, s azzal dicsőségednek terjedését szomjuhozni? — A fiúnak, a ki atyját szereti, épen erre igazíttatnak minden kivánsági, minden törekedései. Az ő szeretetének, melylyel irántad égett, emlékei mind ama házak, melyeket a kisdedek oktatására emeltetett, mind a tenéked szentelt toponári, dégi, böhönyei szentegyházak, melyek részszerint lételeket, részszerint megujulásokat az ő adakozóságának köszönik. Az a szigeti templomnak ritka ékessége, mely még a késő nyomnak is azt fogja hirdetni: „A pogány kéz megfertőztetett engem, a török dühösségének valék áldozatja, de Festetics Lajos urnak kegyessége letétette hosszas gyászomat, pompásan felöltöztetett, s lettem mint e vidék királynéja.“ Ugyanis mi mívelhet ily nagy dolgokat, hanemha az isteni szeretet!

De már az istennek eleven templomairól szólok. Bizonyosabb tanuja az azokhoz vonzó szives hajlandóság az isten szeretetének. Irva vagyon: „Ha kimondja: szeretem az istent, és az ő atyjafiát nem szereti, hazug az; mert a ki nem szereti az ő atyjafiát, kit lát: az istent kit nem lát mi módon szeretheti“[1]). Abból láthatni, ki szereti istent, ha szereti felebarátját. A felebaráti szeretet mindeneknek előtte azt kivánja, hogy senkinek kárt ne okozzunk; az után hogy tehetségünk szerint javára legyünk. Erre nézve azokat szólítom eleve, kik őtőle sérelmet vettenek. Jőjenek, kiket igazságtalanúl kifosztott birtokaikból; jőjenek, kiknek embertelenül kifacsarta könyűiket; jőjenek kik őáltala hírökben nevökben sértettek; jőjenek, kiknek akadályt vetett szerencséjökben, előmenetelökben: megengedem, e nagy tekintetű gyülekezet előtt szórják sírjára vádjaikat, s panaszikat, megengedem, miképen az egyiptomi nép igazságtalan uralkodóin, vegyenek elégtételt. Felszabadíta ő engemet maga az engedelemre azon példás indulatja által, melynél fogva mind addig nem kivánt a sír nyúgodalmára szállani, míg nem látná azoknak kielégíttetve sérvei-

[1]) I. Ján. IV. 19.

ket, kiket megbántódtaknak vélt gyarlósága által. De nincsen csak egyetlenegy is, nincs senki. Sőt a szegényeknek, az ő jobbágyainak mély szomorusága, sürű sohajtási, keserű könyűi, néma ékesen-szólással hirdetik: hogy őbenne, az ő atyjafiait az éhség idején éltető Józsefet, Izraelt a szolgálatnak inségéből kisegítő Mózsest; az ő falatját a szűkölködőkkel megosztó Jóbot; a népet szerető Dávidot; azt, ki nyomoruságaikat enyhítette, mezitelenségöket béfedezte, szorongattatásaikat tágította, kétes ügyeikben jó tanácscsal éltette, ragadta el a halál. Szólnának ők magok; de a keserüség elfojtotta szavokat. Szeretet! Szeretet! Te az istenségnek gyönyörűsége! Te az életnek szent kötele! Te a halandóknak boldogsága! szállj alá az egekből a földre: mert a gyűlölségnek, az üldözésnek, a boszuállásnak lelkéből, mely az emberek fiainak szívöket megszakasztotta, kezeiket vérbe keverte, látom, hogy még távol vagy. Emberek a tiszta hajlandóságból, melylyel a kisdedek egymást ölelik, a kínos érzésből, mely nyughatatlanitja szíveteket, tudván, hogy valakinek valamie vagyon ellenetek; nem értitek-e, hogy egyesülést kíván tőletek a természet? Keresztyének! az evangéliumban nem hallottátok-e ama nagy parancsolatnak hangzatját: emberek, szeressétek egymást? Ide Lajos sirjához jöjetek szeretetlenek, még ma a nap alkonyata előtt, fogjatok kezet, és egygyé lett szívekkel vigyetek áldozatot a felségesnek: s meglássátok, hogy a szép egyességben, a csendes békességben, a tettetés nélkül való szeretetben áll az igazi boldogság.

De minekutána ily fényes példát adot az életre, meghalni is tanúljatok tőle. A nyavalyák a közelgető halált hírdetik; de szívében az istennel, önmagával, felebarátival való béke uralkodván, meg nem háborodik. Letészen a világi gondokról, s bátor nem kivánja végét fájdalminak; de ohajtja meglátni az istent. A nyavalyája körül kesergő megzatok, s a kegyes hitvestárs könnyeiben úszva, nehezítik az elválás szomorú képzetét; de ezeket az úrnak felajánlva, s mint szívének legkedvesebb tárgyait feláldozva az isteni végzésnek, lelkét minden földiektől végkép elszakasztja. Még egyszer az irgalom székéhez borúl, megismeri s törődve vallja életének minden botlását, a Krisztus szent testét éhezi, s o mily alázattal fogadja szivébe! És már felkenetni vágy a végső tusára. Erőt nyer, és készen vagyon a harcra a keresztyén bajnok. Itt a halál angyala! Kimondatott: üt, üt az elválás órája! Fölemeli ezennel, mintegy felélve, a halálba merengő szemeit: „Ó! boldog szempillantás, mond, mely az árnyékokból s homályból kibontva, az igazat s az én istenemet a maga dicső fényében látni viendesz! Hála tenéked örökkévaló!“ A szent keresztet, idvességének zálogát, csókokkal fedezve, e szíves vég sohajtások

közt : Ó Jézus, én édes Jézusom ! Én teremtőm ! vezérlőm ! — Én édes istenem, segélj engem ! — kiadá lelkét.

Eltűnt ! Ó már eltűnt szemeink elől a boldogúlt lélek ! Elsietett a koronára, mely az igazság kezeiben készen várta derék erkölcseit. De hallják csak, mit sugall ő : „A pompát nem akarom. Rövid az idő, mely engem töletek választani fog. Nincs helye a hosszas búcsuzásnak, melylyel hívságokat űzik a halandók. Talán a jövő est egyesítni fog bennnünket az örökkévalóság kebelében. Nem sokára ölellek benneteket. Éljetek" — Tekintetes özvegy, tenéked szól a parancsolat. Mire tehát ez a gyászos pompa ? Nem szegi-e meg az a boldogult léleknek, tudod mely kemény parancsolatját ? — Felszabadítalak : mert tudom, hogy azzal, mivel sokan csak hiúságoknak áldoznak, te szíves indulatodat kívántad mutatni. Sokan a gyászalkotványokkal a győzödelmet akarják dicsőíteni, mely által már lábaik alatt szemlélik azt, a kit szivökből gyűlöltenek ; te hivségedet, igaz szeretetedet akartad megbizonyítani. Sokan gyászköntösbe öltöznek, fekete fátyollal fedik be arcáikat, hogy ezekben mint megannyi hállókban, másoknak szívei megfogattassanak ; te azt akarod jelenteni, hogy olyan a te szivednek fájdalma, mint szomorú gyászod. A te szived, és az illendőség menteni fognak tégedet : én pedig mondom, kötelességeddé tették a nem-engedelmeskedést. Eltünt, ó eltűnt ; de itt hagyta jó hazafiságának ; igaz keresztyénségének jeles példáját. Vajha számos Festeticseket szüljön a hazának ; többet hányattatott anya-szentegyházunknak ! Vajha, nagy tekintetű hallgatók, a kevély hatalmasoknak, bölcseknek, igazságtalanoknak, szentség-gúnyolóknak kebelekbe hintett dicső hamvai megelevenedjenek ; és azoknak szivében emberbecsülést, ezekben józan bölcseséget, az igazságtalanokban igazságot, a szentség gúnyolóiban igaz kegyességet éleszszenek. Vajha mi az ő példájára, szemeink előtt viselvén szent Pál apostolnak mondását : „Elvégezve vagyon, hogy az emberek egyszer meghaljanak, azután pedig az itélet" jó hazafiság s igaz keresztyénség által hasznosan s igazán rendelve éltünket, a halálban, s a részrehajolatlan itélő birónak széke előtt feddhetetleneknek találtassunk !

HARMADIK KÖNYV.

KÖLTŐI ELŐADÁS.

ELSŐ OSZTÁLY. ÉSZKÖLTÉSZET.

---

39. *Vigasztaló dal bor mellett.*

Kisfaludy Károlytól.

„Mindent fontolva tégy
Kevésből sokat végy!“
A bölcsek ezt hirdetik.
De ha mind e mellett
Szándékod füstté lett,
Még több: ügyed nevetik:
Mit tészsz boldogtalan?
Zokogni untalan
Az erőshöz nem illik.
Az ember egyszer él,
Ki tudja mit cserél,
Ha szűk hantja megnyílik?
Itt a pohár! itt a bor!
Vigasztal ez mindenkor.
Ez megvívja sorsodat;
Igyál, s felejtsd gondodat.

„Tanúlj gazdálkodni,
És fogsz gyarapodni.“
Így kérkedik a gazdag.
De ha mind e mellett
Erszényed üres lett,
S nem kél ki a vetett mag:
Mit tészsz boldogtalan?
Fáradni hasztalan
Kínnal teljes mulatság.

AKADÉM

Pénz e kor istene,
Ki törhet ellene?
Így volt, így lesz a világ.
Itt a pohár, itt a bor!
Vigasztal ez mindenkor.
Igyál s tágul kebeled!
Ezt kincscsel fel nem leled.

„Légy bátor, győzni fogsz,
S dicsőségben ragyogsz.“
Író s vitéz így kiált.
De ha mind e mellett
Koszorúd másé lett,
S édes Múzád tovább szállt:
Mit tészsz? bús panaszlás,
Köny, kérelem nem más!
Ezt jobb lélek megveti;
Mint félénk csatázót,
Gondolat vadászót
Minden szél eltemeti:
Itt a pohár! itt a bor!
Vigasztal ez mindenkor.
Igyál míg tüze meghat
S lesz bátorság s gondolat.

40. *Emlékbeszéd.*

Szilágyi Istvántól.

Az ó világban mondják hogy szokás volt
Halott fölött beszédet tartani,
S ki hinné, e kor, mely mindent kigúnyol,
Mi nem mai, e szent szokást bevette,
Sőt még parancsol is, hogy némelyekről
Hosszúra nyúlt dicséretet zenegjünk.
Hogy ily esetben a szegény orator
Meg-megszorúl: a gyászos hallgatóság
Átlátni nagy bölcsen méltóztatik.
Dicsérni azt, kit tán nem ismerünk,
Vagy a ki épen mást érdemlene —
Mert hogy gyalázzunk ó az nem szabad! —
Mert, nemde tisztelt gyászos hallgatóság,
Fülünk sokkal müveltebb, mint hogy azt
Gyöngédtelen szavakkal sértegessük?
Szemünk gyengébb, mint a fényes igazság

Égő napját kiállhatná hevével,
S merényünk díja fájdalom ne légyen? —
Aztán — gyalázni! Ez hozzánk nem illik.
Művelt korunk nem tűr barbariest;
És ez mi volna, mint a legnagyobb:
Kimondani a valót — ha az gyalázat!
De én, tisztelt halotti hallgatóság,
Így megszorúlva épen nem vagyok:
Az én beszédem boldogult tárgyáról
Csupán jót mondhatunk.
És kérdelek, kesergő gyászsereg,
Ha szólhatunk-e rosszat férfiról,
Ki lelkét szívét híven őrizé
Az új kornak csábítgatásitól,
S szüzen megtartá sírja nyiltaig?
Ó fájdalomnak gyötrő bánata!
Hol kezdjem a hullámzó gyötrelem
Magas árját elődbe önteni,
Gyásznapra virradt könnyező sereg!
O mondjam-e? o hányszor mondjam el,
Hogy nemzetünknek egyik *nagy* fia,
Vitézlett Hátrafalvy Bendeguz
Nincsen többé . . . .?
Mellesleg egy szót, gyászos hallgatóság!
Ki a megboldogult urat nem ismeré is,
Nagy címén meg ne méltóztassék háborodni.
Sok oly nagyhirű férfi van miánálunk,
Kinek hirét egy jó lélek se hallá.
Szjah! ez közöttünk már szokás:
Magunkat nagy- s dicsőknek tartani.
S most — folytatom. *Haladjunk*! mondanám;
De most, szokás ellen, könyörgenem kell,
Legmélyebb hódolattal azt jelentvén:
Hogy e szóval megsértném hamvait,
S érzékenyen, a boldogúlt halottnak.
Mert ő bár mindent, mint isten hagyá,
Barátjaként tekintett, ah! de *ezt*,
E szót gyülölte mindig con amore [1]).
És így e szót most nem használhatom.
És méltán is, kesergő bús sereg!
Mert avvagy mondjuk: nem tesz-é *haladni*
Elhagyni mindent a mit szereténk;
A mit találtunk jónak és gyönyörnek;

[1]) „Szeretettel", értsd: szenvedélyesen.

Eladni biztos ősi hajlakunkat,
És mint lakók bujdosni messzire?
Maradni! — ah! fenséges gondolat!
Maradni, hogyha megmarasztanak,
Maradni, lenni ismét főbiró,
Kiállni a tisztújitás viharját,
Fölszedni ismét a dús jövedelmet,
Habár nincsen legkisebb érdemünk sem?
Maradni! ó arany, gyémánt szavacska!
Az isten téged akkor alkotott,
Midőn napját az égre feltüzé,
Hogy váltogatva légyetek vezérink.
„Minő *kitérések*!“ — kiáltanak fel
Többen a gyászos hallgatók közől.
Ó vakmerő halandó! földi féreg,
Te még kiáltasz? Oh az ember-ész
Igen gyarló, többször csalatkozik.
Nagyságtok is, ha felkiáltanak,
Ez úton méltóztatnak tévelyegni.
Szükséges volt kitérnem: mert minálunk
Szokott ösvény az eltérések útja.
Beszédeink a classicus Bodóné
Módjára [1]) folynak a köz tárgy ügyében.
A jó út nem kell. — Mint az ügy*vivők*,
Planétákká szegődtünk, bujdosókká.
Kazal mellől asztag mögé vonúlunk,
Hogy a világ ne lássa útainkat.
Szükség kitérnem másodszor: mivel
Kitérésem nem ok nélkül vagyon
Épen keservünk tárgyának felette.
Ó mert a *megmaradhat*-oknak
Közöttünk senki oly forró barátja
Nem volt, mint épen a megboldogúlt.
Elmondjam-e tehát megint
A legnagyobb keserv-roncsolta szivvel,
Mit úgy is mindnyájan bölcsen tudunk:
Hogy *ő nincs többé*!! Úgyvan, *ő nincs többé*!
És még ha ötször mondanám is el:
Tettem ne légyen botránynak kövévé;
Mert érdemes rá a megboldogúlt,
Mint senki más, hogy hírdessük felőle:
Ő nincs többé! —

[1]) Azon magyar közmondásra vonatkozik a költő, mely olyakra alkalmaztatik, kik, nehogy nekik kelletlen dologról kelljen szólniok, egyébre térnek („mást beszél Bodóné, ha a bor árát kérik.“)

Mondják, tisztelt kesergő hallgatók,
Születni nem érdem. — Antikrisztus-elv!
Én ellent mondok ünnepélyesen,
S felszólitom nagyságtokat tanúkul
Hogy ezt tevém. — Proh curia! —
Ha ez való: akkor mit kell csodálnunk
Sok fényes úron? Úgy mit mondhatunk
Halálokkor, mint: lett és meghala?
Hát nem való? — itéljenek magok.
Tisztelhetnénk-e száz közől egyet
Érdem szerint? itéljenek magok.
Hány fényes származásut kéne úgy le-
Szállítanunk a fényes hivatalból?
Nem! én itt nyilván ellenére szólok,
És pro futuris kérem béjegyezni
Ellenmondásom ünnepélyesen:
A boldogúlt nagyságos úr nevében. —
Ki nyerne úgy just, hogy megsüvegeljük?
Talán csak nem, kinek bölcsőinél
Nem virrasztott csak négy örömkönyűs szem . . . ?
Ne is kivánd tőlünk, szegény barátom:
Mért nem születtél dúsnak, fényesen?
Az ész — az ész, igaz hogy *jó* valami,
De nem ragyog, de nem jár aranyos
Hintón, s utána nem szolgák seregje.
Mi róla, kedves, semmit nem tehetünk,
Okoljad érte születésedet.
O boldogok ti! százszor boldogok,
A kik selyem pólyák redői közt
Nyikkantatok meg!
Mindenható méltóságtok előtt
Nyitvák a földi édennek kapúi:
Nektek szabad minden. Hiszen ti úgy-e
Kiváltságos nép vagytok?
O tik lehetnétek szörnyű tudósok,
Csak akarnátok; nagy úrnak az szabad.
Ha úgy tetszik, tudatlanok maradtok,
Ha nektek e hon, új föld, ismeretlen,
Az mind szabad, hiszen ti
Kiváltságos nép vagytok. — Még több is:
Lehettek, vagytok durvák és gorombák,
Neveletlenek, betyárok . . . . .
Ezért nem szól meg senki titeket
Mint a szegényt; mert nektek az szabad.
Hisz a nagy úr kiváltságos, szabad nép . . . .
Nektek minden szabad . . . O boldogok ti!

Nos nemde, tisztelt gyászos hallgatóság,
Gyönyörű kép? — A tűkör nem hazud.
Én jót állok, a legjobb *londoni*.
Haladni vagy maradni! Ez tehát
Ez a minden kérdéseknek kérdése!
Ez a két sark, min a világ forog.
Haladni, és talán előre menni,
Elhagyni mást, és pusztaságra jutni,
És ott talán rablótanyára bukni,
Kiket, hogy ismét el tovább mehessünk,
Le is kell győznünk ... Itt a bökkenő.
O kétség! — o kétségek fúriája!
Miért csigázod, ó miért kisérted
A gyenge férfi szivet ily kegyetlen?
Hiszen mi nem vagyunk sem tátosok,
Sem légben úszó sérthetetlen angyalok.
Vagy mért nem adsz egy oly varázs cipőt,
A melyben „hipp! hopp!“ egyet rikkanással
Egy pillanatra révpartnál lehetnénk?
Igy majd talán csak ráadnók magunkat,
S átvándorolnánk véled abb' a boldog
Szemünk-nem-látta ékes tartományba.
De igy..? o ments meg isten a gonosztól!
A már valót hogyan hagynók azért el,
Mi csak leendő még, s bizonytalan?
Tehetnék-é azért alkalmasabban
Saját lelkemhez s a megboldogúlthoz,
Mint mindenben a régihez szegődnöm,
És annak üdvös partjánál maradnom?
Mindenható *maradás*! ah te vagy
Fő ok, hogy szép világunk megmarad.
Tenálad nélkül avvagy ő velünk
Maradna-é csak egy pillantatig?
S igy lételünk is nem te tartod-é fenn?
És kérdem, tisztelt gyászos hallgatóság,
Vajjon pogány világot élünk-e,
S a bibliát elvessük-é hitetlen?
Ott olvassuk dicsőséges betűkkel:
„Maradjatok meg, hiveim, azokban
A melyeket tanultatok ...“
Mondom tehát, az nem keresztyén lélek,
Ki nem barátja a megmaradásnak.
Hozzád kiáltok szent tapasztalás,
Tanitsd meg e sok hitlen népeket,
Hogy mindenütt, de főképen minékünk
Legjobb a *régi*, nemes magyaroknak.

Miként sötét borúlat éjjeléből
Az égi napnak villámsugara:
Úgy leng felém bájképed o Tokajnak
Nektárral pezsgő régi szelleme!
Hirdesd nekünk hatalmas szent igével:
Az ó világot tiszteld! megbecsüld.
Te léted ezt nyilvábban hirdeti
A leghatalmasb predikátoroknál. —
Maradni hát a régi mód mellett!
És hol vagyon a vakmerő halandó,
Magyarságát levetkezett nemes,
Ki életét és vérét nem örömmel
Áldozza fel szent elvünk életéért?
Ha van: jöjön, és álljon itt elő,
Mert az minket megbántott szörnyüen . . .
Nincs . . ? senki sincs . . ? Ezt vártam, honfiak!
Ah! mily dicső is, hat sötét pejen
Füred [1]) hidán végig szaguldani,
Ha senki nem mondhatja: hó! megállj!
Ha még lovunknak büszke homlokárul is
Leolvashatják: én nemes vagyok!
Emlékezem, kesergő hallgatók,
Hol, hol nem, nem tudom, de olvasám:
Két ember ment a töltésen keresztül,
S megszólitotta őket a hidőr:
Egyiktől kérdé: „ha csináltad-e?“
‚Igen‘ lön a válasz. „No hát fizess.“
A másiktól is kérdezé: „csináltad?“
‚Nem‘ lőn a válasz. „Úgy a téns úr elmehet.“
Amaz paraszt volt. — És emlékezem,
Emlékezem hogy szívem felszökellett;
S eszembe jött por-lepte levelem,
És felkiálték öröm-ittasan:
„O áldott régi mellett maradás!“
Hát nagyságtoknak szíve nem dobog?
O átkozott ki meg nem maradand
Azokban, a mik hajdan iratának . . .
Mi hallottuk s felborzadott hajunk,
Hogy a nemes a pesti lánc-hidon
Még vámot lenne kénytelen fizetni.
Fordulj meg így sirodban, ó apám!
Nem, nem lehet, kesergő hallgatók,
Hogy nemzetünk így megfeledkezék
Magyarságáról. Még az volna szép!

[1]) Tisza-Füred értetik.

Nemes magyar, s fizetni! — Iszonyú!
Így meggyalázni Árpád hamvait
Nem fogja senki, ha magyar nemes.
Átok reá, úgy folyon vére ki,
Ha erre képes volna, mint midőn
Szerződéskor a hét vezérnek vére.
Mély fájdalommal kell itt mondanom,
Nagyon tisztelt kesergő hallgatók,
Mikép kívánjuk többen eltiporni
Szabad nemünk kiváltságos jogait,
S hogy elfajult az ős nemes magyar vér.
Örök váltságot emleget sok ember;
És a parasztnak birhatásjogot;
Az ősiséget el kell törleni . . .
O Corpus Juris . . ! hol van méltóságod . . ?
Ezért vérzettek hát el őseink,
Hogy ez utókor hamván így tiporjon?
És még . . . ajkam reszketve mondja ki,
Ne légyen többé a zsidó zsidó,
Hanem . . . . De nyelvem nem bir szólani . . .
Nem, nem, mélyen megtisztelt hallgatóság,
Megengednek, ha mély szívfájdalomban
Tovább szavalni nem tudok, nem tudhatok.
„Ím! látom Árpád vére mint fajul!"
O mert ezeknek csak meggondolása
Nem látjuk-é hogy sír nyilatkozása?
Nem! szép szabadság! meg nem válhatok!
Ím könnyeim, nagy érdemű urak
Folynak! O folyjatok hát könnyeim!
Hisz Jézus is nagy Jeruzsálemet
Megkönnyezé, hogy romlásnak hajolt.
S én tégedet, szegény magyar hazám,
Kin kívül nincsen földön boldog élet,
Mikép ne könnyeznélek — haldokolvád?
O folyjatok sötétlő könnyeim!
E nagy közönség méltányolni fog:
Hisz ők is, nem látod, mikép zokognak! —
Most menjünk át a boldogúlt halottra.
Tudom, tisztelt kesergő hallgatók,
Hogy mint szokás, dicsőült nagy hallottunk
Gyermekkorárul is már vágyakoznak
Nagy dolgokat, hogy szóljak, hallani.
Miként lángolt fel már a harmadik
Esztendőben a philosophia;
Vagy a mathesis problemáihoz
Mikép értett, midőn a citromot

Két fél s egyenlő részre vágta el.
A boldogult nagyságos úr felől
Ily észsugárzást nem hirdethetünk.
Gondos szülei szük körhöz szoríták
Munkásságát: alvásra és evésre.
Sajátképeni élte ott nyílik meg,
Hol a boldog megnősül, és utána
Főtáblabiróvá nevezteték.
Képzelhetik kesergő hallgatóim,
Mint lőn az ifju ekkor meglepetve!
Egyszerre ily nagy fényű hivatal,
Oly tudós körben lépni fel, s talán
Beszélni is, talán csodáltatni.....!!
Magába szállva többször igyekezte
Lelkének díszes nagy tulajdonit,
Mik által e fényes kört érdemelte,
Meglelni, de dolgában célt nem ért.
S így nem csodálhatjuk meglepetését.
Beh bölcs volt, a ki új ruhához mérte
A hivatalt! Amaz sem áll először
Hozzánk, de majd megszokjuk s jó leszen.
A boldogúlt is végre így szoká meg
Az új helyet; szabad lelkismerettel
Elmondhatjuk: be is tölté egészen,
Akár székét, a két karút vegyük,
Akár a bírák számát, fontolóra.
Én, hogy ne láttassam hizelgeni,
Csak a gyülések végzésit hivom fel!
O a *marad*-nak nem volt senki sem
Oly buzgó híve mint ő s pártolója.
Ő így szólt mindig: hogyha ellehettünk
Így eddig, mért ne lennénk ezután is? —
Mint *földurat* ohajtanák talán?
Úgy tetszik mintha látnám dombon épült
Kastélya végin mint egy második
Árpádot állni kéjes érzetek közt.
Mi szívemelő nézés lehetett az!
Rónát és hosszan elnyúló tavak
Területét csillogni fel szemünkbe,
Átmetszve a korláttalan hatalmu
Tiszától?..!
Ép úgy jövének hajdan őseink
(Ezt gondolá sokszor boldog magában)
A Volgán által; ép úgy gázolák
Posványait, mint mostan fölfelé
Evickelő szegény jobbágyai.

Ez okból nem szárittatá soha
Posványait, mert hogyha arra gondolt,
Magasra gyúltak szive lángjai.
És a falú . . . ? Ah! édes istenem,
Mikép virágzott az, főleg nyaranta.
Az itt-ott elszórt kunyhók födelét
Valódi függő kerteknek hivé
Azon vidéken nem járt útazó. —
Ki a határokat megszaggatá,
Az isten volt, föllegből font sövénynyel.
Hisz ős apáink is csak igyen éltek,
S boldogság volt éltöknek sorsa mégis.
Ezt a nagyságos úr mondá, s igaz volt,
Az a nagyságos úr, ki úgy szerette
A népet, mint önnön gyermekjeit.
Elégedéssel olvasá naponként,
Hány fürge gyermek, csínos kis leányka
Ment és jött vígan úrdolgára,
A ‚báránykák!' mondá az ősz gyakorta.
Hát iskolát . . . ? azt kérdik hallgatóim.
Könyörgünk, erre gond kell. Már pedig
A gond főfájást szül. Jól tudta azt
A boldogúlt; s azért ha, mint szerette,
Célt benn' nem érhetett: nem ő az ok.
Aztán: idő mindennek mestere.
Nyárban a gyermek úrdolgára járt,
Télben hideg volt lenni iskolában.
S kérdem: kinek volt kedve igy tanúlni?
Megboldogult tekintetes halottunk,
Im itt vagyok forróan tisztelőid
Közől az egyik, és meghódolok
Szelíd elmédnek tételényinél. —
Méltányolom magasztos érzeted,
Midőn hatvan hosszú évnek lehúnytán,
Meglátva boldog falvadat, elégedett
Szívvel, lélekkel mondád legutólszor:
„Ez mind az én művem", s egy forró köny
Görgött alá barázdás arcaidra,
S — lelked megadtad a boldog világnak.

41. *Boileau negyedik könyve a költészetről*[1]).

Erdélyi Jánostól.

Florencnek hajdan volt, mondják, egy orvosa,
Tudós dicsekvő és sokaknak gyilkosa.

[1]) Boileau, XIV. Lajos francia király korának jeles tanköltője.

Nagy időig köz volt a nyomor általa.
Most atyjáért rá egy árva támad vala,
Majd a kimérgezett bátyáért az öcse.
Itt szennával [1]), ott érvágással öldöse;
Jöttén a csúz oldalfájássá változott;
Egy kis fejfájás megőrülést okozott.
Ő végre elhagyá a várost, a gyülölt.
Baráti közől volt még egy, kit meg nem ölt,
Ez őt fényben álló házába vezeté,
Dús apát volt s a szépépitést szereté.
Az orvos, úgy látszik, e tanra született,
Az épitésről, mint Mansard [2]) beszélgetett:
E teremnek, mondá, nem jó homlokzata;
A sötét pitvarnak más helyet mutata;
A lépcsőzetet is fordítná másfelé.
Barátja érté s a mestert hivá elé.
A mester jő, hallja, helyesli és javit.
Hogy röviden mondjuk el csoda dolgait,
Gyilkosunk kegyetlen szakmáján túladott,
Keze vizmértéket és vonaszt ragadott,
És a Galen [3]) gyanús tudományát letett
Rosz orvos épitőmesterek jobbja lett
Példája minekünk hatalmas egy szabály.
Inkább légy kőmíves, ha erődben az áll,
S e szükséges szakban becsült kézmívelő,
Mint közrendü iró, köznapi verselő.
Más-mindenütt vannak külön lépcsőzetek,
Hol második helyen méltán díszt nyerhetek:
De az iró s költőművészet oly gonosz,
Hogy ott egy lépcsőn áll középszerű és rosz.
Mondod: hideg iró, mondod: rosz; egyre megy,
Az olvasó előtt Pinchene Boyerrel egy.
Nem olvastatik már Rampalle, Ménardière,
Nem Magnon, Du Souhait, Corbin, La Morlière [4]).
A bohó nevettet és lesz mulattató,
De a hideg iró nem más, mint untató.
Kedvesebb Bergerac aljas merészlete,
Mint Motin dermesztő jeges versezete.
Ne részegitsen el hizelgés mámora,
Midőn csodálóid tudatlan tábora
A termekben kész rád „csodát" kiáltani.

---

[1]) Hashajtó, gyakran rágást okozó szer.
[2]) Híres francia épitész a XVII. században.
[3]) Nagy görög orvos.
[4]) Hol középszerü, hol rosz költők.

Mert némely munkát jó a fülnek hallani,
S midőn világot a könyv kinyomtatva lát,
Nem állja ki éles szemek birálatát.
Mennyi irónak és mily gyászos sorsa volt;
Gombaut-t [1]), az annyira dicsértet, őrzi bolt.
Mindenkit halljatok, eszmélve szüntelen,
Gyakorta jó szóval lép föl az esztelen:
Csak oly verssel soha, mit Apollo súgott,
Felolvasás végett ne fussatok legott.
Vigyázz, ama dühös rímelőt ne kövesd,
Ki irkafirkáit olvassa örömest
Mindennek, a ki őt köszönti s a menő
Után verseivel utcát végig fut ő.
Nincs egyház, oly szent, bár angyal is tiszteli,
Hol ember ellene biztos helyét leli [2]).

Mondtam már: szeretned kell ha biráltatol,
Javulj morgás nélkül, az észnek meghajolj.
De föl se vedd némely bolond itéletét:
Gyakran fonák tudós mondván gyülöletét,
Hamis izléssel ő egy munkát megrohan,
A legszebb és merész vers ellenére van,
Hiába cáf üres okoskodásira,
Ál itéletekbe szerelmes annyira;
Elméje gyönge, és nem lát világosan,
S azt hiszi: szeméből semmi el nem osan.
Tanácsa veszélyes; véli, szirtet kerül.
Ki hajt reá, pedig gyakorta elmerül.
Válaszszatok szilárd biróul ép eszet,
Ki felvilágosult, kit józanság vezet,
Ki biztos krétával előbb azt jegyzi ki,
Mit gyöngének talál, s el akarsz rejteni.
Apró tétováid csak ő oszlatja el,
Kétségtől remegő lelked ő menti fel.
Örvend, ha olykoron a nagy szellem merész
Repüléssel a tört utat elhagyni kész,
S kilép a szabályok szoros határiból,
Ki a művészetnek gátló korlátiból.
De ritkaság az ily tökéletes biró.
Gyakran roszul itél, ki másként jó iró.
Van, ki a városban versiért hirbe jött,
S nem tudja mennyi van Lucan s Virgil között.
Irók, tanácsimért reám hallgassatok,
Hogy munkáitokkal tetszést vívhassatok.

---

[1]) Szinte középszerü iró.
[2]) Vonatkozás az egyházak régente védhely-voltokra.

Midőn a dús Múza okos leckéket ad,
Kössön kellemeshez szilárdot, hasznosat.
Bölcs olvasónak nem kell mulatság, üres,
A mulatságban ő még hasznot is keres.
Munkáitok adván erkölcstök', lelketek',
Magatokról nemes képeket fössetek.
A veszélyes író, ki a becsületet
Elhagyja, tőlem nem nyerend tiszteletet.
Bűnös papiron az erényt elferdíti,
S olvasó szemében a vétket szépíti.
De oly komor szellem sem vagyok, ki a szűz
Irásokból minden szerelmet számkiüz.
Ily dús éktől a színpadot fosztnák meg ők,
Szerintök Rodrigo, Chimene mérgezők [1]).
Nem tiszta szerelem bár, tisztán mondva el,
Bennünk a szemérmet nem háborítja fel.
Hiába nyög Dídó mutatván kecseit:
Hibáját roszalom, de osztom könyeit.
Az erényes író ártatlan versiben
Érzést csiklándoztat, még sem ront a sziven,
Az ő tüze káros lángokat soh' se vet.
Szeresd az erényt, az táplálja lelkedet.
Teljes erőben is a nagy ész hasztalan;
A szív aljassága a versen rajta van.
Kerüljetek minden efféle színt, gyanut,
Őrültséget, mire közrendű elme jut.
A magasb szellemen nem foghat semmi láz:
Oly vétek ez, melyben középszerű hibáz.
E nyomorú vágytárs, holott érdem ragyog,
Nagyoknál az ellen mindjárt cselt szőni fog.
Gebeszkedik ugyan lábujja hegyire,
S mert föl nem éri őt, magához vonja le.
Ily ármánykodásba ne vegyüljünk belé.
Ne menjünk gazsággal a becsület felé.
Örökké mindig csak verset ne írjatok.
Ott van az élet, és otten barátotok.
Kevés, ki csak könyvben kedves, mulattató:
Még társalogni és élni is tudni jó.
Derék iró munkál, munkáljon is hírért,
De soha ne higyje főnek a szolgabért.
Tudom, nagy elmét sem gyaláz meg érte vád,
Ha veszi művének törvényes adaját;
De bár mily nagy iró magát beszennyezi,
Ha hírre nem gondol, s csak a pénzt éhezi,

[1]) Személyek Corneille „Cíd" című szomorújátékában.

Kivel nyerészkedést üzhet könyvárosa,
S lesz a művészetnek béres napszámosa.
Előbb, hogysem az észt szó kifejtegeté,
Nemünket tanitá, törvényre vezeté,
Ember követte a durva természetet;
Erdőkben elszórtan vadon legeltetett.
Igazságot, jogot az erő pótola,
Bűneért a gyilkos sohasem lakola,
De végre a kedves harmoniára vett
Nyelv megszelidíté a vad erkölcsöket,
Az elszórt népet egy helyre ösztönözé,
S városnak zárta be sánca, fala közé.
A bűn a megtorlás láttán elborzadott,
Gyönge ártatlannak gyámot törvény adott.
Mondják: az első vers gyümölcse volt e rend,
Innen a hír, mely a világba szerte ment:
Hogy Orpheus dalával, mely zenge bérceken,
Győzött thraciai merész tigriseken;
És Amphion hangján kövek mozogtanak,
S Thébe falaira önkényt ugrottanak.
A harmonia szült kezdetben ily csodát,
Versben szólaltatá az ég a jósodát:
Apolló papjait isteni borzalom
Lepvén, versek által szólott a buzgalom.
De majd Homér zengvén a régi hősöket;
Nagy tettre buzdítá fel a kedélyeket.
Hesiód uj sorral mondott tanácsadást:
Mint kell a rest mezőn nyerni jó aratást.
Majd a bölcseséget sok könyvek, ezerek
Által, de versekből vevék az emberek:
Az ész szabályinak mindütt hódoltanak,
Mik hallomásból a szivekbe szálltanak.
Ily nagy jótettért a Múzának tisztelet,
S Göröghonban méltó tömjen jutalma lett.
Vonván az emberek szivét művészete
Dicsőségére száz oltárt készittette.
Majd szükség s aljasság miatt a régeni
Díszét kényszerült a Parnass felejteni.
Az elméket hitvány pénz vágya fertezé,
A könyveket vastag hazudság szennyezé;
És mindenütt ezer rosz munka születék,
Szófia beszéddel kalmárság üzeték.
Ily aljasság soha ne hervaszthasson el.
Ha az arany ellenállhatlan ingerel,
Kerüld a Permessus-öntözte helyeket[1]),

[1]) Egy Apollónak s a Múzáknak szentelt boeotiai folyó.

Nem ezen szent partok, hol gyüjthetsz kincseket.
A legbölcsebb iró, a legnagyobb vitéz
Díja Apollótul neve s babéra lész.
De ha szükség által a Múza gyötretik,
A füsttel, mondják, meg nem elégedhetik.
Oly iró, a ki nagy inségben csikorog,
Hogy gyomra estve is éhom gyanánt korog,
Helicon sétáin keveset járogat.
Horác jóllakva ment látni Maenádokat,
Szabadon a gondtól, mi oly szegényen ül,
Ki úgy eszik, ha egy sonettje sikerül.
Igaz, de végre e súlyos mostohaság
Nálunk a Parnasson még eddig ritkaság.
A szép müvészet mért félné e századot?
Egy csillag vet reá kegyes pillanatot.
Egy felvilágosult fejdelem gondja az,
Hogy itt az érdem ne tudja, mi a panasz[1]).
Múza, hirdesd dicsét csecsemőid előtt,
Leckédnél többet ér, ha csak említed őt.
Számára bár Corneille ujant fellángzanék,
S a Cid és Horácok Corneille-je volna még [2]);
Racine, midőn az új csodákat költené,
Hőseit mind az ő képére föstené [3]).
Nevével, melyet sok szép száj éneklene,
Benserade utcákon kedvet derítene [4]).
Azzal mulattatná Segrais a bérci fát [5]);
Az epigramm érte hegyezné csak nyilát.
Hol a szerencsés toll, mely ilyen Achillest
Másod Aeneisben Rajna partjára fest?
Hol van, mely tettinek hirén, a büszke lant
Még egykor erdőt és sziklát megindítand.
Zengvén Batáviát, mely a viharba vész,
Inkább elsülyedni, mint meghódolni kész [6]);
Zengvén a mastrichti földvárat, harcokat,
S a napvilágitott megrohanásokat.
E hóditó felé, míg ezt énekelem,
Már az alpesekhez szólit uj győzelem:
Jármában immár is Salins és Dôle nyög,

[1]) XIV. Lajos értetik, az irók nagylelkü pártfogója.
[2]) E két művét Corneille fiatal korában irta.
[3]) Racine szinte híres tragicus költő a franciáknál.
[4]) Benserade, hasonlókép a XVII. században virágzott dalköltő, kinek dalai utcákon is énekeltettek.
[5]) Segrais idyllköltő.
[6]) Lajos már elfoglalta Hollandot; azonban a hollandiak kinyiták a gátakat (l. a második mintadarabot e kötetben), s országukat víz alá meriték a győző előtt.

Besançon elporló szikláján füstölög[1]).
Hol a nagy harcosok, kik megesküdtenek,
Hogy e zuhatagnak gátakat vessenek?
Vagy azt hiszik, futás közt, fel lesz tartva ő;
Hogy kikerülik, oly dics, mely szégyelhető.
Hány összerombolt fal! s hódított városok!
Dicsőség-aratás egyszerre s ennyi sok!
Irók őt zengjétek, kettőzött hangokon.
Tárgyul nem kaphatni közrendü dolgokon.
Részemről én eddig irék csak satirát,
Kezelni nem merő a trombitát, lyrát.
Majd e dicsőséges térre is fölmegyek,
Hogy szóval és szemmel tüzelőtök legyek;
Leckét ajánlva, mit, Múzám ifjonta még
Horáccal társalgván, a Parnassról hozék:
Hogy égjen tüzetek, forrjon a buzgalom,
Mutatván messziről, hol vár a jutalom.
Bocsássatok meg, ha ily hévvel teljesen
Dicső lépésteket nézvén hűségesen,
A szín-aranytól a hamist választgatom,
Hibájáért a rosz irót megtámadom:
Kissé alkalmatlan, de szükséges biró,
Ki keveset teszen, és mást gyakorta ró.

MÁSODIK OSZTÁLY. ELBESZÉLŐ KÖLTÉSZET.

42. *Zalán futása.*

Vörösmartytól.

Tartalma. Első Ének. (1. sz.). Mindenfelől hírét vevén Zalán Árpád hóditó előnyomulásának, Kladnit azonnal hozzá küldi oly parancsolattal; hagyná el tüstént tartományát, ha ostorától ment kíván maradni. Kladni elindul. Azalatt Sthenelos a közelgető segéd hadak hírét hozza, melyre Zalán szivében mindinkább felbatorodik. Kladni közelget a magyar táborhoz. Ennek leírása. (2. sz.). Vevén a büszke követséget Árpád, hírészeket küld szerte a megbírt földekre, azoknak vezéreit, Tarcalt, Etét, Tast stb. meghívni. *Epizód.* Ete Árpádhoz mentében, alkonyatkor betér az agg Hubához, ki Bodrog-köz szigetén több ősz daliákkal együtt éli hátra levő napjait. Huba leánya, Hajna, azalatt fürdeni levén a Bodrogban, a délszaki tündér, fia Hajnalnak, leszáll hozzá, és szeretetért esdekel, melyet Ete kedvese tőle megtagad. Ez alatt keresik őt kisded öcscse Bodor, huga Szömér és Ete. A tündérfi eltünik. Hazaérkeztök után Hubánál vacsora. Ármány, a rémisten, a boldog Etére bút és gondot hoz, melyet ez maga meggyőzésével szétüz. A vacsora felett egy énekes-gyermek dalt mond Huba ifjonti tetteiről. Ete más nap utját folytatja.

[1]) Déli-franciaországi erősségek.

Második Ének. A Philo fővezérsége alatt Zalánhoz érkezett görög és bolgár segédhadak leirása. — Az Árpádtól meghitt magyar seregek is közelítnek a Bodrog mentiben. De Ármány, ki mindenkor romlásán ügyekezett a magyar népnek, itt is addig üldözé, míg Ete magát neki áldozatúl nem igéré a harcban, s ennek jeléül legott lovát meg nem ölé. Reggeledik, a hadak tovább indúlnak Árpádhoz csatlakozandók. Leirása az ebbéli jelesebb hősöknek.

Harmadik ének. Kitudódván Zalán kémje által a magyar sereg közeledése, a bolgár Csernát nyugtalan elméje önhatalmu ütközetre izgatja, s e célra Viddint, Izácsot s Antipatert magával elcsalván, az imént jövő magyar seregeket megtámadja. Véres csata a Bodrog partján. Ete vitéz elszánással küzdve keresi halálát. Itt sem késik Ármány őt rémeivel ijesztgetni, s a hős már több izben halálos veszedelemben forog, de Hadúr mindannyiszor megtartja. Végre a magyarok nyertesek, miután több jeles vitézt elvesztének; Ete megsebesíttetik. A bolgárok részéről Izács esett el. A magyarok diadalmi éneket harsogtatnak. *Epizód.* Történt a csata folytában, hogy Laborcán Antipaternek, férjét bajnokruhában követő, hölgyén győzedelmeskedvén, sisakját megnyitá. Cserna ezt távolról látván, s a nőt megszeretvén, Antipatert felhívja, hogy szégyenök eltörlésére támadnák meg a magyaroknak egy csapatját, mely épen a zsákmánynyal elülve egy közel völgyben lakmározott, s hogy elébb Antipater bizodalmát megnyerje, azt javaslá neki, mennének ketten kevesed magokkal kikémlelni a dolgot. Antipater megyen gyanútlan, követi hölgye (páncélosan), Bellerophon s még néhány híve. Csernának húsz katonája, kik a sürűbe rejteztek, elérohan elragadni a hölgyet. Kemény viadal. A férj vitézül küzd Csernával, de Emár dzsidájától elesik, utóbb az asszonyát védő Bellerophon is. A hölgy azonban megfutamlik jó lován. Félvén Cserna nehogy a seregek a zajt észre vegyék, bosszúsan visszatér a táborba tettetett búsongással, hogy Antipater embereivel, az ellenség által elejtetett. A görögök szerencsétlen vezérök tetemeit eltemetik; de meg nem lelvén az asszonyt, némelyek gyanitják a történtet, s bosszút esküsznek a tevőre. Azalatt a vadonban megpihenő hölgy egy mérges kigyó által elvész.

Negyedik ének. Zalán csüggedése a bolgárok veszteségén, kikbe fő bizodalmát helyheté. Philo vezéri gyülést rendel, hol tilalmat hirdet, mely szerint senkinek sem vala szabad ezentul a fővezér engedelme nélkül csatát kezdeni. E közben ravaszul Viddint mondva első hősnek a harcban: az ősz Notaras Schediost és Hermest nevezi, kik, úgy mond, mindketten felebb állanak amannál, s tüzeli Philót, hogy parancsát keményen megállja. Erre Viddin szitokra fakad, mire a fő görögök felindúlnak; Antipaternek egy csapatja egyenesen Csernára fogja vezére halálát, neki is halálát kivánja. Kilép Antipater gyámfia Lamias, s a történetet elbeszéli. Cserna fenyegetődzik, ha nem hallgat. Rá zúg most a görögség, Viddin halált jósol mindennek, ki Csernát meg merné támadni. Előáll Schedios, és Csernát párbajra hivja. Zalán, hadai meghasonlásától félvén, szomorúan meginti vezéreit, s hirtelen elhagyja a gyülést, Philo ezt elosztatja. Jő Kladni Árpád feleletével. Szomorúság a fejedelmi házban. — Legott utána Árpád is megérkezik az alpári térre; s nem sokára a segédhadak. Árpádnál tanács. Miután Ete sebe miatt úgy sem harcolhata, csapatával az elhullottak temetésére rendeltetik. Hálát adva Hadúrnak, hogy Ármányt megalázta, üle sátrában Ete, mikor barátai Árpád parancsát hozák. Búsúl hogy nem harcolhat. Csongort magánál tartóztatja hogy segedelmére legyen. Árpád az ütközetet más napra rendeli. *Epizód.* Bors az erdőben egy ünőt űz, mely mikor már jó tova csalta a hőst táborától, lyánynyá változik, s szerelem hangján hivja; Bors, elcsábúlva,

már enged Ármány e küldöttének, midőn Hadúr ezt megbünteti. Mégis Bors többé vissza nem juthat a táborba. Árpád azalatt félre vonúla a táborból, imádja Hadúrt, s harci szerencséért könyörög. Beéjjeledvén, visszatér, rendeléseket tenni a seregnél. (3. sz.).

Ötödik ének. Epizód. Megtudván a bodrogi földnép, hogy a fő tábor az alpári síkra vonúlt, az ott maradt (agg, nő és gyermek) magyarok ellen feltámad. Huba fut családjával, de futás közben elveszti kedves Hajnáját, kit a hű Szakadár keresni indúl. Hadúr vigasztaló álmot küld az öregnek. — Csongor azalatt és Ete, katonáikkal az elhullt vitézeket temetik, és épen mikor Ete a jeles Izácsnak vég tisztességet adni készül, katonákat vesz észre közelíteni. A kevés magyarság kerülni szándékozott a sokaságot, de a vezérek bevárni határozák, s a vitézeket szerte a holtak közé fektetik. Csongor is hozzájok vevé magát. Ete most Izács fejetlen tetemét a tűz mellett testeken feltámasztja, annak sisakát kelevézre szögzi, s maga a holtakon ülve, várja be a jövőket. Cserna volt, egy csoportjával. Lamias tudniillik ennek halálát forralván, s őmaga vétke tudatában nyugtalan, ennek dühét kerülte. Ete visszaintve Lamiást, Izács tetemére mutat, melyen a bolgárok megréműlnek ugyan, de Cserna bátorítja, s maga támadja meg Etét. Viadal. Csongor is feltámad az egész magyarsággal, és Cserna embereit pusztítja. Közönséges az ellenség közt a rémület. Kemény tusa után Cserna is megfutamlik, de Ete megelőzi, s rettentő küzdésben megöli. Ott veszett a bolgárok nagy része is, meg akarván menteni ura tetemeit. A többi fut. — Zalán azonban Melitta és Ino nejeit Alpár várából Nándorba küldi menhelyre. Árpád hada áldozatot készít Hadúrnak s tőle az ellenség vesztét kéri.

Hatodik ének. Megtétetik az áldozat, melyet lakoma vált fel, és ének. Apor és Habilán gyászos történetét Kárel zengi el; Lehel Ügek győzödelmét Húrun felett, melyen felbuzdúlva Árpád, lelkesítő szavakkal biztatja vezérit. *Epizód.* Hajna a Bodrog mellett tébolyog keresve önnöneit. Lágy síp-hang a vadonba csalja. De Hadúr egy mennyei nemtőt küld le hozzá, ki, álomba merítvén őt, egy patak mellé viszi nyugonni, hogy ott Ete meglelje. Leszáll a délszaki tündér, a nemtőt távozásra kiszti, Hajnát megváltandó, s az övéihez visszaviendő. De Hadúr őt e mulatásáért a földön megsemmisíti. Ete azalatt a múlt éji fáradságot Bodrog partján kipiheni; Tomboli pedig, a délszaki tündérnek bájlova, ide hozza Hajnát hősének ölébe. Hajna tudósítja Etét atyjának sorsáról, s a hős tüstént felkészül társaival a pórságra ütni.

Hetedik ének. Alpár mezején kezdődik a harc. Bojta megsebesíttetik Krallin nyila által. A görög Hermes nagy károkat ejt a magyarokon dárdahajítással, Zoárd és Csörsz viszont a görögségen. Philo úgy intézkedik, hogy Árpád hadai bekeríttessenek. Árpád észre vevén a fortélyt, parancsokat oszt a vezéreknek, miszerint egymásnak hátat vetve, minden oldalról szemmel fordúljanak az ellenségnek, s Kadosát futni parancsolja, hogy a bekerítni sietó görögöket kívűlről ronthassa, belül pedig a bekerített Árpád. Vérengző ütközet. Sok jeles bajnok hull mindenfelül. A görög Schedios csodákat mível. A magyarok közől Zoárd, Tas, az öreg Und dicsőségesen vínak. Kemény tusában Kadosa leütvén Schedios fejéről a sisakot, tiszteletre ragadtatik a hős felséges vonásaitól, más sisakot nyujt neki, s heve gyulván íly férfiú felett győzödelmeskedni, kettős viadalra hívja, a csatahelytől félre. Árpád az iszonyú Alkest ejti el, s a magyarságot újdon bátorságra hevíti.

Nyolcadik ének. Kallimachos és Krantor testvérek Árpádot teszik csatájok céljává; s általa halnak; Alexis tőle átalmat kér és nyer. Philo vezérkedve repüli át sergeit. Másfelül Viddin személyes vitézségével rontja a magyarokat; de Und elől hatalmas csata után, hátrál. Dalma őt már-már halálos veszedelembe ejti. Azalatt Schedios és Ka-

dosa az ütközet helyétől jó tova megállapodnak, egymást előbb éltök történeteiről értesítik, s így csapnak össze. A szerencse egynek sem látszik kedvezni, de Schedios lovásza nem győzvén a harc végét bevárni, Kadosára irányozza nyilát, s ön urát találja vele. Kadosa könnyez a hős felett, s visszarohan a harcba. (4. sz.). Dalmát megmenti Viddintől, de tetemesen megsebesíttetik, s legott elveszne, ha viszont barátjai által meg nem mentetik. Elérohan most a tótság is Preheszkával, ennek hat fiával s Zalánnal; elé két felől Viddin és Hermes. Ármány is rémeivel a magyar seregre támad, de Hadúr megveri. (5. sz.). A csata forr.

Kilencedik ének. Epizód. Szakadár visszatér Hubához azon bús hírrel, hogy Hajnát meg nem találá. A hajlékaik felé haladók ismét megtámadtatnak egy portyázó pórsereg által. Az agg vitézek erősen védik magokat, mire Csongor és Ete közelítenek a temető haddal. Megpillantván ezek a történőket, Tomboli Hajnát egy halomra viszi fel, hogy a harc veszedelme ne érje; a vitézek az öreg Hubának oltalmára kelvén, a pórokat elszélesztik, a tündérmén pedig lehozván Hajnát önnönihez, urának egy hajszálát hagyja neki emlékül, s eltűn. A honmenőkre egy fia-vesztett pór nyilaz a csalitból, kit Ete egy szirtre felkergetvén, ott egy szikladarabbal összetör. A sok baj után víg lakoma Huba házánál.

Tizedik ének. A fő csatahely. Zalán és Hermes erősen küzdenek Kunddal és Csörszszel. Kadosa Viddintől vett sebeiben haldoklik, de végső szavaival is Zoárd öcsését buzdítja harcra; ez Ronkát, ki Viddinnek adá ki magát, megöli. Másfelül Preheszka, Philo, Viddin dühöngenek. Már lankadnak a magyarok. Árpád hadaiba buzdítása által új lelket fu, Lehel kürtjét harsogtatja, a nemzeti zászlót Bulcsú magosabban viszi; most vala hogy Hadúr Ármányt megsemmisíté; a csüggedt magyarság újra felbátorodik. Kund, Csörsz, Tas, Und, Zoárd versengő vitézséggel rohanják meg az ellenséget, a lankadt Bojtába Hadúr új életet lehell. Árpád Viddint ejti el (6. sz.), Lehel Hermest; Philo szalad görögjeivel, s Preheszka, hat fia halálán elbőszülve, több mint emberi erővel küzd, míg végre ő is az általa halálosan megsebesített Televértől veszi halálát. Zalán kevesed magával Nándor felé veszi futását. (7. sz.).

1. Kezdet. I. Ének, 1—31. vers.

Régi dicsőségünk hol késel az éji homályban?
Századok ültenek el, s te alattok mélyen enyésző
Fénynyel jársz egyedül. Rajtad sürü fellegek, és a
Bús feledékenység koszorútlan alakja lebegnek.
Hol vagyon, a ki merész ajakát hadi dalnak eresztvén,
A riadó vak mélységet fölverje szavával,
S késő század után, méltán láttassa vezérlő
Párducos Árpádot, s hadrontó népe hatalmát?
Hol vagyon? Ah ezeren némán fordulnak el: ál[illegible]m
Őldösi sziveiket, s velök alszik az ősi dicsőség.
A tehetetlen kor jött el, puhaságra serényebb
Gyermekek álltak elő az erősebb jámbor apáktól.
Engem is, a nyugalom napján, ily év hoza fényre
Már késő unokát, ki előbb a lányka mulandó
Szépségén függtem gondatlan gyermeki szemmel,

S rajta veszett örömem dalait panaszosra cserélvén,
Hasztalanúl eget, és földet kérlelvé betölték.
Mégis az ifjuság háborgó napjai mulván,
Biztos erőt érzek: keblemben nagyra kelendő
Képzeletek villannak meg, diadalmas Ügekről,
S a deli Álmosról, s Álmosnak büszke fiáról,
Párducos Árpádról . . . Óh hon! meghallasz-e engem,
S nagyra törő tehetősb fiaid hallgatnak-e szómra?
Megjön az éj, szomorún feketednek az ormok, az élet
Elnyugszik, s a fél föld lesz nyoszolyája; de engem
Fölver az elmúlt szép tetteknek gondja. Derengő
Lelkem előtt lobogós kopiák és kardok acéli
Szegdelik a levegőt: villog, dörög a hadi környék,
Látom, elől kacagányos apák, s heves ifju leventék
Száguldó lovakon mint törnek halni, vagy ölni,
Zászlódat látom, Bulcsú, s szemem árja megindúl.

2. Zalán követsége Árpádnál. I. Én. 246—323. v.

Ekkor már közelebb járult hű Kladni szomorgó
Társaival, s a tábornál szeme könybe borúla.
„Óh mi igen más ez, mint pusztai népe Zalánnak,
Óh mi hasonlatlan lesz majdan az ütközet!“ így szólt.
Mégis, hogy helyesen véghez hajthassa parancsát,
Hűséggel neki bátorodott, bíztatta barátit.
S ment egyenest a kis dombnak, hol párducos Árpád,
A győztes seregek fejedelme, vezérivel állott.
Följutván, mély tiszteletét kimutatva imígy szólt:
„Fejedelem! ki vitézséggel, mint hírre nagyobb vagy,
Kit földünk nagy része ural, kit tisztelek én is,
Nincs-e szabad szólás végkép megtiltva előtted,
S a követ új hírrel hozzád küldetve Zalántól,
Ment-e, ha híven szól fejedelme szavának utána?“
„Szólj bizvást“, felel a győző seregek fejedelme,
„Tőlem, s hősimtől követ, és hű szolga ne féljen,
Féljen az, a ki kevély üzenettel sérteni bátor.“
Erre magas hangon hűséges Kladni imígy szólt:
„A fejedelmi Zalán, neked Árpád! küldi parancsát,
Hogy takarodjál el földéről még ma, s ne merjed
A csendes folyamok hullámit nyomni hadaddal;
Mert ön népével, görög és bolgári sereggel
Rajtad üt, és leverend végkép, hogy nem marad, a ki
Társai romlását hírül vigye Volga vizéhez.“
Mint fene kölykes oroszlánok barlangja, dühödten
Zúg a hős tábor, s kelnek csillogva, zörögve
A rohanó csapatok; száz lángszem méri halálra

Alpár embereit : szörnyet halnának azonnal ;
De nincs bántások , s hogy ezen félelmök elálljon ,
Árpád hadkötöző fejedelmi tekintete őrt áll.
Csendre verődik mind lelkébe temetve haragját ,
S a hadat intéző szép méltósággal imígy szól :
„A fejedelmi Zalánt , Árpád nem kérdezi többé ,
Merre mehet , s menjen földet foglalni hadával.
A hajdanta dicső Etelének hős unokája ,
Merre utat nyithat kardjával , menni fog , és az
Ősi hazát , ha különben nem , megszerzi erővel
Hogy pedig a görögöt , s bolgárt nem rettegi népem ,
És hogy vesztünknek Volgánál híre ne lenne ,
Bátran előállunk ; te azonban menj el uradhoz ,
Mondd meg , mint leltél bennünket Zagyva vizénél ,
S még tán szólani fogsz , mikoron meghallod eminnen
A zúgó tábort , s pusztító fegyvere hangját.“
Megriadott a hős tábor , nagy örömre fakadván
E szavakon ; búsúlt Alpárnak régi követje ;
És a rémítő hírrel reszketve megindúlt.
Árpád a rohanó seregek fejedelme legottan
Lóra kapat gyors férfiakat , hogy hijanak össze
Hősöket a megbírt földekről : gyors nyilu Tarcalt ,
A zászlós Bulcsút , s apját , jó kedvü Bogátot ,
S hadzavaró kacagányos Etét , ki erőre hatalmas
A hadban , lelkére nagyobb , szépségre legelső
Borsot is , és Edömért meg kellett hiniok , és Tast ,
S rettenetes fiait : Hábort , s a kürtösen ékes
Úti Lehelt , kit utaztában szült anyja Meótis
Habjainál , hol egy ősz tündér lágy hangu dalokkal
Zengedező sipot nyujtott a gyenge szülöttnek.
Hogy nőtt a gyermek , gondatlan jára virágos
Völgyeken , és hegyeken , s bájos sipjába lehelvén ,
Anyját lágy dallal tisztelte , s az ősz tavi tündért.
Énekeket mondott a késő napnak , az ékes
Hajnal arany hajszálainak , a csillagi fénynek ,
És a felleg alól kijövő szép hold sugarának.
Később megváltoztak játékai , látván
Versenyes apjánál , s száguldó bátyja kezében
A ragyogó fegyvert , fényét meg kezdte kivánni ,
S már délceg paripán kardot villogtata , kopjá[illegible]
Szórt , s nyilakat , s örvös buzgánynyal készüle harcra ,
S kére a tündért , hogy változtassa keményné
Sípja szelíd hangját. Búsúlt ; de nem állhata ellent
A tündér , s hadi kürtté lett a gyenge dalú sip.
Harsány most , és rettenetes hangjával az égi
Dörgésként zeng táborokon , s vérharci mezőkön :

Szívet emel, majd szívet aláz a bajnok ajakról.
Mindezek a harcnak szeretői s tudói valának:
Jaj neked, Alpár, jaj harcban nem bátor uradnak.
Látni fogod komoly arcainak viadalmi haragját
S fegyveröket, melyet megrontásodra emelnek.

3. Árpád imádja Hadúrt. IV. Én. 470—548. v.

A nap alá száll már, halványodik arca világa
A zajgó nyomorúlt földnek közel érve határit.
Áll egyedül Árpád egy csendes kis halom ormán.
Nézi körül a sík tájékot, az elleni tábort,
Mely sokaságával mozog a nagy téren előtte.
Lelke magas képzelmekkel forog a nagy időben,
Annak előbbi, s jövő tüneményit látja lebegni,
S titkos imádságot mond hála-buzogva Hadúrnak.
Barna haját, s vállán tarkúló párduca szélét
A sietö szellő kapkodja, s aranynyal elöntött
Fegyvere szép fényén halványan reszket az alkony.
Néz iszonyodva reá a pezsgő elleni tábor.
Egymást kérdi heven, s a kérdés közben elámúl,
A mint látja felén rettentő kardja világát,
És daliás tetemét magasan fölnyulni toronyként.
Nézi Zalán bús várából, és Kladnihoz így szól:
„Kladni, te megjártad seregét a büszke magyarnak,
Szólj, ki az, a ki amott egyedül áll a halom ormán?
Párduc inog vállán, s ide látszik fegyvere fénye.
Oly daliás képet mutat ez, mint hírnek utána
Gondolom Árpádot, kit nemze Ügek fia, Álmos,
És kire mindenek azt mondták buta vélekedéssel,
Hogy daliás iszonyú képét ki nem állja halandó;
Én pedig útálom, mint a lator éjjeli farkast.“
Erre felelt tüstént szomorún hű Kladni urának:
„Jaj bizony a hírből igazán ösmerted el őtet,
Árpád, a győző seregek fejedelme az ottan.
Láttam rettenetes karját kardjával emelve,
Melylyel népének mikor int vala könnyü lováról,
Azt véltem, hogy csattanik a levegőben utána,
És leszakad földünk, valamerre dobogva lenyargalt.
Csendes egyébkor, s a kegyes égre hasonlatos arca.
Népe vadabb, s egyedül ő tartóztatja haragját.
Oh de reánk vad lesz; mert meg van sértve szavunkkal.“
Melyre boszús fejedelmi Zalán így szóla viszontag;
„Hah! remegő öreg, és vadsága ijeszthet-e téged?
A delelő napot az többé nem fogja megérni,
S népe szelidebb lesz, mint a füves éjjeli sírdomb.“

Így szól, és büszkén végig pillanta gyülöngő
Bajnokain, s tenger bolgár, s görög ezredek árján,
S állhatlan lelkén félelmit elölte haragja.
Mégis imádta Hadúrt Árpád a kis halom orman,
És ragyogó arcán forró könycsepje lecsordúlt.
Hír égett hevülő kebelén, s új honna szerelme.
Értetek, oh új honn keresői, fohászkodik ő most,
Már született hősök, s születendők, értetek ég ő,
S harci vitézséget kér a hadak istenurától.
Meghallgatja Hadúr, és ád hadi szörnyü szerencsét,
Mely sok bajba kerül, s a nemzetet untalan ůzi,
Mely véres hadakon forog, és nem lelheti nyugtát,
Nem boldogságát; de remegnek előtte, utána,
S fél Európának megrendůl tőle hatalma.
Harci szerencsét így kért és nyere párducos Árpád,
S a mint szikrázó karddal ráinte Hadisten,
Reszkete ég, és föld, s a földnek büszke lakói.
Csak maga Árpád nem, nagy erőt érézve szivében.
S a ki szilaj nemzetségét ösmerted, az áldz
Harcok fergetegét láthattad rajta; de csendes
Békenapot keveset számlálhatsz gyászos egében.
Már ekkor nyugaton lemerült a sárga verőfény,
A fejedelmi magyar most összehivatta vitézit,
S táltosait, s így monda nekik fölszólva közöttök:
„Férfiak! alkonyodik. Tüzetek most keljen az éjnek
Üzni setétségét, s mely áldozatunkat emészsze,
Egy farakás álljon közepettünk rakva Hadúrnak.
Vendégseget ütünk azután, s kiki zengje csatáit:
Dallal hadd muljék a nyugtalan éjnek unalma.
Mert szemeinket előbb nem zárja be kellemes álom,
Mint a büszke Zalánt megalázzuk vára falánál.
Hangosan így szólt ő, és mindenik engede szónak.

4. Kadosa és Schediós kettős viadalok. VIII. Én 266—418. v.

Már ekkor Kadosával elállt az athénei bajnok
Távol egy alsíkon, hol csínos zöld sudarával
Két remegő levelű nyár közt szép szilfa virított,
S változatos fejökön játékosan álla meg a nap.
Mindenikét fegyverneke távolról léptetve követte.
Ott a két nagy erő közel ért egymáshoz azonkép,
Mint az ölő villám, mely messze borongva ködében,
Végre nagyot lobban, s végig megy az égi határon,
Hol rohanása előtt fut az éj, s felhői setétség;
És mikor ő dörög, a viharok hallgatnak alatta:

Úgy készültek ezek szörnyű rohanásra, s körűlök
Hallgata, míg vittak, a nagy csata hangja; de elsőbb
Társához rohanó Kadosának im e szava zengett:
„Már ha vitéz elszánással vég bajra kijöttél,
Hadd halljam nevedet, görög, és nemed ágait avval,
Hogy ha levághatlak, tudjam megmondani: mit tett
Fegyverem, és mi jeles lehet énnekem a te halálod.
Vagy ha talán engem kezeiddel alázna meg isten,
Megmondom, ki vagyok, hogy tudd, mi dicső lesz utánam
A ki megöl. Noha nem hiszem azt, míg porba nem esnek
Karjaim, és szemeim láthatnak tiszta verőfényt.“
Ezt mondá: de amaz szomorún így válaszol erre:
„Nem bölcsen teszed azt, hogy míg forr harca hadunknak,
Szóval vesztesz időt. De ha tudni elannyira lángolsz
Halld nevemet, s röviden nemzetségemnek utóját.
Fő nemből vagyok én, nagy-atyámat bíbor ölelte,
Mint mondják; de homály van ezen, s nem is űzöm az elmúlt
Dolgoknak nyomait, sem avúlt hírökre nem aggok.
Engem Athéne nevelt, ott láttam az ősi dicsőség
Romjait, és Marathon mezején hadi síkra fogott el.
Ottan atyám, mikor izmosodám, mind sorra mutatta
A dőlt sírköveket, s hadi lángot gyujta szivemben.
Ott ada kopját, és kardot, hogy vini tanuljak.
És maga fárasztott, s ha henyén mozdúla kezemben
A fegyver, nyomban mutatá emlékeit elhúnyt
Ősinknek, kiket a diadal nagy hírre vezérlett . .
Hej! magyar, a ki előbb büszkén Marathonra lenézett,
A nagy athénei nép, nem volt szivére hasonló
Ehhez, mely ma vitéz hadatoknak előtte veszendő.
Tíz ezer öt száz ezredeket meghajta vasával,
S szárazon, és vizen űzte dicsőn a persa hatalmat.
Most Marathon mezején a gyávák nemzete tévelyg,
S régi dicsőségét nem birja Athéné, ledőlvén
A falak, és a benne lakók erkölcse bomolván.
De te ne hidd, hogy azért engem rémítve megűzhetsz,
Vagy hogy vissza ragad valamely kéj, s honni szerencse.
Nincs rokonom, s egyedűl végső nyavalyában atyám él.
Azt is azóta, tudom, letevék sirjába nyugonni.
Lánya Lysandernek, kit hölgyűl gyenge korában
Vettem, az ártatlan Theodósia meghala első
Szültével, s örömét elzárta szivemnek örökre.
Most ki sirathasson, nincs többé senki, se tőled
Nem retteg Schedios, ha ezer villámmal omolsz is.“
Dárdával rohanó nagy Kadosa erre imígy szólt:
„Oh bajnok boldogtalanul maradál te az élet
Napjaiban, s gonoszúl pusztán hagya csalfa szerencséd,

Hogy ne legyen, ki örülhessen, ha hazádba jutandasz,
Vagy ki halálod után teremidben sirva fakadjon.
Engem erős isten kegyesen letekintve megáldott.
De halld meg nemem ágazatit, s ösmerj meg egészen.
Hajdan Etel mellett könnyű elméje tanácsán
Széplakon élt egyedűl gyönyörű Nemiboníta sokáig.
Ott közel a zúgó liget alján férfi ruhában
Gyakran egész napokon vadat űze, gyakorta csatába
Ment ragyogó szép fegyverben, s fenn csilloga kardja,
Mint lobogó vad láng, s bús harca veszélyeit űzte.
A viadalmas Erő, szép termetes égbeli tündér,
Őt minden nyomain követé látatlan alakban,
S titkon emelt sóhajtással sugdosta szerelmét.
Nem hajlott a szűz, de szivét elfogta tünődés,
S látni kivánta hivét. Az elő jött díszes alakban,
S csábító képpel mosolyogva közelgete hozzá;
De Nemiboníta futott, a férfias arcot utálván;
Vette nyilát, s az ijedt vadakat kergette napestig.
Már magasan föltűnt a hűs esthajnali csillag;
De hamar a tündér rá hozta az éjnek alakját,
És beborúlt a táj, s a szűz megtévede rajta.
Így mikoron tova bujdosnék, megláta ragyogni
Egy sietö lyánkát, ki fejével gyenge sugáru
Csillagot ingatván szabadon mene a bajos úton.
Ehhez az elfáradt gyönyörű Nemiboníta imígy szólt:
„Ég szüze, a ki dicső fejeden szép csillagot ingatsz,
Vígy haza, s a mit kérsz, szándékom tartja megadni.“
Ekkor Erő, mint gyenge leány, mosolyogva imígy szólt:
„A hold lánya vagyok, s Mahamisnak mondanak engem,
Most ide szállottam jegyesemnek szedni virágot.
Megtérek tüstént föltenni az éj koszorúját:
De, ha mit én kérek, szándékod tartja megadni,
Jer, haza viszlek, s megkoszorúzlak az éji virággal.“
Így szólott, s csalfán rá tette az éj koszorúját,
Széplakon a szűznek már égett keble, s szerelmet
Sajdító szivvel leborult, és monda rebegve:
„Ég szüze, oh könyörülj; vedd, vedd el az éj koszorúját!“
De amaz ellenzé, s most visszacserélve alakját,
Mint tündér ifjú, szerelemmel hajla ölébe.
Ettől szülte szelíd Elmét, piros ajku leánykát,
Szép arcú Hüleket, s meghalt heves ifju korában.
Elme szülé Álmost, hadat űző bátor Ügeknek,
Álmostól eredett, a győző párducos Árpád,
A ki elől csattog, s Alpárt rettenti hadával.
Más részről engem nemzett Hülek-Esztora nőtől,
Engem, kit hínak Kadosának, s nyalka Zoárdot.

S mink, mint fergetegek, járunk a puszta mezőben,
S messze seregbontó kezeinkben villog ölő vas.
Van pedig egy hölgyem, deli tiszta tekintetü Jóla,
S anyja körül játszó kis gyermekem, ékes Alember,
Kik Csepel árnyai közt a zúgó nagy Duna partján
Várnak emelt karral, s szomorú dalt zengnek utánam.
De fut időnk, szóval többé nem tartalak : ott fenn
Lát, s igazán vet sort a nagy hadak istene; víjunk!"
Így szólván, neki vitte vasat. Mint tengeri szélvész
Jött hatalommal az is, s fenn villoga, csattoga kardja,
Mégis alig győzé Kadosának elütni csapásit.
Kadosa öldöklő kezeit most összecsatolván
Rettentőn lecsap arca felé; nagy gyorsan elugrik
Hős Schedios, s ellent tartván kikerüli halálát.
A mint félre szökik, megakad bal lába, s lebotlik.
Ottan hirtelenül dőlt testét talpra segíti,
S bántott erdeiként iszonyítóbb arccal előáll,
Kettőztetve hevét, és kettőztetve csapásit.
De az erős ifjú iszonyúbban nyomja, szünetlen
Képe előtt villog gonosz élű kardja ; megindúl
A sisak is, zörög a páncél, s vas rongyai hullnak.
Nem tűrhette tovább e harcot nézni lovásza,
A nyilazó Phaëton, s a szívós hangos idegről
Gyors nyilat indított, Kadosát leteritni remélvén,
És rövidíteni ütközetét viadalmas urának.
Elröppent a nyíl; de hibásan vette irányát.
Épen emelte kezét Schedios, hogy hóna kinyilván
A vessző berohant, s szívét megfúrta hegyével.
Ott tüstént lehajolt hős karja, homályba borultak
Arcai, s melle szorúlt; a vér pedig omla sebéből,
S bőven alá folya nagy testén, s szép fegyvere színén.
A boldogtalanúl nyilazó maga gyilkos acéllal
Dúla saját kebelén, s leborúla urának előtte.
Már ekkor Schediost az erő elhagyta, leroggyant
Lábáról, s nagyokat csörrent vas fegyvere testén
Kadosa visszariadt, s mint bálvány álla helyében.
Látván a görögöt méltatlan harccal elesni,
És fájdalmai közt fetrengeni vére tavában,
Könyre fakadt, s hidegült jobbját megfogva imígy szólt :
„Így kellett neked, oh méltó jobb harcra, kiveszned?
A reszketve jövő nyilnak gonosz éle ledöntött . . .
Ám ha reád ily vég vala rendeltetve, borúlj le,
S istenedet vérző szívvel szólítva köszöntsed.
Mink ugyan a dalban híredre dicséretet osztunk;
Mert bátor szüvedet tisztelnünk illik; azonban
Elmondjuk, kezed is mint birta halálos acélát,

Mint ragyogál az erős napként csatatéri mezőkön,
Most pedig a hitlen katonának vesszeje ölt meg,
S bajviselő fejedet gonoszúl a földig alázta,"
Így szólott; de amaz meg nem hallhatta utolsó
Szép szavait, s szomorú lelkét az egekbe bocsátá.

5. Hadúr és Ármány csatájok. VIII. Én. 500—591. v.

Oh most villanj meg rejtett hadi szikra szememnek.
Mely nagy századokon mélyen sűlyedve borongasz,
Villanj meg, s láttasd harcát két isteni karnak!
Hogy kacagányos Etét megtartá kardja Hadúrnak,
Ármány megdühödött, s titkon forralta boszúját,
Most halván a bús diadalt, fölkapta halálos
Dárdáját s barlangjából dörmölve megindúlt.
Nem vala még soha rettentőbb, nem kárhozatosb még
Mátra nehéz ormát fölütötte ropogva fejével.
Fergetegek voltak zúgó nagy szárnyai; képe
Emberevő sárkány. Így jött vagy mászva, holottan
A föld megsűlyedt nyomain, vagy szárnya suhogván
Fölkele, s vérlángú taraját magas égig emelte:
Benn pedig égő gyomrában nagy sziklahasábok
Hánykódván, mereven vas tagjai össze csörögtek;
Jobbik körmében felleg dárdája világolt.
Így fölemelkedvén, már szinte Hadurhoz elére,
De mikor az villám kardját csattogva lenyujtá,
Visszaesett, és mászva futott a földön előbbre,
Mint valamely nagy bérc, mely a sík földre leomlik.
Órjás képében vele volt a Félelem, és a
Megnehezűlt Átok, mely hogy mene, messze kiszáradt
A növevényes föld, s fa, virág meghervada utján.
Nagy vala mindkettő, de nagyobb a Félelem. Ennek
Árnyékként egekig nyúlt vékony termete. Sápadt,
És beesett arcán borzasztó álmok ülének;
Mert látszatján kül nem volt rajt semmi valóság.
Lábai ingadozók, s magasabbak az ormi fenyűknél.
Így volt a síkon, sokszor bujdosni szokása,
Hol hamar Alpárnak megjárván néma határit,
Pórokat, és fiatal baromőröket éjjel ijesztett.
Most a hadba vegyült e nagy kísértetes árnyék,
S ellenségei Alpárnak rettegve kerülték.
Életölő szemmel ment lassan utána az Átok.
A vezetők bátor szavait megnyomta szavával,
Mely fene torkából mélyen hangzik vala, s tompán,
Hasztalanul riadoz kürtöd, Lehel, a hadak immár
Nem hallják hangját, és nem buzdúlnak utána.

Mindent eltemet, és leszorít a szörnyeteg Átok.
Jő a Zűrzavar is. Fél ló, fél ember, erőtlen
Árnyékkép; de vezérképen futos a magyarok közt.
Ölnyi vasas buzogányt forgat zuhogatva kezében,
Durva fején borzas süveget visel, és darutollat,
Benne hazugsággal folyvást küzd, s veszt az Igazság.
Nyelve csalást árúl. Így jár a szittya seregben;
Tétova, űz, s biztat, rémít, és ösztönöz; erre
A sereg oszlani kezd, sorai szakadozva bomolnak,
Így a többi gonosz csapat is keveregve kiszállott,
S a rohanó hősnek remegett markában acéla.
De közelíte Hadúr, s megvágta hatalmasan Ármányt.
Szikrázott a kard, a mint lemerűle nyakába,
És rengett az egész környék. Amaz ördög erővel
Tagjait összeszedé ismét, s még álla erősen.
S mintha heves déltől szájt nyitna vad éjszakig a föld,
És azon örvényes torkokkal üvöltene, bőgne,
Úgy bőgött, s az egész levegőt bőgése betölté.
Másodszor köd dárdáját szétverte Hadisten,
S hasztalanúl ismét vágdosta, hogy összebomoljon
Termete. Összebomolt, és újra felálla keményen.
Rettenetes csörgést tettek vas tagjai, szája
Folyvást zúga, s magyar hadakat rémíte szavával.
Ekkoron Isten erős kardját hüvelyébe taszítá,
S messze kinyúlt, s markát viharos Tátrára vetette.
Ott a nagy sziklát csikorogva kitörte tövéből,
És emelé magasan, mint szinte az égi kaszások
Fénylenek éjenként, onnan pedig egyben ereszté
Rettenetes karját, s Ármányt megütötte kövével.
Röpdöse már a Rém, s körmét Istenre mereszté,
De mikor a nagy szirt roppanva leszálla fejére,
Földbe lapult s iszonyú torkán morgása megállott.
A hadak istene most rá hága, s tiporta boszúsan.
Lába alatt Ármány vas tagjai össze szakadtak,
Széllel gördültek töredéki; de nyögve, remegve
Ingott a föld is, s két sarkai összeropogtak.
A Rémet pedig elhagyták gyors szárnyai. Eldőlt
Isten alatt bérces nagy termete. Félelem, Átok,
S társaik Isten előtt mindnyájan omolva futottak.
Ő legutól iszonyú kínnal terhelve megindúlt,
S visszaröpült egyedűl nyomorult rosz lelke pokolra.
Isten is a harcok mezejét elhagyta serényen,
S ment ragyogó diadalmával hév déli napon túl.
Ott fényes kapuját kinyiták magas égi leányok,
Megtörlék kezeit, s izzadt szép homloka térét,
Ő pedig a nagy fegyvereket villogni hagyá még,

De nem csattogatá, kékes fellegre bocsátván.
Víg lett mostan az ég, boltját nem vonta be felhő,
S lassan zenge körűl a forgó többi világok
Ezrede, s hűs szellő játszott a nap sugarával.
Csak maga küzdött a nyomorú föld, rajta halandó
Emberek egymáshoz gyilkos viadallal omolván.
Csak maga nem nyugodott, s fiait keseredve viselte,
A kiket ő szült, és kebeléből fényre bocsátván,
Nem táplált egyaránt. Gőzölgő véröket itta
Most, s fölszáguldott pora lett temetője sokaknak.

6. Árpád csatája Viddinnel. X. Én. 187—286. v.

Maga dölyfösen állott
Rettenetes Viddin, szédült feje újra fölélvén,
És Bulcsúra veté másodszori harca haragját.
Véresen, és bátran állott ez előtte, s kezétől
Félté, nem félvén maga, a nagy nemzeti zászlót.
Ekkor jött Árpád rohanó népeinek előtte.
Kit mikoron látott nagy erőben haemosi Viddin,
Hadra szokott szive megdöbbent, s kétségbe vonúla,
De hamar ismét a vak tűz szikrája fogá el,
S lelke vadúl ily gondolatokba merűlve tünődött:
„Viddin! Viddin! erőd hova lett, hova bátorodásod,
Mely veszedelmiddel nőtt, mint kísértetes árnyék
A lemenő nappal, hova lett most bajnok eszedből?
Hah! hogy egy ember előtt meg kell döbbennem ijedve
A ki előtt csak imént seregek nem mertenek állni!
Oh szállj vissza megint, hadi bátorsága szivemnek:
Nem gyermek vagyok én, nem enyelgő gyenge leányka,
Nem! hanem a bajnok Temoronnak fajzata Viddin,
A kit erősök nemzettek hogy lenne vitézebb
Minden egyéb hősnél, és általa lenne dicsővé
A bolgár sokaság . . . Ám jőj hát, büszke lator, te,
Jőj, hogy véred után Viddinnek híre maradjon.“
Hasztalanúl így szólt, s az üres levegőben enyésző
Szózatival gonoszúl játszott a csalfa szerencse.
Ő szaporán Sthenelos ménét megkapva reá ült;
Tarta nehéz paizsat, s kivoná új kardja hatalmát,
Mely még vértelenül nyugodott a cifra hüvelyben,
Most pedig a legerősb bolgártól fényre hozatván,
Síva röpült, s a porlevegőt csillogva hasítá.
Árpád, hogy daliás Viddint közelíteni látá,
Rá ismert, s egy pillanatig szüntette rohantát,
Majd az előre haladt sokaságot félre kerítvén
Szólt s ezeket mondá Viddinnek lelke hevéből.

„Ösmerlek Bodony, (így hangzék magyarul neve) híred
Elterjedt, valamerre magyar hordozza szerencsés
Fegyvereit: de gonosz bélyeg van nyomva nevedre;
Mert nemzettagadó kész vagy gázolni rokon vért
És bérért idegent szolgálsz; idegennek adózol
Annyi vitézséggel, hogy végre erős hadi munkád
Hírt hozzon neki és neked és népednek alázást.
Vajha ne jósoljak, hír nélkül fogtok enyészni,
A fizető úrnak harcaiban elaljasodottak,
Száma fogyott kis nép; mert önként messze szakadtok
A vértől, melyhez tartozni szerencse s dicsőség.
Térj meg azért, hajtsd meg karodat hódoltan előttem,
Térj meg népeddel, nagy térű földet adandok
Birtokodúl s helyet és szólást a népi tanácsban.
Nemzetnek lészsz tagja, kit én, — úgy adja Hadisten!
Megtelepítendek e boldog földön örökre.“
E szavakon Viddin gondokba merűle; de büszke
Szíve acéláról a szó nyila végre lepattant,
Meghódolni kevély, inkább hódítani vágyó,
Veszni rohant vadságában elszánt vala menni
A veszedelmes uton; megtérnie szégyen eszének.
Hős Árpádhoz azért így szólt vala válaszadólag:
„Csábítók szavaid; de valók nem, büszke vezér te,
S nem csatatérre valók, hol kard és dárda parancsol.
Vagy hiszed azt, hogy kit még ember meg nem alázott,
Viddin előtted csak szóért meghódol örömmel?
S nem gázolsz-e te is, ki fenyítesz, szinte rokon vért?
S földet igérsz, mely még el sincs foglalva? s ha isten
Úgy akarandja, soká nem lesz? De halálos ütésre
És nem szóra jövék ma eléd. Az utóbbi világ majd
Lássa meg, a két nép meddig fog fényleni? Melyik
Fogy meg előbb nemzettagadó romlásban elesvén;
Kettőnknek sorsát pedig itt válaszsza ez óra.“
Így szólt s megrohaná a nagy fejedelmi leventét.
Mint mikor éktelenül zendülvén, összecsap ég, föld,
S a beborúlt egeket csak villám fénye deríti;
Itt pedig elmohosúlt üregekből kél döbörögve
A zivatar, s vele fölharsog nagy tengered, oh föld!
És egyszerre világ vas sarkai meghasadozván,
Völgy, és hegy remeg, a nap, hold, és csillagok ingnak,
S mindeneken rémítve uralkodik a vad erőszak:
Ilyen erőszakkal két hős egymásnak eredvén,
Összemegy itt földet rengetve, halálos ütésre,
És csattog, csörög a fegyver, s a fényes acélhegy
Messze kivillámlik, haragos szikrái lehullván.
Bámúl a sokaság környyűl, és szünteti harcát;

De hamar elzúg a szélvész, hamar elvesz erősök
Karjai közt a harc, ha harag gerjeszti fel őket,
S véröket életöket meg nem kímélve csatáznak.
Vág Viddin, s fényes vasa Árpád pajzsa felé száll,
S azt nagy zörgéssel ketté lehasítja középen;
A rezet, és a bőrtömetet, s a vas lapot egyben
Megszegvén bemerül; de nagy Árpád sértelenül van;
Visszacsap, és Viddín sisakára lecsattan ütése,
Szörnyebbül ennél istennek mennyköve nem csap,
Nem súlyosb a vízszakadás. Nem tartja hatalmát
A sisak, és nagy haj, sem erős koponyája; az éles
Vas lemerül, hol az életerő lakik, agyvelejébe,
És hidegen megy mélyen alá. Viddin feje hajlik,
Mint hajlik Haemos tetején a díszes iharfa,
Melyet hasztalanúl sok időig vágtak erőtlen
Fejszések, s környűlültek fáradva; de jő a
Tengernek zivatarja vadan, megrázza tövében,
S ott harsogva ledől a nagy fa vak éjszaki völgybe.
Így dőltél te is el, bolgárok erős feje, Viddin!
Rajtad az összetörött fegyver rémítve csörömpölt,
És bátran dobogó szivedet megtörte halálod.

7. Bérekesztés. X. Én. 635—662. v.

Már félig lemerűlt a nap, s bús gyenge sugára
E gyilkos földön, s vizein reszketve borongott,
S szálla setéten, mint örök éj, a felleges alkony,
Párducos Árpád most fordúla meg a Tisza mellől,
S a mint jött sebesen, szaladását látta Zalánnak.
A ki, miként felhő szalad a szélvészes erőtől,
Mely feketén döbörögve kikél, s ordítoz utána:
Úgy szaladott szomorodva setét végének előtte,
S várait, és gazdag földét megvédni felejté.
A fejedelmi magyart nagy erő izgatta, serényen
Vágtata s vitte vasát öldöklő karral utána.
Már közel ért, s zúgó Halecet megütötte. Lovastúl
Megdőlt az, s ott halt, lelkét elszánva uráért,
De legelül futa gyors paripán a gyáva vezérlő,
S futta körűl immár kört vont a barna setétség.
Ekkor elállt Árpád, s harsogva utána kiáltott:
„Alpárnak fejedelme! megállj, hova futsz el előlem?
Hol van büszke szavad, melyet követiddel üzentél?
Vagy fuss bár; de tudom, többé nem látod ezentúl
Alpárod mezejét, se füvét nem rágja le marhád.
Bajnokaim, s az erős fiak anyjai, díszleni termett
Hajnal ölű hölgyek fognak telepedni meződön:

Rajta tenyészend e nemzet, s országokat állít."
Így szólott. Amaz a rettentő szózatok árját
Még hallá, s szörnyű dobogással vert szíve keblén,
Meg sem is álla, kevés haddal keseredve szaladván
Honna határaitól, míglen Nándorhoz elére,
S búba merülten csak távolról nézte sajátját.

43. *Az elveszett alkotmány.*

(Víg epos; III-d. ének, 1—204. v.)

Arany Jánostól.

Már a pirók hajnal diadalzászlója kifeslett
Napkeleten, s folyvást pirosabbá lőn a hegy ormán;
Réteken, erdőkben, falukon és városon egyre
Ébredezett a zsibaj, jeleül, hogy az annyiszor ifjúlt
Természet ma megint felocsúdott rémriadalmas
Álmából. A paraszt nyujtózva kel ökrei mellől
És kitörölve szemét, a most féléve mosottat,
Cserhaju öklével, ballag mérsékleti boltba
Egy negyed életvíz lélekderitő italára.
Itt-ott útcaszögön serkennek a városi őrök,
És elballagnak kipihenni az éji virasztást.
Osztoznak zsebelők, csendőrök, az ég adományán.
Majdan a károsnak nagylelkűn visszahozandók
Elsikkadt fejszéje nyelét, hitványka jutalmért.
Főleg a vendéglő körül éber az élet azonban.
Fürge legények, zöld kötenyekkel, ki s be sorolnak,
Hónuk alatt foglalva tekercs, kalapács kezeikben,
Még füleik mellett a mult napon ott feledett toll.
Benn, a keringőben fölfejlenek ím e tekercsek,
Zöld, veres és hószínü fejér kelméket eresztvén,
Melyekkel padokat, táblát és karzatot egyre
Felcsicsomáznak a zöld hasu fickók, óva szegezvén
Széleiket, nehogy a fizetetlen nemzeti kelmék, —
Melyek a Grosshändler soha nem feledő paginái
Irvák, nem szelidítve büvös saldirt erejével, —
Elszakadozzanak, és a vevőt más boltba riaszszák.
Nemzeti ünnep lész itten: Védegyleti Gyűlés.
Már gyűl a sokaság bámulni a tarka mutatványt,
Éttelen ujságvágy dologellenes ingere hajtván.
Jőnek urak, nem-urak, vászonnemesek, paszomántos
Birtokosok, frakkos megyetisztek, arasznyi szakállal,
Kardosan és botosan, hogy tudjanak ülni tanácsot;

Úri parasztok, azaz kutyabőrtelen értelem aljas
Emberi: ügyvédők, tisztek, papok, orvosok és föld-
Mérők, kik hálátalanúl nem rettegik édes
Anyjokat is lánccal terhelni naponti kenyérért;
Végre zsidók, lesikált állal, hagymás faluszájak,
És a kanászoknál szigorúabb sorsu tanítók.
Asszonyok is: lelkes buzgalmu leányi e honnak
(Nem sokan e nemből) honi festésű rokolyákban.
Legtöbben divatos kelmékben, máshoni drága
Csipkebokor közepett ülvén mint nyársra feszült lúd,
Tartani páratlan birálatot öltözetéről
A bejövő kimenő minden rangú sokaságnak;
Szűkkezü kalmárnők csődöt lehelő piperével,
Vesztaszüzek, zsoldos katonák ónnal teli karján,
Peckes mesternők, feszes arccal, gömbölyü testtel
Szürke harisnyáju, idegen haju cifra zsidónők,
És lyány-asszonyok, e szók értelmében egészen,
Kik csak a buzdító, a tevékeny férfira vártak,
S készek mindenöket, nemes elszánással, od'adni
Áldozatúl, a hon gyarapúlásának okáért.
Jött Rák Bende vitéz, jöttek mind társai. Őket
Ellátván a büvész Armida tanúlevelekkel:
Mintha nemely távol megye gazdag táblabirái
Volnának, legelőbb most látogatók e megyében
Kis részbirtokukat, feljöttek tiszteletére
A megyeispánnak, ki, nem is kételgve irántuk
(Mert tudhatta-e ezt: ki, hol, és mit bír a megyében?)
Szívesen elfogadá, s meghítta gyülésbe is őket.
Végre az elnök jött, ki nagy éljennek közepette
Székeig elhatván, ekkép kezdette beszédit:
„En nagyon örvendek, látván, becses úri közönség,
Mily nagyszámu magyart képes még gyüjteni egybe
A haza érdeke, mit mostan van látni szerencsém.
A védegylet ügyét akarom kegyetekbe ajánlni.
Balgatagok voltunk mostanság, nagy becsü gyülés:
Ősi apáink megtanulának szőni darócot,
Törni juhbőrt szittyás kacagánynak, szíjt hasogatni
Bocskoraikhoz, kalpagnak rókát lenyilazni,
Farkast és medvét bundának csáva-cserezni,
Asszonyaik pedig a lent fonni, himezni a vásznat,
Kötni erős csipkét és varrni magoknak, uroknak:
A mi kevés pénz volt, nem ment külföldi zsebekbe,
Nem, hanem — eltemeték, minekünk, késő maradéknak.
Ámde mi elhagytuk nyomdokjaikat, kacagány helyt
Szűk zsákot viselünk zagyvált szinü condra szövetből,
Párizsi útcákhoz készített kelmetopánkát

Hordunk, öltözetünk valahány darab, annyi királynak
Országából jött, s jó drágán — néha hitelben —
Vettük, ugarföldünk bevetetlen hagyva miatta.
Ez gonoszúl megyen így. Kinek egy garas a jövedelme,
S hármat költ: az előbb, vagy utóbb, de bukásra jut egyszer,
Íme azért lelkes takaros polgári e honnak
Egyletet állíttak, melynek minden magyar ember
Tagja lehet, s nem kell mást tennie, mint fogadással
Azt ígérni, hogy ő honi kelméket fogad el csak
Öltözetül, honipar művét használja magának.
Álljunk hát e nemes, csak húsz krajcárba kerülő,
Társúlatba mi is: ki ne tenné ezt a hazáért,
Lévén alkalom azt ily olcsón tenni dicsővé?
Itt az iv: írjuk alá. Kezdem: másfél huszas; itt van!"
Szóla; megéljenzék és végre leűle szokáskint.
Ellenben pedig a tüzlelkü Hamarfy felálla:
„Én nem kérdezem azt, használ-e a honnak ez egylet"
Kezdi „csak azt: kormány ellenzi-e vagy sem? azonnal
Tudni fogom, valljon üdv rejlik-e benne, vagy átok.
Úgy veszem észre pedig: nincs a kormánynak inyére,
És így, nem magyar az, cudar az, ki tagul be nem álland."
Melyre vitézlő Bende, dühét nem birva, felugrott;
S fülhasító hangon így ránta magára figyelmet:
„Az cudar, a ki e kardviselő nagy nemzet egyénit
Görbe takácsokká, festőkké tenni akarja.
Illik-e az, hogy lent fonogasson az ős magyar ember?
Illik-e, hogy gyapjút csapjon? Végtére: ki tiltja,
Ezt ne vegyen, vegyen azt a szabad-zsebü honfi nemesség?
Verje meg a magyarok szent istene, a ki aláírt."
Rosszalatot búgott e szókra egész balog oldal:
Ellenben javalá a sanior és mosolyogta;
Melynek szürkehajú seregéből Aggdy felállván,
„Meglehet" így kezdé: „van jó ezen egyesületben,
Ámde korán van még, éretlen rá a magyar nép.
Ifju korunkban, jól jut eszembe, mi lelkesedéssel
Terjesztők a magyar szabatú köntöst hazaszerte!
Szalmai volt a láng: frakkot visel a magyar ismét.
Most pedig a kelmét kivánnák megmagyarítni:
Meg nem foghatom azt, mért nem derekabb magyar öltönyt
Anglia-posztóbúl, mint quakert szabni magyarból?
Hordjunk zrínyit előbb, azután irhatjuk alá ezt."
Gróf Telivér lőn most a szónok egész tüdejével:
„Kormányellenies cél rejlik az egylet alatt, és
Forrongásra vezet: megrontani minden erőmmel
Szent kötelességem; pedig ez sok szép huszas árú
Múlatság, uraim, nem mint önök egylete; már is

Tíz ezeret fizeték, pengőben, a gyáralapító
Társulatba, de nem sajnálnék adni megannyit,
Csakhogy a védegylet bukjék, mi előbb, mi rutabbúl."
Τὸν δ' ἀπαμειβόμενος, fölkelt gróf Lánghy, tüzelvén:
„Én is adék a gyáralapító tárba, nemes gróf,
Húsz ezeret, de azért nem kérkedem ily helyen azzal,
A védegylet ivét pedig épen azért fogom, ímhol,
Írni alá, mert húsz ezerig meg kell rövidítnem
Pénzkiadásomat; így magamat, honomat kisegélnem."
Ónapy táblabiró váltá fel a grófot: „Örömmel
Lennék társ az urak céhében s nem vonagatnám
Subscribálni azon papirost" ugymond „ha lehetne:
Ámde nagyon méltó mentségem: tisztes öregnek,
Mint magam, ily kirivó szinü köntöst hordani nem szép
Lenne, fehért, zöldet, vereset, mint látom e tábl . . . . ."
Nagy kacagás vágá ketté az öreg szavait, ki
Szégyenkedve leült, és felfogadá: soha többé
Szót nem emelni, habár lopnák is előle hazáját.
Szünvén a kacagás, Rőfész foga szert s keze főjét
Törve: „Alássággal hírül adom, a honi kelmék
Brünn — — vagy, izé . . . Gácsról" igazítá arca-pirultan
„Még ma megérkeznek, szolgálhatok illemes áron . . ."
Nagy köhögés jöve rá és kénytelenűle leülni.
Singhy barátja pedig könyökét megrántva susogta:
„Mit gondol koma, bukni akar honi kartona mellett?"
„Ej koma", válaszol ez „van eszem. Két vég honi mellett
Tízet adok külföldi vagyont szint oly magas áron,
Végre bukást mondván, a gyárt buktatni segítem"
„Már ez más" feiel a koma, képe simára juháztan.
Folyt az áláirás, szónoklat: s megjegyezendő,
Nem szólt mind, ki aláirá az ivet, de viszontag
Sem mind írta alá, ki az ügynek szónokaképen
Sok nedves tenyeret fájós tapsokra hevített.
Most Pipy gróf kelt fel, s ügy pártolatára emelt szót:
„Mert, úgymond, divatos ma az eszme nagyok, kicsinyek közt,
Mert nem sokba kerül, s nagyon is lágy a kötelezmény:
Puszta becsületszó fekezve csak a kirugókat,
Égy így, a ki belé unt, bizvást visszavonulhat:
Szó a kötél, szabad azt revocálni, kivált a nemesnek."
Hangady táblabiró hasonúl pártolta, ez okbul:
„Olcsón vesztegetem gyapjúmat" mond, „ha Magyarhon
Szinte csinál posztót s a külföld hordja tovább is,
Szökken az ára, hiszem, s akkor huszasom haza hozzák."
Mellé szólt Rohanász; „ő, úgymond, helyben aláir,
Él hite keblében — s ez okon kész áldozatokra —
Hogy védegyleti tag testén a nem-honi kelme

Benn született honivá nemesül idegen szaga múltán.“
Borzond is javalá, ott látván benne az üdvet,
Hogy lecsepüli bőcsét a külföld áruinak s így
Fél áron vehet ő idegen-készítte iparműt.
Langyi hasonlóúl, nem igen tüntetve, aláírt;
Ő az egészt csak légtisztító éji lidércnek
Hívé, mely se nem árt, sem használ szembetünőleg,
S el fog tünni megint, miután ragyogott egy időig.
Ingadi ellenben — majd bal, majd jobbra tekintve,
Hosszú kétely után sem merte nevét odaírni
(Juste milieu- s vala ő), abban lele mégis egyensulyt
Hogy fogadást tőn és — azt mondják — esküt adott rá
Négy szem közt, miszerint, bár nyilván írni körülmény
Tiltja, titokban azért hű lészen az egyesülethez,
És, ha jutányosban kaphat honit, azt vesz örömmel.
Ilyen s még badarabb okokat hozván fel a gyülés
Tagjai kölcsönösen, miután a gyomorkaparó dél
Hírül adá, hogy a gazdasszony káromkodik otthon
És a béketürés gyakor ásításra fakadt ki:
A mint testi szemét éhség hálózta, fokonkint
Nőtt értelme világa az elnöknek, ki egészen
Tisztában látá kettőkor a tárgyat, a tisztek
Megválasztattak (mind jó hanyag emberek) és a
Gyülés túltul elégült ujságvágygyal eloszlott.

HARMADIK OSZTÁLY. SZINKÖLTÉSZET.

44. *Iréne.*

Kisfaludy Károlytól.

II. Mohammed török császár Konstantinápoly elfoglalása után Sophia templomát mecsetnek avatván fel, Irénét, ki hogy elkerülje a török fogságot, épen melyének szegezte a tőrt, megpillantja, s megkedvelvén őt, Hali nagy vezérnek adta át. Ez, titkon keresztyén, arra igyekezett a görög szüzet bírni, hogy a zultán szeretetét visszonozza, mi által a keresztyénség mentő angyalává válhatik. Hali nem csalódott; a gőgös hóditó megszüntette foglalásait, szelíden bánt a görögséggel, s Irénét, mint nejét trónra készült emelni. Így állottak a dolgok a darab kezdetén. *I. felvonás.* Zagán basa tartván attól, nehogy nemzetének emelkedni kezdett dicsősége és hatalma ekkép hanyatlásnak induljon, e viszony felbontását tökéli el. Kedvez tervének azon egyetértés fölfedezése, melyben Hali az utolsó görög császárral volt. Hali megbuktatása legyen az első lépés, kinek elmozditása után a zultán mellől könnyebben férhessen Irénéhez. Másfelül egy albániai török

rabnővel (Fatimével) ármányt sző, ki által Mohammed szivét kívánta Irénétől elforditani; s azon esetre, ha ez nem sikerűlne, katonai zendűlést készit elő. Hali azalatt megérleli Irénében az önfeláldozás eltökélését, s Mohammed kinyeri annak beleegyezését a házas frígybe:

„Mohammed! éltemet kezedbe
Ádom, velem hazám sorsát. Engedj
Áldást tenyészni országunkra,
S én egy gyenge virág forró kebleden
Örömmel hervadok."

Második felvonás. Mohammed a békés kormányt Halira bizza, Zagán azalatt gondoskodik a Hali ellen állitandó tanukról. Fatime találkozik Mohammeddel a császári kertben, de csábitásáért megvetést aratván, Zagán gyilkot nyújt neki, hogy megaláztatásáért Irénén boszút álljon.

Harmadik felvonás. Agenor, Iréne atyja, ki leánya nagylelkü önfeláldozásáról nem tudván semmit, azt hiszi nogy ez, a nagyság fényétől elcsábítva, elfelejté nemzetét és becsületét, Zagán hatalmába kerül, s ezáltal ő is eszközök jeleltetik ki a zultán viszonya felbontására. Megnyittatik a diván, melyben Zagán nyiltan árulással vádolván Halit, s ezt tanuk által bebizonyitván, Hali számüzetik. Mohammed jelentvén a tanácsnak szándékát, Irénét a trónra emelni, Zagán nyilt ellenkezése dacára, bemutatja őt a divánnak. Ekkor jelenik meg Zagán intézkedéséből a vak Agenor, Iréne volt jegyese Leo kiséretében, s midőn leányát ölelve, rajta török öltözetet vesz észre, őt és Mohammedet megátkozza, Zagán a trón meggyalázója ellen a jelenlevőket boszúra hivja fel, Mohammed őt oltalmába veszi.

Negyedik felvonás. De Agenor és Leo visszautasitják Mohammed kimélő kegyét. Mohammed tünődővé leszen. Megjelenik egy magyar követ hadüzenettel, mi Zagánnak alkalmat nyújt a császárt hivatására emlékeztetni, s a sereg elégedetlenségére hivatkozni, s bár Mohammed ingadoz, Iréne iránti szeretete mégis győz. A belépő Irénének megengedi, hogy atyját ápolhassa. Iréne megjelenik övéinél, s a történetekről felvilágositván őket, megnyugtatja; Leóhoz intézett vég szavait:

„A zultáné vagyok hazám javáért
Önéki áldozom, de e szív,
Míg ver, egyedül csak tégedet
Ismer. Légy boldog, és nyugodj
Meg: légy erős mint én az áldozatra."

meghallja a belépő Mohammed, s boszúra gyulad.

Ötödik felvonás. Fatime megjelenik Irénénél gyilkos terve kivitele végett, de jósága által lefegyverezve, megvallja bűnét, s őt Zagántól intve ója. Zulima a zultán kivánságát hozza, hogy megjelenjen a nép előtt. Iréne előérzi veszedelmét. Mohammed fontolgat és küzd magával, végre Iréne vesztét eltökéli. Ez jő elkészülve a halálra, s már csak népét ajánlja kegyelmébe. Mohammed ujra ingadoz, midőn a Zagán által intézett támadás kiüt (L. e jelenetet alul). Erre a sereg közé lép, s megjelenésével s neje szépségével elnémítván a felkelést, önkényt lemond Irénéről s őt a népnek és saját dicsőségének feláldozza.

Ötödik felvonás, hatodik jelenet.

Mohammed, egyedül. Mely embert mostohán a végezet
Köz sorsra szánt, annak számára nyilik
A szépség, az függhet mulandó kényeken!
Kit a dicsőség égi lángjai

Hevítnek, és a halhatatlanság
Eljegyze, az ne kérjen földi éleményt.
Csalóka tűnemény szerelmünk,
Mosolygó képe bájos színei
Halandóság vázait takarják,
S az élet mécse félig sem tart,
Sötétben hagynak káprázó világi.
Így minden érzet gyöngeség,
Idétlen elme képzete,
Mely szűk létének mennyet álmod,
S örömöt kohol. Muló buborék!
El el melyemből! — Mégis, mit jelent
Ezen titkos szorongatás? Iréne —
Hah félre gyűlölt kép! távozz előlem!
Egyszer ránt'l le a magasról,
Édes reményekkel leszálltam én
Hozzád, s te a hatalmasnak egyedül
Á l d o z n i tudtál, a midőn
Esengve a koldus szerelmet
Esdeklett. Áldozat forró szerelmemért!
Én egy világot adtam, a
Föld első thrónusát, és ő nekem
Elhervadt bírtokával áldoz,
Melyben lélek hibázik; épít
Szivemre, hogy kényén fordítsa azt —
Mohammed? ily mélységbe estél? Hol
A büszke férfiú? hol a hatalmas,
A dönthetetlen erő, ki ezreket
Szavával indított? Iréne! mély
Sebet vágtál! te hidegen
Tudál áldozni, én — téged viszont
Feláldozlak; hasonló bért vegyen
Nagylelküséged; meg kell halnod! — Hah!
Rettentő szó, kijött! szivem
Rázkódik — mégis meg kell lenni. El
Melyemből, érzet! hadd legyen hasonló
A vérmezőhöz, hol csak a halál
Tanyáz, és érc karjával összerázza
A földiek sorsát, s csak a dicsőség
Emlékjelét lerakva ékesül.
Fogadj el ismét engemet dicsőség!
Fogadj még egyszer harcok istene!
Ragyogtasd csillagaid között Mohammed
Jövendő tetteit; hogy a
Sírhalmok éjjelén keresztül-
Virasztva, még a vénülő idő is

Hirdesse nagy nevét. Szabad
Kivánok én ezentúl lenni; félre
Minden láncokkal! egyszer vágytam
Csak földi boldogság után,
És oly rutul csalatám. Magasb
Cél int, jövendőség nekem világom;
Ahhoz tartok, s kezdett pályámat folytatom,
S futásomban bátran vetélkedem
A mult idők csodált vitézivel.
Iréne jön. Zultán! parancsolál. *Moh. félre.* Minő szelíd
Lelkes tekintet! és mégis csalárd!
Érzést hazud, midőn fagyos szive
Másért eped. *Indulatosan kezét megragadja.*
Te voltál a győző!
A föld urát hálódba vontad, és
Rózsákat hintve minden lépteden,
Nem ismert bájos útakon vezettél;
Most karjaid közől ki kell
Fejtőznöm; más ösvényre késztet az
A sűlyedő titok, mely még előbb
Birásodért hevíté keblemet.
Te áldozál nekem, kisebb Mohammed
Nem lesz; példád őt is lemondani
Tanítá. *Iréne.* Értelek, Mohammed!
A csendes élet nem kecsegtet,
Csaták után vágyik szived.
Moham. Ne engedd visszagondolnom, mit en-
Magam felejtni óhajtok, s hahogy
Kiüt a láng, a pusztító lelket
Te költéd fel bennem, kinek
Karjában már szunnyadni kezde.
Oh bár az én világomon kivűl
Eshetnék sorsod; igy hozzám csatolva,
Az indulat veszélyes tengerén
Együtt velem hánykódol, és azon
Kar forrón átölel, mely tégedet
Kegyetlen a világtól elszakaszt.
Iréne. Minő gyors változás! minő komor
Szózat; nem a szerelem hangzatja ez.
Moham. Kimondád azt a szót, melyen szerencséd,
Léted s Mohammed boldogsága függött,
Kimondád, és melyemben visszahangzik
Szavad, habár értelmét jól tudom;
Tudom miért lángolt szived, midőn
Eget mosolygva rám, szivemmel
Érzést szinezve könnyen játszadoztál.

Iréne. Balúl itélsz; játék az nem vala,
Sem nagyravágyás, mely neked
Mohammed! a szabad görögnőt
Hazája omladékain
Bókolni kényteté. Minő
Erzet vezérle, azt ne kérdd;
Az áldozó szív titka véle
Enyészik. *Moham.* Oh Iréne! miért —
Nem, eddig a határ; a férfiu
Tovább nem megy; tündéri álmok
A gondolatlan ifjuság körét
Szépitik. Én lemondok, és azon
Frigyet feloldom, melyet szivemelve
Köték; de más se bírja azt, mit
Az élet tőlem megtagad.
Az álmodott boldog pillantatok
Helyett ragadjon a halál,
S a szerelem bájölén meredjen a
Lélek. Te nem tudtál szerelmet adni;
Igy, szivtelen, szerencsét rontani
Üdv lösségemeszen. *Iréne.* Rabnőd valék,
A hatalom nem tenyészt szerelmet.
Mohammed! hogy szerettem, azt tudod,
Nem is tagadtam én soha;
Mert szent előttem első érzetem,
S ezer halál nem képes azt
Kiirtani mellemből. Tehozzád
Mély tisztelet, s rajtam mutatott
Kegyelmedért igaz tartandó hála
Csatolt. *Moh.* A környülállás szülte mind
Ezeket. Csak áldozat, nevek — hideg
Adomány, minden köz ember birtoka
Hol éktelen láng a szivet hevíté,
S az indulat tolongó árjai
Zudulva csapkodnak, dobzódnak — ott,
Ott hála, s tisztelet! Hah! ez tehát
Bérem? hogy a végzések ellen
Szegzém magam, s leesve a dicsőség
Egéből, köz sorsot cseréltem?
Iréne. Azon duló, emésztő indulat,
Mely mindenkor kiván, de nem
Elégit, tőlem messze volt;
Ha tőlem azt vártad, Mohammed,
Akkor csalatkozál; nyugottan
Éleng az én szerelmem s csendesen,
De híven óhajt az virágzani.

Te jól tevél velem, s előbbi
Érzésem elnémult; egy hajnali
Álomként leng körül csak, és erőt
Nyujt hátra lévő életemnek.
Moham. Iréne! oh mért nem vagyok
Hasonló hozzád, egy tünő világi
Árnyék, egy kedvező sugára
Azon szelíd napnak, mely téged lelkesít
A véghetetlen élet tengerét
Keresi szemem, szerelmem is
Csak arra vágy. *Indulatosan átfogja.* Mit a világ
Édest adhat, karom között
Tartom; de a nagyság többet kiván,
Az indulat többet sejt, az kevés
Mivel kinálsz, azzal nem töltheted
A háborgó szivet: nálad csak a
Szegény szerencsés, a ki mindennel
Elégszik. *Iréne.* Lődd belém fulánkidat,
Rabnőd vagyok, szenvedni rég tudok.
Moham. Iréne! *Iréne.* A gyors indulat,
Látom, boszúra változott,
S azon szomorú tapasztalásra
Bir, hogy szerelmed énirántam
Csak a hevült vérnek játéka volt,
Nem tiszta égi láng, a jobb
Lelkek nemes tulajdona,
Mely a szivet felemeli, a midőn
A sors alá tiporja azt.
Moham. Iréne! Oh mily szépen rajzolod
A hív szerelmet, ámbár tenmagad
Szentsége ellen vétkezél.
Kettőnek bókolsz. Menj! menj! én nem osztok
Szerelmet senkivel; Mohammed
Elég magának, társat nem keres.
Iréne. Mohammed! nem jövék tőled szerelmet
Koldulni; folytasd fényes útadat,
Maradj egedben; én is megtalálom
Azon boldog menedékhelyet,
Hol semmi erő, sem üldözés
Nem háborít; keress dicsőséget,
Repülj a fergeteg szélvészein
A rettegő világ felett;
A halhatatlanság legyen tied:
Nekem adj halált! *Moham.* Hogy általa egyesülj
Hiveddel? Haha! engemet nagylelküen
Örökléttel kinálsz. *Iréne.* Csak egy kérést teszek

Szívedhez; oh Mohammed! ezt ne
Tagadd meg attól, a kit egykor
Szeretni gondolál, ki oly szerencsés
Volt szívedet szelídebb érzeményre
Ébresztni, s lelkedet rövid
Időre e véres mezőktől
Elvonni — *Moham.* Félre, félre tőlem!
Ne ilyen kedvező tekintetet!
Idétlen gyöngeségre olvadoz
Erőm. *Iréne.* Ha már nem lészek, oh
Mohammed! teljesítsd azon
Igéretet, melyet tevél
Egykor; folytasd nemes munkádat, és
Légy irgalmas, kegyes a szegény görög
Néphez; légy atyjok, hogy kormányodat
Kettős súlylyal ne érezzék, ha már
A végezet kezedbe adta sorsokat.
Irántam gerjedő szerelmed azt
Igérte, és magas lelkedtől
Valót reménylek. Légy malasztjok
Az elhagyattaknak, s töröld le
Az inség csepjeit siró szemökről!
Ez végső kérésem Mohammed! ez
Iréne legutolsó szava! *lábához esik.*
Nézd lábadnál azt, a kit egykor
Melyedre vontál, és dagadt
Szívvel hölgyednek mondál... *Moham.* Oh Iréne! mit
Mivelsz? miként játszol velem?
Iréne, kelj fel, én — *Iréne.* S ha létem
Emlékét egy jótéteménynyel
Ünnepled, érzi azt hidegült porom,
S árnyékom őrangyalként leng körül.
Mohammed! nem kellő nekem
Ez élet már; engedd azon vigasztalást
Az elválónak, hogy nem hasztalan
Bizott lelkedben. *Moh. kifakadó tűzzel.* Mit tegyek? mit
Kerüljek? ez létemnek legsulyosb
Órája; lelketlen halandóvá
Tesznek háborgó érzetim.
Zuzz porrá könnyező természet! oltsd
El lángomat! vagy adj ércből szivet,
Mely a koporsók éjjelébe
Vonulva, csak halált ölelve,
Gunyolja a halandók érzeményeit.
Iréne! Oh így vál el a lélek
A dermedő testtől. *Ferez bég sietve jön.* Mohammed!

A nép téged kiált, már zugolódik
Hogy oly soká nem jősz, uram siess!
Moham. Hah! így kell jönni, félre tettem
A láncot, s im fölkelnek a rabok!
Ferez bég! mért adám tisztségedet?
Tüstént tedd kötelességedet!
Ferez. Uram! már késő, a sereg
Immár nem ismer engedelmet,
Téged kiván; végső szándékodat
Akarja hallani. Hölgyed életét —
Moham. Hah! porba velök. *Zagán, hirtelen.* Zultán! a veszély
Fenyít! kevés pillantatod vagyon
Csak hátra, használd azt, ha éltedet
Kedvelled; a sereg dühösködik,
Már a palotádat ostromolni
Akarják. *Moham* Hát igaz! nincs már hiv emberem?
Zagán. Azok vagyunk mindnyájan, és azok
Maradunk, s örök dicsődet eszközöljük,
Hahogy te is megint Mohammed
Leszesz. *Moham.* Jól van hát! én megyek, s Iréne
Velem jön; meglátom, ki mer
Megvívni hölgyemért. *Iréne.* Örök
Isten! végy, végy magadhoz! adj erőt
Ezen végső utamra, hogy nyugodtan
Átköltözhesssem mennyei öledbe.
Moham. Kövess Iréne! És ti a komor
Enyészetnek lelketlen eszközi!
Ezen pillantatot füstölgő véretek
Hirdesse a világnak, s irja bé
A disztelen dicsőség könyvibe.
Jertek tehát! aztán készüljetek
A legdühösb zivatarral szembe szállni. *El mindnyájan.*

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAFEST

Nyomatott Lukács Lászlónál (országút, Kunewalderház.)